

EMİR ŞEKİP ARSLAN

Bir Arap Aydının Gözüyle

OSMANLI TARİHİ

ve 1.DÜNYA SAVAŞI ANILARI

çatı

Bir Arap Aydının Gözüyle

OSMANLI TARİHİ

ve

1. Dünya Savaşı Anıları

Emir Şekip Arslan

Çeviren:
Selda Meydan-Ahmet Meydan

Çatı Kitapları: 18
Tarih: 7
Şubat 2005

Bir Arap Aydının Gözüyle
OSMANLI TARİHİ ve 1. Dünya Savaşı Anıları

Emir Şekip Arslan
Çeviren: Selda Meydan-Ahmet Meydan

Kapak: Efendi Ajans
Dizgi-Mizanpaj: Efendi Ajans
Baskı: İstanbul Matbaa
Cilt: İstanbul Cilt

ISBN: 975-8845-16-0

internet siparişi
www.kitapalemi.com

ÇATI KİTAPLARI
Klodfarer cd. Dostluk Yurdu sk. 4/1
Sultanahmet / İSTANBUL
Tel-Fax: 0212 458 97 72 - 73
e-posta: info@catiyayincilik.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5
Türkler 7
Sultan 1.Osman 29
Sultan Orhan 31
Sultan 1. Murad 35
Sultan 1. Bayezid 37
Sultan 1. Mehmed (Çelebi) 45
Sultan 2. Murad 49
Fatih Sultan Mehmed 55
Arapların İstanbul'u Kuşatmaları
ve Türklerin İstanbul'u Fethi 59
Sultan 2. Beyazid 87
Yavuz Sultan Selim 103
Kanuni Sultan Süleyman 121
Sultan 2. Selim 149
Sultan 3. Murad 157
Sultan 3. Mehmed 163
Sultan 1. Ahmed 165
Sultan 1. Mustafa 1. Saltanat 169
Sultan 2. Osman (Genç Osman) 171
Sultan 1. Mustafa 2. Saltanat 173
Sultan 4. Murad 175
Sultan İbrahim 179
Sultan 4. Mehmed 181
Sultan 2. Süleyman 189
Sultan 2. Ahmed 191
Sultan 2. Mustafa 193
Sultan 3. Ahmed 197
Sultan 1. Mahmut 201
Sultan 3. Osman 205
Sultan 3. Mustafa 207
Sultan 1. Abdülhamid 211
Sultan 3. Selim 213
Sultan 4. Mustafa 219
Sultan 2. Mahmut 221
Sultan Abdülmecid 239
Sultan Abdülaziz 247
Sultan 5. Murad 249
Sultan 2. Abdülhamid 251
Sultan 3. Mehmed (Reşad) 279
Trablusgarp Savaşı 287
Balkanlarda Durum 298

Balkan Devletlerinin İttifakı 299
Balkan Savaşı 302
1. Dünya Savaşı 325
Türkiye'nin 1. Dünya Savaşına Girmesi 331
Savaşa Katılan Devletlerin Konsolosluklarının Aranması 333
Cemal Paşa'nın Şam'a Ulaşması 334
Maruni Patriğinin Sürgünden Kurtulması 334
Süveyş Kanalı Harekatı 337
Kudüs'e Sürülen Lübnanlılar Olayı 340
Anadolu'ya Sürgüne Gönderilenler Olayı 344
Cemal Paşa'nın Gururu 346
Lübnan'ı Savunmak İçin Gönüllü Asker Arayışları 349
Enver Paşa'nın Suriye'ye Gelişi 350
Eş-Şarkül Arabiyye Gazetesindeki Başyazarlığım 352
Cemal Paşa, Enver Paşa İle Görüşmemi İstemiyor 352
Dimeşk'te Enver Paşa İle Görüşme Çabalarım 354
Azmi Bey'in Aracılığı 356
Cemal Paşa İle Görüşüyorum 357
Çanakkale Zaferi ve Ortaya Çıkan Felaketler 360
Muhammed Paşa (Ceyrudlu) 360
Lübnan İleri Gelenlerinin Anadolu'ya Sürülmesi 361
Sürgüne Gönderilenlerin Mülklerinin Değişimi Meselesi 362
Cemal Paşa'nın Düşüşü 366
Osmanlı Parlamentosundaki Çalışmalar 376
Almanya Meselesi 377
Suriye'de Kıtlık Konusunda Verdiğim Konferans 378
İtilaf Devletlerinin Lübnan'daki Kıtlık Konusundaki Tavrı 379
Kıtlıktan İtilaf Devl. Sor. Old. Dair Delil 383
Dünya Savaşının Bitmesi 384
İttihatçıların İddialarının Yok Oluşu ve Onların Sonu 385
Enver Paşa'nın Sonu 386
Talat Paşa'nın Sonu 398
Cemal Paşa'nın Sonu 405
Şerif Hüseyin ve İngiliz'lerle İlişkisi 408
Cemal Paşa'nın Cinayetleri 409
Emir Şekip Arslan Hayatı ve Eserleri 411
Özel Bölüm Sultan Vahidüddin 415

ÖNSÖZ

Osmanlı Tarihi ile ilgili günümüze dek birbirine benzeyen veya birbirinin özeti niteliğinde olan pek çok kitap yazılmıştır. Aynı alanda yazılmış olan bu eserin diğerlerinden farkı; öncelikle padişahlarla ilgili konularda tarihi detaylara fazla girmeden, her padişahın en çok dikkat çeken yönlerini ön plana çıkarması ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Havran Bölgesi Mebusu olarak bizzat görev yapmakla birlikte, o dönemin en ünlü siyasi kişiliklerinin dostluklarını kazanarak, Osmanlının son dönemlerine şahitlik etmiş olan bir Arap aydını tarafından yazılmış olmasıdır.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, tahta geçen padişahların her biri döneminde yaşanan siyasi tarihe kısaca değinilip, o padişah zamanında yaşamış ilim adamlarından da bahsedilerek, o devrin ilmi hayatına ışık tutulmuş ve böylece benzer kitaplardan farklı bir yol izlenmiştir.

Kitabın ilgi çekici kısımlarını içine alan ikinci bölümde ise yazar, Osmanlının Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşındaki savaş siyasetini ve son dönemin en güçlü üç paşasıyla olan ilişkilerini anlatmaktadır. Zira Trablusgarp Savaşı sırasında halkı İslam topraklarını savunmaya çağıran bir çok yazı yazdıktan sonra, Enver Paşa ile birlikte bizzat savaşa iştirak etmiş olan yazar, yine Balkan Savaşı sırasında Mısır Kızılayı'nın müfettişi olarak İstanbul ve Balkanlarda görevlendirildiğinden bu savaşın çok farklı yönlerini görmüş, Birinci Dünya Savaşında ise Süveyş Kanal Harekatını yerinde gözlemleme şansına sahip olmuştur.

Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki üç büyük devlet adamından Enver ve Talat Paşa ile ömür boyu süren dostluğu sebebiyle, İttihat ve Terakki döneminde saltanatın çevresinde geçen tüm olayları gören yazar, kitabında bu dönemle ve bu iki dostuyla ilgili hatıratına genişçe yer vermiş; bununla birlikte bir diğer önemli şahsiyet olan Cemal Paşa'nın Suriye Valisi iken Araplara karşı güttüğü siyasetini de ağır bir dille eleştirmiştir.

Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere, özellikle Osmanlı son dönemini birinci ağızdan öğrenmek isteyenler için Emir Şekip Arslan'a ait bu eser vazgeçilmez bir kaynak niteliğinde olup, bu alanda bir boşluğu doldıracağı kanaatindeyiz. Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Selda MEYDAN
Ahmet MEYDAN

TÜRKLER

Şüphesiz ki Türk milleti, dünya milletleri içerisinde tanınan, oldukça kalabalık ve tarihi en soylu milletlerdendir. Tarih boyunca geniş topraklar fethetmişler ve cesaretleriyle dünyaya nam salmışlardır.

Türk tarihinin özetini "Hadır-ul Alem'il İslami"[1] adlı eserin dipnotlarında yazmıştım. Burada da ayrıntılı olarak bu konuyu tekrar etmeyi uygun gördüm.

Orada şöyle demiştim: Turan soyundan gelen Türkler, Asya uluslarının en meşhur milletidir. Yapı itibarıyla Çin, Tibet ve Japonlarla benzeşirler. Anadolu ve İstanbul Türklerinin tenlerinin farklılığına şaşmamak gerekir. Çünkü onlar uzun zaman önce, Batı Asyalılarla nesillerini birleştirdiler ve Kafkaslar, Makedonyalılar, Arnavutlar, Rumlar, Bulgarlar, Kürtler, Sırplar ve Anadolu'nun diğer eski milletlerinden bazı ırklarla karıştılar. Bunun sonucunda da; Moğollara, Çinlilere benzemeyen bir ırk meydana geldi. Fakat batılı milletlerle karışmayan Anadolu Türkleri, dış görünüş itibarıyla Çin,Tibet ve Moğolları andırmakla beraber, daha çok Buhara, Hive ve Kaşgar Türklerine benzemektedirler.

İlk zamanlar, Sibirya ve Çin arasındaki Altındağ'da yaşayan Türkler, zamanla kıtalara yayılmaya başladılar. Seyhun ve Ceyhun ırmağının kuzeyine, Harezm Denizi'nin kuzeydoğusuna, Çin'in kuzeybatısına göç ettiler. Bunlar arasından batıda yerleşenler, Macarlar, Finler - Baltık'taki Finlandiya halkı- ve Bulgarlardı ki; onlara Urallar denmekteydi. Doğuda yerleşenlere, Mançu ve Tunguz; güneydoğuda olanlara ise, Moğollar denirdi.

O dönem Türklerin İranlılarla ilişkileri olduğu için tarihçilerin babası sayılan Heredot'un Türklere "Targitalar" ismini verdiği söylenir.

Türklerden ilk devlet kuran kişi; Kara Han oğlu Oğuz Han'dır. Onun altı çocuğu vardı: Gün Han[2], Ay Han, Yıldız Han, Kül Han, Deniz Han ve Dağ Han. Bu çocukların üçü doğuda, üçü batıda yerleşti. Nesep bilginleri, bunlardan her birinin dört çocuk dünyaya getirdiğini ve Oğuz Han'ın yirmi dört torununun da Türk kabilelerinin liderleri olduklarını söylemektedirler.

---

[1] Hadıru'l-Alemi'l-İslami 4/173-176,

[2] Günhan, Osmanoğullarının dedesidir.

Başlangıçta Türkler iki kısma ayrılmıştı: Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar ve batıda yaşayan Türkler veya Türkmenler. Uygurlar üstün bir medeniyete sahiptiler. Onların dili, Türklerin edebi dili olup, kendilerine ait yazıları ve eserleri vardı. Bir zaman sonra ülkelerine gelen rahipler, onları Hıristiyanlaştırıp[3], onlara Süryani yazısını öğrettiler. Öyle ki; bu yazıyla günümüze kadar intikal etmiş Türkçe kitabeler mevcuttur.

M.704 (H.85) senesinde Kuteybe b. Müslim el-Bahili, Müslüman Araplarla birlikte Türk memleketlerine savaş açıp, Buhara, Merv, Harezm, Semerkant ve diğer yerleri fethetti. Sogd ve Şaş melikleri başta olmak üzere bazı meliklerle ittifak ederek Türkleri bozguna uğrattı ve haraç ödemeleri şartıyla onlarla anlaşma yaptı. Anlaşmaya dayanarak; içinde putların ve ateşlerin yer aldığı tapınaklara girdiler. Putları süslerinden arındırıp, dışarı çıkardılar. Orada yaşayan Türkler arasında, bu tapınaktaki putlarla alay edenin helak olacağına dair bir inanış vardı.[4] Kuteybe putları kendi elleriyle yakınca, Türklerden bir kısmı Müslüman oldu ki; bu onların İslam'la ilk tanışmasıydı.

Hişam b. Abdülmelik'in halifeliği döneminde Halid b. Abdullah el-Kasri Irak'a, kardeşi Esed de Horasan'a vali oldu. Esed, Nemrut dağı çevresindeki Türk memleketlerine savaş açtı. (Gürcistan Hükümdarı) Nemrut onunla barış yapıp Müslüman oldu.

Hişam, Horasan'a Eşres b. Abdullah es-Sülemi'yi atadıktan sonra, Müslümanlardan cizye alınmayacağını ilan ederek, Maveraünnehir halkını İslam'a davet etti. Pek çok kişi bu çağrıya uyup, süratle Müslüman oldu.[5]

Abbasiler döneminde, Memun halifeliğinden önce, Horasan'da valilik yaparken, Sogd, Eşrusne ve Fergana'ya savaş açtı. Belazuri "Futuhu'l Buldan"[6] adlı eserinde Memun'un bir yandan ordusuyla bölgeyi fethetmeye uğraşırken,bir yandan da bölge halkını İslam'a davet etmek amacıyla yazışmalarda bulunduğunu söylemektedir.

Evet, Memun M.812 (H.198) senesinde halife olduğunda, Arapların savaşlardaki galibiyetleri sonrasında Eşrusne Melik'i Kavs İslam'a girdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Memun bir taraftan Türklerle savaşurken,bir taraftan da onları İslam'a davet etmeyi ihmal etmiyordu.

Belazuri[7], Memun'un bu bölgelere elçilerini gönderdiğini, bu elçilerin Meliklerin çocukları ve yöre halkından yönetimde kadro isteyenlere görev verip,onlarla ilgilendiklerini,huzurlarına gelenleri de boş

---

[3] Manizm olmalı. Uygurların Hristiyanlığı ile ilgili bilgi yoktur.

[4] Burada bunların hangi Türkler olduğu verilmemektedir. Genel olarak Türklerde putperestlik görülmemiştir.

[5] Belazuri, Futuhu'l-Buldan, 417

[6] a.g.e, 419

[7] a.g.e, 419

geri çevirmeyip mutlaka ödüllendirdiklerini nakletmektedir.Belazuri şöyle devam eder:" Memun'dan sonra halife olan Mutasım Billah da aynı uygulamaları sürdürdü. Hatta askerlerinin çoğunu Sogd, Fergana, Eşrusne, Şaş ve Maveraünnehir'deki diğer halklardan oluşturdu. Bu yörelerin hükümdarları da ona itaat edince İslam'ın üstünlüğü sağlanmış oldu." Bunları bize nakleden Belazuri'nin, bu hadiselere yakın bir zamanda yaşadığı bir gerçektir. Çünkü Halife Mutasım M.841(H.227) senesinde, Tarihçi Ahmet b. Yahya Belazuri ise M.892 (H.279) senesinde ölmüştür.

M.961 (H.350) senesinde Dağ Han sülalesinden gelen Türkmen Sultanı Salur Han, kavmiyle birlikte Müslüman oldu ki bu kavim sonraları Kara Han diye isimlendirilmiştir. Salur Han'ın oğlu camiler inşa etti, amcası Buğra Han ise Kaşgar'ı fethedip, Samanilerden Buhara'yı aldı.Ondan sonra gelen Ebn Nasr'ın oğlu Ahmet Han döneminde Müslüman olmayan Türkler de İslam'a girdi. Böylece Türklerin Bağdat'a gidiş gelişleri çoğaldı. Öyle ki Irak,Erzurum,Azerbaycan Türklerle dolup, neredeyse Şam'a kadar ulaştılar.Bu Türklerin bir kısmı hilafet ordusunda komutan oldular ve görevlerini çok güzel bir şekilde yaptılar. Onlar, Arapça yazı yazmayı öğrendikleri gibi, bu arada bir kısmı da Farsça'yı öğrendi. İçlerinden hiçbiri eski Uygur diline önem vermedi. Zaten Türkler, Anadolu Selçuklu Devleti zamanına kadar da Türkçe'yi resmi dil yapmamışlardır. Selçuklulardan sonra ise hilafeti alan Osmanlılar dönemine kadar bu dil iyice ilerlemiş, özellikle Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde büyük gelişme kaydetmiştir.

Yavuz Sultan Selim Arapça'yı devletin resmi dili yapmayı düşünmüş,kabul ettiremeyince de Arapça din ve ilim dili olarak kalmıştır.

Çağatayca olarak bilinen Uygur dili, Cengiz Han döneminde geliştiyse de sonradan bir duraklama içine girdi. Hatta Osmanlıca, Çağatay Türkçesi'nden tamamen uzaklaştı. İşte Kırım Türkçesi de bu iki dil arasında yer almaktadır.

Dil bilimcileri Türk dilini beş kısma ayırırlar: 1-Uygurca veya Çağatayca 2-Tatarca 3-Kırgızca 4-Yakutca 5-Osmanlıca. Kırgızlar ve Yakutların dillerinde edebiyat yoktu. Kırgızlar Müslüman olmasına rağmen, Yakutlar hala putperesttiler. Yakutca'nın, Türk dilinin aslı; diğerlerinin ise onun kolları olduğu söylenmektedir. Araştırmacılar ise Türkçe'nin, 1. derecede Turan dillerinden Mançu ve Tunguz diline, 2. derecede Moğol, 3. derecede ise Macar ve Finlandiya dillerine benzediğini belirtmektedirler.

Bugünkü Türk devletinin baskısıyla Ankara'da bazı aydınlar, tarihte görülmemiş bir anlayış ortaya koyarak bunu okullarda da ders olarak okuttular. Bu anlayışa göre; Anadolu ve Batı Asya'daki Türkler Hititlerden gelmişler yani bu yaşadıkları bölgeler dört bin senedir onlarınmış(!). Tüm bunları Avrupa'da yeni görüşler ortaya koyan son

dönem tarihçilerinin tahminlerine dayanarak söylüyorlar. Oysa bu konuda kesinleşmiş hiç bir şey yoktur.

Avrupalı tarihçilerin çoğunluğu şu düşüncededir: Hititlerin soyunun nereye dayandığı, henüz kesin olarak bilinmemektedir. Tarihi incelemelerin vardığı sonuç; medeniyetlerini Sümerler ve Babil halkından oluşan Akadlardan aldıkları, dil ve din konusunda onları taklit ettikleri ve onların kültürleri içerisinde asimile oldukları yönündedir. Yine bazı tarihçiler tarafından Hititlerin Sami ve eski Yunan medeniyetleri arasında köprü vazifesi gördüğü ortaya konmuştur. Bilim adamları hala onlardan kalan kitabeleri çözebilmiş değillerdir. Ayrıca Hitit dilinin Hint-Avrupa dili mi, Kafkas dili mi olduğu da bilinmemektedir. En son araştırmaların vardığı sonuç; bu dilin içine başka dillerin de karışmış olduğudur.

Babil halkı Akadlar'a gelince; onlar şüphesiz Sami kökenlidirler. Dilleri de Samice idi. Tercih edilen görüş onların Sami kökenli olup, Arap yarımadasından geldikleri yönündedir.

Sümerlerin ise kökü bilinmemektedir. Onların durumu hakkında ulaştığımız tek sonuç; Sami olmayıp, Hazar Denizi çevresinde onlara muasır bir medeniyet olduklarıdır.

Hiç kimse, Ankara'daki bu aydınların sağlam bir temele dayanmayan yeni tarihi görüşleri öğretmekten ne fayda beklediğini bilemez! Eğer Anadolu Türkleri binlerce sene öncesinden Fergana, Semerkant ve Kaşgar'dan geliyorsa Anadolu'da hak iddia edemeyeceklerini mi düşünüyorlar? Buraları hak etmeleri için binlerce senedir, kendi bölgeleri olduğunu mu ispat etmeleri gerekiyor?! Bunların hepsi Ankara devrimleriyle ortaya çıkan garipliklerdir. (Hadır-ul Alemi'l İslami'de anlattıklarım bitti.)[8]

İslam Ansiklopedisi'nde "Türk" kelimesinin Çinlilerdeki "T'u-küe" kelimesinden geldiği söylenir ki; onlar M. 6. asırda ortaya çıkan, Moğol ve Kuzey Çin'den, Karadeniz'e kadar uzanan çok geniş bir hükümdarlığın sahibi olan bir milletti. Bu büyük hükümdarlığın kurucusu; Çinlilerce Tuman, Türklerce Türk Bumin diye adlandırılan ve miladi 552 senesinde ölen kişi idi. Fetihlerin çoğu M.576 yılında ölen Hakan tarafından yapılmıştı. Çinliler Doğu Türklerinden ayrılan bu gruba, Kuzey ve Batı Türkleri derlerdi.

M.7. asırda doğulu ve batılısıyla tüm Türkler Çinli Tang nesline boyun eğdilerse de, Kuzey Türkleri m. 682 senesinde bağımsızlıklarını elde ettiler. Bu Batı Türk Devleti dönemine ait olup, adını da Moğol ülkesindeki Orhun Nehri'nden alan "Orhun Kitabeleri", bilinen en eski Türk yazıtlarıdır.

---

[8] Hadır-ul Alemi'l İslami 4/110-111 , 173-176

Batı Türk kabileleri arasında meşhur olan Türkeş kabilesinin hükümdarları, M.7. asrın sonlarından itibaren "han" ismiyle anılmaya başlandı. O dönemlerde Türk memleketlerine gelmeye başlayan Araplar, M.837 (H.121) senesinde Nasr b. Seyyar zamanında, bu Türkeş kabilesini ortadan kaldırdılar. (İslam Ansiklopedisi)

Hişam b. Abdülmelik zamanında Toharistan'a vali olan Nasr b. Seyyar Emevi halifesi Mervan b. Muhammed zamanında da Eşrusne'ye savaş açtı.

Şüphesiz Arapların Horasan ve Maveraünnehir'i fethi tarihteki en güzel olaylardandır ve Araplar işlerini iyi yaptıklarında,hiçbir topluluğun onların karşısında duramayacağının göstergesidir. Arapların kendilerine üstünlük sağladığı Türkler cesaret ve kahramanlıklarıyla meşhurdular. Arapların karşısına her türlü engeli koymalarına rağmen, amaçlarına ulaşamadılar ve Araplar ta memleketlerinin ortalarına kadar ilerleyip onları mağlup ettiler. Öyle ki, tek kurtuluş çaresi İslam'a girmek olan Türkler, böylece dünyalarını kurtarmış olmakla birlikte, ahiretlerini kurtardılar.

Muaviye zamanında Araplar, Horasan'ı Irak'tan ayrı bir vilayet haline getirip, henüz yirmi beş yaşlarında olan Ubeydullah b.Ziyad'ı oraya vali yaptılar. Ubeydullah Ceyhun Nehri'ni yirmi dört bin savaşçıyla birlikte geçerek Beykent'e ulaştıktan sonra Buhara'ya yöneldi. Buhara Melikesi Kabaç Hatun Türklerden yardım istediyse de, Türkler Araplar karşısında hezimete uğradılar. Araplar Buhara, Ramidin ve Beykent'i tümüyle ele geçirdiler.

Muaviye'nin daha sonra Horasan'a vali tayin ettiği Said b. Osman b.Affan ordusuyla Ceyhun nehrini geçti. Beraberinde üstünlük ve yücelik anlamına gelen adının, kendisine uğur getirdiğine inandığı Rufey' Ebu'l Aliye er-Riyahi adlı bir adam vardı. Onların nehri geçtiklerini öğrenen Buhara Melikesi Hatun, onlarla anlaşma yapıp vergi ödedi. Bu arada Sogd, Keş ve Nesef Türkleri yüz yirmi bin savaşçıdan oluşan Said'in ordusuna saldırınca, iki ordu Buhara'da karşılaştı. Hatun bunu haber alınca anlaşma yaptığına pişman olup, anlaşmayı bozduysa da Araplar Türkleri hezimete uğratınca, tekrar anlaşma istemek zorunda kaldı. Said b. Osman anlaşmayı kabul etmeyip, Buhara'ya girdikten sonra Semerkant'a yürüdü ve burayı fethetmeden geri dönmeyeceğine yemin etti. Kuşatmayı daraltmıştı ki; karşı taraf sulh isteğinde bulunup, meliklerin çocuklarını da rehin olarak verdiler. Daha sonra Tirmiz'e yönelen Said orayı da kuşatıp fethetti. Sonraları Tirmiz halkı isyan ettiyse de; Kuteybe b. Müslim el Bahili orayı tekrar ele geçirdi.

Said b. Osman'la birlikte Türk şehirlerinin fethine katılan Kusem b. Abbas b. Abdülmuttalip şehit oldu. Şehadet haberi kardeşi Abdullah b. Abbas'a ulaştığında o: "Doğduğu yerle öldüğü yer ne kadar farklı oldu!" demişti.

Abbasoğulları gibi kabirleri birbirinden farklı yerlerde olan başka hiçbir aile yoktur. Abdullah b. Abbas Taif'te vefat etti, Ecnadeyn olayı sırasında Filistin'de şehit olan Fadl b. Abbas'ın Amvas taunundan öldüğü söylenmiştir. Mabid ve Abdurrahman b. Abbas Afrika'da şehit oldular.Mabid'in Afrika'da şehit olduğu, Abdurrahman'ın ise Şam'da öldüğü de söylenmiştir.Kusem b. Abbas Semerkant'ta şehit edildi. Abdullah b. Abbas'ın ise Medine'de veya Yemen'de öldüğü söylenmektedir. (Ç.N)

Muaviye'nin vefatından sonra oğlu Yezid b.Muaviye, Selm b. Ziyad'ı Maveraünnehir'e vali tayin etti. O da Harezm halkı ile dört yüz bin dirhem ödemeleri karşılığında anlaştıktan sonra, beraberinde Abdullah b. Osman b.Ebu'l As es-Sakafi'nin kızı olan eşi Ümmü Muhammed'le birlikte nehri geçti. Ümmü Muhammed nehri geçen ilk Arap kadını oldu. Selm b. Ziyad Sogd'a vardığında Hacnede denen yerde askerleri kendi başlarına bırakınca, onlar Türklerin karşısında mağlup oldular. Merv'e geri dönen Selm b. Ziyad, askeri toparlayıp, tekrar savaşarak, onları mağlup etti.

Selm b. Ziyad yerine Abdullah b. Hazim es-Sülemi'yi bırakarak Maveraünnehir'den ayrıldı. Sad b. Malikoğullarından Süleyman b. Mersed, ona isyan edince savaştılar. Bu olay Emeviler ile Zübeyr arasında anlaşmazlığın çıktığı zamana rastladığından Türkler bu fırsatı değerlendirip, saldırıya geçerek, Nisabur yakınlarına kadar ulaştılar. Fakat Araplar arasındaki bu anlaşmazlık İbn Hazim'in üstünlüğü ile son buldu. Arap kabileleri arasındaki çekişmenin asıl nedeni; Endülüs ve Avrupa devletlerinde olduğu gibi milliyetçilikti.[9]

Abdullah b. Hazim, Abdullah b. Zübeyr'den başkasının üstünlüğünü kabul etmeyip, Abdülmelik b. Mervan'a itaat etmedi. Abdülmelik, Bekir b. Veşşah'ı Horasan'a vali tayin edince o, İbn Hazim ile savaşıp onu yendi ve öldürüp başını Abdülmelik b. Mervan'a gönderdi. Abdülmelik gönderilen başı Şam'a dikti.Bunun üzerine Horasan'da Araplar arasındaki fitne iyice kızışınca, ileri gelenler Abdülmelik'e ancak Kureyş'ten birinin vali olmasıyla Horasan'da barışın sağlanabileceğine dair mektup yazdılar. Bunun üzerine Abdülmelik, Ümeyye b. Abdullah b. Halid'i Horasan'a vali tayin edince; Ümeyye, Hatl ülkesine savaş açıp orayı fethetti.

Haccac b. Yusuf devri başladığında, Horasan da ona bağlı eyaletler arasındaydı. Haccac, Ezd'li Muhalleb b.Ebu Sufra'yı m.717 (h.99)de oraya vali tayin etti. Pek çok yere savaş açan Muhalleb, Hatl anlaşmayı bozunca orayı tekrar kontrol altına aldı. Hacnede'yi fethedip Sogd,Keş ve Nesef halkına da boyun eğdirdi.

Muhalleb ölünce, onun yerine geçen oğlu, Yezid Türk bölgelerine pek çok savaş düzenleyerek, Betm'i fethettikten sonra, Harezm halkıyla da savaştı.

---

[9] Günümüzde de aynı şekilde Arap devletleri şahsi çıkarlarını , ümmetin menfaatlerinden önde tutmaktadırlar.

Haccac'ın daha sonra buraya vali olarak atadığı Muhalleb'in diğer oğlu Mufaddal da, içinde Badgis ve Şuman'ın da bulunduğu bir çok şehri fethetti.

Musa b. Abdullah b.Hazim babasının katledilmesinden sonra Tirmiz'de güç kazanınca Tirmiz halkı Musa'ya karşı Türklerden yardım istedi. Fakat Musa onları bozguna uğrattığı gibi, katıldığı birçok önemli savaştan da galip olarak ayrıldı.[10]

Horasan halkı, Musa b. Abdullah b.Hazim es-Sülemi hakkında şunu söylüyorlardı: "Musa gibisini görmedik!" Babası ile birlikte iki sene savaşmış, ama kılıcı körelmemişti.Tirmiz'e geldiğinde orayı ele geçirip, hükümdarını ülkesinden çıkardı.Daha sonra Türkler ve İranlılarla savaşıp onlara da üstünlük sağladı.Mufaddal b. Muhalleb Horasan'a vali olduğunda Musa'ya karşı savaşmaları için bir ordu gönderdi ve Musa yenilgiye uğrayarak, öldürüldü.

Haccac b. Yusuf'un vali tayin ettiği Kuteybe, Türk bölgelerini fetheden Arapların en meşhurudur. Başka şehirleri fethetmek düşüncesiyle ülkesinden çıkan Kuteybe Talkan şehirlerine geldiğinde, Belh Dihkanları onu karşılayıp, onunla birlikte nehri geçtiler. Sağaniyan Meliki de ona hediyeler sunup, bağlılığını bildirerek, düşmanları olan Orhun ve Şuman Meliklerine karşı kendisine yardım etmesini istedi. Kuteybe daha sonra Kifyan hükümdarı üzerine yürüyüp, onu da kendisine itaat ettirdi. Ardından Merv'e geri dönüp, kardeşi Salih'i Maveraünnehir'de yerine bırakınca, Salih Fergana'ya bağlı Kasan ve Orşet ile Beyanhar ve Haşket bölgelerini fethetti. Bu sırada meşhur Nasr b. Seyyar da Salih'in ordusundaydı. Cüzcan bölgesini ele geçiren Salih, buranın kralını Kuteybe'ye getirdi.[11]

Kuteybe M.705 (H.87) senesinde Beykent üzerine sefere çıkınca, Beykent halkı Sogd Türklerinden yardım istedilerse de Kuteybe onları yenilgiye uğratıp, Beykent'i fethetti. ndan sonra da M.706 (H.88) senesinde Tumuşkas ve Ramisan'ı fethetti. Merv'de kardeşi Beşşar'ı yerine bırakıp, Buhara'ya savaş açtıysa da sulh yoluyla oraya girmeyi başardı. Sonrasında Sogd üzerine yürüyüp, Keş ve Nesef'i fethetti. Harezm Melikinin kardeşi Hurrazad'ın isyan etmesi üzerine, Melik Kuteybe'ye sığınınca, Kuteybe kardeşi Abdurrahman'ı bir orduyla oraya gönderdi. Abdurrahman, Hurrazad'la savaşıp onu öldürdükten sonra, taraftarlarını da yok etti. Kuteybe, Melik'i yeniden tahta geçirdiyse de, halk ayaklanarak Melik'i öldürdü. Bunun üzerine Kuteybe kardeşi Ubeydullah b. Müslim'i Harezm'e vali yaptı. Ardından Semerkant'a savaş açan Kuteybe'ye karşı koymak için bütün Semerkantlılar toplandılar. Hatta Sogd Meliki, Şaş (Bugünkü adı Taşkent'tir.) Melikine kalabalık bir şekilde saldırabilmeleri için, bu savaşta

[10] Fütuhu'l-Buldan; 404-408

[11] Fütuhu'l-Buldan; 409

birlikte hareket etmeleri gerektiğine dair mektup yazdı. Fakat Müslümanlarla yaptıkları bu savaşta hezimete uğradılar. Bunun üzerine Semerkant halkı, her sene iki milyon iki yüz bin dirhem vermeleri ve Kuteybe'nin şehirde namaz kılması şartıyla anlaşma yaptılar. Kuteybe Semerkant'a girip,namaz kıldı ve bir mescit yaptırdı. Kuteybe'nin yaptığı anlaşmanın içinde tapınaklardaki putların çıkarılıp, ateşlerin söndürülmesi de vardı. Kuteybe putları yerlerinden çıkarıp, süslerini soyarak onları yaktı. Bu putlara tapan yöre halkı, bizzat Kuteybe putları yakmasına rağmen kendisine bir kötülüğün ulaşmadığını görünce Müslüman oldular.

Ömer b. Abdülaziz (r.a.) öneminde Semerkant halkı ona bir heyet göndererek, Kuteybe'nin sözünü bozarak şehirlerine girdiği ve kendi yerlerine Müslümanları yerleştirdiği haberini ilettiler. Bunun üzerine Ömer durumu incelemek için bir kadı tayin edildiğini emreden bir mektup yazdı. Kadı olarak atanan Cumi b Hazır el-Baci, eşit şartlarda savaşmaları şartıyla Müslümanların buradan çıkarılabileceğine hükmetti. Semerkant halkı savaşı göze alamayınca, Müslümanlar yerlerinde kalmaya devam ettiler.[12]

Kuteybe daha sonra Şaş ülkesinin genelini fethedip İsbicab'a kadar ilerledi. Kuteybe'nin Harezm ve Semerkant'ı da zorla fethettiği söylenmiştir.

Said b. Osman b. Affan Semerkant ve Harezm'i sulh yoluyla ele geçirmişti. Fakat Kuteybe bu sulhu kaldırarak, savaşla fethetmeyi tercih etti. Sonraları Beykent, Keş ve Nesef'i fetheden Kuteybe'nin, bununla birlikte Şaş ve Fergana'nın bir kısmını fethedip Eşrusne'ye savaş açtığı da söylenmiştir.

Hilafete Süleyman b. Abdülmelik geldiğinde, Kuteybe bu durumdan ürkmüş ve onun halifeliğinden hoşlanmamıştı. Süleyman ona elinde olan her şeyi bırakması,insanların yaptığı bağışları geri vermesi ve seferden dönmek isteyenlere izin vermesi için mektup yazdı ve askerler bunu öğrendiler. Onun Basra halkından kırk bin, Küfe halkından yedi bin ve mevaliden[13] de yedi bin askeri vardı. Kuteybe bu askerlerin serbest kalmasına izin vermeyince, askerler ayaklandılar. Acem halkı da Araplara karşı Kuteybe'ye yardım edince iki grup arasında harp vuku buldu. Araplar Horasan ve Maveraünnehir'i İslam topraklarına katan Kuteybe'ye karşı zafer kazanıp, onu öldürdüler. Onunla birlikte kardeşleri ve eşi de öldürüldü. Kardeşi Dırar ise, Beni Temim kabilesi vasıtasıyla kurtuldu. Ezd kabilesi onun başını ve mührünü alıp, uleyt b. Atiyye el-Hanefi ile birlikte halifeye gönderdiler. Kuteybe öldürüldüğünde 55 yaşındaydı.

Kuteybe'nin ölümünden sonra (Allah ona rahmet etsin) Horasan'a Veki b. Hassan b. Kays et -Temimi vali oldu. Süleyman b. Abdülmelik onun

---

[12] Fütuhu'l-Buldan;411

[13] Mevali: Azad edilmiş köleler

görevinde kalıcı olmasını istiyordu, fakat ona Veki'nin fitne ortaya çıkaracak davranışları olmakla birlikte, aynı zamanda halka kötü davranan kaba ve zorba bir insan olduğu söylendi. Kısacası insanlardan leğen isteyip, onların gözü önünde buna tuvaletini yapan Veki, valiliğe uygun bir kişi değildi. Bu nedenle onun yerine Horasan valiliğine Yezid b. Muhalleb geçti. Yezid'in orduya komutan yaptığı oğlu Muhalled, Betm'e savaş açıp orayı fethetti. Sonradan anlaşmayı bozmaları üzerine, oraya tekrar savaş açıp, ikinci defa fethederek,mallarına ve putlarına el koydu.[14]

Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda, onun Maveraünnehir meliklerine onları İslam'a davet eden mektuplar yazması sonucunda bazıları İslam'ı kabul ettiler. Ömer'in her şeyden önce önem verdiği şey; İslam'ın yayılmasıydı. Ömer'in Horasan'da görevlendirdiği Cerrah b. Abdullah el-Hakemi, komutanlarından biri olan Abdullah b. Ma'mer el-Yeşkeri'yi Maveraünnehir'e yöneltti. Düşman topraklarının içlerine kadar ilerleyen Mamer, özellikle Çin'e girmeye çalıştıysa da Türkler ona karşı birleşince Maveraünnehir'e geri döndü ve Şaş'ı almaktan vazgeçti. Horasan da İslam'ı kabul edenlerden haracı kaldıran Halife, onlara ve hanların çocuklarına bağışta bulunulmasını emretti.

Cerrah b. Abdullah el- Hakemi, halife Ömer b. Abdülaziz'e Horasan'da kılıçsız hakimiyetin tam olarak sağlanamayacağını yazınca, bu sözünden dolayı ona çok kızan Ömer bu valinin kan dökmeyi hafife aldığını anlayarak, onu azletmekle kalmayıp, bir de para ödemesine hükmetti.

Sonra Abdurrahman b.Nuaym el-Gamidi'yi Horasan'ın harp işleriyle, Abdurrahman b. Abdullah el Kuşeyri'yi de haraç işleriyle görevlendirdi.[15]

Yezid b. Abdülmelik'in hilafeti döneminde Horasan'a, Said b. Haris b. Hakem b. Ebu'l As b. Ümeyye vali olarak atandı. Said, göreve başladıktan sonra oğlunu Maveraünnehir'e gönderdi. Oğlu Eştihan'da konaklayınca,Türkler ona saldırdılarsa da, onları yenilgiye uğrattı. Fakat Türklerle ikinci karşılaşmasında da yenilgiye uğrayınca Said, Nasr b. Seyyar'ı ordunun başına getirdi. Bu arada Horasan'ın ileri gelenlerinden bir topluluk, Irak valisi Mesleme b. Abdülmelik'e giderek Said'i şikayet edince; Mesleme, Said'i azledip, onun yerine Said b. Ömer el-Cureşi'yi atadı.Cureşi Sogd kalelerinin büyük bir kısmını fethetti. Belazuri onun düşmana büyük zarar verdiğini söyler.[16]

Hişam b. Abdülmelik hilafeti döneminde Irak'a Ömer b. Hübeyre el-Fezari'yi vali olarak atayıp, Horasanda da Cureşi'yi azlettikten sonra,

---

[14] Fütuhu'l-Buldan;414

[15] Fütuhu'l-Buldan;415

[16] Fütuhu'l-Buldan; 416

Müslim b. Said'i görevlendirdi. Afşin'e savaş açan Müslim, altı bin kişi karşılığında anlaşma yaparak kaleyi onlara bıraktı. Daha önce bahsettiğimiz Nasr b. Seyyar Toharistan'a atandıktan sonra, Araplardan bir kısım halk ona baş kaldırınca, Nasr onlar üzerine yürüdü ve sonuçta aralarında elçiler gönderip anlaşma yaptılar.

Daha sonra Irak'a halife Hişam b. Abdülmelik tarafından Halid b. Abdullah el-Kasri vali tayin edildi.Halid, kardeşi Esed b. Abdullah'ı Horasan'a atayınca, bunu öğrenen Müslim b. Said Fergana'ya giderek oraya yerleşti, ne yapacağını şaşırmıştı.Türkler Hakan'ın başkanlığında toplanınca da Fergana'dan ayrıldı. Nemrud dağı civarına savaş açan Esed b. Abdullah el-Kasri 'den Gürcistan hükümdarı Nemrud anlaşma istedi ve Müslüman oldu. Daha sonra Esed, Hatl'e savaş açtıysa da oraya güç yetiremedi.

Halife Hişam'ın daha sonra görevlendirdiği Eşref b. Abdullah es-Sülemi, Maveraünnehir halkını İslam'a çağırdı ve Müslüman olanlardan cizyenin kaldırılmasını emretti.Bunun üzerine pek çok kişi İslam'a girdi,lakin bu durum haraç gelirini azalttı.

Halife Hişam (H.73) M. 730. senesinde de Cüneyd b. Abdurrahman el-Mürri'yi Horasan'da görevlendirdi. Cüneyd, Türklerle savaşıp onları yenilgiye uğrattı. Türk hakanının oğlunu esir edip, onu Halife Hişam'a gönderdikten sonra, onları hakimiyeti altına alana kadar savaşmaya devam etti. Halife ona, Basra'dan Amr b. Müslim komutanlığında on bin kişi, Küfe ehlinden de Abdurrahman b. Nuaym komutanlığında on bin kişi gönderdi. Beraberlerinde otuz bin mızrakla, otuz bin de kalkan taşıyorlardı. Halife, Cüneyd'i görev verme konusunda serbest bırakınca, o da bin beş yüz askere görev verdi.

Cüneyd bir çok savaşlar yaptı. Onun zamanında Toharistan'da bazı yöreler isyan ettiyse de o buraları fethettikten sonra Merv'de vefat etti. Halife bunun üzerine Asım b. Abdullah b. Yezid el-Hilali'yi vali atadı.

Halife Mervan b. Muhammed zamanında Nasr b. Seyyar Eşrusne'ye savaş açmıştı, fakat oraya güç yetirememişti. Daha sonraki halifelerin buralara tayin ettiği görevliler, düşman hudutlarından girmeye başlayarak sözünden dönenlerle savaştılar.[17]

Memun vali oluncaya kadar, Horasan'da işler böyle devam etti. Memun vali olduktan sonra Sogd, Eşrusne ve Fergana Türklerine savaş açıp, baskınlar düzenlemekle birlikte, bir taraftan da onları İslam'a davet ediyordu. Eşrusne Melikı Kavs, Müslümanların ülkesine savaş açmamaları şartıyla belirli bir mal ödeyerek barış istediğini bildiren bir mektup yazdı ve onun bu isteği kabul edildi.

---

[17] Fütuhu'l-Buldan;417

Memun hilafete geçtiğinde, Kavs barışa riayet etmedi. Memun,Ahmet b. Ebu Halid'i büyük bir orduyla Eşrusne'ye savaşa gönderdi. Kavs, Türklerden yardım isteyince,onlar da hemen yardımına koştular.Fakat Ahmet b. Ebu Halid,Türkler ulaşmadan önce Eşrusne'ye girince Kavs ona boyun eğmek zorunda kaldı. Daha sonra Selam kentine gelen Kavs Müslüman olduğunu açıklayınca Memun onu tekrar ülkesinin başına getirdi. Onun ardından da Afşin lakaplı oğlu Hayzer b. Kavs başa geçti.

Memun (Allah O'na rahmet etsin) Horasan'daki valilerine Türklerden Müslüman olmayanlarla savaşmalarını, İslam'a girenlere de bağışta bulunmalarını, Türk melikleri kapılarına geldiğinde onlara ikramda bulunup, ilgi göstermelerini ve bol erzak vermelerini yazdı.

Memun'dan sonra Mutasım'ın hilafeti başladı. O Türklere diğer halifelerden daha çok ilgi gösteriyordu. Ordusunun çoğunu Sogd, Fergana, Eşrusne ve Şaş bölgesinden oluşturdu. Bu yörelerin halkının çoğu da İslam'a girdiler. Böylece Arap halkı, arkalarında Türklerle savaşa gitmeye başladılar. Abdullah b. Tahir'in Guriye (Gor) beldelerine savaşa gönderdiği oğlu Tahir, buralarda daha önce kimsenin ulaşamadığı yerleri fethetti.

Fergana ve Şaş topraklarına Araplar Kuteybe el-Bahili yerleştirmişti.

Halifelerin kendisine büyük nimetler sunduğu Afşin'in İslam'a girmesinin bir hile olduğu, kalbini putlara kulluktan arındıramadığı ortaya çıktı.Bunun üzerine onunla savaşan Mutasım,onu yenilgiye uğrattı. Bir rivayete göre de onu eline geçirince yaktırdı.

Afşin Hayzer b. Kavs, Mutasım'a oldukça yakındı.Onun, Rum harplerinde, özellikle de Amuriyye'nin (Ankara çevresi) fethinde önemli başarıları olmuştu.Yine isyan edip Mutasım'ın askerlerini defalarca yenilgiye uğratan Babek Hürremini de o hezimete uğratmıştı. Mutasım bu işi Afşin'e bırakmış ve o da Babek'e galip gelene kadar onunla savaşmaya devam etmişti. Fakat 226 senesinde Mutasım, Afşin Hayzer b. Kavs'a kızdı ve onu ölene kadar hapsetti. Daha sonra da tarihte yaygın olan başka bir rivayete göre Babek'in yanına onu astı.

İslam Ansiklopedisi'nde Halife Hişam b. Abdülmelik'in Türk meliklerini İslam'a davet ettiği yazmaktadır. Fakat Arap müellifler ancak Hicri 3. asırdan itibaren Türklerden bahsetmeye başlayarak onların Doguzguz (Dokuz Oğuz), Kırgız, Kimek, Guz veya Oğuz ve Karluk boylarından bahsetmişlerdir.

Kırgızlar, mekan olarak Araplara en uzak yerdeydiler, Oğuz ve Karluklar ise Cürcan, İsbicap ve Farab gibi Arap memleketinin hudutlarında yerleşmişlerdi.

Arap memleketinden Çin'e giden yol Karluk şehirlerinden geçiyordu. Bir yolcu Karluk ülkesindeki Doğu Fergana sınırından Okyanus'a ulaşmak için otuz gün yürüyordu.

İbn Hurdazbe, Karlukların kışın kaldığı yerlere yakın bir bölgede Halaç adı verilen bir kabilenin yaşadığını bildirmiştir. Türkeş hakanının şehrinin Çu nehri yakınlarında olduğunu tarihçiler naklederler. Türkeş; Tuhsi ve Az diye iki bölüme ayrılıyordu. Çu nehrinin kenarında oturan Tuhsilerin Suyab adında şehirleri vardı.

Onların batıya yönelmiş bir kabilesine Sıkal, Narın Nehri'nin güneyinde bulunanlarına da Yağma deniyordu ki bunlar Doguzguz (Dokuz Oğuz) soyundandırlar. Kaşgar şehri de onların bölgesinde bulunuyordu.

Kaşgarlı Mahmut Yağma ve Tuhsilerin İli Nehri kenarında oturduklarını ve Sıkalların bir kısmının da onlara yakın olduğunu bildirmiştir ki; Sıkallar; Li Sıkalları, Kaşgar Sıkalları ve Taraz yakınlarındaki Sıkallar olmak üzere üçe ayrılıyordu.

Oğuzlar Seyhun'dan Çin'e kadar olan tüm Türklere Soykal ismini vermişlerdir. Kaşgarlı Mahmut ise Oğuz ve Karluklara Türkmen dendiğini söylemiştir.

Bir kısım tarihçiler dış görünüşleri diğerlerinden farklı olduğu için, Türkmenlerin göçebe İranlılar soyundan geldiğini söylemişlerse de, zamanla bu görüşlerinden dönmüşlerdir. Onlar Tatarların, Yedi Kimek kabilelerinden olduğunu zannetmişlerdir ama onların aslı Doguzguzlardan gelmektedir.

Tarihçilerin bir kısmı Türkleri kuzeyliler ve güneyliler olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra, bunların her birini de on boya ayırmışlardır:

Kuzeydekiler: Peçenek, Kıpçak, Oğuz, Yemek, Başkırt, Basmıl, Kayı, Yabagu, Tatar ve Kırgız.

Güneydekiler: Çiğil, Tuhsi, Yağma, Iğrak, Çaruk, Comul, Uygur, Tankut, Hitay, Tabgaç.

Kuzeyli bir aşiret güneyde yerleşebildiği için bu taksimatta bazen karışıklıklar olabilmektedir.

Kuzeydeki Kayı, Yabagu, Basmıl gibi bir kısım kabilelerin kendilerine ait dilleri vardı, fakat onlar umumi Türkçe'yi de anlıyorlardı.

Yabagular büyük Yamar Nehri'nin kenarında oturuyorlardı ki; o nehre şu anda Amur denmektedir. Bazı tarihçiler, M.11. asırda Arslan Tekin komutasındaki İslam ordusunun bu nehri geçerek, Yabagu ve Basmıl'a savaş açtığını rivayet etmişlerdir.

Güneydeki Türk kabilelerine gelince; onlardan Comul'un Türkçe'yi bilmekle birlikte, Türkçe dışında bir dilde konuştukları, Uygurların ise Türkçe'nin dışında kendilerine ait bir dillerinin olduğu söylenir.

Türkler arasında yerleşmiş farklı bir kabile olan Tankut ile birlikte, ona benzeyen Hotan ve Tibet kabilelerinin de kendilerine ait dilleri vardı.

Çin ve Maçin halkının Türkçe dışında dilleri olmakla birlikte Türkçe'yi biliyorlardı.

Türk boylarından Çaruklar, Maralbaşı şehrinde oturuyorlardı. Uygur bölgesinde beş şehir vardı; Beşbalık, Kuku, Karahoca bunların arasındaydı. Uygurlar Budist olup, putlara tapıyorlardı.

Kaşgarlı Mahmut, geride beyan ettiğimiz yirmi Türk boyunun dışında başka Türk aşiretleri de olduğunu söylemektedir. Harezm bölgesinde bulunan, Ezgiş ve Kocat bunlardandır.

Tarihçiler Bulgar ve Avarların da Türk asıllı olduğunu söylemektedirler.

Kaşgarlı Mahmut, Bulgar, Avar ve Peçenek dillerinin tek bir dil olduğunu söyler fakat Astaharı ise Bulgar ve Hazar dillerinin Türkçe'den ayrı bir dil olduğunu belirtir.

Kırgız, Kıpçak, Oğuz, Tuhsi, Yağma, Sıkal, Iğrak ve Çaruk lehçeleri öz Türkçedir. Başkırt dili de bunlara yakındır.

Kısacası Göçebe Türkler İdil ile Yamar arasında oturuyor ve şehirlerdeki Türkçe'den daha fasih dil kullanıyorlardı. Şehirlerde Türkçe'nin yanında Sogd dili de kullanılıyordu. Diğer güney kabilelerinin lehçeleri Oğuz (Türkmen) dilinden daha çok kullanılıyordu.

İslam Ansiklopedisi'nde şöyle geçmektedir: Arapların Türklere ilk Arap devleti zamanında galip gelmesi, Türklerin İslam'ı din olarak benimsemesini sağlamamıştır. Çünkü Araplar şöyle bir hadis rivayet ediyorlardı "Türkler sizi bıraktığı sürece siz de onları terkedin"[18] Türkler ancak H.4. asırda Müslüman oldular. (Daha önce de şunu açıklamıştık ki; Türklerin Müslüman olması Emeviler döneminde başladı ve İslam onlar arasında Memun ve Mutasım döneminde yayıldı.)

M.903 (H.291) senesinde putperest Türkler, Samani Devleti üzerine yürümüşlerdi. Müslümanlar onları mağlup ettiler ve M.992 (H.382) senesinde de Müslüman Türkler Buhara'ya girip, orayı hakimiyet altına aldılar.

H.5. asırda Müslüman Türkler, Selçukluların sancağı altında Anadolu şehirlerini fethettiler. Yukarıda geçen hadisin aksine; Peygamberimiz (sav)'den, Türkler uzun süre yönetimde kalacaklarından Türk dilini öğrenmeye teşvik ettiğine dair, başka hadisler rivayet edildi. Bu hadislerin mevzu(uydurma) olduğunu düşünüyorum. Türklerden bir kabilenin bin iki yüz çadıra ulaşıp bir gün içinde Müslüman olduğuna dair gelen rivayet hakkında kesinleşmiş bir bilgi yoktur.

Bu rivayet "Subh'ul A'şa "da geçmektedir. Tahminen bu olay, Müslüman Kaşgar emirleri, Hotan bölgesini hakimiyeti altına aldığı sırada,

---

[18] Taberani "Zaiyfu'l Cami" adlı eserinde 105. sırada İbn Mesud'dan rivayet edilen bu hadisin mevzu olduğunu söylemektedir. Ayrıca bkz . Albani, Nasıruddin ,el- Ehadis'üz Zaiyfe, sayı :1747

Efrasiyab kabilesinden olan Elek Han'ın devletiyle ilgilidir. Bu konunun ayrıntıları bilinmemektedir.

Kuzun şehri, Buğur kalesi ve diğerleri, Çin'deki (Doğu) Türkistan'a Müslümanların geçit yerleriydi. Batıdaki Türklerin İslam'a girişi doğudakilere göre daha geç olmuştu.

İbn'ül Esir'den rivayet edildiğine göre; Türklerden bir boy kışlarını Balasagun şehirlerinde, yazlarını ise Ural yakınlarındaki Bulgar şehirlerinde geçiriyorlardı. H.435 senesinin Safer ayında bunlar Müslüman olduklarında on bin çadırdan oluşuyorlardı.

H.6. asrın ortalarında Kıpçaklar henüz Müslüman olmamışlardı. Bu bilgi Kıpçak emirinin Cend'e ulaşmasını anlatan bir kitaptan alınmıştır. Rivayet sahibi daha sonra Allah'ın onlara İslam'ı nasip ettiğini bildirmiştir.

Ruslar M.12. asrın ortalarından itibaren Türklerin Kıpçaklar dışındaki boylarını Karakalpaklar diye isimlendiriyorlardı ki; Bekneç kabilesi de bunlardandır. Fakat onların aslının Türk değil,farklı bir millet olduğu düşünülmektedir.Onlar Orta Asya'da yerleşmiş bulunan Türklerin tersine, ineğe tapıyorlardı. Fakat sonradan Türklerin çoğu gibi onlar da Müslüman olmuşlardı.

Karahatay Türkleri M.1130 (H.525) senesinden sonra devlet kurduklarında, İslam Türkler arasında yayılmıştı. Fakat kurulan bu devlet putperestliğe dayandığından, onlar İslam'a baskı yapmaya çalıştılarsa da buna güçleri yetmedi. Kuzeyde mevcut Balasagun emirlikleri hep İslami emirliklerdi. Karahatay saltanatı son bulduğunda İli Nehri'nin kuzeyinde Karluk emirliği gibi İslami emirlikler mevcut olmakla birlikte bir başka emirlik de Kılça bölgesindeydi. Manas bölgesi de Müslüman Türklerle Müslüman olmayanları birbirinden ayırıyordu.

Türklerin önce Azerbaycan'a, ardından Anadolu'ya girmeleri, Selçuklular zamanında başladı. Buraların Türkleşmesi de bundan sonra tamamlandı.

Selahaddin b. Eyyüb zamanında Türkler Mısır'da bulunuyorlardı. Abdülvahid Merakeşi'nin dediği gibi buradan Afrika'ya, ondan sonra da Endülüs'e kadar ilerlediler. Fakat Endülüs'te Türklerin hiçbir eseri kalmadı. (İslam Ansiklopedisi'nden alıntı yapılan özet bitti). Burada bazı hatalar vardır. Zannedildiği gibi Türkler Mısır'ı ilk olarak Selahaddin Eyyubi zamanında değil, bilakis ondan çok önce, hatta Fatımilerden de önce tanımışlardı. Tolunoğulları da Türktür. Fatımi halifelerinin meclisinde de Türklerden birilerinin bulunduğu söylenir. Bu Türkler'i görenler, onların kim olduğunu sorunca onlara: "Gelecekte bizim emirlerimiz olacaklar" şeklinde cevap veriliyordu.

M.11.(H.5) asırda küçük Asya denilen Anadolu şehirleri ile birlikte, bugünkü Adana'nın bulunduğu Kilikya şehirleri, Antakya ve Lazkiye gibi

kuzey Suriye ve Ermenistan'ın hepsi Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi.

O günlerde İslam devletleri de iki taneydi: Bağdat'taki Abbasi Halifeliği ve Mısır'daki Fatımiler.

İran'ın batısında Bağdat yönetimi üzerinde söz sahibi olan ve Abbasi halifelerine kısıtlama getiren Büveyhoğulları vardı. İran'ın doğusunda ise bazen Buhara'dan, bazen de Semerkant'tan devleti yöneten Samani Devleti hüküm sürüyordu. Bu durum Horasan ve İran topraklarının bir kısmını ele geçiren Türk Sultanı Gazneli Mahmut zamanına kadar sürdü. Gazneli Mahmut eğer Hint devletinde fetihlerle meşgul olmasaydı, Bağdat'a kadar ilerleyebilirdi. Hint Devleti'nin Gaznelileri meşgul etmesi, Oğuzlardan olan ve Selçuklu Devleti diye adlandırılan bir başka Türk devletinin alanını genişletmesine imkan sağladı.

Selçuklular başlangıçta Gaznelilere bağlıydılar. Onların arasından çıkan Tuğrul Bey adlı bir kişi, Horasan'ın temel direği olan Nisabur kentini ele geçirdi. Gazneliler onları ortadan kaldırmayı istedilerse de, Hint fetihleriyle meşgul olduklarından geç kaldılar ve Tuğrul Bey Gaznelilere galip geldi. Tuğrul Bey Horasan'ın tümünü ele geçirince amcaoğulları İran, Gürcistan ve Ermenistan gibi batı bölgelerinde yayıldılar.

Tuğrul Bey, Selçuklular arasında zekasının parlaklığı ve siyasetinin dehası ile tanınırdı. Kendisi için özel bir plan belirlemişti ve Bağdat'a ulaşana kadar şehir şehir fetihlerde bulunarak ilerliyordu.

Koyu Şii olan Büveyhoğulları Bağdat'ı ele geçirip, halifelerin yetkilerini kısıtladılar. Tuğrul Bey Bağdat'a geldi,Sünniliği ihya edip Abbasi hilafetini kuvvetlendirdi ve halife ona taç giydirip onu "Doğunun ve Batının Sultanı" diye isimlendirdi.

Bu sıralarda Bağdat'ta Arslan Besasiri Fatımi halifeliğine bağlılığını bildirmişti. Bu durum, Abbasi Halifesi Kaim Billah'ın nüfuzunu yitirmesine yol açtı. Tuğrul Bey gelip Besasiri'yi yenilgiye uğratarak katletti ve halifeyi eski statüsüne getirdi. Daha sonra Tuğrul Bey Halifenin kızıyla evlendi. Böylece Abbasi hilafeti eski gücüne geri döndü ve Selçuklu Tuğrul Bey sayesinde Sünnilik de tekrar eski gücünü kazandı.

Tuğrul Bey Bağdat'ta da hakimiyet kurunca o ve amcasının oğulları Anadolu'ya akınlara başladılar ve fetihler yaptılar. Selçuklular, fetihlere Tuğrul Bey'in de bizzat katılımıyla Ermenistan ve Kars'tan başladılar.(M.1054,H.446)

Bu sırada Bizans İmparatoru Monomakus diye adlandırılan IX. Konstantin idi. O Türklere güç yetiremeyince, onun ardından gelen Dukas lakaplı X. Konstantin zamanında Türkler Anadolu'nun kalbindeki Sivas'a kadar ulaştılar.

Daha sonra Tuğrul Bey öldü ve ardından kardeşinin oğlu Alp Arslan başa geçip, Rum memleketlerine doğru ilerlemeye devam etti. Ermenistan'ı ele geçirerek, Ermeni krallığını yenilgiye uğrattı.Böylece onun önünde Anadolu yolları açılmış oldu, her yönden akınlara devam edip Kayseri'ye ulaştı.

Bizans'ın başına çok güçlü bir imparator olan Romanos Diogenos geçmişti. Romanos Diogenos büyük bir orduyla Türklere saldırı hazırlığına girerken, harp öncesi Alp Arslan amca oğullarının isyanından dolayı İran'a dönmek zorunda kalmış, isyanı bastırdıktan sonra da Anadolu'ya geri gelmişti. Romanos Diogenos, M.1071 (H.463) senesinde yüz bin kişilik bir ordusuyla Alparslan'a saldırdı. İki ordu 19 Ağustos 1071'de Ahlat yakınlarındaki Malazgirt ovasında karşılaştılar ve çok çekişmeli bir harbin sonunda Rumlar büyük bir bozguna uğradı. Romanos Diogenos de yaralanıp esir düştü. Bu durum Batı'daki Hıristiyanların başına gelen en büyük talihsizlikti. Zira Malazgirt savaşıyla Bizans-Roma imparatorunun gücü kırılmış oldu.

Bu haberler batıya ulaşınca, Hıristiyan alemi büyük bir endişeye kapıldı ve artık Bizans'ın İslam'a bir rakip ve İslam'ın Avrupa'ya ulaşmasına bir engel olamayacağını anladılar. O günden itibaren Haçlı Seferleri fikri doğdu. Bunun manası; Doğu'daki Hıristiyanların İslam karşısında duramayacaklarını gören Batılı Hıristiyanların, İslam'ı kendi evinde yok etmeye karar vermesiydi.

Haçlı seferleri Türklerin küçük Asya'da ilerlemelerine engel olamadı ve Marmara Denizi'ne kadar ulaştılar. Bu da Alparslan'ın oğlu Melik Şah döneminde, amcasının oğlu Süleyman b. Kutalmış'ın da ona yardımlarıyla oldu. Türkler M.1081(H.474) yılında da İzmir'e ulaştılar. Böylece bu geniş şehirlerden Rumların gölgesi kaybolmaya başladı. Evet, Haçlılar uzun müddet Anadolu'nun Türkleşmesini geciktirdiler, fakat Türkler'in sonunda buralara dönüp fethetmelerine engel olamadılar. Selçuklulardan başka ikinci bir Türk devleti daha vardı ki; bu devlet Kayseri, Sivas ve Amasya'yı içine alan ve Kapadokya'da kurulmuş olan Danişmentoğulları idi.

Son olarak Selçuklular ve Danişmentlerin ardından Osmanoğulları geldiler ve Bursa'yı fethedip orayı memleketlerinin başkenti yaptılar. Daha sonra Rumeli'ye geçince İstanbul'un fethinden önce başkenti Edirne'ye taşıdılar.

Allah'ın yardımıyla Fatih lakaplı II. Mehmet, Hıristiyanların doğudaki başkentini ele geçirerek bütün Anadolu şehirlerini onlardan temizlemiş oldu. Ardından Rumeli fetihlerini tamamlamaya devam ederek, İstanbul'a bağlı olan bütün bölgeleri ele geçirdikten sonra, Balkan ülkelerinin içlerine kadar girip Bosna ve Sırp şehirlerine de hakim oldu.

Onun ardından gelenler, bu işi tamamladılar. Balkan yarımadasında olan tüm şehirleri ele geçirip, Osmanlı hakimiyeti altına aldılar. Macaristan'ı da kendilerine bağlayıp, Polonya'ya kadar ulaştılar ve Viyana'yı kuşattılar. Neredeyse orayı da ele geçireceklerdi.

Balkan Yarımadası'nda Ruslar ortaya çıkana kadar Türkler, oralardan çekilmediler. Türkler bu bölgelerde iki düşman karşısında kaldılar: Nemçe krallığı ve Ruslar. Böylece aradan dört asır geçtikten sonra Türkler Balkanlardan geriye dönüp, buralarda fethettikleri tüm bölgelerden çıktılar. Edirne sınır olmak üzere İstanbul ve çevresi ellerinde kaldı.

Türklerin aslı konusunu anlattıktan sonra, Osmanlı tarihine ilave olarak bir kaç konudan daha bahsedeceğim.

Moğolların doğudan batıya saldırdıkları günlerdeki Türk tarihine geri dönüyoruz ve şöyle diyoruz: Moğollarla Türklerin aslı bir olmakla birlikte, Moğollar Türk değildir fakat onlardan Türklerin arasına girip, Türkleşenler çok olmuştur. Cengiz Han ve soyu saldırılara başladığında, onlara Moğol ve Tatar da deniyordu. Lakin M.14. asırda Moğol Devleti Müslüman olunca, "Moğol" ismi Tatar isminden daha çok kullanılmaya başlandı. Devletlerini Kazan, Astrahan, ve Kırım'da kurdular.Bu devletlerin hepsi Müslüman Tatar devletleriydi.

Sonraları Sibirya'da bugünkü Tobolski yakınlarında, Tatar İslam Devleti kuruldu. Rusya'da ve Avrupa'nın çoğu yerinde Osmanlı dışındaki tüm Türkler için genellikle "Tatar" ismi kullanılıyordu. Böylece Osmanlı devleti Türkleri "Türk" ve bugünkü Rusya'da yaşayan Türkler "Tatar" diye adlandırıldı. Bunların içinde başka bir boy vardı ki;onlara Özbek deniyordu. M.16(H.10.) asırda Buhara ve Hive'yi ele geçirip, Çağatay ülkesini ortadan kaldırmışlar ve Hokant Hanlığı devletini kurmuşlardı.

Türklerden Volga bölgesinde bir devlet kuran Nogay adlı bir boy daha vardı.Kalmuk adlı bir başka Türk boyu daha sonra bunları yenilgiye uğratmıştı.

Tanınmış Türk boylarından biri de Özbeklere komşu olmakla birlikte bağımsız olan Kazaklardı.

Doğu Türkistan'a bağlı Kaşgar'da, Çağatay devletinin düşmesiyle bir Türk devleti daha kuruldu. Onlar M.14. asrın ortalarında (H.8) yani 1450 senesinden itibaren İslam dinini benimsediler. Onların tanınmış emirleri Mahmut Han, İslam'ın yayılmasına gerçekten önem vermişti.- Moğol veya Türkler için miğfer giymediklerinde kafalarına çivi_düşeceği söylenir- Böylece Budizm bu bölgelerden silinmeye başladı.

Uygurlar Budist olmaya devam eden en meşhur Türk boyu olsa da, İslam onların arasında da yaygınlaşmıştır. Bu Budistlerden günümüze kadar sadece Sarı Uygur denilen bir topluluk kalmıştır.

Bilmemiz gereken; Osmanlıların Türklerin Türkmen soyundan olmasıdır ki, bu Türkmenler de iki kısma ayrılıyorlardı:Karakoyunlular ve

Akkoyunlular. Bunlar Batı Asya'da yayılmışlardı ve onların içinden bazı kavimler Arap ülkelerine girmişlerdi.

18. ve 19. asırda Kalmuklar, Kırgız ve Kazakları olduğu gibi, bu Türkmenleri de yenilgiye uğrattılarsa da sonradan Kalmuk Devleti de yıkıldı.

Kırgızlardan Zayoğulları ülkesinde oturan ve Müslüman olmayan bir boy vardı ki; bugün kendilerine Hakas denmektedir. Aynı şekilde Altay dağlarında da Müslüman olmayan Türkler bulunuyordu. Ruslar onlara Dağ Kalmukları demekteydiler. Yakutlar da onlar gibi gayri müslim Türklerden olup, dilleri de eski Türk dili idi.

İslam Ansiklopedisi'nin beyanına göre; 16. asrın (H.10. asır) ilk yarısından itibaren Balkan yarımadası ve Karadeniz kıyılarından Çin'e kadar olan bölgeler, birbirine bitişmiş İslam ülkeleriydi. Fakat çöküş döneminde bu memleketlere müdahaleler başlayınca, medeniyetin gölgesi buralardan çekildi ve ilk başladıkları döneme döndüler.

Bu zamandan itibaren Ruslar çevrelerindeki Türklere galip gelerek, Kazan devletini (M.1552, H.957) ve Astraban devletini istila ettiler. Böylelikle doğudaki Türklerle Batıdaki Türkler (Osmanlı)'in birbirleriyle bağlantılarını kestiler. Bu vakitten itibaren Ruslar doğuya doğru saldırmaya başlayıp, Müslüman Türk devletlerini teker teker ele geçirdiler. Hazar Denizi'nden Çin Seddi'ne kadar İslam'ın hiçbir mülkiyetinin kalmaması ve Rusların hakimiyet altına alamadığı yerleri Çinlilerin alması için, Çin ile ittifak ettiler. Rusya ile Çin arasındaki bu anlaşma 24 Şubat 1881(H.1299) tarihinde yapıldı. Buna rağmen, İslam Ansiklopedisinde bu bölümü yazan Bartholt der ki: İslamiyet ve Türkiye Rusya'da eski durumlarına dönemedi. Öyle ki Rus devrimi ve Bolşevik hükümetinden sonra Özbekistan, Türkmenistan ve Kafkaslardaki Azerbaycan hükümeti gibi Moskova'ya bağlı cumhuriyetler kuruldu. Kısaca bugünkü Sovyet hükümetine bağlı yedi Özerk Türk Cumhuriyeti kuruldu ki bunlar: Kırım, Kafkas, Başkırt, Tatar, Kazak, Kırgız ve Yakut Cumhuriyetleridir. Bunların yanında nüfusunun çoğu Türk olan bağımsız dört ülke bulunuyordu.Bunlar da Karaçay, Balkar, Kara Kalpak ve Oyrat idi.

Barthold devamında şöyle diyor: "Bu dönem eski Türk kabilelerinin isimlerinin ortaya çıkmasını sağladı. Bu Türklerin çoğu yazıda Latin harflerini kullanıyorlardı. Fakat Çuvaş, Gagavuz ve Oyrat Rus alfabesine bağlı kaldılar.

Biz deriz ki: Bu konuda gerçek sebep Ankara ve Bolşevik yönetimlerinin kendi siyasi tercihleridir. Çünkü Moskova ve Ankara, her ikisi de Latin harflerini alınca Rusya'daki cumhuriyetler de bu konuda Ankara'yı taklit ettiler. Gagavuz ve Oyrat gibi gayrı Müslim Türkler ise Rus harflerine bağlı kaldılar. Onlarla Ankara arasında din ortaklığı söz konusu olmadığından, bu konuda Ankara'yı örnek almadılar. Latin harfleriyle

yapılan inkılap, Müslüman Türkler tarafından çok önemli bir değişim olarak takdim edildi. Diğer Müslüman Türkler de bu konuda onları taklit ettiler fakat gayrı Müslim olanlar bu alfabeyi bilmiyorlardı bile. Ansiklopedide belirtildiği üzere, M.1885 (H.1303) senesinde yapılan nüfus sayımında, Rusya'daki Türklerin sayısı 26 milyon olarak geçse de bunun abartılı olduğu; Rusya'daki Türklerin 16 milyondan fazla olamayacağı, zira dünyadaki bütün Türk milleti sayısının 30 milyon olduğu söylenmiştir. Fakat Türk yazar ve müellifler bu sayıyı çok fazlalaştırıyorlar. Ahmet Agayif (Ağaoğlu) onların yetmiş-seksen milyon arası olduğunu, Mustafa Kemal Paşa ise yüz milyon olduklarını söylüyor(!) (İslam Ansiklopedisi)

Gerçek şu ki; Türk yazarlar sayıyı çok fazlalaştırdıkları gibi, tüm Türklerin tamamı otuz milyon diyenler de sayıyı çok azaltmışlardır. Hiç şüphe yok ki; Çin Türkistan'ındaki Türkler on milyona ulaştığı gibi, Rusya'daki Türkler de otuz milyondan az değildir. Geriye Anadolu Türkleri ve onların devamı sayılan Trakya Türkleri ile Bulgaristan ve Romanya'daki Türkler kalıyor ki; bunların toplamı da on beş milyondan az değildir. Bu sayıya İran'daki Türkleri de eklersek, onlar da dört-beş milyon olduğuna göre; hepsinin toplamı altmış milyon oluyor. Doğruya en yakın olan da budur.

"Subh-ul A'şa"nın beşinci bölümünde hepsi Rumlara ait olan Anadolu şehirlerini Türklerin nasıl ele geçirdiği anlatılır ve şöyle denir: "Selçuklu meliklerinden biri olan Tuğrul Bey'in bazı akrabalarının buradaki Rum ordusu içine nüfuz edebilmeleri için,Azerbaycan'dan geçit yerleri Ermenistan; Şam'dan geçit yerleri de Malatya idi. İlk önce galibiyet sağlayamayan askerler H.430 senesinden sonra komutanlardan biri olan Memani önderliğinde burayı fethedip ganimetler elde ettiler.Hatta İstanbul'a on beş konaklık mesafeye kadar yaklaştılar. Sonraları Kutalmış b. İsrail b.Selçuk Konya, Aksaray ve çevresini fethetti.

Daha sonra Kutalmış ile Selçuklu hükümdarı Alparslan arasında anlaşmazlık çıktı. Kutalmış 456 senesinde savaşta öldürüldü.Ondan sonra fetihlere çıkan oğlu Süleyman da 478 senesinde öldü.

Kılıç Arslan Sultan olduktan sonra, yerine Konya ve Aksaray'da oğlu Mesut'u bıraktı. Mesut H.551'de ölünce oğlu II.Kılıç Arslan başa geçti ve ülkeyi oğulları arasında taksim etti: Konya ve çevresini oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e, Aksaray ve Sivas'ı oğlu Kutbuddin'e, Tokat'ı Rukneddin'e, Ankara'yı Mühyiddin'e, Malatya'yı İzzeddin'e, Amasya'yı da kardeşinin oğluna verdi. Oğlu Gıyaseddin adına Elbistan'dan, Nureddin Mahmut adına da Kayseri'den çekildi. Sonra bu taksimattan dolayı pişman olup oğullarından bu bölgeleri geri almak istediyse de,oğulları bunu kabul etmediler. Sadece Gıyaseddin babasıyla birlikte kaldı.

II. Kılıç Arslan oğlu Mahmut'u Kayseri'de kuşatma altına aldı. Kuşatma devam ederken Kılıç Arslan vefat etti (M.1189/ H.588). Onun vefatıyla kardeşler arası savaşlar başladı. Tokat emiri Rükneddin diğerlerine galip

gelip başa geçti. Rükneddin'den sonra yerine oğlu III.Kılıç Arslan geçti. Konya halkı onu tutuklayıp, Gıyaseddin Keyhüsrev'i başa geçirdiler. Gıyaseddin Keyhüsrev, Bizans'la yaptığı bir savaşta öldürülünceye kadar başta kaldı. Ondan sonra devletin başına oğlu Keykavus Galip Billah geçti ve M.1236'ya (H.634) kadar başta kaldı. Ondan sonra başa geçen Keyhüsrev de M.1256'ya (H.654) kadar hükümdar oldu Onun yerine de oğlu Alaaddin geçti.

Moğollar gelip, Bağdat'ı istila ettiklerinde Selçuklu toprakları İzzeddin Keykavus ile Rükneddin Kılıçarslan yönetimindeydi. Moğol hükümdarı Hülagü'ye boyun eğmek zorunda kaldılar. Hülagü'nün istilasından sonra, Anadolu'daki Türk topraklarının tamamına Rükneddin hakim oldu. Hülagü Anadolu topraklarında denetimi sağlayabilmek için yerine Pervane isimli birisini bıraktı. Kılıç Arslan Rükneddin'e galip gelip onu öldürdü ve oğlu Gıyaseddin'i de gözetim altına aldı.O günlerde Mısır hükümdarı Baybars Anadolu'ya girdi.(M.1276/ H.675) ve Tatar valisi Samgan b. Baydu ile karşılaşıp, onları hezimete uğrattı. Zahir Baybars Kayseri'ye kadar ilerleyerek orayı ele geçirip Selçuklu tahtına oturdu ve daha sonra da Mısır'a döndü. Bu durum İran'daki İlhanlı hükümdarı Hülagü'nün oğlu Abga'ya ulaşınca, ordusunun başında Kayseri'ye yürüdü.Kavminin kendisine karşı mücadele ettiğini gördü. Pervane'nin Zahir Baybars'la anlaşmasından şüphelenerek onu yakalayıp öldürdü.

IV.Kılıç Arslan'ın oğlu III.Gıyaseddin İlhanlı hükümdarı Argun b. Abga tarafından öldürülünceye kadar tek başına Selçuklu Devletini yönetti. Argun, Keykavus'un amca oğlu Mesut'u başa geçirdi ve Hülagü isminde bir valiyi de Anadolu'ya gönderdi. II. Mesut yönetimde sadece isim olarak bulunuyordu. Mesut'un vefatından sonra artık İlhanlılar Anadolu'yu valiler yoluyla idare etmeye başladılar. Peş peşe pek çok vali gönderdiler (Bu Moğol valilerine "şahane" denmekteydi.) Bu valiler bazen İlhanlı Devleti'ne baş kaldırıp, Mısır Memlüklerine sığınıyorlardı. Nasır Muhammed b. Kalavun gibi bazıları ise,yönetimi tamamen Mısır'a bağladılar ve Anadolu, Mısır'ın bir vilayeti haline dönüştü.

Anadolu şehirlerinde (Subh-ul A'şa 'da Rum şehirlerinde ifadesini kullanıyor.) Bir çok Türkmen toplulukları oluştu. Selçuklular savaşlarda bu topluluklardan yardım istiyorlardı. Bunlar arasından yetişen komutanlar, beylikler kurdular: Ermenek ve Kastamonu bölgesinde Karamanoğulları; Antakya bölgesinde Hamitoğulları; bugün İzmir adıyla bilinen bölgede Aydınoğulları; İzmir'in güneyinde kalan şehirlerde Menteşoğulları; bir de Bursa'da Osmancık oğlu Orhanoğulları. Orhan Gazi, Bursa'yı kendine yurt edindi ve çadırlarda yaşamayı, sarayda yaşamaya tercih ederek, çadırlarıyla Bursa çevresinde konakladı ve ölene kadar da burada yaşadı.

Kalkaşendi "Subh-ul A'şa'da şöyle anlatıyor: Orhan Gazi'den sonra oğlu Murat Bey başa geçti ve İstanbul Körfezi'nin batı yakasındaki Hıristiyan şehirlerinin içlerine kadar ilerledi. Venedik körfezi yakınlarına

kadar olan tüm şehirleri fethettikten sonra bu şehirlerin çoğunu kendine bağlı valilikler haline dönüştürdü. Her yönden İstanbul'u kuşatıp, İmparator'u cizye vermeye zorlayan I.Murat, M.1388 (H.791) senesinde Sırpsındığı Savaşı'nda öldürüldü[19]. Murat Bey'den sonra oğlu Bayezid başa geçti ve babasının yolunu takip ederek; Sivas, Antakya ve Alanya arasındaki şehirleri ele geçirdi. Karamanoğulları ve diğer Türkmenleri kendisine bağladı. Osmanlı topraklarına bağlı olmayan sadece Kadı İbrahim'in denetiminde olan Sivas ile Mısır'a bağlı olan Malatya kalmıştı. M.1400 (H.803)senesinde Şam'ı tahrip eden Timurlenk, Bayezid ile savaşarak onu esir aldı. Bayezid esaret altındayken öldü. Bayezid'den sonra oğlu Süleyman Çelebi başa geçip, ölene kadar başta kaldı.[20] Onun ölümünden sonra da kardeşi Çelebi Mehmet başa geçerek, devletin toparlanıp bugüne kadar gelmesini sağladı. (Özet bitti.)

[19] Sultan Murat I. Kosova Savaşı'nda şehit edilmiştir. Yazar burada bilgi hatası yapmıştır.

[20] Bu döneme Fetret Devri denir. Çelebi Mehmet'in başa geçmesiyle son bulmuştur. Bu sebeple Süleyman Çelebi Hükümdarlar arasında sayılmaz.

1- SULTAN I.OSMAN (1300 -1326)

Cengiz Han'ın Harezm şehirlerine saldırdığı günlerde Oğuzların Kayı boyundan Süleyman Şah adında biri, beraberinde elli bin kişiyle birlikte gelip Fırat kıyılarında, Erzincan ile Ahlat arasına yerleşti. Bu olay M.1224 (H.621) yılına rastlıyordu. Süleyman Şah Fırat nehrinde boğularak ölünce, beraberindekilerin çoğu Horasan'a geri döndüler. Süleyman Şah'ın oğulları Dündar ve Ertuğrul'la birlikte dört yüz aile ise orada kaldı.

Ertuğrul batıya doğru hareket edip, bu sırada Moğollarla savaş halinde olan Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'ın ordusuna yardım edince, savaşı Selçuklular kazandı. Bunun üzerine Sultan Alaaddin, bazı Selçuklu topraklarını ikta[21] usulüne göre Ertuğrul'a verdi. Ertuğrul Sultan Alaaddin'in güvenini kazanınca Yenişehir yakınlarındaki bazı yerleri de ona bıraktı. Ertuğrul' un Osman adını verdiği bir oğlu oldu. Osman, Allah dostlarından Şeyh Edebali'nin kızıyla evlenmek istiyor, Edebali ise bu evliliğe karşı çıkıyordu. Osman bir gece rüyasında, Edebali'nin kızı Mal Hatun'la evlendiğini ve karısının koynundan çıkan bir hilalin göğsüne yükseldiğini, ayrıca eşinin çevresinde bir ağacın ortaya çıkıp, dallarının bütün dünyayı sardığını gördü. (Kitaplarda bu rüya hakkında başka ayrıntılar da vardır.) Sabahleyin rüyasını Şeyhe anlatınca, Şeyh de onu kızıyla evlendirdi. Osman'ın bu evlilikten, Orhan adında bir oğlu dünyaya geldi.

Osman Bey zekası ve olgunluğu nedeniyle, Ertuğrul Bey'in en değer verdiği oğlu olmakla birlikte, Selçuklu Sultanının yanında da özel bir yeri vardı. Bu sebeple diğer beyler onu kıskanınca, Osman Bey de -bu beylere gözdağı vermek için- Karacahisar'ı topraklarına kattı. Selçuklu Sultanı ona bazı Selçuklu topraklarını verdiği gibi,ayrıca kendi adına para bastırma yetkisi tanıdı. Bununla birlikte Cuma hutbelerinde de adı Sultanın adıyla beraber okunmaya başladı. Bu arada M.1300 (H.700) yılında Moğollar Anadolu'ya saldırdılar. Bu savaşta -Anadolu Sultanı olarak bilinen- III.Alaaddin mağlup olunca, Bizans Kralı Palaelog'a sığındı ve orada hapisteyken vefat etti. Bu olaydan sonra Anadolu Müslümanları uzun süre başsız kaldılar ve Anadolu topraklarında bir çok beylik kuruldu. Bu

---

[21] İkta: İslam devletlerinde,devlete ait tarım arazisinde işleyenlere devamlı ve irsi bir kiracı gibi tasarruf hakkı verilmesi esasına dayanan toprak sistemi

beylikler: Karamanoğulları, Karesioğulları, Saruhanoğulları, Aydınoğulları, Hamitoğulları, Menteşeoğulları ile Yenişehir ve çevresini elinde bulunduran Osmanoğullarıdır. Çok cesur bir padişah olan Osman Bey, o sırada hala Bizans'ın elinde bulunan Anadolu'daki bazı şehir ve kalelerin kumandanlarına birer elçi gönderip,onlardan Müslüman olmalarını veya Osmanlı Beyliği'nin hakimiyetine girmelerini istedi.

Osman Bey, Rum asıllı Köse Mihal adındaki dostu Müslüman olunca, ikta yoluyla bazı yerleri ona vermişti. Bu zat Osmanlı Devletinde Mihaloğulları diye büyük ün yapmış olan ailenin dedesidir. Bu arada bazı Bizans Beyleri bağlılıklarını bildirip, cizye vermeyi kabul ettiler. M.1326 (H.727) yılında da, Osman Bey'in oğlu Orhan Bey, Anadolu'da Rumların en sağlam korunan şehri olan Bursa'yı Osmanlı topraklarına kattı.

Osman Gazi'nin vefat etmesi Osmanoğullarını çok üzdü. Çünkü Osman Bey gözünü budaktan sakınmayan gerçek bir kahramandı. Osmanlı Devletinin Osman Bey'le başladığı söylenmektedir. O, Sahabe-i Kiram'ı kendisine örnek alan zühd[22] sahibi bir kişi idi. Dünyalık mal edinmez, eline geçenleri ise tebaasına dağıtırdı. Hayatını Bursa civarında soyu, hala yaşamakta olan kendine ait koyun sürüsünün geliri ile sürdürmüştü.

Osmanlı Beyliğinin kurucusu olan Osman Bey, M.1300 yılında tahta geçmiştir.

Osman Bey'i kızıyla evlendiren Şeyh Edebali, Karamanlı alimlerden olup Şam'da Fıkıh okumuştu. İlmiyle amel eden zühd sahibi bir alimdi. İslam dini ve hukukuyla ilgili meselelerde herkes ona danışırdı.

OSMAN BEY ZAMANINDA YAŞAYAN MEŞHUR ALİMLER

1- Molla Dursun Fakih: Şeyh Edebali'nin eniştesi olup,ondan okumuş ve şeyhin vefatından sonra fetva yetkisini üstlenmiştir.
2- Molla Hattab Karahisari, Hattab b.Ebul-Kasım: Şam'da ilim tahsil etmiş olup, Ömer Nesefi'nin 'Manzume fi'l Hilafiyyat' adlı eserine güzel bir şerh yapmıştır.
3- Muhlis Baba: Karaman'lı olup, Osman Bey'in yanında fetihlere katılırdı.
4- Aşık Paşa: Muhlis Baba'nın oğludur.Tasavvuf ehli olup, çokça ibadet eden zühd sahibi bir kişi idi.
5- Şeyh Ulvan Çelebi: Adı geçen Aşık Paşa'nın oğlu olup, babası ve dedeleri gibi, ilim irfan sahibi bir zat idi.
6- Arif billah Şeyh Hasan: Bursa'da bir zaviyesi[23] vardı.

---

[22] Zühd: Allah korkusuyla günahtan kaçınıp kendini ibadete vererek dünyadan el etek çekme

[23] Zaviye: Tarikat mensuplarının toplanma, ayin ve zikir için kullandıkları Tekke'den küçük yer

2- SULTAN ORHAN
(1326—1359)

Osman Bey'in en büyük oğlu Alaaddin idi. Fakat o, ilim öğrenmeye sevdalı ve uzleti[24] tercih eden bir karaktere sahipti. Bu sebeple Osman Bey onu değil de, küçük oğlu Orhan'ı Padişahlığa uygun gördü. Orhan Bey, ağabeyi Alaaddin'e ülkeyi beraber yönetmeyi teklif ettiyse de, o köşesine çekilmeyi tercih etti ve Bursa ovasında Nilüfer nehri kıyılarına yerleşti. Orhan Bey bu defa ona, babasından miras kalan koyun sürülerini paylaşmayı önerdi. Bunu da kabul etmemesi üzerine ona şöyle dedi: "Madem ki mirastan payına düşen koyun, at ve sığır sürülerini almıyorsun, öyleyse halkın idaresine ortak olup, vezirim olacaksın." Alaaddin'in kabul etmekten başka çaresi kalmayınca, kardeşine vezir oldu ve çok güzel bir yönetim sergiledi.

Osman Bey kendi adına para bastırmamıştı. Alaaddin Paşa, ilk defa kardeşi Orhan Bey adına para bastırmış ve düzenli ordu kurmuştu fakat bu ordu uzun süre varlığını devam ettiremedi. Çünkü Orhan Bey ve Alaaddin Paşa ordunun dağıtılmasına karar verdiler ve Çandarlı Halil Paşa'nın önerisine uyarak, Devşirme Ocağı'nı kurdular. Bu ocağa Hıristiyan ve diğer dinlere mensup ailelerin çocukları getirilip, Müslüman olarak yetiştiriliyorlar ve Devşirme Ordusunun büyük çoğunluğunu onlar oluşturuyorlardı. Devşirme Ocağı kurulduğunda, Hacı Bektaş-ı Veli onlara hayır duada bulunmuş ve 'Yeniçeri' adını vermişti. Kurulduğu dönemlerde bu ocaktaki asker sayısı bini aşmazken, sonraları günden güne artış göstermiş ve büyük bir orduya dönüşmüştü.

Hıristiyan çocuklarını esir alıp, İslam terbiyesiyle yetiştirme ve İslam ordularında asker olarak bulundurma fikrini, Osmanlılar Bizanslı Rumlardan almışlardı. Çünkü onlar, Müslümanlarla yaptıkları savaşlarda birçok Müslüman çocuğu esir ediyor ve onları Hıristiyan öğretisine göre yetiştirip savaşlarda asker olarak kullanıyorlardı.

Fukas Tekfuru Halep'i alınca, on bin Müslüman çocuğu esir almış, onları vaftiz edip Hıristiyan terbiyesiyle yetiştirmiş ve bunlar onun ordusunun en önemli birliğini oluşturmuşlardı.

---

[24] Uzlet:Bir köşeye çekilip toplumdan ve bazı fiillerden uzak durmak

Yine Patrik Mihail M.969 (H.359) yılında Antakya'yı işgal ettiğinde on bin Müslüman çocuğu esir alıp, İstanbul'da Hıristiyan olarak yetiştirmiş ve ordusuna asker yapmıştı. Kısacası Müslümanlar bu konuda Bizanslıların yaptığından başka bir şey yapmamışlardır.

Orhan Bey'in ordusu Azaplar ve Süvariler olmak üzere iki bölümden oluşuyor ve Süvariler de kendi arasında şu kısımlara ayrılıyordu: Sipahiler, Silahtarlar, Ulufeciler, Gureba, Müsellemler ve Akıncılar. Öncü kuvvetler demek olan Akıncı birliklerinin komutasını asırlar boyu Mihaloğulları yürütmüştür.

Orhan Bey Bursa'yı başkent yaptı ve Osmanlı fetihleri ardı ardına devam etti. Daha sonra Rumların ikinci başkenti olarak kabul edilen İznik'i kuşattı. İki yıllık bir kuşatmanın ardından halk kendi isteğiyle şehri teslim etti. Bu şehir Katolik mezhebinin temelini oluşturan konsiilün toplandığı yerdi. Türkler burayı alınca, bu konsülün toplandığı kiliseyi camiye çevirdiler.

Orhan Bey ve kardeşi, İznik'te yüksek ilimlerin okutulduğu bir medrese, birçok kervansaray ve aşevi kurdular ve bu bölgenin yönetimini, Orhan Bey'in büyük oğlu olan ve amcası Alaaddin'den sonra yerine vezirliğe geçen Süleyman Paşa'ya bıraktılar.

Bundan sonra Osmanlı fetihleri ardı arkası kesilmeden devam etti ve ülkenin sınırları genişledi. Karesioğulları Beyi'nin ölümü üzerine, oğulları arasında taht kavgası baş göstermişti. Bunu fırsat bilen Orhan Bey, bu beyliği topraklarına kattı. Bu dönemde Bursa gerçek bir başkent hüviyetine bürünmüş; alimlerin, edebiyatçı ve şairlerin buluşma merkezi olan bir kültür ve medeniyet şehri olmuştu. Bu şehrin kültür ve medeniyetini yansıtan göz alıcı eserler günümüzde hala varlığını sürdürmektedir. Altı Osmanlı padişahının kabri de buradadır.

Sırp kralı Duşan, Slavlardan oluşturduğu orduyla Bulgaristan'ın bazı şehirlerini alıp, İstanbul'a saldırı hazırlığı içine girmişti. Bunu öğrenen Bizans kralı Yuhanna Palaelog, Slavlara karşı kendisine yardım etmesi karşılığında Orhan Bey'e kızını vermeyi teklif etti. Ancak Sırp kralı, İstanbul'a saldırı planını gerçekleştiremeden öldü.

M.1357 (H.759) yılında Süleyman Paşa, beraberine altmış akıncı alarak (keşif amacıyla) Rumeli'ye geçti.

Bir süre sonra geri dönüp,üç bin askerle tekrar geçti ve başta Gelibolu olmak üzere Konur, Bolayır, Malkara, İpsala ve Tekirdağ'ı fethetti. Süleyman Paşa ardı ardına fetihler gerçekleştirirken, bir gün atının ayağının sürçmesi sonucu düşüp öldü. Ondan kısa bir süre sonra da babası Orhan Bey vefat etti. Orhan Bey M.1326 (H.726) yılında tahta çıkmıştı.

ORHAN GAZİ ZAMANINDA YAŞAYAN MEŞHUR ALİMLER

1- Molla Davud-i Kayseri: Mısır'da ilim tahsil etmiş olup,tasavvufta önemli bir yere sahipti. İbn-i Arabi'nin "Fususu'l-Hikem" adlı eserini şerh etmiştir. Orhan Gazi İznik medresesini kurduğunda, oraya hoca olarak tayin edilmişti.

2- Molla Taceddin Kürdi: Büyük alim ve fıkıhçı olan bu zat Davud-i Kayseri vefat edince onun yerine hoca olarak atandı.

3- Molla Alaeddin Esved: İran'da eğitim görmüş olup, bir çok eseri vardır. İznik medresesinde hocalık yapmıştı.

4- Candarlı Molla Halil: Osmanlı'da Kazaskerlik görevini ilk üstlenen kişidir. Şeyh Edebali'nin akrabalarından olup, daha sonra vezirliğe yükselmiştir..

5- Molla Muhsin Kayseri: Şam'da eğitim görmüş olup, Feraiz ilmine dair manzum bir eser yazmış ve bu eserini kendisi şerhetmişti.

6- Geyikli Baba: İran şehirlerinden Hoy'da doğdu. Geyiklere binip dolaştığı için bu lakabı almış olan bu zat Orhan Bey'in yanında Bursa'nın fethine katıldı. Dünyadan el etek çekmiş biri olup, Orhan Bey onu çok severdi. Bu sebeple ona, kendisine yakın bir bölgede bazı yerleri vermek istemiş fakat o bunu kabul etmeyip şöyle demişti:"Mal mülk padişahlara lazımdır. Sofilerin bu gibi şeylere ihtiyacı yoktur."

7- Şeyh Arif billah Karaca Ahmet:İran'da doğdu, sonraları Anadolu'ya göçüp tasavvuf yoluna girdi.

8- Şeyh Arif billah Ahi Evren

9- Musa Abdal: 'Meczup Şeyh' diye bilinir. Orhan Bey'le birlikte Bursa'nın fethine katıldı.

10- Abdal Murat: Bu şeyh de Bursa'nın fethine katılanlardandı.

11- Doğlu Baba: Bursa'nın fethine katılmıştı.

3- SULTAN I.MURAT HAN
(1359 –1389)

Orhan Bey'den soura tahta, onun oğlu ve yukarıda bahsi geçen Süleyman Paşa'nın kardeşi olan Murat geçti. İyi bir yönetici olmasının yanında, çokça fetihler yapmayı da arzulayan Sultan Murat, büyük bir padişahtı. Rumeli'de bulunup, içinden üç ırmak geçen çok önemli bir şehir olan Edirne'yi topraklarına katarak, başkent yapmıştı. Edirne'den saldırıya geçeri ordu, Gümülcine, Vardar, Trakya ve Filibe'yi Osmanlı topraklarına kattı. Sultan Murat, Edirne'de büyük bir cami yaptırdı.

Osmanlıların sürekli ilerleyişleri ve ardı ardına gelen fetihler, Balkan milletlerini ürkütüp, Osmanlılarla savaş kararı almalarına sebep oldu. Bunun sonucu olarak Papa V.Urban, Haçlı seferi çağrısı yaptı. Sırp Kralı Uroş ile birlikte, yanına aldığı Bosna, Eflak ve Macar kralları Türkleri Edirne'den çıkarmak amacıyla saldırıya geçtiler. Bu sırada Sultan Murat, Biga'yı kuşatma ile meşgul idi. Haçlıları Sultan Murat'ın komutanlarından Hacı İlbeyi karşılayıp, M.1363 (H.756) yılında ağır bir yenilgiye uğrattı. Türkler bu galibiyetin ardından Kızılağaç, Yanbol, İhtiman ve Samakov'u ele geçirdiler.

Biga kuşatmasının ardından Sultan Murat Rumeli'ye geçip, Kırkkilise, Aydos ve diğer bazı şehirleri aldı.

Bu dönemde Sultan Murat oğlu Bayezid'i Germiyan Beyi'nin kızıyla evlendirdi -kızın çeyizi olarak- Kütahya ve civarı Osmanlı topraklarına katıldı. Ayrıca Hamidoğulları da bir kısım topraklarını para karşılığı satmaya mecbur bırakıldı. Sultan Murat'ın, komutanlarından Timurtaş Paşa komutasında gönderdiği birlik, Pirlepe ,Manastır ve Bulgaristan'ın Sofya şehrini fethedip, Sırbistan içlerine doğru ilerledi. Diğer yandan Sadrazam Hayreddin Paşa komutasında gönderilen başka bir birlik ise Selanik'i fethetti. Hayreddin Paşa vezirler içinde güzel yönetimiyle ün yapmış biri olduğundan, onun bu sırada ölmesi düşmanların iştahını kabarttı ve bir taraftan Bulgarlar Avrupa yönünden, diğer taraftan ise Karamanoğulları Anadolu'dan saldırıya geçtiler. Sultan Murat önce Karamanoğulları'nın üzerine yürüyüp onları mağlup etti ve Karamanoğlu Bey'ini esir aldı. Ardından Sırp ve Bulgarlarla savaşmak üzere Balkanlar'a döndü. Ordunun başında saldırıya geçen Vezir Ali Paşa, Bulgaristan'ın bazı şehirlerini alıp, Bulgar Kralı Sisman'ı esir etti. Fakat onu öldürmeyip, aksine ona hayatını rahatça sürdürebileceği güzel imkanlar verdi. Bunun sonucu

olarak da Kral'ın oğlu Osmanlı tebaasına geçti. Sırp Kralı Lazar bütün kuvvetlerini topladı ve Sırplar Arnavutlarla birlikte saldırıya geçtiler. İki ordu Kosova ovasında karşı karşıya gelip, tarihin şahit olduğu en kanlı savaşlardan birini yaptılar. Sırplar ve onların yanında savaşa katılanlar, ağır bir yenilgiye uğradılar. Savaş sonunda Sultan Murat savaş meydanında Sırp cesetlerinin arasında dolaşırken, ansızın yaralılardan biri ayağa kalkıp, kılıcını onun karnına sapladı. Aldığı ağır yara sonucu Sultan vefat etti. Zaten Sırp Prensi de savaşta ölmüştü.

Halk arasında Hüdavendigâr lakabıyla tanınan Sultan Murat M.1360 yılında tahta geçmişti.

I. MURAT ZAMANINDA YAŞAYAN MEŞHUR ALİMLER

1- Molla Kadı Mahmut: Bursa'da kadılık yapmış olup,adaletle hükmeden, takva sahibi bir kimse idi. Muhammed adında bir oğlu oldu. Kısa sürede ilimlerde parladıysa da genç yaşta vefat etti. Musa Paşa adındaki diğer oğlu ise; İran taraflarına göç edip, Horasan ve Maveraünnehir alimlerinden okudu. Büyük bir üne kavuşup, Semerkant Sultanı Uluğ Bey'in hizmetine girerek, ondan Matematik okudu. Çünkü o matematiğe aşırı meraklı olan; matematik ve astronomi dallarında eser vermiş olmakla birlikte, Geometri alanında yazılmış olan "Eşkalu't-Tesis"adlı eseri de şerhetmiş bir alimdi. Seyyid-i Şerif Cürcani'den ders almış, ancak aralarında bir muhabbet oluşmayınca bu dersi bırakmıştır. Cürcani onun ayrılışıyla ilgili olarak "Matematik sevgisi ağır bastı" ifadesini kullanmıştır.

2- Aksaray'lı Şeyh Cemaleddin: Hem dini ilimlerde, hem de pozitif ilimlerde otorite idi. Bir çok eser vermiş olup ,Tıp alanında da bir eseri vardır.Fahreddin Razi'nin soyundan geldiği söylenir.

3- Molla Burhaneddin Ahmet: Erzincan kadılığı yapmış, takva sahibi ve itibarlı bir alimdi. H.800 yılında çatışmalardan birinde öldürülmüştür.

4- Hacı Bektaş-ı Veli: Allah dostu bir alimdir. Şekaiku'n-Numaniyye'de son dönemlerde bazı ateistlerin kendilerini Hacı Bektaş'a nisbet ettikleri, gerçekte ise; onun bu inançsızlarla hiçbir alakasının bulunmadığı ifade edilmiştir.

5- Şeyh Muhammet Keşteri: İran asıllı olup Bursa'ya yerleşmiştir.

4- SULTAN I. BAYEZİD
(1389 – 1406)

I.Murat'tan sonra tahta oğlu Yıldırım Bayezid çıktı. Onun döneminde Sırbistan Osmanlı tebaasına geçince, cizye ödemek koşuluyla Lazar'ın oğlu Etiyen, orada kral olarak kaldı. Anadolu'da Bizanslılara ait tek yerleşim merkezi, Türklerin "Alaşehir" dedikleri "Filadelfiya" kalmıştı. Sultan burayı kendi sınırlarına katmak amacıyla kuşatma altına alıp, Bizans Kralı Paleolog'a da şehrin komutanına, şehri tahliye etmesini emretmesini söyledi. Paleolog askerleriyle şehre yürüyüp, şehrin ahalisini şehri Bayezid'e teslim etmeye zorladı. Bu sefer esnasında Bayezid, Karamanoğulları Beyliği'nin bir kısmı ile Aydın Beyliği'ni de topraklarına kattı.

Bayezid İstanbul'u kuşattıktan sonra, bugünkü adı Romanya olan Eflak krallığına bir sefer düzenleyip, buraları fethederek, halkını cizyeye bağladı

Bayezid daha sonra Karamanoğulları topraklarının tamamıyla, Tokat ve Sivas'ı topraklarına kattı. Böylece Kastamonu Beyliği dışında, Anadolu'da bağımsız bir beylik kalmamış oldu. Bayezid'in fethettiği yerlerin beyleri Kastamonu Beyliğine sığınmışlardı. Bayezid Kastamonu Beyinden, Menteşe ve Aydın beylerinin çocuklarının kendisine teslim edilmesini istedi fakat Kastamonu Beyi bu talebi kabul etmedi. Bunun üzerine Kastamonu beyliğine doğru ilerleyen Yıldırım, başta Samsun ile Osmancık olmak üzere, bu beyliği topraklarına katınca, Kastamonu Beyi kaçıp Timurlenk'e sığındı. Bulgaristan'ın tamamı Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına katılmakla birlikte, Bulgar Kralının oğlu da Müslüman oldu. Fakat Macar Kralı Sigismund, Bulgaristan'ın Osmanlı topraklarına katılmasını hazmedemeyip, harp hazırlıklarına başladı ve Fransa ile Papalıktan yardım istedi. Papa, Osmanlıya karşı haçlı seferi ilan edince, Burgonya Dukası Macarlılara yardım amacıyla, altı bin asker gönderdi. Bu orduya, başta Fransa Kralının amca oğulları olan Dük de Burban ve Dük de Bar ile Mareşal Basikolt olmak üzere Fransa'nın birçok ileri geleni ile İstirya ve Baveryalılardan oluşan Almanlar da katıldı. Böylece sayısı altmış bine ulaşan haçlı ordusu, taarruza geçti. Osmanlı ordusunun sayısı ise iki yüz bindi. İki ordu karşılaştığında, Fransızlar Osmanlıların öncü birliklerine saldırdılarsa da, Osmanlılar Fransızları çembere alıp hezimete uğrattılar. Bu hezimeti gören Erdel kralı Lazkoviç komutasındaki sağ cenah askerleriyle, Mirça komutasındaki Ulahlılardan oluşan sol cenah askerleri

kaçışmaya başladılar. Ordunun merkezi kuvvetleri, Macarlar ve Almanlardan oluşuyordu ve onlarda bir bozulma olmamıştı. Merkez kuvvetle Osmanlılar arasında çok şiddetli çarpışmalar oldu. Osmanlılar bozguna uğramak üzerelerdi fakat çocuklarının saçlarını bile biranda ağartacak kadar şiddetli çarpışmalar sonunda, galip geldiler. Bu savaş tarihin en büyük savaşlarından biridir.

Osmanlıların bu savaşta, tahmin edilenin çok üstünde bir zayiat verdiği rivayet edilir. Hatta bazı Avrupalı tarihçilere göre; Müslümanlar bu savaşta altmış bin zayiat vermişler, bu duruma çok kızan Sultan da onbin esirin öldürülmesini emretmiştir.

Yıldırım Bayezid "Korkusuz Jan" lakaplı Kont De Nevers başta olmak üzere, Fransa'nın ileri gelen komutan ve şövalyelerinden yirmi dört kişiyi öldürmeyip, fidye karşılığında serbest bıraktı ve onlardan bir daha Osmanlıya karşı savaşmama sözü aldı. Fakat Kont De Nevers'i serbest bırakırken ona: "Bana karşı bir daha savaşmayacağınıza dair vermiş olduğunuz sözü tutup tutmamakta serbestsiniz. Zira bütün Hıristiyan ordularını alıp gelmeniz benim için sadece bir zafer sebebi olur." dedi.

Bizans Kralı Paleolog, Bayezid'e yıllık vergi vermiş ve bunun yanı sıra İstanbul'da Müslümanlar için bir cami ve mahkeme yaptırmıştır. Bu mahkemede, İstanbul'un fethinden önce, dini kurallara göre davalara bakan bir kadı bulunuyordu.

Bayezid: "Atımı Roma'da arpa yedireceğim", deyince tüm İtalya bu sözden ürpermiş ve korkmuştu.

Yıldırım Bayezid'in gücünün zirvede olduğu bir dönemde, Timurlenk Bağdat'ı istila edince, Bağdat Emiri Ahmet Celayir Bayezid'e sığınmıştı. Timurlenk, Ahmet Celayir'i Yıldırım'dan istediyse de Yıldırım, bu talebe küçümseyen cevaplarla karşılık verdi. Bunun üzerine Anadolu'ya yürüyen Timurlenk, Sivas'ı istila edip, çarpışma esnasında Yıldırım'ın oğlu Ertuğrul Bey'i öldürdü. Buna karşılık Yıldırım da ordularını toplayıp savaşa çıkınca iki ordu, Ankara ovasında karşılaştılar. Sultan bu savaşta ismine yakışır bir şekilde Yıldırım gibi olmasına rağmen, talihin yüzüne gülmemesi üzerine yenilgiye uğradı. Savaş esnasında atı tökezleyen Sultan, düşmüş ve esir edilmişti. Savaş bittiğinde tarih miladi 20 Temmuz 1402 , hicri 804 yılını gösteriyordu. Kendisiyle beraber oğlu Musa da esir düşmüştü. Diğer oğulları Süleyman , Mehmet ve İsa kurtulmuşlar,, Şehzade Mustafa ise meçhule karışmıştı. Yıldırım'ın esareti uzun sürmedi ve ertesi yıl üzüntüden vefat etti. Musa Bey, Timur'un izniyle babasının naşını getirip Bursa'ya defnetti.

Yıldırım Bayezid döneminde devlet dairelerinde ahlakın bozulduğu, rüşvetin yaygınlaştığı ve bu yüzden de sultanın bir günde seksen hakimin öldürülmesini emrettiğine dair rivayetler vardır.

Sultan Yıldırım Bayezid H. 791 yılında Ramazan ayının dördüncü günü tahta çıkmıştı.

YILDIRIM BAYEZİD DÖNEMİNDEKİ ALİMLERDEN BAZILARI

1- Molla Fenari, Şemseddin Muhammed b.Hamza el-Fenari : İbni Hacer Molla Fenari ile ilgili şu bilgileri verir. "Molla Fenari Arap dili ve edebiyatı ile ilgili ilimler ile kıraat ilmini bilen, fenni ilimler konusunda da birçok çalışması bulunan bir alimdi. Bu ilimleri ilk olarak kendi beldesindeki ulemadan okudu. Bir dönem Mısır'a gitiyse de, daha sonra Anadolu'ya geri döndü. Anadolu'ya döndükten sonra Bursa kadılığına getirildi ve aynı zamanda Sultanın en yakınlarından biri oldu. Rivayetlere göre, Molla Fenari son derece zengin olmuştu; yanında sadece nakit olmak üzere yüz elli bin dinar bulunuyordu. İki kez hacca gitmiş ve Kudüs'ü ziyaret etmişti. Bir dönem bir göz hastalığına yakalanıp kör olduysa da; bir zaman sonra, Allah'ın izniyle, gözlerine yeniden kavuşmuştu. Son haccını da gözleri şifa bulduktan sonra ifa etmiştir. Molla Fenari'nin "Fusulu'l-Bedai Fi Usulu'ş- Şerai" adlı bir eseri vardır. Esiruddin el-Ebherini'nin mantık hakkındaki "er-Risaletu'l-Eseriyye fi'l-Mizan" adlı eserine güzel bir şerh yazmıştı. Aynı şekilde " el-Fevaidu's-Siraciyye" ye de bir şerh yazmıştı. Seyyid Şerif'in "Şerhu'l-Mevakıf' isimli eserine bir ta'lik[25] yazmış ve bu ta'likta Seyyid Şerif'e çok hoş itirazlar yöneltmişti. Şan ve şöhreti oldukça yayılmış olup, insanlar kapısından eksik olmuyorlardı. Arkasında on bin kitap bırakmıştır.Rivayetlere göre ; Molla Fenari bir davada şahitlik için önüne gelen Sultanın şahitliğini kabul etmemişti. Bunun sebebini soran Sultan'a da: "Siz namazlarda cemaati terk ediyorsunuz" cevabını vermişti. Bu cevap üzerine Sultan, bir daha hiçbir zaman namazda cemaati terketmemiştir.

Bir zaman Sultanla arası açılan Molla Fenari, Karaman'a gittiyse de, daha sonra Sultan kendisini razı ederek, Bursa'ya dönmesini sağladı.

2- Molla Hafizuddin b.Muhammed el-Kerderi: İbni Bezzazi diye meşhurdur. "el-Fetava'l-Bezzaziyye" adlı eserin sahibi olmakla birlikte, ayrıca İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin menkıbelerini anlattığı bir eser kaleme almıştır. Rivayetlere göre Molla Fenari ile münazarada bulunmuş; Furu konularında ibni Bezzazi, usul konuları ve diğer ilimlerde de Molla Fenari galip gelmiştir.

3- Mecdüddin Ebu Tahir Muhammed b.Yakup b.Muhammed eş-Şirazi el-Firuzabadi:

---

[25] Ta'lik: Bir kitabın içindekilere açıklık getirmek ya da içeriğindeki bazı noktaları düzeltmek için sayfa kenarlarına yazılan notlar

Meşhur "Kamus" un yazarıdır. Şeyh Ebu İshak eş-Şirazi'ye intisab etmişti. "eş-Şakaiku'n Nu'maniyye" yazarı Firuzabadi'yle ilgili şu bilgileri verir: "Bazı tarihçilere göre soyu Hz. Ebubekir'e dayanmaktadır. Firuzabadi Anadolu'ya geldikten sonra Yıldırım Bayezid'in maiyyetinde bulunmuş, onun yanında özel bir mevki edinmiş ve bir çok beldeyi gezmiştir. Tüm ilimlerde, özellikle de Hadis ,Tefsir ve Lugat ilimlerinde bir otoriteydi. Kırka aşkın eseri vardır. Eserleri içinde en muhteşem olanı; "el-Lamiu'l Mu'lemu'l Ucabu'l Cami beyne'l-muhkem ve'l-ubab" adlı tamamı altmış cilt olan kitaptır. Daha sonra bu kitabı "Kamusu'l-Muhid ve'l-Kabusu'l-Basit" adlı iki ciltlik eserinde özetlemiştir. Ezberleme ve kavramada bir dahi idi.Yemen'de Zebid kadısı iken vefat etmiştir. H.729 senesinde doğmuş, H.817 yılında Şevvalin 20. gecesinde vefat etmiştir. Yaşı ilerlemiş olmasına rağmen, duyu organlarının tamamından faydalanabiliyordu. Şeyh İsmail Ceberti türbesine defnedilmiştir." Şakaik-i Nu'maniyye yazarı devamla şöyle der "Firuzabadi , 8.asrın başında ortaya çıkmış ve her biri bir alanda otorite olup, akranlarına üstünlük sağlayan ilim adamlarından en son vefat edendir. Bu otorite ilim adamları ve yetkin oldukları sahalar şunlardır;

Şeyh Siracüddin el-Bulgini : Şafii (Fıkıhçısı)

Şeyh Zeynuddin el-Iraki : Hadis alimi

Şeyh Siracüddin b.Mulaggan : Fıkıh ve Hadis konusunda birçok eser vermiştir.

Şeyh Şemseddin Fenari : Akli ve nakli ilimlerde otorite sahibi

Şeyh Ebu Abdullah b.Urfe : Maliki Fıkıhçısı

Şeyh Mecdnddin el-Şirazi : Lugat ilminde akranlarına üstünlük sağlamıştır.

4- Sivaslı Şeyh Şihahuddin : Aslen Sivas'ın ileri gelenlerinden bir kısmının kölesiydi. Küçük yaşlarda ilim öğrendi ve yıldızı parladı. Daha sonra Tasavvufa yöneldi. Aydın yöresini kendisine vatan edinmiş Aydın Beyi de kendisine birçok ikramda bulunmuştur. Bir Kur'an-ı Kerim tefsiri, bir de tasavvuf konulu " Risaletü'n-Necat min Şerri's-Sıfat " adlı eseri vardır.

5- Molla Hasan Paşa b.Alauddin el-Esved; Kendisi sarf ilmi hakkındaki "el-Merah" ile, nahiv ilmi hakkındaki "el-Mısbah" a şerh yazmıştır.

6- Molla Sefer Şah : Bu dönemin alimlerindendir.

7- Mehmed Şah b. Molla Fenari : Babasının bildiği tüm ilimleri bilirdi. Babası henüz hayatta iken, on sekiz yaşında Bursa'daki Sultaniye Medresesine müderris olmuştu. M. 1435 (H. 839) yılında vefat etti.

8-Molla Yusuf b. Molla Fenari: Mehmed Şah'ın kardeşidir.Bir dönem Bursa'daki medresede müderrislik yaptıktan sonra, yine Bursa'da kadılık görevinde bulundu.

9- İznikli Şeyh Kutbuddin: Zahit[26], Vera[27] sahibi ve mutasavvıf bir zat olup, dini ilimlerde otoriteydi. Rivayetlere göre Timurlenk Anadolu şehirlerini istila ettiği dönemde Şeyh Efendi'yi çağırıp, ondan yapacaklarına dair fetva isteyince, Şeyh Efendi ona: "Allah'ın kullarını öldürmekten ve haram olan kanı akıtmaktan vazgeçmelisin" demiştir. Bu söz üzerine Timurlenk Şeyh Efendi'ye : "Ey Şeyh! Ben bir yere inerim , çadırımın kapısı doğuya doğru açılır. Sabahleyin onu batıya doğru açılmış bulurum. Atıma bindiğim zaman, önümde elli kişinin atlarına bindiğini görürüm. Onları benden başka kimse görmez. Ben onların izine uyup giderim" demiş. Bu cevabı alan Şeyh Timurlenk'e: "Ben senin akıllı bir adam olduğunu işitmiştim. Şimdi anlıyorum ki; sen cahilmişsin" dedi. Timurlenk ona: " Bunu nereden anladın? "deyince, Şeyh Efendi şu cevabı vermiştir. "Çünkü sen şeytanın özellikleriyle övünüyorsun. Halbuki bu özellik, şeytanı Allah (c.c)'ın kahrına hedef yapmıştır". Şeyh Efendi M.1418 (H.821) yılında vefat etmiştir.

10- Molla Bahauddin Ömer b. Kudbuddin el-Hanefi: Döneminin fıkıhçılarından olup, insanların dini konularda kendisine başvurduğu bir alimdi.

11- Molla İbrahim b.Mehmed el-Hanefi: Molla Bahauddin gibi, o da dönemin fıkıhçılarındandır.

12-Necmuddin el-Hanefi: Bu zat da fıkıh alimidir.

13- Şeyh Mehmed b.Ali el-Cezeri: Künyesi Ebu'l Hayr'dır. Şam'da doğmuş olup ilim tahsili için Mısır'a gitti. Burada özellikle kıraat ilmi okuyup, M.1390 (H.793) yılında Şam kadısı oldu. Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'ya geldi. Timurlenk, Yıldırım Bayezid'i yenince, Şeyh Efendi'yi yanına alıp Türkistan'a götürdü. Semerkand'da insanlar Şeyh Efendi'den kıraat ilmi öğrendiler. Timurlenk'in vefatından sonra, Semerkand'dan çıkıp, Horasan, Herat, İsfehan ve Şiraz şehirlerinde bulundu. Bulunduğu her yerde insanlar kendisinden kıraat dersi almışlardır. Bir zaman sonra Basra'ya gelen Şeyh Efendi bir dönem Mekke ve Medine 'de de bulunmuştu. Özellikle kıraat ilminde uzman olup, Kıraat ilmi hakkında birçok eseri vardır. Şeyh Mehmed, m.1429 (h.833) senesinde Şiraz'da vefat etmiştir. Kendisinin ilim sahibi iki evladı vardı. Büyük oğlu Mehmed Ebu'l-Feth, bir çok eseri bulunan büyük bir ilim adamı olmakla birlikte, diğer oğlu Muhammed Ebu'l-Hayr da önemli bir alimdi. Şeyh Efendi'nin kardeşleri gibi alim bir zat olan Ahmed adında üçüncü bir evladı daha vardı ki; Timur fitnesi ortaya çıktığında , Timurlenk bu zatı Mısır Meliki Nasır Ferec b. Berkük'ün yanına göndermişti. Bu zat, babasından

---

[26] zahit: Dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurduklarını yerine getiren

[27] Vera: Haram olmasa bile, kulun Allah katındaki değerinin artmasına katkıda bulunmayan her türlü tutum ve davranıştan kaçınmak

yaklaşık yirmi yıl ayrı kalmış,sonra bəbə-oğul Mısır'da birbirlerine kavuşmuşlardır.

Şeyh el-Cezeri'nin oğlu Ebn'l-Həyr, Fətih Sultan dönemine kadar yaşamıştır. Sultan Divan-ı Ali'de onu nişancı yapmış ve ona izzet-i ikramda bulunmuştur.

14- Mollə Abdulvahid b.Mehmed b. Mehmed: Akli ve nakli ilimlerde bir deha idi. Usturlap[28] hakkında bir kitabı vardır.Aslen İranlı olup Kütahya medresesinde dersler vermiştir.

15-Mollə İzzeddin Abdullatif b.Melek: Aydınoğulları beylerinden Mehmed Bey'in məiyetinde bulunmuştur. İmam es-Sagani'nin "Meşariku'l-Envar" adlı kitabına bir şerh yazmıştır. Daha başka eserleri de vardır.

16- Molla Mehmed b.Abdullatif b.Melek : Mollə İzzeddin'in kardeşidir.

17- Şeyh Arif billah Abdurrahman b.Ali b.Ahmed b.el-Bistami: Antakya'lı olup,Ebced[29] Cefr[30] ve Vefk[31] ilimlerinde müteəssis idi. İyi derecede tarih biliyordu. Bursa'da ikamet etmiştir.

18- Mollə Alənddin er-Rumi: Allame Taftazani ve Seyyid Şerif Cürcani'den dersler okumuştur. Bu iki alimin ilmi münazaralarında bulunmuş ve bu alimlerden birçok meselenin cevabını öğrenmiştir.

19- Şeyh Arif billah Fahreddin er-Rumi: Alim ve zahid bir zattı.

20- Şeyh Ramazan: Sultan Bəyezid Ramazan Efendi'yi Şeyh edinmiş daha sonra da onu kazaskerliğe getirmişti.

21- Molla Ahmedî: Germiyanlıdır. Germiyanoğulları Beyi'nin hocasıydı. Kendisi şair bir zat olup, Germiyanoğulları Beyi de şiiri severdi. Bir zaman sonra Molla Ahmedi Sultan Bəyezid'in oğlu Süleyman Bey'le dost olmuş ve ona ithafen "İskendername" isimli divanı yazmıştır.

22- Şeyh Bedreddin Mehmed b.İsrail: Simavna kadısının oğlu olarak tanınmıştır. Mısır'da öğrenim görmüştür. Kahire'de müderris olan Mübarek Şah el-Mantıki'den ve Şeyh Ekmelüddin'den, Seyyid Cürcaniyle beraber ders okumuş, Mısır Sultanı Nasır Ferec b.Berkük'a hocalık yapmıştı. Sonra Anadolu'yə geldi ve I.Mehmed 'in kardeşi Musa Çelebi, tahta oturunca onu kazasker yaptı. I.Mehmed şehzade kavgalarında galip gelerek Sultan olunca, Şeyh Bedreddin kendisine kötülendi. Bunun üzerine I. Mehmed, Mevlanə Həydar el-Acemi'nin fetvasıyla onun öldürülmesini emretti. Şeyh Bedreddin'in bir çok eseri vardır.

---

[28] usturlap: Gök cisimlerinin yükseltisini ölçmekte kullanılan araç

[29] Ebced: Arap alfabesinin ilk tertibi ve harflerinin taşıdığı sayı değerine dayanan hesap sistemi

[30] Cefr: Gelecekte meydana gelecek olayları değişik metotlarla öğrettiğine inanılan ilm

[31] Vefk: Sayı ve harfler arasındaki münasebetlerden bahseden ilim

23- Molla Hacı Paşa: Şeyh Bedreddin'in Kahire'de okuduğu dönemdeki arkadaşlarından biridir.Tıp konusunda uzmandı.Mısırdaki hastanenin yönetimi kendisine verilince, burada harika bir yönetim sergiledi. Aydınoğulları Beyi Mehmed Bey'e ithafen "Şifa " isimli kitabını yazmıştır.

24- Kayserili Arif billah Hamid b.Musa: Ekmek satarak geçimini sağlıyordu. İnsanlar bereket sebebi sayarak, ondan ekmek satın alıyorlardı. Sultan Bayezid Bursa'da Ulu Camiyi inşa ettirince, ondan vaaz etmesini istemiştir. Aksaray'da vefat etti.

25- Buharalı Şeyh Şemseddin Mehmed b.Ali el-Hüseyni: Buhara'da doğmuştur.Tasavvufta derin bir bilgisi vardı. Bursa'ya geldikten sonra halk onu çok sevdi ve onların arasında "Emir Sultan" diye meşhur oldu. Sultan Bayezid 'in kızı ona aşık oldu ve evlendiler. Osmanoğulları ailesi onu kendilerinin saadet vesilesi sayıyorlardı. Bursa'da vefat etmiştir.

26- Ankaralı Arif billah Hacı Bayram: Ankara yakınlarındaki bir köyde doğmuştur. Dini ve akli ilimlerde otorite bir insandı. Ankara'da müderrislik yapmış ve burada vefat etmiştir.

27- Erzincanlı Şeyh Abdurrahman: Amasya yakınlarındaki bir tepede yaşamıştır.

28- Arif billah Taptuk Emre: Zühd hayatı yaşayan ve dinin emirlerine bağlı bir insandı. Sakarya Nehri kıyılarında yaşamıştır.

5- SULTAN I.MEHMED (ÇELEBİ) (1402-1421)

Yıldırım Bayezid esir edilince, daha önce hakimiyet altına aldığı Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya gibi Balkan devletleri baş kaldırdılar. Anadolu'daki Türk beyliklerinin durumu da pek farklı değildi; Karamanoğulları, Menteşeoğulları ve Aydınoğulları beylikleri başkaldırmışlar ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi.

Bayezid'in oğulları arasında çekişmeler ve savaş başladı. Her biri memleketten kendilerine bir pay istiyorlardı. Timurlenk Çin'e sefer düzenlemek için Anadolu'dan çekilmişti. Fakat Anadolu'da Yıldırım Bayezid'in oğullarının hem kendi aralarında, hem de bağımsızlıklarını ilan etmiş Türk beylikleri ile yaptıkları savaşlar devam etmekteydi. Bu kargaşa ve karışıklık Mehmet Çelebi hepsine galip gelinceye kadar, on yıl, sürdü. Bizans İmparatoru Paleolog, Mehmet Çelebi'nin müttefiki olduğundan, Mehmet Çelebi kargaşaya son verip hakimiyetini ilan ettikten sonra, onun topraklarını fethetmek için bir gayret göstermeyip, bilakis daha önceleri Bizans'a ait olan bazı şehirleri de İmparator'a iade etti.

Tarihçilerin yüce bir ahlaka sahip olduğu konusunda hemfikir oldukları Sultan I.Mehmet son derece güvenilir ve affetmeyi seven bir insandı. O, fitnelerin ve iç karışıklıkların paramparça ettiği devleti ve milleti bir araya getirmiş ve yeniden düzene sokmuştu. Sultan I.Mehmet aynı zamanda ilmi seven, ulemaya saygı duyan, İslam dininin vecibelerine son derece bağlı ve dinin hükümlerini yerine getiren bir kişiydi. Mekke Emirine 'Surre Alayı"[32]nı ilk defa gönderen ve bu sadakaları Hicaz'da dağıttıran ilk Osmanlı Sultanı da odur. Onun döneminde bir çok şair, edebiyatçı ve yazarın yıldızı parlamıştır. Bu yıldızı parlayanlardan biri de İbn Arap Şah'tır. İbn Arap Şah Sultan I.Mehmed'in çocuklarının hocalığını yapmıştı. Onun aynı zamanda Timur tarihini anlatan 'Acaibü-l Makdür' isimli bir eseri de vardır.

Sultan I. Mehmet M.1421 (H. 825) yılında vefat etmiştir. Tahta çıkış tarihi ise H. 816 yılı idi.

---

[32] Sure Alayı: Mekke Ve Medine ahalisine kutsal aylarda yapılan yardım, Kabe'nin bakım ve onarımı için Osmanlı Devleti tarafından yapılan yardım.

SULTAN I. MEHMED ZAMANINDAKİ ALİMLER

1- Şeyh Emir Sultan

2- Burhaniiddin Haydar b. Mahmud el-Havafi el-Heravi: Sadeddin Taftazani'nin öğrencilerinden olup, onun 'Şerhii-l Keşşaf'ına haşiyeler yazmış ve bu haşiyelerde Seyyid Cürcani'nin Taftazani'ye yönelttiği itirazlara cevaplar vermişti. Vera[33] ve Takva sahibi bir zattı.

3- Molla Fahreddin el-Acemi: Seyyid Cürcani'den ders okudu. Sonra Anadolu'ya gelip, Sultan Murad zamanında şeyhülislamlık yaptı. Sultan Murad kendisine günlük otuz dirhem yevmiye tespit etmişti. Bir müddet sonra Sultan bu miktarı arttırmak isteyince, Şeyh Efendi kabul etmedi ve Sultan'a 'Beytü'l-Maldaki hakkım, ihtiyaçlarıma yetecek olan miktardır. Bunun üzerinde yevmiye almam caiz olmaz' dedi.

Molla Fahreddin, Sapık Hurufi mezhebinin kurucusu Fazlullah et-Tebrizi bağlılarına karşı son derece sert ve katıydı. Molla Fahreddin Edirne'de vefat etmiştir. O ölüm döşeğindeyken, Molla Ali et-Tusi kendisinden tavsiyede bulunmasını isteyince; halkın sırtından şeriat sopasının çekilmemesini tavsiye etmişti.

4- Karamanlı Molla Yakup el-Asgar: Araştırmayı seven bir alimdi. Molla Yakup'un, "Muhakkak biz Peygamberlerimize yardım ederiz" ayeti ile "Haksız yere Peygamberleri öldürüyorlar" ayeti arasındaki zahiri çelişkiyi ortadan kaldıran bir risalesi vardır.

5- Karamanlı Molla Kara Yakup

6- Molla Bayezid es-Sufi: Sultan Bayezid, Molla Bayezid'i oğlu Mehmed'e hoca tayin etmişti.

7- Allame Muhyiddin el-Kafiyeci : Kafiyeci denmesinin sebebi; Nahiv ilmi hakkında 'Kafiye' isimli kitapla çok meşgul olmasıdır. Suyuti, Allame Muhyiddin ile ilgili şu bilgileri verir: "Hocaların hocası şeyhimiz Allame Kafiyeci, H.788 yılında doğmuştur. Küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmuş, Acem ve Tebriz taraflarına ilim öğrenmek amacıyla seyahat etmiştir. Buralarda bir çok kıymetli alim ile karşılaşmış ve dersler almıştır. Bu alimlerden bazıları şunlardır: Şemseddin Fenari, Burhan Haydar, Şeyh Vacid, 'Mecma' şarihi İbni Ferişteh ve Hafizüddin Bezzaz... Buradan Kahire'ye gitti ve orada kendisinden bir çok ileri gelen ulema ve devlet büyüğü ders okudu. İbnü'l-Hümam Şeyhuniyye Meşihatlığı makamından çekilince bu makama Allame Kafiyeci getirilmişti. Kendisi Kelam, Usulu Fıkıh, Nahiv, Sarf, İ'rab, Meani, Beyan, Cedel, Mantık, Felsefe ve Astronomi gibi tüm akli ilimlerde tam bir deha olup, kimse bu ilimlerde

---

[33] Vera: Haram olmasa bile, kulun Allah katındaki değerinin artmasına katkıda bulunmayan her türlü tutum ve davranıştan kaçınmak

onun eline su dökemezdi. Fıkıh,Tefsir ve Hadis ilimlerinde derin bir bilgisi vardı. Hadis ilimlerini inceleyen bir kitap yazmış olmakla birlikte, akli ilimlerde de sayısız eseri vardır. Öyle ki kendisinden, biyografisinde yazmak için o kitapların isimlerini söylemesini isteyince bana şu cevabı vermişti: 'Buna gücüm yetmez'.

Suyuti devamla şunları anlatır: 'Sağlam bir inanca ve tasavvuf hakkında olumlu düşüncelere sahipti. Ehl-i hadisi sever, ehl-i bidatten ise nefret ederdi. Yaşı ilerlemesine rağmen, bol bol ibadet eder ve kendisine hiç bir şey bırakmayacak kadar çok sadaka dağıtırdı. Temiz bir yaradılışı ve saf bir kalbi vardı. Düşmanlarına katlanır, yapılan eziyetlere sabrederdi. Çok engin bir ilme sahipti. On dört yıl yanında bulundum. Her yanına gelişimde, daha önce hiç kimseden duymadığım ilmi incelikler ve hususi bilgiler duydım. Bir gün bana " زيد قام un i'rabı nedir" diye sordu. Ben: "Biz öğrenme makamında olmamıza rağmen, bize soruyorsun" deyince, "Bu i'rabın yüz on üç farklı açıklaması vardır" dedi. "Bu yüz on üç farklı açıklamayı öğrenmedikçe, buradan kalkmam" dedim. Bu açıklamaları bana yaptı ben de onların hepsini yazdım."

Suyuti'nin anlattığı bu hadiseyi okuyunca yorumum şu oldu: "Avrupalıların ülkelerinin imarı ve teknoloji konularında bizden önde olmalarının sebebi; bizim " زيد قام gibi şeylerle lüzumundan fazla uğraşmamız olmuştur. Avrupalılar tüm vakitlerini matematik ilimleriyle ve faydalı fiziksel deneylerle harcayarak bize galip gelmişler ve bizden daha iyi bir seviyeye ulaşmışlardır."

8- Şeyh Abdüllatif el-Makdisi: Alim bir zattı. Sonraları tasavvufa yönelmiştir. Bursa'da yaşadı ve vefat etti.

9- Merzifonlu Arif billah Abdürrahim b. Emir Aziz: Mutasavvıf bir zattı.

10- Amasyalı Arif billah Pir İlyas : Zühd ve takva sahibi bir zattı. Birçok müridi vardı.

11- Abdürrahman Çelebi: Pir İlyas'ın torunudur.

12- Karamanlı Şeyh Şecaeddin.

13- Bedreddin ed-Dakik.

14-Larendeli Arif Muzaffereddin

15- Bedreddin el-Ahmer.

16-Ankaralı Baba Nehhasi

17- Bolulu Selahaddin.

18- Muslihüddin Halife.

19- Bursalı Ömer Dede.

20- Şeyh Lütfullah

Her biri takvalarıyla şöhret bulmuş zatlardır. Allah hepsine rahmet etsin.

6- SULTAN II. MURAD
(1421 – 1451)

I.Mehmed'den sonra tahta 18 yaşındaki oğlu II. Murad çıktı. II. Murad İlk olarak Karamanoğulları Beyi ve Macar Kralı ile ateşkes anlaşması yaptı. Bizans İmparatoru'nun kışkırtmalarıyla, amcası Mustafa'nın isyan etmesi üzerine yapılan savaşta II. Murad galip geldi ve esir alınan amcasını idam ettirdi. Bu hadiseden sonra Osmanlılar İstanbul'u kuşattılar. Çok şiddetli çarpışmalar olduysa da, bu kuşatmada İstanbul'u fethedemediler.

I I.Murad, Sultan Bayezid'in çocukları arasında meydana gelen iç karışıklık döneminde bağımsızlıklarını ilan eden Aydınoğulları, Saruhanoğulları, Menteşeoğulları ve Karamanoğulları Beyliklerinin tamamı ile Kastamonu (Candaroğulları) Beyliği'nin yarısını Osmanlı topraklarına kattı. Böylece Timurlenk ile yapılan şanssız Ankara Savaşı sonucunda elden çıkan bölgeler yeniden kazanılmış oldu.

Anadolu'da birliği sağlayan II.Murad, tüm gücünü Avrupa'ya yöneltti. Bu dönemde Jorc Brankoviç Sırp Kralı, Sigismund da Macar Kralıydı. Osmanlılar Macarlara karşı parlak bir zafer kazanınca, bu zaferi görüp krallığının elden gitmesinden korkan Brankoviç, yıllık elli bin duka cizye verme ve Macarlarla tüm ilişkilerini koparma şartlarını kabul edip, Osmanlılarla anlaşma yaptı.

Osmanlılar Sırbistan'ın kalbindeki Krosvaç'ı (Alacahisar) fethettiler. Sultan, burânın fethinden sonra, kuvvetlerini Arnavutluk'a yöneltti. Arnavutluk Kuzey ve Güney diye ikiye ayrılıyordu ve Güney Arnavutluk Kartoji'nin, Kuzey Arnavutluk ise Jan Kastriyord'un hükmü altındaydı. Her iki kısmı da topraklarına katan Sultan, buradan Eflak üzerine yürüdü ve Eflak Prensi Vlada' da boyun eğdirdi.

Fakat Macar Kralı Sigismund anlaşmayı bozdu. Ona Avrupa'dan Sırp Kralı ve Eflak Prensi, Anadolu' dan ise Karamanoğulları Beyi katıldı. Sultan hepsini hezimete uğratınca, Eflak Prensi teslim oldu. Affedilen Sırp Kralı, kızını Sultan'la evlendirdi. Macar Kralı yalnız kalmıştı. Türkler Macaristan'ın içlerine kadar ilerleyip yetmiş bin esirle geri döndüler.

Bir müddet sonra Sırbistan Kralı yeniden başkaldırınca, Sultan Sırbistan'a sefer düzenledi. Sultan'ın ordularla geldiğini duyan Brankoviç, Macaristan'a kaçtı. Sultan, Sırbistan'ın büyük bir kısmını fethetmekle

birlikte, altı ay kuşatma altında tuttuğu Belgrat'ı fethedemeden, kuşatmayı kaldırıp geri döndü.

Macaristan'da ise Jan Hunyad adında bir komutan ortaya çıkıp, Osmanlıları bozguna uğratmış, komutanları Mezid Bey dahil, yirmi bin Osmanlı askerini öldürmüştü. Sultan Murad, intikam almak için seksen bin askeri Şihabuddin Paşa komutasında Hunyad'la savaşmaya gönderdiyse de, Jan Hunyad az sayıdaki bir kuvvetle onları bozguna uğratıp, bir çok ileri gelen komutanı da esir aldı. Hunyad, Osmanlı Ordularını peş peşe hezimete uğratınca, bizzat Sultan Murad sefere çıktı. Niş civarında yapılan savaşta Sultan yenildi. Osmanlı ordusundan iki bin savaşçı öldürülüp, dört bin asker de esir edildi. Osmanlılar geri çekildiler. Jan Hunyad ise ilerlemesini sürdürüp, birçok Osmanlı beldesini istila etti. Bu yenilgi üzerine Sultan Murad anlaşma yapmak zorunda kaldı. Eflak Prensliğinin Drakul'a iade edilmesi ve Sırbistan ile Eflak'ın Macaristan'ın tabiiyetine geçmesinin kabul edilmesi şartlarıyla, on yıllık ateşkes anlaşması yapıldı. Tüm bu yenilgiler ve bunların akabinde gelen oğlu Şehzade Alaaddin'in vefatı, Sultan Murad'ı çok üzdü. Kendi isteğiyle tahttan feragat etti ve Manisa' ya çekildi. Onun yerine henüz 14 yaşında olan oğlu II. Mehmed tahta geçti. Fakat Sultan Murad daha Manisa'ya varmadan, Macarlar Papa'nın tahrikleriyle anlaşmayı bozdular. Papa onlara Müslümanlara verilen sözlerin yerine getirilmemesi durumunda, bir sorumluluklarının olmadığını telkin etmişti. Jan Hunyad Osmanlı topraklarında ilerlemeye başladı. Bulgaristan' ı istila edip, Varna'yı kuşattı. Bunun üzerine hemen Avrupa'ya sefer düzenleyen Sultan Murad, Hunyad'ın üzerine yürüyüp, onu bozguna uğrattı. Hunyad'la beraber savaşa katılan, Papa'nın temsilcisi Kardinal Sezarini , savaş esnasında öldürüldü.

Macarlara karşı kazanılan bu zaferden sonra, Sultan dinlenmek amacıyla uzletine döndüyse de, bu kez de Edirne' de yeniçeri isyanı çıktı.

Sultan bizzat kendisi Edirne' ye gidince isyan bitti ve yeniçeriler itaat etti. Altmış bin askerle Yunanistan'ı fethe çıkan Sultan,orayı fethettikten sonra Arnavutluk üzerine yürüdü. Mirdita Prensi denilen Arnavutluk kralı, dört oğlunu Osmanlılara rehin vermişti. Bunların içinden İslami terbiye alan Jorj'u, cesaretinden dolayı Sultan çok seviyordu ve ona 'İskender Bey' ismini takmıştı. Lakin vatanını unutmayan İskender Bey, gizlice vatanına kaçıp, Arnavutları Osmanlıya karşı kışkırttı ve Ali Paşa'yı yenip, bağımsızlığını ilan etti. Sultan, Firuz ve Mustafa Paşa'ları çok sayıda askerle İskender Bey üzerine gönderdi. İskender Bey her iki Paşa'yı da hezimete uğratıp, Mustafa Paşa'yı esir alınca, Sultan üçüncü kez uzletinden çıkmak zorunda kaldı. Yüz bin askerle sefere çıkıp, Arnavutları yenilgiye uğrattı ve şiddetli çarpışmalar sonucunda Debre'yi aldı.

Macar Jan Hunyad, bu durumu fırsat bilip, on bini Eflak askeri olmak üzere yirmi dört bin askerle Osmanlılara baskınlar düzenlemeye başladı. Sultandan korkan Sırp Kralı onlara katılmadı. Hunyad

komutasındaki haçlı ordusu ile Sultan Murad komutasındaki Osmanlı ordusu Kosova' da karşı karşıya geldiler.Üç gün süren savaş Macarların yenilgisiyle sonuçlandı. Sultan, tüm vaktini İskender Bey'le savaşa ayırmasına rağmen, İskender Bey dağlara sığınarak savaştığından, onu yenemedi. Sultan Murad, M.1451 (h. 855) yılının Şubat ayında vefat etti. Tahta çıkış tarihi ise m.1421(h.825) senesi idi.

II. MURAT DÖNEMİNİN MEŞHUR ALİMLERİ

1- Molla Yegan, Mehmed b.Armağan: Molla Şemseddin Fenari'den sonra şeyhülislam oldu.

2- Mehmed Şah: Molla Yegan'ın oğludur. Bursa'da kadılık yaptı.

3- Yusuf Bali: Bu zat da Molla Yegan'ın oğlu olup, müderrislik yapmıştır.

4- Molla Mehmed b.Beşir: Bursa müderrislerindendir.

5- Kırımlı Molla Şerefüddin b.Kemal.

6- Kırımlı Molla Seyyid Ahmed b.Abdullah: Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra orada öldü.

7- Semerkandlı Seyyid Alauddin: Alim bir zat olup tasavvufa yönelmiştir.

8- Molla Gürani, Mehmed b.İsmail el-Gürani: Usul-ı fıkhı çok iyi bilirdi. Kahire'ye gidip, İbn Hacer'den hadis ilminde icazet aldı. Daha sonra Anadolu'ya döndü. Sultan II. Murad ona tazimde bulunup, dedeleri Sultan I. Murad ve Yıldırım Bayezid'in yaptırdıkları medreselerin müderrisliğine atadı. Eş-Şakaik'un Numaniyye yazarı Molla Gürani'yle ilgili şu bilgileri verir: "Sultan Murad, oğlu Şehzade Mehmed'i yetiştirmeleri için birçok alimi görevlendirmişti. Fakat şehzade onların dediklerini dinlemediğinden hiçbir şey öğrenmiyordu. Kur'an-ı Kerim'i bile hatmedememişti. Sultan Murad oğlunun eğitimini gerçekleştirebilecek heybetli, vakarlı ve hiddetli birini arıyordu. Molla Gürani'yi tavsiye ettiler. Onu oğlunun hocası yaptı ve sözünü dinlemediği takdirde şehzadeyi dövmesi için eline bir değnek verdi. Molla Gürani, Şehzade'ye gelerek: 'Baban seni eğitmem ve sözümü dinlemediğin takdirde dövmem için beni gönderdi' dedi.

Şehzade bu sözlere gülünce, hemen oracıkta Molla'dan sıkı bir dayak yedi. Yeni hocasından korkup, kısa sürede Kur'an-ı Kerim'i hatmetti.

Sultan Murad bu olanlara sevindi ve Molla Gürani'ye birçok hediye gönderdi.

Şehzade Mehmed babasının vefatından sonra Sultan olunca, hocası Gürani'ye vezirlik teklif etti ama o kabul etmeyerek şöyle dedi: "Senin maiyetinde çalışan adamların, vezir olabilmek için sana hizmet

ediyorlar. Eğer onların dışında biri bu makama gelirse, kalplerindeki saygın azalır ve devlet işlerinin düzeni bozulur." Bu sözleri haklı bulan Fatih, onu Kazasker yaptı. Molla Gürani Kazaskerliğine başlar başlamaz, Sultana danışmadan bazı kimseleri adalet ve eğitim işlerinde görevlendirdi. Sultan bu durumdan rahatsızlık duydu fakat belli etmekten de utandı. Vezirleriyle bu konuda fikir alış verişinde bulununca ona, hocasına: "Dedemin vakıflarında bir düzensizlik ve karışıklık başladığını duydum. Buralara bir çeki düzen verilmeli" demesini tavsiye ettiler. Bu sözleri duyan Gürani: "Eğer izin verirseniz vakıfları ıslah edebilirim" dedi. Sultan bu işlerin zaman alacağını söyleyerek, ona hem bu vakıfların sorumluluğunu verdi, hem de onu Bursa kadılığına atadı. Bu görevleri kabul eden Gürani Bursa'ya gitti. Bir süre sonra Sultan bir görevliyle şeriata muhalif emirler içeren bir fermanı O' na yolladı. Gürani fermanı yırttı ve görevliyi dövdü. Bu durumdan rahatsız olan padişah onu azledince ve aralarında soğukluk başlayınca, Gürani Mısır'a göç etti. O dönemde Mısır Sultanı olan Kayıtbay, ona çok büyük ikramlarda bulundu. Sultan Fatih ise yaptığından pişman olmuş ve Mısır Sultanından Hocasını kendisine geri göndermesini istemişti. Kayıtbay, durumu aktarıp: "Onun yanına gitme. Çünkü ben sana ondan daha çok ikram ve iltifatlarda bulunuyorum" deyince, Gürani cevaben: "Evet dediğiniz doğru. Fakat onunla benim aramda adeta baba-oğul ilişkisi vardır. Bizim aramızdaki muhabbet çok farklıdır. Benim ona dönmek isteyeceğimi bilir, eğer dönmezsem senin göndermediğini anlar ve ikinizin arasında düşmanlık başlar." dedi. Kayıtbay bu haklı ve yerinde sözleri duyunca, yolculukta ihtiyaç duyacağı şeyleri hazırlattı ve ona bir çok hediye verdi. Onunla, Osmanlı Sultanına da birçok hediye gönderdi.

İstanbul'a gelince Sultan onu, ikinci kez Bursa kadılığına atadı. (M.1458/ H.863) Kısa bir süre sonra da Bursa Müftüsü oldu. Sultanın himayesinde bolluk ve refah içinde bir hayat sürdü.

"Gayetü'l-Emani Fi Tefsiri's-Sebi'l-Mesani" isimli Kur'an Tefsirini yazdı. Bu eserinde Allame Zamahşeri ve Allame Beydavi'ye bir çok eleştiri yöneltmiştir. Buhari'yi şerhettiği eserine "Kevseru'l-Cari ala Riyadi'l-Buhari" ismini verdi. Bunlardan başka daha birçok eseri vardır.

Daima hakkı söyler, vezirlere ve Sultana ismiyle hitap eder, Sultanla karşılaştığında selam verir, önünde eğilmez, musafaha eder, elini öpmezdi. Bayram günleri davet ederse yanına giderdi.

Sultana nasihat eder ve: "Yediğin haram, içtiğin haram...Senin çok dikkatli olman lazım" derdi.

Sultanla beraber yemek yediği birgün Sultan ona "Molla sen de haram yedin" deyince "Benim önümdeki yemek helal, senin önündeki haram" diye cevap verdi. Bu cevap üzerine Sultan tepsiyi çevirdi ve Molla yiyince: "Haram taraftan yedin" dedi. Molla ise cevaben: "Senin önündeki haram, benim önümdeki helal bitince tepsiyi çevirdin" diye cevap verdi.

Gürani M.1488 (H.893) yılında İstanbul'da vefat etti.

9- Molla Mecdüddin: Fatih zamanında kazaskerlik yapmıştır.

10- Molla Hızır Bey b.Celaleddin: Sultan Mehmed onu dedesi Mehmed Çelebi'nin Bursa'da yaptırmış olduğu medreseye müderris olarak atadı. Kendisi Allame olup, lakabı da: "İlmin koruyucusu, mahfazası" idi. Fatih İstanbul'u fethedince, onu İstanbul'un ilk kadısı olarak tayin etti. Molla Hızır İstanbul'da vefat etti ve Ebu Eyyub el-Ensari'nin yakınlarına defnedildi.

11- Molla İbrahim b. Hatib

12- Molla Hızır Şah: Menteşe oğullarındandır. İlk olarak kendi şehrinde tahsil gördükten sonra, ilmini arttırmak amacıyla Mısır'a gitti. Oradan Anadolu'ya döndü. Zahit bir kimse olup, vefat ettiğinde kadılık yapıyordu.

13-Ayaslog (Selçuk) kadısının oğlu Molla Mehmed: Alim ve zahid bir zattı.

14-Molla Alauddin Ali et-Tusi: Asleu İranlı olup Anadolu'ya gelmiştir. Sultan II. Mehmed İstanbul' u fethedip, sekiz kiliseyi medreseye çevirince, birine de Molla Ali' yi müderris tayin etti. Daha sonra da onu Zeyrek Camii Medresesine atadı. Bir gün Fatih, Veziri Mahmud Paşa ile onu ziyarete geldi. Kendisi Molla'nın sağına, Veziri ise soluna oturdu. Ondan her zaman yaptığı gibi bir ders yapmasını istedi. O da Seyyid Cürcani' nin "Şerhu'l-Adud" isimli eserinden ders yapıp, oradaki bir çok inceliği anlattı. Bu esnada Sultanın sevincinden hop oturup hop kalktığı rivayet edilir. Dersten sonra ona on bin dirhem verdi ve talebelerine de çeşitli ihsanlarda bulundu. Bir dönem sonra yüz dirhem yevmiye tahsis ederek, onu babası Sultan Murad'ın Edirne'de yaptırdığı Medreseye Müderris tayin etti.

Sultan Molla Ali ve Molla Hocazade'den, Gazzali ile filozofların "Tehafüt" lerini karşılaştıran birer kitap yazmalarını istedi. Hocazade eserini dört ayda, Molla Ali ise altı ayda tamamladı. Sultan her birine on bin dirhem ihsanda bulundu. Ayrıca Hocazade'nin kitabı daha çok beğenildiği için, ona güzel bir katır hediye etti. Bu durum Molla Ali' nin İran' a dönmesine sebep oldu.

15- Karamanlı Molla Hamza

16- Molla İbnu't Temcid: Fatih'in hocalarındandır.

17-İranlı Molla Ali: Tahsilini İran' da yaptı. Seyyid Şerif Cürcani'den de ders okuduğu söylenir. Anadolu'ya gelip Kastamonu'ya yerleşince, Kastamonu Beyi İsmail Bey ona bir çok ikramda bulundu. Oradan Edirne' ye geldi ve Sultan II. Murad onu dedesi Yıldırım Bayezid'in Bursa' da yaptırdığı Medrese'ye Müderris tayin etti. Molla Ali, Fatih zamanına kadar yaşadı.

18- Karamanlı Molla Ali: Tokat yakınlarındandır.

19- Tokatlı Molla Hüsameddin.

20- Sinop' lu Molla İlyas b.İbrahim.

21- Molla İlyas b. Yahya b. Hamza.

22- Molla Mehmed İbni Manyas.

23- Koçhisarlı Molla Alauddin: İran' a gitti ve Seyyid Şerif Cürcani ile Taftazani' den ders okudu.

24- Molla Kadı Balat

25- Molla Behaşiş: Sultan Murad' a ithafen Risaleler yazdı.

26- Molla Fethullah Şirvani : Seyyid Şerif Cürcani'den ders okudu. Fenni ilimleri Semerkand'da Ali Kadızade er-Rumi'den öğrendi. Anadolu'ya gelip, Kastamonu' ya yerleşti.

27- Molla Şecaeddin İlyas: Üsküp Şeyhi diye tanınır. Kırk sene orada ders okuttu.

28- Molla İlyas El-Hanefi.

29-Molla Süleyman Çelebi: Sultan Murad' ın veziri Halil Paşa'nın oğludur. Babasının vezirliği döneminde kazaskerlik yapmıştır.

30-Molla Akbıyık: Arif bir zattır.

31-Şeyh Mehmed b. Katip: Gelibolu'da uzlet hayatı yaşamıştır.

32-Şeyh Ahmed b. Katip: Abisi gibi Gelibolu' da yaşamıştır.

33-Molla Şeyhi: Germiyanlı olup şairdir.

34-Muslihuddin: Edirne' de 'Debbağların İmam' diye tanınmıştır.

35-Şeyh Piri: Şeyh Hamidi'nin halifesidir.

36-Şeyh Taceddin İbrahim b. Yahşi Fakih.

37-Karesili Şeyh Arif Hasan Hoca

38-Şeyh Şemseddin: Hasan Hocanın Halifelerindendir.

7- FATİH SULTAN MEHMED (1451-1481)

II. Murad`dan sonra M.1451 (H. 855) yılında yerine geçen oğlu II. Mehmed Fatih tahta çıktığında; Bizans`a bağlı olan Trabzon vilayeti ve Karamanoğulları Beyliği dışında tüm Anadolu Osmanlının elinde idi. Avrupa'da ise; Rumlara ait sadece Konstantiniyye ve Konstantiniyye'nin varoşları kalmıştı. Yunanistan Venediklilerle bazı yerel beylikler arasında bölüşülmüş, Arnavutluk İskender Bey'in hakimiyetinde, Bosna bağımsız bir beylik iken; Osmanlıya cizye ödeyen Sırbistan ise Osmanlıya tabi olarak kendi haline bırakılmıştı.

İSTANBUL`UN FETHİ

Tahta oturunca Müslümanların birliğini sağlayabilmek için İstanbul`u fethetmeye karar veren Fatih; Yıldırım Bayezid'in daha önce Anadolu yakasında İstanbul`un karşısına yaptırdığı hisarın karşı tarafına Avrupa yakasında bir hisar inşa ettirdi. İmparator Konstantin Sultan Mehmed`in hisarı inşaya başladığını görünce; bu işten vazgeçmesini rica edip, yıllık vergi ödemeyi teklif etmek üzere bir elçi gönderdi. Yapılan teklifleri reddeden Sultan, İstanbul`un kenar mahallelerindeki Rumları yerlerinden çıkarınca; her iki tarafın da savaş kararı almasıyla savaş başladı. Sultan'ın, Macar bir adama yaptırdığı, büyük güllelerini bir millik uzun mesafeye fırlatan, etkisi de oldukça fazla olan topun başında yedi yüz kişi görev yapıyordu. Sultan Mehmed'in yüz binlerce savaşçıdan oluşan bir ordıya kumanda etmesine karşın; İmparator Konstantin sadece dört bin dokuz yüz altmış üç savaşçıya kumanda etmekteydi. Üstelik bu kadar asker; iki yüz elli bin Osmanlı askeri ile on dört topçu bataryası ve denizden destek veren yüz seksen adet savaş gemisinden oluşan Osmanlı ordısına karşı koyuyordu.

Konstantin Paleolog, Hristiyan devletlerden yardım istediyse de; Hıristiyan devletler onu kendi haline terk ettiler. Ona yardım adına vaat ettikleri tek şey; Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesi halinde, Papa'nın haçlı seferi ilan edeceğiydi. Beş gemiden oluşan küçük bir donanma gönderen Cenevizliler dışında, Avrupa`dan gelen beş bin savaşçı da şehre ulaştılar. Sultan'ın gemilerini karaya çıkartıp, yağ üzerinde kaydırarak bir gecede Kasımpaşa`dan Haliç`e indirmesiyle; sabah olduğunda yetmiş savaş

gemisi Haliç`in ortasındaydı. Elli gün süren muhasarada burçlar yıkılınca Sultan'ın Konstantin'e teslim olması yönündeki teklifini Konstantin kabul etmeyince; bu kez ona İstanbul`u vermesi karşılığında Mora Krallığı teklif edildi fakat bu teklif de Konstantin tarafından kabul edilmedi.

1453 senesinin 29 Mayıs'ında Osmanlıların, yüz elli bin askerin katıldığı büyük bir taarruz başlatmasıyla, Rumların İstanbul`u tüm güçleriyle müdafaa etmelerine rağmen, Müslümanlar surlardan içeri girmeyi başardılar. Ayasofya kilisesine sığınan Rumlar, burada kendilerini kurtaracak bir mucize bekliyorlardı. Her taraftan şehre giren Osmanlılar, çarpışa çarpışa şehri ele geçirdikleri gibi, İmparator Konstantin de çarpışırken öldürüldü. İstanbul'un fethi tarif edilemez bir yankı uyandırıp haberler Mora`ya ulaşınca; kalplerini anlatılması mümkün olmayan bir korku kaplayan Yunanlılar, ülkelerini boşaltıp bilmedikleri bir yöne doğru kaçmaya başladılar. Denizi yükle dolu olan ve insanları taşıyan gemiler kaplamıştı. Rumların çoğu, Venedik ve Cenevizlilere ait bir adaya sığındılar. Sultan tarafından insanların emniyette olduğunu bildiren bir ferman çıkartıldı. Haberciler her yerde, vatanına dönmek isteyen Rumların hayatlarının, mallarının ve dinlerinin güvende olduğunu ve Sultan'ın Rumların birçok kilisesine dokunmadığını ilan ettiler. Sultan, savaş esnasında öldürülen Patrik'in yerine Gennadius'u yeni Patrik ilan edip, asayı teslim ettikten sonra ona: "Senden öncekilerin yararlandığı tüm imtiyazları sana da veriyorum." dedi.

O günden itibaren Rum milletinin önderi olan Patrik, Osmanlı Devleti'nde vezir rütbesinde sayılıp, ona bağlı bir mahkeme ve İstiʻnaf mahkemesinin benzeri olan bir ruhani meclis bulunacak ve Rumlar arasında tüm davalarda karar verecekti. Ruhani meclis üyelerinin de haraç ödememe imtiyazları vardı. Kısacası Türkler, Rumların dinlerine, mallarına karşı bir müdahalede bulunmamışlar; Sultan, sadece Ayasofya kilisesini camiye çevirmiştir. Rumların başkentini fetheden Sultan, tüm Yunan şehirlerini hükmü altına aldığı gibi, Sırp şehirlerine giren Sultan'ın askerleri de kadın-erkek elli bin kişiyi esir aldılar. Bu gelişmeler üzerine Macar komutan Jan Hunyad, Sırp Kralı Brankoviç`e Osmanlılara karşı savaşmak üzere beraberce bir sefer düzenlemeyi teklif edince Brankoviç, Hunyad`a elçileri aracılığı ile şunu sordu: "Galip geldiğin takdirde, dini anlamda nasıl bir yol izleyeceksin?" Hunyad'ın cevabı: "Katolik inancını yerleştireceğim." oldu. Brankoviç`in elçileri aynı soruyu Fatih Sultan Mehmed`e sorduklarında ise aldıkları cevap şuydu: "Her caminin yanına bir kilise inşa ettireceğim. Her iki din mensupları da rablerine diledikleri gibi ibadet edecekler."

Yüz elli bin asker ve üç yüz topla Belgrat üzerine yürüyen Sultan, Belgrat`ı kuşatıp, bu kuşatma esnasında çok zayiat vermesine rağmen Belgrat'ı fethedemedi. Çarpışma esnasında Hunyad'ın yaralanıp ölmesi üzerine; direniş zayıflayınca iki yıl dolmadan tüm Sırp şehirleri fethedildi.

Sırbistan'ı fethettikten sonra Bosna'ya yürüyen Türklerin komutanı Mahmud Paşa, esir aldığı Boşnak Beyi'ne can güvenliğini vaat etmişti fakat Sultan Mehmed, Şeyhülislam'dan Boşnak Beyi'nin öldürülmesinin caiz olduğunu dair fetva aldı. Halka gelince; dileyen ülkeden göç edip, dileyen ise Müslüman oldu.

Müslüman olanların çoğu "Bogomil" denilen mezhepten olup, Hristiyan olan Bogomiller, Hristiyanların çoğunun inandığı gibi Hz. İsa'nın ilah olduğuna inanmıyorlardı. Kendilerine özgü töreleri ve Hristiyanlık'tan uzak inançları olan bu mezhep mensuplarının bir kısmı da Bulgaristan'da yaşıyordu. Katolik kilisesine son derece bağlı olan Macarlar, rahiplerin de teşvikiyle onlara Katolik Mezhebini kabul etmeleri için her türlü işkenceyi yapıyorlardı .Türkler Rumeli dedikleri Balkanlara girince; Fatih'in Bosna'yı fethinden önce İslam'a girmeye başlayan Bogomillerin geri kalanları Sultan askerleriyle Bosna'ya girdiğinde kendi istekleriyle Müslüman oldular.

Avrupalı Tarihçiler Bosna'ya girdikten sonra Sultan'ın insanları İslam ve Hristiyanlığı tercih etmede serbest bıraktığını ve İslam'ı seçenlerin mal varlığına dokunmayıp, Hıristiyanlığı seçenlerin ise mallarını ellerinden aldığını iddia etmişlerdir. Bu iddialar Avrupalı tarihçilerin uydurduğu yalanlardır. Eğer Fatih Sultan Mehmed Boşnaklara iddia edilen bu muameleyi yaptıysa; bu muamelenin daha fazlasını diğer ülkelerdeki Hıristiyanlara yapmış olması gerekmez miydi? Halbuki malum ve meşhur olduğu gibi; Osmanlı sultanları hiç kimsenin dinine müdahalede bulunmamışlardır. Müslümanlığı seçen Boşnaklar daha önceden bilinen manada Hristiyan olmayıp, bir kısmını açıkladığımız inanca sahiptiler ve bu şehirlerde oturanların hepsinden daha üstün, daha gelişmiş bir toplumdular. Bosna-Hersek'e yapmış olduğumuz seyahatte Boşnakların ve Bogomillerin asılları ile ilgili gerekli bilgileri orada topladık. Eski Bogomillerin kabirleri üzerinde haç veya Hristiyanlığa ait hiçbir alametin bulunmadığını bizzat gözlerimizle gördük. Bosna-Hersek'te eskiden beri seçkin ve saygın olan Bogomiller'in Müslüman olduktan sonra da aynı saygınlığa ve seçkinliğe sahip oldukları apaçık bir gerçektir. Türklerin Bosna'yı fethi M.1463 (H.869) yılındadır ve aynı zaman diliminde Sultan Mehmed, Rum olan Komnen ailesinden gelen kralların yönettiği Trabzon ülkesini de fethetmiştir.

Daha sonra Eflak'ın fethine çıkan Sultan'a Eflak Kralı Vlad, bir müddet mukavemet etmesine rağmen, yenilgiye uğrayıp Macaristan'a sığınınca Sultan, Vlad'ın kardeşi Radul'ı Eflak Kralı yaptı.

Arnavutlara gelince; onlar daima isyan çıkardıkları gibi, İskender Bey de Türklerle giriştiği savaşlarda daima kazanan taraf oluyordu. Arnavutluk'a yapılan sefere bizzat katılan Sultan, başta Berat olmak üzere bazı şehirleri fethettikten sonra Komutanlığı Lala Paşa'ya devredip geri döndü. Lala Paşa'nın muvaffak olamaması üzerine Arnavutluk, İskender Bey'in ölümüne kadar başkaldırmaya devam etti.

Sultan ile Venedik Cumhuriyeti arasında savaş patlak verince Sultan, Korinthos adasına Mahmud Paşa komutasında yetmiş bin asker ve üç yüz savaş gemisinden oluşan bir filo gönderdi. Bu filonun Korinthos adasını savaşarak fethetmesi ve adanın yöneticisinin sürgüne gönderilmesi üzerine Venedikliler; Napoli Krallığı, Papalık ve Anadolu'nun doğusundaki Türkmen Beyleri'nden Uzun Hasan`la Sultan'a karşı savaşmak üzere anlaştılar.

Uzun Hasan tehlikesini bertaraf etmek için yüz bin savaşçısıyla sefere çıkan Sultan, Otlukbeli savaşında onu perişan etti. Bu sefer esnasında Anadolu`nun güneyinde bulunan Karamanoğullarına ait yerler de şiddetli çarpışmalardan sonra fethedildi.

Bugünkü Romanya sınırları içinde olan Buğdan'ı fethetmeye kararlı olan Sultan, Buğdan'ın fethi için yüz bin asker sevk etti. Cesur bir komutan olan ve bütün gücüyle mukavemet eden Boğdan Voyvodası IV. Etiyen, esirlere çok kötü muamele edince hiddetlenen Sultan, Tatarlara doğudan ilerlemelerini emredip, kendisi de güneyden ilerlemeye başladı. Cengiz Han'ın soyundan gelen Tatar bir ailenin Han olduğu Kırım; Kırım yarımadasına, Kuban ülkesine ve Çerkezlerin ülkesine hakim olup, Boğdan ve Basarebya`ya komşuydu. Burada büyük Han'a bağlı Âli Şirin, Âli Mansur, Âli Sucud, Âli İrgin ve Âli Barun beylikleri olup; bütün bu aileler Cengiz Han'ın sülalesindendi. Cenevizliler Kırım'ın bir kısmını işgal edip, Tatar beylikler arasında kavgalar başlayınca; üç yüz gemiden oluşan bir donanma ile gelen Sultan Fatih'in, Cenevizlileri oradan kovarak bütün Kırım'ı fethettikten sonra tahta oturttuğu Mengli Giray, Osmanlı saltanatına tabii bir Han oldu. Osmanlı filosunun Tuna nehrinin ağzını tutmasının ardından Sultan, yüz bin savaşçı ile IV. Etiyen'in üzerine yürüyünce, çarpışmalarda galibiyet iki taraf arasında gidip geldi. Bu arada Venedik donanmaları Anadolu sahillerine saldırdılar.

Venediklilerle Sultan arasında Arnavutlukta savaş başladı. Zorlu bir kuşatmanın ardından M.1479 (H.884) senesinde İşkodra'yı fetheden Sultan ile Venedikliler arasında birçok anlaşma yapıldıktan sonra Sultan, kendini Macarlarla yapılan savaşlara verdi. Transilvanya'ya giden kırk bin Türk askerinin komutanları arasında anlaşmazlık çıkınca Erdel Beyi Etiyen Batori ve General Mathias Korvenos İslam ordusunu bozguna uğratıp esirlere, tarihin kaydettiği en korkunç işkenceleri yaptılar.

Fetihlere ara vermeyen Sultan, İtalya`nın fethine de kararlıydı. Bu amaçla gönderdiği filo M.1480 (H.885) yılının 14 Ağustos'unda Otranto şehrini fethedince, İtalyanları bir korku kapladı.

Mesih Paşa, Haçlı savaşlarında şöhret kazanan, Müslümanlar onları Filistin'den çıkarınca Rodos'u kendilerine merkez edinen ve politikalarının temeli Müslümanlarla savaşmak olan Aziz Yuhanna şövalyelerini yerlerinden çıkarmak için Rodos`a saldırdı. Yüz altmış yelkenli ile gelen Mesih Paşa askerlerini karaya çıkartıp Rodos`u kuşattı. İki

ay süren muhasaranın ardından, Aziz Yuhanna şövalyeleri büyük bir direnç göstererek, Mesih Paşa'yı kuşatmayı kaldırmaya mecbur bıraktılar.

Bu kuşatmadan kısa bir süre sonra 2 Mayıs 1481 (H.886) yılında Sultan Fatih vefat etti.

Sultan Fatih'in yaptığı işlerin özeti şudur; İstanbul`u fetheden Fatih'in bu kutlu fethiyle orta çağ kapanmış olmakla birlikte, o İstanbul`a bağlı bölgeleri de fethedip, İstanbul'u İslam'ın başkenti yapmıştır. Sırbistan, Bosna, Arnavutluk fethedildiği gibi; ayrıca Anadolu'nun tamamı onun otoritesi altında toplanmıştır. Sultan Fatih, sadece harplerde büyük bir komutan değil; aynı zamanda idaresinin güzelliği ve devleti düzene sokmasıyla mümtaz bir şahsiyettir.

Saltanatın ilmi, idari, siyasi ve askeri tüm kurallarının toplandığı "Kanunname" adı verilen kuralları yazan da Fatih`tir. Osmanlı Devleti uzun bir zaman bu kuralların izinde yürümüştür. Fatih'in son derece itina gösterdiği sınıflar olan kadılar, ulema ve müderrislerle ilgili düzenlemelere özellikle uyulmuştur. Çok sayıda lisan konuşabilen, ayrıca ilmi ve kültürel anlamda büyük bir birikime sahip olan Fatih; şüphesiz ki zamanının en büyük şahsiyetlerinden olduğu gibi, Müslümanların sahip olduğu bir güzellikti.

Osman Gazi'den Fatih`e kadar tüm sultanlar, eşi bulunmaz birer komutan ve mücahittiler. Başka bir devlette seleften halefe bir düzen içinde bu kadar yüce insanın sıralanmasına az rastlanır.

Özel Bölüm

ARAPLARIN İSTANBUL'U KUŞATMALARI VE TÜRKLERİN İSTANBUL'U FETHİ

Araplar Şam'ı fethettikleri andan itibaren, Hristiyanlığın başkenti olan İstanbul'u da fethetmeyi düşündüler zira; İslam, İstanbul'u fethederse Avrupa'nın kuzeyine tartışmasız bir şekilde egemen olacaktı. Suyuti'nin "Camiu's-sağir" isimli kitabında zikredilen "İstanbul mutlaka fethedilecektir; onu fetheden komutan ne güzel komutandır ve onu fetheden asker ne güzel askerdir." hadisi her ne kadar zayıf olsa da insanların dilinde dolaşmaktadır. Bu hadis İstanbul'da Ayasofya Camii'ndeki bir taşın üzerine de nakşedilmiştir. Dolayısıyla şartlar ne olursa olsun, İslam'ın doğuşundan itibaren Müslümanlar İstanbul'un fethine önem vermişlerdir.

M.653 (H.32) senesinde Arapların Trablusşam Limanı'nda hazırladıkları büyük bir donanma Büsr b. Ebi Erdat komutasında İstanbul

gazasına çıktı. Bu donanma karşılaştığı Rum donanmasını hezimete uğratmasına rağmen; İstanbul'a ulaşamadı. M.664 (H.44) senesinde Büsr b. Ebi Erdat komutasında sefere çıkan Arap donanması, Taberi'nin rivayet ettiğine göre İstanbul'a ulaşmıştır. Daha sonra boğazın Anadolu kısmındaki Kadıköyü'ne kadar ilerleyen Faddale b. Ubeyd'e destek vermek için Yezid b. Muaviye de geldi. Tarihçi Theophanes; bu gazanın M. 666 yılında olduğunu söylerken, İlyas en-Nüzzebi ise şöyle demektedir: "Yezid b. Muaviye'nin İstanbul'u kuşatması M.672 (H.51) yılındadır. Yezid İstanbul'a karadan gelmiş, Büsr b. Ebi Erdat ise denizi tutmuş ve Arap savaş gemileri, Marmara denizinin sahili boyunca yayılmıştır. İstanbul'a Nisan ayı ile Eylül ayı arasında hücum eden Araplar, İstanbul'u fethedememişlerdir. Kış gelince Anadolu'nun kuzey batısındaki Kapıdağ'a çekilip, baharda tekrar bu başkentin muhasarasına devam etmişlerdir." Rivayetlere göre; yedi sene süren çarpışmalardan sonra İstanbul muhasarasından çekilen Arapların başarılı olamamalarındaki en büyük sebep; donanmanın bir kısmını yakıp kül eden Rum ateşidir. Donanmanın diğer kısmı ise geri çekilirken batmıştır.

Bu yedi yıllık süre içinde meydana gelen çarpışmalar hakkında elimizde yeterli tafsilat yoktur. Tercih edilen görüş; karadan gelen Arap askerlerinin kuşatmayı M.667 (H.47) yılında başlattığı, donanmanın ise İstanbul'dan M.674 (H.54) senesinde ayrılmış olduğudur. Arap tarihçileri bu İstanbul seferinin M.668 (H.48) senesinden, M.672 (H.52) senesine kadar sürdüğünü söylemekte iken bazı tarihçiler ise bu seferin M.674 (H.55) yılına kadar sürdüğünü ifade etmektedirler. Arap tarihçiler arasında Ebu Eyyüb el-Ensari'nin İstanbul surları altındaki vefatının M.670 (H.50), M.671 (H.51) ve M.672 (H.52) olduğunu söyleyenler çıkmıştır. İbn Sa'd'ın "Tabakatül Kübra"da verdiği bilgilere göre; Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına Hz. Peygamberle beraber katılan ve Muaviye zamanında sefere çıkan Ebu Eyyüb el- Ensari M.672 (H.52) yılında vefat etmiştir.

Tabakat'ta İbn Sa'd şu bilgileri vermektedir: "Ebu Eyyüb el-Ensari hastalanınca arkadaşlarına şöyle demiştir; "eğer ölürsem beni düşmanla karşılaşacağınız yere kadar taşıyın ve düşmanla karşılaştığınız yerde ayaklarınızın dibine gömün. Ecel gelmeseydi size söylemeyeceğim Hz. Peygamberden işittiğim bir hadisi şerifi size söyleyeceğim; Hz. Peygamberin "Kim Allah`a ortak koşmadan ölürse cennete girer" dediğini işittim" dedi. İbn Sa`d "Tabakatü'l- Kübra" eserinde devamla şunları anlatır:

"Ebu Eyyüb hastalandığında Yezid b. Muaviye onu ziyaret etti ve: "Bir isteğin var mı?" diye sordu. Ebu Eyyüb: "İsteğim, eğer ölürsem beni bir bineğe bindirmen ve mümkün olduğu kadar düşman topraklarında ilerlemen, ilerlemenin mümkün olmadığı yerde de beni defnedip dönmendir." dedi.

Ebu Eyyüb vefat edince Yezid onu bir bineğe bindirip, düşman topraklarında götürebildiği yere kadar götürdü ve oraya defnedip döndü. İbn Sa'd: "Bana, Amr b. Asım, ona Humam, ona da Asım Behdele rivayet etmiş, o da Mekke'li bir adamdan işitmiştir ki; Ebu Eyyüb hastalandığında kendisini ziyarete gelen Yezid b. Muaviye'ye: "İnsanlara benden selam söyle. Beni götürebildikleri kadar ileri götürsünler." dedi. Bu Mekkeli adamın anlattığına göre Yezid insanlara Ebu Eyyüb'ün dediklerini nakletti. İnsanlar Ebu Eyyüb'ün selamını aldılar ve onun cenazesini götürebildikleri kadar ileri götürdüler."

Muhammed b. Ömer, Ebu Eyyüb`ün, Muaviye`nin halifeliği döneminde, H.52 yılında, Yezid b. Muaviye`nin İstanbul`u kuşatması esnasında vefat ettiğini söylemiş ve şu bilgileri vermiştir: "Cenaze namazını Yezid b. Muaviye kıldırmıştır. Kabri Konstantin surlarının yakınındadır. Bana ulaşan rivayetlere göre; Rumlar onun kabrinin bakımını ve onarımını yerine getiriyorlar ve kuraklık olduğunda orada yağmur duası yapıyorlarmış. (Tabakatta geçenler bu kadardır)

Daha sonra Türkler Sultan Mehmed`in komutasında İstanbul`u fethedince Ebu Eyyüb el-Ensari`nin kabrinin yerini araştırıp, tespit ederek; üzerine bir kubbe ve yanına bir cami inşa ettiler.

"İslam Ansiklopedisi" nde Ebu Eyyüb'ün kabrini ilk dile getirenin İbn Kuteybe olduğu bilgisi vardır. Benim yorumum şudur: İbn Kuteybe "Vefayatü`l-A'yan"a göre H.270 senesinde Zilkade ayında vefat etmiştir. H.276 senesinde vefat ettiği rivayeti vardır. Halbuki "Tabakat" yazarı Muhammed b. Sa`d'ın vefatı H.236 senesinin Cemaziyelahir ayının sondan dördüncü günü olan bir pazar günüdür. Yani İbn Kuteybe'den öncedir. "Vefayatü'l-A'yan" daki bilgiler de böyledir.

"İslam Ansiklopedisi" yazarlarının İbn Kuteybe'nin Ebu Eyyüb'ün kabrini yer belirtmeksizin zikreden ilk kişi olduğu yönündeki görüşleri doğru değildir; çünkü İbn Sa`d, İbn Kuteybe'den önce yaşamış ve Ebu Eyyüb'ün kabrine işaret etmiştir.

Rumların Ebu Eyyüb'ün kabrini muhafaza etmeleri ve kuraklıkta orada yağmur duası etmeleri olayı, adı geçen ansiklopedide Taberi, İbnu'l–Esir, İbnu'l-Cevzi ve Kazvini'den nakledilerek anlatılmıştır. Halbuki bu ulemadan daha önce yaşamış olan İbn Sa`d da "Tabakat" ın da bu bilgiye yer vermiştir.

Bu bilgi Ebu Eyyüb'ün biyografisinin anlatıldığı, Hacı Abdullah'ın Türkçe yazdığı "El-Asaru`l Macidiyye Fi`l Menakıbu`l Halidiyye" isimli eserde de anlatılmaktadır. Bu eser H.1257 yılında İstanbul`da basıldı. İslam Ansiklopedisi'nde şu bilgiler yer almaktadır: "Araplar ile Rumlar arasındaki barış Süleyman b. Abdülmelik halifeliğe geçinceye kadar, yaklaşık kırk yıl sürdü. İstanbul'a sefer düzenlemek için çalışmalara başlayan Süleyman b. Abdülmelik, kardeşi Mesleme komutasında büyük

bir ordıyu İstanbul'a gönderdi. Bu ordu karadan İstanbul'a ulaşırken, Arap donanması ise denizden kuşatmaya katılmıştı. "Altın Boynuz" denilen Haliç demir bir zincirle kapatılmıştı. M.25 Ağustos 716 (H. 198) tarihinde başlayıp tam bir yıl süren kuşatmanın ardından, azıklarının bitmesi ve Bulgarların Rumlara yardım etmek için kuzeyden gelmeleri sebebiyle Araplar hedeflerine ulaşamadılar."

Bu gaza "Taberi tarihi" ve "İbnul Esir tarihinde" anlatıldığı gibi, İbn Miskeveyh de bu seferi uzun uzun anlatmıştır. Rivayetlere göre; Çanakkale'de komutan Mesleme'nin askerlerine kamp kurdurduğu yerde, 'Mesleme pınarı' denilen bir su bulunmaktadır. Bu bilgiyi Mes'udi ve İbn Hurdazbe vermektedir. Mesleme'nin bu mekanda bir de cami yaptırdığı rivayet edilmektedir. İbn Kuteybe; Mesleme'nin askerlerinden olan Abdullah b. Tayyib isimli kişinin kılıcını kılından çıkarıp Kostantiniyye'nin kapısına sapladığını anlatmaktadır. Mesleme, Bizans İmparatoru; İmparatorluk sarayının yakınında Arap esirler için bir cami inşa edeceğine söz verinceye kadar, bu kuşatmaya devam etmiştir. Böylece İstanbul'da inşa edilen ilk caminin kurucusu Mesleme olmuştur. Bu bilgi Makdisi ve İbnu'l-Esirde geçmektedir. Rivayetlere göre; Galata kulesini bina ettiren de odur. Hacı Halife "Takvimu't-Tevarih" isimli eserinde onun Galata kulesini M.710 (H.97) senesinde inşa ettirdiğini rivayet etmektedir.

Mes'udi de "Murucu'z-Zeheb" adlı eserinde İstanbul körfezi hakkında şu bilgileri verir: "Şehrin girişine doğru daralan körfezin genişliği yaklaşık olarak dört mile kadar düşmekte olup burada yapılar vardır. Çanakkale mevkiine kadar ulaşan bu boğazın bittiği yerde dağlar ve 'Mesleme pınarı' denilen, suyu çok güzel olan bir pınar bulunmaktadır ki; Mesleme İstanbul'u kuşatmaya geldiğinde bu pınar başında konaklamıştı. Müslümanların gemileri bu körfezin girişine Şam denizi tarafından gelmiş olup, Çanakkale boğazındaki bir kalede, Müslümanların gemileri Rumlar üzerine sefer düzenlediğinde onlara engel olmaya çalışan askerler vardı. Şimdi ise Rumlar Müslümanlar üzerine seferler düzenlemektedirler. Hüküm önce de sonra da Allah'a aittir."

Mes'udi bu satırları M. 941 (H. 330) yılında yazdı.Eğer bu asırda yaşasaydı acaba neler söylerdi?

İslam Ansiklopedisi'nde verilen bilgilere göre; Araplar İstanbul'u Harun Reşid zamanında kuşatmışlar ve Arap askerleri şehrin Asya kısmında bulunan Üsküdar'a kadar ilerleyince; yaşı küçük olduğu için VI.Konstantin'e kefaleten devlet işlerini yürüten İmparatoriçe İrene - Mes'udi ona İrin demektedir- sulh istemek ve Halifeye cizye ödemek zorunda kalmıştır. Bu bilgi Theophanes, Belazuri Taberi ve İbnu'l-Esir'de geçmektedir ki; bu tarihçiler bu seferin M.941 (H.165) senesinde meydana geldiğini söylemektedirler. Belazuri'nin şu bilgiyi de vermektedir: "Mehdi, oğlu Harun Reşid'i H.165 senesinde Bizans'a sefere göndermiş, oğlu Harun Reşid de Haliç'e kadar ilerlemiştir." İslam Ansiklopedisinde Muhyiddin el

Cemali'den rivayetle, Mehdi ve Harun Reşid zamanlarında İstanbul'un dört kez kuşatıldığı nakledilmektedir.

Mesleme b. Abdülmelik'e nispet edilen caminin yeri bilinmemektedir. Rivayetlere göre; yağma esnasında M.1200 (H.597) yılında bu cami yıkılmıştır. Yine rivayetlere göre; M.1203 senesinde haçlılar şehri yağma etmişlerdir. İbn Esir bize şu bilgileri vermektedir: "İmparator Konstantinos M.1049 (H.441) senesinde Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in talebi üzerine bu camiyi onartmıştır." Ebul Fida'da ise şu bilgiler yer almaktadır: "H.441 yılında Bizans İmparatoru büyük hediyeler göndererek, Tuğrul Bey'den barış istedi. Tuğrul Bey de bu barış talebine olumlu cevap verince; İstanbul'daki cami onarılıp, içinde namaz kılındı ve Tuğrul Bey adına hutbe okutuldu."

İbn Hallikân "Vefeyad"da Tuğrul Bey'in biyografisini anlatırken şu bilgileri vermektedir: "Tuğrul Bey'in kayıtlara geçen iyiliklerinden biri de şudur: Nasıruddin b. İsmail'i Bizans İmparatoriçesine elçi olarak gönderen Tuğrul Bey İstanbul'daki camide beş vakit namaz ve Cuma günleri de cemaatle namaz kılınması için izin istemiştir. Bizans İmparatoriçesi izin verince; orada namaz kılınmış ve Abbasi halifesi adına hutbe okunmuştur. Mısır Meliki Müstensar el-Abidi'nin orada bulunan elçisi bu duruma itiraz edince, bu durum Mısır ile Bizans'ın arasının bozulmasının en büyük sebebi olmuştur." Makrizi'den nakleden İslam ansiklopedisinde verilen bilgilere göre; "Bizans imparatoru VIII. Mihail Paleolog M.1261(H. 660) yılında İstanbul'da bir cami inşa ettirmiş, Melik Zahir de o camiye çok nefis halılar göndermiştir."

TÜRKLERİN İSTANBUL'U FETHİ

Arapların İstanbul'u kuşatıp boğaz kenarlarını işgal etmelerinden altı yüz yıl geçtikten sonra, Türkler ilk defa Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid zamanında M.1396 (H.799) yılında İstanbul'u kuşattılar. Yıldırım Bayezid İstanbul'u kuşatıp sıkıştırdığında, Fransız ve Macar askerlerinin Macar Kralı I. Sigismund komutasında İstanbul'u kurtarmaya geldiğini duyunca; askerlerini göğüs göğüse çarpışmak için götürdü. İki ordu Bulgaristan toprakları içerisindeki Niğbolu'da 25 Eylül 1396 (H.799) senesinde karşı karşıya geldiler ve yapılan muhaberede Fransızlar ve Macarlar hezimete uğradılar. Yıldırım bir kısmını öldürerek bir kısmını da esir ederek onların ordusunu yok etti. Fransız tarih kitaplarının bazılarında; Niğbolu'da iki kez savaş yapıldığını, birincisinin M.1393 (H.796) senesinde olup, bu savaşta Macar Kralı Sigismund'un hezimete uğradığını; ikincisinin ise M.1396 (H.799) senesinde yapıldığı ve bu savaşta ise Macarlar ve Fransızların beraberce yenildiğini okudum. M.1400 (H.803) senesinde İstanbul'u tekrar kuşatan Yıldırım Bayezid, Bizans imparatoru'nu

Osmanlının şartları ile anlaşma yapmaya mecbur bıraktı. Bu şartlar içerisinde; şehrin bir mahallesinin boşaltılıp, Müslümanlara tahsis edilmesi, büyük bir cami yapımına izin verilmesi ve Müslümanların davalarına bakan şer'i bir hakimin tayin edilmesi vardı. Timur ortaya çıkıp Yıldırım Bayezid'i esir alınca; İstanbul rahat bir nefes aldıysa da; bu durum uzun sürmedi. M. 1422 (H.826) senesinde İstanbul'u muhasara altına alan II. Murad, şehri fethedemeyince İmparator ile anlaşma yaptı.

II. Murad'dan sonra tahta geçen II. Mehmed, M.1452 (856) yılında bir sefer düzenleyip, Rumeli hisarını inşa ettirdi. Kuşatmaya 9 Nisan 1453 (H.857) yılında başladı ve 29 Mayıs'ta İstanbul'u fethetti. Karadan yaptıkları hücumlarda Topkapı ile Edirnekapı arasından saldırıya geçen Türklerin büyük topları, Bizanslıların kapatamadığı büyük gedikler açtı. Altın boynuz Haliç'in girişi demir zincirlerle kapatılmıştı ve donanmalarını Dolmabahçe tarafından karaya çıkartan Türkler, Beyoğlu tepesini geçirerek Kasımpaşa sahiline indirdiler. Donanmalarını yağ üzerinde kaydırarak Haliç'e indirip orayı istila ettiler. Bu arada Molla Akşemseddin, Ebn Eyyüb el-Ensari'nin kabri şerifini keşfetti. Türklerin üç gün şehri yağma etmesinin ardından dördüncü gün Sultan Fatih'in şehre girmesiyle, yağma bırakılıp sükunet hakim oldu ve eman ilan edildi. Sultan, camiye çevirdiği Ayasofya kilisesinde Cuma namazını kıldı. Cenevizlilerin Galata'daki kendilerne özgü mahallelerini de Türkler teslim aldılar. İstanbul'un fetih tarihi Sebe suresi on beşinci ayetteki "Beldetün tayyibetün ve Rabbün gafur" cümlesinin ebcet hesabına denk gelmektedir. Müslümanlar İstanbul'dan daha güzel, daha önemli bir mevkide ve daha verimli olan başka bir şehre sahip olmamışlardır.

Söylendiğine göre; yeni gelen kimseleri manzarası ile etkileyen dünyanın üç güzel şehri vardır. Bunlar; İtalya'daki Napoli, Portekiz'in Başkenti Porto ve İstanbul'dur. Coğrafi ve siyasi konum olarak ise; Akdeniz ve Karadeniz'i birleştiren, Asya ve Avrupa'nın buluştuğu önü ve arkası boğaz olan başka bir yer yoktur. İstanbul'a sahip olan; büyük bir mülke ve yüce bir tahta sahip olmuştur. İstanbul'un doğusunda İstanbul boğazı, batısında ise Çanakkale boğazı ile biten Marmara Denizi vardır ki; bu iki yer gerektiği gibi savunulduğunda burayı geçebilmek hemen hemen imkansızdır. İngiliz Amiral Dukworth ansızın Çanakkale'den girip İstanbul'a ulaştıysa da saldırmaya cesaret edemeyip geri dönmüştü. O dönemde Çanakkale kaleleri hücum edenlere mani olacak sağlamlıkta olmadığından; Fransa ve İngiltere, Dünya savaşında büyük bir ordu ve donanmayı Çanakkale'ye sevk edip, tarihte eşi görülmemiş bir saldırı başlatarak bu savunmayı delmeye çalıştılarsa da; sonuçta Osmanlı askerlerinin onları püskürtmesiyle, umutları boşa çıkmış bir halde geri dönmeye mecbur kalmışlardır. Bu ülkeler yaralı, ölü ve kayıp olarak üç yüz yirmi beş bin savaşçılarını kaybettiler.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren buralara önem veren Araplar, çok uzak yerlerden buraya seferler düzenlemişler ve buraları fethetmek için gayret göstermişlerdir. Osmanlılar Anadolu'ya sahip olup, deniz yoluyla da Rumeli'ye geçince; İstanbul'u her iki taraftan kuşattılar ve Allah Teala, bu fethi Murad'ın oğlu II. Mehmed'e nasip edinceye kadar, orayı ele geçirmeye çalıştılar. Osmanlının en büyük sultanlarından olan Fatih, babası hayattayken genç yaşında tahta çıktı. Babasının düşmanlarıyla giriştiği büyük savaşlardan biri de; Macarların ve Balkan milletlerinin mağlup olduğu Kosova savaşıdır. Babasının vefatından sonra saltanat tahtına yirmi iki yaşında oturan Fatih, yirmi dört yaşında da İstanbul'u fethetmiştir.

Baron Cara de Vaux "Müfekkiru'l İslam" isimli kitabının, birinci cildinde Fatih'in biyografisini anlatırken şunları söylemiştir: "Bu fetih, Fatih'e Bizans Devleti zayıfladığı için veya sadece Allah'ın bir lütfu olarak nasip olmamıştır. Sultan çok önceden beri gerekli tedbirleri almış ve dönemindeki ilmi kuvvetten yararlanmıştır. Top o dönemin yeni icatlardan biriydi. O günün şartları içerisinde mümkün olan en büyük topları yapmaya çalışan Sultan'ın görevlendirdiği Macar mühendis, gülleleri üç yüz kilo olan ve güllelerini bir milden daha uzağa fırlatan bir top hazırladı. Bu topu çekmek için yedi yüz kişinin görevlendirildiği ve topu doldurmanın da iki saat aldığı söylenir. Fatih İstanbul'u fethetmek için sefere çıktığında; komutasında üç yüz bin asker, dev toplar ve şehri denizden kuşatan yüz yirmi savaş gemisi vardı. Donanmayı karadan yürütüp, yağlı kazıklar üzerinde kaydırarak Kasımpaşa tarafından Haliç'e indirmek de onun fikridir. Elli günlük kuşatma esnasında dört burcu yıkan toplar, Aziz Romanos Kapısı (Topkapı) tarafında büyük gedikler açmıştır. Son hücuma bizzat kendisi de katılan ve elinde bir demir değnekle Bizans İmparatorunun sarayına kadar askerinin başında yürüyen Fatih, Ayasofya kilisesine girince; çeşitli şahıslara ait kabarcıkların yok edilmesine izin vermeyip, onların alçıyla kapatılmasını emretmiştir. Osmanlı döneminde İstanbul'un yerleşim yerleri genişlemiş, Fatih Sultan Mehmed başta Karaman ve Adalar olmak üzere memleketin her tarafından insanlar getirip İstanbul'a yerleştirmiştir. İstanbul'u terk eden Rumlar geri döndüğü gibi, Fatih'in vefatından sonra İspanya'dan sürülen Yahudiler ve onlarla beraber bazı Araplar da gelmiştir. Büyümeye ve gelişmeye devam eden bu şehir, İslam aleminin başkenti olduğu gibi, dünyanın da en önemli başkentlerinden biri olmuş ve orada yaşayan insan sayısı, bir milyon iki yüz bine ulaşmıştır. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin benzeri olmayan bu güzel şehri çok fazla ihmal etmesi ve hükümet merkezini Ankara'ya taşıması; İstanbul'da yaşayanların sayısının bir milyon iki yüz binden, yedi yüz bine hatta kimilerine göre altı yüz bine düşmesine sebep olmuştur. Türk hükümetinin İstanbul'u ihmal etmesi; tartışmasız siyasi hataların en büyüklerindendir.

FATİH DÖNEMİNDE YAŞAYAN MEŞHUR ALİMLER

1- Molla Hüsrev : Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik yapmış olup, ilmini Molla Haydar el-Hırevi`den alan Molla Hüsrev Edirne`de müderris oldu. Fatih İstanbul`u fethedince; onu hem Ayasofya`da eğitim işiyle, hem de İstanbul kadılığı ile görevlendirdi. Molla Hüsrev Ayasofya Camii'ne girdiğinde, camide bulunan herkes ayağa kalkardı. Sultan oturduğu yerden namazını mihrapta kılan Molla Hüsrev'e bakıp, vezirlerine: "Zamanın Ebu Hanife'sine bakınız." derdi. Zamanının büyük bir bölümünü araştırma ve incelemeyle geçiren Molla'nın bir çok telif eseri vardır. Birçok cami yaptırdığı İstanbul`da vefat eden Molla'nın nâşı Bursa'ya götürüldü.

2- Hayreddin Halil b. Kasım b. Hacı Safa.

3- Molla Muhammed: "Zeyrek" diye meşhur olan Molla Muhammed, Bursa`daki Sultan Murad medresesinde müderristi. Engin bir bilgiye sahip, araştırmacı bir alim olan, alimler arasındaki münazaraları seven ve bu münazaralarda alimler arasında tercihler yapan Fatih Sultan Mehmed`in huzurunda Hoca zade ile bir münazarada bulundular. Bu münazarada Sultan, Hoca zade`nine görüşünü onaylayınca; gönlü kırılan Molla Zeyrek İstanbul`u terk edip Bursa`ya gitti ve Sultan'ın onun gönlünü almak için teklif ettiği önemli makamları reddetti.

4- Bursalı Muslihuddin Mustafa b. Yusuf b. Salih: Halk arasında "Hoca zade" diye meşhur olan Muslihuddin'in babası tüccardı. Babası istemediği halde ilim öğrenmek isteyen Hoca zade'ye babası servetinden hiçbir şey vermeyince; tam bir fakir hayatı yaşadı. Sultan Murad zamanında kadı olan Hoca zade, Saltanat ilmi ve ulemayı çok seven Fatih`e geçip de, alimler onun çevresinde toplanmaya başlayınca, Sultan'ın yanında bulunmak istedi. Sultan İstanbul`dan Edirne`ye giderken karşılaştılar. Sadrazam Mahmud Paşa onu görünce: "Gelmen çok isabetli oldu. Ben de Sultan`a senden bahsetmiştim. Sultan'ın yanında bir ilmî müzakere var, hemen oraya git!" dedi. Sultan'ın huzuruna vardıklarında, Sultan onun kim olduğunu sorunca, Mahmud Paşa: "Hoca zade işte bu kimsedir." dedi.

Sultan'ın bir yanında Molla Zeyrek, diğer yanında Seyyid Ali oturuyordu. Seyyid Ali`nin yanına oturan Hoca zade, Molla Zeyrek'in görüşlerine itiraz edip; delillerle onu susturdu. Hatta Sultan, Molla Zeyrek`e: "İleri sürdüğün görüşler doğru değildir." dedi. Bu münazaradan sonra Molla Zeyrek Sultan'ın yanından ayrılıp, Hoca zade Sultan'ın yanında kaldı. Sultan kendisine özel hoca olarak seçtiği Hoca zade'den Sarf ilmi hakkındaki "Metn-i İzzeddin ez-Zencani" yi okudu. Hoca zade Sultan'ın en yakını olunca haset etmeye başlayan Vezir Mahmud Paşa Sultan'a: "Hoca zade kazasker olmak istiyor." dedi. Sultan: "Niçin benim sohbetimi terk

etmek istiyor?" diye sorunca Vezir: "Böyle istiyor." diye cevap verdi. Daha sonra Hoca zade`nin yanına gelip ona da: "Sultan kazasker olmanı istiyor." dedi. Hoca zade: "Ben bunu istemiyorum" deyince, Vezir: "Emir böyle." dedi. Vezirin emrine itaat eden Hoca zade kazasker olunca, babası ve kardeşleri onu ziyarete gelip, yüce bir makam sahibi olan Hoca zade'nin büyük ikbalini gördüler. Hoca zade babasına: "Eğer mal verseydin, ben şimdi gördüğün şu makamda kesinlikle olamazdım." dedi. Bu sözleriyle Hoca zade; küçükken babasına ticaret yapma konusunda muhalefet edip, ilim öğrenmeye karar verdikten sonra, babası onun için hiçbir harcamada bulunmadığı halde, kendisinin çok çalışarak ve gayret ederek bu makama ulaştığına işaret ediyordu.

Şeyh Veli Şemseddin Buhari, Hoca zade`yi gençliğinde ilim öğrenirken eski elbiseler içinde, kardeşlerini ise güzel elbiseler içerisinde süslenmiş görünce Hoca zade'nin babasına : "Niçin bu evlatlarını rahatlık içerisinde yaşatıyorsun da; sadece bu oğlun fakir durumda?" diye sordu. Hoca zade'nin babası cevaben: "O benim yolumu terk edince, gözümden düştü" dedi. Veli Şemseddin: "Bu oğlun büyük bir şan ve makama sahip olacak, kardeşleri ise onun yanında hizmetçi mesabesinde olacaklar." dedi. Nitekim Veli`nin bu sözü gerçekleşti:

Hoca zade kazasker olunca, babası için büyük bir ziyafet hazırladı. Bu ziyafette ileri gelenler, önemli şahsiyetler ve ulema bir araya gelip herkes mevkiine göre oturdu. Çok kalabalık olan sofrada Hoca zade`nin kardeşlerine yer bulunamayıp, onların hizmetçiler gibi ayakta beklemesi, Hoca zade'ye Veli Şemseddin`in sözünü hatırlattı.

Sultan'ın emriyle "Tehafüt" kitabını yazan Hoca zade ile ilgili olarak Molla Fenari şunları söylemiştir: "En büyük felaket Hoca zade`nin kadılığı kabul etmesidir. Çünkü o kitap telifiyle uğraşmaya devam etseydi; akılları hayrete düşürecek bir çok eser ortaya koyardı."

Sultan tarafından vezirliğe getirilen Karamanlı Mehmed Paşa, Molla Ali et-Tusi`ye olan sevgisinden ötürü, Molla Hoca zade`ye bir tuzak kurup, Sultan Fatih`e: "Hoca zade İstanbul`un havasından şikayet edip, İznik`in havasını methediyor." deyince, Sultan`da: "Oradaki medreseyle birlikte İznik kadılığını ona veriyorum." dedi ve bunun üzerine İznik`e giden Hoca zade bir süre sonra kadılığı bırakıp, sadece eğitim-öğretimle uğraştı. Fatih`in vefatından sonra İstanbul`a dönen Hoca zadeye, Fatih Sultan'dan sonra saltanat koltuğuna oturan oğlu Bayezid, Bursa müftülüğü ile birlikte oradaki Sultaniyye medresesini verdi. Fetvalara bakmadan, fetva yazmayan Hoca zade aynı sual birkaç kez tekrarlansa da; her defasında fetvalara bakar ve: "Eğer bu defa kendime müsamaha gösterirsem; başka durumlarda da müsamaha gösteririm" derdi. Bir meseleyi fetvalarda bulamazsa kendi görüşüne göre fetva verir ve bu tavrıyla ilgili olarak: "Görüşlerden birini tercih ederim, sonra kitaplarda araştırma yaparım ve benden önceki bazı imamların da bu görüşte olduğunu bulurum." derdi.

Seyyid Şerif'le ilgili olarak :"Onun kitaplarından sonra, hiç kimsenin kitabına, istifade ederim düşüncesiyle bakmadım." diyen Hoca zade, kendisiyle ilgili olarak da şöyle derdi: "Ben cesur ve çekingen bir adamım". "Bununla ne kastediyorsun?" diye sorulduğunda şöyle cevap verirdi "Araştırmamı tamamladığımda kim olursa olsun; hiç kimseden korkmam, fakat araştırmamı tamamlamadıysam herkesten korkarım."

Onun şöyle dediği nakledilir:

"İlimler üçe ayrılır: Bir kısmı anlatılması ve yazıya dökülmesi mümkün olan ilimdir ki; bu kitaplarda yazılıdır. Bir kısmı anlatılması mümkün olan fakat yazıya dökülemeyen ilimdir ki; bu münazaralarda anlatılan ilimdir. İlimlerin diğer bir kısmı da; anlatılması ve yazıya dökülmesi mümkün olmayan ilimdir. Bu kısım inceliğinden dolayı dille ifade edilemez ancak bir kimse bu ilmi inceliğin zevkine erdiyse; ima ve işaretlerle konuşur."

Sultan Bayezid, Hoca zade`ye "Şerhu`l-Mevakıf" a bir haşiye yazması talimatını verince şerhi yazmaya başlayan Hoca zade, sağ koluna felç inince haşiyeyi sol eliyle yazdı. Ömrünün sonlarında tasavvufa yönelen ve H.893 senesinde vefat eden Hoca zade'nin, ulemanın büyüklerinden olan Şeyh Mehmed isimli bir oğlu vardı.

5- Molla Şemseddin Ahmed b. Musa: "Hayalî" diye meşhur olan Molla Şemseddin, ilmi ile amil olan takva sahibi bir alimdi. İznik müderrisi Taceddin el- Hatip vefat edince; Fatih Sultan Mehmed onun yerine geçecek bir müderris istedi. Vezir Mahmud Paşa Hayali`nin ismini teklif edince Sultan: "Bu kişi 'Şerhu`l- Akaid' e haşiyeler yazan ve haşiyelerde senin ismini zikreden kimse değil mi?" diye sordu. Vezir: "Evet, o kimsedir." deyince Sultan: "O bu makama layıktır" dedi ve yevmiye olarak yüz otuz dirhem tahsis edip, onu bu medreseye müderris olarak atadı. İznik medresesinde müderrisken otuz üç yaşında vefat eden Hayalî, çok ihadet eden bir kimseydi. Hayali`nin yanından ayrılmayan bir kişi; onu sevinçliyken ve gülerken görmediğini, onun daima sustuğunu ve sadece ilmi konularda konuştuğunu anlatır.

6-Molla Muslihuddin Mustafa el-Kastalani: Rumeli'deki Dimetoka medresesinde müderristi. Fatih İstanbul`da medreseler bina edince, bir tanesinde de onu görevlendirdi. Daha sonra kazasker olan Kastalani'nin, kimseye dalkavukluk yapmayan güçlü bir karakteri olduğundan; ondan korkan Karamanlı Mehmed Paşa Sultan'a: "İki kazaskerin bulunması daha münasiptir: Biri Rumeli'deki askerin Kadısı Kastalani, diğeri ise Anadolu askerinin kazaskeri olur." dedi. Bu dönemde Fatih vefat edip, tahta Bayezid oturunca Kastalani`yi kazaskerlikten azletti. Ders vermekle ve kadılıkla meşgul olduğundan; birçoğuna vakit ayıramadığı üst düzey kitapları vardı. H.901 senesinde vefat eden Kastalani, Ebu Eyyüb el- Ensari (r.a) Hz.'lerinin civarına defnedildi.

7- Molla Muslihuddin b. Hatip (Hatip zade): İstanbul'daki Sahn-ı Seman medreselerinden birinde müderrisli. Hoca zade ile ilmi tartışmada bulunabileceğini iddia edince, Sultan Fatih ona: "Sen Hoca zadeyle ilmi münakaşaya girebilir misin?" diye sordu. Onun: "Evet. Hele de Sultan'ın yanında benim özel bir yerim vardır," demesi üzerine de Sultan onu azletti. Akıcı ve anlaşılır bir üslupla konuşan Hatip zade, zamanındaki alimlerin çoğunu ilmi tartışmalarda yenmiştir. Kendisinin naklettiğine göre; bir grup alimle beraber Sultan Bayezid'in yanına gittiklerinde, diğer alimler Sultan'ın elini öpmüşler, Hatip zade ise öpmemiş ve huzurunda eğilmemiştir. Sultan'ın huzurundan çıktıklarında alimler ona: "Doğru olan Sultan'ın elini öpmek ve önünde eğilmektir," dediklerinde o: "Siz bilmiyorsunuz, Hatip zade gibi bir alimin onun yanına gitmesi övünç olarak ona yeter ve o bu kadarına razıdır." Diye karşılık vermiştir. Bir müddet sonra Sultan Bayezid onunla beraber haşta Alauddin el-Arabi olmak üzere bazı ulemayı münazara için bir araya topladı. Diyalog Sultan'ı kızdıracak bir noktaya geldikten sonra, bir de Hatip zade, giriş bölümünde Sultan Bayezid Han'dan bahsettiği bir risalesini Vezir İbrahim Paşa'yla, Sultan'a gönderince, Sultan'ın kızgınlığı iyice arttı ve Vezire: "Yanlış görüşünü lisan ile söylediği yetmiyormuş gibi; bir de onu sayfalarına mı yazdı? Risalesini onun yüzüne çarp ve ona memleketimden çıkmasın söyle" dedi. Hatip zade'nin hatırının kırılmasını istemeyen Vezir, bu durumu ondan gizlediği gibi, Sultan'ın haberi olmaksızın Sultan adına ona on dirhem gönderdi. Hatip zade'nin telif ettiği birçok eser vardır.

8- Molla Alauddin Ali el-Aralhi: Aslen Halep civarından olup, ilk olarak Halep'te okudu. Daha sonra Anadolu'ya gelip Molla Gürani'den ders aldı. Molla Gürani ona: "Mübarek Şah el-Mantıki'nin yanında Seyyid Şerif'in durumu ne ise; benim yanımda da senin durumun odur." deyip ona Mübarek Şah ile Seyyid Şerif'in ilişkilerini anlatmaya başladı: "Seyyid Şerif, "Şerhu'l- Metali" i on altı kez okuduktan sonra kendi kendine: "Bu kitabı musannifinden okumak istiyorum." deyip Herat'ta olan Musannife gitmişti. Ondan kendisine "Şerhu'l- Matali" i okutmasını isteyince yaşı çok ilerlemiş olan Şeyh, Seyyid Şerif'e baktı ve ona: "Sen gençsin, ben yaşlı bir kimseyim, sana ders okutamam. Mübarek Şah'a git, o benden dinleyeceğin şekilde sana ders okutur." dedi. Yanında ona yazılmış bir mektupla Herat'tan, o dönem Mısır'da ders okutan Mübarek Şah'a giden Seyyid Şerif'e Mübarek Şah: "Tamam, fakat sadece sana özel bir ders yapmam. Ayrıca derste konuşmana da izin vermem, sadece dinlemekle yetineceksin." dedi. Seyyid Şerif tüm şartları kabul edip derse katıldı. Mübarek Şah'ın evi medreseye bitişik olup, bir de medreseye açılan kapısı vardı. Bir gece medresenin avlusuna çıkmış, avluda dolaşırken Seyyid Şerif'in: " Şarih şöyle diyor, üstad şöyle diyor ve ben de şöyle diyorum" dediğini ve hoşuna gidecek güzel, latif sözler söylediğini işiten Mübarek Şah, sevincinden yerinde duramadı ve bu hadiseden sonra Seyyid Şerif'in derslerde okumasına ve

konuşmasına izin verdi. Seyyid Şerif "Şerhu`l –Metali" haşiyesini orada kaleme aldı. "

Molla Gürani bu kıssayı Molla el-Arabi'ye anlattıktan sonra şöyle dedi: "Mübarek Şah`ım, Seyyid Şerif'le iftihar ettiği gibi; ben de seninle iftihar ediyorum."

İstanbul`daki Seman medreselerinden birinde dersler veren Molla Arabi, kış günlerinde derslerde başı açık oturuyordu. Onun her gece kadınlarına yaklaştığı, soğuk ne kadar çok olursa olsun odasında guslettiği, yüz rekat namaz kıldıktan sonra uyuduğu, daha sonra teheccüde kalkıp, sabaha kadar ders çalıştığı ve sulbünden altmış yedi çocuk doğduğu rivayet edilir. Onunla ilgili anlatılan bir başka olay da şudur: Ölüm hastalığına yakalanınca vezirler, yanlarında bir doktorla beraber onu ziyarete geldiler. Doktor hamamda yıkanmasını tavsiye etti fakat o buna razı olmayınca, onu zorla bir yatağa yatıran vezirlerin her biri yatağın bir tarafından tutup, onu hamama götürdüler.

9- Molla Abdülkerim: Küçük yaşta memleketlerinden getirilen Molla Abdülkerim, vezir Mahmud Paşa ve Molla İlyas, Sultan Murad Han'ın komutanlarından Mehmed Ağa'nın köleleriydiler. Mahmud Paşa daha sonraları Sultan Fatih`in veziri oldu. Bütün ilimleri okuyan ve faziletiyle şöhret bulan Molla Abdülkerim; Molla Ali et-Tusi`den ve Molla Sinan el-Acemi'den ders okuyup, Fatih'in İstanbul'u fethettikten sonra yaptırdığı Seman medreselerinden birinde müderris oldu. Daha sonra Kazaskerliğe getirilen Molla Abdülkerim, Sultan Bayezid döneminde vefat etti.

10- Samsunlu Hasan b. Abdussamed: Faziletli bir alim ve fakirleri seven bir zattı. İlmini Molla Hüsrev'den alan Molla Hasan, Seman medreselerinin birinde müderrislik yaptıktan sonra, bir dönem de Fatih Sultan Mehmed`in özel hocalığını yaptı. Daha sonra Kazasker, ardından İstanbul kadısı oldu. Yargılama esnasındaki metodu çok beğeniliyordu. Çok güzel hat yazabiliyordu; kendi hattıyla yazdığı "Sihahu'l-Cevheri" yi Sultan Fatih`e hediye etti.

11- Molla Mehmed b. Mustafa b. Hacı Hasan: Devrinin alimlerinden ders okuduktan sonra Gelibolu`ya Kadı olmasından bir dönem sonra Sultan Mehmed onu babasının Bursa'daki medresesinde görevlendirdi. Daha sonra Bursa ve İstanbul Kadılığı yaptıktan sonra kazasker oldu. M.505 (H.911) senesinde Bayezid Han döneminde vefat eden Molla Mehmed'in birçok eseri içerisinden birkaçı: Beyzavi`nin " Tefsiri Süretu`l-Enam"ına yazdığı haşiyesi, Devvani ile Mir Sadreddin arasındaki ilmi muhakemeye yazdığı haşiye ve Sarf ilmi hakkında yazdığı "Mizanu't Tarif" tir.

12- Alauddin Ali b. Mehmed el- Kuşcu: Babası Maveraünnehir Emiri Uluğ Bey`in hizmetkarlarından olup, kuş bakıcısıydı. Semerkant

ulemasından dersler alan Ali Kuşçu, Kadı zade er-Rumi ve Emir Uluğ Bey`den matematik ve fen ilimlerini okudu. Semerkand'da büyük bir rasathane yaptıran Emir Uluğ Bey'in burada görevlendirdiği Ali Kuşçu'nun meşhur bir takvimi vardır. Uluğ Bey`in vefatından sonra çocukları Molla Ali Kuşçu`nun kıymetini bilemeyince; o Tebriz`e göç etti. Oranın meliki olan ve ona birçok ikramda bulunan Uzun Hasan, onu Fatih Sultan Mehmed`e elçi olarak gönderdi. Elçi olarak Fatih`in huzuruna geldiğinde; ona Uzun Hasan'ın yapmış olduğu ikramlardan daha fazla ikramlarda bulunan Fatih, ondan himayesi altında kalmasını istedi. Elçiliğini tamamladıktan sonra geleceğini vaat ederek Uzun Hasan'ın yanına dönen Ali Kuşçu, Fatih'in cevabını ona iletti. Fatih, Ali Kuşçu`yu büyük bir özenle İstanbul`a getirecek bir elçi gönderdi. Ali Kuşçu, Matematik ilmi hakkında yapılan en faydalı çalışma olan "Mehmediyye" isimli eserini Sultan'a takdim etti. Fatih ile Uzun Hasan arasında savaş çıkınca; Fatih'in savaşa giderken refakatine aldığı Ali Kuşçu, sefer esnasında astronomi hakkında "Fethiyye" ismini verdiği bir eser yazdı. Sultan, İran fethinden dönünce Ali Kuşçu'yu Ayasofya medresesinde görevlendirip, evlatlarından ve iki yüz kişiden oluşan bağlılarına ikramlarda bulundu.

Anlatılanlara göre Molla Ali Kuşçu, Seyyid Şerif ile Allame Taftazani arasındaki bir ilmi tartışmayı anlattıktan sonra Taftazani`nin görüşünü tercih ettiğini ifade etmiştir. Molla Hoca zade ise bu konuyla ilgili şunları anlatmıştır; "Ben de işin öyle olduğunu zannetmiştim. Fakat mezkur konuyu inceleyip Seyyid Şerif`in haklı olduğunu anlayınca; görüşümü kitabımın haşiyesinde yazdım. Haşiyede yazılanları inceleyen Molla Ali Kuşçu da, yazılanları haklı buldu."

Ali Kuşçu Fatih Sultan Mehmed`le karşılaştığında Fatih ona: "Hoca zade hakkındaki fikrin nedir?" diye sorunca Ali Kuşçu'nun: "Acemde ve Anadolu`da bir benzeri yoktur." demesi üzerine Fatih: "Araplar içerisinde de bir benzeri yoktur." diye ilave etti.

Allame Taftazani`nin "Evailu Şerhi'l- Keşşaf" ına bir haşiye yazan Ali Kuşçu, İstanbul`da vefat edip, Ebu Eyyüb el-Ensari Hz.`lerinin civarına defnedildi.

13- Molla Ali b. Mecduddin Mehmed b. Mesud b. Mahmud b. Mehmed el- Bistami, el-Hiravi,er-Razi, el –Ömeri, el-Bekri: "Molla Musannifek" diye meşhur olup, lakabının sonundaki "k" harfi, Farsça`da tasgir (küçültme) içindir. Gençlik yıllarından itibaren kitap yazmakla meşgul olduğu için bu lakapla anılmıştır. Fahreddin Razi`nin soyundandır. Bir rivayete göre; eserlerinde Ömer Hattab`ın (r.a.) soyundan geldiğini söyleyen Fahreddin Razi, diğer bir rivayete göre; Hz. Ebu Bekir (r.a.) soyundandır.

H.803 senesinde doğan Molla Musannifek, ilim tahsili için H.812 senesinde Herat`a gitti. Henüz yirmi yaşında iken H.823 senesinde "Şerhu`l-İrşad"ı yazdı. Nahiv hakkındaki "el-Misbah"ı H.825'te, "Adabu`l-

bahs"i H. 826'da, "el-Mutavval"ı H.832'de, Taftazani'nin "Şerhu`l-Miftah"ını H. 834 senesinde şerhedip, "Haşiyetu`t-Telvih"i yazdığı H.835 senesi içerisinde ayrıca "el-Bürde" ile İbn Sina`ya ait "el- Kasidetü`l-Ruhiyye" ye şerh yazdı. Daha sonra Herat şehrine gidip, H.839 senesinde önce "el-Vikaye"yi sonra "el- Hidaye"yi şerhettiken sonra "Hadaiku`l-İman li ehl-il-İrfan" adlı eserini yazdı. H.848 senesinde Anadolu`ya geçti. Beğavi'nin "el-Mesabih" i ile Seyyid Şerif`in "Şerhu`l- Miftah" ını şerhetti. Zemahşeri`nin "el-Keşşaf" ına bir şerh yazdı. Molla Musannifek`in bir çok Farsça eseri de vardır. Edebi ilimleri Taftazani`nin öğrencilerinden Molla Celaleddin Yusuf el- Ebbehi`den, Şafii fikhını İmam Abdülaziz b. El-Ebheri`den, Hanefi fikhını ise Nasihuddin Mehmed b. Mehmed Alauddin`den okudu.

Her gün bir bölüm yazabilecek kadar seri yazan ve talebelerine de yazarak ders veren Musannifek'e talebeleri anlayamadıkları noktaları yazarlar, o da hepsinin cevabını sayfalarına yazarak onlara gönderirdi. Hayatının son döneminde sağır olan Musannifek, İstanbul`da 895 senesinde vefat etti ve Ebu Eyyub`un yakınlarına defnedildi.

14- Halepli Molla Siracüddin Mehmed b. Ömer: Timurlenk Halep taraflarını işgal ettiğinde, onu yanında Maveraünnehir`e götürmüştü. Orada okuyup Sultan Murad Han zamanında Anadolu`ya geldi. Sultan Murad onu İstanbul'u fethedecek olan oğlu Sultan Mehmed`e hoca tayin ettikten sonra, Edirne`de bir medresede görevlendirdi. Molla Siracüddin vefatına kadar orada ders okutup eserler yazdı.

15- Molla Muhyiddin Derviş b. Mehmed b. Hızır Şah: Bursa Sultaniyyesi'nde müderrisli. Son derece vera sahibi olduğundan, insanlar ondan hayır dua istiyorlardı.

16- Molla İyas: Kendini ibadete ve ilmi çalışmalara vermiş, tasavvuf ehli bir zattı. Kitap tashihi yapmaya ve kitapların dipnotlarına faydalı bilgiler yazmaya tutkundu. İnsanlar ona karşı büyük bir güven duyuyorlardı.

17- Molla Hayreddin: Fatih Sultan Mehmed`in hocası olup, İstanbul`da bir camisi ve medresesi vardı. Faziletli bir alim ve alanında uzman bir kimse olan Molla Hayreddin, hoş sohbet ve ender bulunan güzel bir insandı.

18- Molla Hamidüddin b. Efdalüddin el-Hüseyni: Belalara karşı çok sabırlı olan, son derece muttaki ve vera sahibi bir zattı. Bursa`daki Sultan Murad medresesindeki eğitimi üstlendi. Fatih Sultan'ın saltanatının ilk günlerinde oradan azledilince İstanbul`a geldi.

Bazen birkaç yardımcısıyla beraber dolaşmaya çıkan Fatih, bu gezilerinden birinde Şeyh Hamiduddin'e rastladı. Atından inip, onun önünde duran Şeyh Hamidüddin`e Sultan: " Sen İbn Efdalüddin misin?" diye sordu. O: "Evet." deyince Fatih: "Yarın divanda hazır bulun", dedi.

Divana gelince yeterli miktarda ücret tahsis ederek onu Bursa`daki Sultan Murad medresesinde görevlendirip, ilimle meşgul olmasını tavsiye eden Fatih ona: "Seni ihmal etmeyeceğim." dedi.

Bir süre sonra onu İstanbul`daki Seman medreselerinden birinde görevlendiren Sultan, ardından onu İstanbul kadılığına getirdi. Fatih`in vefatından sonra oğlu Sultan Bayezid döneminde Şeyhülislam olan Şeyh Hamiduddin, hafızası çok güçlü oldığundan, çok nadir karşılaşılan akli ve şeri meseleleri dahi ezbere biliyordu. Hiç kızdığı görülmemiştir.

19- Molla Sinanuddin Yusuf b. Molla Hızır Bey b. Celaleddin: Faziletli bir alim olup, geniş malumata ve keskin bir zekaya sahipti. Zekası çok kuvvetli olduğundan şüphe ona baskın gelip, eşyanın bir çoğundan şüphe ettiğinden babası bu konuda onu kınıyordu. Bir defasında beraber yemek yerlerken babası ona: "Şüpheciliğin o kadar ilerledi ki; sen şimdi bu kabın bakırdan olduğundan şüphe ediyorsundur." dedi. O da babasına: "Evet, bu mümkündür çünkü algılar yanılabilir." deyince, babası çok kızıp, tabakla onun kafasına vurdu. Babası vefat ettiğinde o yirmi yaşındaydı. Onu önce Edirne`deki bir medresede, daha sonra Daru`l-Hadis`te görevlendiren Fatih, bir zaman sonra da onu özel danışmanlarından biri yaptı. Sinanuddin matematik ilimlerini, daha önce hayatını anlattığımız Ali Kuşçu'dan öğrendi. Bir zaman sonra Fatih'le aralarındaki ilişki bozulunca; Fatih onu azledip hapse attırdı. Ulema bu durumu öğrenince Divan-ı Âli`de toplanıp: "O salıverilmelidir, aksi takdirde kitaplarımızı yakarız ve ülkeden çıkar gideriz." dediler.

Fatih onun salıverilmesini emrettiyse de; onu İstanbul`dan çıkarıp Seferihisar`a gönderdi ve ona kızgınlığı hayatı boyunca devam etti.

Sultan Bayezid tahta çıkınca, birçok ihsanda bulunarak onu Daru`l- Hadis`e tayin edip Edirne`ye gönderdi. Molla Sinanuddin orada "Şerhu`l- Mevakıf" ın cevherler bölümüne yazdığı haşiyelerde Seyyid Şerif`e birçok itirazlar yöneltti. Bazı arkadaşlarının ona: "Seyyid Şerif yüksek mevki sahibi biridir. Bu itirazların özenle seçilmesi lazımdır." diyerek nasihatte bulunmaları üzerine öğrencilerine bu itirazları incelemelerini önerip, cevapladıkları itirazları haşiyeden çıkardı. Bir dönem sonra bütün görevleri terk edip, İstanbul`da H.891 senesinde vefat eden Molla Sinanuddin, Ebu Eyyub`un yakınlarına defnedildi. Elinde avucunda ne varsa infak ettiğinden; öldüğünde sn ısıtmak için evinde bir parça odun dahi bulunamadı.

20- Molla Yakup Paşa b. Molla Hızır Bey b. Celaleddin: Araştırmacı bir alim ve salih bir zattı. Bursa kadılığına getirilen Molla Yakup, Bursa kadısı iken H.891 senesinde vefat etti.

21- Ahmed Paşa b. Hızır Bey b. Celaleddin : Faziletli bir alim ve fakirleri seven mümtaz bir insandı. Sultan Mehmed onu Sahn-ı Seman medreselerinden birinde görevlendirdiğinde yirmi yaşından küçük olup,

Sultan Bayezid döneminde Bursa müftüsü oldu. H. 927 senesinde vefat ettiğinde yaşı 90`ı aşmıştı.

22- Molla Selahaddin: Fatih'in oğlu Bayezid`e hoca tayin ettiği alim ve ibadete düşkün bir insan olan Molla Selahaddin Bursa`da vefat etti.

23- Molla Abdülkadir: Aslen Hamit sancağı sınırları içerisinde olan Isparta'dandır. Molla Ali et-Tusi`den ders okumuştur. Makam ve mevkilerde ilerleyip, Sultan'ın özel danışmanlarından biri oldu. Vezir Mahmud Paşa'nın onunla ilgili anlattıkları, Sultan'ın onun hakkındaki düşüncelerini değiştirince; vatanına giden Molla Abdülkadir gönlü kırık olarak vefat etti.

Onunla ilgili olarak şu nükte anlatılır: Sultan'la beraber Konya'ya girerlerken alimler, Sultanı karşılamak için yaya olarak yola çıktılar. Molla Abdülkadir ise at üstündeydi. Sultan ona: "Yolculuk seni bitkin düşürmüş. Şu alimlere ve onların yapılarının ne kadar kuvvetli olduğuna bir bak." deyince Molla Abdülkadir ona Farsça bir beyit okudu. Beytin anlamı: "Arap atı ince yapılı da olsa, eşek grubundan daha iyidir, güzeldir." idi. Bu cevap Sultan'ın hoşuna gidince güldü. Bir başka zaman ise, Allame Taftazani ve Seyyid Cürcani onun döneminde olsalardı; onun önünde gece lambası taşıyacaklarını, söylemesi Fatih`in hoşuna gitmedi ve bu sözden tiksinen Sultan onu cezalandırmak için Hoca zade ile ilmi bir münazara yapmasını emretti. Yapılan münazarada Hoca zade onu susturdu.

24- Molla Alaüddin Ali b. Yusuf Bali b. Molla Şemseddin Fenari: Araştırmacı bir alimdi. Acem diyarına gidip Herat alimlerinden, daha sonra Semerkant ve Buhara alimlerinden dersler gördükten sonra ülkesine döndü.

Molla Gürani: "Molla Fenari'nin evlatlarından biri mutlaka senin yanında bulunmalıdır." diyerek Sultan Fatih`e telkinlerde bulunuyordu. Sultan Fatih, Molla Fenari'nin zürriyetinden Molla Alaüddin'in geldiğinden haberdar olunca; onu önce Bursa kadılığına, daha sonra kazaskerliğe getirdi. Onun döneminde ilmin şerefi zirveye çıkmış olup, alimlerin büyük bir saygınlığı vardı. Daha sonra azledilen Molla Alaüddin'i, Sultan Bayezid tahta çıkınca kazaskerliğe tekrar getirdi ve bir dönem sonra da azletti. Bursa'nın üst kısmındaki bir tepede ikamet edip ilimle meşgul olıyor, üç mevsimi bu dağda geçirdikten sonra inip, dördüncü mevsimi Bursa`da geçiriyordu. Yatakta uyumaz, uyku bastırdığında elinde kitaplarla bir duvara yaslanırdı.

Matematik, kelam, usul, fıkıh, belagat ilimlerinde otoriteydi. Tasavvuf yoluna girmiş, Arif billah Hacı Halife'nin hizmetinde bulunmuştu. İlminin genişliğine rağmen; eser telifine yönelmedi; tek eseri Nahiv ilmi hakkındaki "el-Kafiye" ye yazdığı şerhtir. Bulunduğu makamlarda -ki kazasker bile olmuştu- azıcık bir şey dahi biriktirmeyip elindeki avucundaki her şeyi infak ederdi. Ona bu konu hakkında bir şey

söylendiğinde makam şarabının verdiği sarhoşluğu kastederek: "Ben sarhoş bir adamdım ve benim yanımda mal biriktirecek hiç kimse de yoktu." diye cevap verirdi. Orada bulunanlardan bir kısmı ona: "O makama döndüğün zaman mal biriktirmelisin." dediklerinde ise o cevaben: "İmkansız, zira makam geldiğinde sarhoşluk onunla beraber geliyor." diye cevap verirdi. H. 903 senesinde, bir rivayete göre de H.901 senesinde vefat etti.

25- Molla Hasan Çelebi b. Mehmed Şah el- Fenari: Alim, ibadete düşkün ve fukarayı seven bir zattı. Edirne`deki Halebiye medresesinde müderris iken, kazasker olan amcasının oğlu Molla Ali Fenari'nin yanına geldi ve: "Mısır'a gitmek istiyorum, Sultan'dan benim için izin al. Çünkü Nahiv ilmi hakkındaki "Mugni`l-Lebib" i çok iyi bilen Kuzey Afrikalı bir adamın Mısır`da olduğunu işittim, bu kitabı o adamdan okumak istiyorum." dedi. Ona izin veren Sultan: "Bunun zihni karışmış." dedi.

"Telvih" kitabına yaptığı haşiyeleri henüz Sultan sağken oğlu Sultan Bayezid adına yazdığı için Sultan onu sevmezdi. Mısır'a giden Molla Hasan, "Mugni`l- Lebib" i dikkatlice ve inceleyerek Kuzey Afrikalı alimden okudu. Kendi el yazısıyla yazdığı kitabın başına da Kuzey Afrikalı alim icazetname yazdı. İbn Hacer`in bazı öğrencilerinden "Buhari" yi okuyup, Hadis ilminde icazet aldıktan sonra Hacca gidip, oradan Anadolu`ya döndü ve "Mugni`l-Lebib" kitabını Sultan'a gönderdi. Kitabı inceleyen ve hoşnut kalan Sultan, onu İznik medresesinde görevlendirdikten bir süre sonra Seman medreselerinden birinde görevlendirdi.

Sultan Bayezid döneminde, Bursa`da oturan Molla Hasan Çelebi'ye Sultan, yeterli bir ücret tayin etti. Bursa`da vefat eden Molla, Telhis'in şerhi "el-Mutavval" a ve Seyyid Şerif'in "Şerhu`l- Mevakıf"ı ile Taftazani'nin "Telvih" ine haşiyeler yazdı.

26- Muslihuddin Mustafa b. Molla Hüsam: Şer`i ve edebi ilimleri bilen mutasavvıf bir zat olmakla birlikte güzel konuşma ve güzel yazmada tam bir uzmandı. Bursa`da vefat eden Muslihuddin Mustafa Bursa müftülüğü yapmıştır.

27-Muhyiddin Mehmed: "Eheveyn" diye meşhurdur. Anadolu`daki alimlerden ders okuyup, İstanbul`daki Seman medreselerinin birinde dersler verdi.

28- Molla Kasım: Babası Kastamonu kadısı olan Molla Kasım, "Kadı zade" diye meşhur olmuştur. İbadete düşkün bir alim olup, matematik ilimlerini bilirdi. Bursa kadılığı yaptığı sırada muhakeme usulü takdir görürdü.. Bursa kadısı iken vefat etti.

29- Molla Muhyiddin: "Manisa zade" diye meşhurdur. Molla Muhyiddin, Molla Hüsrev Ayasofya medresesinde müderris iken onun hizmetinde bulunup, ondan ders almıştır. Medresenin en üst katında kalan Molla Muhyiddin'in gece boyunca yanan lambasını Sultan Mehmed

Daru`s-Saadet'teu görüyordu. Sultan bir gün Molla Hüsrev`e : "Öğrencilerinin en iyisi kimdir?" diye sorunca, Molla Hüsrev: " Manisa zade." dedi. Fatih: " Sonra kim?" diye sordu. Molla Hüsrev: "Manisa zade" dedi. Sultan: "O iki kişi midir?" deyince, Molla Hüsrev: "Hayır, fakat bin kişiye değer bir kişidir." dedi. Bu cevap üzerine Sultan, Molla Hüsrev`e:""Falanca odada kalıyor." dedi. Çünkü Sultan lambasının gece boyunca yandığını görüyordu. Mahmud Paşa İstanbul`da bir medrese yaptırınca Sultan, Manisa zade'yi o medresede görevlendirdi. Verdiği ilk derste üstadı Molla Hüsrev, kalabalık bir ulema huzurunda şöyle dedi: "Ben iki derste bulundum: Biri Mehmed Şah el-Fenari'nin dersiydi. Diğeri ise bu derstir." Bunu öğrencisini çok sevdiği için söylemişti.

Molla Muhyiddin bir dönem İstanbul kadılığı yaptıktan sonra kazaskerliğe getirildi. Fatih Sultan'la Rumeli`deki bir harp için sefere çıktıklarında, Sultan Manisa zade `ye Arapça bir şiirin bir beytini sordu. Manisa zade Sultan'a: "Bu beyti konak yerinde düşüneyim, sonra cevap vereyim." deyince Sultan Mehmed ona: "Arapça bir beyit hakkında düşünmeye ihtiyaç mı duyuyorsun?" deyip o dönemde Divan-ı Ali`nin nişancısı olan Molla Siracuddin'in çağrılmasını istedi. Aynı beyti ona sorduğunda, o hemen: "Falanca şairin, filanca kasidesinden olup filan vezinde yazılmış bir beyittir." diye cevaplayıp beytin öncesini, sonrasını ve anlamını söyledi. Bunun üzerine Sultan, Manisa zade'ye: "Alimin ilmi böyle olmalıdır." diyerek onu kazaskerlikten azledip, Seman medreselerinden birinde görevlendirdi ve: "Onun ders vermeye ihtiyacı var." dedi.

Bir dönem sonra onu vezir yapan Fatih, daha sonra vezirlikten de azletti. Sultan Bayezid döneminde tekrar kazasker olan Manisa zade, kazasker iken vefat etti.

30- Molla Hüsameddin Hüseyin b. Hasan b. Hamid et-Tebrizi: "Ümmii veled" diye meşhurdur. Bu lakabın takılmasının nedeni; Molla Hüsameddin'in kendisinden çocuk dünyaya getiren cariyesi ile evlenmiş olmasındandır. Halktan bağını koparmış bir alim, ibadet ve derslerle meşgul olan bir zattı. Sultan Fatih, doğruluğundan dolayı sevdiği ve ihsanda bulunduğu Molla Hüsameddin'i Seman medreselerinden birinde görevlendirdi.

31- İbn Mnarref: Balıkesirli olup Sultan Bayezid`ın hocasıdır. Sultan Bayezid şöyle derdi: "İnancının doğruluğu, onunla olan dostluğumuza bağlıdır."

32- Molla Bahaeddin b. Şeyh Hacı Bayram: Faziletli ve ibadete düşkün bir alimdi. İlmini Hoca zade`den alan Molla Bahaeddin, Bursa`daki Yıldırım Bayezid medresesinde müderris oldu. Daha sonra Seman medreselerinden birinde ders verdi. Sultan Mehmed`in oğlu Bayezid Edirne`de medrese yaptırınca; o medresenin yönetimi görevini ona verdi.

33- Molla Siraceddin: Önce Hoca zade`nin müzakerecisi iken, daha sonra Fatih onu İstanbul`daki Seman medreselerinden birinde görevlendirdi. Güzel Arap şiirlerini ezberliyor ve Arapça şiir yazıyordu. Arapça şiirleri bilme konusunda Manisa zade'ye nasıl galip geldiği daha önce geçmişti. Gençliğinin baharında vefat edince insanlar çok üzüldüler.

34- Molla Muhyiddin Mehmed b. Küpeli: Fatih, Molla Muhyiddin'i kazasker yaptı. Onun kız kardeşiyle Kemal Paşa'nın oğlu Süleyman Çelebi evlendi. Bu evlilikten Ahmed Şah adında bir çocukları oldu. Alim ve faziletli bir zat olan Ahmed Şah, "Molla Kemal Paşa zade" diye meşhur olmuştur.

35- Molla Muhyiddin Mehmed: "Mevlana Veledan" diye bilinir. Gelibolu kadısı iken, Sultan onu Bursa`ya önce müderris, daha sonra da Kadı olarak tayin etti. Bir dönem sonra Kazasker olduysa da Sultan onu daha sonra azletti. Bayezid Han dönemine kadar bekleyen Molla Muhyiddin'i Sultan Bayezid tekrar Kazasker yaptı. Onun Fatih zamanında Kazasker olduğu dönemde şöyle bir olay oldu: Sultan'ın Edirne`deki hizmetçilerinden biri orada olay çıkartınca, mahkeme naibi ona engel olmak için bir grup görevli gönderdi. Yaptığı kötülüklerden vazgeçmemesi üzerine, bizzat kendisi giderek hizmetçiye engel olmak isteyen mahkeme vekilini hizmetçi feci bir şekilde dövdü. Bu haber kendisine ulaşınca Sultan; şeriatın vekilini tahkir ettiği için, onun katlini emretti. Vezirler hizmetçi için af dilediklerse de; Sultan bu af isteğini kabul etmeyince, vezirler Mevlana Veledan`dan bu konuda aracı olmasını istediler. Molla Veledan Sultan'a: "Kızgınlığından dolayı mahkeme salonundan ayrılan Vekil hata etmiştir. Bu hizmetçi onu dövdüğü zaman o kadı değildi. Çünkü kendi kendini kadılık mevkiinden düşürmüştür. Bu yüzden 'Şeriata karşı bir tahkir söz konusudur. Bu tahkirin faili ölümü hak etmiştir' denilemez." deyince Sultan Fatih yatıştı. Sonra o hizmetçi Fatihin huzuruna getirilince, Fatih ona öyle bir dayak attı ki; hizmetçi dört ay kendine gelemeyip dört ay sonra iyileşti. Sonraları bu hizmetçi devlet kademelerinde yükselip, Sultan Bayezid`in veziri olduğunda; Fatih`e rahmet okuyor ve şöyle diyordu: "Ben o dayaktan sonra adam oldum."

36- Ahmed Paşa b. Molla Veliyyuddin Hüseyni: Bursa`daki Sultan Murad medresesinde müderristi. Sonra onu Edirne Kadılığına, ardından da Kazaskerliğe getiren Sultan Mehmed, bir süre sonra da onu kendisine özel danışman yaptı. Hoş sohbet bir insan olup, Türkçe şiirler yazıyordu. Sultan onu bir dönem vezirliğe getirip ardından azlederek Bursa valisi yaptı. Bursa`da vefat etti.

37- Molla Taceddin İbrahim Paşa b. Halil İbrahim b. Halil Paşa: Büyük dedesi Osmanlı Devleti'ndeki ilk kazasker olan Halil Paşa'dır. Babası Halil Paşa da, Sultan I.Murad`ın veziridir. Fatih, Sultan olunca Halil Paşa`yı azledip hapsettirmişti, Halil Paşa hapisteyken vefat etti. O esnada oğlu Taceddin İbrahim Paşa Edirne`de Kadı idi. Sultan onu da azledince durumları bozulup, büyük bir fakirliğe düştü. Sonra Sultan onu Amasya

Kadılığına getirdi. Sultan Fatih vefat edip oğlu Bayezid Sultan olunca; onu İstanbul`a davet edip, kazasker yaptıktan bir dönem sonra Sadrazam yaptı. Vezirlik ve Kadılık dönemindeki tavırları övgüye layık olup, her gün onun mutfağından altı yüz fakir yemek yiyordu. Vefat ettiğinde kasasında sekiz bin dirhem vardı. İstanbul`da bir cami ve bir medrese yaptırmıştır.

38- Molla Muslihuddin Mustafa b. Evhadıddin el- Yarhisari: Faziletli bir alim, alicenap ve çok saygıdeğer bir zattı. Hoca zade`den ders alan Molla Muslihıddin Edirne ve İstanbul'da müderrislik yaptı.

Sultan Bayezid`in iktidarı döneminde İstanbul`da kadılık yapan Molla Muslihıddin, İstanbul kadısı iken vefat etti. Veba hastalığından kaçmanın caiz olduğu hakkında yazdığı risaleden başka hiçbir kitap yazmamıştır.

39- Molla Yusuf b. Hüseyin el- Kirmasti: Hoca zade`den ders okuyan Molla Yusuf İstanbul`da müderrislik ve kadılık yaptı. Hakkı savunan bir kılıç gibi olup, kınayanın kınamasından korkmazdı. Bir gün mescide kısa bir sarıkla geldi. Vezir İbrahim Paşa, Molla Yusuf `un bulunmasını gerektiren bir durumdan dolayı onu çağırtınca küçük olan sarığını değiştirmedi. Vezir sarığının küçüklüğünü sorunca ona, cevabını: "Yüce yaratıcının huzuruna bu kılık kıyafette çıktım. Sonra siz beni davet edince de; kıyafetimi değiştirmeyi caiz görmedim." deyince bu düşüncesini çok beğenen vezir, Sultan Bayezid`e olayı anlattı. Sultan bu duruma sevinip ona ihsanlarda bulundu.

40- Molla İbnu`l-Eşref: Önce Hoca zade`den daha sonra Ali et-Tusi'den okudu. İlmiyle kendini göstermişti fakat sonraları dervişlere katılıp, ölünceye kadar seyahat etti.

41- Amasyalı Molla Abdullah: Amasya`da saygıdeğer bir müderris olup, dünya zevklerinden el etek çekmiş biriydi.

42- Molla Hacı Baba et-Tusi: Ders okutmakla meşgul olup, birçok kimse ondan ilim öğrendi. Nahiv ilmi hakkında birçok eseri vardır.

43- Karamanlı Molla Veliyuddin: Meşhur şair Nizami`nin babasıdır. Oğlu Nizami o hayattayken vefat etmiştir.

44- Molla Alaüddin Ali el-Fenari: Molla Fenari`nin çocuklarından değildir. Bursa`da kadılık yaptıktan sonra Anadolu kazaskeri olup, Sultan Bayezid döneminde vefat etti. Arapça yazma ve konuşma konusunda deha idi.

45- "Kara Sinan" adıyla meşhur Sinanıddin Yusuf: Arapça ve edebi ilimlerde otorite olup, Sarf ilmi hakkındaki " Merahi'l- Ervah" ve "eş-Şafiye" yi şerh etmiştir.

46- Karamanlı Molla Muslihıddin Mustafa b. Zekeriyya: Kahire`de okuduktan sonra Anadolu`ya döndü. Birçok eseri vardır.

47- Molla Muslihıddin Mustafa: Molla Abdülkerim`in hanımının kardeşi olup, Bursa Muradiye medresesinde müderristi.

48- "Karaca Ahmed" adıyla meşhur Molla Şemseddin Ahmed: Bursa Muradiye medresesinde müderris olan Karaca Ahmed'in birçok eseri vardır.

49- Molla Şemseddin Ahmed: "Dingoz" diye meşhur olup, Bursa`da müderristi. Sarf ilmi hakkındaki "Şerhu`l –Merah" ı yazmış ve "Kitabu'l-Maksud"u şerh etmiştir.

50- Molla Taşkun Halife: Güzel Arapça konuşan ve güzel yazan Taşkun Halife; mutasavvıf bir zat olup Sultan Bayezid döneminde vefat etti.

51- Molla Muslihuddin Mustafa : Lakabı "Kızıl Katır" olan Molla Muslihuddin, meselelerin hepsini ezbere bilen alim bir zattı. Bir zaman Bursa`da daha sonra Edirne`de müderrislik yaptı. O kadar büyük cüsseliydi ki; sadece güçlü atlar onu taşıyabiliyordu.

52- Molla Şemseddin: Aslen Aydınlı olup, İran'a gidip oradaki alimlerden ders aldıktan sonra Arap diyarına gidip oradaki alimlerden de ders aldı. Musiki ilmine karşı özel bir yeteneği vardı. Fatih'in yanına gittiyse de; bir zaman sonra ona kızıp Bursa'ya gitti. Sultan'dan ayrı kaldığına üzüldüğü için ömrünün sonlarına doğru akli dengesini yitiren Molla Şemseddin; Arapça, Farsça ve Türkçe kasideler yazıyor ve bunlarla ileri gelenleri övüyordu. Şakaik-i Numaniyye`de anlatıldığına göre; bu kasideler baştan sona yanlış harekelenir veya okunursa ortaya bir "hiciv" çıkarmış.

53- Molla el-Melihi: Tüm ilimlerde otoriteydi. Acem diyarına gidip oradaki alimlerden ilim öğrendi. "Sıhahu'l-Cevheri"nin tümünü ezbere bilen Molla el-Melihi; içkiye müptela olunca gözden düştü. Sultan Fatih'e, Molla Melihi'nin Mısır çarşısında şarap içtiği ve insanlara şarap dağıttığı anlatılınca Sultan, adam gönderip onu getirtti. Sultan ona niçin şarap içip insanlara da dağıttığını sorunca, Sultan'a; "Aman Sultan'ım! Onların, Melihi insanlara şarap dağıttı, sözlerine nasıl inanırsın? Çünkü ben şarabın bir damlasını bile israf etmem." diye cevap verdi. Sultan Mehmed zamanında şaraba tevbe eden Molla Melihi, Sultan Mehmed vefat edince tekrar eski haline döndü. Birçok günahları affeden Allah onu da affetsin.

54- Molla Sirac: "Hatip" diye meşhur olan Molla Sirac, İran'dandır. Önce Bursa'ya gelmiş, oradan da İstanbul`a geçmiştir. Sultan Fatih, onu yaptırdığı Fatih Camii'ne hatip tayin etti. Musiki makamlarını ondan daha güzel hiç kimsenin icra edemeyeceği kadar güzel icra ederdi.

55- Gudbuddin el-Acemi: Birkaç Acem kralına vezirlik yapmıştır. Anadolu'ya gelip Sultan Fatih'in hizmetinde bulunduğu dönemde Fatih ona birçok ikramda bulunmuş olup, çok iyi bir doktordu.

56- Hekim Şükrullah eş- Şirvani: Çok iyi bir doktor olup, Arapça ilimleri de biliyordu. Hacca gittiğinde dönüşte Mısır`da ikamet etti. Başta Şeyh Sehavi olmak üzere; oradaki alimlerden ders aldı. Molla Gürani`ye gitmek istediğinde ona icazet verdiler. Maiyyetinde bulunduğu Sultan Mehmed döneminde vefat etti.

57- Hoca Ataullah el-Acemi: Fatih döneminde Acem diyarından Anadolu`ya geldi. Bayezid`in saltanatının ilk günlerinde vefat etti. Astronomi, Fen ve Matematik ilimleri ile astronomik takvim hazırlamada mahirdi. "Eş- Sakaiku`n –Numaniyye" yazarı onun için: "Usturlap, ağırlık ölçüleri ve hacim ölçüleri problemlerinin çözümüiyle ilgili büyük bir risalesiyle, ağırlık ölçüleri ile ilgili çok güzel bir risalesini gördüm" demektedir.

58- Yakup Hekim: Tıbbî bilgisinden dolayı Fatih tarafından çok sevilen Yakup Hekim, en iyi doktorlardan biri olup Yahudi idi. Müslüman olunca Fatih onu vezir yaptı. Sultan Fatih hastalandığında ona tedavi uygulayan Yakup Hekim'in bu tedavisi sonuç vermeyince vezir Mehmed Paşa, Hekim Lari`yi çağırttı. Hekim Lari, Yakup Paşa'nın tedavisinin tam aksi bir tedavi uyguladı. Bu tedaviden sonra Sultan'ın hastalığı artınca, ikinci kez davet edilen Yakup Paşa, Fatih`i muayene edince hastalığının şifa bulmaz bir hastalık olduğunu anlayıp Hekim Lari`nin görüşünü onayladı. Nitekim çok geçmeden Sultan Fatih vefat etti. Allah ruhunu şad etsin ve İslam'a yaptığı hizmetlerden dolayı onu hayırla karşılasın.

59- Hekim Lari: Fatih`in hizmetinde bulundu.

60- Hekim Arap: Tıp ilmini Arap diyarında okuduktan sonra Anadolu`ya geldi. Üsküp Emiri İsa Bey b. İshak Bey'in hizmetinde bulunduktan sonra Fatih'in hizmetinde bulundu.

61- İbn Zehebi: Alim, İbadete düşkün, zühd ehli ve vera sahibi bir zattı. Uzman bir doktor olup kendisine getirilen her bitkinin ismini, tesirlerini ve faydalarını çok iyi bilirdi.

62- Akşemseddin Mehmed b. Hamza: Şihabuddin es-Suhreverdi'nin torunlarından olup, Şam`da doğdu. Babasıyla beraber Anadolu'ya gelen Akşemseddin, tasavvufa gönül verince Şeyh Hacı Bayram'ın hizmetinde bulundu. Ruhların doktoru olduğu gibi bedenlerin de doktoruydu. Sultan Mehmed İstanbul`u fethetmeye karar verip, Şeyhi de cihada davet edince; Şeyh Akşemseddin: "Müslümanlar kaleye kuşluk vaktinde, falanca gün, filanca mevziden girecekler."dedi ve söyledikleri aynen çıktı. Ona gönülden bağlı olan Sultan Fatih şöyle demiştir: "Benim zamanımda böyle bir insanın olduğuna sevindiğim kadar, bu fethe sevinmedim."

Bir gün Sultan Fatih onun yanına gitti. Çadırında yatmakta olan Akşemseddin, Sultan gelince kalkmadı. Sultan onun elini öpüp: "Sizden bir talebim olacak." dedi. Akşemseddin: "Nedir o?" deyince, Fatih :" Birkaç gün sizin yanınızda halvete[34] girmek istiyorum." dedi. Şeyh cevaben: "Hayır." deyince Sultan birkaç kez ısrar ettiyse de, her defasında Şeyh: "Hayır." diyordu. En sonunda kızan Sultan: "Herhangi bir Türk senin yanına geliyor

[34] Halvet: Kırk gün süreyle loş bir mekanda ibadetle meşgul olmak

ve bir kelimeyle halvete sokuyorsun, sadece bana niye mani olmyorsun," deyince Şeyh Akşemseddin ona şöyle cevap verdi:

"Eğer sen halvete girersen Saltanatı senin gözünden düşürecek bir haz bulursun ve devlet işleri bozulur. Bunun üzerine Allah Teala bizden hoşlanmaz. Halvetten maksat; adaletli olmayı elde etmektir." dedikten sonra Sultan'a: "Senin şunları yapman gerekir." şeklinde bir takım nasihatler verdikten sonra Sultan onun yanından kalktı. Şeyh yatıyordu ve yerinden kalkmadı. Bu duruma üzülen Sultan, İbn Veliyyuddin'e Şeyh'in niçin kalkmadığını sordu. İbn Veliyyuddin Paşa ona şöyle cevap verdi: "Bilindiği gibi bir mürşit olan Şeyh Efendi; sizden önceki büyük sultanlara nasip olmayan bu fetih sebebiyle sizin gurura kapılmanızdan korktu."

Gecenin son üçte birinde Şeyh'i davet eden Sultan, o gelince gece karanlığında onn gözleriyle göremedi fakat ruhuyla hissedip, ona sarılarak kucakladı. Fecir doğuncaya kadar onun yanında oturan Sultan, sabah namazını da onun ardında kıldı. Namazdan sonra Şeyh evradı[35] okurken önünde diz üstü oturan Sultan, Şeyh'in evradı tamamlamasının ardından ondan Ebn Eyyub'un kabri şerifini tespit etmesi için ricada bulundu. Rivayete göre; Ebn Eyyub'un kabri İstanbul surlarına yakın bir yerdeydi. Akşemseddin: "Şu mevkide bir nur görüyorum. Galiba Ebu Eyyub'nn kabri orasıdır." deyince Sultan ona: "Size inanıyorum, fakat kalbimi tatmin edecek bir işaret istiyorum." dedi. Şeyh bir saat teveccühte bulunduktan sonra: "Burayı kabirde olduğu gibi baş tarafından iki zira'[36] kazınız. Üzerinde İbranice yazı olan bir mermer çıkacak."dedi ve yazının anlamını söyledi.

O mevki iki zira' kazılınca söylenen mermer kitabe çıktığı gibi, tercüme edilen yazının anlamı da aynen söylediği gibiydi. Hayret ve dehşete düşen Sultan az kalsın bayılacaktı. O mevkie hemen bir türbe ve cami yaptırıp, Şeyh'ten müritleriyle beraber orada kalmasını rica etti ama şeyh kabul etmeyip Sultan'dan vatanına dönmek için izin istedi. Sultan onn kırmak istemediğinden vatanına dönmesi için izin verdi.

Şeyh denizi geçince oğluna: "Denizi aşınca kalbim nurla doldu. İstanbul'daki küfrün koyuluğundan sezgilerim fesada uğramıştı." dedi. Vatanı olan Göynük kasabasına dönen Akşemseddin, ölünceye kadar orada kaldı. Tasavvuf konulu "Risaletü'n-Nur" isimli bir risalesi vardır. Tıp konusunda uzman olan Akşemseddin'in Tıpla ilgili de bir risalesi vardır.

---

[35] Evrad: Düzenli olarak devamlı okunan dua

[36] Zira': Bir kolun dirseğinden parmak ucuna kadar uzanan uzunluk ölçüsü (75-90 cm arası)

EBU EYYUB EL-ENSARİ

Araplar İstanbul`u H. 48 yılından H. 52 yılına kadar kuşattılar. Bazıları bu tarihi H. 55 yılına kadar uzatır. Tarihçiler şunu söyler: Ebu Eyyub el- Ensari Hazretleri; Halid b. Zeyd b. Kuleyb b. Sa`lebe b. Abd b. Avf b. Belharis b.Hazreç'tir. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına Hz. Peygamber (s.a.v.) ile katılmış olup, Muaviye zamanında da sefere çıktı ve İstanbul seferinde hastalanıp, hastalığı ağırlaşınca arkadaşlarına: "Eğer ölürsem beni düşmanla göğüs göğse geleceğimiz yere kadar taşıyın ve orada ayaklarınızın altına gömün. Size bir hadis-i şerif nakledeceğim: Hz. Peygamberin(s.a.v.): 'Kim Allah`a ortak koşmadan ölürse cennete girer.' dediğini işittim."dedi. İbn Sa`d "Tabakatü'l- Kübra" eserinde şunları anlatır: "Ebu Eyyub hastalandığında Yezid b. Muaviye onu ziyaret etti ve: "Bir isteğin var mı?" diye sordu. Ebu Eyyub: "İsteğim; eğer ölürsem beni bir bineğe bindirip, mümkün olduğu kadar düşman topraklarında ilerletmen ve ilerletmenin mümkün olmadığı yerde de beni defnedip, dönmendir."dedi.

Ebu Eyyub vefat edince, Yezid onu bir bineğe bindirip düşman topraklarında götürebildiği yere kadar götürdü ve oraya defnedip döndü. Mehmed b. Ömer, Ebu Eyyub`un Muaviye`nin halifeliği döneminde H.52 yılında, Yezid b. Muaviye`nin İstanbul`u kuşatması esnasında vefat ettiğini söylemiştir. Cenaze namazını da Yezid b. Muaviye kıldırmıştır. Kabri İstanbul surlarının yakınındadır. Bana ulaşan rivayetlere göre; Rumlar onun kabrinin bakımını ve onarımını yerine getiriyorlar ve kuraklık olduğunda orada yağmur duası yapıyorlarmış." (Tabakat'ta geçenler bu kadardır)

"Hadıru`l-Alemi-İslami" adlı esere yazdığım dipnotlarda bu bilgiyi naklettikten sonra şunları ekledim: Türkler Sultan Mehmed`in komutasında İstanbul`u fethettikten sonra, Ebu Eyyüb el-Ensari`nin kabrinin yerini araştırıp öğrenince; üzerine bir kubbe ve yanına bir cami inşa ettiler.

"İslam Ansiklopedisi" nde Ebu Eyyub'un kabrini ilk dile getirenin İbn Kuteybe olduğu bilgisi vardır. Benim yorumum şudur: İbn Kuteybe "Vefayatü`l-A'yan"a göre H.270 senesinde Zilkade ayında vefat etmiştir. H.276 senesinde vefat ettiği rivayeti de vardır. Halbuki "Tabakat" yazarı Mehmed b. Sa`d'ın vefatı H.236 senesinin Cemaziyelahir ayının sondan dördüncü günü olan bir pazar günüdür. Yani İbn Kuteybe'den öncedir. "Vefayatü'l-A'yan "daki bilgiler de böyledir.

"İslam Ansiklopedisi" yazarlarının İbn Kuteybe'nin Ebu Eyyub'un kabrini yer belirtmeksizin zikreden ilk kişi olduğu görüşleri doğru değildir; çünkü İbn Sa`d, İbn Kuteybe'den önce yaşamış ve Ebu Eyyub'un kabrine işaret etmiştir. Rumların Ebu Eyyub'un kabrini muhafaza etmeleri ve kuraklıkta orada yağmur duası etmeleri olayı bu ansiklopedide Taberi,

İbnu'l–Esir, İbnu'l-Cevzi ve Kazvini'den nakledilerek anlatılmıştır. Halbuki bu ulemadan daha önce yaşamış olan İbn Sa`d da "Tabakat" ın da bu bilgiye yer vermiştir. Ayrıca bu kıssa, Ebu Eyyub`un biyoğrafisinin anlatıldığı, Hacı Abdullah`ın Türkçe yazdığı "El-Asaru`l- Macidiyye Fi`l-Menakıbu`l- Halidiyye" isimli eserde de anlatılmaktadır. Bu eser H.1257 yılında İstanbul`da basıldı.

"Hadıru`l-Alemi-İslami" isimli eserin dipnotlarında Molla Akşemseddin'in Ebu Eyyub'un kabrini keşfettiğini, Sultan Fatih'in de M.1458 (H.863) senesinde bu mezarın yanında bir cami yaptırdığını anlattım.

"Hadıru`l-Alemi-İslami"yi yayınladıktan sonra şu anda gerçek kaynaklarını hatırlayamadığım bazı bilgilere ulaştım. Bu bilgilere göre; Ebu Eyyub`un kabri Hicri 6. asıra kadar biliniyordu. Müslüman tacirlerden biri o mevkide bembeyaz bir yapı gördüğünü ve bu yapının ne olduğunu sorduğunda; kendisine burasının Ebu Eyyub el- Ensari`nin kabri olduğu cevabının verildiğini söylemiştir. Sonraları yıkılan ve izleri kaybolan bu kabri Molla Akşemseddin ortaya çıkarmıştır. Bu iki bilgi arasında bir çelişki yoktur.

63- Şeyh Abdürrahim: "İbn Mısri" diye tanınıp Arif Billah Akşemseddin'in hizmetinde bulunmuştur. "Vahdetname" isimli bir eseri vardır. Karahisarlı olan İbn Mısri orada vefat etmiştir.

64- Sivaslı Şeyh İbrahim b. Hüseyin: Konya`da Molla Yakup`tan ders okumuştur. Kayseri`deki Hande Hatun medresesinde müderris olmuş ve medresenin Hanefilere özel olduğunu öğrenince, kendisi Şafii mezhebinden olduğundan oradan ayrılmıştır. Tasavvuf ehli bir zat olup Kayseri`de vefat etti.

65- Şeyh Hamza: "Şamlı" diye meşhur olmuştur.

66- Şeyh Muslihuddin b. Attar : Her ikisi de Akşemseddin'in müridlerindendir.

67- Arif Billah Esadu`d-din b. Şeyh Akşemseddin: Döneminin alimlerinden olup takva ve dünyaya ilgi göstermeme konusunda babasını örnek almıştır. Kardeşleri Fazlullah, Emrullah ve Hamdi Çelebi diye meşhur olan Hamdullah da aynı şekilde alim ve takva ehli idiler. Hepsi babalarının izi üzerinde yürüdüler. Allah hepsine rahmet etsin.

68- Muslihuddin Mustafa: "İbnu`l-Vefa" ismiyle meşhur olan Muslihuddin Mustafa batini[37] ve zahiri[38] ilimleri kendisinde toplamıştı. Musikiyi çok iyi biliyor ve dostlarıyla baş başa kalmayı tercih ediyordu. Sultan Fatih bizzat onu görmek, onunla tanışmak istediyse de; İbnu`l-Vefa Sultan Fatih'le bir araya gelmeyi kabul etmediği gibi, kendisiyle görüşmek

[37] Batini: İnsanın iç dünyası ile ilgili

[38] Zahiri: İnsanın dış dünyası ile ilgili

isteyen Sultan Bayezid'i de görmeyi istemedi. Hanefi mezhebinden olmasına rağmen yüksek sesle kılınan namazlarda besmeleyi de sesli olarak çektiği için, Hanefi alimleri bu durumu tenkit ediyorlardı. Molla Sinan Paşa onlara: "O ictihad[39] yapabilecek biri olduğu için; belki de böyle bir ictihad da bulunmuştur." deyince alimler: "O ictihadda bulunabilir mi?" diye sordular. Sinan Paşa: "Evet. İctihad şartlarını taşımaktadır." diye cevap verince, alimler de bu cevap üzerine sustular.

69- Arif Billah Abdullah Hacı Halife : Aslen Kastamonulu`dur. Arif insanlardan olan Abdullah Hacı Halife ilgili birçok menkıbe anlatılır.

70- Şeyh Sinanuddin el- Ferevi.

71- Şeyh Muslihnddin el-Koçevi: Bu zat da ariflerdendi.

72- İpsalalı Şeyh Muslihuddin: İnsanlardan kopmuş, uzlete çekilmiş arif bir zattı.

73- Şeyh Muhyiddin el- Koçevi: Zahiri ve batini ilimleri kendi şahsında toplamış bir insandı. Zamanın insanlarından yüz çevirmekle birlikte, fakirleri gözetirdi.

74- Arif Billah Süleyman Halife: Allah Teala'ya kendini adamış bir kişiydi. İstanbul`da Zeyrek Camii yakınlarında bir yerde yaşamıştır.

75- Şeyh Abdullah el-İlahi: Anadolu`dan Maveraünnehir'e gitmiştir. Başta Ubeydullah es-Semerkandi olmak üzere bazı önemli şahsiyetlerin hizmetinde bulunduktan sonra İstanbul`a gelip Zeyrek Camii'ne yerleşti. İleri gelen devlet adamları ve önde gelen kimseler yanında toplanmaya başlayınca; bu durumdan rahatsız olarak, Rumeli`ye kaçıp Evrenos Ahmed Bey`in yanında yerleşerek, orada talebelerle ilgilendi ve orada vefat etti.

76- Ubeydullah es-Semerkandi: Türkistan'ın Taşkent şehrinde doğdu. Bazı tarihçiler onun nesebinin Emiru`l- Mii`minin Ömer b. Hattab (r.a.) a ulaştığını söylemektedirler. Ubeydullah Semerkandi`ye göre: "Vahdet : Allah`tan başka her şeyin bilgisinin kalpten atılmasıdır. İttihad: Şanı yüce olan Allah ile dolmaktır. Saadet: Kendini Allah Teala'yı seyre vermektir. Vasl: Kişinin Allah'ın nurunu seyrederken kendini unutmasıdır. Fasl: Allah Teala`dan başka her şeyle ilgili düşüncelerden uzak olmaktır." H.895 senesinde vefat eden Ubeydullah es-Semerkandi'nin kabri Semerkant'tadır. Arapça ve Farsça birçok eseri bulunan Şeyh Abdurrahman b. Ahmed el- Cami de onun öğrencilerindendir.

77- Arif Billah Alauddin el-Halveti: İstanbul`a geldikten sonra, insanların ona karşı olan yoğun ilgisinden çekinen Sultan Fatih, onun başka bir beldeye gitmesini emretti. Karaman'da vefat etti.

78- Aydınlı Arif Billah Dede Ömer : Uzun Hasan'ın yanında Tebriz`de yaşamıştır.

---

[39] İctihat: Bir alimin dini bir kaynaktan hüküm çıkarma gayreti

79- Şeyh Habib el-Ömeri el- Karamani: Babası tarafından Hz.Ömer, Annesi tarafından Hz. Ebu Bekir`in (r.a.) soyundandır. Karamanlı olup Tasavvuf büyüklerinden biridir.

80- Molla Mesud: Edirne`de yaşayıp, müritlerinin yetiştirilmesiyle meşgul olmuştur.

81- Mehmed Cemali: "Çelebi Halife" diye meşhur olmuş mutasavvıf bir zattı.

82- Şeyh Sinanuddin: İnsanlardan ilgisini koparmış arif bir zattı. İstanbul yakınlarında oturuyordu.

83- Seyyid Yahya b. Bahauddin eş-Şirvani: "İnsanlara edep ve terbiyenin öğretilmesi için halifeler çok olabilir. Fakat Şeyh'ten sonra İrşad[40] makamına geçecek mürşid bir tane olmalıdır." derdi.

[40] İrşad: Doğru yolu göstermek

8- SULTAN II. BAYEZİD
(1481-1512)

Sultan Fatih'in vefatından sonra 1481 yılında tahta, oğlu Bayezid geçti. Karamani Mehmet Paşa, Cem'in Bayezid'den daha üstün meziyetlere sahip olduğunu düşünüyor ve tahta onun geçmesini istiyordu. Bu amaçla Karaman'da bulunan Cem'e gizlice bir elçi gönderip,tahta geçmek için acele gelmesini istedi. Bu durumu haber alan Yeniçeriler, Vezir'e karşı ayaklanıp onu öldürdüler. Bu sırada Amasya'da bulunan Bayezid, ordusunun başına geçip Yenişehir'e geldi. Cem Sultan'ın askerleriyle burada yapılan savaşta, Cem yenilerek Mısır'a kaçtı. Tekrar savaşması için Kasım Bey ve Mahmut Sancak Bey gibi taraftarlarının kışkırtması sonucu Cem asker toplayıp Bayezid'e karşı yeniden saldırıya geçmişse de; bu sefer de yenilgiden kurtulamamış ve çareyi Rodos şövalyelerine sığınmakta bulmuştur. Şövalyeler ona çok güzel muamelede bulundular. Sultan Bayezid ,kardeşi Cem'i gözaltında tutmaları karşılığında, her yıl kırk bin duka ödemeyi vadeden bir elçiyi Şövalyelere gönderdi ve bu yönde anlaşma yapıldı. Şövalyeler Cem'i Fransa'ya gönderip Bourgane şatosuna hapsettiler. Daha sonra Papa VIII. İnnocent zamanında da Roma'ya gönderdiler. Papalık tahtına Alexander Borjiya geçince, Sultan Bayezid'e yukarıda geçen anlaşmayı hatırlatan bir elçi gönderip, şöyle bir teklifte bulundu: "İstersen, bir defada üç yüz bin duka altın ver; kardeşin Cem'i öldürteyim veya her yıl kırk bin duka altın vermeye devam et; ben de karşılığında kardeşini hapiste tutayım." Bu sırada Fransa Kralı VIII.Charles'in İtalya'ya savaş açması sayesinde, bir süreliğine de olsa Cem Papa'dan kurtuldu. Ne var ki, Hıristiyan ülkelerin kralları boş durmayıp Osmanlı aleyhine Cem'i kullanmayı hedefleyerek Rodos şövalyeleri, Macaristan Polonya ve Fransa kralları; ayrıca Arnavut Mirdita Prensi ile ittifak oluşturarak Cem'le birlikte Osmanlılara karşı saldırıya geçmeye karar verdiler. Sultan Bayezid bunu öğrenir öğrenmez, Papa'nın Cem'i öldürtmek için önerdiği üç yüz bin dukayı gönderdi. 24 Şubat 1495 (H.900) tarihinde Napoli'de Cem'i zehirleyerek öldürdüler. Böylece Bayezid kardeşinden kurtulmuş oldu.

Kardeşinin ölümünden sonra Bayezid İtalya'ya karşı büyük bir sefere hazırlandıysa da, Mısırlılarla Osmanlı arasında savaşın patlak vermesi sebebiyle, şartlar buna müsaade etmedi. Çünkü Mısırlılar, Tarsus ve Adana çevresinde bazı kaleleri düşürmüşlerdi. Sultan Bayezid, Karaman valisi Karagöz Paşa'yı, onları bölgeden sürmek için üzerlerine gönderdi.

Ancak Mısır orduları, Bayezid'in gönderdiği orduyu yendiler. Bundan sonra iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Savaş devam ederken, Macar Kralı Mathias Korvenos'un ölüm haberi geldi. Bunu fırsat bilen Bayezid, bir taraftan Macaristan'ı diğer taraftan da Belgrat kalesini kuşattı. Süleyman Paşa'nın komuta ettiği Macaristan saldırısı, Macarlar tarafından geri püskürtüldü. Bunun sonucu olarak; Türkler Belgrat kuşatmasını kaldırmaya mecbur kaldılar. Ancak Sultan Bayezid, Almanların Karintiya ve İstirya gibi bazı şehirlerine girip buraları yağmaladı birçok esir ve ganimet aldı. Osmanlı ordusu beraberindeki altmış bin Hıristiyan esiri ordunun arkasına yerleştirip geri dönerken, Almanlar Kont Kuntz kumandasında saldırıya geçtiler. İki ordu Karintiya ovasında karşılaştılar. Osmanlı ordusunun arkasında bulunan esirlerin muhafızlardan kurtulup, saldırıya geçmeleri sonucu; Osmanlılar iki ateş arasında kalarak bozguna uğradılar. Hıristiyanlar onlara yapmadıklarını bırakmadılar ve esirlere her türlü işkenceyi reva gördüler. Ne var ki, ertesi yıl Türkler Yakup Paşa komutasında İstirya'ya saldırıp Almanları yenilgiye uğrattılar.

M.1495 (H.901) yılında Osmanlılar, Macaristan'la anlaşma imzalayıp ordularını Venedik üzerine gönderdiler. Osmanlı donanması Venedik donanmasını ezip, Lepanto(İnebahtı) ya girdi. Bir yandan da Bosna valisi İskender Paşa, Dalmaçya'ya saldırıp burayı yağmaladı. Kaptan-ı Derya Davut Paşa ise Modon,Koron ve Navarin'i istila etmişti. Venedikliler tek başlarına Osmanlılara karşı koyamayacaklarını anlayınca Fransa, İspanya, Macaristan ve Papalık gibi Hıristiyan ülkelerle ittifak oluşturup, donanmalarıyla dört koldan Osmanlı'ya karşı saldırıya geçtiler. Bu sırada Karamanoğulları' nın da Sultan'a başkaldırması sebebiyle, Sultan anlaşma yapmak zorunda kaldı.

"Rus" ismi ilk olarak bu dönemde ortaya çıktı. Ruslar daha önce Moğol (Tatar) hakimiyetinde yaşıyorlardı. M.1481(H.886) yılında Çar III.İvan ortaya çıkıp Moğolları yenerek, Rusları tek çatı altında toplayıncaya kadar bu böyle devam etti.

M.1492 (H.898) yılında III. İvan Bayezid'e anlaşma yapma isteğini bildirerek elçiler göndermiş, Sultan istemeyerek de olsa bu anlaşmayı imzalamıştır.Çünkü bu sırada olağanüstü bir deprem olmuş, İstanbul'da bin yetmiş ev ve yüz dokuz cami yıkılmış, bunun yanı sıra Edirne, Gelibolu, Dimetoka ve Çorlu gibi birçok şehir de, yerle bir olmuştu.

Bayezid hayattayken, oğullarının her birine bir vilayetin yönetimini vermek suretiyle Osmanlı saltanatını onlar arasında paylaştırmıştı. Ancak bunun doğru bir anlayış olmadığı kısa zamanda ortaya çıktı. Çünkü oğulları daha onun sağlığında taht kavgalarına başlamışlardı. Bunun sonucu olarak Selim, babasına karşı ayaklanıp bazı yerleri hakimiyetine almış, diğer yandan kardeşi Korkut da ona karşı ayaklanıp, bazı yerlere de o hakim olmuştu. Yeniçeriler, Bayezid'in oğullarından Selim'in tahta geçmesini istiyorlardı. Bu sebeple Bayezid'den, tahttan inmesini ve idareyi Selim'e

bırakmasını istediler. İstemeyerek de olsa bu isteği kabul eden Bayezid, kısa bir süre sonra öldü. Bazı tarihçilerin söylediğine göre; o ilmi ve alimleri çok severdi. Fıtratı gereği, savaşmaktan hoşlanmamasına rağmen, şartlar öyle gerektirdiğinden savaşmak zorunda kalmıştır. Bir çok yeniliklere girişmiş olup, Osmanlı devletiyle Hıristiyan ülkeler arasındaki ilk resmi ilişkiler de onun döneminde başlamıştır.

SULTAN II. BAYEZİD ZAMANINDA YAŞAYAN MEŞHUR ALİMLER

1- Molla Niksari, Muhittin Muhammet b. İbrahim: Önce Kastamonu da, sonra da İstanbul'da müderrislik yaptı. Onun Ayasofya camiinde verdiği derslere Sultan Bayezid de katılıyordu.Tefsir ilminde otorite olup,Duhan süresine bir tefsir yazmış ve bunu Sultan'a hediye etmiştir

2- Molla Ahi Yusuf, Yusuf b. Cüneyd et- Tokadi: Molla Hüsrev'den okumuş olup, önce Bursa da sonra da İstanbul'da müderrislik yapmıştır.

3- Amasyalı Molla Kasım b. Yakup,Hatip: Amasya'da müderris idi. Sultan Bayezid Amasya valiliğine getirildiğinde onun hizmetine girmiş olup, Bayezid tahta çıktığında da, onu oğlu Ahmet'e hoca olarak görevlendirdi.

4- Sinanü'ddin Yusuf: Molla Ali Kuşçu'nun hizmetinde bulunmuş olup, hayatını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirdi.

5- Şair Sinan: Molla Hüsrev'den okumuştur.

6- Molla Şiicaüddin İlyas: Tanınmış müderrislerdendir.

7- "Uslu Şüca" diye meşhur olmuş Şücaüddin İlyas adında başka bir alim daha vardır,

8- Molla Lütfi, Lütfullah et-Tokadi: Molla Ali Kuşçu'dan ilim öğrenmiştir. Matematik ilimlerinde otorite idi. Fatih zamanında kütüphane eminliği görevinde bulundu. Gerçekten büyük bir alim olmakla birlikte, dönemindeki alimlere ağır eleştiriler getiriyor, zaman zaman da selef hakkında ileri geri konuşuyordu. Bu yüzden zamanının alimleri, onu zındıklıkla itham ettiler ve Molla Hatipzade'nin ölümüne fetva vermesi sonucu öldürüldü. Ölüm tarihine "Şehit olarak öldü" şeklinde not düşüldü. Ölürken Kelime-i şehadeti söyleyerek ruhunu teslim ettiği de söylenmektedir. Şekaiku'n Numaniyye'de onun hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Molla Lütfi, Sahih-i Buhari'yi okuturken gözlerinden akan yaşlar kitabı ıslatırdı.Bir gün göz yaşları içinde öğrencilerine şu hikayeyi anlattı.'Hz. Ali'ye savaşta bir ok isabet etmiş, bütün çabalara karşılık okun parçasını vücudundan çıkaramamışlardı. Bunun üzerine, o namaz kılarken oku çıkarmışlar ve hiçbir şey hissetmediğini söylemiştir.' Molla bu hikayeyi anlattıktan sonra şunları söyledi:'İşte gerçek namaz budur. Bizimki ise,

eğilip kalkmaktan ibaret olup, kimseye faydası yoktur. Bazı kötü niyetli kimseler, onun bu sözlerini; 'Namaz, eğilip kalkmaktan oluşmuş, boş ve faydasız bir şeydir.'şeklinde etrafa yayıp, onun aleyhinde kamuoyu oluşturdular. Bütün bunların yanında Molla Efdaliiddin ve Molla Muhiddin Kocevi onun öldürülmesini caiz görmedikleri gibi; "Kendisine nispet edilen dinsizlik ve zındıklıktan uzak olduğuna şahadet ederiz" demişlerdir.

9- Molla Kasım Germiyani: Çağının önde gelen alimlerinden olup, bir çok öğrenci yetiştirmiş ve ilminden herkes faydalanmıştır.

10- Molla Kasım Çelebi, Kıvamud-din Kasım b. Ahmet el-Cemali: İstanbul kadılığı yapmış olup, çok güçlü bir hafızaya sahipti. Ancak yazılı bir eseri yoktur.

11- Zenbilli Ali Efendi, Molla Alaaddin Ali b. Ahmet el-Cemali: Hayatını o medreseden bu medreseye dolaşarak ders vermekle geçirdi. Daha sonra Şeyhülislamlığa getirildi. Takva sahibi, mütevazi ve kimse hakkında kötü söz söylemeyen hoş sözlü biri idi. İbadete düşkünlüğü sebebiyle, nurani bir çehresi vardı. Oturduğu oda, binanın en üst katında bulunduğu için fetva soranlara kolaylık olsun diye pencereden bir zenbil sarkıtmıştı. İnsanlar sorularını bu sepete koyuyor, Ali Efendi sepeti yukarı çekip soruların cevaplarını içine bırakıp, tekrar aşağıya sarkıtıyordu. Böylece fetva soranları bekletmediği gibi, zamandan da tasarruf etmiş oluyordu.

Sultan Selim tahta geçtiğinde çok kan dökmeye başlamış ve hazine görevlilerinden yüz elli kişinin öldürülmesini emretmişti . Zenbilli Divana giderek, vezirlere Padişahla görüşmek istediğini söylemiş, izin verilmesi üzerine de huzura çıkıp şunları söylemişti: "Şeyhülislamın görevi ;ahireti ilgilendiren hususlarda Padişaha danışmanlık yapmaktır. Duyduğuma göre şer'an öldürülmesi caiz olmayan dört yüz kişinin ölüm emrini vermişsin. Onları affetmelisin". Bunun üzerine Sultan kızıp: "Görevin olmayan yönetim işlerinde işime karışma" dedi. Şeyhülislam buna itiraz ederek, aksine bu benim görevim. Çünkü ahiretini ilgilendiren bir konu, affedersen ne ala, yoksa cezanı ahirette çekersin!" cevabını verdi. Bu sözler üzerine Sultan sakinleşti ve affettiğini söyledi. Ali Efendi bir süre Padişahla görüştükten sonra, huzurdan ayrılırken Padişaha:" Şimdiye kadar ahiretle ilgili bir konuyu konuştuk. Şimdi ise, insanlığı ilgilendiren bir konuyu arz etmek istiyorum" dedi. Padişahın izin vermesi üzerine, ona: " Bu insanlar Padişahın kulları olup, onları işsiz güçsüz bırakmak bir Padişaha yakışır mı?" diye sorması üzerine Padişah: "Tabii ki hayır." diye cevap verdi. Ali Efendi Padişaha: "O halde onları görevlerine iade etmelisin" deyince Padişah bunu da kabul etti. Ancak görevlerinde kusurlu davrandıkları için

onları tazirle[41] cezalandıracağını söyledi. Bunun üzerine Şeyhülislam ona bunu yapabileceğini, çünkü tazir yetkisinin Sultan'a bırakıldığını ifade etti.

Yine bir keresinde ipek alıp satma yasağına rağmen, bu işi yapan dört yüz kişinin öldürülmesini emretmesi üzerine, Şeyhülislam buna karşı çıkmış ve aralarında şu konuşma geçmiştir.Padişah:" Söyle bakalım Molla! Nizam-ı alem için halkın üçte birini yok etmek caiz değil midir?" Şeyhülislam:" Evet ama dünyanın nizamını bozacak derecede bir fitne fesat olması durumunda". Bu cevaba öfkelenen padişahın şeyhülislama: "Görevin olmayan işlere karışma!" demesi üzerine o: "Hayır, asıl bu benim görevim, çünkü Ahiretle ilgili bir mesele" demiş ve Padişahla vedalaşmadan oradan ayrılmıştır. Bunun üzerine padişah uzun süre sessizce olduğu yerde kalakalmış, fakat daha sonra şeyhülislamın görüşü doğrultusunda bu kişileri affetmiştir. Sonraları şeyhülislamın görüşlerinin haklılığını kavrayıp, onu Kazaskerliğe tayin ederek şöyle demiştir: "Bu güne kadar senin ağzından hak olmayan bir söz duymadım." Ali Efendi H.932 yılında vefat etmiştir.

12- Amasya'lı Molla Abdurrahman, Abdurrahman b. Ali b. el-Müeyyed: Akli ve nakli ilimlerde son derece şöhret kazanmış bir alim olup, Arap Dili ve Edebiyatında otorite idi.Türkçe Arapça ve Farsça olarak şiirler yazmıştı.Halep'te Zemahşeri'nin nahivle ilgili yazdığı "Mufassal" adlı eserini okuyup, daha sonra İran'a giderek Celalettin Devvani'den ders aldı. II.Bayezid döneminde İstanbul'a gelerek Sahn-ı Seman medreselerinde hocalık yaptıktan sonra Sultan Bayezid ona Kazaskerlik görevi verdi.Sultan Selim'in yanında Şah İsmail'le yapılan savaşa katıldı, ancak yolda hafızasını kaybettiği için İstanbul'a geri götürüldü ve burada vefat etti.Kabri Eyyub el Ensari'nin kabri civarındadır.

13- Berkizade, Molla Muslihiddin Mustafa : Sultan Bayezid bu zatı Amasya'da oğlu Ahmet'in hocalığına tayin etmiş, sonra da Edirne kadılığına getirmişti. İstanbul'da vefat etti.

14- Samsunlu Molla Muhittin Muhammet: Hayatını müderrislik yaparak geçirmiş olup, Sultan Selim zamanında Edirne kadılığı yapmıştı.

15- Molla Seyyidi: Hamitlidir. Hayatını Bursa İznik ve İstanbul medreselerinde ders okutarak geçirdi. Sonra da İstanbul kadılığı yaptı.

16- Karamanlı Kürz Seyyidi: Hayatının ilk dönemlerini müderrislik yaparak geçirmiş, daha sonra kazaskerliğe yükselmiştir.

17- Sarı Kürz lakaplı Molla Nurettin: Karasuludur. Bursa, Üsküp ve İstanbul'da bulunan Sahn-ı Seman medreselerinden birinde müderrislik yaptıktan sonra, Kazaskerlik görevinde bulundu. Her şartta hakkı

---

41 Tazir: Hakkında belli bir ceza, bir şer'i had bulunmayan suçlardan dolayı tertip ve tatbik edilen ceza

söylemekten çekinmeyen, Şeriat konusunda titizlik gösteren, takva sahibi bir alim idi.

18- Molla Seyyidi Çelebi, Muhammet Muhittin el-Kocevi: Sultan Selim zamanında İstanbul kadılığına getirilene kadar, hayatını müderrislik yaparak geçirdi. Daha sonra Kazasker oldu Bu görevden ayrılmak istemesi üzerine, Mısır kadılığına tayin edildi ve buradan Hacca gitti. H. 931 yılında vefat etti.

19- Aydınlı Molla Kara Bali: Müderrislerin büyüklerindendir.

20- Molla Baban Çelebi, Abdurrahim b. Alaeddin el-Arabi: Döneminin önde gelen alimlerindendir.

21- Efdalzade oğlu Molla Musa Çelebi, Musa b. Hamidud-din b. Efdalüd-din el Hüseyni: Alim ve abid[42] bir kişi idi.

22- Molla Muhiddin el-Acemi:Edirne kadılığı yapmış olup hakkı söylemede tavizsiz biri idi.

23- Sinan Acemi, Molla Sinanuddin Yusuf Acemi: Devrinin önde gelen müderris ve yazarlarından olup, Seyyid-i Şerif Cürcani'nin "Şerhu'l Mevakıf" adlı eseri üzerine bir haşiye yazmıştır. Zaten büyük Türk alimleri içinde Cürcani ve Taftazani'nin eserleri üzerine şerh veya haşiye yazmayan yok gibidir.

24- Molla Seyyid İbrahim: İran'ın soylu ailelerinden birine mensup olup, Anadolu'da yaşamıştı. Allah dostlarından kabul edilir ve birçok kerameti nakledilir. H.935 yılında İstanbul'da öldü.

25- Molla İmam Ali , Amasyalı Alaeddin Ali: Müderrislik yaparak hayatını sürdürmüştür. Sultan Bayezid onu Mısır Sultanı Kayıtbay'a, iki ülkenin arasını düzeltmesi için elçi olarak göndermiş, o da bu görevi başarıyla yerine getirmişti.

26- Molla Kadı Mahmut, Bedreddin Mahmut b. Şeyh Muhammet: Sultan Bayezid'e imamlık yapmış bir zattı.

27- Molla Halili: Önceleri müderrislik yapmış, sonra kazaskerlik görevinde bulunmuştur.

28- Piri Paşa, Pir Muhammet Cemali: Bulgaristan'ın Sofya şehrinde kadılık yaptı. Ardından önce defterdar, daha sonra Sultan Selim'in veziri olduysa da bir süre sonra bu görevden azledildi. "Piri Paşa" namıyla meşhur olup güzel huylu ve iyilik sever biri idi. H.940'lı yıllarda vefat etmiş olan bu zat hakkında Sultan Selim şöyle demiştir. "İskender, veziri Aristotales ile övünüyorsa; ben de vezirim Piri Paşa'nın ileri görüşlülüğü ve akli üstünlüğüyle övünürüm."

29- Molla Zeyrek: Asıl adı Muhammet olup Bursa, İznik ve İstanbul'da bir süre müderrislik yaptıktan sonra, Edirne kadılığına getirildi.

---

[42] Abid: İbadete düşkün

Daha sonra da kazasker oldu. Sultan Selim bu zatı Mısır Sultanına elçi olarak göndermişti. H.939 yılında vefat etti.

30- "Bağdat Kadısı" lakaplı Molla Kıvamuddin Yusuf: Bir dönem Bağdat kadılığı yaptı. Erdebil oğlu isyanı çıkınca önce Mardin'e sonra da İstanbul'a göçtü. Engin bir ilme sahip olup, Hz. Ali'nin "Nehcu'l-Belağa" adlı eseri üzerine şerh yazmıştı.

31- Molla İdris, Bitlisli Molla İdris b. Hüsamettin: İran'da doğmuş olup, daha sonra Anadolu'ya göç etmişti. Sultan Bayezid ona son derece hürmet ederdi. "Ali Osman" adıyla Farsça bir eser yazmıştı ki; bu eserle ilgili; 'benzeri yazılmamıştır' ,ifadesi kullanılır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında vefat etti.

32- Molla Yakup b. Seyyidi Ali: Önde gelen müderrislerden biri olup, "Şir'atu'l-İslam" adlı eseri şerh etmişti. Sultan Bayezid bu eseri çok beğenmiş, bu sebeple ona "Şiratü'l-İslam şarihi" lakabını vermiştir.

33- Leys Çelebi: Asıl adı Nurettin Hamza olup, Sultan Bayezid döneminde defterdarlık görevinde bulunmuştu.

34- Molla Şücaeddin İlyas er-Rumi: Rumeli' de bulunan Dimetoka kasabasında doğmuş olup, ilmi, takvası ve zühdüyle meşhur büyük müderrislerdendi. Seyyid Cürcani'nin "Şerhu't-Tecrid", "Metalib", "Şerhu şemsiye" ve "Şerhu'l-Adud" adlı eserler üzerine yapmış olduğu haşiyelere, dipnot ve ekler yapmıştı. Daha çok akli ilimlerle meşgul olmuştur.

35- Taceddin İbrahim: Hocaoğlu diye meşhur olup, Bayezid dönemindeki müderrislerdendir.

36- İbn-i Muid: Üsküp'te müderrislik yapmış ve orada vefat etmiştir.

37- Molla Abrizade: Büyük müderrislerdendir.

38- Molla Şemsettin Ahmet el-Yekani: Bu zat da devrinin müderrislerindendir.

39- Molla Halebizade, Abdurrahman b. Muhammet b. Ömer Halebi: Fatih Sultan Mehmed'e yakınlığı bulunan alimlerden olup, onun hüsn-ü kabulüne mahzar olmuştu. Ancak daha sonra Sultanı kızdıran bir hareketi sebebiyle, huzurdan kovulacak ve Sultan, onun hakkında şöyle diyecektir: "Şayet hocamın oğlu olmasaydı onu yok ederdim." Kütahya kadısıyken vefat etmiştir.

40- Molla Abdulvehhap b. Abdulkerim: Sultan Selim zamanında defterdarlık yapmış, Sultan Süleyman zamanında vefat etmiştir.

41- Molla Yusuf Hamidi:Şeyh Sinan diye meşhur olmuş bir alim ve müderristir. Cürcani'nin "Şerh'ul-Miftah" adlı eseri üzerine haşiye yazmıştır.

42- Molla Cafer b. Taci: Sultan Bayezid'in yakınlığını elde etmiş ve onun yanında yüksek bir mevki kazanmıştı. Ancak bir ara Sultanın gazabına uğramış ve Sultan Selim zamanına kadar, bir daha kendisine

görev verilmemişti. Sultan Selim tahta geçince, onu kazasker yaptı, bir süre sonra da görevinden azledip idam ettirdi.

43- Molla Sadi b. Taci:Uzun süre müderrislik yapmış bir alimdi. Arap dili ve edebiyatına o kadar hakimdi ki; fasih Arap edebiyatçılarına taş çıkartacak şiirler okuyup yazardı. Cürcani'nin "Şerh'ul-miftah" adlı eserine bir haşiye yazmış, ayrıca Nesefi Akaidini de Arapça olarak çok hoş bir nazma çevirmişti.

44- Molla Kutbeddin Çelebi, Kutbeddin Muhammet b.Kadızade Rumi: Gelibolu ve Edirne'de müderrislik yaptıktan sonra, Sultan Bayezid onu saraya getirip kendisinden riyazat dersleri aldı. Çünkü Riyazat ilimlerinde döneminde onunla yarışacak kimse yoktu. Sultan Selim zamanında Anadolu kazaskerliğine getirildi.

45- Molla Paşa Çelebi: Arif billah olan Akşemseddin'in kardeşinin oğlu olup, adı Giyaseddin olan bu zat Hayali ve Hoca zade'den okumuştur. Ankara'da Seyfiye, Amasya'da Hüseyniye, Edirne'de Halebiye medreselerinde sonra Bursa Sultaniyesinde dersler verdi. Daha sonra ise istanbul'daki Sahn-ı Seman medreselerinden birinde son olarak da Eyyub el- Ensari medresesinde müderrislik yaptı. H. 928 yılında vefat etti.

46- Şeyh Muzafferuddin Ali eş- Şirazi: İran'da Sadreddin Şirazi ve Celaleddin Devvani'den ilim tahsil etti ve gelip Anadolu'ya yerleşti. Sultan Bayezid onu önce İstanbul'da Mustafa Paşa medresesine sonra da Sahn-ı Seman medreselerinden birine tayin etti. Görme duyusunu kaybetmesi üzerine, Bursa'ya yerleşti. Şafii mezhebine mensup olup akli ilimlerde, özellikle de mantik, kelam, matematik, geometri, astronomi ilimlerinde otorite idi. Buna rağmen fakir bir hayatı tercih etmiş, eline geçeni fakir ve yoksullara dağıtmıştır.

47- Molla Hakim Şah Muhammet el-Kazvini: Celaleddin Devvani'nin öğrencilerinden olup, Tıp ilminde mahirdi. Bir süre Mekke-i Mükerreme'de ikamet etmiş, daha sonra Sultan Bayezid'in davetiyle İstanbul'a gelmişti. Sultan Selim'in yanında saygınlık kazandı. Şekaiku'n Numaniyye sahibi onun ölümüyle ilgili olarak "Sultanı Azam zamanında vefat etmiştir". dediğine göre Kanuni zamanında vefat etmiştir. Celaleddin Devvani'nin "Şerhu'l Akaidi'l Adudiyye" adlı eserinin üzerine bir haşiye yapmış ve "Hayatu'l Hayvan"adlı eseri Farsça'ya çevirmiş olmasının yanında, başka bir çok eseri vardır.

48- Molla Seyit Mahmut: Sultan II. Bayezid zamanında Nakibu'l eşraflık[43] yaptı.Güzel ahlak sahibi, merasimi sevmeyen bir kişiliğe sahip olan bu zat nefis terbiyesine önem veren, cömert bir alimdi.

---

[43] Nakib'ul eşraf: Seyyid (Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler) ve Şeriflerin (Hz. Hasan'ın soyundan gelenler) işlerini takip etmek için kurulan teşkilata denir.

49- Molla Muhiddin: Dablbaz lakabıyla meşhur olup devrinin meşhur müderrislerindendir.

50- Radarhatipzade: Asıl adı İbrahim olup, Bursa'da müderrislik yaparken vefat etti.

51- Molla Yahya Halife: Adı Yahya b. Bahşi olup, alim ve vaiz biri idi. Beydavi tefsirini derse ön hazırlık yapmadan okuturdu. Sadru'ş Şeria'nın "Şerhu'l Vikaye" adlı eserinin üzerine bir haşiye yapmıştır.

52- Molla Kara Kemal, Karamanlı Kemalettin İsmail: Büyük müderrislerden olup, bir çok eseri vardır. Eserlerinden bir kısmı şunlardır: Keşşaf Tefsiri Haşiyesi, Beydavi Haşiyesi, Sadru'ş Şeria'nın "Şerhul-vikaye" ve Seyyid-i Şerif Cürcani'nin "Şerhu'l Mevakıf" adlı eserleri üzerine yaptığı haşiyeler.

53- Molla Abdülevvel b.Hüseyin: İbn Ümmü velet diye meşhurdur. Meşhur alim Molla Hüsrev'den okuyup, sonra da onun kızıyla evlendi. Birçok büyük vilayette kadılık yaptıktan sonra, dilinin tutulması üzerine İstanbul'daki evine hapsolup, yüz yaşında vefat etti.

54- Molla Şemsettin Ahmet Maşi: Müderrislerden olup, Yavuz Sultan Selim'in saltanatının ilk yıllarında vefat etmişti.

55- Molla Alaaddin Yetim, Alaaddin Ali Aydınlı: Takva sahibi bir müderris olup, kendisine yapılan kadılık teklifini kabul etmemişti. Günde yirmi ders okutuyor mukabilinde ise hiçbir ücret kabul etmiyor,nadiren hediye kabul ediyordu. Hayatta az ile yetinmeyi seven bu alim, doksan yaşındayken vefat etti.

56- Molla Şeyhi: Eyüp Sultan medresesinde müderrislik yapmış olup, bir çok kişi kendisinden ilim öğrenmiştir.

57- Molla Damiri: Sultan Bayezid onu Sahn-ı Seman medreselerinden birinde görevlendirdi. Molla İbn-i Müeyyed Sultana, onun bu medresede ders verecek bilgiye sahip olmadığını, söyleyince Sultan: "Normal bir kafiye şerhini okutabilir herhalde" diyerek, söylenenleri dikkate almamıştır.

58- Kastamonulu Molla Ömer: Büyük bir kıraat alimidir.

59- Kastamonulu Molla Alaaddin Ali: Molla Ömer'den kıraat dersleri almış ve bu dalda öğrenciler yetiştirmiştir.

60- Molla İbn Ömer, Kastamonuluzade: Kıraat alimi olup, bu konuda öğrenciler yetiştirmiştir.

61- Hüsam İbn Dellak: İstanbul'da Fatih camiinin imam hatibi olup, alim ve salih biri idi.

62- Molla Muhittin Tabip: Sultan onu baştabip yapmış olup, ona son derece izzet-i ikramda bulunurdu. Alim ve abid bir kişi olan bu zat fakir fukaraya yardımı çok severdi. Onun ölümünden sonra Bayezid

başhekimliğe Hacı Hekimi getirmiştir. Bu hekimin ilaçları Bayezid'e çok iyi gelirdi.

63- İskilipli Muhammet Muhittin: Tasavvuf ehli olan alimlerdendir. Sultan Bayezid Amasya valisi iken, Hacca giden Muhammed Muhittin, kendisini uğurlamaya gelen Bayezid'e: "Döndüğümde Osmanlı tahtında sen oturuyor olacaksın" demiş ve bu sözü gerçekleşmiştir. Bu yüzden Bayezid onu çok sevmiş ve onun için İstanbul'da bir zaviye yaptırmıştır. Vezirler ve kazaskerler onunla görüşebilmek için birbirleriyle yarışırlar, Sultan Bayezid de onunla beraber olmak için sık sık onu yanına çağırırdı. Büyük şöhret kazanmış olmasına rağmen, hiçbir zaman gurur ve kibre kapılmamış, zühd ve takvayı asla elden bırakmamıştı.

64- Siroz'lu Şeyh Muslihüddin: İskilipli Şeyh'in halifelerinden olup, alim ve abid biri idi.

65- Arif billah Seyit Velayet: Anadolu'nun Kırmastı kasabasından, soylu bir ailenin çocuğu olup, üç defa Hacca gitmişti. Son derece takva sahibi biriydi. Onun anlatılan kerametlerinden biri şudur: 'Sultan Selim Babasından tahtı kendisine bırakmasını isteyince bu işin akıbeti konusunda tasavvuf şeyhlerine danışmış, bunun üzerine Seyyid Velayet: "Tahta geçeceksin ama ömrün uzun olmayacak" demiş ve bu sözü gerçekleşmiştir.Nitekim Sultan Selim sadece sekiz sene tahtta kalmıştır.

66- Bolulu Çelebi, Şeyh Muhittin Muhammed: Önceleri müderris iken sonra tasavvufa yönelip mürşitlerden olmuştu.

67- Şüca Çelebi, Şücaüddin İlyas: İlk başta kadılık yapmış sonra, tasavvufa yönelip dünya ile ilişkisini azaltmıştı.

68- Şeyh Safiyyüddin Halife: Asıl adı Mustafa olup, takva sahibi mürşitlerdendi.

69- Bursalı Şeyh Rüstem Halife: Hacı Halife'nin müritlerinden olup, tevekkül sahibi ve ibadete düşkün biri idi.

70- Şeyh Ali Dede: (Arif billah ibn Vefa oğlu arif billah Ali Dede) İbadete düşkün takva sahibi şeyhlerdendir.

71- Şeyh Kara Ali: Şeyh Hacı Halife'den ders almış olup kendisini tam anlamıyla Allah'a adamış biridir.

72- Şeyh Ali el- Mağribi, Seyyid Ali b. Meymün el- Mağribi el-Endülüsi: Şekaiku'n-Numaniye adlı eserde onun hakkında şu bilgiler yer alır:" İbn Arefe ve Şeyh Debbasi'nin terbiyesinde yetişmişti. Hac yapmak amacıyla doğuya gitmiş, Mısır ve Şam'ı dolaşıp Bursa'ya gelmiş, sonra tekrar Şam'a dönmüş ve H.917 yılında orada vefat etmiştir. Takva hususunda aşırı titizlik gösterir, daima hakkı söyler ve asla sünnet-i seniyyeye aykırı davranmazdı. Bu gerekçeyle, ziyaretine gelenler için ayağa kalkmaz ve şöyle derdi:' Şayet Osmanlı Sultanı Bayezid gelse, yine de sünnete aykırı davramp, onun için ayağa kalkmam.' Devlet kademelerinde

görev kabul etmediği gibi, devlet adamlarının hediyelerini de kabul etmezdi.

Şezeratü'z-Zeheb' de Abdülhay bin Imad el-Hanbeli, onun hayatıyla ilgili şu bilgilere yer veriyor: "Onun soy kütüğü şöyledir: İbn Meymün b. Ebu Bekir b. Ali b. Meymun b.Ebn Bekir b. Yusuf b.İsmail b. Ebu Bekir b.Abdullah b. Hassun b.Süleyman b. Yahya b. Nasr el-Haşimi el-Kureşi el-Mağribi el-Ğumari. Mağrib'de Ğumara tepesinde doğmuş olup, daha sonra Fas'a yerleşmiş, bir süre ilimle meşgul olup dersler verdikten sonra, burada kadılık yapmıştı.Daha sonra ordıda kumandanlık görevini üstlenip, kuzey Afrika sahillerinin güvenliğini sağlamak amacıyla savaşlara katılmış, bir süre sonra bu görevi de bırakarak şeyhlerden ders almıştı.Bu şeyhlerden biri olan Şeyh Arefe Kayravani, onu Ebül-Abbas et-Tüzeri ed-Debbasi'ye göndermiş, oradan da doğuya gitmişti.

Şeyh Musa el-Karınavi diyor ki: "Bu zat onuncu asrın başlarında Beyrut'a gidip, İbn Arrak'la burada tanışmıştır. Beyrut'a ulaşıp, üç gün aç gezdikten sonra, bir gün müritleri kendisine yemek getiren İbn Arrak'la karşılaştı. Onu gören İbn Arrak'ın:" Şu garibanı da yemeğe çağırın" demesi üzerine, gidip karnını doyurdu. Ardından İbn Arrak İmam Evzai'ye gitmeyi teklif edince, beraber yola çıktılar. Yolda giderlerken İbn Arrak, sıvarilerin yaptığı gibi, kıvrak hareketler yapmaya başlayınca, İbn Meymun hoşnutsuzluk gösterdi. Bunun üzerine ibn Arrak ona: "Sen bu hareketleri benden daha mı iyi yaparsın?" diye sorup ondan: "Evet" cevabını alınca atından indi. Atın yularını tutan İbn Meymun, yuları hızlıca çekip, bir çırpıda ata binerek oyunlar sergileyince, onun bu konudaki mahareti anlaşıldı. İbn Meymun Allah'ın inayetiyle meşhur olana kadar da bir daha görüşmediler". Şekaik' de şöyle diyor: "O Kahire'ye geçip, buradan Hacca gitmiş, daha sonra Şam eyaletine dönüp bir çok kişiyi eğitmiştir."

İbn Imad el- Hanbeli, İbn Meymun'un metodunu İbn Arrak'ın "Sefine" adlı eserinden naklederek şöyle anlatıyor:" O mutasavvıfların giydiği hırkayı giymez, başkalarının giymesini de doğru bulmazdı. Şeyh Alvan'ın dediğine göre halveti de uygun görmez ve başkalarına tavsiye etmezdi. Onun öğütlerinden biri şudur: 'Onda dokuz sus ki; onda bir konuşmaya hakkın olsun.' Ayrıca o şöyle derdi: 'Şeytan vesvese verip kandırır. Dolayısıyla Allah'ın birliği ve dini hakikatler konusunda, içinizden geçen ve dilinizle söylediğiniz şeyleri kalbinize doğrulatarak, sakın aldanmayasınız!'

Kendi müritlerinin, halkın ve yöneticilerin arasında dolaşmasını istemez ve şöyle derdi: "Benim gözüme onlar fare ve yılan şeklinde görünüyorlar.Çünkü iki grup da yeryüzünün düzenini bozuyorlar." Döneminin alimlerine aşırı eleştiriler yöneltirdi. Onun sözlerinden bir kısmı şunlardır: "Bir eve sadece içindekilerden fayda vardır. İflas etmiş biri olarak tüccarların mallarını sayarak vaktini harcama. Onların yolunu tut ki; ulaştıkları mertebeye ulaşasın. Kurtuluşuna vesile olacak bir bakışa nail

olup da kendisini kurtaramayan'a şaşarım. Evinin altında hazine varken sen onu komşuda arıyorsun. Eserlerinden bazıları şunlardır. "Şerbü'l-Ecrümiyye ala Tarikati's-Sufiyye", "Ğurbetü'l-İslam fi Mısır ve'ş-Şam ve ma valahüma min Biladi'l Acemi ve'r-Rum", "Tenzihü's-Sıddik an vasfi'z-Zındik"; müellif bu eserinde Muhiddin Arabi'nin hayatını mükemmel biçimde anlatmıştır.

İbn Tolun'un anlattığına göre; İbn Meymun H.912 yılı sonlarında Şam'a gelmiş ve Salihiye semtinde bir sokağa yerleşmiş bunu duyan halk, berekete vesile olması için onun kapısına koşmuştur.

Muhammet İbn Arrak "Sefine" adlı eserinde, onunla ilgili olarak şu bilgilere yer eriyor: "İbn Meymun H.911 yılında Rumeli'den Hama'ya döndükten sonra, Arap ülkelerinde ilim ve irşatla meşhur olmuştur. Sonra H.913 yılında Şam'a geçmiş ve bu gelişinde üç yıl beş ay on dört gün burada kalıp insanları eğitip irşad etmiş ve Allah'ın yoluna davet etmiştir. Buna mukabil büyük bir halk kitlesi de ondan faydalanmıştır.

Sonra Şam'ın Salihiye semtinde kalırken kendisinde kabz[44] hali ortaya çıkmış, bunun uzun süre devam etmesi üzerine de halktan uzak kalabileceği bir yer aramaya başlamıştır. İbn Arrak'ın ona Mecdel Mauş köyünü tavsiye etmesi üzerine, aynı yılın Muharrem ayının on üçünde buraya göç etmiştir. ibn Arrak diyor ki : "Bu göçünde yol arkadaşı olarak yanında ben, henüz on yaşında olan oğlu ve sünnete uygun olsun diye, bir üçüncü kişi daha bulunuyordu. Burada onunla birlikte beş ay dokuz gün kaldım. Aynı yılın 11 Cemaziyelevvel Pazartesi gecesinde vefat etti. Vasiyeti doğrultusunda, orada bulunan bir tepenin doruğunda çorak bir araziye defnedildi.Daha sonra onun kabrinin yanına iki adam, iki erkek çocuk ve iki kadının yanı sıra iki kadınla, iki kız çocuğu defnedildi. Bahsi geçen iki adam: Endülüs'lü Ömer ve Maksanlı Muhammed'dir. İki çocuğa gelince bunlardan biri üç yaşındaki oğlum Abdullah, diğeri Türkmen asıllı Musa b. Abdullah, İki kadın ise; Ümmü İbrahim ile onun kızı ve Ziri'nin eşi Ayşe olmakla birlikte diğer iki kadın da Rahibe Meryem ile Hama'lı Fatma'dır. Vefatından önce ona: "Nereye hicret edeyim?" diye sorduğumda bana: "Din ve dünya konusunda rahat olabileceğin bir yere" cevabını verdi ve şu ayeti okudu:" Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: «Ne işte idiniz!» dediler. Bunlar: «Biz yeryüzünde çaresizdik» diye cevap verdiler. Melekler de: «Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!» dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir." (Nisa /97)

Ben derim ki: "Mecdel Mauş, Cebel-i Lübnan'da Suriye'ye bağlı Şuf kazasının bir köyüdür. Bu köyün sakinleri Ehli Sünnet inancına bağlı

---

[44] Kabz: Tasavvuf terimi olup yeme, içme ve konuşma gibi yasak olmayan bazı davranışlardan uzak durmak anlamına gelir.

Müslümanlardı. Yaklaşık iki yüz yıl önce aralarında çıkan bir düşmanlık sonucu köyü terk ettiler ve bu bölgeyi Hıristiyanlar satın aldılar.

İbn Meymun buraya gittiğinde halkı Müslüman olduğundan, o zamandan bu yana köylülerin tamamı onun kabrini bilir.

Bir ara Hıristiyanların bu kabristana kendi ölülerini defnetmek istedikleri haberi bize ulaştı. Bu dönemde Şuf kazasının kaymakamı olan amcam Mustafa Arslan'a durumu bildirdim. O da nahiye müdürünü arayıp, olayı araştırmasını ve kabrin zarar görmesine engel olmasını emretti. Diğer yandan biz de aramızda kampanya başlattık ve herkesin gücü nispetinde yaptığı yardımlarla oluşan yüz altınla, kabrin tamir edilmesini sağladık. Zira kabir yok olmaya yüz tutmuştu. Bu sebeple Hıristiyanların burayı defin amacıyla kullanmalarından korktuk. Hatta Cezayirli Emir Abdulkadir'in oğlu merhum Ali, bizim kabri onardığımızı haber almış ve benim de çorbada tuzum olsun ,diye bir miktar yardım da o göndermişti. Böylece ölümünden yaklaşık dört yüz yıl sonra mübarek velinin kabrini yenilemiş olduk. Bu güzel hizmete aracı olmak da bana nasip oldu.Tahminime göre bu olayın üzerinden de yaklaşık olarak otuz yedi yıl geçti. İbn Meymun ışığı doğuda parlayan Mağribli alimlerden olduğu ve –Allah şahittir ki- ölümünden dört asır sonra kabrinin tamirine hizmet bana nasip olduğu için onun hayat hikayesini uzattım. Biz şimdi Bayezid zamanında yaşayan meşhur alimlerin hayatına kaldığımız yerden devam edelim.

73- Arif billah Şeyh Ulvan Hamevi: İbn Meymun'un hizmetinde bulunmuş olup, tasavvuf ilminde bir derya idi. Şafii mezhebine mensup olan bu zat H.922 yılında vefat etti.

74- Şeyh Muhammet b. Arak: Çerkez beylerinin çocuklarından olup, askeriyede görevli olan bu zat büyük bir servete sahipti. Bütün bunları terk edip ibn Meymun'un hizmetine girdi ve burada nefsini terbiye ile meşgul oldu. İlim ve zühd sahibi biri olup İbn Meymun'un vefatından sonra bir süre Medine-i Münevvere'de bulunmuş, burada vefat edip, aynı yere defnedilmiştir. Hatırladığıma göre Beyrut'ta ona nispet edilen bir zaviye bulunmaktadır.

75- Sofizade: Asıl adı Abdurrahman olup, alim ve müderristi. Sonra Ali b. Meymun'la tanışmış ve onun öğrencilerinden olmuştur. İbn Meymun bir süre Bursa'da ikametinin ardından, Şam'a göçünce Anadolu'da kendi yerine halife olarak bu zatı bırakmıştı.

76- Şirvanlı Molla İsmail: Celalettin Devvani'den okumuş olup, bütün ömrünü ilme hizmet ederek geçirmiştir. Son zamanlarında Mekke-i Mükerreme'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiştir.

77- Şeyh Baba Nimetullah: Sofilerin ileri gelenlerinden olup, Akşehir'de ikamet etmiş ve aynı yerde vefat etmiştir.

78- Şeyh Muhammet Bedahşi: Dünya işlerinden kendini soyutlamış zühd sahibi bir alim olup, Şam'a göç etmiş ve buraya yerleşmiştir. Sultan Selim Şam'a girdiğinde, bu şeyhi iki kez ziyaret etti. İlk ziyaretinde ziyaret müddetince ikisi de konuşmadılar Sultan'a bunun sebebi sorulduğunda o şöyle dedi: "Söze büyük olanın başlaması uygundur.Dolayısıyla ben ondan daha üstün olmadığım için; o ise tevazusundan dolayı konuşmadı." İkinci ziyarette ise Bedahşi Sultana şu nasihatta bulundu: "Sen de benim gibi Allah kulusun. Ancak senin yükün daha ağır, benim ise böyle değil. Bu sebeple halkın yükünü ziyan etmemeye çalış." Bedahşi H. 922 yılında Şam'da vefat etti.

79- Emir Buhari, Seyit Ahmet el Buhari el Hüseyni: Buhara'dan Anadolu'ya göç etmiş ve burada Şeyh İlahi ile tanışmıştır. Son derece takva sahibi biri olduğu için, halkın aşırı teveccühünü kazanmış ve insanlar makam ve mevkilerini bırakıp onun hizmetini tercih eder olmuşlardır. Bu sebeple, İstanbul'da öğrencileri için bir mescit ve onun etrafına odacıklar yaptırmıştı. Meclisinde tam bir saygı atmosferi oluşurdu. İnsanlar o konuşurken, sanki başlarında bir kuş varmış da uçuverecekmiş gibi sessizce dinler, asla konuşmazlardı. Onun tasavvuftaki metodu ve üzerinde durduğu hususlar şunlardı: Azimetle amel, sünnete sarılmak, bidatleri terk etmek, namaz hususunda titizlik, insanlardan uzlet, gizli zikre devam etmek, geceleri ihya edip gündüzleri oruçlu geçirmek. Bu zat H.922 yılında vefat etmiştir.

80- Şeyh Muslihuddin et Tavil: Kastamonu'nun Küre kazasında doğdu. Bir süre ilimle uğraştıktan sonra, Şeyh İlahi'ye intisap edip, tasavvufla meşgul olmaya başlamıştır.

81- Abid Çelebi: Soyu Mevlana Celaleddin'e dayanır. Bir süre kadılık yapmış, sonra bu görevi bırakıp Şeyh İlahi'ye intisap etmiş olup, İstanbul'da bir mescit ve onun etrafına fakirler için odacıklar yaptırmıştır.

82- Üsküplü Şeyh Lütfullah: Şeyh İlahi'nin müritlerindendir. Hayatının sonlarına doğru kendisini ibadet ve zühde vermiş ve Üsküp'te bulunan tepelerden birinde uzlete çekilmiştir.

83- Bedrettin Baba: Bu zat da Şeyh İlahi'nin müritlerindendi.

84-Alaaddin Halife: Önceleri askeriyede görevliyken, bu görevinden ayrılıp şeyh Alaaddin Abdal'ın müritlerine katılmıştır.Bir çok kerameti nakledilen bu zatın İstanbul'da bir zaviyesi vardır.

85- Kovacı Dede namıyla meşhur Şeyh Sevindik

86- İmamzade: Aydın'ın önde gelen dervişlerindendir.

87- İznikli Şeyh Selahaddin: Şeyh Halife'nin müritlerindendir.

88- Şeyh Bayezid Halife: Tasavvuf ehli bir alim olup, Edirne'de ikamet etmiştir.

89- Sümbül Sinan, Şeyh Sinanüddin İmamzade: Aydın'ın önde gelen dervişlerindendir.

90-Cemal Halife, Karamanlı Şeyh Cemalettin İshak: Karaman'dan İstanbul'a göç etmiş bir mürşit ve terbiyeci olup onun vasıtasıyla bir çok kişi tövbe etmiştir.

Şekaik sahibi bu zatı ölüm döşeğinde ziyaret edip vasiyetini sorduğunda, kendisine şunları söylediğini yazıyor: "Sofilerin yolunu takip etme; çünkü bu gün gerçek sofi kalmamış olup, Tevhit ile ilhad[45] birbirinden ayrılamayacak kadar her şey birbirine karışmıştır. Dolayısıyla tuttuğun yoldan, ayrılmaman en doğru olanıdır. Ama illa tasavvuf yoluna gireceksen; İslam dinini yaşama konusunda taviz vermeyeni seç. Azıcık da olsa dine aykırı bir durum görmen halinde orayı da terk et. Çünkü şeriatsız tarikat olmaz."

91- Şeyh Davut: Mudurnulu olup, kendisinden bir çok keramet nakledilmiştir.

92- Şeyh Kasım Çelebi: Tasavvuf ehli olup, İstanbul'da Şeyh Ali Baba tekkesinde bulunmuştur.

93- Şeyh Ramazan: Hacı Bayram Veli'nin tabilerinden olup, büyük bir mürşittir.

94- Seferihisarlı Şeyh Baba Yusuf: Hacı Bayram Veli'nin tarikatına mensuptu. Sultan Bayezid İstanbul'da bir cami yaptırıp, burada kılınan ilk Cuma namazına katılmıştı. Şeyh Baba Yusuf'un, burada minbere çıkarak yaptığı vaaz, dinleyiciler üzerinde son derece etkili oldu. Dışarıdan bu vaazı dinlemek zorunda kalan üç Hıristiyan da çok etkilenerek, Müslüman oldular. Bu duruma fazlasıyla sevinen Bayezid, onlara iltifat ve ikramlarda bulunmakla birlikte, bu olay sebebiyle, bu şeyhe karşı da derin bir sevgi beslerdi. Şeyh hacca giderken, ona kendi kazancından olduğunu söylediği bir miktar altın vererek, bunları Hz. Peygamber'in kabrini aydınlatan kandillerin yağına harcanması için, tasadduk etmesini öğütledi. Ayrıca ondan Ravza-i Mutahhara'da kendisi adına şu dua ve niyazda bulunmasını da istedi: "Ya Rasulallah ümmetinin çobanı olan günahkar kul Bayezid sana selam gönderdi. Helal yoldan kazandığı bu altınların, senin kabrinin aydınlatılmasında harcanmasını istiyor ve sadakasını kabul etmen için sana yalvarıyor."

Sultanın bu isteğini yerine getiren Şeyh Efendi, Sultan Selim'in saltanatının ilk yıllarında vefat edip, Eyyüb el- Ensari'nin kabri civarına defnedildi.

[45] İlhad: İnanç bozukluğu, dinsizlik

9- YAVUZ SULTAN SELİM (1512-1520)

Yavuz Sultan Selim M.1512 (H.918) yılında Sefer ayının on ikinci günü tahta çıktığında yeniçeriler, ulufelerinin arttırılmasını isteyince, Sultan tahta çıkmasına yardımcı oldukları için, onların dediklerini yapmak zorunda kaldı. Bu arada İthal mallar üzerindeki %3'lük vergiyi de %5'e çıkarttı.

Amasya Sancakbeyi Şehzade Ahmed, bağımsızlığını ilan edip Bursa'yı istila etti ve Mustafa Bey'le anlaşarak, Ankara üzerine yürüdü. Bu durum karşısında kardeşlerini öldürmesi gerektiğini düşünen Yavuz, kardeşi Şehzade Korkut eline düşünce, onu öldürdü. Şehzade Ahmed'le Yenişehir ovasında savaşıp, esir edilince onu da öldürdü ve böylece Saltanatın tek hakimi oldu.

Tüm komşu ülkeler tebrik dileklerini iletmelerine rağmen, yalnızca Şehzade Ahmed'in Sultan olmasını isteyen Şah İsmail, Yavuz'u tebrik etmemişti. Safevi Devleti Şah İsmail döneminde tüm İran'a, Horasan'a, Irak'a, Kürdistan'a ve Diyarbakır'a -Fırat ile Seyhan ve Ceyhan arasındaki yerlere- sahip olarak, gücünün zirvesine ulaşmıştı. Bir Şii devleti olan Safeviler, Osmanlı topraklarında görüşlerini yaymaya çalışıyorlardı.

Bu duruma kızan Yavuz Sultan Selim, yüz seksen bin askerle Şah İsmail'in üzerine yürüdü. İran orduları, savaşmadan geriye çekildiler ve Çaldıran ovası üzerindeki tepelere ordugah kurdular. Osmanlılar Tebriz'e kadar varmıştı. Sultan savaş ateşini yakmadan önce, harp meclisini toplayıp vezirlerine; askerin en az yirmi dört saat dinlendirilmesi görüşünde olduğunu söyledi. Piri Paşa, kendisine katılmadığını ve hemen saldırı yapılması fikrinde olduğunu ifade edince, bu fikri daha doğru bulan Yavuz, hemen İranlılara hücum etti ve topçu ateşinin desteğiyle galip geldi. Şah İsmail'in haremi, malları ve tüm ağırlıklarıyla beraber bir çok esiri ele geçiren Yavuz, kadınlar ve çocuklar haricindeki tüm esirleri öldürttü.

Sultan Selim, o kışı Tebriz'de geçirip, ilkbaharda İran üzerine yürümek düşüncesindeydi. Fakat savaşmak ve yolculuk etmekten bıkan yeniçeriler dönmek isteyince, orduyu Amasya'ya götürdü. Kimi tarihçiler, geri dönüş sebebinin; Şah İsmail geri çekilirken her yeri yakıp yıktığı için, yiyecek ve yem bulamamak olduğunu söylerler.

Şah İsmail, Çaldıran savaşında esir düşen eşini iade etmesini isteyince, Sultan bu talebi geri çevirdi ve onun vezir Cafer Çelebi ile evlendirdi.

Yeniçeriler ikinci kez isyan ederek Sultanı İstanbul'a dönmeye mecbur bıraktıkları için, Sultan ceza olarak onların komutanlarından İskender Paşa'yı, Sekbanbaşı Osman'ı ve Kazasker Cafer Çelebi'yi öldürttü.

Çaldıran savaşından sonra Kürdistan, Osmanlı sınırlarına dahil oldu. Şah İsmail tarafından gönderilen bir ordu, Diyarbakır'ı geri almak istediyse de; Osmanlılar onları bozguna uğratıp Hasankeyf, Sincar, Birecik ve Musul'u ele geçirdiler.

Sultan Selim Arap beldelerini fethetmek amacıyla, Halep'e sefere çıktı. Seksen yaşında yaşlı bir insan olmasına rağmen, büyük emelleri olan Mısır Sultanı Kansu Gavri'de ordusuyla yola çıkınca, iki ordu Halep yakınlarındaki Mercidabık ovasında karşılaştılar . Osmanlının elinde bulunan toplar, savaşı onların lehine çevirdi ve Memlük komutanlar Canberdi Gazali, Hayır Bey ve Lübnan beyleri başta olmak üzere, Kansu Gavri'nin bir kısım askeri Sultan Selim tarafına geçtiler. Kansu Gavri, daha önce aralarındaki düşmanlıktan dolayı öldürülmelerini umarak, bu iki komutanı ordunun en önüne geçirmişti. Oysa bu komutanlar, Sultan Selim'le haberleşip anlaştılar ve yanlarına bazı Mısır'lı komutanlarla beraber Lübnan beylerinden Emir Fahreddin el-Maan'ı, soyumuzun temel direği olan dedemiz Emir Cemaleddin Arslani'yi ve Emir Asaf Türkmani'yi alarak Osmanlı tarafına geçtiler.

Savaş başladı, Sultan Selim galip geldi ve Sultan Gavri çarpışma esnasında öldürüldü. Bu savaş kimilerine göre M. 1516 (H.922) yılında yapılmış olsa da, doğru olan tarih M.1515 (H. 921)' tir. Sultan Selim, Halep'e ve savaşmaksızın Şam'a girdi. Rivayetlere göre Sultan, Cuma namazını Halep'teki Zekeriyya camiinde kılmış ve hatip hutbede onun için Allah'tan zaferler dileyip, ondan "Karaların ve denizlerin Sultanı, Harameyn-i Şerifeyn'in hakimi" diye bahsedince, kendisine "Harameyn-i Şerifeyn'in hadimi" denilmesini emretmiş ve şükür için secdeye kapanmıştır.

Sultan Hama'ya gelince, Seyyid Abdulkadir Geylani soyundan gelen meşhur Geylani ailesinin evine misafir olup, geceyi Asi nehrine nazır bir odada geçirdi ki; ben o odayı ziyaret ettim. Şair ve Edip olan Sultan, Geylani ailesine ikram ve ihsanlarda bulundu. Hama'da sevgi gösterileriyle karşılandı. Geylani ailesinin saygınlığı ve asaleti karşısında hayrete düştü ve bu ailenin bugünkü büyüğü olan Seyyid Abdulkadir el-Hasani el-Geylani'nin bana naklettiği iki beyitle, hayranlığını ifade etti.

Kansu Gavri'nin öldürülmesinden sonra Mısır tahtına oturan Tomanbay, savaş hazırlıklarına başladı. Sultan Selim Mısır'a saldırınca, tarihin en şiddetli çarpışmalarından biri cereyan etti. Topların gücü

sebebiyle Türkler Memlüklüleri yendi ve Sultan Selim Kahire'ye girdi. Tomanbay Osmanlılara ağır bir zayiat verdirdikten sonra yenilmiş fakat çarpışmada esir edilememişti. Yanında kalanlarla beraber, taşra'ya çekilmiş ve Osmanlılara saldırıyordu. Memlüklere sulh teklif eden Sultan, kabul ettiremeyince onlara saldırıp, Tomanbay'ı esir aldıktan sonra, idam ettirip, Kahire'nin kapısına astırdı. Bu olay M.1517 (H.923)senesinin 23 Nisan gününde meydana geldi. Bu savaştan sonra Hicaz Osmanlı himayesine girdi. Rivayetlere göre; Sultan bizzat kendi elleriyle Nil nehrinin kenarındaki derinlik ölçme direklerine bir kaç beyit yazmıştır. Bazı tarihçiler Sultan Arapça, Türkçe ve Farsça şiir yazabilen beliğ bir şair olduğu için, bu beyitlerin ona ait olduğunu zannederler fakat ben bu beyitleri "Lüzümiyyat'ıl-Ma'ri" de buldum. Sultan buradan alıp yazmıştır.

Sultan Selim Mısır'ın idaresini Hayır Bey'e bıraktıktan sonra, Suriye'ye dönüp, oranın idaresini düzene soktu. Sultan Selim, benzeri görülmemiş derecede dinamik, düşünülebilenin çok üstünde zeki bir zattı. Ulemayı ve edipleri seven, ilim ve irfanla dolu, devlet adamlarının bilinen gayretinden çok daha fazla gayret gösteren bir kişiydi. Tebdil-i kıyafetle, halkın arasına giriyor, onların durumunu araştırıp, şikayetçi oldukları idarecileri öğreniyor ve devlet memurları arasında adalet yolundan ayrıldığı kesinleşenleri cezalandırıyordu. Kendisiyle ilgili zikredilen tek kusur; kardeşlerini, vezirlerinden ve devlet görevlilerinden nicelerini öldürmek suretiyle kan dökmüş olmasıdır. Bu özelliğinden ötürü ona karşı cesaretle konuşabilen tek kişi; Türklerin Zembilli Ali Efendi dedikleri, Şeyhülislam Cemali Efendi'dir. Ali Efendi'nin sarkıtılmış bir zembili vardı. İnsanlar sorularını içine koyup, zembili sallarlar, o da zembili yukarı çekip, soruyu içinden alır ve cevabını zembilin içine koyup aşağı sarkıtırdı. Oudan fetvalar böyle alınırdı.

Anlatılanlara göre Sultan Selim, ülkesindeki Hıristiyanların hepsinin İslam'a girmelerini, aksi takdirde ülkeyi terk etmelerini isteyince, Zembilli Ali Efendi ona karşı çıkıp, şöyle demiştir: "Bunu yapman helal değildir. Biz onlardan sadece cizye alır ve itaat etmelerini bekleriz". İnsanların dilden dile naklettikleri bir başka bilgi de şudur: "Sultan Selim Arapça'yı devletin resmi dili yapmak istemiş fakat Türkler karşı çıkmışlardır." Bu bilgiyi pek çok kimse nakletmesine rağmen, ben kitaplarda böyle bir bilgiye rastlamadım. En doğrusunu Allah bilir.

Ülke içerisindeki Hıristiyanların İslam'ı kabule zorlanmaları veya ülkeden çıkarılmalarının gündeme geldiği, hem insanlar tarafından nakledilmiş, hem de kitaplarda mevcut bir bilgidir. Sultanın Hıristiyanlara her istediği yapmaya güç yetirebildiği dönemlerde İslam Şeriatının, adalet ve insan haklarını güvence altına alma prensipleriyle, onları koruduğu ortaya çıkmaktadır. Türklerden inançsız olanlar bu şer'i uygulamayı tenkit etmektedirler. Çünkü onlara göre; bu uygulama neticesinde Hıristiyanlar, Osmanlı Devletinde kalmış ve Türkiye'nin zayıflamasına sebep olmuşlardır.

Bu inançsız Türklere[46] göre, Türkiye'nin başına gelen siyasi oyunların ana sebebi; İslam Şeriatıdır. Bundan dolayı Dünya harbinden sonra idareyi ele geçirince, İstanbul'dakiler hariç, Türkiye'deki tüm Hıristiyanları ülkeden çıkardılar. Lozan'a katılan devletler, İstanbul'daki Hıristiyanların tamamının çıkarılmasına onay vermemişler, çıkarılmamalarına karşılık da, Trakya Müslümanlarının Yunanistan'da yaşamasını kabul etmişlerdir.[47]

Ne kadar acıdır ki; Avrupalılar tüm güçleriyle İslam dinini ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Halbuki İslam'ın doğuşundan bugüne kadar Hıristiyanlar, onun sayesinde İslam ülkelerinde ve Osmanlı devletinde bir Müslümanın yararlandığı tüm haklardan yararlanarak yaşamışlardır.

Osmanlı ülkesinde yaşayan Hıristiyanların sayısı on milyondan fazlaydı ve ne kadar gariptir ki; onları ülkeden çıkarmış olsa bile laik bir idareyi, kendilerini koruyan İslami bir idareye tercih ettiklerini görmekteyiz. Bu İslam'a karşı olan taassnb ve düşmanlıkta aklın ulaşabileceği en üst noktadır. Onları korumasına rağmen, İslam dininden nefret ediyorlar ve kendilerinin yok olması pahasına, onun da yok olmasını istiyorlar.

Sultan Selim M.1520 (H.926) yılının 22 Eylül'ünde vefat etti. Saltanatı sekiz yıl sürdü. Eğer bu büyük devlet adamının Saltanat tahtında geçirdiği süre daha uzun olsaydı; Osmanlı Devletinin gücünün ve genişliğinin nerelere kadar ulaşacağını kimse tahmin edemezdi.

"Şezeratu'z-Zeheb" de Sultan Selim'le ilgili şu bilgiler vardır: "926 senesinde vefat eden saygın Sultan , büyük Hakan, Selim Han b.Bayezid b.Mehmet Osmanoğulları'nın dokuzuncu padişahıdır. Onun ailesi, Allah'ın İslam otağını temelleri üzerine oturttuğu bir ailedir. Onun ait olduğu millet ise; Allah'ın iman şehirlerini sahiplenmeyi kendilerine nasip ettiği, İslam'ın bayrağını yükseltip ışığını yücelten, sünnete uymayı tavsiye edip, dinin kurallarını hakkıyla tanıyan bir millettir. Hayatını anlattığımız bu zat, Arap diyarını, Çerkezleri yurtlarından çıkararak veya kaçırarak darmadağın edip Çerkezlerin elinden kurtarıp oralara sahip olmuştur.

H. 872 senesinde Amasya'da doğdu, babası tahttan feragat edip, tahtı ona teslim ettiğinde ise 26 yaşında idi.

Sultan Selim karşı konulmaz bir melik, otoriter bir sultandı. Çok güçlü, çok kan akıtmış, güçlü ve cesur olanları seven, tebdil-i kıyafetle gece gündüz insanların durumlarını araştıran, uyanık, hafızası kuvvetli, tarihi ve hükümdarların başından geçen olayları incelemeyi seven bir kişiydi. Farsça, Rumca ve Arapça şiirleri vardır.

Şeyh Meriyyul-Hanbeli, "Nüzhetün-Nazirin" isimli kitabında şunları anlatır: "Sultan Selim döneminde Şah İsmail'in gücü arttı. Bütün çevre ülkeleri; Horasan, Azerbaycan, Tebriz, Bağdat ve Irak'ın tamamını

[46] Yazarın kendi düşüncesini yansıtır. Dinle ilgili değil, laikliğe göndermedir.
[47] Mübadele Olayı

kontrol altına aldı. Buraları ele geçirmek için yaptığı savaşlarda milyonlarca askeri öldürdü. Askerleri kendisine secde ediyor, her söylediğini yapıyorlardı. Kendisinin tanrı olduğunu iddia eden Şah İsmail, alimleri öldürüyor, kitaplarını yakıyordu. Ehl-i Sünnet alimlerinin ve şeyhlerinin kabirlerini açtırıp, kemiklerini çıkartmış ve yakmıştı. Bir beyi öldürdüğü zaman, onun karısını ve mallarını bir başkasına helal sayıyordu. Sultan Selim bütün bunları duyunca, onunla savaşmayı en büyük cihat sayıp hazırlık yaptı ve muhteşem ordusuyla, Tebriz yakınlarında onunla karşılaştı. İki ordu arasında meydana gelen büyük savaştan sonra Şah İsmail yenildi. Sultan Selim onun çadırlarına el koyup, halka eman[48] verdi. Oraları fethetmek amacıyla İran'da kalmak istediyse de; şiddetli kıtlık buna imkan vermedi. Sultanın hazırladığı erzak kafilelerinin gelmemesinden dolayı oluşan kıtlık sebebiyle; hayvan yemi iki yüz dirheme, bir somun ekmek de yüz dirheme satılıyordu. Şah İsmail yenilince erzak depolarının yakılmasını emrettiğinden Tebriz'de de bir şey bulamayan Sultan, Anadolu'ya dönmek zorunda kaldı.

Sultan Selim zamanında Gavri ile yapılan savaştan daha önce bahsedilmişti. Bu hadise şöyle gelişti: Şah İsmail seferinden dönen Sultan, erzak kafilelerinin gelmeyiş sebebini araştırdı. Ona, aralarında haberleşip, hediyeleşmelerinden dolayı, Şah İsmail'e muhabbet besleyen Kansu Gavri'nin kafilelere engel olduğu söylendi. Bu haberin doğruluğuna kesin kanaat getiren sultan, ikinci kez Şah İsmail'le savaşmadan önce, Kansu Gavri'yle savaşmaya karar verdi. Daha önce de geçtiği gibi, 922 senesinde askerleriyle Halep tarafına yürüdü. Gavri de büyük bir orduyla savaş için yola çıkınca, Halep'in kuzeyindeki Mercidabık'ta karşı karşıya geldiler Gavri önceleri galip durumdayken, Sultan Selim'in askerlerinin Gavri'nin ordusunda bulunmayan top mermilerini kullanmaları ve Selim Han'ın kendilerine Mısır ve Şam'ın idaresi sözünü verdiği Hayır Bey ve Gazali' nin hainlikleri neticesinde Gavri atların nalları altında ezildi.

Canberdi Gazali ve Hayır Bey savaştan sonra, Selim'in gizli dostu oldukları için, şehri boşaltıp savaşmadan Halep'e girmesini sağladılar. Halep halkı ellerinde Kur'an'larla, sesli bir şekilde: "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı" (Enfal:17) ayetini okuyarak eman dilediler. Selim onları büyüklüğüne yakışır şekilde ikramla karşıladı. Cuma namazı kılınırken, hatibin ismini söyleyip: "Hadimu'l Haremeyn-i Şerifeyn" dediğini duyunca, Allah Teala kendisini bu vazifeye layık gördüğü için şükür secdesine kapandı. Hayır Bey ile Gazali'nin şehri boşaltmasından sonra bu kez de Şam'a giden Sultan burada da halk tarafından dualarla karşılandı ve onlara ikramda bulundu. Orada ülke idaresini düzene sokmak için bir süre kaldı. Şam'ın Salihiyye semtindeki Muhyiddin-i Arabi'nin kabri üzerine bir

[48] Eman: İslam ordusuna teslim olmak isteyen kimselere verilen can ve mal güvenliği

kubbe inşa ettirdi. Oraya vakıflar yaptırdıktan sonra da Mısır'a yöneldi. Gazze yakınlarındaki Hanyunus'a gelince veziri Husam Paşa'yı idam ettirdi.

Sultan Selim Mısır'a gidince Çerkezlerin komutanı Tomanbay'la aralarında anlatması uzun süren çarpışmalar oldu. Cesur, ileri görüşlü ve iyi bir idareci olan Yusuf Sinan Paşa bu çarpışmalarda öldürülünce, çok üzülen Sultan Selim "Yusuf olmadan Mısır'ı fethetmenin ne faydası var" diyerek,üzüntüsünü izhar etmişti. Tomanbay ve komutanlarının çıkardığı şiddetli çarpışmalar sırasında, her iki tarafın da takdir edeceği üzere, oldukça cesur davranan Tomanbay, Sultan Selim'in askerlerini kırıp geçirdi. Tomanbay'ın güvendiği Hayır bey ve Gazali ona ihanet etmeselerdi, Selim Tomanbay'a galip gelemezdi. Savaşı kazanan Selim, Tomanbay'a ikramda bulunmak ve onu Mısır'a vekil olarak bırakmak isteyince, kendi akıbetinden korkan Hayır Bey itiraz edip: "Eğer bunu yaparsan; o ikinci kez saltanatı ele geçirir "diyerek onun asılmasını tavsiye etti. Bunun üzerine onu öldüren Sultan, önce Kahire'nin zevil kapısına asıp, daha sonra onu önceden anlattığımız gibi defnetti.

Sultan Selim asayişi sağlayıp düzeni kuruncaya kadar Mısır'da kaldığı süre içerisinde, casetlerin kokusunu duymamak ve suikastlara karşı tedbirli olmak maksadıyla Mikyas'ta konakladı. Hayır Bey'i Beylerbeyi olarak Mısır'a, Gazali'yi de Şam'a tayin etti. Mısırda dört tane kadı görevlendirdi. Bunlar: Hanefi olan Kadı'l-Kudat[49] Nureddin et-Trablusi, Maliki Kadı'l-Kudat ed-Demiri, Hanbeli Kadı'l-Kudat Şihabuddin Ahmed b.Neccar, ve Şafii olan Kadı'l kudat Kemaleddin'dir. Hicaz topraklarını ve diğer yerleri de topraklarına katan Sultan orada maaşları ayarladı, vakıflara dokunmadı ve Haremeyn halkı için senelik yetmiş bin irdeb[50] buğday belirledi.

Sultan daha sonra İstanbul'a dönüp, hazinelerin çoğunu dağıttı ve savaş için gerekli hazırlığı yapabilmek amacıyla, İran seferini erteledi. Sırtında ona rahat vermeyen ve en iyi, en maharetli doktorların bile tedavisinden aciz kaldıkları bir çıban çıktı. Bu çıban onunla idealleri arasında bir perde oldu. Hastalıktan yaklaşık kırk gün sonra Ramazan veya Şevvalde vefat etti.

Alai "Tarihuhü" adlı kitabında şunları anlatır: "İstanbul'dan Edirne tarafına gitti. Bu çıban koltuğunun ve göğsünün altında çıkmıştı. Saltanat konusundaki münakaşalarından dolayı babasıyla savaş yaptığı yere gelinceye kadar, çıbanın farkına varamadı.Fark ettikten sonra doktorlar çağırıldı lakin çıban çoktan kangrene dönüşüp, bağırsaklara ulaşmıştı. Çıbanı kesip almaya veya iyileştirmeye güç yetiremediler ve bu çıban onun ölüm sebebi oldu. Babasının kabri yanına Edirne'ye gömüldü.

---

[49] Kadı'l Kudat: İslam devletlerinde yargı sisteminin başında bulunan görevliye verilen isim

[50] İrdep: 150 kg'lık bir ölçek

YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİNDEKİ MEŞHUR ALİMLER

1- Molla Şemseddin Ahmed b.Süleyman b.Kemal Paşa: Dedesi Osmanlı paşalarındandır. Şımartılarak ve hürmet görerek büyümüş, fakat sonralan ilim ve olgunluğa ulaşma sevgisi ağır basınca, gece-gündüz ilim tahsil etmiştir. Tüm ilimlerde yeterli bilgiye ulaşınca, müderrisliğe başlayıp, bir medreseden diğerine atandı.Sonra Kazasker olup, Zenbilli Ali Efendi'nin vefatından sonra da Şeyhülislam oldu. H 940 senesinde Şeyhülislam iken vefat etti. Bir çok eseri arasında; "Keşşaf'a yazdığı şerh, "el-Islah ve'l-İzah" isimli Metin ve Şerh'ten oluşan fıkıh kitabı , yine Metin ve Şerhten oluşan bir usul kitabı, bir kelam kitabı ve feraiz kitabı ile birlikte, Seyyid Şerif'in "Şerhu'l-Miftah" ına yazdığı haşiyeler vardır. Zaten Türklerin büyük üstat alimlerinden Seyyid Şerif'in kitaplarına haşiye yazmayan yoktur. Tüm bunların yanında Türkçe ve Farsça eserleri de olan Molla Şemseddin'in Türkçe eserlerinden biri de "Tarih-i Ali Osman"dır.

2- Molla Abdulhamid b. Ali : Önce Arap diyarında, sonra İran'da okudu.Oradan da Anadolu'ya gelip, Kastamonu'ya yerleşti. Sultan Selim tahta oturunca, Molla Abdulhamid'i kendisine imam yaptı. Molla, Sultanla beraber çıktıkları seferde Mısır'dan dönerken Şam'da vefat etti.

3- Molla Muhyiddin Mehmed Şah b.Ali b.Yusuf b. Şemseddin Fenari: Nesilden nesile ilmin merkezi olmuş bir ailedendir. Uzun süre müderrislik yaptıktan sonra, İstanbul kadısı olmuş, daha sonra da Kazaskerlik yapmıştır.

4- Molla Muhyiddin Mehmed b.Ali b.Yusuf b.Şemseddin Fenari: Uzun süre müderrislik yaptıktan sonra kazasker oldu.Takva sahibi, araştırmacı, insanlarla olan ilişkilerinde ölçülü , fakirleri ve salihleri seven bir alimdi. "Şakaik" yazarı onun için: "Allah ona rahmet eylesin. Fetva vermekte allame olup, takvada ise tam bir örnekti.

5- Molla Muhyiddin Mehmed b.Alauddin Ali el-Cemali: İlim ve fazilet kaynağı bir ailedendir. Önce müderrislik ,sonra kadılık yaptı. Güzel bir yaşantısı oldu.

6- Mehmed Şah b. Mehmed b. Hacı Hasan: Uzun süre müderrislik yaptı. "Muhtasaru'l-Kuduri" ye yaptığı şerh başta olmak üzere birçok eseri vardır.

7- Molla Hüsameddin Hüseyin b.Abdurrahman: Meşhur medreselerin bir çoğunda müderrislik yaptıktan sonra kadılık yaptı.

8- Muslihuddin Mustafa b.Halil: "Şakaik" yazarının babasıdır. İstanbul'un fethedildiği sene olan H.857'de, Taşköprü'de doğdu. En meşhuru Hocazade olmak üzere birçok alimden ders aldı. Dönem dönem Ankara, Bursa, Üsküp ve Edirne'de müderrislik yapmıştır. Sonra Sultan Bayezid onu oğlu Sultan Selim'e Hoca tayin etti. Sultan Selim tahta

oturunca, onu Halep'e kadı tayin etti. Bir süre sonra kadılıktan istifa edip, müderrisliğe döndü. Oğlunun anlattıklarına göre; zahid, abid, edep ve vakar sahibi bir zattı. Oğlu, babasından içinde yalan veya edep dışı bir ifade olan hiçbir söz işitmediğini söyledikten sonra, onunla ilgili şu bilgileri verir: "İçi dışı temiz bir insan olmakla birlikte, özellikle hadis, tefsir, fıkıh usulü ve edebi ilimlerde uzmandı. Akli ilimlerde ise; derin bir bilgiye sahip değildi." Kendisinin birçok da eseri vardır.

9- Kıvameddin Kasım b.Halil: Muslihuddin Mustafa'nın kardeşidir. Çok değerli bir müderris olup, özellikle edebi ve akli ilimlerde uzmandı.

10- Abdulvasi b. Hızır: Komutan çocuklarındandır. Aslen Rumeli'deki Dimetoka şehrinden olup, İran ve Horasan'a ilim tahsili için gitmiştir. Allame Taftazani'nin Şeyhülislam torunundan, "Şerhu'l Metali" haşiyeleri ile Seyyid Şerif Cürcani 'nin "Şerhu'l-Adud"adlı eserinin haşiyelerini okumuştur. Sultan Bayezid'in saltanatının son dönemlerinde Anadolu'ya döndü. Sultan Selim zamanında Müderrislik , Sultan Süleyman zamanında da Kazaskerlik yapmış olup, Kazaskerlik döneminde medreseler ve kütüphaneler inşa ettirmiştir. Kazaskerliği bıraktıktan sonra Mekke-i Mükerreme'ye göç edip, uzlete çekildi ve H. 945 senesinde vefat edinceye kadar, orada ibadetle meşgul oldu.

11- Abdulaziz b.Yusuf b.Hüseyin el-Hüseyni: Abid Çelebi diye meşhurdur. Müderrislik ve kadılık yaptı.

12- Abdurahman b.Yusuf b.Hüseyin el-Hüseyni: Bir süre müderrislik yaptıktan sonra, ibadette bulunmak amacıyla uzlete çekildi.

13- Aydınlı Pir Ahmed Çelebi : Çok kıymetli müderrislerdendir.

14- Muhyiddin Mehmed b.el Hatip Kasım: Müderris olup, bir dönem Sultan Bayezid'in oğlu Ahmed Bey'in hocalığını da yapmıştır. Alim, Edip, Abid ve vera sahibi bir zattı. Arapça ve Türkçe şiirler yazmakla birlikte, aynı zamanda Vak'anüvistti [51].

15- Zeynuddin Mehmed b.Mehmed Şah el-Fenari: Faziletli, takva ve vera sahibi bir alim olarak, uzun süre ilme hizmet etti.

16- Molla Davud b.Kemal el-Koçevi: Çok kıymetli bir müderris olup, akli ilimlerde derin bir bilgisi vardır.

17- Bedrettin Mahmud: Küçük Bedrettin diye meşhurdur. Akli ilimler ve hadis ilmiyle meşgul olurdu.

18- Molla Nurettin Hamza : Fıkıhçı olmakla birlikte, servet biriktirmeye de düşkündü. Kendi servetiyle İstanbul'da bir cami ve alimlerin kalması için odalar yaptırınca vezir İbrahim Paşa ona: "Sen parayı seven birisisin. Nasıl oldu da bu hayır işlerine para harcadın?" deyince cevaben: "Bu harcama, servetime olan sevgimin zirvesidir. Çünkü malımın

---

[51] Vak'anüvist: Resmi tarihi yazmakla görevlendirilen memur

benim arkamda, dünyada kalmasına razı olamadığımdan, yanımda ahirete götürüyorum" demiştir.

19- Molla Muhyiddin Mehmed el-Berdei: Arapça ilimlerinde otorite olan, birçok esere imza atmış, güzel ahlak sahibi bir zattı.

20- Molla Mahmud: İbn Mücellid diye meşhurdur. Alim ve Zahid bir zat olup, Sultan Süleyman 'ın saltanatının ilk dönemlerinde vefat etti.

21- Muhyiddin Mehmed b.Yusuf b.Yakup: Ece zade diye tanınır. Öuceleri Müderris iken, Sultan Selim zamanında kadılık yaptı.

22- Muhyiddin Mehmet: Şeyh Şazeli diye meşhurdur. İbadete düşkün bir alimdi.

23- Sinanuddin Yusuf b.Alauddin el-Yegani: Müderrislik ve kadılık yaptı. Sultan Selim zamanında Şam kadısı idi. Seyyid Şerif Cürcani'nin "Şerhu'l Mevakıf" ına haşiyeler yazdı.

24- Pir Ahmed b. Nureddin Hamza: Meşhur medreselerde müderrislik yapmakla birlikte, farklı zamanlarda iki kez, Mısır'a kadı olarak atandı.

25- Molla Paşa Çelebi El-Yegani: Bir müddet müderrislik yaptı. Seyyid Şerif Cürcani'nin "Şerhu'l Miftah"ına bir haşiye yazdı.

26- Paşa Çelebi b. Zeyrek: Tanınmış müderrislerdendir.

27- Muhyiddin b. Zeyrek: Bir çok şehirde kadılık yaptı.

28- Molla Abdulaziz: İbn Ümmü Veled namıyla meşhur olan Molla'nın torunu olup, alim ve edebiyatçı idi.

29- Muhyiddin Mehmed b.Muslihuddin el-Koçevi: Bir çok insanın kendisinden faydalandığı alim ve zahid bir zat olup, bir çok eseri vardır.

30- Şerif Abdurrahim el-Abbasi: Mısır'da doğdu. Edebi ilimlerde uzmanlaştıktan sonra, Bayezid Han döneminde İstanbul'a gelip daha sonra Mısır'a geri döndüyse de, Kansu Gavri'nin devleti yıkılınca yeniden İstanbul'a geldi. H.963 senesinde vefat ettiğinde, yaklaşık yüz yaşındaydı. "Meahıdu't Tensis fi şerhi Şevahidi't-Tahlis" isimli kitabı çok meşhurdur. Kendim bir tane edinmeden önce, kırk beş yıl evvel İstanbul'da, eski Mekke Emiri Abdullah Paşa'dan emaneten alıp bu kitabı okudum. Benim okuduğum nüshayı "Büyük Şenkiti" diye meşhur olan; et-Telamid Şenkiti'nin oğlu Mehmet de okumuş ve kitaba notlar düşmüştü. Okuduğum bu notlardan biri; kitaptaki "Ahmet b.Half öldürüldü" bilgisinin yanına düşülen notu ki;şöyle yazılmıştı: "Şahsın adı, Half b. Ahmet'tir ve yatağında kendi eceliyle ölmüştür."

31- Amasyalı Bahşi Halife: Amasya'da doğup, beldesinin alimlerinden ders okudu. Arap diyarına gidip orada da ulemadan dersler aldı. Sonra tasavvuf yolunu seçti ve vaaz ederek, dinin hükümlerini hatırlatarak, bir çok insana faydalı oldu. H. 931 senesinde vefat etti.

32- Muhyiddin Mehmed b. Ömer b. Hamza: Dedesi Maveraünnehir'den olup, Sadettin Taftazani'nin öğrencilerindendir. Dolaşa dolaşa Antakya'ya gelmiş ve Mehmet burada doğmuştur. İlk olarak Antakya'da okuduktan sonra; önce Hasankeyf ve Amid'e, oradan da Tebriz'e gidip, bu yerlerdeki alimlerden de dersler okudu ve ardından Antakya ve Halep'e geri döndü. Bir dönem sonra Kudüs'e gidip, orada bir müddet kaldıktan sonra Hacca gitti. Ardından gittiği Mısır'da, Sultan Kayıtbay tarafından büyük bir hürmetle karşılandı ve Kayıtbay'ın vefatına kadar onun yanında kaldı. Sonra deniz yoluyla Anadolu'ya doğru yolculuğa çıkıp Bursa'ya geldi. Orada büyük bir saygınlığa ulaştıktan sonra İstanbul'a gitti ve halka kendisini sevdirdi. Onun bir vaazını dinleyen Sultan Bayezid, ona karşı büyük bir hürmet beslemeye başladı. Sultan Bayezid'e ithafen, Siret-i Nebeyiyye (Hz. Peygamber' in hayatı) hakkında "Tehzibu'ş Şemail" kitabını yazdı.

Sultan'la birlikte savaşa katılan Mehmet b.Ömer Mişan kalesi fethedildiğinde, kaleye giren ikinci veya üçüncü kişi oldu. Bu gazadan sonra Halep'e gitti. Sultan Selim zamanında Anadolu'ya dönüp, onu kızılbaşlar'la -Hz.Ali'yi ilahlaştıranlar- cihada teşvik etti. Askerlere de etkileyici vaazlar yapıp, onlara cihadın sevabını hatırlatıyordu. Bir dönem sonra Rumeli'ye giderek, oranın halkına vaazlar etmeye başladı. Halkın çoğunu ıslah etmekle kalmayıp, pek çok gayri müslim de onun sayesinde müslüman oldu. Sarayova'da bir Cami, Üsküp'te de bir mescid yaptırıp buralarda yaklaşık on yıl vaazlar etti ve Kur'an-ı Kerim'den açıklamalarda bulundu. H.932 senesinde Sultan Süleyman'la beraber, Macaristan'a sefer'e çıkıp, fetihlerde bulundu.

Bu seferin ardından Bursa'ya yerleşip büyük bir cami yapımına başladıysa da, H.938 yılının Muharrem ayında, yetmiş yaşlarındayken, camiyi tamamlayamadan vefat etti. Yaklaşık yüz çocuğu ardır. Çok sayıda kitap ve risale yazdı. Birçok sünneti ihya ederken birçok bidati de ortadan kaldırmıştır. Bu zat hayatta iken değerleri insanlar tarafından bilinmeyen, öldüklerinde anlaşılan kimselerdir.

33- Hayrettin Hızır: Atufi diye meşhur olup,. Sultan Bayezid'in hocasıydı. Sonra vaizliği seçerek, Cuma günleri İstanbul'daki Camilerde Kur'an-ı Kerim'den vaazlar etti. Tefsir konusunda uzman olmakla birlikte, Meani ve Beyan ilimlerinde de otorite denebilecek bir alimdi.

34- Abdulhamid b.Şeref: Kastamonuludur. Döneminin alimlerinden ilim öğrendikten sonra, tasavvufa ilgi duyarak, Nakşibendi şeyhlerinden Uzun Muslihuddin'in sohbetlerinde bulundu. Onun ölümünden sonra vaizliğe başlayıp, Tefsir'e yöneldi. Dünyadan elini eteğini çekmiş bir insandı.

35- İsa Halife: Kastamonuludur. Mutasavvıf bir zat olup, insanları etkileyen vaazlar ederdi.

36- Molla Şuayb et-Turabi: Sultan Bayezid onu kölelerine hoca yaptı. Bir dönem sonra vaizliğe başlayan Molla Şuayb, sağlam bir karaktere ve çok güçlü bir bünyeye sahipti. Gençliğinde hayvanların nallarını parmaklarıyla kırdığı söylenir.

37- Amasyalı Muhyiddin Mehmed: Vaizlik yapan ve hadis ilmiyle uğraşan bir alimdi. İnsanlar takvasından ve vera'sından ötürü onu seviyorlardı.

38- Molla Tokati: Ölünceye kadar Amasya'da yaşayıp, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde vefat etti. Uzlete çekilmiş bir halde, ibadetle ve ders vermekle meşguldü.

39- Amasyalı Molla Muslihıddin Musa b.Musa: Amasya'daki Sultan Bayezid Camisi kütüphanesinin yöneticisi olduğundan "Hafızu'l-Kitap" diye meşhur olmuştur. Önce İran, sonra Arap alimlerinden ders okudu. Sağlam bir inanca, örnek alınacak bir yaşantıya sahipti. Fıkıh ve fıkıh usulünde otoriteydi. Çok nefis eserler verdi.

40- Amasyalı İbnü'l-Maid: Araştırmacı ve faziletli bir alim olup, tasavvuf yoluna girdi. Haysiyetine düşkün bir insandı.

41- Molla Abdullah Hoca: Köprüce kasabasında yaşadı. Arapça ilimlerde ve fıkıhta meşhur olmuş salih bir zattı.

42- Molla ibni Dedecik: Kıraat-ı aşere[52] okutmasıyla meşhurdur. Örnek alınacak bir hayatı olan zühd hayatı yaşayan, ibadete düşkün bir zattı.

43- Manisalı Sadık Halife: Kıraat ilminde meşhur olmuş, bolca ibadet eden, kanaatkar bir insandı.

44- Mehmet b. Hacı Hasan: Alim bir zattı fakat sade yaşam ve zühd konusunda ulema çizgisinde olmayıp, gösterişli ve müreffeh hayatı seviyordu. Sultan Selim onu umera'dan yaptı. Çok güzel şiir yazar ve iyi derecede tarih bilirdi.

45- Mehmet Paşa: Sultan Bayezid'in hocası İbn Muarrif'in torunudur. Sultan Selim'in vezirlerinden olup, Adab-ı Sultaniyyeyi (Devlet Muaşeretini) çok iyi bilirdi.

46- Molla İsa Paşa: Vezir İbrahim Paşa'nın oğludur. Alim bir zat olup, önce Divan-ı Ali'de Nişancı, ardından da Şam Eyaletinde Beylerbeyi oldu.

47- Molla Niharı: Bir dönem müderrislik yaptı. Hacca gittiğinde Mekke'de vefat etti. Edebiyatçı bir alimdi.

48- Molla Haydar: Molla Hayali'nin kardeşidir. Beldesindeki alimlerden ders aldıktan sonra, Mısır'a gidip oradaki ulemadan da ders aldı.

---

[52] Kıraat-ı Aşere: Kur'an-ı Kerim'in okunuş keyfiyyeti 10 Kıraat alimine nispet edilen okuyuş

Bir dönem sonra Anadolu'ya dönüp Bursa'ya yerleşti. Yavuz Sultan Selim'in son dönemlerinde vefat etti. Güzel bir görünüme sahip, iyi geçimli, hitabeti güzel olan, toplantılara güzellik katan biriydi.

49- Molla Hızır Şah b. Molla Mehmet b. Hacı Hasan: Birçok şehirde kadılık yaptı. İnsanlarla fazla ilgilenmeyip, kendi nefsiyle meşgul olan, yumuşak huylu bir zattı.

50- Mahmut b. Kemal: Ahi Çelebi diye meşhurdur. Babası meşhur bir doktor olup, Fatih ondan kendi doktoru olmasını istediğinde: "Hürriyeti bırakıp köleliği nasıl seçerim?" deyip kabul etmemiştir. Babasının vefatından sonra, Ahi Çelebi uzman bir tabip olup, Fatih'in İstanbul'da yaptırdığı hastanenin başhekimliğine getirildi. Sultan Bayezid döneminde de başhekim tayin edilip, bir dönem sonra azledildiyse de; kısa bir süre sonra görevine iade edildi. Kanuni Sultan Süleyman zamanında da başbekimlikten bir dönem azledilmesine rağmen, bu makama yine döndü. Hac ibadetini yaptıktan sonra geri dönerken Mısır'da vefat etti ve İmam Şafi'nin yanına defnedildi.

51- Hüdhüd Bedreddin: Sarayın meşhur doktorlarındandır.

52- Arifbillah Şeyh Nasuh et-Tusi: Büyük mutasavvıflardandır.

53- Arifbillah Şeyh Muslihuddin: Bursa'da imamdı.

54- Arifbillah Muhammed: İbn Acı Şurbe diye meşhurdur.

55- Arifbillah Muhyiddin Mehmet: Ebu Şame diye tanınır. Zühd hayatı yaşayıp, bolca ibadet eden bir zattır.

56- Arifbillah Şeyh Abdürrahim el-Müeyyidi: Hacı Çelebi diye tanınır.

57- Şeyh Muhyiddin Mehmet b. Molla Bahauddin: İskilipli Arifbillah Muhyiddin'den tasavvufta icazet aldı.

58- Şeyh Muslihuddin Mustafa: Hoca zadenin soyundandır.

59- Arif billah Muslihuddin Mustafa: İbn Muallim diye tanınır.

60- Arif billah Şeyh Halife

61- Şeyh Muhyiddin Esved: Şeyh Hacı Halife'nin sohbetinde bulundu.

62- Şeyh Lütfullah : Şeyh Hacı Halife'nin sohbetinde bulundu.

63- Şeyh Emir Ali b. Emir Hasan: Celalettin el-Germiyani'nin soyundandır.

64- Molla Hızır Bey b. Molla Ahmet Paşa: Bursa'daki Sultan Murad medresesinde Müderristi.

65- Şeyh Mahmut b. Osman b. Ali en-Nakkaş: Lamii diye Meşhurdur.

66- Amasyalı Seyyid Halife: İbadete düşkün bir alim, takva ve vera sahibi, heybetli ve vakarlı bir zattı.

67- Şeyh Abdüllatif: Şeyh İbnu'l Vefa tarikatının bağlılarındandır.

68- Hacı Ramazan: Kastamonu'da yaşadı.

69- Şeyh Sinanuddin: Suhte Sinan diye meşhurdur.

70- Molla Şemseddin Ahmed b.Süleyman b.Kemal Paşa: Dedesi Osmanlı paşalarındandır. Şımartılarak ve hürmet görerek büyümüş, fakat sonraları ilim ve olgunluğa ulaşma sevgisi ağır basınca, gece-gündüz ilim tahsil etmiştir. Tüm ilimlerde yeterli bilgiye ulaşınca, müderrisliğe başlayıp, bir medresedeu diğerine atandı.Sonra Kazasker olup, Zenbilli Ali Efendi'nin vefatından sonra da Şeyhülislam oldu. H 940 senesinde Şeyhülislam iken vefat etti. Bir çok eseri arasında; "Keşşaf'a yazdığı şerh, "el-Islah ve'l-İzah" isimli Metin ve Şerh'ten oluşan fıkıh kitabı , yine Metin ve Şerhten oluşan bir usul kitabı, bir kelam kitabı ve feraiz kitabı ile birlikte, Seyyid Şerif'in "Şerhu'l-Miftah" ına yazdığı haşiyeler vardır. Zaten Türklerin büyük üstat alimlerinden Seyyid Şerif'in kitaplarına haşiye yazmayan yoktur. Tüm bunların yanında Türkçe ve Farsça eserleri de olan Molla Şemseddin'in Türkçe eserlerinden biri de "Tarih-i Ali Osman"dır.

71- Molla Abdulhamid b. Ali : Önce Arap diyarında, sonra İran'da okudu.Oradan da Anadolu'ya gelip, Kastamonu'ya yerleşti. Sultan Selim tahta oturunca, Molla Abdulhamid'i kendisine imam yaptı. Molla, Sultanla beraber çıktıkları seferde Mısır'dan dönerken Şam'da vefat etti.

72- Molla Muhyiddin Mehmed Şah b.Ali b.Yusuf b. Şemseddin Fenari: Nesilden nesile ilmin merkezi olmuş bir ailedendir. Uzun süre müderrislik yaptıktan sonra, İstanbul kadısı olmuş, daha sonra da Kazaskerlik yapmıştır.

73- Molla Muhyiddin Mehmed b.Ali b.Yusuf b.Şemseddin Fenari: Uzun süre müderrislik yaptıktan sonra kazasker oldu.Takva sahibi, araştırmacı, insanlarla olan ilişkilerinde ölçülü , fakirleri ve salihleri seven bir alimdi. "Şakaik" yazarı onun için: "Allah ona rahmet eylesin. Fetva vermekte allame olup, takvada ise tam bir örnekti.

74- Molla Muhyiddin Mehmed b.Alauddin Ali el-Cemali: İlim ve fazilet kaynağı bir ailedendir. Önce müderrislik, sonra kadılık yaptı. Güzel bir yaşantısı oldu.

75- Mehmed Şah b. Mehmed b. Hacı Hasan: Uzun süre müderrislik yaptı. "Muhtasaru'l-Kuduri" ye yaptığı şerh başta olmak üzere birçok eseri vardır.

76- Molla Hüsameddin Hüseyin b.Abdurrahman: Meşhur medreselerin bir çoğunda müderrislik yaptıktan sonra kadılık yaptı.

77- Muslihuddin Mustafa b.Halil: "Şakaik" yazarının babasıdır. İstanbul'un fethedildiği sene olan H.857'de, Taşköprü'de doğdu. En meşhuru Hocazade olmak üzere birçok alimden ders aldı. Dönem dönem Ankara, Bursa, Üsküp ve Edirne'de müderrislik yapmıştır. Sonra Sultan Bayezid onu oğlu Sultan Selim'e Hoca tayin etti. Sultan Selim tahta

oturunca, onu Halep'e kadı tayin etti. Bir süre sonra kadılıktan istifa edip, müderrisliğe döndü. Oğlunun anlattıklarına göre; zahid, abid, edep ve vakar sahibi bir zattı. Oğlu, babasından içinde yalan veya edep dışı bir ifade olan hiçbir söz işitmediğini söyledikten sonra, onunla ilgili şu bilgileri verir:" İçi dışı temiz bir insan olmakla birlikte, özellikle hadis, tefsir, fıkıh usulü ve edebi ilimlerde uzmandı. Akli ilimlerde ise; derin bir bilgiye sahip değildi." Kendisinin birçok da eseri vardır.

78- Kıvameddin Kasım b.Halil: Muslihuddin Mustafa'nın kardeşidir. Çok değerli bir müderris olup, özellikle edebi ve akli ilimlerde uzmandı.

79- Abdulvasi b. Hızır: Komutan çocuklarındandır. Aslen Rumeli'deki Dimetoka şehrinden olup, İran ve Horasan'a ilim tahsili için gitmiştir. Allame Taftazani'nin Şeybülislam torunundan, "Şerhu'l Metali" haşiyeleri ile Seyyid Şerif Cürcani 'nin "Şerhu'l-Adud"adlı eserinin haşiyelerini okumuştur. Sultan Bayezid'in saltanatının son dönemlerinde Anadolu'ya döndü. Sultan Selim zamanında Müderrislik, Sultan Süleyman zamanında da Kazaskerlik yapmış olup, Kazaskerlik döneminde medreseler ve kütüphaneler inşa ettirmiştir. Kazaskerliği bıraktıktan sonra Mekke-i Mükerreme'ye göç edip, uzlete çekildi ve H. 945 senesinde vefat edinceye kadar, orada ibadetle meşgul oldu.

80- Abdulaziz b.Yusuf b.Hüseyin el-Hüseyni: Abid Çelebi diye meşhurdur. Müderrislik ve kadılık yaptı.

81- Abdurahman b.Yusuf b.Hüseyin el-Hüseyni: Bir süre müderrislik yaptıktan sonra, ibadette bulunmak amacıyla uzlete çekildi.

82- Aydınlı Pir Ahmed Çelebi : Çok kıymetli müderrislerdendir.

83- Muhyiddin Mehmed b.el Hatip Kasım: Müderris olup, bir dönem Sultan Bayezid'in oğlu Ahmed Bey'in hocalığını da yapmıştır. Alim, Edip, Abid ve vera sahibi bir zattı. Arapça ve Türkçe şiirler yazmakla birlikte, aynı zamanda Vak'anüvistti[53].

84- Zeynuddin Mehmed b.Mehmed Şah el-Fenari: Faziletli, takva ve vera sahibi bir alim olarak, uzun süre ilme hizmet etti.

85- Molla Davud b.Kemal el-Koçevi: Çok kıymetli bir müderris olup, akli ilimlerde derin bir bilgisi vardır.

86- Bedrettin Mahmud: Küçük Bedrettin diye meşhurdur. Akli ilimler ve hadis ilmiyle meşgul olurdu.

87- Molla Nurettin Hamza : Fıkıhçı olmakla birlikte, servet biriktirmeye de düşkündü. Kendi servetiyle İstanbul'da bir cami ve alimlerin kalması için odalar yaptırınca vezir İbrahim Paşa ona: "Senı parayı seven birisisin. Nasıl oldu da bu hayır işlerine para harcadın?" deyince cevaben: "Bu harcama, servetime olan sevgimin zirvesidir. Çünkü malımın

[53] Vak'anüvist: Resmi tarihi yazmakla görevlendirilen memur

benim arkamda, dünyada kalmasına razı olamadığımdan, yanımda ahirete götürüyorum" demiştir.

88- Molla Muhyiddin Mehmed el-Berdei: Arapça ilimlerinde otorite olan, birçok esere imza atmış, güzel ahlak sahibi bir zattı.

89- Molla Mahmud: İbn Mücellid diye meşhurdur. Alim ve Zahid bir zat olup, Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk dönemlerinde vefat etti.

90- Muhyiddin Mehmed b.Yusuf b.Yakup: Ece zade diye tanınır. Önceleri Müderris iken, Sultan Selim zamanında kadılık yaptı.

91- Muhyiddin Mehmet: Şeyh Şazeli diye meşhurdur. İbadete düşkün bir alimdi.

92- Sinanuddin Yusuf b.Alauddin el-Yegani: Müderrislik ve kadılık yaptı. Sultan Selim zamanında Şam kadısı idi. Seyyid Şerif Cürcani'nin "Şerhu'l Mevakıf" ına haşiyeler yazdı.

93- Pir Ahmed b. Nureddin Hamza : Meşhur medreselerde müderrislik yapmakla birlikte, farklı zamanlarda iki kez, Mısır'a kadı olarak atandı.

94- Molla Paşa Çelebi El-Yegani: Bir müddet müderrislik yaptı. Seyyid Şerif Cürcani'nin "Şerhu'l Miftah"ına bir haşiye yazdı.

95- Paşa Çelebi b. Zeyrek: Tanınmış müderrislerdendir.

96- Muhyiddin b. Zeyrek: Bir çok şehirde kadılık yaptı.

97- Molla Abdulaziz: İbn Ümmü Veled namıyla meşhur olan Molla'nın torunu olup, alim ve edebiyatçı idi.

98- Muhyiddin Mehmed b.Mıslihuddin el-Koçevi: Bir çok insanın kendisinden faydalandığı alim ve zahid bir zat olup, bir çok eseri vardır.

99- Şerif Abdurrahim el-Abbasi: Mısır'da doğdu. Edebi ilimlerde uzmanlaştıktan sonra, Bayezid Han döneminde İstanbul'a gelip daha sonra Mısır'a geri döndüyse de, Kansu Gavri'nin devleti yıkılınca yeniden İstanbul'a geldi. H.963 senesinde vefat ettiğinde, yaklaşık yüz yaşındaydı. "Meahıdu't Tensis fi şerhi Şevahidi't-Tahlis" isimli kitabı çok meşhurdur. Kendim bir tane edinmeden önce, kırk beş yıl evvel İstanbul'da, eski Mekke Emiri Abdullah Paşa'dan emaneten alıp bu kitabı okudum. Benim okuduğum nüshayı "Büyük Şenkiti" diye meşhur olan; et-Telamid Şenkiti'nin oğlu Mehmet de okumuş ve kitaba notlar düşmüştü. Okuduğum bu notlardan biri; kitaptaki "Ahmet b.Half öldürüldü" bilgisinin yanına düşülen nottu ki;şöyle yazılmıştı: "Şahsın adı, Half b. Ahmet'tir ve yatağında kendi eceliyle ölmüştür."

100- Amasyalı Bahşi Halife: Amasya'da doğup, beldesinin alimlerinden ders okudu. Arap diyarına gidip orada da ulemadan dersler aldı. Sonra tasavvuf yolunu seçti ve vaaz ederek, dinin hükümlerini hatırlatarak, bir çok insana faydalı oldu. H. 931 senesinde vefat etti.

101- Muhyiddin Mehmed b. Ömer b. Hamza: Dedesi Maveraünnehir'den olup, Sadettin Taftazani'nin öğrencilerindendir. Dolaşa dolaşa Antakya'ya gelmiş ve Mehmet burada doğmuştur. İlk olarak Antakya'da okuduktan sonra; önce Hasankeyf ve Amid'e, oradan da Tebriz'e gidip, bu yerlerdeki alimlerden de dersler okudu ve ardından Antakya ve Halep'e geri döndü. Bir dönem sonra Kudüs'e gidip, orada bir müddet kaldıktan sonra Hacca gitti. Ardından gittiği Mısır'da, Sultan Kayıtbay tarafından büyük bir hürmetle karşılandı ve Kayıtbay'ın vefatına kadar onun yanında kaldı. Sonra deniz yoluyla Anadolu'ya doğru yolculuğa çıkıp Bursa'ya geldi. Orada büyük bir saygınlığa ulaştıktan sonra İstanbul'a gitti ve halka kendisini sevdirdi. Onun bir vaazını dinleyen Sultan Bayezid, ona karşı büyük bir hürmet beslemeye başladı. Sultan Bayezid'e ithafen, Siret-i Nebeyiyye (Hz. Peygamber' in hayatı) hakkında "Tehzibu'ş Şemail" kitabını yazdı.

Sultan'la birlikte savaşa katılan Mehmet b.Ömer Mişan kalesi fethedildiğinde, kaleye giren ikinci veya üçüncü kişi oldu. Bu gazadan sonra Halep'e gitti. Sultan Selim zamanında Anadolu'ya dönüp, onu kızılbaşları -Hz.Ali'yi ilahlaştıranlar- cihada teşvik etti. Askerlere de etkileyici vaazlar yapıp, onlara cihadın sevabını hatırlatıyordu. Bir dönem sonra Rumeli'ye giderek, oranın halkına vaazlar etmeye başladı. Halkın çoğunu ıslah etmekle kalmayıp, pek çok gayri müslim de onun sayesinde müslüman oldu. Sarayova'da bir Cami, Üsküp'te de bir mescid yaptırıp buralarda yaklaşık on yıl vaazlar etti ve Kur'an-ı Kerim'den açıklamalarda bulundu. H.932 senesinde Sultan Süleyman'la beraber, Macaristan'a sefer'e çıkıp, fetihlerde bulundu.

Bu seferin ardından Bursa'ya yerleşip büyük bir cami yapımına başladıysa da, H.938 yılının Muharrem ayında, yetmiş yaşlarındayken, camiyi tamamlayamadan vefat etti. Yaklaşık yüz çocuğu ardır. Çok sayıda kitap ve risale yazdı. Birçok sünneti ihya ederken birçok bidati de ortadan kaldırmıştır. Bu zat hayatta iken değerleri insanlar tarafından bilinmeyen, öldüklerinde anlaşılan kimselerdir.

102- Hayrettin Hızır: Atufi diye meşhur olup,. Sultan Bayezid'in hocasıydı. Sonra vaizliği seçerek, Cuma günleri İstanbul'daki Camilerde Kur'an-ı Kerim'den vaazlar etti. Tefsir konusunda uzman olmakla birlikte, Meani ve Beyan ilimlerinde de otorite denebilecek bir alimdi.

103- Abdulhamid b.Şeref: Kastamonuludur. Döneminin alimlerinden ilim öğrendikten sonra, tasavvufa ilgi duyarak, Nakşibendi şeyhlerinden Uzun Muslihuddin'in sohbetlerinde bulundu. Onun ölümünden sonra vaizliğe başlayıp, Tefsir'e yöneldi. Dünyadan elini eteğini çekmiş bir insandı.

104- İsa Halife: Kastamonuludur. Mutasavvıf bir zat olup, insanları etkileyen vaazlar ederdi.

105- Molla Şuayb et-Turabi: Sultan Bayezid onu kölelerine hoca yaptı. Bir dönem sonra vaizliğe başlayan Molla Şuayb, sağlam bir karaktere ve çok güçlü bir bünyeye sahipti. Gençliğinde

hayvanların nallarını parmaklarıyla kırdığı söylenir.

106- Amasyalı Muhyiddin Mehmed: Vaizlik yapan ve hadis ilmiyle uğraşan bir alimdi. İnsanlar takvasından ve vera'sından ötürü onu seviyorlardı.

107- Molla Tokati: Ölüneeye kadar Amasya'da yaşayıp, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde vefat etti. Uzlete çekilmiş bir halde, ibadetle ve ders vermekle meşgnldü.

108- Amasyalı Molla Muslihnddin Musa b.Mnsa: Amasya'daki Sultan Bayezid Camisi kütüphanesinin yöneticisi olduğundan "Hafızu'l-Kitap" diye meşhur olmnştur. Önee İran, sonra Arap alimlerinden ders okudu. Sağlam bir inanca, örnek alınacak bir yaşantıya sahipti. Fıkıh ve fıkıh usulünde otoriteydi. Çok nefis eserler verdi.

109- Amasyalı İbnu'l-Maid: Araştırmacı ve faziletli bir alim olup, tasavvuf yolnna girdi. Haysiyetine düşkün bir insandı.

110- Molla Abdullah Hoea: Köpriiee kasabasında yaşadı. Arapça ilimlerde ve fıkıhta meşhur olmnş salih bir zattı.

111- Molla ibni Dedecik: Kıraat-ı aşere[54] okutmasıyla meşhurdur. Örnek alınacak bir hayatı olan zühd hayatı yaşayan, ibadete düşkün bir zattı.

112- Manisalı Sadık Halife: Kıraat ilminde meşhnr olmuş, bolca ibadet eden, kanaatkar bir insandı.

113- Mehmet b. Hacı Hasan: Alim bir zattı fakat sade yaşam ve zühd konusunda ulema çizgisinde olmayıp, gösterişli ve müreffeh hayatı seviyordu. Sultan Selim onu umera'dan yaptı. Çok güzel şiir yazar ve iyi derecede tarih bilirdi.

114- Mehmet Paşa: Sultan Bayezid'in hocası İbn Muarrif'in torunudur. Sultan Selim'in vezirlerinden olup, Adab-ı Sultaniyyeyi (Devlet Mnaşeretini) çok iyi bilirdi.

115- Molla İsa Paşa: Vezir İbrahim Paşa'nın oğlndnr. Alim bir zat olup, önce Divan-ı Ali'de Nişancı, ardından da Şam Eyaletinde Beylerbeyi oldu.

116- Molla Nihani: Bir dönem müderrislik yaptı. Hacca gittiğinde Mekke'de vefat etti. Edebiyatçı bir alimdi.

117- Molla Haydar: Molla Hayali'nin kardeşidir. Beldesindeki alimlerden ders aldıktan sonra, Mısır'a gidip oradaki nlemadan da ders aldı. Bir dönem sonra Anadolu'ya dönüp Bnrsa'ya yerleşti. Yavuz Sultan Selim'in son dönemlerinde vefat etti. Güzel bir görünüme sahip, iyi geçimli, hitabeti güzel olan, toplantılara güzellik katan biriydi.

118- Molla Hızır Şah b. Molla Mehmet h. Hacı Hasan: Birçok şehirde kadılık yaptı. İnsanlarla fazla ilgilenmeyip, kendi

---

[54] Kıraat-ı Aşere: Kur'an-ı Kerim'in okunuş keyfiyyeti 10 Kıraat atimine nispet edilen okuyuş

nefsiyle meşgul olan, yumuşak huylu bir zattı.

119- Mahmut b. Kemal: Ahi Çelebi diye meşhurdur. Babası meşhur bir doktor olup, Fatih ondan kendi doktoru olmasını istediğinde: "Hürriyeti bırakıp köleliği nasıl seçerim?" deyip kabul etmemiştir. Babasının vefatından sonra, Ahi Çelebi uzman bir tabip olup, Fatih'in İstanbul'da yaptırdığı hastanenin başhekimliğine getirildi. Sultan Bayezid döneminde de başhekim tayin edilip, bir dönem sonra azledildiyse de; kısa bir süre sonra görevine iade edildi. Kanuni Sultan Süleyman zamanında da başhekimlikten bir dönem azledilmesine rağmen, bu makama yine döndü. Hac ibadetini yaptıktan sonra geri dönerken Mısır'da vefat etti ve İmam Şafi'nin yanına defnedildi.

120- Hüdhüd Bedreddin: Sarayın meşhur doktorlarındandır.

121- Arifbillah Şeyh Nasuh et-Tusi: Büyük mutasavvıflardandır.

122- Arifbillah Şeyh Muslihuddin: Bursa'da imamdı.

123- Arifbillah Muhammed: İbn Acı Şurbe diye meşhurdur.

124- Arifbillah Muhyiddin Mehmet: Ebu Şame diye tanınır. Zühd hayatı yaşayıp, bolca ibadet eden bir zattır.

125- Arifbillah Şeyh Abdürrahim el-Müeyyidi: Hacı Çelebi diye tanınır.

126- Şeyh Muhyiddin Mehmet b. Molla Bahauddin: İskilipli Arifbillah Muhyiddin'den tasavvufta icazet aldı.

127- Şeyh Muslihuddin Mustafa: Hoca zadenin soyundandır.

128- Arif billah Muslihuddin Mustafa: İbn Muallim diye tanınır.

129- Arif billah Şeyh Halife

130- Şeyh Muhyiddin Esved: Şeyh Hacı Halife'nin sohbetinde bulundu.

131- Şeyh Lütfullah : Şeyh Hacı Halife'nin sohbetinde bulundu.

132- Şeyh Emir Ali b. Emir Hasan: Celalettin el-Germiyani'nin soyundandır.

133- Molla Hızır Bey b. Molla Ahmet Paşa: Bursa'daki Sultan Murad medresesinde Müderristi.

134- Şeyh Mahmut b. Osman b. Ali en-Nakkaş: Lamii diye Meşhurdur.

135- Amasyalı Seyyid Halife: İbadete düşkün bir alim, takva ve vera sahibi, heybetli ve vakarlı bir zattı.

136- Şeyh Abdüllatif: Şeyh İbnu'l Vefa tarikatının bağlılarındandır.

137- Hacı Ramazan: Kastamonu'da yaşadı.

138- Şeyh Sinanuddin: Sahte Sinan diye meşhurdur.

10- KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN
1520-1566

Sultan Selim'in oğlu Sultan Süleyman Han, (M.1520) H.926 senesi Şevval ayında Osmanlı Devleti'nin başına geçti. Tarihçilerin çoğu, onu Osmanlı Sultanlarının en yücesi sayarlarken, Avrupalı alimler de, onu "Muhteşem" veya "Büyük Süleyman" diye adlandırırlar. Devletin başına geçtiğinde yirmi altı yaşında olup, icraatına altı yüz Mısırlı esiri serbest bırakarak, hoşgörü ile başladı. Babası Sultan Selim'in büyük miktarda kazançlarına engel olduğu ipek tacirlerinin zararlarını tazmin etti. Zalim yöneticilere engel olup, onlara adaleti ve iyiliği emreden Sultan Süleyman, "Allah adaleti ve ihsanı emreder." (Nahl, 90) ayetini de kendisine düstur edinmişti.

Sultan Süleyman'ın Venediklilerle imzaladığı burada uzun bir şekilde anlatmayacağımız anlaşma gereğince; Venedikliler Sultan'a işgal altında tuttukları bazı şehirlerden vergi ödeyeceklerdi.

Mercidabık olayında Sultan Selim'le ittifak eden Şam Valisi Gazali, bu dönemde ayaklanınca; Sultan Süleyman'ın, onun üzerine gönderdiği ordunun başındaki Ferhat Paşa, onu yenilgiye uğratarak öldürdü.

Macaristan'a sefer düzenleyen Sultan Süleyman'ın buraya gönderdiği Ahmet Paşa, Czabacz (Böğürdelen)'ı muhasara altına aldı. Bu arada Piri Paşa Belgrat'ı kuşatırken, Mehmet Mihaloğlu da Transilvanya (Erdel)'da ayaklanmayı bastırıp Böğürdelen'i fethetmişti. Kanuni, muzaffer olarak kaleye girdi. Daha sonra da Belgrad ve Zemlin de fethedilerek, parlak bir zafer kazanıldı.

Müslümanlara düşmanlık besleyerek Akdeniz'i işgal eden Rodos Şövalyeleri, deniz yoluyla Mekke'ye giden hacıların da yolunu kestiklerinden; Kanuni Rodos'u fethetmeye karar verdi. 1522 senesi (H. 924) Haziran ayının 16'sında yüz bin savaşçısıyla Osmanlı donanması hücuma geçti. Sultan, Rodos kalesinin kuşatmasını daraltıp ve hücumlar iki ay boyunca kesilmeksizin devam etti. Batılı Tarihçiler–Belki de Osmanlıların kayıplarını fazla göstermek için-: "Osmanlılar Rodos kuşatmasında yüz bin asker kaybettiler. Bunların kırk bini de hastalıklardan öldü" derler. Sonunda Rodos'a zorla giren Osmanlılar, kaleyi ve çevresindeki adaları ele geçirince; Sultan Süleyman'ın sağ salim adadan çıkardığı Rodos Şövalyeleri'nin komutanı (Villiers de'l sile Adam) Malta'ya

giderek, burada şövalye kuvvetlerini yeniledi ve Rodos'ta iken yaptığı gibi Müslüman gemilerinin yollarını kesmeye devam etti.

Süleyman zamanında, Mısır Valisi Ahmet Paşa isyan ederek, bağımsızlığını ilan edince; üzerine bir ordu gönderen Sultan, onu yenilgiye uğrattı. Ahmet Paşa'nın yakalanmasıyla olay son bulunca, onun başı kesilerek, İstanbul surlarına asıldı. Ardından Mısır Valisi ile Defterdar arasında anlaşmazlık çıkması üzerine Sultan, veziri İbrahim Paşa'yı Mısır'a gönderdi. Aslen Memlük olan İbrahim Paşa, Padişahın maiyetindendi ve daha önce kimsenin ulaşamadığı bir mevkiye yükselmişti. İbrahim Paşa'nın birbirleriyle çekişen devlet görevlilerini işten çıkarıp, işleri de düzenledikten sonra, Suriye Valisi olan Süleyman Paşa'yı, Mısır'a vali olarak atadı.

Sultan Süleyman'ın, daha sonra yüz bin kişilik ordu ve üç yüz top ile Macaristan'a sefere çıkmasıyla, dehşetli bir savaş patlak verdiyse de; iki ordu arasında süren şiddetli çarpışmaların ardından savaş, Sultan'ın zaferiyle son buldu.Yenilgiye uğrayan Macar Kralı II. Layoş ve beraberindeki askerler, Mohaç bataklığında boğulurken, Macar Başpiskoposu Pol Tomori başta olmak üzere, yedi piskopos, yirmi iki prens ve yirmi beş bin asker öldü. 26 Ağustos 1526 (H.932) tarihinde olan bu savaşta bir rivayete göre; Macarların iki yüz bin kişi kaybı varken, Osmanlıların kayıpları ise yüz elli kişiden fazla değildi.

Bu konuyla ilgili şunlar söylenir: "On bin Macar'ı esir alan Türkler, onları öldürüp, ülkenin başkenti olan Budapeşte'ye girerek, oradaki hazine ve serveti ele geçirdikleri gibi kadın ve erkeklerden yüz bin kişiyi de esir ettiler. Sultan, Transilvanya Prensi (Erdel Voyvodası) Zapolyai'yi Macar tahtına oturttuktan sonra, İstanbul'a döndü. Bu arada Türklerin önünden kaçan Macarlar, İmparator Şarlken'in kardeşi Ferdinand'ı başlarına geçmesi için çağırdılar."

Süleyman'ın zamanında Karaman ve Adana çevresinde isyanların baş göstermesi ve Bektaşilerin ayaklanması üzerine oraya da ordular gönderilip, İbrahim Paşa isyanları kontrol altına alana kadar, çok sayıda asker kaybedildi.

Sultan Süleyman zamanında, Fransa ve İmparator Şarlken ile aradaki düşmanlık alevlendi. Almanya, İspanya, İtalya ve Hollanda idaresi altında olup, Akdeniz'de de egemenliğe sahip olan İmparator Şarlken; asrındaki Hıristiyan liderlerin en güçlüsü idi. Fransa'yı da boğmak üzereyken Fransızların Osmanlılar'a iltica etmekten başka çaresi kalmamıştı. Çünkü Avrupa'da İmparator Şarlken'den başka Sultan Süleyman'ın önünde durabilecek bir rakip olmamakla birlikte, zaten ikisi arasında da Nemçe (Avusturya) kıyılarında, ardı ardına çarpışmalar olmuştu. Fransa'nın, düşmanının düşmanı olan Osmanlı Sultanı ile anlaşma yapması gayet tabii gibi görünse de; Fransa Haçlı seferlerine çokça katılması ve şiddetli İslam düşmanlığı ile de meşhurdu. Dolayısıyla Fransa'nın, diğer Hıristiyan topluluklar ve bizzat Fransız halkının bu olayı

problem haline getirmesini önlemeden, Osmanlılar ile anlaşması pek kolay değildi. Ne var ki; zaten I. François, Şarlken'e esir düştüğünde Osmanlılardan sığınma isteyerek, Sultan Süleyman'la anlaşma dileğinde bulunmuştu. Ayrıca Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki resmi ilişkiler II.Bayezid zamanında, onunla VI. Louis arasında başlamış olup, daha sonra VIII. Charles'a bir mektup yazan Sultan Bayezid, M.1500 (H.906) senesinde de XII. Louis'e yazdığı mektupta Venediklilerle aralarını düzeltmeye yardımcı olmasını istemişti.

I. François ilk iş olarak Alman imparatoru ve İspanya'ya hükmeden Katolik Ferdinand'a Osmanlı saltanatını Hıristiyan ülkeler arasında meşru bir şekilde paylaşma teklifinde bulunduysa da; bu iş kolay olmadığından gerçekleştirilemedi. Sonra Alman İmparatoru ile François arasında savaş ortaya çıkıp, I. François'in esir düşmesi üzerine annesi, veziri Duprat ile görüş alış verişinde bulunup, değerli hediyelerle birlikte bir elçiyi 25 Şubat 1525 (H.932) tarihinde Sultan Süleyman'a gönderdi. Ardından Kral I.François, bizzat kendisi Sultan'a bağlılığını bildiren bir mektup yazarken; bu arada Şarlken de Sultan'a anlaşma teklif edince, Sultan François ile anlaşmayı tercih etti. Türkler I.François'in gücünü bildiklerinden, François ile anlaşmayı tercih ettilerse de; o vakit anlaşmanın kağıt üzerinde belirtilmesine razı olmadılar. François'in mektubuna karşılık, Fransa hükümetine üstünlüğünü ve onlardan daha güçlü olduklarını fazlasıyla vurgulayan bir mektup yazan Sultan Süleyman'ın saltanatı ile ilgili tüm lakaplarını saydığı bu mektup, tarihte hala şöhretini devam ettirmektedir. O bu mektupta François'e şöyle diyordu: "Düşmanının, senin memleketini istila ettiği ve hala onun elinde esir olduğunu bildirdiğin mektup bize ulaştı. Seni kurtarıp korumamız için bize sığınıyorsun. Bu isteklerin dünyanın iltica mekanı olan yüce eşiğimize sundu ve saltanatımız bunlardan haberdar oldu. Kralların başına böyle felaketlerin gelmesi ve esir düşmeleri meşhurdur.Kalbini metin, nefsini hoş tut!" Sonra ona yardım edeceğini vaat etti.

I.François, Madrit Antlaşması sonucu esaretten kurtulduysa da daha önce Sultan Süleyman ile yaptığı anlaşmayı bozmadı. Ona teşekkür mahiyetinde yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Dar günümüzde bize yardımcı olmanız ve güzel davranışınızdan dolayı fazlasıyla memnun olduk..." Bundan sonra I. François Osmanlılarla yakınlaşmalarının Fransa'ya doğuda nüfuz kazandıracağını ve oradaki Hıristiyanları da korumalarını sağlayacağını söyleyerek, anlaşma konusunda halkını ikna etmek için çalışmaya başladı.

Gerçekten de François 20 Eylül 1528 (H.935) de Hatt-ı Hümayunla belirtilen çeşitli imtiyazlar elde etti: Sultan, Fransızlar ve Katalanlar'ın Mısır'da dolaşmalarına ve diledikleri şekilde ticaret yapmalarına izin verdi. Aralarında çıkan kan dökme haricindeki anlaşmazlıklarda kendi konsoloslukların a müracaat edecekler, kan dökme

olaylarında ise; hükmü şeriat mahkemesi verecek, Fransa ve Katalan hükümetleri de onun kararını uygulayacaklardı. Miras ile ilgili konulara konsoloslar bakacaktı. Almanya'ya karşı Fransa'nın desteğini sağlamak isteyen Sultan, toleranslı davranarak, onlara bunlardan başka imtiyazlar da vermişti.[55]

Fransa ve Sultan Süleyman arasında Fransa Kralı'nın oğullarından birinin Macar tahtına oturması ile ilgili bir görüşme geçmişti. Bir tarafta Osmanlılarla birlikte onların Macaristan'a vali yaptığı Erdel Voyvodası Zapolyai, diğer tarafta Macaristan ve Avusturyalılar'ın olduğu, Osmanlı-Macaristan savaşında, Zapolyai'nin yenilmesiyle, İmparator Şarlken 'in kardeşi Ferdinand Budapeşte'ye girdi. İbrahim Paşa komutanlığında iki yüz elli bin askerden oluşan Osmanlı ordusu da ilerleyip, Budapeşte'ye girince, Zapolyai yeniden tahtına oturtuldu. Boğdan Prensi gelip Sultan'a bağlılığını bildirdi.

M.1529 (H.936) senesi Eylül ayında Viyana üzerine yürüyen Sultan Süleyman, beraberindeki yüz yirmi bin asker, dört yüz top ile Viyana'yı kuşattı.Tuna nehrinde onu sekiz yüz tekne karşılamasına rağmen; yine de on altı bin asker, yetmiş iki toptan fazla bir şey bulunmayan Viyana'da, surlar da sağlam değildi. Fakat kendi ülkeleri için korkan Almanlar, olağanüstü bir yardım gönderip, Osmanlıların tüm hücumlarını bertaraf ettiler. Bu konuyla ilgili; Sultan Süleyman'ın muhasarada kırk bin asker yitirdiği ve hüsran içinde geri dönmek zorunda kaldığı söylenir ki; bu, Kanuni Sultan Süleyman'ın ordularının tattığı ilk başarısızlıktı.

Sultan Budapeşte'ye döndüğünde, Zapolyai'ye Macar Krallığı tacını giydirdi. Şarlken'in kardeşi Ferdinand da İbrahim Paşa'ya yaranarak; Zapolyai yerine, krallığı kendisine vermesi konusunda onun Sultan'ı ikna etmesini sağlamaya çalışıyordu. İbrahim Paşa'ya rüşvet bile teklif ettiyse de; o buna yanaşmayınca, harp yeniden alevlendi. 1532 (H.939) senesinde Osmanlılar çetin bir mücadelenin ardından Guns'u ele geçirip, sonra da Avusturya Krallığı'nın Avusturya şehrine saldırı düzenlediler. Buradaki çekişmeli harp sürerken, Amiral Andrea Doria oraya gelerek, Yunanistan'a girip, Sultan Bayezid'in İnebahtı Körfezi'nin kıyılarında inşa ettiği kaleleri istila etti. Bu arada İran seferlerine vakit ayırabilmeyi isteyen Sultan ile Şarlken arasında ateşkes yapıldı. İbrahim Paşa da muhteşem bir ordunun başında gidip Tebriz'i ele geçirince, Sultan dört aylık bir ayrılığın ardından saraya muzaffer olarak geri döndü.

Bu sıralarda Akdeniz'de Hıristiyan Donanma Komutanı olarak Andrea Doria, onun karşısında ise İslam Donanması Komutanı Barbaros Hayrettin meşhur olmuştu. Başlangıçta korsan olan Barbaros ve ağabeyi

[55] Bu imtiyazlar, konsolosların iç işlerine müdahale etmeleri sebebiyle Devlet'in zayıflamasına neden olmuştur.

Oruç, daha sonra Tunus Emiri Muhammed Hafsi'nin hizmetine girince; otorite ve nüfuzları, buradan Cezayir sahillerine kadar uzandı. Oruç Telemsan'da İspanyollarla yaptıkları savaşta öldürülünce, kardeşi Hayrettin yalnız kaldı.Sultan Süleyman ona 'Kaptan-ı Derya' unvanını verdi ve Hayrettin bundan sonra Akdeniz'de faaliyetlere başladı. İtalya sahillerine savaş açıp, daha sonra Tunus'u ele geçirince Şarlken de Tunus'a saldırma gereği duydu ve zorla orayı istila ederek, elli bin Hristiyan esiri serbest bıraktı. Kendisine vergi ödemesi ve İspanya'ya ait bir garnizonun burada bulunması şartıyla Mevla Hasan'a saltanatını iade etti.

Süleyman'a anlaşma ve ticari sözleşme istediğini belirten bir yazı yollayan I. François, bu anlaşmaya dayanarak; eğer Şarlken Milano dukalığı, Cenova ve Filander şehirlerini Fransa'ya iade etmekten kaçınırsa, ona karşı birlikte savaşmalarını, lüzumlu harp harcamaları için kendisine bir milyon altın borç vermesini ve Barbaros Hayrettin'in Sicilya adası, Napoli ve Sardunya adalarına sefere çıkmasını istiyordu. Bu önemli görev için, Fransız Vezir Jean de la Forest görevlendirilmişti. Fransa ile Osmanlı Devleti arasında bir imzalanan anlaşmanın şartları şunlardı: 1-Fransa karada ve denizde ticaret hürriyetine sahip olacaktı. 2-Fransızlar arasında cezai veya hukuki davalar olduğunda, bununla Fransız kousoloslar ilgilenecekti. 3-Bir Fransız cinayet işlediğinde diğer insanlar gibi doğrudan hapse değil, Babıali'ye sevk edilecekti. 4-Fransız tüccarlar ticaret mallarından Osmanlı Devleti'ne yüzde beş ödeme yapacaklardı. 5-Fransızlar dışında kalan İngiliz, Katalan, Sicilyalı, Cenovalı gibi Osmanlı Devleti ile aralarında ahitname olmayan Avrupalılar, Fransızların bilgisi dahilinde yolculuk yaptıklarında onların faydalandığı hukuktan faydalanabileceklerdi.

Sultan Süleyman, gözetimine aldığı Fransız tebaasına dini hürriyetler vermiş olmasına rağmen, Fransa'nın Osmanlı topraklarında mülk edinme hakkı bulunmadığı gibi, Latin kiliseleri de İslam ülkelerinde gayri menkul edinemiyorlardı.Yine bir Fransız, Osmanlı Devleti içinden bir Hristiyan kadınla evlenirse, çocukları Sultan'ın tebaasına dahil olmuyordu.

Fransa ile yapılan anlaşmada, hücum ve müdafaa konularında da birlikte hareket etme şartı vardı. Sultan Süleyman, Macaristan ve Napoli'ye saldırı düzenlemeyi;Kral François de Lombardiya şehirlerine saldırıda bulunmayı vaat ediyordu. Osmanlı donanmasınca ele geçirilen İtalyan şehirlerinde ganimetler ve esirlerin Türklerin hakkı olduğu,fakat bu şehirlerin mülkiyetinin Fransızlara iade edilmesi gerektiği konusunda da ittifak edildi.

Bu ahitnamenin yapılmasında Vezir-i Azam İbrahim Paşa'nın büyük rolü olmuştu. Bu konuda şunlar söylenir: "İbrahim Paşa'nın, anlaşmanın altına imzasını, 'Sultan'ın Seraskeri' olarak atması Sultan Süleyman'ı kızdırdığı için, ona karşı kötü hisler beslemeye başladı. 5 Mart 1536 (H.942)'da İbrahim Paşa her zaman olduğu gibi saraya gidince, orada

yakalanıp boğularak öldürüldü. Onun yerine Arnavut asıllı İyaz Paşa getirildi."

Sultan Süleyman ve Kral François, Venedik Cumhuriyetini de bu ahitnameye dahil etme konusunda anlaştılarsa da; Venedikliler bunu kabul etmeyince, yüz yelkenliye ulaşan donanmasıyla onlara savaş açan Sultan, sahilleri silip süpürerek on bin esirle geri dönerken bu arada Yunan takım adalarını da ele geçirdi.

İslam donanması ile mücadele etmek için gelen Şarlken'in donanma komutanı Amiral Andrea Doria, 1538 yılı (H.944) Eylül ayında, Preveze'de büyük bir yenilgiye uğradı.

Ertesi sene Sultan, yüz bin askerini İtalya'ya baskın düzenlemek amacıyla Arnavutluk'a sevk ettikten sonra, yetmiş savaş gemisiyle gelen Barbaros Hayrettin, askerlerini Otranto'da indirdi. Sultan, Fransa Kralı'ndan İtalya'nın kuzeyine askerlerini, Osmanlı donanmasına yardım için de donanmasını göndermesini istedi. Hristiyan ülkeler bu haberi alınca hop oturup hop kalktılar. François yerinden kımıldamaya cesaret edemediği gibi, bir de Beybemun(Piyemont) bölgesine hücum etmek için Türklerin İtalya'dan çıkmasını şart koştuğu gibi, Şarlken'le de anlaşma yaptı. Bu davranış Sultan Süleyman üzerinde hoş bir tesir bırakmadıysa da; Fransa ile anlaşmasını bozmaktan da kaçındı.

Sultan ile Şarlken ve beraberindeki Venedikliler arasındaki savaş, oldukça zorlu geçiyordu. En sonunda barış istemek zorunda kalan Venedikliler, tüm Rum takım adalarını terk edip, Dalmaçya'yı da boşaltarak, Sultan'a savaşla ilgili hasar tazminatı olarak üç yüz bin duka ödediler. Bu sırada aslen Arnavut ve Katolik bir aileden olup, övgüye değer bir yaşantı süren İyas (Ayas) Paşa vebadan öldü ve onun yerine yine Arnavut olan Lütfü Paşa geçti. Sultan onu kız kardeşi ile evlendirdi. Bu arada Macaristan'da Osmanlılar ile Avusturyalılar arasında yine savaş başlamış, Boğdan Emiri de Avusturya'nın desteğiyle isyan edince Sultan onun yerine kardeşini geçirdi. Bu harp sırasında Sultan tarafından Macar Kralı yapılan Zapolyai ölüp, devletin başına eşi Kraliçe İzabella geçti. Avusturya ordusu Budapeşte surlarına saldırınca Kraliçe İzabella, Zapolyai'nin henüz bir yaşındaki oğlunu da beraberine alarak Sultan'ın yanına gidip onu yardıma çağırınca Sultan bizzat kendisi de savaşa katıldı. Tam o sırada birdenbire yeniçeriler Budin'e girince, Macar şehri olan bu yer, bir İslam şehrine dönüştü. Sultan, Kraliçe'ye Budin'i almalarındaki maksatlarının Avusturya tehlikesinden Macar şehirlerini korumak olduğunu söyleyerek özrünü beyan etti ve oğlu rüştüne erdiğinde Budin şehrini teslim edeceklerini bildirdi.

İstanbul'da Fransa ile Türkiye arasındaki anlaşmanın devam etmesi için gece gündüz çalışan Fransa elçisi Rincon, efendisini Şarlken ile ateşkes yapmasından dolayı ayıplıyordu. Bu sırada Şarlken tarafından kandırılan François, Süleyman'a, düşmanı Şarlken ile barış yapmasını

istediğine dair haber gönderdi. Sultan bu isteği garipsedi! Fakat Rincon kralının hatasını düzeltti ve Sultan, François'e şöyle bir mektup yazdı: "İspanya Kralı Şarlken senin vasıtanla barış istiyormuş. Eğer gerçekten barış istiyorsa ve sen de bunu tüm kalbinle diliyorsan; ona senden aldığı tüm şehirleri,toprakları ve kaleleri sana geri vermesi şartını koşuyorum. Eğer bunu yerine getirirse; benim yüce kapım sana açıktır, ben senin dilediğini yaparım."

Sultan Süleyman'ın haklılığı ortaya çıktı. Nitekim Şarlken, Kral François'i aldatmıştı. Savaş yeniden başlayınca, François, Sultan'dan bütün Osmanlı donanmasını doğrudan savaşa göndermesini istedi. Bunda elçi Rincon'un da büyük rolü olmuştu. Bu sırada Şarlken, Hristiyanlara ihanet ettiği bahanesiyle elçi Rincon'un bir suikastla öldürülmesi için birini gönderdi. François, Nümberg Konseyine, Şarlken'i bn suçtan kendini temize çıkarmak için sahte belge düzenlemekle itham ettiği ve ondan şikayetçi olduğu bir mektup yazdı.

Sultan, Rincon'un öldürüldüğü haberini Bndin'de olduğu sırada öğrendi. Öyle öfkelendi ki; neredeyse yanındaki Avusturya elçilerini öldürtecekti. Eğer Rincon'un ölüm haberini getiren Fransa elçisi Boline engel olmasaydı; Sultan öfkesinin şiddetiyle onları öldürebilirdi.

I. François'in siyasetine gelince; Sultan onun tutarsız bir siyaseti olduğunu bilmesine rağmen, birbirlerine neredeyse samimiyet derecesinde yakındılar. Hatta Cezayir denizinde Şarlken'in donanması tarafından bozguna uğratıldıkları sırada, Fransız elçisi Boline'in Barbaros Hayrettin'e sığınması, Sultan'ın onlara daha da yakınlaşmasına yol açmıştı. Fransa'ya yakınlık duyan Barbaros, İmparator Şarlken'e karşı, I. François'e takviye kuvvet olarak, Osmanlı donanmasının gönderilmesi konusunda Sultan'ı ikna etti ve bn olay M.1543 (H.950) senesinde oldu. Yüz on savaş gemisi ve on dört bin savaşçıdan oluşan Osmanlı donanması, Nice(Nis)'ye doğru hareket etti. Ona kırk savaş gemisi ve yedi bin savaşçıdan oluşan Kont D'enghirn komutasındaki Fransız donanması da katıldı. Osmanlılar ve Fransızlar Nice'yi ele geçirdilerse de, aralarında anlaşmazlık çıktı. Bu arada François'in Hristiyanlara karşı Müslümanlarla anlaşması ve Hristiyanları kendi ülkelerinde zor durumda bırakma konusunda onlarla birlikte hareket etmesinden dolayı, Hristiyan alemi kıyametleri kopardı. Öyle ki; Nis sahillerindeki kiliselerin, Osmanlı donanması Nis önlerinde kalmaya devam ettiği müddetçe çanlarını çalmaya cesaret edemedikleri söylenmiştir.

I. François Şarlken'le anlaşma yaptı ve Sultan Süleyman Valpo, Gran (Estergon), Şikloş, Neograd, Vişegrad, Filek ve diğer yerleri fethetmek için Macar seferine çıktı. Şarlken, kardeşi Ferdinand'ı Sultan'dan barış talep etmesi için gönderdi. Fransa sefiri Gabriel d'Aramot'un: "Almanya'daki temsilcimiz, Protestan Prensleriyle işbirliği içindedir." sözleriyle savaş için çabalaması olmasaydı; Sultan aslında barış taraftarıydı. Sultan Süleyman

geri dönünce, savaşa karar verip, 1547 yılının Mayıs ayında Kral François'ye bu konuda mektup yazdı. Sultan'ın mektubu I.François'in ölümünden sonra Fransa'ya ulaşıp, artık durum değişmiş olduğundan Sultan Şarlken'le barış yapmaya karar verdi. Aralarında, Şarlken'in kardeşi Ferdinand'ın yönetimi altında olan Macar toprakları için, her sene elli bin duka cizye vermesi karşılığında beş senelik ateşkes imzaladılar.

Sultan Avrupa yönünde rahata kavuşunca, dikkatini Asya üzerinde yoğunlaştırdı. Portekiz'e karşı kendisinden yardım isteyen Hindistan'daki İslam Emirlerine yardım etti. Ordu gönderip Yemen'i ele geçirmesinin ardından buradaki Zeydiler'le çatışmalar vuku bulunca; Sultan San'a imamına mektup yazarak; onu Osmanlı ordusuna karşı savaşmalarından dolayı azarladı. Fakat imam ona isabetli bir cevap vererek şöyle dedi:"İslam topraklarının korunması konusunda büyük kahramanlıklar gösterdiğini biliyoruz. Senden bir şikayetimiz yok. Biz valilerinin kötü idaresinden şikayetçiyiz. Onlara yakışan; bu kuvvetleri her ne olursa olsun Sultan'ın halkından olan Müslümanlar üzerine göndermek yerine, kafirler üzerine göndermeleriydi." Zikredilen bu yazı "Tarih-ul Berk-ul Yemani" de mevcuttur. Daha sonra İran Şahı gelerek Sultan'a sığınınca Sultan Tebriz'e saldırıp Van'ı fethettikten sonra orayı ve ardından Gürcistan tarafını da fethetti.

Osmanlı ordusu Asya'da ilerlediği sırada; Zapolyai'nin, karısı İsabella'ya vasi tayin ettiği Papaz Martinuzzi (Frater Gyorgy)'nin kendi görüşüne göre hareket ederek; Kraliçe İsabella'yı Sultan'dan ayırıp Ferdinand'la birleştirmeye çalışmasından dolayı Macaristan'da harp yeniden başladı. Papaz Martinuzzi Kraliçe'yi Transilvanya (Erdel) ve Banat'ı Ferdinand'a bırakması konusunda ikna etmişti. Tüm bunları ancak sonradan öğrenebilen Sultan'ın, haber kendisine ulaştıktan sonra gönderdiği seksen bin savaşçı, Tuna Nehri'ni geçip Lipva(Lippa) 'yı ele geçirdiler. Çatışmalar şiddetlendiyse de; Osmanlıların zaferiyle son bulan olayların sonunda Ahmet Paşa, dört bin Avusturyalının burnunu İstanbul'a gönderdi. Tameşvar ve Banat Osmanlı idaresine girdiği gibi, Osmanlılar dört bin savaşçıyı Baronları ile birlikte da esir aldılar.

Bu arada Malta Şövalyeleri Trablusgarp'ı istila etmişti. Sultan Osmanlı donanmasını gönderip onları oradan çıkarınca, böylece buradaki şehirler Osmanlı topraklarına eklendi.

Osmanlılarla anlaşma yapmaya en az babası kadar hevesli olan I. François'in oğlu II. Henri, M.1551 (H.958) senesinde Osmanlı donanmasının Fransa'ya yardım etmesine karşılık, yıllık bin üç yüz altın ödemek koşuluyla Sultan'la anlaşıp, bunun için gemilerinin bir kısmını da rehin olarak bıraktı. Yine aralarındaki anlaşmaya göre; Sultan onu altmış harp gemisi ve korsanların gemilerinden yirmi beş tanesiyle destekleyecek ve Fransa Kralı, bu deniz gücünü Toskana Denizi dışında kullanmak isterse, yüz elli bin altın daha ödemesi gerekecekti. Osmanlı donanmasının

ganimet olarak aldığı bütün gemiler, Sultan'ın mülkü olmakla birlikte, Osmanlıların ele geçirdiği şehirlerdeki kadın ve erkekler Osmanlılara ait olup, yalnızca şehirler Fransa'ya ait olacaktı. Osmanlı donanmasının Şarlken'in sahip olduğu yerlerden dilediğini ele geçirebileceğine ve gücü yettiğince esir alabileceğine karar verildi. Osmanlı donanması Turgut Reis komutanlığında harekete geçti ve Baron Lagarde komutasındaki Fransız donanması da onlara katıldı.Sicilya ve Kalibre'yi talan edip, Korsika'yı işgal ettiler ve bu sahillerdeki tüm şehirler onlara boyun eğdi.

Ne var ki; çok geçmeden müttefikler anlaşmazlığa düştüler. Fransızlar Osmanlıların cana, mala ve dine saygısızlığına itiraz ediyorlardı. Sultan, Turgut Reis'e kızıp, Piyale Paşa komutasında yetmiş harp gemisiyle bir donanma gönderdiyse de; bu kez de donanma komutanları arasında anlaşma sağlanamadı. Fransızlar, Türk komutanların yağmalama ve esir almaktan başka bir şey düşünmediklerini söylüyorlardı. II. Henri İstanbul'daki elçisine şöyle haber gönderdi: "'Maalesef ben Osmanlı ordusunun yardımından istifade edemiyorum. Bunun sebebi; Sultan'ın bunu istememesi değil, bilakis komutanlarının Sultanlarının isteğini yerine getirmek yerine, ganimet peşinde koşmaya daha fazla önem vermeleridir." Bu olaydan sonra Fransa Kralı II. Henri, İspanya Kralı II.Philippe ve müttefikleriyle anlaşma yaptı ve bu tarihten sonra Türk-Fransız anlaşması kağıt üzerinde kaldı. Zaten özellikle Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra, Osmanlı saltanatı gerilemeye başlamıştı.

Sultan Süleyman ömrünün son günlerinde çocuklarıyla ihtilafa düştü. Bunun sebebi; Vezir-i Azam Rüstem Paşa'nın Sultan'a, oğlu Mustafa'yı çekiştirip durmasıydı. Askerler cömertliği ve cesareti nedeniyle; alimler ve edebiyatçılar da ilme ve edebiyata özen göstermesinden dolayı Mustafa'yı çok seviyorlardı. Rüstem Paşa, oğlunun onu tahttan indirip, onun yerine oturmak istediğini Sultan'a abartılı bir şekilde anlatıyordu.Sultan bu konuda ikna olunca oğlu Mustafa'nın Anadolu'da olduğu sırada, çadırında iken öldürülmesini emretti. Bu olay 21 Eylül 1553' de oldu. Mustafa Bursa'da doğmuştu, onu yine orada öldürdüler. Halkın kalbindeki, özellikle de alimler ve askerler, yani kılıç ve kalem ehli yanındaki değerinden dolayı tüm memleket Mustafa için kan ağladı. Mustafa aynı zamanda şairdi ve onun "muhlisi" müstear ismi ile neşrettiği güzel kasideleri , Kuran ayetleri ve Buhari'deki hadislerle ilgili yorumları ve gramer kitapları vardı. Babasından korkmadan şairler onun için mersiyeler yazdılar. Mustafa'nın Cihangir adındaki kardeşi, abisinin ölümüne duyduğu üzüntüden öldü. Askerler Sultan'a karşı ayaklanıp, Mustafa konusunda jurnalcilik yapan ve tüm kalpleri yaralayan bu acı olayın müsebbibi olan Sadrazam Rüstem Paşa'nın azledilmesini istediler.

Tüm bu komplolar konusunda asıl başvurulacak kişi; tahtı kendi çocukları için hazırlayan Hürrem [56] Sultan'dı. Rüstem Paşa onun akrabasıydı ve gerçekte Sadrazam İbrahim Paşa'yı, sonra Sadrazam Ahmet Paşa'yı öldürtüp, vezirliğe kendi akrabasını geçirmiş ve Sultan'ın oğlu Mustafa'nın ölümünde de baş etken olmuştu.

Osmanlılarla Macarlar arasında harp yeniden alevlenince, Hâdim Ali Paşa Macaristan üzerine yürüyüp, bazı şehirleri fethetti. Macarlar, Ferdinand komutasında onunla mücadele etmeye ve savaşmaya başladıkları sırada Osmanlı Devleti, sarayda ortaya çıkan hadiselerden dolayı, harbi durdurup ateşkes yapmak zorunda kaldı. Çünkü Şehzade Bayezid vezirler arasında dönen, burada anlatmaya gerek duymadığımız, hazı entrikalar sonucunda babasına karşı ayaklanıp, yirmi bin asker toplayarak, babasının askerleriyle savaşmıştı. Sonuçta oğlu Orhan'la birlikte Amasya'ya kaçan Bayezid, babasına mektup yazarak af dilediyse de; bu mektup ve onu getiren elçi, babasının düşmanı olan Lala Mustafa Paşa'nın eline geçince, o mektubu Sultan'dan sakladı.

Babasından cevap gelmeyince, Bayezid beraberinde on iki bin askeriyle İran Şahı'na sığındı. Görünüşte onu hürmetkar bir şekilde "Hoş geldin!" diyerek karşılayan Şah Tahmasb, gerçekte bu olaydan mümkün olduğunca faydalanabilmeyi aklına koymuştu. Özetle Tahmasb dört yüz bin altını alıp, Bayezid'i dört çocuğuyla birlikte öldürdü. Bayezid'in Bursa'da henüz üç yaşında olan çocuğunu bile öldürdüler.

Bu arada vezirliğe atanan yumuşak huylu, yüce gönüllü ve kötülükten hoşlanmayan bir kişi olan Ali Paşa, Temmuz 1562 (H.969)'de Avusturyalılarla barış imzalayınca; bu barıştan sonra Sultan, denizlerdeki planlarına dönmeye fırsat buldu. Malta'nın fethi için hazırlık yapıldıktan sonra; Kaptan-ı Derya Piyale Paşa ve beraberinde Cezayir Beylerbeyi Salih Bey ve Trablusgarp Beylerbeyi Turgut Reis oraya gönderildi. Yüz seksen harp gemisinden oluşan Osmanlı donanmasının 20 Mayıs 1565(H.971)'de Malta'da indirdiği yirmi bin asker, Saint Elme kalesini kuşatmaya başladılar. Saldırının ilk günlerinde Trablusgarp Beylerbeyi Turgut Reis öldü. Türkler zorla ele geçirene kadar burçları sıkıştırmaya devam ettilerse de; bunun için gerçekten büyük bir bedel ödediler.

Osmanlı ordusu kumandanı Mustafa Paşa'ya, teslim olmak istedikleri haberini gönderen Malta şövalyelerinin başı Petrus La-Valet'e, Mustafa Paşa'nın cevabı; önlerinde kendilerini müdafaa etmek veya ölmekten başka bir seçenek bulunmadığı şeklindeydi. Lakin Macaristan'da yeniden savaş başladığı haberi gelince; Osmanlılar Malta'yı terk ettiler. Macaristan'daki savaşın nedeni ise şuydu: Prens Ferdinand ölmüş, yerine oğlu Maksimilyan geçmişti. Osmanlı Devleti tarafından Macar Kralı yapılan Zapolyai'nin oğlu [illegible]an, Avusturya sınırlarına tecavüz edip, Satmar

[56] Hürrem: Asıl adı Rokselan olup Ukraynalıdır.

şehrine girene kadar, barış yapma taraftarı olan Maksimilyan, bu olaydan sonra birliklerini toplayıp, Macar topraklarına girmekten başka yapacak bir şey bulamadı. Sadrazam Ali Paşa'nın ölümüyle, yerine geçen ve Bosnalı olan Sokullu Mehmet Paşa'nın görüşü savaşmak yönündeydi. Osmanlı birlikleri Hırvatistan ve Erdel'e girdiler. Macaristan'a gelen Sultan Süleyman, kendisini ziyarete gelen Zapolyai'nin oğlu İtyan'a onun krallığını kesinleştirmeden Macaristan'dan ayrılmayacağını vaat etti. Bizzat kendisi Szigeth şehrini muhasara altına alan Sultan, şehri işgal etmekle birlikte; kaleyi ele geçiremedi. Osmanlılar dört ay boyunca burayı kuşatma altında tuttular. Bu esnada 5 Eylül 1566 (H.974) da Sultan Süleyman vefat edince, Sokullu onun ölüm haberini ordudan sakladı. 8 Eylül'de Osmanlılar kaleyi ele geçirdiler ve oradaki herkesi katlettiler. Sadrazam, yeni Sultan Kütahya'dan gelip devletin başına geçene kadar, orduya Sultan Süleyman'ın ismiyle emirler okuyarak, ölümünü onlardan saklamaya devam etti.

Hiç şüphe yok ki; en çok sevdiği eşi Hürrem Sultan tarafından yönlendiriliyor olması, saltanatının temel direği İbrahim Paşa'yı ve çocuklarını katletmesi Kanuni'nin büyük hataları gibi görülse de; o, Osmanlı sarayının yetiştirdiği en büyük sultandı. Osmanlı Devleti'nin tarihini yazan meşhur tarihçilerden Hammer şöyle der: "Yanlışlar yapmış olması, bu yüce Sultan'ın güzel yönlerini bize unutturmamalıdır. O üstün gayreti, ufkunun genişliği, kararlı tutumu ve cesaretinin çokluğu ile birlikte; İslam şeriatını korumaya çalışması, kanun ve kuralları sevmesi, gücünü hayır yolunda kullanması, saltanat ve lüks yaşamın ekonomiye zarar vermesine müsaade etmemesi sayesinde, Osmanlı saltanatına en parlak dönemini yaşattı. Sultan Süleyman ilmi ve alimleri sever, onlara saygı duyar, onların kıymetini bilir, onlara iyilikte bulunmaktan sakınmaz ve ihtiyaçlarıyla ilgilenirdi.

Fransız Tarihçi La Jon Quiere de şöyle demiştir. "Kanuni Sultan Süleyman döneminin, sanat ve edebiyat yönünden olsun, savaşlardaki başarıları yönünden olsun Fransa'daki XIV. Louise döneminden başka benzeri yoktur. Bir farkla ki; Süleyman dönemi zafer sarhoşluğu ile başladığı gibi öyle de bitti. XIV. Louise döneminin ise başı ilerleme, sonu geri çekilme şeklinde oldu."

Osmanlı saltanatının hiçbir döneminde Sultan Süleyman dönemindekiler kadar değerli şahsiyetler yetişmemişti.

O dönemde dikkat çeken siyasetçiler; İbrahim Paşa, Rüstem Paşa ve Sokullu Paşa.

Deniz komutanları(Kaptan-ı Deryalar); Barbaros Hayrettin, Turgut ve Piyale Paşa

Ordu komutanlarından; Ferhat Paşa, Arslan Paşa, Hamza Paşa ve Mihaloğlu.

Divan Katipleri; Celal zade, Muhammed Eğri Abdi

Fakihler ; Ebussınud Efendi, İbn Kemal Paşa

O dönemde yetişen ünlü şairlere gelince; Araplar için Müitenebbi, İranlılar için Hafız ne ise; Türkler için de Abdü'lbaki o değerdeydi. Sultan Süleyman onu çok yüceltiyor ve döneminin en değerli varlığı yerine koyuyordu. Sultan Süleyman'ın kendisi de şair olduğu için, ona beyitlerinden göndermiş ve onu "Osmanlı Şairi" olarak isimlendirmiştir.

Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa için Mersiye yazan Yahya Bey de bu dönem şairlerindendir. Fakat Sultan bu mersiyeleri yüzünden ona kin beslememiş, bilakis kendisine maaş tahsis etmiştir. Yine Fuzuli, Revani, Samii ve diğerleri de bu dönem şairlerindendir.

Sultan Süleyman'ın yaptırdığı ve onun en önemli başarılarından sayılabilecek Süleymaniye Camii, Osmanlı binaları içinde, en titiz uğraşlarla yapılmış, en muhteşem binadır. I. Sultan Selim'in kabrinin olduğu yerde bina edilen Selimiye Camii , Galata'da Mehmet ve Cihangir Camileri ve Haseki Sultan Camii de önemli eserlerdir. Yine Kanuni zamanında İstanbul'da Justinyanus diye adlandırılan su kanalları yenilendiği gibi, ayrıca Sultan saraya giden arklar üzerine, yeni su kanalı yaptırdı. Eğer bu kitabın yazarı Sultan Süleyman'ın muhteşem olan tüm binalarını ve ebedi eserlerini saymaya kalksaydı; bundan çok daha büyük bir kitaba ihtiyaç duyardı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın tüm bunlarla birlikte, yeni kanunlar ortaya koyması tarihçilerin kendisine "Kanuni" ismini vermelerine yol açmıştı. Alimlerin makamına,ücretlerini artırmaya ve onların diğer insanlardan daha zengin olmalarını sağlamaya çok önem veriyor ve pek çok konuda onları herkesten üstün tutuyordu.

Kanuni'nin son derece tutarlı hazırlanmış kanunları olmasaydı; Osmanlı Devleti onun döneminde ulaştığı saadete ulaşamazdı. Osmanlılarla Hristiyan devletler ve Asya devletleri arasındaki harpler ardı ardına geliyor,ordular orduları takip ediyor, askerler birbiri peşi sıra gidiyor ve tüm bunlar yüz binlerce askerle sağlanıyordu. Eğer ülke mamur, mal mülk bol, yiyecekler pek çok, doğal zenginlikler verimli olmasaydı; Sultan'ın yarım asır boyunca devam eden savaşları gerçekleştirebilmesi ve ülkedeki hayat her yönüyle devam ederken, muhteşem orduların donatılması mümkün olmazdı.

Gerçek şu ki; Sultan maliyenin ıslah edilmesine ve halka zulmetmeden Devlet'in ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde vergi konusunun düzenlenmesine, özel bir itina gösterdi. Kanuni döneminde devlet gelirleri, beş milyon dukaya ulaşan özel hazine geliri dışında, yaklaşık dokuz milyon yirmi bin dukaya ulaşıyordu.

Sultan Süleyman yaşlandığında Divan toplantılarına daha az katılmaya başlayınca; vezirler de kendi keyiflerine göre hareket etmeye, ihtiraslarının peşinde koşmaya başladılar. Bu noktada Sultan Süleyman'a

Emevi Halifesi Abdurrahman en-Nasır'a yöneltilen tenkidin aynısı yöneltilmiştir. Abdurrahman en-Nasır uzun müddet başta kalması-Süleyman'dan birkaç sene fazla hüküm sürmüştür.-, hükümdarlığının genişliği, mallarının çokluğu, art arda yaptığı fetihleri ve halkının onun yönetimi altında mutlu olması yönlerinden Sultan Süleyman'a benzerdi. Fakat o ömrünün sonlarında ileri gelenlere itimat edip,rahat yaşamaya meyletti. Halk valilerden şikayetçi olup, onu kınamaya başladılar ve eleştiri oklarını ona yönelttiler. Fakat tüm bunlar Abdurrahman en-Nasır ve Sultan Süleyman'ın her birinin benzersiz olmasına ve İslam'ın en büyük övünç kaynaklarından olmalarına engel değildir.

"Şezeratü'z-Zeheb" ve "Nuru's-Safir"'de Osmanlı hükümdarlarının onuncusu Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman'ın 1566 (H.974)'da öldüğü belirtilirken; "Kitabu'l-A'lam"da ise 1567 (975)'de öldüğü belirtilmiştir.

"A'lam"da şöyle geçmektedir: Sultan Süleyman İslam'ı desteklemesi sebebiyle Allah'ın yardım ettiği mesut bir hükümdardı. Saltanata babası Sultan Selim'in vefatından sonra, kimsenin burnu kanamadan , bir damla bile kan akıtılmadan H.926'da geçti. Doğumu H.900 senesinde olmuştu. Saltanatı kırk dokuz sene sürdü. Allah yolunda savaşan, Allah'ın dinini yaymaya çalışan, kılıcı ve mızrağının ucu ile düşmanlarının burnunu sürten bir sultandı. Askeri seferlerde ve savaşlarda destekleyici, görüşleri ve düsturlarıyla yol gösterici, iç dünyasında da dış dünyasında da mesut, savaşları ve amaçları hatırlanmaya değer,nereye gitse oraya hakim olan,nereye yönelse orayı kırıp geçiren ve fetheden, nereye yolculuk etse oraya ışık saçan ve kan döken bir kişi idi. Müfrezeleri doğuda ve batıda en uç noktalara ulaştı, uzak ve geniş ülkeleri zorla ve savaşla fethetti, kafirleri ve inançsızları zor kullanarak ele geçirdi.

Üstün fazileti, parlak ilmi ve hiçbir edip ve şairin zirvesine ulaşamadığı eşsiz edebiyatı ile 10. asırda bu dinin müceddidi[57] idi. Nazmı kıymetli taşların gerdanlığa dizilmesi, nesri çiçeklerin ortaya saçılması gibiydi. Konuştuğunda muhteşem inciler değerindeki sözleri kulaklara küpe olurdu. Zaman içerisinde hazırladığı döneminin mümtaz şahsiyetlerinin aynı tarzda bir benzerini oluşturamayacakları mükemmel bir Türkçe Divan ile eşsiz bir Farsça Divanı vardı. Çok şefkatli ve yumuşak kalpli, dürüst ve samimi idi. Bir şey söylediğinde doğruyu söyler, kendisine doğru söylendiğinde onaylardı. Kin ve ihaneti tanımaz, kötü ahlak sahibi olmamaya özen gösterir, intikam ve nifakı bilmezdi. Kötü ahlaklı kişilerle samimi olmazdı.Zaten kendisi de gönlü duru,inancına bağlı, manevi dünyası aydınlık,imanı kamil, kalbi ve gönlü temiz bir insandı.

---

[57] Müceddid: Her yüzyıl başında dini hakikatleri devrin ihtiyacına göre anlatmak üzere gönderilen büyük alim ve Peygamber'in varisi olan kişi.

"Güzelliklerini ortaya saçmakla bitiremedim
Söylediklerimden çok daha fazla söyleyemediklerim."

"el A'lam"yazarı oldukça uzun bir şekilde onun ve çocuklarının hayat hikayesini, her birinde başarılı olup, fetihler yaptığı on dört savaşını ve onun önemli eserlerini anlatmıştır. Şu anki Harem-i Şerif'in hayat kaynağı olan Sadaka-i Rumiyye de bu eserlerindendir ki; kendi özel hazinesinden oraya büyük bir meblağ ayırıyordu. Yine yabancıların mallarından alınan Sadaka-i Cevali[58] ile alimler, salihler ve devlet adamlarından emekli olanların maaşları karşılanırdı.

Bu eserler arasında kaynak suları da vardır. Bunların en önemlisi de Arafat'tan Mekke'ye ulaştırılan kaynak suyudur. Mekke'deki dört medrese (Süleymaniye), Şam'daki büyük medrese ve bir de tekke de onun önemli eserlerindendir. Daha sayılamayacak kadar eseri vardır.Allah ona rahmet etsin.

(Alıntı buraya kadardı. İzahat isteyen "el-A'lam"a müracaat etsin.)

Ben derim ki; Kanuni Süleyman bazen birbirine zıt düşen davranışlar sergiliyordu. Şüphesiz Sultan çok bağışlayıcı ve merhametli olmasıyla tanınmasının yanında kendisini tahttan indirmek istediklerini öğrendiği çocuklarının öldürülmesini emretmiştir. Denildiği gibi; iktidar acımasızdır. İktidarı elinde bulunduran kişiye merhamet ve şefkat fayda vermez. Kanuni Sultan Süleyman ile çocuğunu öldürten Emevi halifesi Abdurrahman Nasır arasında bir çok yönden benzerlikler vardır: Onu oğlunu öldürmeye iten sebeple, Sultan Süleyman'ın oğlunu öldürtmesine yol açan sebep aynıdır. Bu sebep de; insanların oğullarına yakınlaşmaları, kalplerin onlara sevgi duyması ve onların ilim ve edepleriyle şöhret bulmalarıdır.

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN ZAMANINDA YAŞAYAN MEŞHUR ALİMLER

1- Molla Hayreddin: Sultan'ın hocası olduğu için onun yanında çok önemli bir yeri vardı. Bununla birlikte tevazu ve hoşgörüsünden hiçbir şey kaybetmemiştir.

---

[58] Cevali: Caliye kelimesinin çoğuludur. Yabancıların İslam ülkelerinde, oradan çıkartılmamak üzere devletin himayesi altında yaşamaları mukabilinde alınan paradır.)

2- Molla Kadiri Çelebi, Abdülkadir: İlmiye sınıfında yükselip kazasker olduktan sonra, oradan ayrılıp İstanbul müftüsü oldu.

3- Sa'dullah b. İsa: Kastamonulu olup, İstanbul'da önce kadı, sonra da müftü oldu. Takdir edilen bir hayatı ve beğenilen bir yaşantısı vardı.

4- Çevi zade, Şeyh Muhammed b. İlyas: Mısır'da kadılık, ardından kazaskerlik, sonra da İstanbul'da müftülük görevlerinde bulundu. Müftülükten emekli olduktan sonra öğretim hayatına geri döndü. Din konusunda doğruyu söylemekten çekinmezdi. "Şakaik-i Nu'maniyye" sahibi öğretim yıllarının onun en güzel yılları olduğunu söylemiştir.

5- Molla Muhyiddin Muhammed Kutbuddin: Müderris iken yükselmeye devam edip kazasker oldu. Kadılıktan ayrılınca tekrar eğitime döndü. Ardından eğitimi bırakıp hacca gittikten sonra Hac dönüşü uzlete çekilip, kendini tamamen ibadete verdi.

6- Molla Hafız, Hafızuddin Muhammed b. Ahmet Paşa b. Adil Paşa: İran sınırındaki Beraa'dandır. Tebriz'de okuyup, akranlarından öne geçti. Fıkıh, Tefsir, Hadis, Edebiyat ve Tarih gibi ilimlerde önemli bir yeri olmakla birlikte, akli ilimlerde de iyi eğitim almıştı. Yazmaktan bıkmadı; bir çok telif eser yanında, Seyit Şerif Cürcani'nin kitaplarına şerhler ve haşiyeler yazdı. Eserleri arasında "Heyula" adında bir risale ile sekiz kısma ayırıp, her kısımda geçmişte meşhur olmuş sekiz tane alime itirazlar getirdiği "Medinetu'l ilim" adında bir kitap vardır. Bu sekiz alim arasında "Hidaye" yazarı Merginani, "Keşşaf" yazarı Zemahşeri, Beyzavi, Taftazani ve Şerif Cürcani de bulunmaktadır. Diğer eserleri;

"Nuktatu'l ilim" adlı risale

"Meariku'l Ketaib" adlı risale

"Seb'atü's Seyyare" adlı risale

Özetle alimlerin en büyüklerinden birisiydi.

7- Molla Muhammed Megaşi: "Şakaiki-i Nu'maniyye" müellifi Taşköprülü zade kendisine bilgilerini aktarması konusunda icazet veren bu alimin ilim, fazilet ve araştırma konusunda Allah'ın mucizelerinden biri olduğunu söylüyordu. Hiç bir kitaba bakmadan Kıraat-ı Aşere (10 okuyuş) üzere Kur'an'ı okuyabiliyordu. Önemli bazı eserleri ezberlemişti. Bunlar; "Telhis"in şerhi "Mutavval"i Seyid Şerif'in haşiyeleri ile birlikte, Seyid Şerife ait "Şerhü'l Mevakıf", Kutbuddin Razi'ye ait "Şerhu'l Metali", Tibi'nin haşiyeleri ile birlikte "Keşşaf" ve diğerleri. Bu eserleri öyle ezberlemişti ki, hiçbir kitaba veya sayfaya bakmadan istediği şeyi ezberden yazabiliyordu. Bu konuda olağanüstü bir kişiydi. Son dönemlerinde, alışamadığı İstanbul soğuğundan kaçmak için Sultan Süleyman'dan Mısır'a gitmek için izin istedi ve orada vefat etti.

8- Molla Abdülfettah b. Ahmet b. Adil Paşa: Önemli müderrislerden olup, İstanbul'da Vezir İbrahim Paşa medresesinde hocalık yaparken vefat etti.

9- Molla İsfahani, Alaaddin Ali: Değerli müderrislerden olup İran asıllıdır.

10- Çak Muslihuddin: Menteşe yöresinden olup müderristi. Sonraları müderrislikten ayrılıp, kendisini ibadete verdi.

11- Şah Kasım b. Şeyh Mahdumi: Tebriz halkından olup, Sultan Selim bu yöreyi fethedince onu beraberinde Anadolu'ya getirdi. Önemli edebiyatçılardandı.

12- Kadı zade Erdebili: Tebrizli idi ve Sultan Selim'in fethinden sonra onunla Anadolu'ya gelmişti. "İbn-i Hallikan Tarihi"ni Farsça'ya tercüme etti. Sultan Süleyman'ın Mısır sorumlusu Vezir Ahmet Paşa ile birlikte öldürüldü.

13- Muhyiddin Muhammed Karabağı: İran'da okuduktan sonra Anadolu'ya gelip, müderrislik yaptı. Eserleri;

-Devvani'nin "İsbat-ı Vacip"risalesine şerh

-Sadru'ş Şeria'nın "Şerh'ul Vikaye"sine haşiyeler

-"Calibu's Surur" adlı Muhadara kitabı. Döneminin alimleri bu kitabı beğeni ile karşılamıştır.

14- İbn Şeyh Şibesteri: İran'da okuduktan sonra Anadolu'ya geldi. Farsça yazdığı altmış kasidenin her beytinin bir mısrası Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasından, diğeri de Rodos kalesinin fethinden bahsediyordu. Kendi kitapları ve Seyyid Cürcani'nin eserlerine haşiyeleri vardı. Taşköprülü zade onun ahlakını çok övmüştür.

15- Şerif Acemi: İran'da okuyup, Anadolu'ya gelerek müderrislik yaptı. İznik'te vefat ettiğinde de müderristi.

16- Hüsameddin Hüseyin: Gelibolu'da doğmuş olup, müderristi. Daha sonra kadılık yaptıysa da, bir süre sonra kadılığı da müderrisliği de bıraktı. Makam sahipleri karşısında kendisini küçük düşürmeyecek üstün bir yaratılışı vardı. Kimse hakkında kötü konuşmazdı.

17- Piri Paşa zade Muhammed b. Pir Muhammed Paşa Cemali: Önce babasından, sonra İbn-i Kemal Paşa'dan ders aldıktan sonra İstanbul'da Sahn-ı Seman medreselerinin birinde hocalık yaptı. Edirne'de kadılık yaparken vefat etti.

18- Molla Abdüllatif: Kastamonulu olup, büyük müderrislerdendi. Sonraları Edirne'ye kadı tayin edildi. Çok takvalı olduğu için dünyaya değil ahirete önem verirdi.

19- Molla Bayezid Nakizi: Dünyaya önem vermeyen ve yaşamak için azla yetinebilen bir zattı.

20- Hamidli Yakup: O da abid ve mutasavvıf müderrislerdendi..

21- Molla Mimar zade, Muhammed İbn'ül Mimar: Önce Üsküp'te müderrisken daha sonra İstanbul'daki Sahn-ı Seman medreselerinden birine müderris olarak geldi. İki defa Halep şehrine kadı tayin edildi ve orada kadı iken öldü. Güzel bir yaşantısı oldu.

22- Molla İbnü'l Cessas, Şemseddin Ahmet: Şam'da kadılık yaptıktan sonra İstanbul'da Sahn-ı Seman medreselerinden birinde müderrislik yaptığı sırada vefat etti.

23- Molla Çerşin, Alaaddin Ali: Meşhur medreselerde görev yaptıktan sonra Sahn-ı Seman medresesinde müderrislik yaparken öldü.

24- Molla Ayı Seyidi: Menteşeli önemli hocalardan bir tanesidir.

25- Molla Kara Haydar: Müderrislik yaptıktan sonra Halep şehrine kadı tayin edilmişti.Kadılık görevini iyi yapmadığı için Sultan ona kızıp onu görevden aldı. İstanbul'da yaşadığı süre içinde bir cami ve onun yanında vakıf yaptırdı.İlimle uğraşmaktan çok dünya işlerine dalmıştı.Allah onu affetsin.

26- Molla Ubeydullah Çelebi b. Yakup: Anne tarafından Molla Fenari soyundan gelmektedir.Halep'te kadılık yaptı."Şakaik "müellifi onu şöyle tanıtır: Son derece ahlaklı, israf noktasına varacak kadar cömertti. Çok malı olmasına rağmen, malının tamamını infak etmişti.Kendisine ait kütüphanede on bin cilt kitap vardı. "Bürde-i Şerif"e yazılan şerhler arasında en güzeli onunki idi.

27- Molla Gedik Hüsam, Hüsamettin Hüseyin: Büyük müderrislerden birisi olup, Trabzon'da müderrislik yaparken vefat etti. Takva ehli, salih bir insandı.

28- Molla İbn'ül Kırtas, Muhyiddin Muhammet: Babası aslen İranlı olup, Anadolu'ya göç ettiler. İstanbul'da Mahmut Paşa Medresesi'nde müderrisken vefat etti.

29- Molla Ahi zade, Sinanüddin Yusuf b. Ahi: Aydınlıdır. İran'da okuyup, Anadolu'da müderrislik yaptı.Yumuşak huylu, dinine bağlı bir alimdi.

30- Molla Kadı Celaleddin: Müderrislik yaptıktan sonra kadılık görevinde bulundu. Kadılık görevini çok iyi ifa etmiş, faziletli, salih bir insan ve büyük bir alimdi.

31- Molla Halebi zade, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ömer El-Halebi: Müderrislikten sonra kadılık yaptı. Kendisini Allah'a adamış, yumuşak huylu, alçakgönüllü bir zattı. İstanbul'daki Daru't Talim'i kurmuştur.

32- Molla Kameri Mahmud, Bedreddin Mahmut: Mevlana Celaleddin Rumi'nin soyundan olup, Sahn-ı Seman medreselerinin birinde müderristi. Daha sonra önce Halep, Sonra Edirne'ye kadı tayin edildi ve burada kadı iken öldü. Doğru yoldan hiç ayrılmadı.

35- Molla İshak Çelebi: Üsküplü olup, Sahn-ı Seman'da müderristi. Sonra Şam'a kadı tayin edilip, orada kadı iken öldü. İnancı sağlam ve dürüst bir zattı.

36- İbn Bedreddin, Ebussuud: İlim ehlinden olan bir kadı idi.

37- Deli Birader: Ömrü boyunca müderrislik yaptı. Emekli olunca İstanbul'da deniz kenarında ikamet etmeye başladığında cami ile hamam yaptırdı. Daha sonra Mekke'ye göç edip ölene kadar orada yaşadı.

38- Molla Cafer Nehali: Bursa'lıdır. Müderrislik ve Galata kadılığı yaptıktan sonra uzlete çekildi. İnce ruhlu, nazik tabiatlı bir insandı.

39- Molla Aşık Kasım: Latife ve nükteyi seven bir müderris olmakla birlikte salih bir insandı. Yaklaşık yüz yaşına kadar yaşadı.

40- Molla İsrafil zade; Fahreddin b. İsrafil: Müderrislerden olup Şam'da iki defa kadılık yaptı. Akli ilimlere özel bir yatkınlığı vardı.

41- Molla Şemseddin Gulam, Şemseddin Ahmed b. Abdullah: Müderrislikten sonra Şam'da kadılık yaparken vefat etti. Takdir edilen bir yaşantısı oldu.

42-Molla Hasan Çelebi: Karasulu olup, Sahn-ı Seman'dan birinde müderris iken, İstanbul'a kadı olarak tayin edildi. Büyük alimlerden birisi idi.

43- Molla Emir Hasan Rumi: Müderris olup, Edirne'deki Dar-ul Hadis'te görev yaparken vefat etti.Seyyid Şerif'in "Şerh-ul Feraiz"ine haşiye yazmıştır.

44- Molla Muhammed Şah b. Şemseddin Yegani: Sahn-ı seman medreselerinden birinde müderristi. Görevine devam ederken vefat etti. Kendisini Allah'a adamıştı. Kimse hakkında kötü konuşmazdı.

45- Molla Süleyman Rumi: Müderris olup Edirne'de bitişik olan iki medreseden birinde müderrislik yaparken vefat etti. "Şakaik" müellifi ölümünü şöyle anlatır:"Kanuni'nin, çocuklarının sünnet düğünü için vermiş olduğu yemekte, alimlere ayrılmış bölümde baygın olarak yere düşünce, çadırına götürüldü ve orada vefat etti." Dünya işi ile meşgul olmazdı. Herkesi hayırla yad ederdi.

46- Molla Kutbi Çelebi, Merzifonlu Kutbuddin: Müderrislerden olup, Trabzon'da müderrislik yaparken vefat etti. Seyid Şerif'in "Şerh-ul Miftah"ına dipnotlar yazdı.

47- Molla Pir Ahmed Çelebi: Müderrislik yaptıktan sonra, Halep'e kadı tayin edildi. Sağlam bir inanca sahip olup, kimse hakkında kötü konuşmazdı.

48- Molla Şeyh zade Vefai, Muhammed b. Şeyh Mahmud Vefai: Muğlalı büyük müderrislerdendir. Vefa tarikatına mensup olup, alim ve müellifti. "Şerh-i Tecrid" haşiyesine yeniden haşiye yazdı.

49- Molla Arap Çelebi, Kadı Ahmed b. Hamza: Mısır'da "Kütüb-i Sitte" hadisleriyle birlikte, Fıkıh, Kelam, Geometri, Astronomi okudu. Daha sonra İstanbul'a geldi. Vezir Kasım Paşa'nın, Ebu Eyyub el- Ensari medresesinin yanında kendisine yaptırdığı medresede hayatı boyunca görev yaptı.

50- Molla Verak Şemseddin: Ebu Eyyub el- Ensari medresesinde müderrisli. Salih bir zat olup, hiç kimse hakkında kötü söz söylemezdi.

51- Molla Muhammed b. Abdü'l Evvel et-Tebrizi: Babası Hanefi mezhebinden olup, Tebriz kadısı idi. Molla küçükken Allame Celaleddin Devvani'yi görmüş ve Tebriz alimlerinin Devvani'nin önünde başları eğik oturduklarını anlatırdı. Molla Muhammed Anadolu'ya geldiğinde Sultan Bayezid, sonra da Sultan Süleyman ona bir okul tahsis ettiler. Daha sonraları Halep, Şam ve İstanbul'da kadılık görevlerinde bulundu. Arapça ilimler ve belagatta oldukça iyiydi. Belagatta lafzı güzelleştiren şeylere çok önem veriyordu. Kimse hakkında kötü söz söylememişti.

52- Molla Malül, Muhammed b. Abdülkadir: Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra, Mısır kadılığı yapmış ve ardından kazasker olmuştu. Çok zengin olup, İstanbul'da Darü'l Kurra başta olmak üzere bazı okullar yaptırdı.

53- Molla Muhammed Merhaba Çelebi: Sahn-ı Seman müderrislerinden olup, Şam kadılığı yaptıktan sonra Edirne kadılığı yaparken vefat etti. Övgü dolu bir yaşantısı oldu.

54- Molla Piri Çelebi, Muhammed b. Alaüddin Ali el- Fenari: Sahn-ı Seman müderrislerinden olup, çok fazla ilim ve takva sahibiydi.

55- Molla Alaüddin Ali b. Salih: Sahn-ı Seman medreselerinin birinde müderris olduktan sonra Edirne'de kadılık yaptı. Bu görevini devam ettirirken vefat etti. Belagat konusunda çok etkili olup, "Kelile ve Dimne"ye çok güzel bir tercüme yaptı.

56- Molla Kara Salih: Sahn-ı Seman medreselerinin birinde müderris olup, müderrisliğe devam ederken vefat etti. Alim ve ismi gibi salih birisi idi.

57- Molla Ebu'l- Leys: Sahn-ı Seman müderrislerindendi. Halep kadılığı yaptıktan sonra Şam kadılığı yaptığı sırada vefat etti. İnancı çok sağlam ve faziletli bir kişi idi.

58- Molla Fahri Çelebi, Fahreddin b. Muhammed b. Yakup: Sahn-ı Seman medreselerinin birinde müderrislik yaptı. Faziletli ve iyi ahlak sahibi olan Molla, gençliğinin baharında vefat etti.

59- Molla Masdar, Muslihuddin Mustafa: Sahn-ı Seman medreselerinin birinde dersler verdikten sonra, önce Halep, sonra da Mekke kadılığı yaptı. Arif Billah Seyyid Ali b. Meymun el-Mağribi'nin tarikatına girdi.

60- Molla Muhammed Şeyhi Çelebi: Sahn-ı Seman medreselerinin birinde müderris olup, bu görevini devam ettirirken vefat etti. Övgüye değer bir yaşantısı olup, herkesi hayırla anardı.

61- Molla Köprücük zade, Sinaneddin Yusuf: Sahn-ı Seman medreselerinin birinde ve Ayasofya medresesinde ders verdikten sonra Amasya müftülüğü yaptı. Doğru yoldan ayrılmadı.

62- Molla Hacı Çelebi, Alaaddin Ali b. Abdurrahman Müeyyed: Ebu Eyyub el-Ensari medresesinde sonra da Sahn-ı Seman medreselerinin birinde müderrislik yaptı. Arapça ilimlerde alim olmakla birlikte güzel Arapça şiir yazardı. Öldüğünde henüz gençti.

63- Molla Muhammed Bey, Muhyiddin Muhammed b. Abdullah: Molla İbni Kemal Paşa'nın hizmetinde bulunduktan sonra meşhur medreselerde müderris oldu. Beyninde bir hastalık ortaya çıktıysa da, daha sonra bundan kurtuldu ve Mısır'a yolculuk etti. Hristiyanlar onu esir ettiler fakat bazı arkadaşları onu onların elinden kurtardılar. Sultan Süleyman zamanında müderrisliğe getirilip, ardından Şam'a kadı olarak atandı. Akli ilimler ve matematik ilimlerinde uzmandı.

64- Molla Manastırlı Çelebi: Manastır'da ders verdi. Daha sonra uzleti tercih edip, ilim ve ibadetle meşgul oldu. İhlaslı bir zattı.

65- Şeyh Arap İmam, İbrahim Halebi: İstanbul'da Fatih Camii hatibiydi ve Halep'liydi. Mısır'da okuyup daha sonra İstanbul'a gelmiş ve Fatih Camii'ne hatip olmuştu. Doksan yaşlarında vefat etti. Fakih, Kelamcı, takva sahibi, temiz ve evine bağlı bir zattı. Onu arayan ya evinde, ya da mescidde bulurdu. Yolda yürürken gözlerini yere indirirdi. Hiç kimse hakkında kötü konuştuğu duyulmadı. Çeşitli eserleri arasında en meşhuru "Mülteka'l Ebhur" diye adlandırdığı fıkıh kitabıydı.

66- Molla Seyrek Muhyiddin, Muhammed el-Huseyni: Sultan Süleyman'ın oğlu Mehmed'in hocası idi. Güzel şahsiyetli bir insandı.

67- Molla Karaca Muhyiddin, Muhyiddin Muhammed Kocevi: Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın hocası idi. Bilen, bildiğiyle amel eden ve doğru yolda giden bir zattı. Kimseyi kötülükle anmazdı.

68- Molla Hayreddin Hazar: Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın hocası idi. Hocalık görevine devam ederken vefat etti.

69- Molla Hidayet Çelebi, Hidayet b. Yar Ali el-Acemi: Sahn-ı Seman müderrislerinden iken daha sonra Mekke'de kadı oldu. Görevi bıraktıktan sonra Mısır'a geldi ve orada vefat etti. İlmiyle edebini ve alçakgönüllülüğünü birleştirmişti.

70- Molla Kara Çelebi, Muhyiddin Muhammed b. Hüsameddin: Bursa, Tire, Amasya, Çorlu, Manastır, Manisa ve Edirne'deki meşhur okullarda görev yaptı. Şam, Edirne ve İstanbul'da kadılık yaptı. Kelam ilminde uzman olup, Tarih ve Muhadara konularında güçlü bir isimdi.

71- Molla Muhyiddin Ehlice: Aydınlı bir Müderristi. Bursa Sultaniye medresesinde müderrislik yaparken vefat etti. Salih bir zattı.

72- Molla Abdi: Büyük müderrislerdendi. Önce Mekke sonra Mısır'da kadılık yaptı ve Mısır'da kadı iken vefat etti. Kadılık görevi sırasındaki uygulamalarından halk çok memnun kalmıştı.

73- Molla Hüsameddin Hüseyin Çelebi: Karasulu olup, Sahn-ı Seman medreselerinin birinde müderrislik yapıyordu. Görevine devam ederken vefat etti. Akli ilimlere özel bir yatkınlığı vardı.

74- Molla Kemal Çelebi: Sahn-ı Seman müderrislerinden olup, Bağdat Darii's Selam'da kadılık yaparken vefat etti. İnancı sağlam, ahlakı güzel bir kişi idi.

75- Emir Hasan Çelebi: Sahn-ı Seman medreselerinin birinde ve Ayasofya medresesinde müderrislik yaptı. Kişilik sahibi bir insandı.

76- Molla Muhammed b. Vezir Mustafa Paşa: Bursa Sultaniye Medresesinde müderris iken genç yaşta öldü.

77- Molla Hoca zade , Muhyiddin Muhammed b. Molla Hayreddin: Sultan Süleyman'ın hocası olup, İstanbul'daki Vezir Mustafa Paşa Medresesinde müderrislik yaparken genç yaşta vefat etti.

78- Molla Ferah Halife: Karamanlı olup, Sahn-ı Seman müderrislerindendi.

79- Molla Küçük Şems, Şemseddin Ahmed el-Lazimi: Önce Sahn-ı Seman medreselerinin birinde, sonra da İstanbul'daki Sultan Süleyman medresesinde müderrislik yaptı.

80- Molla Şemseddin Ahmed: Bursalı bir Müderris olup Sultan Süleyman'ın ilk günlerinde vefat etti.

81- Molla Abdurrahman b. Yusuf el-İmam: Kelam ilminde ihtisas sahibi olup, şehit olarak öldü.

82- Molla Abdülkerim Veziri: Müderrislik yaptıktan sonra Manisa müftüsü iken vefat etti.

83- Molla Şemseddin Ahmed: Meşhur medreselerde görev yaptıktan sonra Şam kadısı olarak görevlendirildi. Şahsiyeti güzel bir insandı.

84- Molla Sadi Çelebi: Akşehir'li olup, meşhur medreselerde görev yaptıktan sonra Amasya müftülüğü yaptı. Bursa'daki Sultan Murad medresesinde görev yaparken vefat etti. Alim ve zahit bir zattı.

85- Molla Küçük Hayreddin: Üsküp ve sonra Çorlu'da müderrislik yapıp, Çorlu'da göreve devam ederken vefat etti.

86- Molla İbnü'ş Şeyh, Abdurrahman b. Şeyh: Müderris iken, daha sonra görevinden ayrılıp Allah'a yöneldi. Kimseyi kötü olarak anmaz, kendisi için istediğini başkası için de isterdi. Bununla birlikte, azla yetinen, kanaatkar ve takva sahibi bir insandı.

87- Molla Hasan Çelebi: Karamanlı bir Müderris idi. Galata, Trablusgarp ve Selanik'te kadılık yaptıktan sonra İstanbul'da vefat etti. Çok zengin olup, servetini hayır işlerinde ve dini işlerde kullanıyordu. Kadılık görevini oldukça iyi yaptı. Kimse hakkında kötü söz söylemezdi.

88- Molla Muhyiddin ibn'ul Hakim: Medine-i Münevvere'de kadılık yapıp, orada vefat etti. İstanbul'da bir medrese yaptırdı.

89- Molla Abdülhay, Abdülhay b. Abdülkerim b. Ali b. el-Müeyyed: Amasya'lıdır. Kendi şehrinde ve İstanbul'da ders verdikten sonra pek çok şehirde kadılık görevi yaptı. Kadılıktan ayrılınca tasavvufa girdi ve çok güzel bir hayat geçirdi.

90- Molla Sinaneddin Yusuf: Aslen Karesili bir mutasavvıf ve vaizdi. Şehzade Mehmet Camiinde vaaz ederdi. Abid, zahid bir zat olmasının yanında, çevresine ışık saçan, nur yüzlü bir ihtiyardı.

91- Molla Bedreddin Mahmud: Aydınlı olup, İstanbul'daki Mahmut Paşa medresesinde görev yaparken vefat etti. İlim ve ibadetle meşgul olurdu.

92- Molla Alaaddin: Aydın'lı idi. İbadet ve öğretimle meşgul oldu.

93- Molla Şems Çelebi, Şemseddin Muhammed b. Ömer b. Emrullah b. Şeyh Akşemseddin: Sultan Süleyman'ın kendisinden sonra tahta geçen oğlu Şehzade Selim'in hocası idi. Genç yaşta vefat etti.

94- Molla Hayreddin: Kastamonulu idi. Müderrislikten sonra Sultan Süleyman'ın bazı çocuklarına hocalık yaptı.

95- Molla Bahşi: Sultan Süleyman'ın oğlu Sultan Selim'in hocası idi.

96- Molla Cafer: Menteşeli idi. Sultan Süleyman'ın oğlu Sultan Bayezid'in hocalığını yapmış olup, kendisini Allah'a adamıştı.

97- Molla Derviş: Sinan Paşa'nın torunu olup müderris idi.

98- Molla Muslihuddin Ayı zade: Menteşeli tanınmış müderrislerdendi.

99- Molla Sadullah b. Şeyh eş-Şazeli: O da yine müderrislerden olup, İslam fıtratı üzere yaşamıştı.

100- Molla Abdülkerim b. Abdülvehhab b. Abdülkerim: Alim ve salih bir zattı. Genç yaşında öldü.

101- Molla Mir Ali Şerif el-Buhari: Buhara ve Semerkant'ta döneminin alimlerinden ders aldı. Sonra Sultan Süleyman zamanında Anadolu'ya gelip, Allame Azudiddin'in belagat eseri "el- Fevaid'ül Gıyasiyye"ye güzel bir şerh yazdı.

102- Molla Hüsameddin Hüseyin Nakkaş el-Acemi: Tebrizli olup Allame Devvani ile görüşmüştü. Molla Hüsameddin , şöyle bir olaya şahit olduğunu anlatır: "Ulemadan bir zat olan Gıyasüddin Mansur, Devvani ile tartışmak istiyordu. Tebriz Meliki, Allame Devvani'ye "Gıyaseddin seninle

bazı tartışmalı konuları konuşmak istiyor."dedi. Devvani:" Arkadaşları ile konuşsun. Biz onun sesini duymaktan şeref duyarız."dedi ve onunla tartışmaya tenezzül etmedi." Nakkaş Anadolu'ya geldikten sonra, bir süreliğine Mekke'ye gidip, sonra İstanbul'a geri döndü. Şafi mezhebine mensup olup, bir çok hadis ve tarih kitabı ezberlemişti. Ayrıca "Kaside-i Bürde" şerhi vardır.

103- Molla Fekkari, Mehdi Şirazi: Şiraz'da okudu ve Kelam, Mantık ve Felsefe ilimlerinde uzmanlaştı. Rumeli'ye geçip, Filibe medresesinde müderris oldu. Orada görev yaparken öldü. Çeşitli eserleri vardı ve Arapça yazıyordu

104- Molla Sayi: Arap, Fars ve Türk dili edebiyatçısıydı. Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk dönemlerinde vefat etti.

105- Molla Kasım : Arif billah İbnü'l Vefa'nın hizmetinde bulundu. Daha sonra Sultan Bayezid, salih ve alim bir kişi olmasından dolayı onu hizmetçilerinin hocası yaptı. İnanılmayacak derecede hızlı yazıyordu.

106- Molla Sürmeli zade: İstanbul Fatih Camiinde hatip idi. Konuşması oldukça iyi olan, salih bir zattı.

107- Molla Muhyiddin Aracun zade: Sesi güzel olup, Kıraat ilmini bilirdi. Ayasofya Camii hatibiydi.

108- Molla Pir Muhammed: Kıraat alimi olup, İstanbul Bayezid Camii hatibiydi.

109- Hekim Sinaniiddin Yusuf: Tıp konusunda uzman olup, önce Edirne hastanesinde, sonra İstanbul hastanelerinde görev yaptıktan sonra, Yavuz Sultan Selim, henüz Trabzon Sancak Beyi iken, onu özel doktoru yaptı. Saltanata geçince de onu sarayın özel doktoru yaptı. Daha sonra Sultan Süleyman tarafından Başhekim yapılıp, H. 951 senesinde ölene kadar bu görevde kaldı. "Şakaik" yazarı diyor ki: "Ölmeden bir veya iki ay önce ona yaşını sordum. Yüz veya yüz iki olduğunu ,söyledi. Bununla birlikte aklını yitirmemişti fakat ellerinde titreme ortaya çıkmıştı. Bunun nedenini sorduğumda ise: "Beynin zayıflığındandır" dedi. Bu sözüne şaşırdım, çünkü anlayışı ve idraki gayet iyiydi. Değerli bir doktor ve konusunda uzman olduğu için muayenelerinde çok ihtimam gösterirdi. Kimseyi kötü anmazdı.

110- Hekim İsa: Önce Edirne Hastanesinde doktorken, daha sonra saray doktoru oldu. Ahlakı güzeldi, baştan ayağa güzel huylarla donanmıştı.

111- Tabip Osman: İran'lı idi. Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a geldikten sonra saray doktoru oldu. Çok hayırlı ve salih bir zattı.

112- Molla Emin zade, Yahya Çelebi: Babası Osmanlı devleti yöneticilerindendi. Kendisini geliştirmek amacıyla ilme sarıldı. Güzel ve olgun bir kişiliğe ulaştı. Kemal Paşa zade ve Çelebi Cemali'den ders

aldıktan sonra, uzun süre Çelebi Cemali hocasının asistanlığını yaptı ve müderris oldu. Meşhur medreselerde dersler verdikten sonra, Bağdat kadılığı yapıp, sonra da Sultan Süleyman'ın İstanbul'da yaptırdığı Darü'l Hadis'e müderris oldu. İnsanların kötülüklerinden bahsetmekten çok uzaktı. "Şakaik" müellifi onu şöyle anlatıyor: "Hiç kimse ondan yalan ve kötü bir söz duymadı. Edebi ilimler, Tarih ve Muhadara konusunda uzmandı.

113- Müftü Şeyh, Abdülkerim el-Kadiri: Mutasavvıf olup, İstanbul'da Küçük Ayasofya zaviyesinde kalıyor ve insanlara doğru yolu gösteriyordu. Sultan Süleyman onu müftü tayin etti. Fıkıh konusunda uzmandı. Kırk günlük halvete çekildiğinde çok sıkı bir riyazat[59] yapıyordu. Yere kabir gibi çukur kazıyor ve onun içine girip oturuyor ve burada riyazetinin şiddetinden neredeyse hislerini kaybediyordu. Kırk günü tamamladıktan sonra, gelecek seneki halvet vaktine kadar, insanlara vaaz ediyordu. Çok alçakgönüllü bir insandı. Küçük- büyük herkes onun yanında eşitti.

114- Şeyh Mahmud Çelebi: Arif billah Ahmed el- Buhari'ye intisab etti ve kızıyla evlendi. Öldükten sonra da onun yerine geçti. "Şakaik" müellifi onu şöyle anlatır:" Çok haya sahibi bir insan olduğu için, yüzüne bakmaya çekinirdim. "Mesnevi"yi okuyup, tasavvufi olarak açıklardı.

115- Hamidli Şeyh Piri Halife: Seyyid Buhari'ye tabi olanlardandı. İnsanlardan ayrı yaşayan, zahid ve abid bir zattı.

116- Hacı Halife: Menteşelidir.İlim ehli bir insan olup, geride bahsi geçen Mahmud Çelebi'nin hizmetine girdi. Ondan tasavvuf öğrenimini tamamlayıp, irşad konusunda icazet aldı (Mürşid oldu.) Sözleri kalplere nüfuz eder ve huzurunda oturan herkes Allah sevgisiyle dolardı. Medine'de Peygamberimiz (sav)'in kabrine komşu olarak yaşarken vefat etti.

117- Şeyh Bekir Halife: Simavlı idi. Az evvel anlatılan Hacı Halife'nin hizmetinde bulundu. Vefatından sonra da onun yerine geçti. Halktan uzak yaşayan, kendisini Allah'a adamış bir insandı.

118- Sinaneddin Yusuf el-Erdebili: Arif billah Çelebi Halife'nin müridlerinden olup, irşat ile meşgul oldu. Ayasofya Camiinin yanındaki zaviyede oturuyordu. Öldüğünde yüz yaşındaydı.

119- Şeyh Ramazan: Mutasavvıf olup, Şeyh Kasun Çelebi'den ders aldı. İstanbul'daki Vezir Ali Paşa zaviyesinde şeyhinin vefatından sonra onun yerine geçti.

120- Şeyh Bali Halife: Şeyh Kasun Çelebi'nin halifelerinden olup, Sofya'da h. 950'den sonra öldü. (hata)

121- Merkez Halife, Muslihiddin Mustafa : Arif billah Şeyh Sünbül Sinan Efendi'nin müridlerinden olup, vaktini riyazetle geçirirdi.

---

[59] Riyazat: Nefsin ve tenin isteklerini kesmek ve ona zor gelen şeyleri yaptırmaktır.

122- Şeyh Sinan Halife: Şeyh Süleyman Halife'nin, halefferinden olup, ümmi[60] bir kişi idi. Fakat üstün halleri olan ve keramet ehli bir zattı.

123- Gündüz Muslihuddin Mustafa: Mutasavvıf olup Şeyh Muhyiddin Kocevi'nin müridlerindendi. Vefatından sonra onun yerine geçti. İnsanlardan ayrı yaşıyor, evinden sadece namaz kılmak için çıkıyordu.

124- Molla Muhyiddin: İznikli idi. İskilipli Muhyiddin'in tabılerinden olup, zahid bir zattı.

125- Şeyh İskender Dede, İskender b. Abdullah: İskiliplinin terbiyesinde yetişmiş ümmi bir kişi idi. Tasavvuf sayesinde akılları hayrete düşüren kerametleri vardı.

126- Muhyiddin Muhammed: Arif billah olup, Balkanlar'da İştip şehrinde yaşadı.

127- Şeyh Üveys: Halife Çelebi'nin halifelerinden olup, Şam'a yerleşmişti.

128- Şeyh Dede Halife : Şeyh Üveys'in halifesi olup, abid bir kişi idi. Fakat Mehdi ile görüştüğünü ve Mehdi'nin kendi müritleri arasında olduğunu iddia ediyordu.

129- Şeyh Baba Haydar: Semerkandlı olup, sonradan Anadolu'ya göç etti. Sultan Süleyman İstanbul'un dışında ona bir mescit yaptırdı. Çok alçakgönüllü bir zat olup, büyük küçük herkese eşit davranırdı.

130- Şeyhu'l Serracin Safiyyüddin: Amasyalıdır.

131- Şeyh Muhyiddin Muhammed: Amasya yakınlarında bir köyde oturuyor ve kendi yetiştirdiği ürünleri yiyordu.

132- Şeyh Abdülgaffar: Mudurnulıdur. Babası Zeyniyye tarikatına mensuptu. Gençlik yıllarında içinden geldiği gibi yaşıyordu. Bir gece rüyasında babasının kendisini çok kötü dövdüğünü ve cezalandırdığını gördü. Sabah olunca, Şeyh Ramazan'a gitti ve samimi olarak tövbe etti. Ayrıca alim ve edebiyatçı idi. "Şakaik" müellifi şöyle diyor: "Bu dönem hayatının en güzel günleriydi."

133- Hekim İshak: Hristiyan bir doktor iken, Tokatlı Molla Lütfi'den, Mantık ve Felsefe dersleri aldıktan sonra, İslam'ı seçti. Tıp ve Felsefe'yi bırakıp, İmam Gazali'nin eserleriyle ilgilendi. Kitap ve Sünnet'e bağlı bir hayat sürdüğü halde, tam olarak özümseyemediği için sonradan tasavvufu inkar etti.

134- Şeyh Ahmed Çelebi: Ankaralıdır. Alim bir kişi olmakla birlikte, tasavvufa da girdi. Yaşlılığında Ankara'da oturdu.

135- İbni Seyyid Murtaza, Şerif Abdulmuttalib b. Seyyid Murtaza: Soyu Peygamberimize dayanmaktadır. İlim ve edebiyat öğrendikten sonra

---

[60] Ümmi: Okuma-yazma bilmeyen

tasavvufa ilgisi artınca, Şeyh İbni Vefa ile arkadaşlık etti. Tuzlalı Şeyh Yahya'dan irşad icazeti almakla birlikte, kızıyla da evlendi. Uzleti ve Halveti tercih etmeyip, insanlarla iç içe olmaya devam etti.

136- Şeyh Abdulmüimin: Seyyid Ali b. Meymun'un müritlerindendi. Bursa'ya yerleştiğinde bazı insanlar ona kötü davranmıştı. Bunun sebebinin de; onun, kendilerinin isteklerine boyun eğmesini sağlamak olduğu söylenir.

137- Şeyh Şecaattin İlyas: Halveti tarikatından olan ümmi bir kişiydi. Çok fazla cezbe halinde görünürdü.

138- Şeyh Ahmed b. Merkez Halife: İlim öğrendikten sonra tasavvufa yöneldi. İnsanlar kendisinden çokça istifade ettiler.

139- Germiyanlı Nureddin Hamza : İlim öğrendikten sonra, tasavvufla ilgilendi. Önce Sünbül Sinan, sonra da Muhammed b. Bahaüddin'den manevi dersler aldı. Hayatı boyunca dinin gösterdiği yoldan hiç ayrılmadı.

140- Şeyh Sarı Uryan, Taceddin İbrahim: Manisa yakınlarında ve insanlardan ayrı yaşıyordu.

141- Şeyh Muhyiddin İmam Kalenderhane: Şeyh Karamani, İbn Vefa ve Ahmed Buhari'nin sohbetinde bulundu. İnsanlardan uzak yaşayan bir alim olup, Kalenderhane Camiinin hatibi idi. "Şakaik "müellifi Taşköprülü zade diyor ki: "Ona yaşını sorduğumda bana doksan sekiz demişti. Bundan sonra sekiz sene daha yaşadı."

142- Şeyh ·Muslihuddin Mustafa: Seyyid Ahmed Buhari'nin halifelerindendi. İstanbul'a yerleşip, Zatü'l Ahcar adlı zaviyede kendisini Allah'a adayıp, müritlerinin ıslahı için çalışmıştı.

143- Şeyh Ali Kazvani: Önceleri Seyyid Ali b. Meymun el-Mağribi'nin tarikatına girmişti. Olayları ve insanların kalbini okuyabiliyordu.

144- Taşköprülü zade, Ahmed b. Mustafa b. Halil: "eş- Şakaiku'n Numaniyye fi Devleti'l Osmaniye" adlı eserin yazarıdır. Ankara'da doğdu. Babası alim bir zat olup, eğitimine çok önem verdi. Ders aldığı hocalar şunlardır: Yetim Alaüddin (Sarf ve Nahiv ilimleri), babası, amcası, dayısı, Molla Muhyiddin Fenari, Molla Muhyiddin Kocevi, Molla Mahmud b. Kadı zade, Şeyh Muhammed Tunusi.

Büyük alimlerden icazet aldıktan sonra, İstanbul'daki Kalenderhane medresesinde ders vermeye başladı. Sahn-ı Seman medreselerinin birinde ve Edirne Bayezid medresesinde müderrislik yaptıktan sonra Bursa kadısı oldu. Sahn-ı Seman medreselerinin birinde müderris iken vefat etti. Diğer eserleri şunlardır: el- Mealim fi ilmi'l Kelam, Haşiye-i tecrid haşiyesi, İbn Hallikan'ın ifadelerini içeren büyük bir tarih kitabı.

Kadılık görevinden sonra gözlerini kaybetmişti. "Şakaik" adlı eserini de gözleri bozulduktan sonra yazdı. Bu konuda şu deyim yerinde olacaktır:"Kadılık gelince göz görmez"

145- Molla Kösec Emin, Yahya b. Nureddin: Meşhur medreselerde görev yaptı. Sultan Süleyman İstanbul'daki medresesini inşa edip, orada Dar-ul Hadis'i açınca onu görevlendirdi. Daha sonra bir şeyden dolayı ona kızan Sultan onu görevden alınca,buna çok üzüldü ve fazla yaşamadı.

146- Molla Mahmud Hoca Kaymı: Aydın'lı olup ulemanın önde gelenlerindendir. Önce Halep'te, sonra da Mekke'de kadılık yaptı.

147- Molla Muslihuddin: Meşhur medreselerde müderrislik; Bağdat, Halep, Edirne ve İstanbul'da kadılık yaptı. Yaşı doksanı geçmişti.

148- Molla Muslihuddin b. Şaban: Gelibolu'dan olup, Şehzade Mustafa'nın hocasıdır. Şehzade ona danışmadan hiçbir iş yapmazdı. Sultan kendine itaat etmediği için oğlu Mustafa'yı öldürünce, Molla Muslihuddin fakirlik çukuruna düştüğü halde ,zamanın getirdiği sıkıntılara sabretti.

149- Molla Muhyiddin Cürcan: Meşhur medreselerde görev yaptıktan sonra, müftü oldu. Şehzade Bayezid'in babasına itaatsizliği yüzünden görevden alındı.

150- Molla Arap zade, Muhammed b. Muhammed: Sahn-ı Seman medreselerinin birinde görev yaptıktan sonra Mısır'a kadı olarak atandı. Kış günü oraya deniz yoluyla giderken, fırtınaya yakalanıp arkadaşlarıyla birlikte boğuldu.

151- Molla Nimetullah Ruşeni zade: Meşhur medreselerde görev yaptıktan sonra, Medine kadılığına atandı. Kadılık görevini çok güzel yaptığı halde argo konuşmasından dolayı insanlar ondan uzak duruyordu.

152- Şah Ali Çelebi b. Kasım Bey: Zühd ve takva sahibiydi.

153- Molla Şemseddin Ahmed b. Ebussuud: Önce Sahn-ı Seman medreselerinde, daha sonra da Şehzade Mehmed medresesinde görev yaptı. Bu görevini ifa ederken vefat etti.

154- Molla Kurt Ahmed Çelebi b. Hayreddin: Sultan Süleyman'ın hocası ve müderristi.

155- Garsuddin Ahmed : Halep'te doğdu. Önce Şam'a gidip meşhur doktorların hocası İbnü'l Mekki'den ders aldıktan sonra Mısır'a geçti. Orada Şeyh İbn Abdülgaffar'dan akli ilimler ve matematik, Kadı Zekeriya'dan dini ilimler öğrendi.

156- Abdülbaki b. Alaüddin: Halep Araplarındandır. Meşhur müderrislerden olup, aynı zamanda Halep, Mekke ve Mısır'da kadılık yapmıştır. Büyük bir şöhreti olmasına rağmen, maddi konulara fazlaca önem verirdi.

157- Şeyh zade, Abdurrahman b. Cemaleddin: Ulemanın önde gelen isimlerinden olup, Ebussuud Efendi'den icazet almıştır.

158- Muhammed b. Ebussuud Efendi: Müderrislik ve Şam kadılığı yaptı.

159- Molla Salih b. Celal: Sultan Süleyman'ın emrettiği bazı Farsça kitapların Arapça'ya tercümesini kısa zamanda tamamladı. Daha sonraları da Halep ve Mısır kadılığı görevinde bulundu.

160- Molla Muhyiddin b. İmam: Halep kadısı idi.

161- Şeyh Tacnddin İbrahim b. Abdullah : İznik'teki Süleyman Paşa medresesinde görev yaptı. Bir çok eserinin yanında İbn Kemal Paşa'ya yazdığı reddiye (karşı görüş) eseri çok önemlidir.

162- Dede Halife: Müderrislik ve müftülük yaptı. Eserleri arasında "Şerhu't Taftazani"ye yazdığı şerhin önemli bir yeri vardır.

11- SULTAN II. SELİM (1566-1578)

Muhteşem Sultan Süleyman'dan sonra (M.1566) H. 974 yılında Rebiulevvel ayının ilk günlerinde tahta oğlu II. Selim çıktı. H. 974 senesi Safer ayının yirmi ikisinde vefat etmesine rağmen, ölüm haberi elli gün gizlenen Sultan Süleyman'ın cenazesinin İstanbul'a getirildiği gün büyük bir gündü. Sultan Selim'in tahta çıkış zamanıyla ilgili tarih kitaplarında şu ifadeler yer alır:

"Süleyman'dan sonra II. Selim padişah oldu. Selim babasının cenazesini İstanbul'a getirince, sultanların tahta oturduklarında yeniçerilere dağıtmayı adet edindikleri cülus bahşişini dağıtmaması üzerine çok büyük bir ayaklanma çıktı. Vezirler bu ayaklanmayı bastıramayınca, öldürüleceğinden korkan Sultan; hazinede olan her şeyi dağıtarak, onların isteklerini mecburen yerine getirince ayaklanma bitti.

Seferlere bizzat katılan, rahat nedir bilmeyen, yeni yerler fethetme, İslam'a hizmet, serhat başlarını güçlendirme ve memleket düşmanlarını kahretme azmi ve gayretiyle dolu cesur komutanlar olan Osmanlı ailesinin yürüdüğü yoldan ayrılan ilk Sultan, II. Selim'dir. Daha önceki sultanlar çok büyük gayretler gösterir, yılgınlık ve yorgunluk nedir bilmezlerdi.

Osmanlı Devleti'nin gerileme devri; rahatına ve refahını düşkün, haremden ayrılmayan, şarap içmeyi adet edinmiş ve şehvetine düşkün bir insan olan II. Selim zamanında başladı. Onun zamanında şarap yasağı kalkınca; şarap az kalsın yaygın bir alışkanlığa dönüşüyordu. "Ed-Dürrü'l-Manzum" yazan bize onunla ilgili şu bilgileri verir: "Ölümünden önce içkiye tövbe etmiş, eğlence aletlerini ve içki kadehlerini kırmıştır."

Sultan Selim devlet işlerini Veziri Sokullu Mehmet Paşa'ya havale etmişti. Eğer Sokullu olmasaydı; saltanatın saygınlığı kalmazdı. Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden kısa bir süre sonra 1568 (H. 975) yılının Şubat ayında Avusturyalılar Babıali'deki devlet erkanına kırk bin duka rüşvet vererek; Osmanlı Devleti ile Macarlar arasında bir anlaşma yapılmasını sağladılar. Bu anlaşmaya göre; Avusturya –Macaristan İmparatorluğu Osmanlı'ya yıllık otuz bin duka vergi verecek, Osmanlı'nın Eflak– Boğdan ve Erdel üzerindeki hakimiyetini kabul edecek ve her iki ülke birbirlerinin şu anda elinde bulundurdukları topraklara saldırmayacaktı.

Rusya'nın Asya'ya inmesini engellemek amacıyla bu ülkenin kuzeyindeki Volga'nın ele geçirilmesi için gönderilen ordu Sokullu'nun tüm gayretine rağmen başarısızlığa uğramış, Kırım Hanı Devlet Giray'da kendisinden beklenilen yardımı yapmamıştı.

Sokullu, Osmanlı'nın ağırlığını daha fazla hissettirebilmesi için Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na Süveyş Kanalı'nı açmak istediyse de; peş peşe gelen harpler bu düşüncesini hayata geçirmesine imkan vermedi.

I. Selim zamanında Hicaz ve Yemen Osmanlı hakimiyetine girmişti. İmam Mutahhar önderliğinde Osmanlı'ya karşı ayaklanmada gecikmeyen Zeydiler; Türklerin San'a kentine girmelerinden sonra, onları Zebid dışındaki tüm şehirlerden çıkardılar. Sonunda Devlet'in gönderdiği Arnavut Sinan Paşa tarafından mağlup edilen İmam Mutahhar, Sultan'ın hakimiyetini kabul etti.

II. Selim zamanında Kıbrıs fethedildi. Rivayetlere göre; Portekiz asıllı bir Yahudi olan Joseph Nasi bu adanın şaraplarını överek, onun fethine Sultan'ı teşvik etmiş, Sultan da fethedildiği takdirde Kıbrıs'ın yönetimini ona bırakacağını va'd etmiştir. Fakat fetihten sonra kendisini içkiye teşvik eden bir kimseye vermiş olduğu bu alçakça vaadi yerine getirmeye utanan Sultan, Portekizliye Naksos Dükü unvanını verdi.

Sokullu ise; Kıbrıs'ın fethi görüşüne katılmıyor, bunun yerine İspanyollara karşı bir kez daha ayaklanan ve Osmanlı'dan yardım isteyen Endülüs Müslümanlarına yardım etmeyi tercih ediyordu. Fakat Lala Mustafa Paşa, Vezir Beyali ve Kaptan-ı Derya Kıbrıs'ın fethedilmesini istediklerinden Osmanlı Devleti, bu adaya yüz bin asker sevk etti. Askerler 1570 (H.978) tarihinin 1 Ağustos'unda adaya çıkıp, Lefkoşe'yi kuşatarak, yapılan muharebe neticesinde orayı fethettiler. Türklerin buranın halkından yirmi bin kişiyi öldürdüklerine dair rivayetler vardır. Limasol ve Larnaka'yı fetheden Türklerin Magosa' da yaptıkları hücumlar püskürtüldüyse de; sonuna kadar direnemeyen Magosa sonunda fethedilip, büyük direnişin mimarı olan kale komutanı Bragadino da öldürüldü. Kıbrıs'ın fethedildiği haberi Avrupa'ya ulaşınca Venedikliler, Papalık, İspanya ve Malta şövalyeleri bir araya gelip büyük bir donanma hazırladılar. Bu donanmada İspanya'nın yetmiş, Malta Şövalyeleri'nin dokuz, Papalığın on iki, Venediklerin yüz yirmi gemisi vardı. Bu donanma ile üç yüz gemiden oluşan Osmanlı donanması, 1571 (H.979) senesinin 7 Ekim'inde Arnavutluk kıyılarındaki Körzolari adaları civarında karşılaşıp, çarpıştılar.

Osmanlı Kaptan-ı Deryası'nın gemisi, İspanyol Amiral gemisi ile Venedik Amiral gemisi arasında sıkışınca, dört Osmanlı gemisi Kaptan-ı Derya'yı kurtarmak için oraya geldi. Çarpışma esnasında Kaptan-ı Derya vurulup düşünce, İspanyollar hücum edip onun başını kestiler ve bu andan sonra Osmanlıların başına gelen tam bir felaketti: Yüz otuz gemilerini gasp eden Haçlılar, doksan dört tane gemiyi de yaktılar. Üç yüz toplarını ele

geçirdikleri gibi, otuz bin askeri esir alıp on beş bin haçlı esiri kurtardılar. İslam donanmasından sadece, Cezayir Beylerbeyi'ne ait kırk gemi kurtulabilmişken; Haçlıların zayiatı ise on beş gemiyi ve sekiz bin askeri geçmiyordu. İnebahtı Savaşı diye meşhur olan bu savaştan sonra, Akdeniz'de Müslüman denizciler övgüye layık bir varlık gösteremediler. Tüm Hristiyan aleminde kutlamaların yapıldığı bu savaş için; İtalyanlar hala her yıl savaş alanında bir araya gelerek, kutlama yapmaya devam etmektedirler. Sultan bozgun haberini duyunca, üç gün yemeden içmeden kesilip, secdelere kapanarak, Allah'tan İslam alemine acımasını niyaz etti. Çünkü temelleri Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında atılmış olan deniz kuvvetleri yok olmaya yüz tutmuştu.

Fakat Sokullu'nun işbilirliği ve Kaptan-ı Derya'lığa getirilen Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa'nın yardımları sonucu, alışılmadık bir hızla yüz elli savaş gemisinden oluşan yeni bir donanma oluşturuldu. Yüz elli savaş gemisi daha yapma kararında olduğunu bildiren Sokullu'ya Kaptan-ı Derya: "Bu gemiler için gerekli malzemeyi hazırlamak devlete güç gelir." deyince Sokullu "Saltanatın serveti tüm silahların gümüşten, tüm yelkenlerin de atlastan yapılmasına yeter." diye cevap vermiştir.

İki yüz elli savaş gemisiyle M. 1572 (H.980) senesinde Osmanlı donanması denizlere açılınca, başlarına geleceklerden korkmaya başlayan Venedikliler, 1573 (H.981) yılının 7 Mart'ında Babıali ile anlaşma yapmaya razı oldular ve bu anlaşma gereğince; Kıbrıs'ı boşaltıp, üç yüz bin duka tazminat ödediler. Bundan sonra Osmanlılar İspanyolları Tunus'tan çıkarıp oraya hakim oldular. İspanyollar Halku'l-Vad'den çekilmedikleri gibi, bir filoyla Tunus'a gelen Don Juan de Triş, Mevla Hasan Hafsi'ye Krallığını geri verdiyse de bu durum çok sürmedi. Bir buçuk yıl sonra kırk bin askerle gelen Sinan Paşa, Hasan Hafsi ve İspanyolları oradan çıkarmakla birlikte İspanyolların çekilmek istemediği Halku'l-Vad kalesini de fethetti.

Boğdan başkaldırınca, oraya asker gönderen Devlet, Prensi tahttan indirip yerine İvonya isimli birini geçirdi. Rusya'ya kaçan Eski Boğdan Prensi'ni de Rusya Kralı İvan öldürttü. Bir dönem sonra Kazakların desteğiyle devlete başkaldıran İvonya; İbrail, Bender ve Akkirman'ı ele geçirdiyse de, oraya sefer düzenleyen Osmanlı askeri onları bozguna uğrattığı gibi, İvonya esir edilip Kazaklarını hepsi sürgüne yollandı.

12 Aralık 1574 (H.982) tarihinde kusurlarıyla beraber vefat eden Sultan Selim'in vefatı, Devlet için tam bir felaket olmuştur; çünkü benzeri zor bulunan dâhi devlet adamı Sokullu onun vefatından sonra sadrazamlıktan düşürüldü.

"Şezeratu'z-Zeheb"de, "Alam"dan nakleden şu bilgiler vardır: "Sultan II. Selim 929 (M.1522) senesinde doğdu. 974 yılında Rebiulahir'in dokuzunda Pazartesi günü tahta çıktı. Saltanatı dokuz yıl sürmüş olup; kırk altı yaşında tahta çıkmış ve elli beş yaşında vefat etmişti.

II. Selim cömert, halka karşı merhametli, suçları bağışlayan, yumuşak huylu, Ulemayı ve salih kulları seven, yaşlı kimselere ve fakirlere yardım etmeyi fazlasıyla arzulayan, yaptıkları gece gündüz başını ağrıtsa da; onları yapmaktan çekinmeyen, Allah yolunda cihat etmeleri için ordular hazırlayan ve kafirlerin kökünü kazıyan bir Sultan'dı.

Onun büyük gazaları: Cihat kılıcıyla Kıbrıs'ı, Tunus'u, Halku'l-Va'd'i ve Yemen krallıklarını fethederek oraları asilerden geri almasıdır.

Haremeyn halkına gönderilen yardımların artırılması ve Mescid-i Haram'ın inşa edilmesi onun hayratından bazılarıdır.

Ondan sonra tahta oğlu Sultan Murad geçti.

II. SELİM ZAMANINDA YAŞAYAN MEŞHUR ALİMLER

1- Şeyh Muhyiddin: Hekim Çelebi diye meşhur olmuş bir doktordur.

2- Manavgatlı Alaaddin: Ünlü Müderrislerden olup, Bağdat'ta kadılık yaptı.

3- Karamanlı Şemseddin Ahmet b. Ahi: Müderrislik ve Medine-i Münevvere kadılığı yaptı.

4- Yakup: Çalık diye meşhur olan bu zat hayatının son zamanlarında Sahn-ı Seman Medreseleri'nde Müderris oldu. Bağdat kadılığı da yapmıştır.

5- Taceddin İbrahim: Hayatı Sultan Süleyman'ın Şam'da yaptırdığı medresede ders vermekle geçti.

6- Mehmet b.Abdülvehhab b. Abdülkerim: Şeyhülislam Ebussuud'dan ve Kemal Paşazade'den ders aldı. Halep, Şam, Mısır kadılıklarında bulunduktan sonra kazasker olduysa da Sadrazam'la ihtilafa düşünce azledildi. İlim ve fazlının ötesinde cömert bir insandı. Molla Muhyiddin, onun Seyyid Şerif Cürcani'nin "Haşiyetü't-Tecrid"ine yaptığı notları ve ekleri bir araya getirip onun ismiyle basınca, ona yüz dinar verdi. Kazaskerlik yaparken yetmiş bin dinara sahip olmuş, hepsini de infak etmişti. Vefat ettiğinde sadece dört bin dinarı vardı. "Makamatu'l-Hariri" tarzında yazılmış Makamat'ı[61] vardır. "Hasiyetu'd- Devvani li't-Tecrid"e haşiyeler yazmış olmakla birlikte, çok harika Arapça şiirler yazardı.

[61] Makamat: Nasihat niteliğinde yazılmış secili hikayeler

7- Seyyid Hasan b. Sinan: Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den ders aldı. Meşhur medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Halep kadılığı yapıp, bir süre sonra da Mekke kadılığına geçti. Hicaz halkı onun kadılığından çok memnundular.

8- Muslihuddin Davud zade: Birkaç medresede müderrislikten sonra Sahn-ı Seman Medreseleri'nde ve Selim Han Medresesinde müderrislik yaptı. Daha sonra Medine kadılığına atanıp, Harem-i Şerif'e girince tüm kölelerini azat etti. Vefat ettiği Medine'de Baki mezarlığına defnedildi.

9- Molla Mahmud: Veziriazam Mehmed Paşa'nın hocasıdır. Birçok medresede müderrislik yaptıktan sonra Kahire kadılığı yaptı. İnsanlar onun kadılığından çok memnundular.

10- Muslihuddin: Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Cihangir'in hocası olarak meşhur olmuş, ilmiyle amil bir zattır.

11- Muhyiddin: İbnu'n-Neccar diye meşhur olan bu zat, Rumeli'deki Üsküp'te büyümüş olup, uzun süre Müderrislik yaptıktan sonra Bağdat kadılığı yaptı. Arapça ve Türkçe şiirleri olan edip ve fazıl bir zattı.

12- Abdurrahman: Yaldar zade diye tanınır. Önce Dimetoka sonra İstanbul'da müderrislik yaptıktan sonra Medine-i Münevvere ve Halep kadılıklarında bulundu.

13- Muslihuddin Bostan: Sahn-ı Seman Medreseleri'nde müderrislik, Edirne ve İstanbul'da kadılık yaptıktan sonra kazaskerliğe getirildi. Kıymetli eserler vermiş büyük alimlerden biridir.

14- Muslihuddin: Küçük Bostan diye meşhur olmakla birlikte, büyük müderrislerdendir. Manisa' da müftülük yaptı.

15- Molla Abdullah: İmam Gazali'nin soyundan olup, Gazali zade diye meşhurdur Vezir-i Azam Rüstem Paşa'yla bağlantılı olduğundan, Rüstem Paşa onu Ebu Eyyub el-Ensari semti ve Galata semti kadılığına getirdiyse de, Rüstem Paşa azledilince, o da azledildi. Usulü beğenilen bir kimsedir.

16- Molla Cafer: Şeyhülislam Ebussuud'un amcasının oğludur. Müderrislik yaptıktan sonra Şam kadılığında ve Anadolu Kazaskerliği'nde bulundu. Alim ve abid bir zattı.

17- Mehmed Şah b.Hazm: "Mesnevi" yazarı Celaleddin er-Rumi'nin soyundandır. Büyük müderrislerden olan bu zat, Kahire ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Derin bir alim olmasına karşın kendini beğenmiş, başına buyruk ve dik kafalıydı. Kemal Paşazadenin "el-Islah ve'l-İzah"ına haşiyeler, Seyyid Şerif Cürcani'nin "Haşiyetu't-Tecrid" ine ise haşiye yazdı.

18- Ahmed b. Abdullah: Fevri diye meşhurdur. Şam'daki Sultan Selim Medresesi'nde Müderrislik yapmış alim ve edip bir zattı. Hat (yazı sanatı) üzerine bir risalesi vardır.

19- Molla Yahya b. Ömer: Amasyalı olan Molla Yahya büyük müderrislerden biri iken, Sultan bir sebepten dolayı onu azledilince ve vezirlerle ilişkisi de kesilince İstanbul Beşiktaş'ı kendisine mesken edinip, burada medreseler ve bir de cami yaptırdı. Fakirleri doyuran bu zat, halk tarafından veli olarak kabul ediliyordu. Çok kalabalık olan cenazesinde, namazı Şeyhülislam Ebussuud Efendi kıldırmıştır.

20- Samsunlu Ahmed b. Mehmed b. Hasan: Hayatı eğitimle geçmiştir. Bir dönem Halep kadılığında bulundu ve adaleti halkın övgüsüne mazhar oldu.

21- Molla Ataullah: Sultan II. Selim Manisa Sancakbeyi iken onun hocalığını yaptı. Sultan Selim tahta oturunca hocasını yanına aldı ve işlerini onunla müşavere ediyordu. Onu devlet adamlarının önüne geçirdiğinden; çoğu kez layık olmayanı, layık olanın önüne geçirmiş oluyordu. İnsanlar onun kişiliği hakkında konuşmaya başlayarak, onu taassupla suçladılar. Sultanın ve kalabalık bir insan topluluğunun katıldığı Babıali'deki cenaze namazını Ebussuud Efendi kıldırdı.

22- Şeyh Ramazan: Çorlu'daki Ahmed Paşa Camii'nin hatibidir. Orada vefat eden bu zatın bir çok telif eseri ve haşiyeleri vardır.

23- Pir Ahmed: Leys zade diye meşhurdur. Babası Mısır'da kadılık yapmış olan bu zatın hayatı eğitim-öğretimle geçmiştir.

24- Molla Sinan: Meşhur müderrislerden olan bu zat, aynı zamanda insanların dertleriyle meşgul olan ve ihtiyaç sahiplerinin başvurduğu bir kişiydi.

25- Alaüddin Ali b. Mehmed: Haunavi zade diye tanınır. Sahn-ı Seman Medreseleri'nde müderris iken; Sultan Süleyman Süleymaniye Camii'nin batısında yaptırdığı iki medreseden birinde onu görevlendirdi. Daha sonra Şam, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunan Alaüddin Ali kazaskerliğe getirilmiştir. Derin bir alim, aynı zamanda iyi bir edebiyatçı olan ve harika şiirleri bulunan bu zat, birçok eser bırakmıştır.

26- Şeyh Yakup el-Germiyanî: Babası asker olan Şeyh Yakup ilim ve ibadet yolunu seçmiştir.

27- Mehmed b.Hızır Şah: Hacı Hasan'ın oğlu diye tanınır. Meşhur bir müderris olup, Medine-i Münevvere ve Mekke-i Müşerrefe kadılıklarında bulundu.

28- Muslihuddin Lari: Muslihuddin'in memleketi olan "Lar" Hindistan ile Şiraz arasında bir yerdir. Oradan İstanbul'a gelen Muslihuddin, daha sonra Diyarbakır ve Amid'e gidip orada vefat etti. Birçok telif eseri ve meşhur kitaplara yazdığı haşiyeleri vardır. Ebussuud

Efendi'nin "Kaside-i Mimiyye" sinin bir benzerini yapmak istemişse de buna güç yetirememiştir.

29- Şeyh Ebu Said b. Şeyh Sunullah: Aslen Tebrizli olan Şeyh Ebu Said, insanları doğru yola ileten, ikram sahibi ve krallara sözü geçen bir zattı.

30- Şemseddin Ahmet b. Muslihuddin: Muallim zade diye meşhur olup İbrahim bin Edhem Hz.lerinin soyundan geldiği söylenir. Müderrislik yaptıktan sonra kadılığa başlamış ve kadılıktan Rumeli Kazaskerliği'ne yükselmiştir.

"El-Ikdu'l-Manzum Fi Zikri Efadılı'r-Rum" adlı eserin yazarı onunla ilgili şu bilgileri verir: "İyilik yapıp ikram eden bir kişiliğe sahip olan, fazla bir tamahı ve aşın bir hırsı olmayan bu zatın önceki ve sonraki günahlarını Allah'u Teala bağışlasın."

31- Şeyh Bali el-Halveti: Sekran (sarhoş) diye tanınır. Ömrünün ilk dönemlerinde ders okumuş ve okutmuştur. Eğitim-öğretimi bırakan Şeyh Bali, tasavvuf yoluna girmiş ibadet ve zühd hayatı yaşamıştır.

32- Ali b. Abdülaziz: Ümmü veled zade diye meşhur olan bu zat büyük bir müderris olmakla birlikte zenginlik sahibi değildi. Fakirlik ve sıkıntı içinde yaşıyordu. Halep kadılığına getirildiyse de; kadılığa getirilir getirilmez öldü. İyi bir edebiyat ve Arap dili bilgisine sahip olduğundan; Şeyhülislam Ebussuud Efendinin Kaside-i Mimiyyesine itirazlar yöneltti.

33- Şeyh Muhyiddin : Alim ve adil bir zattı. Daima hakkı söyler, hakimlerden ve beylerden korkmaz, onları yüzlerine karşı azarlardı.

34- Niksar zade Muhyiddin: Müderris bir zat olup ne olursa olsun hakkı söylerdi.

35- Abdülkerim b. Mehmed b. Ebussuud: İstanbul'da kadılık yaptıktan sonra kazaskerlik yapan ve benzersiz alimlerden biri olan bu zat, otuz yaşındayken vefat etti.

36- Şeyhülislam Ebussuud Efendi b. Mustafa el-Imadi: Sultan Süleyman döneminin güzelliklerindendi. Sultan Süleyman'la ilişkileri; Harun Reşid ile Kadı Ebu Yusuf, Selahaddin Yusuf ile Kadı Fazıl ve Kadı Münzir b. Said. El-Beluti ile Emevi Abdurrahman Nasır arasındaki ilişkiler gibiydi.

Allah'u Teala kendisine rahmet etsin, Osmanlı Devleti'ndeki hiçbir Şeyhülislam onun kadar meşhur olamadı. H. 898 yılında İstanbul'un bir kenar semtinde doğmuş olup, burası Ebussuud'un babası Muhyiddin el-Ammadi için, Sultan Bayezid Han'ın yaptırdığı zaviyenin vakfiyesinin mülküydü. Ebussuud babasından ve Şeyh zade diye meşhur olan Şeyh Abdurrahman'dan ders okudu. Birçok medresede müderrislik yaptıktan sonra Sahn-ı Seman Medreseleri'ne müderris olup daha sonra oradan ayrıldı.

"Ikdu'l-Manzum" yazarı şu bilgileri verir: "Molla Sa'd b. İsa b.Emir Han Hakkın rahmetine kavuşunca, Ebussuud 952 senesinde Şeyhülislamlığı teslim alıncaya kadar fetva makamı birinden diğerine geçip, belli bir düzene oturmadığından düzensizlik baş gösterdi. Otuz yıl Şeyhülislamlık yapan Ebussuud Efendi bir günde birkaç kez sorulara cevap yazıyordu."

"Ikdu'l-Manzum" yazarı devamla şu bilgileri verir: "Tüm ilimler hakkında onun verdiği cevaplar, yıldızların ilerlemesi gibi ilerliyordu. Ebussuud Efendi 982 senesinde Cemaziyelevvel'in ilk günlerinde vefat etti. Namazını "Tefsiru'l-Beyzavi" ye haşiye yazan Molla Sinan kıldırdı. Ebu Eyyub el-Ensari'nin yakınlarına defnedildi. "Ikdu'l-Manzum" yazarı devamla şunları anlatır:

"O iyilik ve lütuf meydanında tek olan tarif edilemez bir insandı. Biriyle münazara ettiğinde, mutlaka onu yener ve bir şeye karar verdiğinde mutlaka onu yapardı. Eşi benzeri olmadığından, kimse onunla boy ölçüşemez ve kimse onu yenemezdi. Öğrencileri ve dostları en yüce makamlara ve en yüksek mevkilere geldi. Boş konuşmaz ve herkesin derdiyle meşgul olurdu. Dersler, fetva işi, mühim ve önemli işlerle olan meşguliyetinden dolayı eser yazmaya vakit ayıramamış fakat bulduğu her fırsatta Kur'an'ın tefsirini yapmaya çalışmıştır. Ortaya koyduğu bu tefsir'e "İrşadu'l Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kitab" adını vermiş, zihinlerin düşünemediği ve kulakların daha önce duymadığı incelikler yazmıştır. Sa'd Suresi'nin sonuna geldiğinde Kanuni Sultan Süleyman bu tefsiri hararetle isteyince, başka çıkış yolu olmadığından elindeki nüshayı temize çekip, damadı Molla Mehmed'le (İbnu'l-Muavvil) ona yolladı. Sultan tefsiri çok beğenip, birçok hediye vermesinin yanı sıra, onun yevmiyesini beş yüz dirhem arttırdı. Bundan sonra onu en güzel şekilde tamamlaması daha kolay oldu. Tamamladıktan sonra ikinci kez Sultan Süleyman'a gönderdiğinde, Sultan birçok lütuf ve ihsanla beraber günlüğüne 100 dirhem daha ekledi.

Akla gelen her soruya fetva vermesi, onun daha çok eser vermesine engel olmuştur. Çok saygın bir görünüme sahip olduğundan, bulunduğu meclislerde çok az münakaşa çıkmakla birlikte, o insanları idâre eder ve hükümet adamlarına yumuşak sözler söylerdi. Uzun boylu ve seyrek sakallı olup, giyimde ve yemekte seçici değildi.

12- SULTAN III. MURAD (1574-1595)

II. Selim'den sonra yerine geçen oğlu III. Murad, ilmi ve edebiyatı seven bir kimse olmasına rağmen; mal sevgisi ve kadınlarla olan ilişkilerinde aklına zarar verecek kadar aşırıya kaçmasına yol açan güzel tutkunluğu onun iki zaafiydı. Şarabın yasaklandığına dair kesin ferman çıkardığında ayaklanan yeniçeriler ve sipahiler, onu bu emri iptal etmek zorunda bırakınca; bir gün önce yasak olan, bir gün sonra serbest oldu.

III. Murad zamanında Avusturyalılar anlaşmayı bozunca, sefere çıkan Osmanlı askerleri, Avusturya askerlerini hezimete uğratıp; Anesberg Baronu Herbart'ı çarpışma esnasında öldürerek, başını İstanbul'a gönderdiler. Bu bozgun üzerine Avusturyalılar sulh istedilerse de; Osmanlılar İstirya ve Karintiya üzerine akınlar düzenlemeye devam edince, onlar da savaşmak zorunda kaldılar.

Bu döuemde Polonya Kralı olan Etiyen Batori ile Papalık ve Alman İmparatorluğu Türklere karşı haçlı savaşı yapmak üzere anlaşıp, Osmanlı Devleti'ni nasıl bölüşeceklerine dair müzakerelere başladılar. "Hadıru'l-Alemi'l-İslami" isimli esere yazdığım dipnotlarda, Avrupa devletlerinin altı yüz senelik süre içinde Osmanlı Devleti'ni ve diğer İslam ülkelerini bölüşmeye yüz defa karar verdiğini ve her birinde müzakerelerin nasıl cereyan ettiğini anlattım. Merak eden oradan bu bilgilere ulaşabilir.

Polonya Kralı'nın bu ideali; Hristiyanların Osmanlı Devleti ile ilgili en mühim istekleri olmakla birlikte, o aynı zamanda Moskova Prensliği'ni ortadan kaldırmayı da istiyordu. Fakat bu ideallerini uygulamaya koyamadan öldü.

III. Murad zamanında Sadrazam Sokullu'nun nüfuzu azalıp, rakipleri galip gelmeye başlayınca, onun dostlarını ve onunla ilişkili olanları azlettirerek, gücünü azaltıp, sonunda M. 1579 (H. 987) yılında onu öldürttüler. Onu kaybetmekle Devlet, düşünen bir kafasını ve iyi yöneten bir aklını kaybetmiş oldu.

İran Şahı Tahmasb'ın zehirlenerek ölmesi üzerine yerine geçen oğlu Haydar, "Beyat günü" öldürülünce, tahta geçen diğer oğlu İsmail, iktidarda on sekiz ay kaldı. Bu durumu fırsat bilen Osmanlılar, İran'ın dört bir tarafına akınlar düzenleyerek, Gürcistan'ın tamamını fethedip, onu dört eyalete böldüler. Şirvan'a (Kuzey Azerbeycan) Özdemir Osman Paşa, Tiflis'e

Mehmed Paşa, Suhum'a Haydar Paşa, Asıl Gürcistan'a (Kakheti Krallığının olduğu yer) Levandoğlu, beylerbeyi oldular.

İran Devleti Gürcistan'ı geri almak için dört büyük ordu gönderdi. İki taraf arasında meydana gelen savaşlarda galibiyet iki taraf arasında gidip geldiyse de; Özdemir Paşa Dağıstan'da daima galip gelerek, Dağıstan'ın tamamını fethedip Rusya'ya akınlar yapmaya başladı.

Kırım Hanı Osmanlı Devleti'ne fetihlerde yardımcı olmayınca, Özdemir Paşa onunla savaşmak istedi. Kırk bin süvariyle kendisinin üzerine yürüyen Kırım Hanı Mehmed Giray, Özdemir Paşa'yı yenmek üzereydi ki; Mehmed Giray'ın kardeşi İslam Giray, Sultan tarafından Kırım Hanlığı'na atanınca kardeşinin üzerine yürüdü. Mehmed Giray'ın bütün askerleri de onun tarafına geçince Mehmed Giray öldürüldü. İstanbul'a döndüğünde daha önce hiçbir komutanın karşılanmadığı derecede büyük bir törenle karşılanan Özdemir Osman Paşa'ya Sadrazamlık ve İran Seferine çıkacak orduların Serdarlığı verildi. Yüz atmış bin askerle Tebriz üzerine yürüyüp İranlıları bozguna uğratarak, Tebriz'e girdi. Burada sıhhati bozulunca ordunun manevra kabiliyeti azaldı ve İran ordusunun komutanı Hamza Mirza Osmanlılara karşı zafer kazandı. Bu esnada Özdemir Osman Paşa vefat edince, Osmanlı askeri bozuldu. İranlılar dönüp Tebriz'i kuşattılar. Kaleye on beş hamle yaptılar ve kırk sekiz çarpışma oldu, fakat kaleyi alamadılar. Devlet kaleyi kurtarmak için Ferhat Paşa'yı gönderdi. Bu hengamede suikastla Hamza Mirza öldürüldü. Ferhad Paşa İranlılara karşı büyük bir zafer kazanınca, Şah Abbas sulh istemek zorunda kaldı. Yapılan anlaşmaya göre; Gürcistan, Şirvan, Luristan, Tebriz ve Azerbeycan'ın bir kısmı Osmanlı Devleti'nde kaldı.

III. Murad zamanında ülkede birçok karışıklık çıktığı gibi, idarenin bozulduğunun işaretleri de ortaya çıkmaya başladı. Maaşları ayarı düşük akçe ile ödenmek isteyince buna razı olmayan yeniçeriler, İstanbul'da isyan edip Sultan'ın sarayına hücum ettiler. Mısır'da askerler Vali Üveys Paşa'ya isyan ettiler. Tebriz'de de askerler isyan edince, Cafer Paşa bin sekiz yüz askeri öldürttü.

Askerlerin, özellikle yeniçerilerin, isyanları devamlı artınca Sadrazam Sinan Paşa yeniçerileri meşgul edip isyanlarını engellemek için; Ecnebi bir devletle savaşa girmeye karar verip, Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa komutasında askeri Avusturyalılarla savaşmaya gönderdi. Hasan Paşa yenilince Sinan Paşa bizzat sefere çıkarak, Vesprim ile Paluta'yı fethetti. Fakat Budin komutanı yenilmiş ve Avusturyalılar dokuz kaleyi zaptetmişlerdi.

Bir süre sonra Erdel, Eflak ve Boğdan beylikleri Osmanlılara karşı isyan edip Avusturya ile ittifak kurduktan sonra, ülkelerinde yaşayan Müslümanları katlettiler. Bu padişah döneminde Osmanlı Devleti'nin durumu arzulanan seviyede olmadığı gibi, bilakis düzen bozulmuştu. Sultan M.1596 (H. 1004) senesinde 6 Ocak'ta vefat etti.

III. MURAD DÖNEMİNDE YAŞAYAN MEŞHUR ALİMLER

1- Karamanlı Tabip İlyas: Asıl mesleği doktorluk olan bu zat, aynı zamanda akli ve nakli ilimlerde de yetkin bir kimse olmasına rağmen, sadece tabiplik yapmayı seçti. III. Murad'ın vezirlerinden Ferhad Paşa idrarını yapamama hastalığına duçar olunca ona bir macun kullanmasını söyledi. Macunu kullanan Ferhad Paşa'nın, bir süre sonra iniltilerle vefat etmesi üzerine, Tabip İlyas, Ferhad Paşa'nın rakibi Mehmed Paşa'nın isteğiyle onu öldürmeye kastetmekle itham edildi. Ferhad Paşa'nın karısı Sultan'ın huzuruna çıkıp tabibin öldürülmesini isteyince tabip yakalanarak hapsedildi. Sultan, durumu tahkik ettirdiği halde; tabibin suçlu olduğuna dair bir kanıt bulunamadı. Şeyhülislam başta olmak üzere ulemanın aracı ile tabip hapisten çıkarıldıysa da, Ferhad Paşa'nın adamları gelip onu öldürdüler. Bu durumu öğrenen Sultan, çok sinirlenip Ferhad Paşa'nın çevresinden yakalanan altmış kişiden on tanesini asarak, diğerlerini de sürgüne yollayarak cezalandırdı.

2- Muslihuddin b. Alaeddin: Cerrah zade diye meşhurdur. Edirne'de doğan bu zat Molla Lütfullah b.Molla Şuca'dan ders okudu. Sonra tarikat yolunu seçip, evliyadan biri olduğu gibi, kendisine birçok da keramet nispet edilir.

3- Amasyalı Abdurrahman b. Ali: Müderrislik yaptıktan sonra, Bursa ve Edirne kadılıklarının ardından kazaskerlik ve Mekke-i Mükerreme kadılığı yaptı. II. Selim'in yanında çok iyi bir konumu olup, III. Murad zamanına kadar yaşadı. Fakat "El-Ikdu'l-Manzum" yazarı; onun vezirlere yağcılık yaptığını, aklının fikrinin yöneticilikte olduğunu ve bu durumun da ulema arasında hoş karşılanmadığını" söyler.

4- Şeyh Muharrem b. Mehmed: Kastamonulu olup Mutasavvıf bir zattı. Sultan Süleyman'ın meşhur camisini tamamladıktan sonra onun için hazırlattığı kürsüde, bazen ders veriyor, bazen de vaaz ediyordu.

5- Molla Şemseddin Ahmed: Ulemadan bir zat olup, ahlak sahibi biriydi.

6- Mehmed b. Ahmed: "İbn Zen" diye meşhurdur. Babası I. Selim'in yarenlerindendir. İlim tahsil edip birçok medresede müderrislik yaptıktan sonra, Sultan Süleyman'ın Rodos adasındaki medresesinde müderrisliğe atandı. Üzerinden erkek elbiseleri çıkarıldığında, erkek mi kadın mı olduğu anlaşılamayacak bir görünüme sahipti. Anlatıldığına göre; Sultan III. Murad'la beraber Manisa'da iken, çekirgeler ortaya çıkmış ve tüm ekini yemişlerdi. Bunu gören Sultan "Sanki çekirgeler bizim müftünün sakallarıyla oynadılar." demiştir.

7- Samsunlu Ahmed b.Hasan: Müderrislerden olup, daha sonra Halep, Şam ve Mekke kadılıklarında bulunmuş ve yaşantısından övgüyle bahsedilmiştir.

8- Mehmed b. Abdülaziz: Maraşlı olup, "Muid zade" diye meşhurdur. Sultan Süleyman'ın Hocası Molla Hayreddin'in mülazımı olup, birçok medresede ve özellikle Sultan Süleyman'ın Şam'daki medresesinde müderrislik yaptıktan sonra Kudüs kadılığına atandı. Alim ve edip bir zat olup, Bursa halkını öven bir şiiri vardır.

9- Molla Mahmud: Selanik doğumlu olan Molla; "katip" diye meşhurdur. Meşhur müderrislerden olup, Bağdat ve Amid'de kadılık yaptı.

10- Molla Zeynülibad: Kayseri'de doğmuş olan bu zat, Kayserili Şeyh İbrahim en-Nuri'nin evlatlarındandır. Birçok büyük ulemanın hizmetinde bulunup, onlardan ders aldıktan sonra müderris oldu ve Sultan Süleyman'ın Şam'daki medresesinde müderrislik yaptı.

11- Nazır zade Ramazan: Meşhur Müderrislerden olup, Şam ve Mısır kadılıklarında bulundu. Hata yapanın korkusuyla, eser yazmaktan kaçınan Nazır zade, hem sureti hem de yaşantısı güzel olan ve ilmiyle amel eden bir alimdi.

12- Molla Hasan: Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye mülazımlık yaptıktan sonra Sahn-ı Seman Medreseleri'nde müderris oldu. Daha sonrada Şam, Mısır, Mekke ve İstanbul kadılıklarında bulundu.

13- Molla Hamid: Müderris ve meşhur fıkıhçılardan biri olan Konyalı Molla Hamid, Şam, Mısır, Bursa kadılıkları ile Rumeli Kazaskerliği'nde bulundu. Büyük bir cüsseye sahip olup, bakanların gözüne çok heybetli görünürdü.

14- Molla Mehmed b.Abdüllatif: Buhari zade diye meşhur olup Trablusşam kadılığı yaptı.

15- Molla Yusuf: "Molla Sinan" diye meşhur oldu. Muhyiddin el-Fenari ve Alaeddin el-Cemali'den ders okuyan Molla Yusuf, Edirne'deki Daru'l Hadis'te Müderrislik, Halep ve Şam'da kadılık yaptıktan sonra Kazaskerliğe yükseldi. Birçok güzel huya ve güzel bir yüze sahip olan Molla Yusuf, doksan yaşında vefat etti. "Beyzavi Tefsiri"ne haşiyeler yazmıştır.

16- Nişancızade Ahmed b.Mehmed: Müderris olup, Mekke ve Mısır kadılıkları da yaptı.

17- Molla Mehmed: Müderris olan bu zat, Hemşire zade diye meşhur olmuştur. "Ikdu'l-Manzum" yazarı onunla ilgili şu bilgileri verir: "Salih kimseleri sever, onların meclislerine devam eder ve onların yüce nefeslerinden medet umardı. Fakat insanların yaptıkları iyilikleri beğenmeyerek, ileri geri konuşur ve büyük onurunu değersiz işlerde harcardı."

18- Mehmed b.Molla Sinan: Hangah, Davud Paşa, Hasköy, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri'nde müderrislik yaptı. Keskin zekası,

ince anlayışı ve yaptığı araştırmalarla meşhur olup "Şerhu'l-Miftah"a haşiyeler yazmıştır.

19- Molla Ahmed: Kami diye meşhurdur. İstanbul' da Mustafa Paşa medresesinde, Ebu Eyyub semtindeki Sultan Mehmed Medresesi'nde, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri'nde müderrislik yaptı. II. Selim Kıbrıs'ı fethedince, oranın kadılığına ve hükümet sorumluluğuna getirildi. Fakat Kıbrıs'ın işlerini yerine getiremeyince, bu görevden ayrılıp İstanbul'a döndü. "Ikdu'l-Manzum" yazarı onunla ilgili şunları söyler: "O yazılarında bazen noktasız ve harekesiz harfleri kullanır, bazen de bir kelimeyi bir harfle ifade ederdi. Asla yanlış yapmayan kim vardır."

20- Mahmud: Şeyhülislam Ebussuud'un mülazımlarından olup, Muallim zade diye meşhur olmuştur. Sırasıyla İstanbul'daki, Rüstem Paşa Medresesi'nde, Murad Paşa Medresesi'nde, Davud Paşa Medresesi'nde, Sultan Süleyman'ın kızının (Mihrimah Sultan) medresesinde ve Sahn-ı Seman Medreseleri'nde müderrislik yapan Muallim zade genç yaşta vefat etti.

21- Mahmud: "Baba Çelebi" diye meşhur olan bu zat, Molla Kadiri'den ders okumuştur. İnsanları ıslah etme yolunu seçip, takvasıyla şöhret bulunca; Sultan Süleyman'ın hayır ve hasenat sahibi kızının hocalığına getirildi. Vezir-i Azam Rüstem Paşa, Sultan'ın bu kızıyla evlenince ona birçok ikramda bulundu. Baba Çelebi çok sayıda nefis eserler verdi.

22- Şemseddin Ahmed b. Bedreddin: Kadı zade diye meşhur olup, meşhur medreselerde müderrislik yaptıktan sonra sırasıyla Halep ve İstanbul kadılıkları, daha sonra da kazaskerlik yaptı. III. Murad zamanında en büyük adımını atarak, Daru's Saltanatta Şeyhülislam oldu. "Ikdu'l-Manzum" yazarı onunla ilgili şu bilgileri verir: "Hasımlarını bağıra çağıra konuşarak susturan, kendisine itaat edene de kendi gerçeklerini zorla kabul ettiren dersine son derece itina gösteren, bugünü ve dünüyle meşgul olan, çok kıymetli, cesur, saygın ve insanların hürmet gösterdiği bir kişiydi." "Ikdu'l-Manzum" yazarı devamla şunları söyler: " Son derece tedbirsiz ve olağanın çok üstünde sinirli bir kimseydi."

23- Ahmed: "Mazlum Melik" diye meşhur olup, Sultan Selim'in çocuklarının hocasıdır. Sultan III. Murad tahta geçip, Mazlum Melik'in hocalığını yaptığı kardeşlerini öldürtünce -Sultan Murad'ın beş kardeşini öldürttüğü rivayet edilir-, Şeyh gözden düştü. Sonra sırasıyla Kudüs, Medine-i Münevvere ve Mekke-i Müşerrefe'de kadılık yaptıktan sonra İstanbul'a dönen bu zat, gıpta edilecek bir hayat yaşadı.

24- Abdulvasi b.Mehmed b.Şeyhülislam Ebussuud: Tanınmış müderrislerden olup, çok güzel hat yazardı.

25- Mehmed b. Nurullah: "Ahi zade" diye meşhur olan bu zat, Arap Çelebi ve Molla Abdulbaki'den ders alıp, Sultan Süleyman'ın hocası

Hayreddin Efendi'ye de mülazımlık yaptıktan sonra, Beşiktaş'taki Hayreddin Paşa Medresesi'nde ve diğer bazı medreselerde müderrislik yaptı. Ardından çeşitli yerlerde kadılık yapıp, kazaskerliğe yükseldi. Zamanında benzeri olmayan bir ilim deryasıydı.

26- Şemseddin Ahmed: "Azmi" diye tanınan Şemseddin Ahmed İstanbul'da doğdu. İlim tahsilinden sonra Medrese-i Efdaliyye'de ve Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'nde müderrislik yaptı.

27- Molla Mehmed: Sarı Kürzoğlu zade diye tanınan bu zat Şeyhülislam Ebussuud'a mülazımlık yaptıktan sonra, birçok meşhur medresede hocalık yaptı.

28- Molla Hızır Bey b. Kadı Abdülkerim: Müderris olup, Bursa'da müderrislik yaparken vefat etti. "İkdu'l-Manzum" yazarı onunla ilgili şu bilgileri verir: "İlim deryasına dalmış olmakla beraber; dedikodudan geri durmayan, selefleri hakkında ağzına geleni söyleyen, haleflerini de beğenmeyen, son derece kendini beğenmiş bir kimseydi. Allah Teala ona kabrinde lütfuyla muamele etsin.

13- SULTAN III. MEHMED (1595-1602)

III. Murad`dan sonra tahta, annesi Venedikli Baffe Hatun [Safiye Hatun] olan III. Mehmed çıktı. III. Mehmed on dokuz kardeşinin hepsini öldürtmesine rağmen; sağlam bir inancı olan, hakkı gerçekleştirmek konusunda ısrarcı ve dinin emirlerinin uygulanmasına önem veren bir kişiliğe sahipti. Onun döneminde Devlet işlerini yürüten Sinan Paşa ve Hasan Paşa Cağala zade halka zulmedip, ağır vergiler altında onları ezerlerken Sultan bu durumu düzeltmeye güç yettiremiyordu.

Eflak Voyvodası; Moldavya ve Erdel Voyvodalarının yanı sıra, İmparator II. Rodolf'la da ittifak yaptığından, Osmanlı askerleri Eflak topraklarında devam ede gelen savaşlarda muvaffak olamıyorlardı. Sinan Paşa M. 1595 (H.1004) senesinde sefere çıkıp, Bükreş`i fethettiyse de; Eflak Voyvodası Mihail, kısa bir süre sonra gelip Osmanlıları hezimete uğrattığı gibi, esir aldığı Türkleri kazıklara oturtarak, Ali Paşa ve Koçu Bey'i ise ateşte kızartarak öldürdü. Eflaklar günbegün bu ilerlemeyi sürdürdüler.

Osmanlı Devleti bol bol gelir elde edip, nimetlerinden faydalandığı Eflak'tan vazgeçemiyordu. Bu sebeple Devlet, bugünkü Romanya Devleti'nin temeli olan Eflak`ı geri alma planları yaparken, Voyvoda Mihail ölünce, Osmanlı Devleti de onun şerrinden kurtuldu.

Diğer cephede ise Avusturyalıların Estergon, Vişegrad, Babahe ve Kili`yi istila etmeleri, Osmanlıların zihinlerini altüst edince Sultan, ilk dönemdeki dedelerinin adeti üzere bizzat sefere çıkmak zorunda kaldı. Kreçova`da (Haçova) 26 Ekim 1596 (H.1005) tarihinde yapılan savaşta, Avusturyalılar ve Macarlar elli bin zayiat verdiklerinden, bu onların başına gelen büyük bir felaket olmasına rağmen, Osmanlılar da bu büyük zaferden yeterince faydalanamadılar.

M.1597 (H.1007) senesinde toparlanıp Raab şehrine hücum eden Avusturyalılar, Satırcı Paşa'ya şehri teslim etmesini teklif ettiler. Satırcı Paşa bu teklifi kabul etmedi fakat Avusturyalıların eline esir düşünce, onu parça parça edip öldürdüler. Üç yüz Osmanlı, kale hisarlarına sığınıp barut mahzenini havaya uçurunca; hem kaleyi kuşatanlar hem de kuşatma altındakiler öldü. Avusturyalılar buradan sonra Patola, Vesprim ve Tata`yı ele geçirdiler. Hafız Ahmet Paşa Nikapolis ve Budin`de mağlup olunca

Sadrazam İbrahim Paşa sefere çıkıp, M. 1600 (H. 1009) senesinde Budin`i kurtarıp, Kanije`yi fethetti.

İbrahim Paşa Sırplara ve Eflaklılara karşı güzel bir siyaset izleyip, onları hükmü altında tuttu.

Saltanatın içinde de durum oldukça kötüydü. Bir isyan bitiyor, hemen başka bir isyan patlak veriyordu. Bu isyanların en önemlisi; Anadolu`da çıkan Karayazıcı Abdülhalim isyanıdır. Karayazıcı Urfa`yı istila ettikten sonra Bağdat Valisi olan kardeşi Deli Hasan`la ittifak kurup, saltanat iddiasında bulundu. Devlet bu isyanı uzun mücadelelerden sonra bastırabildi.

Diyarbakır, Şam, Halep, Kütahya valileri ve yukarıda anlattığımız Bağdat valisi isyan edince, bu isyanları anlatılamayacak güçlüklerle bastırabilen Devlet, Bağdat valisini Bosna`ya gönderdi.

Bu arada erzaklarının gecikmesi sebebiyle isyan eden Sipahi Ocağı'nın yanında sadakatlerini korumayıp, Yeniçeriler de yer alsalardı; hem hükümet hem de Sultan yok olurdu. Bu isyan sırasında III. Mehmed vefat etti.

14- SULTAN I.AHMET
(1603-1617)

Sultan III.Mehmed'den sonra tahta 14 yaşını geçmemiş oğlu I.Ahmet çıktığında saltanat, çıkan isyanlardan ve yapılan savaşlardan bitkin düşmüştü. Devlet; Avrupa'da Avusturyalılarla, Asya'da ise harp ilan ederek Tebriz, Van ve Erivan`ı geri alan II.Şah İsmail'le savaş halindeydi. Diğer yandan Canboladoğlu önderliğinde Kürtler Halep'te baş kaldırdığı gibi; Fahreddin Maanoğlu önderliğinde Dürziler ve Anadolu'daki birçok şehirde de diğer asiler başkaldırmışlardı. Asilerin birçok reisini çeşitli vesilelerle razı eden Sadrazam Murad Paşa; Canboladoğlu'nu Balkanlardaki Timeşvar`a, Kalenderoğlunu'da Ankara'ya vali olarak gönderdi. Ankaralıların kabul etmediği bu asi tekrar isyan edince; onun üzerine yürüyen Murad Paşa, onu hezimete uğrattı.

Asilerin reislerinden Muslu Çavuş'a suikastçılar gönderen Murad Paşa; Menteşe ve Aydın bölgesinin isyan eden valisi Yusuf Paşa'yı yakalatıp getirttikten sonra boğdurdu. Bu arada Fahreddin Maanoğlu da çöle kaçtı.

Hülasa; basireti ve dehasıyla harikulade işler başaran Murad Paşa'ya Osmanlı saltanatının varlığını ortadan kaldıracak olan fitne mikroplarının kökünü kazıdığı için; "Müceddidu's Saltanat" (Saltanatın yenileyicisi) lakabı verildi. Murad Paşa isyanları kontrol altına alınca tüm gücünü İran`la yapılan savaşlara yöneltti.

Ne gariptir ki; Murad Paşa bu büyük ve zor işleri başardığında 90 yaşında olup, Musa b. Nusayr'in Endülüs'ün fethi günündeki yaşından daha yaşlıydı ve bu işler onu bitkin düşürdüğünden 5 Ağustos 1611 (H.1020) yılında Hakkın rahmetine kavuştu. Sultan Ahmed'in sadaret makamı için davet ettiği Diyarbakır Valisi Nasuh Paşa ise; ilk iş olarak Devlet'in aldığı toprakları geri vererek İran`la barış imzaladı.

Avrupa cephesindeki gelişmeler Osmanlının lehineydi. Şöyle ki; Macarlar Avusturyalılarla aralarında çıkan anlaşmazlıktan sonra, Boçkay'ı kral seçip Osmanlı himayesine girdikleri gibi; Lala Paşa da çıktığı seferde Estergon, Vişegrad ve Vesprem'i geri aldı. Avusturyalıların Macar Kralı olan Boçkay'la anlaşması üzerine Avusturyalılarla tek başına savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, Anadolu`da yeniden alevlenen isyan ateşini söndürmek için Avusturyalılarla anlaşma yapmak zorunda kaldı.

M.1606 (H.1010) yılında yapılan Zitvatorok Anlaşması'yla, ödedikleri yıllık otuz bin dukayı vermekten kurtulan Avusturyalılar; bunun yerine bir kereye mahsus iki yüz bin kuruş savaş tazminatı verdiler. Yine bu anlaşmaya göre; esir mübadelesi yapılacak, Gran, Kanije ve Eğri Osmanlı'da; Raab ve Komorn Avusturyalılarda kalacaktı

Bu anlaşma Osmanlılarla Avrupalıların eşit şartlarda yaptıkları ilk anlaşmadır. Çünkü o zamana kadar Avrupalılara karşı üstün bir konumda olan Osmanlılar onlardan yıllık cizyeler ve çeşitli vergiler almışlardı.

Bu anlaşma ile Transilvanya yarı bağımsızlığına kavuştuğu gibi, Osmanlı sınırları içinde kalmayan Macarlar da cizye vermekten kurtuldular.

Bu anlaşmanın en önemli özelliklerinden biri de; daha önceleri Osmanlılar, anlaşma metinlerini Türkçe doldurup, hiçbir itiraz olmaksızın düşmanlarına tebliğ ediyorlarken, Avrupalıların ilk defa anlaşma metnini tartışma imkanı bulmalarıydı. Kısacası bn anlaşma Osmanlı Devleti'nin geriye çekilişinin en büyük belgesiydi. Durum böyleyken Erdel halkının Avusturya himayesine girmeyi kabul etmemeleri ve Boçkay'ın halkın rızası olmadan beylik üzerinde bir tasarrufta bulunamayacağını iddia ederek, Osmanlı taraftarı olan ve azılı bir Avusturya düşmanı olan Gabor'n onlara prens seçmesi sonucunda, Osmanlı Devleti anlaşmayı yerine getirmekten vazgeçti. Avusturyalıların itirazına Sadrazam; Şeyhülislam onaylamadığı için bn anlaşmanın geçersiz olduğu, cevabını verdi. Moldovya Voyvodalığı'nda çıkan isyanda Babıali'nin getirdiği Voyvoda Tomarza halk tarafından indirildiyse de; isyanı bastıran İskender Paşa, Tomarza'yı tekrar Voyvodalığa getirdi.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ile İspanyollar arasında savaş patlak verdi. Malta Şövalyelerinin gemileri Osmanlı sahillerinde yağma yaparken, İtalyan gemilerinin de bir çok Osmanlı savaş gemisini ele geçirmesi üzerine Osmanlı Devleti tüm deniz ktıvvetlerini Akdeniz`e topladı. Bu durumu fırsat bilen Kazaklar, Sinop`a gelip orayı yağma edince, bu hadiseye kızan Sultan, Sadrazam Nasuh Paşa'nın boğularak öldürülmesini emretti.

Daha önce Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yapılan anlaşmalar M.1603 (H.1013) yılında yenilenerek bazı ilaveler yapıldı. Akdeniz`deki korsanların hareketlerine karşı sıkı tedbirler alan Osmanlı Devleti tarafından Tunus valisi azledildiği gibi, Cezayir valisi de boğularak öldürüldükten sonra Polonya ile bir anlaşma yapıldı.

Bn anlaşmaya göre; Polonya Kazakların Moldovya'ya saldırmasına, Osmanlı da Tatarların Polonya'ya saldırmasına engel olacaktı.

M.1612 (H.1021) yılında Hollanda ile ticari bir anlaşma yapıldı. Bn dönemde Hollandalıların getirdiği tütünün yaygınlaşması üzerine; bn gün Vahhabilerin ve Senusilerin fetva verdikleri usule benzer bir metotla, tütünün Kur'an-ı Kerim'de yasaklanan habis şeylerden olduğunu delil

gösteren Şeyhülislam, onun haram olduğuna dair fetva verdi. Halk, Kitap ve Sünnet'te tütünün haram olduğuna dair bir delil yokken; Şeyhülislam'ın bunu haram kılma yetkisi olmadığını söyleyerek isyan edince, Şeyhülislam fetvasını geri aldı.

Sultan I. Ahmet olgunluğa ulaşmış, adil , cömert ve güzel hayat tarzına sahip bir padişahtı. Memleket işlerine özen gösteren Sultan I. Ahmet takva ve vera sahibi olup Peygamber Efendimizin mübarek kabrine de bir çok nefis hediye göndermişti. Tek kusuru; Sultanlar sarayında kızlar ağasının söz sahibi olmasıydı. Sultan I. Ahmet M.1607 (H.1014) yılında vefat ettiğinde oğlu Osman 13 yaşındaydı.

15 - SULTAN I. MUSTAFA (I. SALTANAT) (1617-1618)

Sultan Ahmed'in oğlu Osman henüz on üç yaşında olduğundan halk, Sultan Ahmed'in kardeşi Mustafa'ya beyat etmeyi uygun buldu.

Sultan Ahmed saltanatı döneminde, İspanya'da zorluklar yüzünden Hristiyan gözüktükleri halde, gerçekte Müslüman olan Endülüs Müslümanlarından geride kalanları ülkeden çıkardı. Bunun sebebi de bu Müslümanların Sultan Ahmed'e bir heyet göndererek, ondan yardım istemeleriydi. İspanya Kralı, Osmanlı Devleti'nden korkup onların sürülme kararını hemen yerine getirince, binlerce Osmanlı Fransa'ya sığındılar. Sultan Ahmed Fransa Kralı IV. Henri'den, bu insanların kendi ülkesine ve diğer İslam ülkelerine gönderilmesini isteyince; bu insanlar derhal gemilere bindirilerek İslam ülkelerine gönderildiler.

Sultan Mustafa'nın ilk dönemlerinde meydana gelen bir olay neredeyse Babıali ile Fransa arasında harp ateşinin tutuşmasına sebep oluyordu. Hadise şöyle gelişti; İstanbul Yedikule zindanlarında gözaltında tutulan Polonyalı bir komutan, Fransa elçiliğinde görevli katiplerden birinin yardımıyla kaçınca, Osmanlı Devleti sefir ile birlikte elçiliğin görevlilerini tutuklayıp sorguya almakla birlikte, onları dört ay göz altında bekletti. Bu gelişme üzerine Fransa harp tehdidinde bulunup, tazminat istediyse de, Fransız elçisi daha İstanbul'a ulaşmadan Osmanlılar, Sultan Mustafa'yı tahttan indirmişlerdi.

16- SULTAN II. OSMAN (GENÇ OSMAN) (1618-1622)

Sultan Mustafa'nın sadece üç ay süren saltanatının ardından, tahta kardeşinin oğlu II. Osman'ı geçirdiler. Osmanlı Devleti Fransa'dan özür dileyip; Sultan, Sadrazam ve Kaptan-ı Derya'nın, XIII. Louis'e birer özür mektubu yazmalarıyla, mesele kapanmış oldu.

Bu dönemde Erdel ile ilgili bazı meselelerden dolayı, Polonya ile anlaşmazlık çıkınca Polonya ile savaşa karar veren Sultan'ın niyeti, aynı zamanda Rusya'nın tehlikeli olmaya başlayan saldırılarına da mani olmaktı. Sefere çıkıldıktan sonra, Dinyester nehrinin karşısına geçilerek, Polonyalılara şiddetli saldırılarda bulunulmasına rağmen, sonuca gidilemedi. Osmanlılar bu harbin sonucunun pek fayda getirmeyeceğini görüp, Polonyalıları da yenilme korkusu sarınca; 6 Ekim 1620 (H.1029)'de bir anlaşma yapıldı.

Yine bu dönemde Fransa'da Osmanlı Devleti aleyhine bir konferans düzenlendi. Bu işin başında Charles de Gauzague lakaplı II. Charles vardı. Ninesi Margaret Paleolog, İmparator Andranikos Paleolog soyundan olan Prens de Cleves'in de içinde bulunduğu bu teşkilat, İstanbul'u istila edebileceklerini düşünüyorlardı. Bu amaçla Almanya İmparatoru ile İspanya Kralı nezdinde girişimlerde bulunmaları üzerine, onların da haçlı savaşında destek verdikleri bu teşkilat; Arap topraklarında, Hırvatistan'da, Dalmaçya'da, Arnavutluk ve Makedonya'da karışıklıklar çıkarmaya başladı. 8 Eylül 1614 (H.1023) tarihinde, Katolik Arnavutlara ait olan bir bölgede yapılan ve Sırbistan'ın, Hersek'in, Dalmaçya'nın ileri gelenleri ile Sırp Patriği'nin katıldığı bir toplantıda; deniz yolu ile Karadağ'a sokulacak olan silah ve savaş mühimmatının isyan edecek olan Arnavut kabilelere dağıtılması ve Sırpların bu isyana katılmaları kararlaştırıldı. İsyancıların on iki bini atlı olmak üzere, kırk iki binden az olmayacağı tahmin edildi. Türkler bu entrikanın farkına varmadan isyancılar İşkodra ve Avlonya başta olmak üzere bazı şehirlere baskın düzenleyeceklerdi. Moldavya ve Eflak voyvodaları bu durumdan haberdar olunca; bu isyanın çıkması durumunda askerleri ile Tuna nehrini geçerek Hristiyan asilere katılacaklarını vaat ettiler. II. Charles de Gauzague Fransa'dan yazışmalara başladı ve güya kendi nafakasından savaş gemileri yaptırmaya başladı. Papa bu savaş için iki yüz bin altın bağışta bulunup, on gemi ile bin savaşçı göderdiği gibi, İspanya Kralı da altı yüz bin altın ve yirmi gemi vaat etti.

Bununla birlikte, Malta şövalyeleri altı gemi vaat edip, Yunanlılar bu isyana katılacaklarına söz verdiler. Yunan, Arnavut, Sırp ve Bulgar Katolikleri ile Ortodoksları ittifak ettikleri gibi, Piskoposlar da bu konuda anlaşmaya vardılar. Fransa'daki genel görüş; Müslümanlara karşı bu haçlı seferinin yapılmasının gerekliliği idi. Fransa'nın Türkiye eski sefiri Savari de Breves M.1619 (H.1029) yılında, Osmanlı saltanatının ortadan kaldırılmasının gerektiğine dair bir bildiri yayınladı. Papazlar ve piskoposlar Fransa'da, Avusturya'da, Polonya'da ve İtalya'daki kiliselerde halkı, ilan edilen bu haçlı savaşına katılmaya çağırdılar. Fakat bu görüşmeler kendiliğinden çıkmaza girince, yapılan tüm çalışmalar boşa çıktı. Rivayetlere göre; Nifir Dük'ü denilen Charles de Gauzague'nin hazırlamış olduğu filo, bugün bile hala bilinemeyen bir sebepten dolayı yanınca, bu mesele de sönüp gitti.

"Hadıru'l-Alemi'l-İslami'ye yazdığımız dipnotlarda Avrupalıların altı yüz senelik süre içinde İslam'a karşı düzenledikleri yüz konferansı anlattığımız yerde, bu haçlı konferansına da değindik. Daha geniş bilgi için dileyen oraya bakabilir.

Sultan Osman, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp, onun yerine Sultan'a daha bağlı bir askeri teşkilat kurmaya karar vermişti. Bu durumdan haberdar olan yeniçeriler, isyan edip Davud Paşa'yı sadrazamlığa getirdikleri gibi, Sultan'ı tahttan indirip Yedikule zindanlarında 20 Mayıs 1622 (H.1031) yılında öldürdüler. Genç Osman, Osmanlı Devleti'nin öldürülen ilk sultanıdır.

15 - SULTAN I. MUSTAFA (II. SALTANAT) (1622-1623)

Sultan Osman'dan sonra, amcası Mustafa'nın tahta çıkmasının üzerinden iki gün geçmeden sipahiler, Sadrazam Davut Paşa'ya karşı ayaklanarak; ondan Sultan Osman'ın öldürülmesinin hesabını sorduklarında Sadrazam, Sultan Osman'ı, Sultan Mustafa'nın emriyle öldürdüğünü söyledi. Fakat bu cevap kendisine bir fayda vermeyip, sadrazamlıktan düşürüldü. Hükümet askerlerin elinde oyuncak olduğu gibi, rivayetlere göre; Sultan Mustafa'nın on beş aylık saltanatı döneminde askerler altı Sadrazam düşürmüşlerdi ve İstanbul'da işler karmakarışık olmuştu.

Bu dönemde isyan eden Trabluşşam Paşası, yeniçerileri beldesinden sürdüğü gibi; Erzurum'da da Abaza Paşa isyan ederek, Ankara ve Sivas'a yürüyüp, eline geçirdiği yeniçerileri cezalandırdı. Anadolu'daki birçok şehir yeniçerilerden nefret ettikleri için bu ayaklanmaya katıldılar. Ulema, yeniçerileri olmaları gereken yere çekmeye çalıştılarsa da bunda başarılı olamadılar. Son olarak sadrazamlığa getirilen Ali Paşa, son derece zayıf iradeli olan bu Sultan'la düzenin sağlanamayacağını anlayınca; Sultan'ın tahttan indirilerek, yerine II. Osman'ın kardeşi Murad'ın getirilmesine karar verdi.

17- SULTAN IV. MURAD
(1623 - 1640)

Murad tahta oturduğunda on iki yaşını geçmemiş genç bir delikanlı olduğundan, yeniçeriler ve sipahiler dilediklerini yapıyorlar ve Sultan'ın ismini kullanarak, halka zulmediyorlardı.

İran bu durumdan istifade ederek Osmanlı topraklarına saldırdığı gibi, Bağdat'a yürüyen Şah Abbas da, üç aylık bir kuşatmadan sonra orayı ele geçirince; ehli sünnete eziyet edip Bağdat Kadısı Nuri Efendi'yi astı. Bağdat'ın valisi, Bekir Ağa isminde, polis subaylarından olan bir kişi idi ve onun valiliğe gelişi şöyle olmuştu: Bekir Ağa kendi düşüncesindeki insanları çevresinde toparlayarak valiliği ele geçirmek için isyan etti. Onu yenen Hafız Ahmet Paşa, onu öldürmek üzereyken, sıkışan Bekir Ağa, Şah Abbas'ı kendisine Bağdat'ı teslim edeceğini söyleyerek çağırdı. Şah Abbas, Bağdat'ın anahtarlarını istemek için geldiğinde; Bekir Ağa'yı vali olmak şartıyla Osmanlılarla anlaşmış olarak buldu. Şah Abbas kuşatmayı sürdürüp, sabah akşam her vakit saldırılar düzenlediyse de kaleyi ancak, babası Bekir Ağa'nın yerine vali yapacağını vaad ettiği oğlunun hıyanetiyle ele geçirebildi. Şah Abbas Bağdat'ı ele geçirince, yedi gün işkence ettiği Bekir Ağa'yı, katran sürülüp tutuşturulmuş bir kayığın içerisinde Dicle'ye bırakmakla birlikte, babasına ihanet eden oğlunu da öldürdü. Sadrazam Ali Paşa Bağdat'ın düştüğü haberini Sultan'dan gizlemeye çalıştı, fakat Şeyhülislam Esad Efendi padişaha hadiseyi haber verince, IV. Murad Sadrazam'ın öldürülmesini emretti. Yerine atadığı Çerkez Mehmet Paşa'yı da, Devlet'e karşı isyan eden ve yeniçerileri bulduğu her yerde öldüren Erzurum Valisi Abaza Paşa üzerine sefere gönderdi. Hafız Ahmet Paşa da bu sefere katılmış ve Abaza Mehmet Paşa'yı hezimete uğratmıştı. Daha sonra Abaza Mehmet Paşa'nın Erzurum Valisi olarak kalması şartıyla anlaşma sağlandı. Bu sefer esnasında Sadrazam Mehmet Paşa vefat edince, yerine gelen Hafız Ahmet Paşa İranlıları Bağdat'tan çıkartmak için sefere çıktı. Muhasara esnasında yeniçerilerin çıkartmış olduğu isyanlar yüzünden kuşatmayı kaldırıp önce Musul'a oradan da Diyarbakır'a çekildi. Yeniçerilerin taşkınlıkları devam edince Sultan Hafız Ahmet Paşa'yı azledip yerine Halil Paşa'yı getirdi. Yeni Sadrazam, Erzurum Valisi Abaza Paşa'yı yakalamak için sefere çıkıp başarılı olamayınca Sultan onu azletti. Yerine Hüsrev Paşa'yı getirdi. Hüsrev Paşa, Erzurum valiliği yerine Bosna valiliğini vererek Abaza Paşa'nın isyanını kontrol altına aldı. Saltanatın ortasındaki isyanlar devam ediyor ve durum

gittikçe kötüleşiyorken, Allah Teala, Safevi Devleti'nin en büyük sultanlarından olan Şah Abbas'ın ölümü ile, Osmanlı Devleti'nin başından bir belayı giderdi. Şah Abbas'ın yerine, toy bir delikanlı olan oğlu geçti. Hüsrev Paşa Irak'a sefere çıkıp, İran askerlerini hezimete uğrattıysa da; yaptığı birçok saldırıya rağmen, Bağdat'ı fethedemeyip Musul'a geri döndü. Bunun üzerine Sultan, devlet adamı olmaya en yeterli kişi olarak bulduğu Hafız Ahmet Paşa'yı tekrar sadrazamlığa getirdi. Hüsrev Paşa'nın azledildiğini öğrenince bizzat Hüsrev Paşa'nın teşvikleriyle Sultan'a karşı isyan eden askerler, Hafız Ahmet Paşa'nın kellesini istediler. Sultan, sakinleşeceklerini umarak Irak'tan dönmelerine izin verdiği halde; İstanbul'a gelince taşkınlıklarını arturan askerler, saraya yürüdüler. Sarayın kapılarını açan Sultan, iki yeniçeriyi ve yeni iki sipahiyi içeri davet ederek, onlara taşkınlıklarından vazgeçerler umuduyla, yumuşak sözler söylediyse de, onlar Hafız Paşa'nın kellesini istemekte ısrar ettiler. Bu durumu gören Hafız Ahmet Paşa, Sultanının rahat etmesi için kendisini ortaya atıp, onların yanına çıkınca, hançerlerle ona saldırdılar. Yaşının ilerlemiş olmasına rağmen; birkaç tanesini öldüren Ahmet Paşa rahmet-i Rahman'a kavuştu. Askerlerin isyanı geçici bir süre dindiyse de; emrine karşı geldiklerini ve bu işi Hüsrev Paşa'nın kışkırtmaları ile yaptıklarını unutmayan Sultan'ın, Hüsrev Paşa'nın öldürülmesini emretmesi üzerine, askerler tekrar isyan ederek, Sultan Murad'ın tahttan indirilmesi için bağırmaya başladılar. Bu isyanın önde gelenlerinden Recep Paşa'yı öldürüp, cesedini askerlerin önüne attığı gibi, onları hiç umursamayan genç Sultan'ın aklına koyduğunu yapan cesur bir komutan olduğu bu hadiseyle anlaşıldı. Bu arada Sultan; Sipahi Ağası Ahmet Ağa'dan isyancıların kellelerini almasını istediğinde, onun bu emri yerine getirmek konusunda gevşeklik göstermesi üzerine Ahmet Ağa'nın dört yardımcısı ile beraber öldürülmesini emretti. Sultan, insanları hafife almasının alimlerin gazabına sebep olacağından korkutmak için gelen Şeyhülislam'ı da öldürtünce, devlet adamlarının hepsi, başlarında bulunan adamın uzun süreden beri alışageldikleri padişahlara benzemediğini anlayarak hizaya girdiler.

Bazı Avrupalı devletlerle anlaşarak Dürzilerin önderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Lübnan Emiri Fahrettin Maanoğlu; Devlet'e karşı koyamayınca İtalya'da ki Floransa'ya kaçıp yıllarca burada kaldıktan sonra -orada yaşadıklarının anlatımına bu muhtasar kitap yeterli olmaz- dönüp tekrar isyan edince Küçük Ahmet Paşa büyük bir ordu ile onun üzerine yürüdü. Şiddetli çarpışmalardan sonra Fahrettin Maanoğlu'nu yendi ve annesi Arslaniye soyundan olan oğlu Emir Ali Hasbeyya (Safed) çarpışmasında öldürüldü. Emir Fahrettin Maanoğlu Şûf dağındaki, bugün Neyha kalesi denen Şagif tirun mağarasına sığındı. Bu mağara, aşağıdan tırmanarak veya dağın zirvesinden inerek, yahut da dağın sağından veya solundan giderek oraya ulaşmanın mümkün olmadığı sarp bir dağın ortasındadır ki oraya sadece üzerinde yürümenin mümkün

olmadığı yalçın kayalar üzerinden yüzüstü sürünerek, teker teker ulaşılabilir.

Haçlı seferleri zamanında Dahhak Bin Cendel El Harici buraya sığındığı gibi, her dönemde asilerin sığındığı bu mağaraya yukarıda anlatıldığı şekilde sürünerek bizzat kendim de girdim. Mağara yaklaşık beş yüz savaşçıyı içine alacak genişlikte olmasına rağmen içerisinde bir su kaynağı yoktur. Buraya sular Aynu'l Hulkûm denilen gözeden, yer altından borularla gelip mağara içerisindeki kuyuları doldurur. O dönemlerde bu su pınarının yeri bilinmiyordu. Küçük Ahmet Paşa dağın önüne gelip aşağıdan, yukarıdan, sağından veya solundan bu mağaraya ulaşmanın imkansız olduğunu görünce; mağaradakilerin su kaynağının ne olduğunu sordu. Ona suyun yer altından gittiğini fakat kaynağının ve aktığı kanalın yerinin bilinmediği söylendi. Bir atı günlerce susuz bırakan Küçük Ahmet Paşa; bu son derece susuz olan atı dağa doğru sürdüğünde, suyun kokusunu duyan atın ayağını vurduğu yerlerde suyun aktığını anlayıp, oraları kazdırınca su boruları ortaya çıktı. Suyu kestiği taktirde ağzına kadar dolu kuyulardaki su ile Fahrettin Maanoğlu'nun uzun süre dayanabileceğini düşünen Küçük Ahmet Paşa suyun aktığı yerde sığır kestirip kanının kuyulara gitmesini sağladı. Bir sabah kalkan Fahrettin Maanoğlu'nu adamları: "Kuyulara bak!" diyerek çağırınca, kuyulardaki kanı gören Fahrettin Maanoğlu adamlarına teslim olmalarını emretti. Gece yarısında kendisini, işlerinin yöneticisi Ebu Hazin ve bir hizmetçi ile beraber elli metre yükseklikteki bu mağaradan aşağıya sarkıttırıp, buradan Şagif tirun'a benzeyen Cizzin mağarasına gitti. Küçük Ahmet Paşa bu ikinci mağaranın altındaki kayaları barutlarla yerinden çıkartmaları için gönderdiği askerler mağaraya çok yaklaşınca, Fahrettin Maanoğlu teslim olmak zorunda kaldı. Küçük Ahmet Paşa oğulları Mansur, Haydar ve Belek ile beraber onu İstanbul'a gönderdi.

Fahrettin Maanoğlu İstanbul'a gelince Sultan'a "Ben mazlumum; askerleri düşmandan korumak için kaleler inşa edip, Devlet'e isyan edenlerle savaştım. Hac yolunu güvenli bir hale getirdim. Arapların azgınlık yapmasına engel oldum. Devlet mallarını korudum ve dinin hükümlerini yerine getirdim." deyince Sultan onu affetti.

Fakat, bir miktar kaysiyyeli adam toparlayan Emir Melham Maanoğlu Devlet'in Cebelüş-Şüf'e vali tayin ettiği Emir Ali İlmüddin ile savaşmaya çıkınca; Emir Ali de Yemenliler ile beraber savaşmaya çıktı ve yapılan savaşta bir çok Yemenli öldü. Küçük Ahmet Paşa bu huzursuzlukların Emir Fahrettin Maanoğlu yüzünden olduğunu Sultan'a yazınca; Sultan 3 Mayıs 1635 (H. 1044) tarihinde Fahrettin Maanoğlu ile evlatlarının öldürülmesini emretti. Yalnız onun evlatlarından Hüseyin'i öldürtmedi. Uzun bir zaman yaşayan Hüseyin devlet işlerinde çalıştı ve yükseldi. Öldürüldüğünde 52 yaşında olan Emir Fahrettin Maanoğlu, kısa boylu, kuvvetli ve büyük emelleri olan bir kimse idi. Kendisine 'Karaların

Sultanı' denilen Fahrettin Maanoğlu Şam, Humus, Hama ve Halep dışında Suriye'nin büyük bir çoğunluğunda hakim olup, yanında daima on iki bin askeri bulunurdu.

İhtiyatlı ve cesaretli davranarak, bu büyük karışıklıkları bastıran Sultan Murad zamanında durum sakinleşti. Muhteşem ordusunun başında İran'la savaşmak için sefere çıkan IV. Murad'ın sefer esnasındaki tavizsiz davranışları isyan etmeyi düşünenlerin kalplerine korku saldı. Revan kalesini fethettikten sonra, Tebriz kalesini ele geçirip yaktı. Sefer yorgunluğunu atmak için İstanbul'a döndüğünde, daha makamına oturmadan İranlılar ordularını toplayıp Revan'ı geri aldılar ve Meyriban sahrasında Osmanlıları yendiler. İkinci kez sefere çıkıp, Bağdat üzerine yürüyen Sultan, üzerine sıradan bir asker elbisesi giyerek, mevzilerde bizzat kendisi yanında Sadrazam'ı olduğu halde savaşmıştır. Asker hücuma geçtiğinde; Sultan, Sadrazam ve vezirler diğer askerler gibi hücuma katılıyorlardı. Sadrazam Tayyar Mehmet Paşa başına isabet eden bir gülle parçası ile şehit düştü. Sultan Murad'ın kırk sekiz saat süren bir hücumdan sonra Bağdat'ı almasından sonra Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan anlaşmaya göre; Bağdat Osmanlı'da, Revan İran'da kaldı. Son derece cesur, kararlı, heybetli ve ilk dönem padişahlarına benzeyen bir kişiliğe sahip olan Sultan Murad'ın hayatı biraz daha uzun sürseydi; Kanuni Süleyman dönemini yeniden yaşatırdı. Fakat Bağdat'ın fethinden sonra bedeni arzularına yenilip, şarap bağımlısı olunca sıhhati bozuldu. Hastalık onu bitkin düşürüp ölüm döşeğine yatırdığında hala birilerinin ölüm emrini vermeye devam ediyordu. Rivayetlere göre; son nefesinde kardeşi İbrahim'in öldürülmesini emrettiyse de Valide Sultan hükmü infaz ettirmeyip, ona infaz ettirildiğini söylemiştir. 9 Şubat 1640 (H.1049) yılında vefat ettiğinde yaşı yirmi dokuzdu. Saltanatı parçalayan kargaşalar, isyanlar ve komutanların başkaldırmalarından kurtaran Sultan Murad; ihtiyatlı hareket edip taviz vermeyerek, saltanatın birliğini tekrar sağlamıştır. Birçok zulmü ortadan kaldırmakla birlikte, askerleri düzene sokmuş ve onun günlerinde saltanatın gelirleri artıp, vergi toplama işi düzene girmiştir.

Sultan Murad ayıplanmasına sebep olan iki kusurundan biri öldürmekten zevk alıp kana susamış olması, diğeri ise mal biriktirme arzusu idi. Yani Sultan Murad iki kırmızı şeyi seviyordu; kan ve altın. IV. Murad'ın sağ kalan evladı yoktu. Ondan sonra tahta geçen Sultan İbrahim olmasaydı; ondan başka kimse kalmadığı için Osmanlı'nın nesli tükenmiş olurdu.

18- SULTAN İBRAHİM (1640 –1648)

Sultan İbrahim tahta çıktığında, ilk iş olarak Avusturya ile anlaşma imzaladı. Ne var ki bu sırada Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlılar arasında savaşa sebep olan ilginç bir olay yaşandı.

Sarayda, Sultan İbrahim'in oğlu Şehzade Mehmed'e süt anneliği yapan, kızlar ağasının sorumluluğundaki son derece güzel ve çekici bir cariye, hamile kalıp, babası belli olmayan bir çocuk dünyaya getirdi. Sultan İbrahim bu cariyeye aşık olup, kendi oğlundan çok onun çocuğunu sevmeye başlayınca; bu durum sarayda kıskançlığın ortaya çıkmasına sebep oldu. Sonunda Sultan'ın, cariye ve onun çocuğuna olan aşırı sevgisi sebebiyle, neredeyse kendi çocuğunu öldürecek duruma gelmesi üzerine, bu fitneyi önlemek isteyen kızlar ağası çareyi, cariye ve çocuğunu alıp Hacca gitmekte buldu. (Bu bir rivayettir)

O dönemde tek işleri; denizlerde Müslümanların yolunu kesmek olan Malta Şövalyeleri, onların bulunduğu donanmaya saldırınca, aralarında şiddetli bir çatışma yaşandı. Kanının son damlasına kadar savunma yapan kızlar ağasının öldürülmesiyle, cariye ve çocuğu şövalyelere esir düştü. Başlangıçta bu çocuğun, Padişahın çocuğu olduğunu zanneden Şövalyeler, ona ve annesine son derece iyi muamele ettilerse de, bunun böyle olmadığını anlayınca; onu Hıristiyanlık dinine göre yetiştirip, rahip yaptılar. Avrupalılar bu gün bile Sultanın soyundan geldiği düşüncesiyle ona Osmanlıların atası anlamında; Paere Ottomani demektedirler.

Aldıkları ganimetlerle Girit adasında bulunan Kandiye'ye, oradan da Venedik'e geçen Malta Şövalyeleri, burada büyük bir coşkuyla karşılandılar. Bu haber Padişah'a ulaşınca kan beynine sıçrayıp, ilk tepki olarak Osmanlı tebaasından olan bütün Hıristiyanların öldürülmesini emretti. Şeyhülislam'ın şiddetle karşı çıkması üzerine bu emrinden vazgeçen Padişah, sadece Avrupalıların öldürülmesini emrettiyse de, uzun çabalar sonunda vezirler Padişahı bundan da vazgeçirip, sadece Katolik Papazlarını öldürtmesinin uygun olacağına ikna ettiler. Ancak daha sonra Padişah bunu da uygulamaya koymayıp, sadece bu olaydan sorumlu tuttuğu Hıristiyan ülkelerin elçilerini hapsettirmekle yetindi. Buna karşılık; Venedik, İngiltere ve Hollanda elçileri, bu şövalyelerin hiçbirinin kendi uyruklarından olmadığını, tamamının Fransalı olduklarını bildirdiler. Fransa'ya karşı kini iyice artan Sultan İbrahim, bu ülkeden intikam alma planları yaparken,

sadrazamın teşvikiyle Girit adasını almaya yöneldi. 24 Haziran 1645 (1045) tarihinde Girit önlerine gelen üç yüz kırk sekiz gemilik Osmanlı donanması, Hanya'ya elli bin asker çıkardı. Bunun üzerine gecikmeli olarak gelen Venedik donanması, intikam amacıyla Patras, Koron ve Modon'u yakıp beş bin kişiyi esir aldı. Bu haberi duyan Sultan, son derece kızıp, Osmanlı idaresindeki bütün Hıristiyanların öldürülmesi emrini, bir kere daha verdi. Fakat yine Şeyhülislam'ın şiddetle karşı çıkması üzerine bundan vazgeçti. Bu arada Osmanlılar Girit'in Resmo, Abokrono ve Kisamo şehirlerini fethettilerse de; Kandiye'yi alamadılar.

Şehvetine çok düşkün olan Sultan İbrahim, vaktini saraydaki cariyelerle geçirip, onların her dediğini yaptığı için, bu cariyeler devlet hazinesini sorumsuzca harcamaya başladılar. Bu duruma çok üzülen halk arasında dedikodu çoğalınca Sultan, Yeniçeri ve Sipahi ordusunu dağıtmaya karar verdi. Buna karşılık askeri teşkilat, ulemayı da yanlarına alarak ayaklanıp, Padişahı tahttan indirerek, yerine henüz çocuk yaştaki oğlu Mehmed'i geçirdiler. 8 Ağustos 1684 (H.1057) tarihinde meydana gelen bu olayın üstünden bir hafta geçmemişti ki; Sipahiler İbrahim'i yeniden tahta çıkarmak için girişimlerde bulunmaya başladılar. Ancak İbrahim'in yeniden tahta çıkması halinde kendilerinin ölüm fermanını vereceğinden korkan Şeyhülislam ve diğer ulema, Kara Ali lakaplı celladı alarak Padişah'ın yanına girdiler. Bunu gören; İbrahim Şeyhülislam'a şöyle diyerek yalvarmaya başladı: "Yusuf Paşa benden seni öldürtmemi istemişti. Bense sana acıyarak bunu yapmadım. Oysa şimdi, sen beni öldürtmeye kalkışıyorsun. Kuran-ı Kerim'de zalimlerin akıbeti hakkında ne buyrulduğunu bilmiyor musun?" O bunları söylerken, cellatlar yağlı kemendi boynuna geçirip, onu boğarak öldürdüler

19- SULTAN IV. MEHMED
(1648 -1687)

Sultan IV.Mehmed'in henüz yedi yaşında bir çocukken tahta geçmesi üzerine; Devlet, IV.Murat'tan önceki kargaşanın hüküm sürdüğü günlerine geri döndü. Donanmaları yenilgiye uğrayan Osmanlılar, Kandiye kuşatmasını mecburen kaldırmakla birlikte, bu yenilgiden sorumlu tuttukları Sofu Mehmed Paşa'yı da vezirlikten azledip idam ettiler. Öte yandan Anadolu'da ayaklanan birtakım isyancılar; İstanbul'a doğru saldırıya geçerek, üzerlerine gönderilen Sadrazam Kara Murat Paşa'yı yendiler. Saltanat merkezini basmalarına az kalmışken, aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu parçalanmaları, devletin işini kolaylaştırdı ve bir kısmı imha edilip, diğer kısmıyla da anlaşma yoluna gidilerek, bu isyan bastırılmış oldu.

M.1651 (H.1062) yılında Yeniçeriler, Şeyhülislam Bahai Efendi'nin sigara ve kahve içmeye cevaz verdiğini gerekçe göstererek, görevden azledilmesi isteğiyle ayaklandılar. Bu dönemde Sadrazamlar da, makamlarında ancak sayılı günler kalabiliyorlardı. Nitekim M.1656 (H.1067) yılında, Yeniçeriler kendilerine verilecek olan cülus[62] bahşişinin ödenmesinin geciktiğini bahane ederek, Sadrazamın cezalandırılması talebiyle ayaklanınca; Padişah isyanı bastırmak için, onlarla anlaşmaya mecbur kaldı. Şans eseri; Osmanlılar bu karışıklıklarla uğraşırken, Avusturya da Otuz Yıl Savaşlarıyla uğraştığı için, Macaristan topraklarını almak üzere geri dönmeye fırsat bulamadı. Fakat Osmanlı ile Venedik arasında devam eden savaş, Osmanlı açısından hiç de iç açıcı değildi; çünkü Çanakkale Boğazı'nda Osmanlı donanmasına üstünlük sağlayan Venedik donanması, Bozcaada ile Limni'yi ele geçirmişti.

Devlet'te keşmekeş ve başı bozukluğun son noktaya ulaştığı bir dönemde, Köprülü namıyla meşhur Mehmed Paşa sadrazamlığa getirildi. Hiçbir konuda işine karışılmaması ve bütün yetkilerinde özerk davranması şartıyla, bu görevi kabul edebileceğini söyleyen Köprülü, Valide Sultan'ın bu yönde söz vermesi üzerine sadrazamlığı kabul etmişti. İşe, kendisinden önceki Sadrazam hakkında verilen idam kararını ortadan kaldırarak başlayan Köprülü, daha sonra orduda çıkan ayaklanmaya şiddetle karşı

---

[62] Cülus: Osmanlı Devleti'nde iktidara gelen padişahın yeniçerilere dağıttığı hediye, para.

koyup, son darbeyi indirdi ve isyancılardan dört bin kişinin cesedini denize doldurmakla kalmayıp, ihaneti sebebiyle Rum Patriğini de idam ettirdi. Daha sonra Venediklilere karşı yeni bir saldırı başlatarak, Bozcaada ve Limni'yi geri aldı. Bu sırada Babıali'ye gelen İsveç Kralı Şarl Güstav'ın elçileri, Polonya'ya karşı hücum ve savunma anlaşması teklif ettiler. Köprülü bu teklifi kabul etmediği gibi; İsveç ve Kazaklarla Polonya'ya saldırma anlaşması yapmış olan Erdel Prensi Rakoczi'nin elçisini de hapse attırdı. Ardından da Rakoczi'yi görevden alarak, yerine Yunan asıllı birini getirince, bir çok Prens yetiştirmiş olan Bassarab ailesinin hükümranlığı, böylece son bulmuş oldu. Bunun üzerine devlete başkaldıran Rakoczi, önceleri bir hayli başarılar elde etmişse de; sonunda Köprülü onu mağlup etmesini bilmiştir.

Romanya'da yaşayan Müslümanlar, Hıristiyanlar tarafından şiddete maruz kaldıklarından, Eflak şehirlerine saldıran Köprülü, Tatarların da desteğini alarak Moldavya'ya yürüyüp, Romenleri yenerek bölgenin yönetimine, kendine bağlı bir Prens atadı.

Tatarların Avusturya sınırına saldırmaları sebebiyle, Avusturya ile Osmanlı arasında savaş çıkınca; Devlet bir taraftan kendi iç problemleriyle uğraşırken, diğer taraftan da Avusturya ve Venedik'le savaşmak zorunda kaldı. Bu arada, Fransa ile savaşın çıkması da an meselesiydi. Osmanlı topraklarında Fransızlara verilen kapitülasyonlar devam ediyor ve Fransız akçesi geçerliliğini koruyordu. Ayrıca İngiltere ve Venedik dışındaki bütün ülkelerin vatandaşları, Osmanlı ülkesinde ticaret yapabilmek için Fransız nişanı göstermek zorunda idi. Hal böyleyken; Fransızlar Osmanlı devletine vergi olarak hiçbir şey ödemiyorlar, Cezayirli korsanlar Fransız gemilerine hiçbir şekilde dokunamıyorlar, bunlara ek olarak bir de Fransızların Cezayir sahillerinde sedef avlama hakları bulunuyordu. Fransızlar adına bu kapitülasyonların güçlendirilmesinde en büyük emek sahibi, Fransız elçisi Savary de Breves'in görev süresi bittikten sonra, iyice zayıflayan Osmanlı- Fransız ilişkileri, özellikle IV. Murat zamanında kopma noktasına gelmiştir.

İngiltere ve Hollanda'nın ikna çabaları sonucunda Sultan, Fransız elçisi Cizvit'i kovunca, yerine atanan Henri de Gornay adındaki elçi, çok kötü bir yönetim sergiledi. Bunun sonucu olarak da; Fransızların himayesinde bulunan Galata Kiliselerinin kapatılması emredildiği gibi, Osmanlı sınırları içinde Fransızların silah taşınması yasaklanıp, harç ve vergileri de ödemeye zorlandılar. Bundan başka, Kudüs'teki Rumlara daha önce Fransızların idaresinde bulunan mukaddes topraklarda tanım yapma izni verilip, Cezayir korsanları da Fransız gemilerine saldırmaya başladılar. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Köprülü sadrazamlık makamına geçtiğinde, sadaret makamına geçenlere sunulması adet haline gelmiş olan hediyeleri başta ona takdim etmeyen Fransız elçisi, sonradan Köprülü'nün bu makamda uzun süre kalacağını anlayınca, hatasını telafi etmek için,

lazım gelen hediyeleri sunduysa da, bu olay Köprülü'nün kalbinde derin iz bıraktığından, Fransızlarla savaşmak için fırsat kollamaya başlamıştı.

Osmanlı Devleti ile Venediklilerin, Girit Adası üzerine yaptıkları savaş devam ederken, M. 1659 (H.1070) yılında, Vertamont isminde, vatan haini olan bir Fransız vatandaşı, Sadrazam'a Kandiye'de bulunan Venedik ordusundan, Fransa'nın İstanbul'daki elçisine yazılmış bir mektup getirdi. Sadrazam, elçiden bu duruma açıklık getirmesini isteyince, böbreklerindeki kum sebebiyle yatağa düşmüş olan elçi, o sırada Edirne'de bulunan Sadrazam'a, kendi yerine vekaleten oğlunu gönderdi. Mektup şifreli yazıldığından içeriğini anlayamayan Sadrazam, elçinin oğluna bunun anlamını sorduğunda; çocuğun bu soruya kaba ve kırıcı bir biçimde cevap vermesi üzerine, onu hapsettirip, şöyle dedi: "Biz elçinin söylemesi durumunda katlanamayacağımız sözlere, onun oğlu söylediğinde hiçbir şekilde katlanmayız." Bunun üzerine hasta elçi yatağından kalkıp, oğlunu kurtarmak için girişimlerde bulunmak üzere Edirne'ye gittiğinde Sadrazam, mektupta yazılanların anlamını ona da sordu. Elçinin hiçbir şekilde cevap vermeye yanaşmaması üzerine, oğlunun hapis hayatı devam etti. Bunun üzerine Kardinal Mazarin, Mareşal Blondel'i Fransa Kralı'nın elçisi olarak, Sadrazam'ın azlini isteyen bir mektupla Osmanlı Sultanı'na gönderdiyse de, Köprülü bu elçiyi dikkate almadığı gibi, Padişahla görüşmesine de izin vermedi. Bu aşağılayıcı tavrı hazmedemeyen Kardinal Mazarin, gönüllü askerlerden oluşturduğu bir birliği, Venediklilere yardım amacıyla Girit'e göndermek suretiyle Fransa adına intikamını aldı.

Köprülü'nün ağırlığı günden güne hissediliyor, yaşı ilerledikçe gücü ve otoritesi artıyordu. Dehası ve kararlılığı sayesinde, döneminde meydana gelen aksaklıkları ortadan kaldırıp, Mısır'da çıkan ayaklanmayı da bastıran köprülü, Ölümünden önce Sultan'ın kendisine, yerine kimin geçmesinin uygun olacağını sorması üzerine, kendisi gibi deha ve kararlılık sahibi olan oğlu Ahmed'i önerdi.

Sadrazamlık makamına geçince; Avusturya ve Venedik devletlerinin yaptıkları barış teklifini kabul etmeyerek saldırıya geçen Köprülü Ahmed Paşa, Tuna nehrini geçerek Gran'da (Estergou) Kont de Forgaç'ı mağlup edip, ardından da Macarların en sağlam kalesi olup, düşmanlar tarafından asla ele geçirilemeyeceği söylenen Neuhoesel (Uyvar) kalesini kuşattı. Köprülü'nün yedi haftalık bir kuşatmanın ardından zorla kaleyi ele geçirmesinden sonra, Macaristan'a giren Osmanlı askerleri, Moravya ve Silezya'yı yağmalayarak, beraberlerinde seksen bin esirle geri döndüler. Bunun üzerine Avusturya Kralı Leopold, Hıristiyan ülkelerden yardım isteyince, Papa bütün Hıristiyanlara Haçlı seferi çağrısı yaptı.

Zaten elçisine yapılan hakareti unutamamış olan Fransa Kralı XIV. Louis, Türklere karşı altmış bin kişilik bir ordu hazırlayacağını vaad ederek, otuz bin askeri Kont de Coligny komutasında hemen yolladı. Bu ordunun çoğunluğunu, Fransız asilzadelerinin çocuklarından olan

gönüllüler oluşturuyordu. Köptülü önceden Serinwar ve Küçük Komorn'u ele geçirdiyse de, Fransızlar da savaşa katılınca; iki taraf arasında galibiyet sağlanamadı. Sonunda Avusturya kuvvetlerini yok etmekten ümidini kesen Köprülü, M.1664 (H.1075) yılında Vasvar Barış Anlaşması'nı imzaladı. Anlaşmaya göre; Erdel, Osmanlıların veya Avusturyalıların hakimiyetinde olmayıp, Osmanlı Sultanı'na bağlı bir Prens tarafından yönetilecek, Macar vilayetlerinden üçü Avusturya, dördü ise Osmanlı idaresinde kalacaktı. Bu barışın ardından Fransızların Akdeniz'de kalıp, Osmanlı sahillerini vurmaları ve gemilerine saldırılar düzenlemeleri üzerine iyice kızan Türkler, intikam yeminleri etmeye başladılar.

O sırada Fransa'da vezir olan Colbert bu düşmanlığı çıkarlarına aykırı bulunca; yanlış bir tercihte bulunup, daha önce Köprülü Mehmed Paşa'ya ağır sözler söyleyip hapse atılmış olmasından dolayı, aslında bu iş için hiç de uygun olmayan Mösyö de Lehay'ın oğlunu barış adına çaba göstermesi için İstanbul'a gönderdi. Oğul Lehay, Ahmed Paşa ile görüşürken aralarında söz düellosu yaşanıp, Sadrazam'ın ona aşağılayıcı sözler söylemesi üzerine kızınca, İstanbul'u yerle bir edeceklerini söyleyerek görüşmeyi terk etmek istediyse de; kapıya varmadan tutuklanıp hapse atıldı. Bunu duyan Sultan, elçinin serbest bırakılarak, isteklerinin yerine getirilmesini emretmesine rağmen; Köprülü Fransız kapitülasyonlarını yenilemeyi reddedip, İngilizlerle, Cenovalılara Hindistan ticareti için Kızıldeniz ve Mısır'dan geçme izni verirken, Fransızlara bunu yasakladı.

Fransızlar bu olaydan sonra, Kandiye Kalesinin kuşatma altında bulunduğu Girit Adası'na yardım etmeye başladılar. Köprülü Ahmed Paşa, bu savaşın yönetimini bizzat kendisi üstlenerek kuşatmayı daraltıp, buraya sürekli destek veren Malta Şövalyeleriyle, Fransız asilzadelerini hezimete uğratarak, onları ülkelerine geri gönderdi. Bundan sonra Türklerin Fransız tüccarlar üzerindeki baskıları iyice artınca; Fransa Kralı IV. Louis İstanbul'daki elçisi, elçilik görevlileri ve bütün Fransız tüccarları geri götürmek üzere dört gemi gönderip, ardından da on iki tabur ve üç yüz süvariden oluşan askerlerini on beş gemiye bindirerek, Duk Beaufort komutasında Girit'e yolladı. Fakat bu çıkış Osmanlıların adayı ele geçirmesini engelleyemediğinden; Venedik ve Girit'e fazla bir fayda sağlamadı. Nitekim, 6 Eylül 1669 (H.1080) tarihinde Suda, Esperlonga ve Granbusa adındaki üç liman dışında adanın tamamı Osmanlıların eline geçti.

Girit, Osmanlıların Hıristiyanlardan aldığı en son toprak parçası olup, tarihte kuşatması Kandiye kadar uzun süren başka bir yer yoktur. Tam yirmi beş yıl süren Girit savaşında Osmanlılar elli altı saldırı gerçekleştirerek, kırk beş saldırıyı bertaraf etmişler; kuşatma altındakiler bin yüz yetmiş iki top atmış, Osmanlılar ise bunun tam üç katını kullanmışlardır. Venediklilerin zayiatı kırk bin iken; Tarihçi Hammer'e göre Osmanlıların verdiği zayiat yüz bindir.

XIV.Louis ve Fransız gençliğinin çoğu, Osmanlı ile savaşmaktan yana iken; yukarıda adı geçen vezir Colbert, bu savaşa karşı çıkmayı sürdürüyordu. Bu nedenle de Lehay'ı görevinden alıp, yerine de Noiontel adında birini elçiliğe tayin etti. Yeni elçi, Türkiye'ye bazı tekliflerle geldiyse de; bunların hiçbirini kabul etmeyen Köprülü şöyle dedi:" Fransızların faydalandığı kapitülasyonlar, ihsan kabilinden verilmiş imtiyazlar olup; bunların bağlayıcılığı yoktur. Bunu böyle kabul edersen ne ala! Aksi halde ülkene dönebilirsin." XIV. Louis bu olayı duyunca, elli savaş gemisinden oluşan bir donanmanın hazırlanmasını emrettiyse de; sonunda iş tatlıya bağlanıp, Osmanlı-Fransız ilişkileri eski haline dönerek, Devlet Fransa'nın, Doğudaki Katolikleri himaye etmesi yönündeki isteğini kabul etti. Buna rağmen Osmanlılara karşı soğukluğu ve savaşma düşüncesi ömür boyu süren XIV. Louis; Köprülü döneminde Devlet eski günlerine geri dönüp, gücünün zirvesine ulaştığı için bu düşüncesini gerçekleştiremedi.

Köprülü döneminde Rus Kazakları, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girdikleri gibi, 18 Ağustos 1672 (H.1087)'de Osmanlı Polonya'ya savaş açtı. Sultan'ın bizzat kendisinin yönettiği bu savaşta, Polonyalılar bozguna uğratılıp, Polonya Kralı Mishell Wismovsky, Osmanlılar için Padolya'dan, Kazaklar için de Ukrayna'dan çekilmeyi taahhüt ettiği gibi; yıllık yirmi bin duka cizye vermeyi de kabul ederek, barış yapmak zorunda kaldı. Polonya halkı bu barışı kabullenemeyip, yeni bir savaş başlatınca; bu defa iki taraf da tam bir galibiyet sağlayamayıp, sonunda Kırım Hanı aracılığıyla, Ukrayna'nın bir kısmının Osmanlı topraklarında kalması şartıyla anlaşma yapıldı. Köprülü Ahmed Paşa'nın 30 Ekim 1676 (H.1087) tarihinde henüz 41 yaşındayken vefat etmesi, Devlet adına kötü bir sürpriz oldu. Çünkü Köprülü; babası gibi kan dökmeyen, mal mülk tamahı olmayan ve adaletle hükmetmeyi seven bir kişiliğe sahipti. Kendisinden sonra sadrazamlığa getirilen amcasının oğlu Kara Mustafa Paşa[63], kısa bir süre sonra Romanya ve Kazak şehirlerinde yeniden savaş başlaması üzerine büyük bir orduyla saldırıya geçip, Ukrayna'nın Korin şehrini ele geçirdi.

Osmanlılar Ukrayna'da savaşırken, Macaristan'da patlak veren bir takım olaylar onları barış yapmaya zorladı. Çünkü Avusturya ile savaşa giren Macarlar, iki gruba ayrılmışlar; Kont Tekeli'nin yönetiminde olan bir grup Osmanlı'ya tabi iken, diğer grup ise Avusturya tarafını tutuyordu. Tekeli'nin Osmanlıdan yardım istemesi üzerine, Kara Mustafa Paşa yüz kırk bin askerle saldırıya geçti. Zafere kesin gözüyle bakıp, ordusunun çokluğu sebebiyle gurur ve kibre kapılan Mustafa Paşa, Viyana'yı ele geçirmek amacıyla askerini oraya sürdü. Kont Tekeli ile birlikte, Osmanlının Budin Valisi ve komutanlarının çoğu bu fikre karşı olmalarına rağmen, Mustafa

---

63 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Türk, Köprülüler Arnavut idiler. Yazar burada yanılıyor.

Paşa Viyana'yı kuşatma konusunda kararlıydı. Bu arada Viyana Prensi Stharemburg önderliğinde toplanan halk, benzeri görülmemiş biçimde Türklerin saldırılarına karşı koydular. Türklerin gerçekleştirdiği on sekiz saldırıya, yirmi dört saldırıyla karşılık veren Avusturyalılar, yine de bir çok kalenin Türklerin eline geçmesine engel olamadılar.

Fransız Tarihçi La Jon Quiere diyor ki: "Eğer Kara Mustafa Paşa cimri davranmasaydı; Türkler Viyana'yı ele geçirirlerdi. Zira Sadrazam, Viyana'nın bir çok değerli mal ve hazineyle dolu olduğunu, toptan bir saldırı emri verdiğinde askerlerin şehre girip, kendi adlarına yağmaya girişeceklerini düşünüyor, bu sebeple de ganimetleri askere bırakmayıp kendisi elde etmek istiyordu. O bu düşünce ile düzeni bozmadan zafere ulaşmayı hedeflerken; Avusturya İmparatoru Leopold Polonya'dan Viyana'ya yardıma gelmesini istemiş, ayrıca Papa da, XIV.Louis'e Haçlı seferi çağrısı yapmıştı. Lakin Fransa Kralı Alman Kralı'na duyduğu öfke sebebiyle, bu çağrıya olumlu cevap vermeyip, diğer Hıristiyan ülkelerin Almanlara yardımını da engellemeye gayret etti.

Avusturyalıların savaşı kaybetmesi için XIV .Louis'in gösterdiği bütün çabalara rağmen, Polonya Kralı Sobieski ile Saksonya ve Bavyera Prensleri Avusturya'ya yardım amacıyla saldırıya geçip, 12 Eylül 1683 (H.1094) tarihinde Osmanlılarla kanlı bir savaşa tutuştular. Bu savaşta şans yüzüne gülmeyen Türkler on bin şehit verirken, Almanlar ve Polonyalılar ise ganimet olarak üç yüz top, beş bin çadır ve mühimmatla dolu bir çok sandık ele geçirdiler.

Mübarek Nebevi Sancak dışındaki bütün Osmanlı sancaklarının Almanların eliyle yere düştüğü bu savaştan sonra, Kara Mustafa Paşa Budin'e geri dönerken, arkasından giden Polonyalılar, onu ikinci kez yenilgiye uğratıp, sekiz bin askerini daha şehit edince; Türkler korkuya kapılıp, bozguna uğradılar. Haber İstanbul'a ulaştığında, halkın aşırı tepki göstermesi üzerine, Kara Mustafa Paşa için idam fermanı çıkarmaya mecbur kalan Sultan IV. Mehmed, bu emri uygulaması için başmabeyincisi Belgrat'a gönderdi. Ardından da Osmanlı Devleti'nin tarihinin en zor günlerini yaşadığı bir dönemde, sadrazamlığa İbrahim Paşa getirildi.

Osmanlı'ya karşı Haçlı ittifakı oluşturan Almanya, Polonya, Venedik, Papalık ve Malta şövalyelerine, Karadeniz'e çıkıp İstanbul'a saldırma planları yapan Rusya da katılınca Sultanın kalbini korku sarıp, endişeye kapıldı. Gerçi Fransa, Almanya'ya düşmanlığı sebebiyle bu ittifaka katılmamıştı ama, Fransız savaş gemileri de Müslümanların gemilerine saldırmaktan geri durmuyorlardı. Ayrıca Fransız donanmasıyla, Osmanlı gemileri arasında Sisu adası önlerinde yaşanan çatışmada, Cezayir kentini top mermileriyle vuran Fransız Amirali Duquesne, Cezayir emirliğinden savaş tazminatı almadan, buraları terk etmediği gibi, bunun yanında Cezayirlilerin elinde bulunan Hıristiyan esirlerin de salıverilmesini sağladı. Trablus şehrini de bombalayan aynı Amiral, Cezayir'de yaptıklarının

aynısını burada da yaptığı gibi, Fransızlar da Fas limanlarını bombalayıp, burada bulunan donanmayı yok ettiler.

Kara Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Viyana'da bozguna uğraması düşmana Macaristan yolunu açtığı gibi, Mora yarımadasını ele geçirmek amacıyla saldırılara başlayan Venedikliler; Preveze, Navarin, Mudon, Erkadya, Patras, İnebahtı, Koreut ve Atina'yı ele geçirdiler.

Öte yandan Wissegrad ve Weisen'i işgal edip, Peşte'ye giren Avusturyalılar, Budin'i kuşattıktan sonra, bazı Osmanlı mevkilerini ele geçirip, Bosna valisini görevden uzaklaştırdılar. Bundan başka Dük de Lorraine, Gran ve Uyvar kalelerini ele geçirip, Kont Herberstein, Licca, Korbavya ve Odvina'yı işgal ederken, General Sculthz da Osmanlı tarafından üstüne gönderilen Macar Prensi'ni mağlup etti.

Sultan, Devlet'i içine düştüğü kötü günlerden kurtarıp, eski parlak günlerine döndürme sözü alarak, sadrazamlığa Süleyman Paşa'yı getirdi. Süleyman Paşa çok cesur ve kararlı biri olmakla birlikte; döneminin en eski komutanı olan Dük de Lorraine kadar savaş tecrübesine sahip değildi. Budin'i doksan bin kişiyle kuşatma altında tutan Dük de Lorraine'i şehrin kumandanı Abdi Paşa, iki kere geri püskürtmesine rağmen, bu değerli komutanın bir çatışmada şehit düşmesi sonucu, 2 Eylül 1686 (H.1097)'de Avusturyalılar şehre girdiler. Müslümanların Avrupa'daki son kalesi, savaşa açılan kapısı ve Devlet'in kilidi konumunda olan Budin'de Osmanlılar hüküm sürdükleri yüz elli dört sene içerisinde, sayısız medrese ve cami inşa etmiş olmalarına rağmen, maalesef bugün Macarların koruma altına aldığı Budin'in yüksek bir tepesinde bulunan Gül Baba türbesinden başka hiçbir şey kalmamıştır.

Budin'de bu gün hala Osmanlıdan kalma birçok kaplıca bulunmaktadır.

Daha sonra Süleyman Paşa, Osmanlıların o tarihten yüz elli sene önce Macarları bozguna uğrattığı yer olan Mohaç Ovası'nda düşmanla karşılaştı. Ne var ki bu defa da şans Osmanlılara gülmedi ve yirmi bin şehit verdikleri gibi, bir çok cephane ve yiyecek maddeleri düşmanın eline geçti. Bunun üzerine düşmanlar Erdel'i Slovenya'da bulunan on dört kaleyle birlikte, Hırvaçya'da bulunan bir çok kaleyi ve Macaristan'ın alt kısımlarını ele geçirdiler. Devlet'in üzerinde dolaşan bu musibetleri ortadan kaldırmak için, Padişahı tahttan indirmekten başka çare bulamayan halk, 8 Kasım 1687 (H.1099)'da IV. Mehmed'i tahttan indirip, kardeşi II.Süleyman'ı tahta çıkardılar.

20- SULTAN II. SÜLEYMAN (1687--1691)

Kırk altı yıldan beridir, saraylardan birinde göz hapsinde tutularak, hiç kimseyle görüştürülmeyen II. Süleyman, burada zamanının çoğunu ilmi çalışmalara ayırdığından, kendisinden tahta geçmesi istendiğinde önce bunu kabule yanaşmadıysa da, sonunda kabul etmek zorunda kaldı.

O günlerde Yeniçeriler ve Sipahiler ayaklanarak sadrazamı öldürüp, cesedini parçalamışlardı. Haber İstanbul'da duyulunca; galeyana gelen halk ve ulema sınıfı, sancak-ı şerifi açarak ahaliyi bu çapulculardan intikam almak üzere sancak-ı şerifin altında toplanmaya çağırdı. Bu çağrıya uyarak sancak-ı şerifin altında toplanan halk, isyanı bastırıp isyancıların elebaşlarından birçoğunu öldürdü. Böylece huzur ve barış ortamı yeniden sağlanmış oldu.

Bu arada ilerlemelerini sürdüren Avusturya ve Venedikliler, Eğri kalesini ele geçirip, Osmanlıları Dalmaçya'dan çıkarmışlardı. Son olarak Belgrat kalesini ele geçiren Avusturya, Türklerin barış isteğine son derece ağır şartlar ileri sürerek karşılık verince, Türkler savaşa devam kararı aldılarsa da sonunda geri çekilmek zorunda kaldılar. Bunun sonucu olarak da düşman orları Niş ve Vidin'den çıkardığı gibi, Üsküp de düşmenin eşiğine geldi. Hatta o günkü durumu değerlendiren vezirlerden birisi:" Düşman bir hamle daha yaparsa, Saltanat merkezine girecek" demiştir. Bu kötü gidişe dur demek için, Edirne'de kurulan danışma meclisinde, Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu ve Ahmed Paşa'nın da kardeşi olan Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesine karar verildi. Köprülü Mustafa Paşa işleri düzene koyduktan sonra ıslahata yönetimden başlayarak, hazineyi parayla doldurdu, rüşvetin kökünü kazıdı, haksız gelir elde edenleri engelledi ve vergi kanunlarını adil biçimde yeniden düzenledi. Devletin vakıflara bıraktığı bir kısım gelirlerin, cihadın vakıf hizmetinden daha önemli olduğu düşüncesiyle, yeniden devlet hazinesine dönmesini sağladı. Hazineyi yeteri kadar doldurduktan sonra da şu fermanı yayınladı: "Allah Müslümanlara son nefeslerini verinceye kadar cihat yapmalarını emrediyor. Öyleyse kolaylıkta ve zorlukta topluca savaşa katılmak Müslümanlara vaciptir." Bu fermanla izzet-i nefisleri kabaran Müslümanlar, her taraftan akın akın ordıya katılmak için gelmeye başladılar. Bütün bunların yanında Hristiyanlara iyi muamele edilmesini sağlayan Köprülü, ticaret yapmaları konusunda onlara uygulanan

sınırlamaları da kaldırınca, bu serbestlikten Hristiyanlarla birlikte Yahudiler de faydalandılar.

Bu büyük devlet adamı, tüm bunların yanında; askerin halka en küçük bir zarar vermesini önlediği gibi, buna aykırı hareket edenlere de son darbeyi vurdu. Ayrıca yargı konusuna el atıp mahkemeleri her türlü yolsuzluktan temizleyerek, halka adaletin varlığını hissettirdi. Böylece Devlet eski muhteşem günlerine geri döndü.

Köprülü'nün iyi idaresi sayesinde, Osmanlıların Mora yarımadasındaki hakimiyeti sürdü. Nitekim Venediklilerin Ortodoks olan Rumları Katolik olmaya zorlamalarından dolayı ayaklanan bölge halkı, Venediklilere karşı Osmanlıya yardım edince, bu büyük devlet adamının adalet ve iyi yönetimini görerek, kendi istekleriyle Osmanlı idaresine girmeyi kabul ettiler.

Köprülü, yönetim işlerini yoluna koyup, Devleti eski itibarına kavuşturduktan sonra Kırım Hanı Selim Giray'ın da desteğini alarak sınırlara yöneldi. Önce Sırp şehirlerine girip, oraları itaat altına alarak, Kosova'da Alman ordularını yendi. Diğer yandan da Osmanlının müttefiki olan Macar Prensi Tekeli, General Hesler'i yenip esir etti. Böylece M.1690 (H.1102) yılında Niş, Vidin, Semendere ve Belgrat tekrar Türklerin eline geçti. Kısa bir zaman sonra da Sultan II. Süleyman vefat etti.

21- SULTAN II. AHMED (1691—1695)

Sultan II. Süleyman'dan sonra, 23 Haziran 1691 (1102) tarihinde tahta geçen kardeşi II. Ahmed döneminde de, Köprülü'nün nüfuzu devam etti. Hatta bir defasında Sultan II.Ahmed şöyle demiştir: "Köprülü'nün benden daha iyi bildiği bir konunun gecikmesi veya ortadan kalkmasına sebebiyet veririm endişesiyle, yönetimle ilgili hiçbir konuda onun işine karışmadım."

Ancak kader Osmanlı'nın yüzüne gülmedi ve bu büyük devlet adamını çok kısa sürede kaybetti. Bu büyük vezir, Avusturya ile yapılan Salenkamen savaşında, Louis'in komuta ettiği Alman askerleriyle karşılaşınca; kılıcını çekip ordunun önünde fırtına gibi esmeye başladığı bir sırada, göğsüne isabet eden bir kurşunla şehit oldu. Bundan sonra olanlar oldu ve yirmi sekiz bin şehit veren Türkler'in, yüz elli adet topu da düşmanın eline geçti. Bu olayla birlikte başına gailelerin en büyüğü açılan Devlet; Köprülü'yü kaybetmekle, ileri görüşlü, adil, cesur, olgun, yüksek ahlaka sahip ve doğru sözlü bir vezirini kaybetmiş oluyordu. Onun sahip olduğu yüksek meziyetlere sahip devlet adamlarına çok az rastlandığından, ölümüne hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar'ın gözyaşı döktükleri Köprülü'nün kaybı herkesi üzüntüye boğdu. Devlet dört sene boyunca Köprülü'nün ölümünden doğan yaralarını sarmaya çalıştı.

22- SULTAN II. MUSTAFA (1695-1703)

Sultan II. Ahmed'den sonra, tahta geçen IV. Mehmed'in oğlu II. Mustafa, Saltanattaki kuvvet ve kararlılığıyla meşhurdur. Vezirlerin, "Padişahımızın yüce sahsını tehlikeye atması uygun değildir", seklinde görüş bildirmelerine aldırış etmeyen Sultan II.Mustafa, tahta çıkışının üzerinden üç gün geçmeden, ilk dönem Osmanlı Padişahlarının yolunu seçerek, bundan böyle orduya bizzat kendisinin komuta edeceğini açıkladı. Padişah bu kararlılığının sonucu olarak işe zaferler kazanarak başlaması sonucu Shu körfezi önlerinde Osmanlı donanması Venedik donanmasını mağlup etti. Bu arada Polonya'ya saldıran Tatar Hanı da, halkı itaat altına alarak, Lemberg'e kadar ilerledi.

Bununla kalmayan Osmanlılar, Tatarlarla birlik olup; Azak kalesini kuşatan Rusları 1 Ekim 1695 (1107) de mağlup ederek otuz bin Rus askerini öldürdüler. Ardından ordunun başına geçen Sultan, Macar beldelerine girip, Lippa kalesini ele geçirdi. Osmanlı ordusunu durdurmak üzere gönderilen General Veterani'nin çevresini kuşatan Sultan, iki tarafın da ağır kayıplar verdiği şiddetli çarpışmalar sonunda, esir edilen General'in öldürülmesini emrettiği gibi, öte yandan da Olaschi'de yaptıkları savaşta ertesi yıl Alman ordusunun başına geçecek olan Sakson Prensi'ni yenme başarısını gösterdi.

Bu durum karşısında hamaset duyguları kabaran Osmanlılar, askerin teçhizatına yardım etmek ve çocuklarını gönüllü olarak askere yazdırmak için birbiriyle yarışmaya başladılar. Ancak savaş talihi uzun süre bu halde devam etmedi. Zira Rus Çarı I. Petro geri dönüp Azak kalesini tekrar ele geçirirken, diğer yandan Alman asıllı Ojen de Savua Avusturya ordularının başına geçip, Tisa nehri kenarlarında Osmanlılara karşı verdiği savaşta on bini nehirde boğulmak üzere, tam otuz bin Osmanlı askerinin şehit olmasına sebep oldu. Sadrazam'ın da şehit olduğu bu savaşta Padişah kaçmak zorunda kaldı ve M.1697 (H.1109) yılında düşmanlar Bosna'ya girdiler.

Kara bulutların geri dönüp, saltanatı çepeçevre kuşatması üzerine Sultan, Köprülü ailesinden gelen Hüseyin Paşa'yı vezirliğe getirerek işlerin düzeleceğine umut bağladı. Hazinenin bomboş olduğu bir dönemde göreve gelen Köprülü, işleri yoluna koyup, Daltaban Paşa komutasında

oluşturduğu bir orduyu da Bosna'ya gönderdi. Sava nehrini geçen bu ordu, Avusturyalıları geri çekilmek zorunda bıraktı.

Bu arada elçisi aracılığıyla Osmanlıları savaşa teşvik eden Fransa kralı XIV. Louis, Türkler Macaristan'a girip Avusturya karşısında kaybettikleri toprakları geri alıncaya kadar, bu ülke ile anlaşma yapmayacağı garantisini veriyordu. Fakat bu dönemde Avusturya'nın siyasi dehasının ağır basması sonucu –bu meselede paranın rol oynadığı da söyleniyor-; Türkiye'nin, bütün Macar topraklarını ve Erdel'i Avusturya'ya bırakması şartıyla, iki ülke arasında barış anlaşması imzalandı. Tarihe Karlofça Anlaşması diye geçen bu anlaşma, 26 Ocak 1699 (H.1110) da imzalanmıştır.

Yirmi beş yıl geçerli olmak üzere yapılan bu anlaşma uyarınca; Sava nehri ile Unna nehri iki ülke arasında sınır kabul edilip; Polonya, Kamaniçe, Padolya, ve Ukrayna elden çıkarken, Azak kalesi Ruslar'a bırakıldığı gibi, Mora yarımadası ve Dalmaçya kıyıları da bütünüyle Venediklilere bırakılmış, bunun yanında Hristiyan ülkelerin Osmanlı'ya cizye adı altında ödediği bütün vergiler kaldırılmıştır. Osmanlıya o güne kadar ki en büyük darbeyi vuran Karlofça Anlaşması gereğince; Türkler, Polonya ve Macaristan'ı terk ederek Dinyester, Sava ve Unna ırmağı kıyılarına çekilmişler ve bu tarihten sonra devletin her kademesinde bozukluk ve kargaşa kendini göstermeye başlamıştır.

Bozulmanın yönetimin bütün kademelerini sardığı bir dönemde, İran sınırında, Kırım, Afrika ve Arap ülkelerinde karışıklık çıkmıştı. Köprülü Hüseyin Paşa amcasının yolundan giderek yaraları sarmak ve gedikleri kapatmakla işe koyuldu. Bosna ve Banat halkından ordu adına ödemeleri gereken vergiyi almayıp, Rumeli halkının henüz ödeyemedikleri bir buçuk milyonluk vergi borçlarını da sildi. Saltanatın idaresinde yaşayan bütün bölgelere emirler göndererek; devlet memurlarının Kuran'ı Kerim'i ve dinin temel kurallarını bilenlerden seçilmesi şartını getirdiği gibi, müderrislerin seçiminde son derece titiz davranıp, yönetim ve askeriyeyi de yeniden disipline etti. Bunlara ek olarak maliyeyi düzeltip, denizlerle ilgili yeni bir kanun çıkarmasının yanında bir çok medrese, mescit, çarşı ve kışla yaptırdı. Ayrıca Belgrat, Tameşvar ve Niş kalelerinin surlarını onarıp, buralara erzak yığdı. Osmanlı tebaasından olan Hristiyanların durumuna da el atıp; onlara Müslümanlarla eşitlik ilkesine göre muamele edilmesini sağladı.

Fakat bütün bu ıslahatlar Sadrazama karşı bir mukavemetin oluşmasına sebep oldu. Devlet malından beslenerek yaşamaya alışmış olan bir güruh, o sırada müzmin bir hastalığa yakalanmış olan sadrazam ve ekibi hakkında çeşitli hile ve entrikalar çevirerek; onu istifaya mecbur bıraktılar. 5 Eylül 1702 (1114) tarihinde görevinden istifa eden Sadrazam, bundan on yedi gün sonra vefat etti. Bu istifa ve ölüm sonucunda Devlet; Köprülü ailesinin diğer fertlerinde olduğu gibi, sonun gecikmesinde önemli bir rol üstlenen büyük bir devlet adamını daha kaybetti.

Köprülü Hüseyin Paşa'nın ölümü; yönetimde yeni aksaklıkların doğmasına sebep olurken, sadarete Daltaban Paşa getirildi. Savaşa düşkün biri olan ve Avusturya ile yapılan anlaşmayı bozmak isteyen Daltaban Paşa, bu makamda uzun süre kalamamış ve bir görüşe göre ulemanın gizli planları sonucu öldürülmüştür. Daha sonra sadarete getirilen Nami Muhammed (Mehmed) Paşa da, Köprülü'nün yolundan giderek, ıslahat hareketlerine giriştiyse de; şeyhler ve yeniçerinin buna karşı ayaklanması sonucu, II. Mustafa tahttan indirilip yerine III. Ahmed geçti.

23- SULTAN III. AHMED
(1703 - 1730)

Tahta oturduğu ilk zamanlarda isyancıların isteklerini yerine getirmeye ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi, onun yerine bu makama geçen Mehmed Efendi'nin fetvasıyla öldürtmeye mecbur kalan Sultan'ın bu yaptığı, tarihte benzeri olmayan bir olaydır. Ne var ki; yerini sağlamlaştırdıktan sonra, bu tavrından vazgeçip isyancıların elebaşlarının bir kısmını ölüm, bir kısmını da sürgünle cezalandırarak, vezirliğe de Damat Hasan Paşa olarak bilinen akrabasını getirince, memlekette durum iyiye döndü. Gürcü beldelerinde çıkan isyanı bastıran Hasan Paşa, Şam'dan Mekke'ye giden Hac kafilesinin güvenliğini sağlayıp, bir tersane yaptırdı.

III. Ahmed zamanında İspanya Krallığı'nın veraseti sebebiyle ortaya çıkan savaş dolayısıyla, başı dertte olan Fransa Kralı XIV. Louis, elçisi aracılığıyla Sultan'a haber göndererek, Avusturya ile savaşa girip kaybettiği yerleri geri almasını teklif etti. Fakat Türkiye'de barış yanlıları çoğunlukta olduğu için Sultan bu isteği reddetti.

Bu dönemde boynuzları büyümüş olan Rusya, Batılı devletlerin kendi aralarında savaşmaları sebebiyle meydanı boş bulup, Türklerin de savaş istememelerini fırsat bilerek, savaş hazırlıkları yapmaya başladıysa da, Türkiye Büyük Petro yönetimindeki Rusya'nın yapacaklarını önemsemiyordu. İsveç Kralı XII. Charles'ın, Rusya'nın gelecekteki gücünden endişeye kapılarak bu ülkeye saldırıp, Sultan'dan yardım istemesi üzerine; Sultan Kırım Hanını yardıma göndereceği sözünü vererek bu isteğe olumlu cevap verdi. Bu vaade güvenerek sadece on altı bin askeriyle Rusya topraklarına giren Charles, bozguna uğrayıp Osmanlı sınırları içinde bulunan Bender'e sığınınca, Osmanlıyı Rusya ile savaşa sürüklemek için çaba harcadıysa da, Sadrazam Köprülü Numan Paşa'nın Devleti harbe sokmak istememesi yüzünden, bu amacını gerçekleştiremedi. Köprülü Numan Paşa, Köprülü ailesinden gelen diğer sadrazamlar gibi adaletli biri olmakla beraber, onlar gibi büyük düşünemediği için görevden alındı. Görevden uzaklaştırılmasının en önemli sebebi ise; teşrifatı sevmeyen kişiliğiydi. Nitekim israf konusunda Sultan'a karşı çıkarak, Yeniçerilerin maaşlarının meşru olmayan yollardan ödendiğini belirtmesine karşılık; Sultan kendisine:" Senden önceki Çorlulu Paşa, bir yolunu bulup askerlerin maaşını ödüyordu." deyince, o: "Böyle bir yolu

bilmediğim için iftihar ederim." demiş, bunun üzerine Sultan da onu azlederek, yerine daha sonra Rusya'ya savaş açıp, ordunun kumandasını üstlenecek olan Baltacı Mehmed Paşa'yı sadarete getirmiştir.

Osmanlı tebaası olan gayri müslimlerin ayaklanacağı ümidini taşıyan Büyük Petro'nun bu beklentisi gerçekleşmedi. Türk ve Tatarlardan oluşan iki yüz bin kişilik bir orduyla saldırıya geçen Baltacı Mehmed Paşa, Büyük Petro idaresindeki Rus ordusunu Prut kıyısında kuşattı. Az kalsın Petro ordusuyla birlikte esir düşüyordu ki; -Şayet bu gerçekleşip esir edilmiş olsaydılar; bu gün tarih sahnesinde Rusya diye bir devlet olmayacaktı. - büyük bir deha sergileyip, tehlikeyi bertaraf etmek için Sadrazam'la barış müzakerelerine oturan Katerina Sadrazam'a değerli hediyeler sunup, övücü sözlerle onun gururunu okşayarak, M.1711 (H.1123) yılında Prut Anlaşmasını yapmaya muvaffak oldu. Bu anlaşma uyarınca Rusya; Azak kalesinden çekilip, bu beldelerde inşa ettiği kaleleri yıkacak ve aynı zamanda Kazakistan'a da müdahalede bulunmayacaktı. Bu anlaşmadan Türkler de kazançlı çıkmakla birlikte; asıl kazancı, Çar'ları esir olmaktan kurtulan Ruslar elde etmişlerdir. Bu duruma çok içerleyen İsveç Kralı, Baltacı'ya Rus Çarını esir almadığı için sitem edince; ona: "Şayet Çarı esir etseydim Ruslar başsız kalırdı." diyerek soğuk bir cevap veren Baltacı'nın bu tutumu, hiç yerinde bir davranış olmayıp, belki de bir çılgınlıktı.

Sultan'a gelip durumu arz eden İsveç elçisi Kont Ponyatovski'ye, Kırım Hanı Devlet Giray da destek verince, Sultan Baltacı'ya kızıp, onu görevden azlederek, sürgüne gönderdi. Ne var ki; Baltacı'nın halefi olan Yusuf Paşa da savaş yanlısı biri olmadığından, Rusya ile 25 yıllığına saldırmazlık anlaşması yapıp, XII. Şarl'ın ülkesine dönmesi için emir çıkardı. Ancak inatçı bir insan olan Şarl bu emre uymayıp, Osmanlı'yı Rusya'ya karşı savaşa sokma ümidine sarılarak, bu topraklarda kalmayı sürdürdü. Bunun üzerine Devlet, onu topraklarından çıkarmak için zor kullanmaya karar verip, yirmi bini Tatarlardan, altı bini de Türklerden oluşan bir orduyu üzerine gönderdi. Fakat o da beraberindeki üç yüz kişiyle bunlara karşı koymaya kalkışınca; Osmanlılar misafirleri sayılan birine tuzak kurmayı uygun görmediklerinden Türkiye'de iki sene kaldıktan sonra kendi isteğiyle ülkesine dönünceye kadar onun varlığına katlandılar.

Bu süre içinde Osmanlılar'ın, Rusya ile yaptıkları anlaşmadan faydalanarak Venedikliler Mora yarımadası ve Girit'te ellerinde bulundurdukları Korfo adası dışındaki bütün topraklardan çıkarmaları üzerine; Venedik Avusturya'ya sığındı. O sırada Avusturya ordularının komutanı olan meşhur Ojen Osmanlıya savaş açarak 5 Ağustos 1716 (1128) tarihinde Varadin'de bir kez daha Osmanlı ordularını yendi ve bu savaşta Sadrazam şehit oldu. Avusturyalılar Tameşvar'ı ele geçirip, Belgrat'ı kuşattılar. Yeni Sadrazam Halil Paşa, Belgrat'a yardım için saldırıya geçtiyse de; onun askerleri de bozguna uğramaktan kurtulamayınca, sonunda Avusturya ile barış anlaşması imzalamak zorunda kalan Osmanlılar,

Tameşvar ve Belgrat tan çıktıkları gibi Sırp ve Eflak şehirlerinin bir kısmından da çekildiler.

Türkiye'nin bu yenilgisinden faydalanan Büyük Petro, Baltacı ile yaptığı anlaşmayı bozarak yeni bir anlaşma yaptı ve Rusya, Türkiye'yi Polonya tahtı üzerinde veraset sisteminin devamı hususunda kendisiyle ittifak yapmaya ikna etti. Bu meselede gafil davranan Türkiye, Polonya'nın Rusya ile sağlam bir dostluğu olup, ortak hareket edeceklerini önceden göremedi.

Daha sonra sadrazamlığa getirilen İbrahim Paşa, İran'a savaş açıp, o bölgede yaşayan Sünnileri ayaklandırdı. Bunu fırsat bilen Büyük Petro da Dağıstan ve Hazar sahillerine saldırınca; Kırım Hanı'nın Devlet'e bir elçi gönderip, bu işin sonunun kötüye varacağı hususunda uyarıda bulunması üzerine, Osmanlı ordusu Ermenistan ve Gürcistan'a saldırdı. Rusya ile savaşın eşiğine gelinmişti ki; geçmişte başına gelenlerin tekrarlanacağı endişesine kapılan Rus Çarı, Fransa'nın arabuluculuk yapmasını isteyince, Fransız elçisi de Boa, iki tarafın da isteklerinin yerine gelmesi için çaba harcadı.

Bu sırada tam bir iç karışıklığın yaşandığı İran'da, Şah Mir Mahmut'u mağlup ederek tahtı ele geçiren amcasının oğlu Eşref, tahta geçmesi gereken Tahmasb'la aralarında geçen çekişmenin sonucunda yaptıkları savaşta yenilerek, Sicistan'a sığındıktan sonra orada vefat etmişti.

İşte bu Tahmasb'ın eskiden eşkıya liderliği yapmış olan, Nadir Kul Han adında ünlü bir komutanı vardı. Bu komutan Türkiye taraflarına saldırıp, Osmanlı idaresinde bulunan İran şehirlerini geri almasına rağmen; Sultan İran'la savaşmak istemiyordu. Bu duruma çok kızan yeniçeriler; Sadrazam, Şeyhülislam ve Kaptan-ı deryanın idam edilmesi isteğiyle ayaklandılar. Sultan, Şeyhülislam'ın idamına onay vermediyse de; isyancıların diğer isteklerini yerine getirmeye mecbur kaldı. Fakat bu onların azgınlığını artırmaktan öte bir fayda sağlamayıp, III. Ahmed'i tahttan indirerek yerine I. Mahmud'u geçirdiler.

III.Ahmed döneminde Şeyhülislam'ın fetva vermesiyle matbaa Türkiye'ye girdiyse de, Kuran-ı Kerim'in basımına izin verilmedi. Bu dönemde basılmış olan bir çok kitaptan bazıları şunlardır:

Cihanname: Haritalarla birlikte tarihlerini de özetleyerek doğu coğrafyasını anlatır.

Takvimü't-tevarih: M.1732 (H.1145) tarihine kadar olan Doğulu krallar ve devlet adamlarını konu alır.

Tuhfetü'l-kibar: Osmanlı donanmasının M.1655 (H.1066) yılına kadarki tarihini konu alır.

Tarih-i Timur: Nazmizade'nin kaleme almış olduğu bir eserdir.

Tarih-i Mısır: Süheyli'ye ait bir eserdir.

İki kitap bir arada "Tarihü'l - afgan" ve "Muhtasar tarihii'd-devleti'ş-safeviyye fi fars"

Tarihi Bosna: Bu bölgede savaşların hüküm sürdüğü M.1736 (H.1149) yılından M.1739 (H.1153) yılına kadarki Bosna tarihini anlatır.

Tarih'ül- Hint el- garbiye

el-Fiiyüzatü'l-mığnatısiyye: Mıknatısın özelliklerini ve pusula olma durumunu anlatır.

Tarihçi Lajonquiere'e göre; matbaada ilk basılan eserler bunlar olmakla birlikte, ben diğer bazı kaynaklarda, Babıali'de ilk basılan eserin; "Sıhah'ül-cevheri" olduğunu okumuştum.

Daha sonra bu kararından vazgeçerek matbaayı yasaklayan Devlet'in bu yasağı; 12 Mart 1748 (H.1198) tarihinde Sultan I. Abdülhamit'in Mehmed Reşid Efendi ve Vasıf Efendi idaresinde matbaayı geri getirmesine kadar sürdü. I. Mahmud bu meseleye son derece önem vermesine rağmen, matbaanın ihmali devletin tam kırk yılına mal olmuştur.

Şair ve edebiyatçı olan III. Ahmed'in özellikle aşkla ilgili çok güzel şiirleri vardır.

24- SULTAN I. MAHMUT
(1730 - 1754)

M.1730 (H.1143) yılında tahta çıkan I. Mahmud'un, tahta çıktığı ilk günlerde Patrona Halil isyanı çıktıysa da; hükümet bu isyanı bastırıp, yedi bin kişiyi öldürünce, ülke tekrar huzura kavuştu. Daha sonra İran'ın üzerine yürüyen Devlet, Şah Tahmasb'ı barışa zorlayıp, 10 Ocak 1732 (1144) tarihinde barış anlaşması imzaladı. Bu anlaşma uyarınca İran; Tebriz, Ardahan, Hemedan ve Lahoristan'ın tamamından çekilmekle kalmayıp, Dağıstan Nahcivan, Erivan, Tiflis ve diğer bazı yerleri de Türkiye'ye bıraktı.

Ne var ki; bu barış uzun süre devam etmedi. Çünkü İran'da Şah Tahmasb'ı devirip yerine geçen ordu komutanlarından Nadir Kulı Han, Fars memleketlerinin sahibi ve Şah III. Abbas'ın sarayının varisi olunca; Osmanlı ile anlaşmayı bozup, Bağdat'ı kuşattı. İki ordu arasında Dicle kenarında yaşanan şiddetli çarpışmalarda; İranlılar iki kez mağlup olmalarına rağmen, üçüncü defa saldırıya geçtiklerinde, Osmanlıyı yenerek kahraman bir komutan, adaletli ve erdemli bir vezir olan Serasker Topal Osman Paşa'yı şehit ettiler. Ölümü Türkiye'de yeri doldurulamayacak bir boşluk doğuran bu Paşa'nın ölümü üzerine; Köprülü Mustafa Paşa'nın oğlu Serasker Abdullah Paşa komutasında bir ordu İran üzerine gönderildiyse de; onun da şehit olması sonucu Osmanlı Devleti İran'la barış yapmaya mecbur kaldı. İran'da tahta yeni geçmiş olan Nadir Şahla yapılan bu anlaşma ile; M.1639 (H.1049) yılında IV. Murat'la İranlılar arasında yapılan anlaşmada çizilen sınırlara geri dönen Türkiye'yi, barışa iten en önemli etken; o dönemde Rusya ile aralarında savaşın patlak vermiş olmasıydı.

Bu arada Polonya'da bitmek tükenmek bilmeyen bir iç karışıklık hüküm sürmekteydi. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Rusya ve Avusturya, karşılıklı saldırıya geçip, Polonya'yı paylaşmayı düşünürlerken; Fransa, Avusturya ile savaştığı sırada Polonya'ya saldıran Ruslar, Polonya Kralı Stanislas ile aralarında geçen şiddetli çarpışmalar sonunda galip geldiler ve Polonya Rusya'nın pençesine düştü.

Osmanlı ordusunda Ahmet adında, Fransız asıllı bir Paşa vardı. Başta Fransız donanmasında görevli olan bu Paşa, yaşadığı bazı olaylar sonucu ülkesini terk edip, Avusturya'nın hizmetine girmiş ve Osmanlı ile Avusturya arasında meydana gelen savaşta gösterdiği kahramanlıkla öne çıkmıştı. Ancak sonra Prens Öjen'le aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu Öjen onu hapsettirmiş, o da bir yolunu bulup firar ederek,

Osmanlı'ya sığınmış, burada komutan olup Ahmet Paşa adını almıştı. Sultan'a Avrupalıların siyasetinin iç yüzünü anlatan bir brifing sunan bu Paşa, Avusturya'yı ezmek için Fransa ile saldırmazlık anlaşması yapması gerektiği önerisini, Sultan'a benimsetmişti. Bu projeyi öğrenince elini çabuk tutan Avusturya Kralı'nın, Fransa ile Avusturya arasında bir anlaşmanın yapılmasını sağladığı sırada, Türklerin İran'la savaşmalarını fırsat bilen Rusya, Türkiye'ye saldırıp Azak, Kırım ve diğer bazı yerleri ele geçirdi.

Fransa ile anlaşıp, onun İspanya ve Sardinya ile savaş halinde olması sebebiyle de rahatlayan Avusturya, büyük bir ordu hazırlayıp artık amacına ulaştığı düşüncesiyle, Sırp Eflak ve Bosna beldelerine saldırdıysa da; Banyaluka'da orduları bozguna uğrayıp Bosna'dan çıkmak zorunda kaldılar. Daha sonra Sırbistan'a saldıran Avusturya askerleri de bozguna uğrayınca 1737 (H.1150) yılında Avusturya Kralı barış istedi. İngiltere ile Hollanda barış için arabuluculuk yapmak istedilerse de Fransa'nın arabulucu olmasını isteyen Osmanlı bu defasında daha önce Avusturya'nın eline geçmiş olan bir çok toprağını geri alırken, Sadrazam Hacı Mehmet Paşa'nın basiretsizliği olmasaydı Avusturya ordusu tamamen yok edilecekti.

Rusya ile yapılan savaşta başarı, iki ülke arasında gidip geliyordu. Başlangıçta Dinyester ırmağı kıyısında Ruslar bozguna uğratılıp, Osmanlı donanması Rus donanmasını yaktıysa da, tekrar geri dönen Ruslar, Osmanlıları yenerek, Moldovya'yı ele geçirdiler. Fransız elçisi Markiz Villeneuve'nin arabuluculuk yapması sonucu; Osmanlılar ile Rusya ve Avusturya arasında, Fransa'nın garantörlüğünde bir barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşma uyarınca; Belgrat, Böğürdelen, Sırp ve Eflak şehirlerinin tamamı ile, İrşova kalesi tekrar Türklerin hakimiyetine geçti. 27 yıl süreyle geçerli olan bu anlaşma, Osmanlı için bir utanç vesilesi olan Karlofça Anlaşmasını da askıya almış oldu.

Rusya ise; Azak kalesini yıkıp boşaltması ve Karadeniz ile Azak Denizi'nde ne ticaret ne de savaş gemisi bulundurmaması şartıyla anlaşmayı kabul edip, Türkiye'den aldığı bütün toprakları geri verdi.

Alman Tarihçi Hammer diyor ki: "Bu dönemde Fransa'nın Babıali üzerindeki hakimiyeti o kadar artmıştı ki; neredeyse her şey Fransa'nın isteği doğrultusunda yapılıyordu. O kadar ki; Fransa'nın Osmanlıdan yabancılara tanıdığı M.1673 (H.1084) imtiyazları olarak bilinen imtiyazların yeniden düzenlenmesi isteğine bile olumlu cevap verilmiştir. Bu düzenlemeyi Versay'da, XV. Louis'e sunan Osmanlı elçisi Mehmed Said, büyük bir törenle karşılanmış, dönüşünde de yanına Osmanlı ordusunu modernize etmeleri için eğitimli Fransız askerlerini almıştır. Bu uygulama, Fransız asıllı olup sonradan Müslüman olarak Ahmet Paşa adını alan, Bonval'ın görüşü doğrultusunda gerçekleşmiştir. M.1774 (H.1160) yılında ölen Bonval, Yunanistan'da bulunan Pire'ye defnedilmiştir."

Bundan sonra Türkiye Rusya'ya karşı İsveç'le bir saldırı ve savunma anlaşması yaptı.

Bu arada Avusturya Kralı VI. Şarl'ın ölüp, yerine kızı Mari Theresia'nın geçmesi, Avrupa devletlerinin iştahını kabartmış ve Avusturya'yı paylaşmak üzere aralarında anlaşmışlardı.

Bu durum Osmanlı Devleti'nin kaybettiği Macaristan topraklarını geri alması için bulunmaz bir fırsat olup, Avusturya'yı parçalamak isteyen ülkelerin başını çeken Fransa da, Osmanlıları kendileriyle beraber olmaya çağırıyordu. Fakat Avusturya ile yapılan anlaşmayı bozmaya yanaşmayan Sultan, savaş çıkmasını önlemek için bu ülkelere elçiler gönderdi.

Savaşların korkunç sonuçlarını anlatan uzunca bir ferman yayınlayan Sadrazam da, Hıristiyan ülkelere yaptığı barış çağrısıyla fermanı bitirdi. Ahmet Paşa adını alan Fransız asıllı Bonval ile birlikte Fransız elçisi ve devlet adamlarının Sultan'ı bu fırsatı değerlendirmesi konusundaki ikna çabaları yanında Rusya'nın gelecekteki emellerini bilen Kırım Hanı Arslan Giray'ın da onları desteklemesi sonuç vermeyip, Osmanlı Devleti tavrını barıştan yana koydu. Sonunda Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasında arabulucu olan İngiltere, bu üç devlet arasında kalıcı bir barışın imzalanmasını sağladı.

Öte yandan Eflak ile Moldavya Beyliklerini birleştiren Osmanlı Devleti, bunların başına, İstanbul Rumlarından seçtiği beyleri atamaya başlamıştı. Devlet adamları bu beyliği sanki açık artırmaya çıkarmışlardı. Babıali'den buraya gönderilen Rum bir Bey, beyliğinin süresini uzatmak amacıyla; bölge halkından kanunsuz yollarla topladığı malları, rüşvet olarak devlet adamlarına sunuyordu. Her ne zaman daha çok rüşvet veren gelirse, bu kez de devlet adamları onu beyliğe getiriyorlardı. Bu sebeple idaresi çok kötü olan Eflak ve Boğdan'daki bu yönetim tarzı; Romanya halkının Türklere karşı kinini artırıp, Rusya'ya sevgi beslemelerine sebep olmuştu. Romanya şehirlerinde bu Rum beyleri yönetime getiren Osmanlı Devleti'nin bu tutumu; Romanyalıların kendisine karşı Ruslarla birlik oluşturmalarını doğurmuş, bu da Osmanlıya pahalıya mal olmuştur.

25- SULTAN III. OSMAN
(1754-1757)

Yirmi dört yıl tahtta kaldıktan sonra, 13 Aralık 1754 (1168) yılında vefat eden Sultan I.Mahmut, yumuşak huylu, merhametli ve insanlar tarafından sevilen bir kişiliğe sahip olduğundan, ölümüne herkes üzüldü. Onun yerine tahta III. Osman geçti.

Emirlerini hafife alıp, devlet malını aşırı biçimde çarçur ettiği için dönemin Sadrazamı Ali Paşa'nın öldürülmesini emreden Sultan, başını gümüş bir kabın içine koyarak, sarayın kapısına astırdıktan sonra yerine, Mehmet Ragıp Paşa adındaki veziri sadrazam yaptı. Kararlı ve güçlü bir insan olan Ragıp Paşa, bunun yanında son derece ileri görüşlü, liyakatli ve aynı zamanda dış ilişkilerde tecrübe sahibi bir devlet adamıydı.

III. Osman'ın ömrü uzun sürmedi. Bu dönemde İstanbul'un yarısını saran tarihte benzeri görülmemiş yangın dışında, önemli bir olay yaşanmayıp, III. Osman 29 Ekim 1757 (H.1169) tarihinde vefat etti.

26- SULTAN III. MUSTAFA (1757-1774)

III. Osman'dan sonra tahta, kardeşi III. Ahmet'in oğlu III. Mustafa geçti.

III. Mustafa iç isyanların olduğu bir dönemde tahta çıktı .Çünkü bu dönemde Hac kafilelerine vaki olan saldırılar sebebiyle, Harem-i Şerif yolunun güvenliği bulunmadığı gibi, ayrıca Kaptan-ı Derya'nın gemisinden askerlerin çıkması üzerine gemide kalan Hristiyan köleler bu gemiyi Malta'ya götürmüşlerdi.

Ne var ki; direkt ıslahatlar yaparak işe başlayan Sultan, ilk olarak maliyeye yönelip, gelirleri yeniden düzenleyerek, başta saray harcamaları olmak üzere tasarruf tedbirlerine başvurdu. Buna bağlı olarak da; vakıfların idaresini Saray ağasından alarak Sadrazam'a verdi . Buna mukabil Sadrazam Ragıp Paşa da, o dönemin salgın hastalığı olan vebadan korunmak amacıyla, karantinalar yaptırdığı gibi, bir dizi ıslahata girişip, bu çerçevede İstanbul'da büyük bir kütüphane yaptırdı. Ayrıca İstanbul'a erzak ve diğer eşyaların nakliyesini kolaylaştırmak amacıyla, Sapanca Gölü üzerinden Sakarya Nehri ile İzmit Körfezi'ni birbirine bağlamak için girişimlerde bulunduysa da, ömrü buna yetmeyip, 1752 (H.1166) yılında vefat etti.

Ragıp Paşa gibi büyük bir devlet adamına ülkenin ihtiyacının bulunduğu bu dönemde, son derece tehlikeli gelişmeler yaşandı: Rus Çarı III. Petro öldürülüp, yerine II. Katerina krallık koltuğuna oturduğu gibi, Polonya Kralı III.Ogüst de öldü. Bu arada hızla büyümesini tamamlayıp, büyük devletler safına katılan Rusya; bütün planlarını İsveç, Polonya ve Osmanlı Devleti'ni çökertmeye yöneltti. Nitekim İsveç'i mağlup edip, Nistad Anlaşması uyarınca Batı Baltık'taki en güzel topraklarına sahip olduktan sonra, Polonya üzerinde hakimiyet kuran Rusya, Polonya tahtına Çariçe Katerina'nın sayısız aşıklarından biri olan Stanislas Panyatovski'yi oturttu. Fransa ve Türkiye bu durum sebebiyle Rusya'yı protesto ettiler. Ancak Osmanlı Devleti'nde yönetimdeki bozulma, rüşvet ve ihanet o kadar büyük boyutlara ulaşmıştı ki İngilizler, Devlet içinde gerçekleştirmek istedikleri her şeyi para karşılığı yaptırarak, bu yolla bütün emellerini gerçekleştiriyorlardı. Sultan bütün bunların farkında olsa da, bozulma her tarafı kapladığı için, elinden bir şey gelmiyordu. Hatta bir defasında bu durumdan şikayetle, Kırım Hanı'na şöyle demiştir: "Yanımda bulunan

Paşaların tamamı cariyeleri elde etmek, eğlenceler düzenlemek ve kendilerine saraylar yapmak dışında, hiç bir gayesi olmayan ahlaksız kişilerden oluşmuyor."

Bu dönemde Rusya'nın Osmanlı sınırlarına saldırıp, Kazaklar'ın Yalta'ya girmesi üzerine, Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açtı. Gel gör ki; ordunun çok kötü durumda olmasıyla birlikte; uzun bir süre barış içinde geçtiği için, en önemli savaş hazırlıkları unutulmuş, kaleler çökmenin eşiğine gelmiş, Topçu birlikleri de çok kötü bir duruma düşmüştü. Bütün bunlara ek olarak; Bağdat'ta Ahmet Paşa, Trabzon'da Hacı Yemekli, Mısır'da Kölemen Ali Paşa ve diğer bazı Osmanlı idaresindeki beyler bağımsızlıklarını ilan etmişler, bu arada Akka valisi Zahir Ömer Zeydani de devlete karşı ayaklanmıştı.

Türkiye'nin Rusya'ya savaş açtığı bu dönemde, Rusya'ya saldıran Kırım Hanı Kerim Giray bu ülkenin sınırlarını geçip, Rusları yenerek beraberinde yirmi beş bin esirle Bender'e döndüyse de; Kerim Giray Han'ın bu zafer sonrası gelen ani ölümü, kötü bir sürpriz oldu.

Bu arada Hotin'i kuşatan Ruslar, kalenin direnmesi sonucu onu alamamakla birlikte, Tatarlara yardım için gönderilen Emin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu yendiler. Bunun üzerine Emin Paşa'yı öldürten Sultan, yerine Moldovancı Ali Paşa'yı sadrazamlığa getirdiyse de, o da Rusları yenmeyi başaramadı. Çünkü Osmanlı ordusu kurduğu köprüler sayesinde Dinyester ırmağını geçmeye çalışırken, nehrin taşması sonucu köprünün ayakları sarsılıp, buna bir de Osmanlı ordusunun paniği ve Rusların top mermileri atması eklenince, bir çok asker boğularak öldü. Bunun sonucu olarak da; Osmanlı Tuna nehri kıyısına çekilirken, Ruslar da Romanya topraklarına girdiler. Daha sonra Akdeniz'e bir donanma gönderen Rusya, Mora ve Karadağ halkını ayaklandırınca, bu bölgede Osmanlı ile Rum ve Slavlardan oluşan isyancılar arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. Ardından da Rus donanması ile Osmanlı donanması arasında çıkan savaşta, Rus donanması Çeşme'de Osmanlı donanmasını yaktı. Rus donanmasına her ne kadar Katerina'ya aşık olan Amiral Orlov komuta ediyor görünse de; bu sözde olup gerçekte ona yön veren İkosya Amirali Winston idi. Daha sonra, Çanakkale'yi geçme isteğine Orlov'un olumlu cevap vermemesi üzerine bu Amiral Çanakkale Boğazı'na bakan Limni Adası'nı kuşattı. Buna karşılık ellerini çabuk tutan Osmanlılar, Çanakkale'ye koşup, boğazın iki tarafına otuz bin asker yığarak, Rusların Çanakkale'yi geçerek Babıali'ye yürümelerini engellediler.

Öte yandan Romanya'da da Osmanlılar büyük bir felakete uğradılar.Halbuki seksen bin askerleri vardı ve neredeyse Rusları kuşatıyorlardı. Ancak ordu iyi idare edilemediğinden Ruslara yenildikleri Kartal (Larga) da yapılan bu savaşta, Türklerin elli bin kaybı olduğu söylenir.

Bu dönemde Sultan'dan başka ülkenin geleceğini düşünen olmayıp, İngiliz etkisinde kalan vezirlerin tamamı, Avusturya'nın arabuluculuğunda barış yapılması taraftarı idiler. Fransız Baron de Tott, Sultan'ın isteğiyle Avrupa'da kurulan ilk tophane olma özelliğine sahip olmasına rağmen günden güne gerileyip, çökmenin eşiğine gelmiş olan Osmanlı tophanesini modernize etmeye uğraşıyordu. Bunun yanında Kağıthane'de topçuluk ve hendese eğitimi veren bir okul açtıran Sultan, aynı zamanda da Türklerin tersane adını verdikleri yerde bir Deniz Harp Okulu kurdu. Osmanlı denizciliği acınacak bir halde olup, Kaptan-ı derya gemileri açık artırmaya çıkarmışçasına, kim daha fazla rüşvet verirse, onu geminin kaptanlığına getiriyordu. Sonuç olarak bu dönemde Fransız Baron de Tott'un Osmanlı donanması ve tophanesinin modernizasyonuna yaptığı katkılar tartışılamaz.

M.1185 (H.1771) yılında Türklerden Hasan Bey, gönüllülerden oluşan dört bin askerle Limni Adası'na saldırıp, Rusları mağlup ederek, donanmalarını alarak kaçmaya mecbur etti. Bunun üzerine Sultan, onu ödüllendirerek Bahriye nazırlığına getirdi. Bu arada Ruslar'ın, Gürcistan ve Trabzon'da mağlup olmalarına rağmen, Kırım'ı ele geçirmeleri, Türklerin belini kırmıştı. Çünkü Rusların ordu komutanı olan Prens, Kırım'ın Türkiye'den bağımsızlığını ilan ederek, Rusya'nın hakimiyetine girdiğini açıklayınca o zamana kadar halis Türk denizi olan Kara Deniz'e Ruslar da ortak oldular.

Bu dönemde, Prusya ve Rusya ile Polonya'yı paylaşma konusunda anlaşan Avusturya, daha sonra Rusya ile Türkiye arasına arabulucu olarak girince üç devletin yetkilileri, Moldavya'da bir araya geldiler. Müzakereler başladığında, Rusya'nın akıl almaz isteklerine dayanamayan Türkiye barış müzakerelerinden ayrılınca, tekrar savaş başlayıp, Ruslar bu günkü Bulgar şehirlerinden olan Rusçuk ve Silistre'de bozguna uğratıldı.

Bunun üzerine korumasız bir şehir olan Pazarcık'a giren Ruslar, orada kadın ve çocukların da içinde bulunduğu sivil halkı öldürerek intikam alma yolunu seçtiler. Alman Tarihçi Hammer diyor ki: "Amiral Hasan Paşa komutasındaki Sipahilerden oluşan Türk askerleri, Ruslan Tuna nehrinin öteki kıyısına kadar kovalayarak, onlardan kalan bir çok top, erzak ve içinde henüz yarı pişmiş etlerin bulunduğu tencereleri ganimet olarak ele geçirdiler."

Bundan sonra Akka Valisi Zahir Ömer Zeydani ile ittifak oluşturan Devlet, Rusya'dan mal ve silah yardımı alarak kendisine karşı Mısır'da ayaklanan Ali Bey'in isyanını kontrol altına aldı. Ne var ki kötü bir şans eseri olarak; III. Mustafa, Tuna nehrine dayanmış olan ordusunun başında ilerleme planları yaptığı bir sırada, 21 Eylül 1773 (H.1187) tarihinde vefat etti. Büyük bir ıslahatçı olan III. Mustafa'nın ölümüne, bütün Osmanlı halkı üzüldü. O yönetimdeki bozukluğun akıl almaz boyutlara ulaştığı bir dönemde görevi üstlenerek, şaşılacak kadar büyük bir sabır örneği gösterip,

yönetimdeki hastalıkları tedavi etmeye çalışmış ve yapmak istediklerini de büyük ölçüde başarmıştı.

Kafasında Süveyş Kanalı açma düşüncesi olan Sultan, barış anlaşması yaptıktan sonra hayata geçirmeyi düşündüğü bu plan için, Baron de Tott'tan bir proje hazırlamasını istemişti.

27- SULTAN I. ABDÜLHAMİD (1774 - 1789)

Saltanatın kor ateşe dönüştüğü ve ülke içindeki kargaşa ve düzensizliğin benzeri görülmemiş boyutlara ulaştığı bir dönemde tahta çıkan I. Abdülhamid döneminde, Bağdat Valisi bağımsızlığını ilan etmiş, Zahir Ömer Zeydani durumunu güçlendirip, Arapların Ürdün dedikleri Celil bölgesini hakimiyetine geçirmiş ve Akka'nın muhafazasını güçlendirip burayı başkent ilan etmişti. Öte yandan Mısır Valisi Mehmed Bey ayaklanmanın eşiğine gelirken, Arnavutluk'un kuzeyinde yer alan İşkodra'nın Valisi Mahmud Paşa de devletten ayrıldığını açıklamıştı. Bütün bunlardan daha önemlisi ise, Yanya Valisi Ali Paşa'nın Arnavutluk'un güneyinde bağımsız bir devlet kurduğunu açıklaması oldu.

İşte I.Abdülhamid ülke bu içler acısı durumdayken tahta çıktı. Hemen ardından, geçmişte uğradığı yenilgilerin intikamını almak isteyen Rusya, Osmanlı'ya savaş ilan ederken, Rus Ordu Komutanı Romanov da Osmanlı ordusuna Varna'dan gelmesi beklenen erzaka el koydu. Bunun üzerine morali bozulup, korkuya kapılan askerlerin dağılması sonucu; Seraskerle birlikte sadece on iki bin asker kaldı. Bu durumda savaşa devam etmenin mümkün olmadığını gören Sultan, Rusya ile 21 Temmuz 1794 (1208) yılında Küçük Kaynarca anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşma uyarınca; Kırım, Bucak ve Kuban eyaletleri Osmanlının elinden çıkıyor, Kılburun, Yenikale ve Azak Rusların idaresine giriyor, aynı zamanda Ruslar Kara Deniz'de gemi bulundurma hakkı elde ediyorlar, öte yandan da Rusya, Eflak ve Boğdan Prenslikleri hakkında Osmanlı'ya karşı söz söyleme hakkı elde ediyordu. Bu anlaşma ile Rusya'nın elde ettiği başka bir hak da; sonraları M.1854 (H.1271) yılında Kırım harbinin çıkmasına sebep teşkil edecek olan, Osmanlı tebaasındaki Hıristiyanlar ve onlara ait kiliseler hakkında söz sahibi olması idi.

Osmanlı Tarihçisi Hammer diyor ki:"Bu anlaşmayla birlikte, Osmanlının savaşa veya barışa karar vermesi tamamen Rusya'nın kontrolü altına girmiş oldu. Türkler için bundan daha uğursuz sayılabilecek bir anlaşma yok gibidir. Nitekim daha anlaşmanın mürekkebi kurumadan Rusya, Kırım yarımadasında entrikalar çevirmeye başlamış ve halkı ayaklandırıp Devlet Giray Han'ı tahttan indirerek, yerine kendi kontrolündeki Şahin Giray'ın geçmesini sağlamıştır. Ancak Şahin Giray'ın hanlığını kabul etmeyen Kırımlıların başkaldırmaları üzerine Kırım'ın yeni

Han'ı, Rus Çariçesi Katerina'dan yardım isteyince, o da bölgeye yetmiş bin asker göndermiştir. Rus askerleri halkın önde gelenlerini yakalayıp, bir kısmını öldürüp, bir kısmını tutuklayarak, akla hayale gelmeyecek işkence ve kötü muamelelerde bulununca, sonunda Kırım halkı Rusya'ya boyun eğmek zorunda kalmıştır. Kırım'daki emellerine ulaşan Rusya'nın sonradan Şahin Giray'ı saf dışı bırakması sonucu, Türkiye'ye sığınan Şahin Giray Rodos'a sürüldü. Diğer bir görüşe göre de idam edildi. Böylece bu tarihten itibaren Kırım ve Kuban Rusya'nın bir parçası oldu ve M.1784 (H.1199) yılında da Türkiye bu fiili durumu kabul etmiş oldu.

Bu dönemde iki müttefik ülke olan Rusya ile Avusturya'da, İmparator II. Joseph ile Çariçe Katerina, Türkiye topraklarını paylaşmak üzere aralarında anlaştıklarından, Türkiye iki devlete birden savaş açtı. Sadrazam, Belgrat tarafından saldırıya geçen Avusturya ordularını Lagos'ta bozguna uğratıp, eskiden Türklerin elinde bulunan Arnavutluk şehirlerini yağmaladı. Öte yandan Kılburun'a saldıran Türkler, Rusların canla başla savunma yapmaları ve Sohum ile Ocsakow'u istila etmeleri sebebiyle burayı ele geçiremediler. Bunun üzerine Kaptan-ı Derya Hasan Paşa, Ocsakow'u kurtarmak için Rusların üzerine gönderildiyse de, ne yazık ki on beş gemi ve on bir bin asker zayiat vererek geri döndü. Bu felaket Ruslar'ın, Ocsakow'a girip sivil halktan yirmi beş bin kişiyi katletmesiyle sonuçlandı.

Bu savaş sırasında Anadolu'da mehdi olduğunu iddia eden Şeyh Oğlanoğlu adında biri ortaya çıkmış ve halkı hükümete karşı ayaklandırmaya yeltenmişti. İşin garibi; mehdilik iddiasında bulunan bu adam, gerçekte Jovanni Battista Boatti adında İtalyan asıllı biriydi. Dominik'in Ravenne kentinde bir Rahibin yanına girip, oradan Musul'a gitmiş, burada Metropolitan'la aralarında yaşanan bir anlaşmazlık sonucu, kiliseden ayrılarak, Anadolu ve İran şehirlerinde dolaşmaya başlamıştı. Sonunda rahipliği bırakıp, komutan ve mehdilik sevdasına kapılarak halka, İslam'ın önceki parlak devrine geri dönülmesi gerektiği yolunda konuşmalar yapmaya başladı. Bunun sonucunda onun söylediklerini benimseyip, yanında yer alan halkla birlikte Erzurum'a saldırarak, buraya hakim olduktan sonra Mansur lakabını alıp, ardından da Sivas'a yürümeyi hedefledi. Fakat hızlı davranan Babıali, mehdilik iddiasındaki bu adama elçi göndererek:" Madem ki mehdisin; bizimle savaşacağına dini duyarlılığını Ruslara karşı gösterip, onlarla savaş!" şeklinde istekte bulundu. Bu isteği olumlu bulup, Ruslarla savaşmak üzere Kafkasya'ya giden Mansur, ilk çatışmalarda Ruslara üstünlük sağladıktan sonra bozguna uğratıldı. Ancak yılmayıp, dört sene boyunca Ruslara karşı kıran kırana bir mücadele verdikten sonra, esir düştü. Katerina'nın kendisine güzel muamelede bulunup, geçimini sağlayacak kadar gelir bağladığı bu zat M.1798 (H.1203) yılına kadar, Ermeni Katolik Kilisesi'nde yaşamaya devam etti.

Ülkesinin başına ardı ardına gelen bu felaketlere daha fazla dayanamayan Sultan I. Abdülhamid 7 Nisan 1789 (1203) yılında vefat etti.

28- SULTAN III. SELİM
(1789 - 1807)

Sultan I. Abdülhamid'in yerine yeğeni III. Selim tahta çıktı. Diğer Padişahların aksine aile fertlerine çok iyi muamelede bulunan Sultan I. Abdülhamid, Selim'in şehzadeliği zamanında ona bir baba şefkatiyle davranmıştı.

Devlet'in durumunun, en kötü olduğu bir zamanda tahta oturan Sultan III. Selim, bu durumu düzeltebileceğine, ancak bunun için Avrupa'nın teknik ve ilmini almaya ihtiyaç olduğuna inanıyordu. Nitekim bu düşünce kafasına iyice yerleşince, zorlukların üstesinden geleceğine kanaat getirmiş ve düşüncelerinin bir çoğunu da gerçekleştirmiştir. İyi karakterli, akıllı ve yumuşak huylu biri olan Sultan Selim, tahta oturur oturmaz af çıkarıp, ekonomik krizi azaltma düşüncesiyle devlet hazinesinden borçlulara, borçlarının yüzde otuzunu karşılayacak kadar yardımda bulundu. Ne var ki savaş talihi bu dönemde de onlara yardım etmedi. Çünkü Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'nın 21 Temmuz 1789 (H.1203) tarihinde Foçsani'de bozguna uğramasından iki ay sonra, Osmanlı başka bir felaketle karşı karşıya kalmış; Eflak, Moldavya ve Sırbistan düşman eline geçtiği gibi, öte yandan da Ruslar, Osmanlıların Tuna'nın kilidi olarak gördükleri İsmail kalesini kuşatmışlardı. Hazinesi boşalmış, uğursuzluk dört bir yanını sarmış olan ülke bu sırada meydana gelen bir gelişme ile birazcık olsun nefes aldı. Avusturya İmparatoru II.Joseph'in M.1790 (H.1205) yılında ölümü üzerine yerine geçen kardeşi Leopold, ağabeyinin aksine Türkiye ile dostane bir ilişki kurup, Babıali ile barış imzalayarak; Urfa Nehri kıyısındaki bazı yerler dışında, Avusturya'nın Osmanlı'dan kazandığı toprakların tamamını Türkiye'ye bıraktı. Ne var ki; işgal ve zulümlerine devam eden Ruslar, İsmail kalesini anlatılması güç bir kuşatmanın ardından, zorla teslim aldıktan sonra üç gün boyunca küçük-büyük, kadın-erkek demeden bütün Müslümanları öldürmüşlerdi. Bu haber, İstanbul'a ulaştığında, halkın kusuru görülen devlet adamlarının cezalandırılması isteğiyle ayaklanması üzerine, bütün cesaret ve kararlılığıyla görevini yerine getiren Kaptan-ı Derya idam edildi. Diğer taraftan Serasker Yusuf Paşa da Maçin'de Ruslar'a yenilince, sonunda Prusya ve İngiltere'nin arabuluculuk yapması sonucu 9 Ocak 1792 (H.1206) tarihinde Yaş Barış Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma uyarınca; Kırım,

Taman yarımadası, Kuban ve Besarabya'nın bir bölümü ile Ocsakow kenti ve diğer bir kısım yerler Rusya'nın eline geçti.

Bu dönemde Kaptan-ı Deryalığa Padişah'ın akrabalarından olan Küçük Hüseyin Paşa getirildi. Çok az kişide bulunabilecek meziyetlere sahip olan bu zatın şayet M.1803 (H.1218) yılında erken gelen ölümü olmasaydı; Türkiye bu değerli vezir sayesinde yükselebileceği en yüksek yere ulaşırdı. Çünkü, denizleri uzun zamandır buralarda huzur bırakmamış olan korsanlardan temizleyerek işe başlayan bu vezir; kaleleri onarıp, cephaneyle doldurduktan sonra, Fransa ve İsveç'ten getirdiği mühendislerle donanmanın inşasına başlayıp, Fransız de Tott tarafından inşa edilmiş olan Topçu Okulu ile Deniz Harp Okulunu yeniledi. Bunlardan başka içinde ilim ve teknik kitaplarının yer aldığı bir kütüphane de yaptıran Küçük Hüseyin Paşa, askeri ıslahatlarda Fransız subaylarından yararlanmakla birlikte, Tophanede bulunan dökümhaneyi ıslah etti. Rusya, Yaş Anlaşmasını bozmayı planladığı bir sırada Osmanlı'da meydana gelen bu kalkınma hamlesini endişe ile izliyordu. Ancak bu sırada Bulgar şehirlerinden Vidin'de, Devlet'e karşı ayaklanan Osman Paşa'yı durdurmak için asker göndermek zorunda kalan Devlet, sonunda Vidin'i sadece hayatta kaldığı müddetçe elinde bulundurabilmesi şartıyla Osman Paşa'ya bırakarak, bu karışıklığa son vermiş oldu.

Osmanlı'nın içinde sürüp giden bu köklü fitneler ve dışarıda alevlenerek süren harplerin, iştahlarını kabarttığı düşman ülkelerden her biri; bu devletin sonunun yaklaştığını düşünerek, mirastan alacağı payın hazırlıklarını yapmaya başlamıştı. Esasen Osmanlı'yı aralarında paylaşma düşüncesi çok eskiye dayanan Avrupa ülkeleri, emellerini gerçekleştirmek için nice defalar bir araya gelip, bu konuda büyük mesafeler kat ettilerse de; bu işin yapısı gereği zorluğu bir tarafa, her defasında kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklar neticesinde sonuca ulaşamamışlardır. Ben "Hadıru'l Alemi'l İslami" adındaki esere yaptığım eklerde Romanya vezirlerinden birine ait olup, Avrupa'da Haçlı düşüncesinin ne kadar eskiye dayandığını ve hala devam etmekte olduğunu vesikalara dayanarak anlatan "Mietü İktisamin li Türkiye" adlı eseri özetlemiştim. Osmanlı ordularının Avrupa'nın içlerine kadar girdiği ve Devlet'in gücünün zirvede olduğu dönemlerde bu planları yapan Avrupalıların; Osmanlıda çöküş alametlerinin ortaya çıkıp, iç ayaklanmaların çoğaldığı ve Balkanlarda bulunan Sırp, Yunan ve diğer Osmanlı tebaası olan gayri Müslimlerin devlete başkaldırdığı bir dönemde bu düşüncelerini artırarak devam ettirecekleri açık değil midir?

FRANSA'NIN MISIR'A SALDIRMASI

III. Selim tahta çıktığında Avrupalılar, Osmanlı saltanatının sonunun yaklaştığını düşünüyorlardı.

Bu sebeple Mısır'a saldırı kararı alan Fransız Hükümeti; kendilerine karşı bir düşmanlık beslemedikleri, ancak Hindistan'a geçmek ve Mısır'da baş gösteren istikrarsızlığı önlemek için burayı işgal etmeye karar verdiklerini söyleyerek Osmanlı Devleti'ni ikna etmeye çalıştılar. Osmanlı-Fransız yakınlaşmasından aşırı derecede rahatsızlık duymakta olan İngiltere, Fransa'nın Mısır'a saldırmasını fırsat bilerek, Osmanlı Devleti ile yakınlaşınca; İngiltere ve Rusya ile ittifak yapan Osmanlı Devleti, Fransa'ya savaş ilan edip, Fransız elçisini de İstanbul'da yedi kule zindanlarına hapsetmekle kalmayıp, Fransızların Osmanlı topraklarında bulunan bütün malvarlıklarına el koydu. Bunu karşın, Ehram ve Embabe savaşlarında Memlüklüleri yenen Fransızlar, Mısır'a tamamen hakim oldular. Bu arada Mustafa Paşa komutasında Abukır'a gelip konaklayan on sekiz bin Osmanlı askeri, henüz yerini sağlama almadan Bonapart'ın saldırıya geçmesi sonucu darmadağın olduysa da, İngiliz donanmasının Abukır limanında Fransız donanmasını yakması sonucu askerlerini kurtarma imkanı kalmayan Fransa adeta burada mahsur kaldı.

Buna rağmen Suriye'ye saldırıp, Akka kalesini kuşatana dek bu eyaletin topraklarında ilerleyişini sürdüren Bonapart, şayet burayı alabilseydi; belki de Suriye'yi de alıp İstanbul'a ulaşırdı. Hiçbir tarihçi bu konuda kesin bir şey söyleyemese bile, herkesin üzerinde ittifak ettiği gerçek şu ki; Bonapart'ın Akka önlerinde bozguna uğraması, Fransa'nın Mısır'a saldırırken gerçekleştirmeyi düşündüğü hedeflerini ortadan kaldırmıştır. Çünkü Osmanlı'nın Akka Muhafız Komutanı Cezzar Ahmet Paşa ve İngiliz Amirali Sidney Simith, Bonapart'ı mağlup edip, Suriye topraklarından çıkarınca; o da komutanlığı General Kleber'e bırakarak önce Mısır'a oradan da deniz yoluyla Fransa'ya geçti. İngilizlerin kendisiyle barış müzakerelerine başlayıp, ordusunu teslim etmesini istediklerinde, bu aşağılayıcı şartı kabul etmeyen Kleber, bu sırada kendi gayreti sonucu, Halep'ten Mısır'a gelen Süleyman Halebi adında birinin böğrüne sapladığı hançerle ölünce; Müslümanlar büyük bir düşmandan kurtuldu. Kleber'in yerine geçen Menou'nun da mağlup olması üzerine, M.1801 (H.1215) yılında Fransa'nın Mısır topraklarından çıkması şartıyla barış yapıldı.

Sultan Selim, her yandan birbiri ardına felaket yağması sebebiyle gerçekten barışı çok istiyordu. Çünkü Belgrat'ta yeniçeriler ayaklanıp, kaleyi ele geçirmiş; eşkiya çeteleri Bulgaristan ve Makedonya'da karışıklık çıkarmış; bununla birlikte Sırplar da bu günkü Sırp yöneticilerinin dedesi olan Kara Yorgi önderliğinde ayaklanmışlardı. Öte yandan Yanya'da hakimiyet kurmuş olan Tepedelenli Ali Paşa bağımsızlığını ilan etmiş; Vehhabiler Hicaz bölgesinde ayaklanıp Harem-i Şerif'i ele geçirmişlerdi.

Hepsinden önemlisi de; Sultan Selim'in Avrupai tarzda kurup, Nizam-ı Cedit adını verdiği ordıya karşı, ulema sınıfıyla ittifak oluşturup ayaklanan Yeniçeriler arasında çıkan savaşta, Yeniçeriler Nizam-ı Cedit askerlerini yenmişlerdi.

Bu dönemde Fransa ile Türkiye arasında yeniden yakınlaşma meydana gelmesi sonucu Bonapart'ın, General Sebastiani'yi, Türkleri Rusya'ya karşı savaşa kışkırtmasını isteyerek Türkiye'ye göndermesi üzerine; Babıali Rusya yanlısı olan Eflak-Boğdan prenslerini değiştirince, Rus Çarı I. Aleksandr'ın askerlerinin bu iki Prensliği işgal etmesiyle, savaş başlamış oldu.

Bütün bu ayaklanmalar, iç karışıklıklar ve Rusya ile başlayan savaş yetmezmiş gibi, İngiltere de Osmanlı Devleti'nden; Rusya ve kendileriyle anlaşıp, Fransa'ya savaş açmasını, Bonapart'ın İstanbul'a göndermiş olduğu Fransız elçisini derhal memleketine gönderip, ayrıca Eflak, Boğdan prensliklerinden de Rusya adına çekilmesini istemekle birlikte, bununla da yetinmeyip bir de, Çanakkale'nin ve burada bulunan Osmanlı gemilerinin kendisine verilmesini talep ediyordu. Babıali'nin bu şartları hemen reddetmesi üzerine; Türklerin ihmali sebebiyle henüz ciddi savunma tesisi bulunmayan Çanakkale'ye gelen İngiliz donanması, Gelibolu önlerinde bulunan Osmanlı donanmasını yaktı. Haberin İstanbul'a ulaşması üzerine Devlet'in ileri gelenleri savunmayı bırakıp, İngiltere ve Rusya ile barış yapmasının uygun olacağına Sultan Selim'i ikna etmeye çalışırlarken, bu görüşü savunan devlet adamlarına karşı ayaklanan yeniçeri ordusu ve halk ise, Sultan'ı bu saldırgana karşı koymaya zorladılar. Bu durumdan yararlanan İspanya elçisi ile Fransız elçisi Sebastian'ın halkı savaşa teşvik etmesi sonucu; İngiliz Amiral Dukworth divanda barış görüşmeleriyle oyalanırken, savunma tedbirleri almaya başlayan halk beş gün içinde bütün savunma tesislerini onarıp, buralara dokuz yüz top yerleştirdi. Öte yandan diğer yetkililer gibi düşünmeyen Bahriye Nazırı savaş için on adet savaş gemisi hazırlamıştı. Amiral Dukworth, barış görüşmeleriyle geçirdiği bu beş gün içinde İstanbul'da savunma için gerekli olan bütün tedbirlerin alındığını görüp, donanmasının akıbeti hakkında endişeye kapılarak, hemen İstanbul'u terk etti. Ancak Çanakkale boğazını geçerken kalelerden yapılan top atışları sonucu iki gemisi batarken altı yüz deniz piyadesi de öldü.

İngilizler bu duruma kızıp, Mısır'ı işgale yeltendilerse de; Devlet de zaten kendisine başkaldırıp, Dimyat'ta Hüsrev Paşa'yı mağlup eden Memlüklerden kurtulmak istiyordu.

KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA

Bu dönemde Mısır'da Mehmed Ali adında; Arnavut asıllı, ileri görüşlü bir lider ortaya çıkmış olup, Memlüklerin kötü yönetiminden faydalanarak halkı kendisine çekmiş ve bu sayede yanında büyük bir kitle oluşmuştu. Bu kitle Mehmed Ali Paşa yönetiminde, hem Memlüklere, hem de Osmanlı'nın Mısır valisi olan Hüsrev Paşa'ya karşı ayaklanıp, Hüsrev Paşa'yı İstanbul'a dönmeye mecbur etti. Devlet'in onun yerine vali tayin ettiği Hurşid Paşa, Mehmed Ali'den kurtulmak istediyse de; halk Mehmed Ali'yi desteklediği için başarılı olamadı. Mısırlıların Mehmed Ali Paşa'nın vali olmasını ısrarla istemeleri üzerine; fitneyi yatıştırmak için buna razı olan Devlet, yılda yedi milyon Frank haraç ödemesi şartıyla, M.1805 (H.1220) yılında Mehmed Ali Paşa'yı Mısır valiliğine getirdiğini bildiren bir ferman çıkardı. Memlüklerin Mehmet Elfi önderliğinde İngilizlerle ittifak yapıp, Osmanlılara karşı savaşa girişmesi sonucu; İngiliz General Freizer, M. 1807 (H.1222) yılında İskenderiye'yi işgal edince, Memlükler gibi tedbirsiz davranmayan Mehmed Ali Paşa hemen saldırıya geçip, İskenderiye'yi geri aldı. Bundan sonra Devlet'in İngiltere'ye savaş açması sonucu, Çanakkale önlerinde Osmanlı donanmasıyla İngiltere ve Rusya donanmaları arasında şiddetli çarpışmalar yaşandı.

Bu dönemde İstanbul'da yeni bir ayaklanma meydana geldi: Sadrazamın, ordunun başında uzak sınırları korumak üzere gitmesi üzerine, onun yerine bu görevi üstlenen Sadaret Kaymakamı'nın Sultan'a ihanet ederek ordu içerisinde fitne çıkarması üzerine; askerler Sultan'dan, on yedi kişiyi öldürmeleri için kendilerine teslim etmesini istediler. Buna karşılık askerleri arasında kan dökülmesini istemeyen Sultan, yeni ordusunu yeniçerilere karşı kullanmadığı gibi, asilerin istediği kişileri de onlara teslim etmedi. İstenen kişilerin başında ise; ayaklanmanın büyüklüğünü ve yeniçeri ile *yamak* askerlerinin sarayı çepeçevre kuşattığını görünce, Padişah'ın kurtulması için kendisinin isyancılara verilmesini isteyen Bostancı başı bulunuyordu. Islahatların yanında yer alan herkesi kılıçtan geçiren İsyancılar, azgınlıklarını sonuna vardırıp; Sultan'ın hal' edilmesi isteğiyle Şeyhülislam'a "Kuranın hükümlerine aykırı davranan bir padişahın tahtta kalması caiz midir?" sorusunu yönelttiler. Şeyhülislam'ın bu soruya: "Doğrusunu Allah bilir, ama asla caiz değildir." diyerek cevap vermesi üzerine, İsyancıların önderi olan Kabakçıoğlu bu fetvayı delil alarak Selim'i tahttan indirdi.

29- SULTAN IV. MUSTAFA (1807 - 1808)

İsyancıların I.Abdülhamid'in oğlu IV. Mustafa'ya biat etmelerinden sonra, kendisinin hal edilip yerine IV. Mustafa'nın getirildiği Sultan Selim'e, Şeyhülislam tarafından bildirilince; o bu durumu büyük bir sabırla karşılayarak, köşesine çekilip IV. Mustafa'dan sonra tahta geçecek olan amcasının oğlu Mahmud'un eğitimiyle meşgul olmaya başladı. Bu haber kendilerine Tuna kıyılarında ulaşan yeniçeriler, sevinçlerinden çığlıklar atmaya başlayıp, Sadrazam'a karşı isyan ederek, yerine Mustafa Çelebi Paşa'yı getirdiler.

İstanbul'da idareyi elinde bulunduran Şeyhülislam ve Sadaret Kaymakamı'nın kısa bir süre sonra aralarında çıkan anlaşmazlıktan yararlanan Kabakçıoğlu, Şeyhülislam'la anlaşarak Sadrazam'ı görevden alıp yerine Tayyar Paşa'yı getirdi. Ne var ki; yeni Sadrazam'la da anlaşamayıp, onu da görevden almaları üzerine Tayyar Paşa, Rusçuk Valisi Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındı. Sultan Selim taraftarı olduğu için, İstanbul'u bu karışıklıktan kurtarıp, Selim'i tekrar tahta geçirmek amacıyla, saldırıya geçmeye karar veren Alemdar; Sadrazam'a bir elçi gönderip, amacının sadece İstanbul'u Kabakçıoğlu ve Şeyhülislam'dan kurtarmak olduğu konusunda güvence verince, bu sırada sadrazamlık makamında bulunan Mustafa Çelebi bu isteği uygun gördüğü gibi, ayrıca Bahriye Nazırı Seyyid Ali de onlara destek verdi. Alemdar Mustafa Paşa'nın on altı bin askerle İstanbul'a yürüdüğünü haber alan Sultan Mustafa, hemen Şeyhülislam'ı azledip, yamak askerini de dağıtınca; Alemdar Mustafa Paşa İstanbul önlerinde durup, bağlılık bildirdi. Bunun üzerine kargaşanın sonu bulduğunu düşünen Sultan, dinlenmek için Göksu köşküne çekildi. Ne var ki; Sultan Selim'i tahta çıkarmadan bu işin ardını bırakmaya niyeti olmayan Alemdar Mustafa Paşa, yeniçerilerle birleşip köşke saldırdı. Bunu duyar duymaz köşke dönen Sultan IV. Mustafa; bir taraftan Alemdar Mustafa Paşa'ya acele etmemesini, biraz daha sabretmesi durumunda Sultan Selim'in dışarı çıkacağını bildiren bir haber gönderirken, diğer taraftan da adamlarına Sultan Selim'i öldürmelerini emretti. Güçlü kuvvetli bir yapıya sahip olan Sultan Selim; kendisine saldıranlara karşı uzun süre direndiyse de, sonunda öldürüldü. Onu öldürdüklerini haber alan IV.Mustafa, yanına gelip onu gördükten sonra: "Şimdi gidin, Rusçuk Paşa'ya söyleyin; çok

istediği Selim'i gelip alsın." dedi. Kendisine karşı hiçbir mukavemet gösterilmeden saraya giren Alemdar, Sultan Selim'i kanlar içinde görünce: " Vay efendim!" diye feryat edip, yüzünü tokatlayarak ağlamaya başladı. Bahriye Nazırı Seyyid Ali'nin: "Rusçuk Paşası Alemdar Mustafa'ya kadınlar gibi ağlamak yakışmaz. Ağlamayı bırak da Sultan Selim'i öldürenlerden intikam alıp, öldürülmesi muhtemel olan Mahmud'u ellerinden kurtaralım." demesi üzerine, şuuru yerine gelen birader Mustafa Paşa Sultan IV. Mustafa'yı tahttan indirip hapsettirdi.

30- SULTAN II. MAHMUD (1808 - 1839)

Sultan Mustafa'nın kardeşi Mahmut, 28 Temmuz 1808 (H.1223) tarihinde tahta geçti.

M.1917 (H.1335) yılında bu satırların yazarı olan ben, Osmanlı mebusu bazı arkadaşlarımla birlikte, Osmanlı padişahlarının Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarından sonra ikamet ettikleri, Topkapı Sarayı'nı gezdik. Sarayda bulunan tarihi eserler ve göz kamaştıran bölümler konusunda bize rehberlik eden Tarihçi Ahmed Refik Bey, Sultan Selim'in öldürüldüğü odaya geldiğimizde bize, o gün hala biliniyor olan, onun düşüp öldüğü yeri gösterdi. Bu vesileyle bize Alemdar Mustafa Paşa hadisesini bütün ayrıntılarıyla anlatan Ahmet Refik Bey; aslında Sultan Selim'i öldürenlerin Mahmud'u da öldürmeyi planladıklarını, böylece Sultan Mustafa dışında saltanata aday kalmayınca, Alemdar Mustafa Paşa'nın IV. Mustafa'nın saltanatını kabul etmek zorunda kalacağını düşündüklerini söyledi. Çünkü Osmanlı hanedanından Selim, Mustafa ve Mahmud dışında kimse kalmamıştı. Sultan Mustafa'nın adamları Selim'i öldürdükten sonra, Mahmud'u bulup öldürmek için sarayın her tarafını araştırdılarsa da cariyeler onu kaçırıp, katillerin hiç aklına gelmeyecek bir yer olan şömineye sakladıklarından, onu ele geçiremediler. Alemdar Mustafa Paşa Sultan'ı yakalayıncaya kadar burada saklanan Mahmut, bundan sonra gizlendiği yerden çıkarılıp tahta geçti. Şayet Mahmut sağ kalmış olmasaydı; Mustafa'nın padişahlığını kabullenmek zorunda kalacaklardı. Kendisinin Sultan Abdülmecid zamanına kadar yaşayan bir cariyeye yetiştiğini söyleyen Refik Bey; bu cariyenin görgü şahidi olarak Sultan III. Selim'in nasıl öldürüldüğünü kendisine anlattığını bize söyledi.

Sultan Mahmud tahta çıkınca sadrazamlık makamına oturan Alemdar, Sultan Mustafa yandaşları ile yamak askerlerinin liderlerini ortadan kaldırarak işe başlayıp, bütün yetkileri kendisinde topladı. Daha sonra Ayan ve vezirlerden oluşan bir danışma meclisi toplayıp onlara; Devşirme Ocağı'nın ıslah edilerek, eğitim ve teknik bakımdan Avrupa'dakileri örnek alan yeni bir ordunun vücuda getirilmesi gerektiğini açıkladı. Ardından da kendisinin de bir yeniçeri olup, bununla iftihar ettiğini, ne var ki; Hacı Bektaş'ın ilkelerinden sapmamış olsaydı, bileği bükülemeyecek olan bu teşkilatın, artık bozulduğunu söyleyip, şöyle devam etti: "Asırlar boyu saltanatın en sağlam koruyuculuğunu yapan ve bütün

dünyayı titreten bir ordu olan Yeniçeriler, eskiye ait bütün özelliklerini kaybetmiş, Kanuni Sultan Süleyman'ın belirlediği ilkeleri unutmuştur. Askeriyeyi tamamen etkisi altına almış olan cehaleti ve bunun sonucu olarak ordunun içine girdiği çöküşü önlemek amacıyla; Sultan benden şu tedbirleri almamı istedi: Bekar olan yeniçeriler zorunlu olarak kışlada kalacaklar, askerlik yapan yeniçeriler dışında hiç kimseye nüfe verilmeyecek, makam ve görevlerin para karşılığı verilmesi yasaklanacak, bütün yeniçeriler Kanuni Sultan Süleyman'ın koyduğu askerlik ilkelerine bağlı kalacak ve Şeyhülislam'ın fetvasıyla ordu Avrupa'nın çağdaş tekniği ile donatılacak. Öte yandan Padişahımız kafirlerle başarılı bir şekilde savaşabilmek için yeniçerilerin kendi içinden ve genç Müslümanlardan oluşan; Avrupa'nın çağdaş teknik ve silahlarıyla donanmış bir ordu kurmanın azim ve kararlılığı içinde olup, bunun da Yeniçeri Ocağı'nın ilk dönemlerinde hakim olan itaat ve birlik anlayışının korunması ile mümkün olacağını düşünmektedir."

Vezirlerin tamamıyla birlikte, Ayan tabakası da bu karara katıldıklarını açıklayıp; şeyhülislam da bunlara uymanın gerekli olduğu yönünde fetva verince, halk işlerin artık yoluna girdiğini düşünmeye başladı.

Alemdar Mustafa Paşa'nın muhteşem başarısı, kendisiyle yönetimi paylaşanların onu gözden çıkarıp, mağlubiyetini beklemeye başlamalarına kadar devam etti.

Alimleri dışlayıp, cami vakıflarının gelirlerini harcayarak onları karşısına alan Alemdar, ayrıca İstanbul'a birlikte geldiği ordu birliğinden on iki bin askeri, Filibe'de ayaklanmış olan Molla Ağa'ya karşı göndererek dağıtmak gibi büyük bir hataya düşünce, yanında savunma için yeterli olamayacak yedi bin asker kaldı. Bu durumu fırsat bilen yeniçerilerin Sultan IV. Mustafa'yı kurtarıp, tekrar tahta çıkarmak amacıyla saraya saldırmaları üzerine, küçük bir asker topluluğuyla onlara karşı durmaya çalışan Alemdar Mustafa Paşa; sayı olarak çok fazla olmaları sebebiyle bunu başaramayınca, Sultan Mustafa'yı öldürtüp cesedini onlara fırlattı. Öfkesi iyice artan yeniçeriler, sarayın bir tarafını yakıp içeri girerek, Alemdar Mustafa'yı yakalamanın eşiğine geldilerse de; bu zorbalara teslim olmak istemeyen Alemdar, barutlıaneye girip burayı ateşe verince yandaşları ile birlikte yanıp kül oldu.

Bir taraftan Alemdar'a yardıma gelen Ramiz Paşa'nın yeniçerilere top mermileri atmaya başlaması, diğer yandan Kadı Paşa'nın üç bin askerle Sultan'ı korumak üzere koşup gelmesi, yeniçerileri geri çekilmeye mecbur etti. Ramiz Paşa olaya karışanların affedilmesinden yana iken, Kadı Paşa bu görüşe karşı çıkarak, sorumluların mutlaka cezalandırılması gerektiğini savunuyordu. Çepeçevre kuşatıldıklarını anlayınca ümitsizliğe kapılan yeniçeriler, şehri ateşe verdiler. Halk karışıklığı bastırmaktan

yangını söndürmeye vakit bulamadığı ve –bilindiği üzere- şehrin binaları ahşap olduğu için, alevler neredeyse şehri tamamen sardı.

Alemdar Mustafa'nın barut deposunda öldüğünü öğrendiklerinde şaşırıp, Rusçuk'a kaçan Ramiz Paşa, Kadı Paşa ve yandaşları burada mücadelelerini sürdürmek üzere çabalamışlarsa da; başarılı olamadılar. Sonunda Ramiz Paşa Kırım asıllı olduğu için Petersburg'a sığınırken, Karaman'a kaçan Kadı Paşa ile yandaşlarından Behic Efendi düşmanlarının ellerine düşüp öldürüldüler. Temellerini sarsan bu ayaklanma sonucu Devlet İngiltere ile barış yapmaya mecbur kalarak 9 Ocak 1809 (H.1223) de barış anlaşması yaparken; barışa yanaşmayıp saldırıya geçen Ruslar, Tuna üzerinde bulunan İbrail'i ele geçirerek Silistre önlerinde Türkleri bozguna uğrattılar, fakat Şumla Kalesi'ni alamadılar.

Sadrazam'ın Şumla Kalesi'ne sığınmasının ertesi senesi, korumasız kalan diğer beldeler; Silistre, Rusçuk, Nikopolis ve Pazarcık'ı Ruslar ele geçirince, Devlet'in sadrazamlığa getirdiği Ahmet Paşa, altmış bin askerle Ruslara saldırıp, onları Rusçuk'tan çekilmek zorunda bıraktı.

Bir yanda bunlar olurken, diğer yandan Fransa'nın Rusya'ya savaş ilan etmesi üzerine Rus Çarı Babıali'ye barış teklifinde bulundu ve 28 Mayıs 1812 (H.1227) de barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşma sonunda Prut nehri iki ülke arasında sınır olarak kabul edilirken, Rusya'nın elinde; Tuna girişi ile Basarabya'nın bir kısmı dışında hiç bir yer kalmadı. Ne var ki; bir süre sonra, Rusya'nın ileri sürülecek bütün şartları kabul etmekten başka çaresi olmadığından, vezirlerin büyük bir fırsatı kaçırdıkları konusunda halkın kendisini ikna ettiği Sultan, bu anlaşmayı yaptığına pişman olup, vezirlerini görevlerinden aldı. Bu barışa tarihte "Bükreş Barışı" denir.

Sultan II. Mahmud tahta çıktığında tam bir kaos yaşayan ülkede; Kuzey Anadolu'da Şabanoğulları, İzmir civarında Karaosmanoğulları hakimiyet kurarken, Makedonya'nın Seres ve Trakya'nın Filibe kentlerinde Devlet'e tam anlamıyla boyun eğmeyen, güçlü ordulara sahip beyler bulunuyordu. Bundan başka Arap şehirleri Vehhabilerin, Mısır Mehmet Ali Paşa'nın elinde bulunurken, bir yandan Sırplar ayaklanıyor, öte yandan da Yanya Valisi Ali Paşa Teselya ve Epiros'a hakim olmaya çalışıyor ve nihayetinde Molla Ağa da Vidin'de hakimiyetini ilan etmiş bulunuyordu.

Hastalıkları tedavi ederek işe başlayan Sultan Mahmud, Vehhabilerin işini Mısır Valisi Mehmet Ali'ye bıraktı. Oğlu Tosun Paşa komutasında gönderdiği ordunun Hicaz'da Vehhabiler'e yenilmesi üzerine, Mehmet Ali Paşa'nın gönderdiği yardımcı kuvvetler sayesinde Vehhabiler mağlup edildi. Sonrasında galibiyetin iki taraf arasında gidip gelmesi üzerine Mehmed Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında gönderdiği ordu, şiddetli çatışmalardan sonra Dirıye'de Vehhabileri kuşatınca, anlaşma yoluyla buraya hakim olup, Suud Emiri'ni esir aldı. İbrahim Paşa Suud Emiri'yle oğlunu babası Mehmed Ali Paşa'ya; Paşa da İstanbul'a

gönderirken onlara: "Ben Devlet'e size iyi muamelede bulunması yönünde görüş bildirdim." deyince ibu Suud ona:" Allah'ın dediği olur, ama Emir'le oğlu İstanbul'a varır varmaz Devlet onları idam eder." dedi.

Memlükleri ortadan kaldırıp, Mısır diyarından köklerini kazıdıktan sonra, onlarla ilgili endişelerinden kurtulup, Mısır'ın ıslahına yönelerek göz kamaştıran işlere girişen Mehmet Ali Paşa için; doğunun hatta dünyanın en büyük ıslahatçısı denebilir. Çünkü o Mısır'ı ayağa kaldırıp, Memlüklerin fesadından kurtaran, Fransız subayların eğitimiyle batı tarzında büyük bir ordu meydana getiren, ayrıca büyük bir donanma, tersane ve silah fabrikalarıyla birlikte medreseler kuran, Avrupa'ya eğitim için öğrenciler gönderen ve bütün bunların yanında da Kahire ile İskenderiye arasında bir kanal açan büyük bir devlet adamıdır.

Sudan'ı da fetheden bu Paşanın şayet Devlet'e vermiş olduğu yıllık haraç olmasa, o bağımsız bir yönetici sayılırdı.

Bu dönemde Devlet'e karşı ayaklanan Sırpların ayaklanmalarının iki sebebi; içlerinde var olan bağımsızlık düşüncesi ve kötü yönetimdi.

Devlet'e karşı ayaklanan isyancıları, vali yumuşaklık ve hoşgörü ile durdurmaya çalışırken, buraya gelen yeniçeriler, vali ile birlikte bir çok Sırp isyancıyı öldürdüler.

Bu arada Macarlar ve Avusturyalılar , Sırplara destek veriyorlardı.

KARA YORGİ

Sırplar arasında öne çıkmış olan Yorgi adında biri vardı ki; Türkler ona Kara Yorgi adını vermişlerdi.

Geçekten yiğit biri olan Kara Yorgi, etrafına topladığı kalabalık Sırp milisleriyle Sava nehrini geçip, Avusturya ordusuna katılarak, Osmanlılara karşı savaşmak düşüncesindeydi. Bu isyana taraftar olmayan babası, oğlunu vazgeçirmek için çaba sarf etmişse de; aralarında çıkan tartışma Yorgi'nin babasını öldürmesiyle sonuçlandı.

İsyan uzayıp, Yorgi'nin Şabatas ve Semendere'yi ele geçirmesi üzerine; Sırpları bölgeden çıkarmak için gönderdiği orduyu, kısa süre sonra ikinci bir ordunyla takviye eden Devlet, yine de bu ayaklanmayı bastıramadı. Ordu Komutanı İbrahim Paşa'nın, şehirlerde Osmanlının atadığı valilerin kalması şartıyla, Sırplara özerklik verilmesi konusunda onlarla vardığı anlaşmayı, Babıali imzalamayınca savaş bütün hızıyla tekrar başladı ve Sırplar Belgrat'ı kuşattılar. Şehrin düşme ihtimali belirince, burayı savunan İbrahim Paşa askeriyle serbestçe çekilip gitmesi karşılığında, şehrin

teslimini öngören bir anlaşma yaptıysa da; o şehri terk edince, verdikleri sözü tutmayan Sırplar, askeriyle beraber onu da öldürdüler.

Daha sonra Osmanlının Sırplardan intikam almak için başka bir ordu göndermesi üzerine, galibiyet iki taraf arasında gidip geldi. Bu arada Sırplar arasında şöhreti hayli artan Yorgi tahakküm kurmaya başlayınca; akranları ile arasında çıkan anlaşmazlığı fırsat bilen Devlet, bir ordu gönderip Belgrat'ı geri aldı ve böylece Sırp birliği dağıtılmış oldu.

Kara Yorgi'nin Macaristan'a kaçması sonucu, bu bölgenin idaresi tekrar Türklere geçti. Türkler Arnavutlarla birlik olup, Sırplardan intikam almak üzere Sırp şehirlerini yağmalayarak bir çok Sırp'ı öldürünce; Sırpların toparlanıp ikinci defa ayaklanması ile savaş bütün hızıyla yeniden başladı. Sırp önderlerinden Miloş Obrenoviç, Osmanlı komutanlarına şu şartlar altında bir barış yapmayı teklif etti: "Genel af ilan edilecek, vergileri dağıtma yetkisini elinde bulundıran on iki kişilik bir meclis oluşturulup, bu meclis halkın seçimiyle iş başına gelecek, Sırp şehirlerine medeni, hukuki ve dini bakımdan bağımsızlık tanınacak, Belgrat'ta Osmanlı'nın atadığı bir komutan ile şehrin korumasını üstlenen askerler bulunacak." Bu şartlarla Obrenoviç, bütün yetkileri elinde bulunduran bir yönetici olurken; Türkiye tarafından bulundurulan valinin ise sadece adı kaldı.

Kara Yorgi, Obrenoviç'in Devlet'le anlaştığını öğrenince, kıskançlık krizine girerek, isyan çıkartmak amacıyla Sırbistan'a dönüp Semendere'ye ulaştı. Bunu haber alan Obrenoviç, birini gönderip suikastla onu öldürttükten sonra, kafasını İstanbul'a gönderdi. Kara Yorgi'nin kafasını sarayın duvarına asan Devlet, üzerine şunu yazdı: "Bu, eşkıya Kara Yorgi'nin başıdır."

TEPEDELENLİ ALİ PAŞA

Arnavut asıllı olup, bozgun ve fesat konusunda büyük bir kitlenin lideri olan babasının yerine geçmiş bulunan Tepedelenli Ali Paşa, dahi denecek kadar güçlü bir zekaya sahip ve gerçek bir kahraman olmasına rağmen, kendisini en basit bir kötülükten alıkoyacak kadar bile vicdana sahip değildi. Devlet yetkililerini ikna edip, önce Tırhale ve Tepedelen'in yönetiminin kendisine verilmesini sağlayarak, Devlet'in hizmetine girdi. Daha sonra Yanya civarında kendi taraftarı olan çeteler vasıtasıyla, halkın huzurunu kaçırdıktan sonra, Devlet'e başvurup buralarda huzur ve güvenin tekrar sağlanması için kendisine Yanya valiliğinin verilmesini teklif edince, Devlet'in bu teklifi kabul etmesiyle Yanya Valisi oldu. Öte yandan Ali Paşa, Korfo ve civarındaki adaları ele geçirmiş olan Fransız komutanlarını bir yolunu bulup, aldatarak, Korfu denizinde gemi bulundurma hakkını elde etti. Bir süre sonra Fransa ile Osmanlı arasında savaş patlak verince, Fransızlara saldıran Ali Paşa, Vonitza ve Preveze'yi ele geçirdikten sonra;

kuvvetlerini Yunan ve Arnavut şehirlerinde, özellikle de Şili Cumhuriyetindeki isyancılara yöneltip, gerekli mal silah ve gücü kazandıktan sonra onların kökünü kazıdı. Bu olaydan sonra büyük bir şöhrete kavuşan Yanya valisi Ali Paşa'ya Devlet, 'Rumeli Valisi' unvanını verdi.

Sonrasında Ali Paşa'nın oğulları Veli ve Muhtar'a, Mora paşalığını veren Devlet, buna bir de paşalık beratını verdi.

Bunun akabinde Epiros'ta bulunan iki bağımsız bölge olan Arjirukastro (Argyrkastro) ve Kardiki'ya saldıran Ali Paşa, buraların halkını, özellikle de Kardikilileri toptan imha etti.

Onun intikam hissiyle bu katliama girişmesinin çok eskiye dayanan ilginç bir sebebi vardı: Babasının vefatından sonra kocasının yerine örgütün başına geçen annesi Hamiko, bir savaşta kızı Şamitze ile birlikte Kardiki halkının eline düşünce; bölge halkı onların ırzına geçmişlerdi. Bu olay üzerine annesi, henüz küçük olan oğlu Ali'ye yemin verdirip, büyüdüğü zaman bu bölgenin halkından intikamını almasını istedi. İşte bu olayı unutmamış olan Ali Paşa, şehre girdiğinde sorumluları yakalatıp şişlere dizdikten sonra, onları kebap kızartır gibi kızarttı. Fakat herkesin tepkisini çekmiş olan bu katliamlarıyla, Devlet'i de endişeye sevkeden Ali Paşa'yı gizlice ortadan kaldırmak için, Devlet çare aramaya başladı. Ne var ki; Ali Paşa uyanıklığı ve tedbiri sayesinde, Devlet'in kendisini öldürmek üzere gönderdiği kimseleri daha kendisine ulaşmadan yolda öldürterek, onlardan kurtuluyordu. Milyonlarca kişinin yaşadığı bölgelerde altmış seneye yakın bir zaman valilik yapması sonucu, büyük bir servet elde eden Ali Paşa bu sayede iyice güçlenmiş ve Devlet'e itaat etmeyi bırakmıştı.

Ali Paşa, kendisine en yakın kişilerden biri olan İsmail Pacho ile ihtilafa düşünce; İsmail Pacho Sultan'a gelerek Ali Paşa'nın yaptığı bütün zulümleri anlattıktan sonra, Sultan'ı, Ali Paşa'nın oğlunu Mora valiliğinden azletmeye ikna etti. Bunu haber alan Ali Paşa'nın onu öldürtmek için gönderdiği caniler, Ayasofya Camii'nin kapısında İsmail Pacho'ya saldırdılarsa da; onu öldürmeyi başaramayınca yakalanıp sorguya çekildiler. Sorgulanmalarında canilerin Ali Paşa tarafından gönderildikleri ortaya çıkınca; büyük bir öfkeye kapılan Sultan, İsmail Pacho'yu Yanya ve Delvino valiliklerine getirdiği gibi, ayrıca Ali Paşa ile savaşmak üzere, büyük bir orduyu da emrine verdi. Sultan'ın kendisini affedeceğinden ümidini kesen Ali Paşa, karşı koymaya karar verip; Arnavut ve Yunan şehirlerinde yaşayan gayri müslimleri, Türklerden kurtaracağı vaadiyle kendi safına çekmek için çaba harcamaya başladı.

Bir kısmı bu çağrıyı kabul ederken, diğer bir kısmı ise kabul etmediler. Ali Paşa'nın etrafında toplananlar Piskoposların başını çektiği Batı Yunanistan ve Teselya bölgesinin halkı idi. Katolik Arnavutlar ise Ali Paşaya güvenmedikleri için bu çağrıya olumlu cevap vermediler. Ancak

daha sonra İsmail Pacho'nun kötü idaresi yüzünden gayri Müslimlerin çoğu Ali Paşa'nın ordusuna katıldılar. Savaşın başlarında Teselya'da Ali Paşa yenilince, ordusunun komutanlarından Ömer ve Tahir Abbas ellerinde bulunan on beş bin askerle Padişahın ordusuna katılırken, oğulları da ona ihanet edip ellerinde bulundurdukları kaleleri Devlet'e teslim ettiler. Ali Paşa oğullarının ihanetini öğrenince onları evlatlıktan reddettiğini açıklayıp, sadece kendi yanında savaşa katılanların oğlu olmaya hak kazanacağını söyledi. Ali Paşa'nın yanında, aralarında uzman topçuların da bulunduğu seçkin askerlerden oluşan sadece sekiz bin savaşçı kalmıştı. Bu kadar askerle bir yandan Yanya'yı kuşatıp yirmi bin askere karşı direnen Ali Paşa, diğer yandan da Devlet'in ordusunda bulunan gayri müslimlere haber gönderip onlara kendi hazinelerini açtığı gibi, ayrıca Romanya ve Yunanistan'da yaşayan gayri müslimlere ayaklanma çağrısı yapıyordu. Bütün bu çabaları sonuç vermeyince; Ali Paşa gayri müslimleri kendi yanına çekmek için; Sultan'ın Saraydaki adamlarından olan Halet Efendi'den kendisine bir mektup geldiğini ve bu mektupta şunların yazılı olduğu yalanını uydurdu: "Önümüzdeki bahar aylarında gayri müslimlere karşı büyük bir katliama girişilecek, eli silah tutan erkekler öldürülecek, kadınlar esir edilecek ve çocuklar alınıp, İslam terbiyesiyle yetiştirilecek." Bu uydurma mektubu doğru zannederek, başta Şili olmak üzere toptan ayaklanan Hristiyanların Ali Paşa'ya katılması sonucu, bir çok Müslüman Arnavut da bu ayaklanmaya katılınca; Türklerin karargahı sarsıldı. Devlet, bu başarısızlıktan sorumlu tuttuğu İsmail Pacho'yu M.1821 (H.1238) yılında görevden alıp, bu makama getirdiği Hurşit Paşa'nın emrinde bulunan on bin kişi ile Yunan şehirlerinden saldırıya geçerek Yanya'ya yöneldi. Larosa'ya vardıklarında, Patras halkının ayaklandığı haberini alan Hurşid Paşa, bölge halkının silahlarının toplanması ve gayri müslimlerin sürülmesini emredince; bu andan itibaren Yunan isyanı başlamış oldu. Yunan adalarında yaşayan halk Türklere karşı mukavemet etme güçlerini kaybetmedikleri gibi, batı Yunanistan'ın dağlık kesiminde yaşayanlar da bu güce sahiptiler. Çünkü bu bölgede yaşayan Rumların "silahlı adamlar" anlamına gelen "Armatolos" adlı yerli orduları vardı. Armatolos adındaki bu silahlı milisler Devlet'e itaat etmedikleri için, onların gücünü kırmak isteyen Devlet, Türklerin idaresinde, Müslüman Arnavutlardan bir kuvvet hazırlayıp üzerlerine gönderince; Rumlar Devlet'in asıl amacının onların gücünü yok edip, Armatolos'u ortadan kaldırmak olduğunu anlamış oldular. İsyan etmesi sonucu Devlet'in üzerine kuvvet gönderdiği Ali Paşa, önceleri korkulu rüyası olan Armatolos'u, bu kez kendi yanına çekmek için çaba göstermeye başladı.

Artık Yunanlılar isyana hazırdılar; çünkü hareketli ve atak olmalarının yanında, ticaret ve denizcilikte bütün milletlerden daha önde olup, ticarete yöneldikleri için servetleri kendi dönemindekilere göre çok fazla olan Rumlar, bütün denizleri dolaşıyorlar ve Avrupa'nın her yanında

bulunan Rum tüccarlar, doğu ile batı arasında aracılık yapıyorlardı. Osmanlı Devleti de bizzat kendisi, gemilerinde çalıştırmak suretiyle bu Rum tüccarlardan yararlanıyordu. Rumların Avrupa ile daimi bir ilişki içinde bulunmaları yanında, Avrupalıların Osmanlı ile savaş halinde olmaları sonucu, bağımsızlık fikri iyice güçlenen Rumlar, bu hususta iki gruba ayrıldılar: Bir kısmı silaha sarılıp, hemen bağımsızlık mücadelesine girişmeyi savunurken, diğerleri ise Osmanlı'ya karşı silahlı mücadelenin uygun olmadığını, bunun aksine Yunan halkını eğiterek, onların yükselmesini sağlamak suretiyle bu hakların elde edilebileceğini savunuyorlardı.

M.1813 (H.1229) yılında Avrupa Devletleri Napolyon'a karşı birleştiklerinde Rumlar, bu kutsal ittifakın kendilerine de yardım elini uzatacağını düşünüyordu. Ne var ki; kutsal ittifakı oluşturan ülkeler kendi ilkeleri ile bağdaşmayan bir milletin bağımsızlığına olumlu bakmadıklarından, Rumların umutları suya düştü.

Öte yandan Ali Paşa'nın Epiros ve Arnavutluk limanlarını ele geçirerek, Yunan ticaretine büyük bir darbe vurmasıyla kazançlarının zarar gördüğünü düşünen tüccarlar ile Avrupa ordusunda eğitim görmüş rütbeli subaylar ve Avrupa okullarında okumuş gençlerden oluşan Yunanlılar, bir araya gelerek; Yunanistan'ın ancak halk ayaklanmasıyla bağımsızlığına kavuşacağını kararlaştırdılar.

Bütün mağlup milletlerde olduğu gibi; burada da gizli cemiyetlerin kurulması ve binlerce Rum'un bu cemiyetlere üye olması sonucu; bu cemiyetler Avrupa ve bizzat Türkiye'nin başkenti olan İstanbul'da şubeler açtılar. Söylendiğine göre; İstanbul'da bu örgüte üye olan on yedi bin kişi bulunuyor ve bunlar Devlet içinde olan biten her şeyden haberdar oluyorlardı. Ayrıca Türkiye; Romanya ve Besarabya'da faaliyet gösteren merkeze bağlı birçok örgütü tespit ederek, bir çoğunu tutuklamıştı.

Yunan şehirlerinden Patras halkı, Rusların kendilerine yardım edeceğini umarak Osmanlı askerlerine karşı silahlı isyan başlatınca; yaklaşık on bin kişi olan isyancıların üzerine asker gönderen Devlet, onları dağıtarak dağlara sığınmalarını sağladı. Yunan adalarında büyüyerek devam eden bu isyan hareketi Rumların hamasetini öylesine artırdı ki; Popolina adlı Rum bir kadın kendi imkanlarıyla üç savaş gemisi hazırlayıp bu gemilerin komutasını da kendisi üstlenirken, bir çok Yunan da, bağımsızlıkları uğruna bütün mallarını feda etti. Öte yandan; Türk kadılardan biri, ailesiyle birlikte gemiyle Mısır'dan İstanbul'a gelirken, gemiyi ele geçiren Yunanlılar kadıyı küçük düşürücü davranışlarda bulunup, onu dövmüşler, hatta söylendiğine göre; hanımının ırzına geçtikten sonra da gemiyi serbest bırakmışlardı. Gemi İstanbul'a ulaşınca, bu haberin etrafa yayılması üzerine; zaten Yunan ayaklanması sebebiyle kalpleri kinle dolmuş olan Türkler ayaklanarak, Patrik'in evine saldırıp üç piskoposla birlikte onu

öldürmekle kalmayıp, binlerce Rum'u da öldürdüler. Avrupa Devletlerinin elçileri bu olayı Türklerin aleyhinde delil olarak kullanmak istedilerse de; Türkler, 'Kendisine karşı hile yapan herkesten hiç istisna gözetmeksizin hakkını alan Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti kendi selameti için bunu yapınca hangi hakla karşı çıkıyorlar' diyerek buna karşılık verdiler. Makedonya, Trakya ve Anadolu'daki bir çok Rum'u da öldüren Türkler, rivayet edildiğine göre seksen tanesi piskopos olmak üzere otuz bin Rum'u öldürmüşlerdir.

Bu intikam haberinin Yunan şehirlerinde duyulmasıyla ayaklanmanın şiddetlenmesi sonucu; Hydra şehrinde, Dimitros İpsilantis halk hareketinin önderi seçildi. Fakat Osmanlı askerleri bazı Yunan şehirlerine hakim olurken, Patras, Napoli, Tripoliçe ve diğer bazı Yunan şehirlerini de kuşatmışlardı. Bu arada Yanya'yı kuşatma altında tutan Hurşid Paşa, asker gönderip Yunan şehirlerini özellikle de Arta'yı isyancılardan temizlemişse de; Yunanlılar Tripoliçe'de sivil halktan on iki bin Türk'ü boğazladılar. Daha sonra Rumlar, aralarında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle, her biri farklı görüşlere sahip olan üç gruba ayrıldılar. Yanya'yı savunmayı uzun bir zaman sürdüren, ancak Hurşid Paşa Yanya kalesini ele geçirince Yanya gölüne kaçıp burada bulunan bir adaya çıktıktan sonra, bir barut deposuna sığınan Ali Paşa burada bekleyip, düşmanları saldırıya geçtiğinde barut deposunu ateşe vermek suretiyle, düşmanlarıyla birlikte havaya uçmayı hedeflemişti. Fakat askerleri bu konuda kendisine itaat etmeyen Ali Paşa, Hurşid Paşa'nın barış teklifini kabul etmek zorunda kalıp, Hurşid Paşa'ya kendisinin serbest bırakılacağına dair Kuran üzerine yemin ettirdiyse de; teslim olduğunda Hurşid Paşa askerlerine onu öldürmelerini emretti. Gücünden hiçbir şey kaybetmemiş olan bu yaşlı adam, kendisine saldırdıklarında barut deposunu ateşe verip karşı saldırıya geçtiyse de 5 Şubat 1822 (1238) de vuruşarak öldü.

Sürekli ayrılıkçı konumunda bulunmaktan bıkan Rumlar, M.1822 (H.1237) yılı Ocak ayı başlarında Epidor'da tertip ettikleri bir konferansla Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan ettikleri gibi, aynı zamanda din hürriyeti, özel mülkün dokunulmazlığı hakkı ve kanun önünde eşitlik gibi hakları açıkladılar. Bundan başka her birinin bir bölgeyi temsil ettiği elli bir kişiden oluşan bir meclis oluşturan Rumlar, bu meclisin bir alt bölümü olarak da beş kişiden oluşan bir icracı meclis kurup, Dimitros İpsilantis'i meclis başkanlığına, Mavrokordato'yu ise icracı meclisin başkanlığına getirdiler. Ancak bir süre sonra İpsilantis bu görevden affını istediği gibi; toplum önderlerinden hiç kimse bu meclisi kabule yanaşmayıp, herkes eskiden olduğu gibi işlerini sürdürdü.

Meclisi tanımayan önderlerin başında Teselya ve Livadia halkının kendisinden başkasına itaat etmediği Enderuzuz adındaki kişinin bir hain olduğunu ilan eden Mavrokordato bunu komutanlıktan aldığını açıkladı.

Yanya Valisi Ali Paşa ortadan kaldırılınca, halk önderlerinin arasındaki görüş ayrılıklarından da yararlanarak, isyanı bastırmak için askerlerini Yunanistan'a süren Hurşid Paşa, Rumları aşağılayan bir bildiri yayınlamakla yanlış yapmış oldu. Bu sırada kahramanlığıyla öne çıkmış olan Arnavut asıllı Botsaris ismindeki Hristiyan bir lider, maiyetindeki seçkin kişilerle Rumlara katılınca, Rumlar hayli güçlendiler. Şahsiyetli ve asil biri olan bu şahıs, Rumları Türklerin kadınlarını ve çocuklarını öldürmeleri sebebiyle kınayarak onlara şöyle dedi: "Siz bu tavrınızla vatan savunmasını lekelediniz." Hurşid Paşa ile savaşmak üzere harekete geçen Mavrokordato bozguna uğraması üzerine, diğer liderlerin komuta ettikleri askerler de yenilince şaşkına dönen Yunanlılar, ancak Avrupalı gönüllü askerlerin katılımıyla kendilerine gelebildiler. Hurşid Paşa'nın Korinta'yı ele geçirmesi üzerine, burada toplanmış bulunan hükümet elemanlarının tamamı kaçınca; İpsilantis ve Kolokotronis dışında Yunanlıların tamamı ümitsizliğe kapıldılar. Ancak bu iki liderin savaşmaya devam etmesi üzerine, eli kılıç tutan bütün Yunan halkı bunların etrafında toplanıp, Stafani ve Barbati de Türkleri yenilgiye uğrattılar. Bu yenilginin ardından ölen Hurşid Paşa rivayet edildiğine göre; aşırı ümitsizlik yüzünden kendini zehirleyerek öldürmüştür. Ancak Ömer, Şili Cumhuriyeti'ni ele geçirip, halkını Korfu Adası ve civardaki adalara sürmüştür.

Rumların karada Osmanlılara galip gelemeyeceği artık anlaşılmış olsa da; Yunanlılar da büyük bir deniz gücüne sahiptiler. Nitekim büyük bir kısmını Rumların oluşturduğu Korsan gemileri, Yunan denizinde cirit atıp, karşılarına çıkan herkese saldırdıklarından; bazen Avrupa devletleri, bu korsanları yaptıklarından vazgeçirmek için üzerlerine gitmeye mecbur kalıyorlardı. Bağımsızlık savaşı başlayınca, bu korsanların hepsi savaşa destek olma konusunda birleştiler. Emrinde yüz geminin bulunduğu en büyük korsan olan Tombazis isimli şahıs, Osmanlı donanmasını Çanakkale boğazından geri dönmeye mecbur ederek Ege Rum denizinde dolaşmaya ve Osmanlı donanması için tehlike saçmaya başlayınca, Mısır donanmasından yardım isteyen Devlet, Rumların üzerine büyük bir donanma gönderdi. Rum korsanların Ramazan bayramında, bu donanmayı da gafil avlamaları ve gizlice donanmaya komuta eden gemiyi yakmaları üzerine; diğer gemilerin korkması Osmanlı donanmasının felaketine sebep oldu. Devlet'in gönderdiği ikinci donanma da Rum korsanları yenmeyi başaramadı. Olaylar böylece devam edip, savaşta bir taraf kesin galibiyet sağlayamazken, M.1823 (H.1238) yılına gelindiğinde Yunan ayaklanmasının en önemli üç adamından biri olan Hristiyan Botsaris öldürüldü.

Bu isyan uzadıkça, Avrupa ülkelerinin tamamında halk bağımsızlık savaşı veren Yunanistan'a yardım için ayağa kalktı. Fransa, Almanya ve İngiltere'deki gençler gönüllü asker olarak bu savaşta yer almak için çaba gösterip, yardım için dernekler kuruyor, ayrıca halk bu savaşa

yazılmak için her yolu deniyordu. Bir çok komutan ve subay, deniz yoluyla Yunanistan'a geçerek isyancılara katıldılar. Büyük çoğunluğunun savaşta can verdiği bu gönüllü askerlerin içinde asil aile çocukları bulunduğu gibi, kahramanlığıyla meşhur olmuş değerli komutanlar da bulunuyordu.

M.1824 (H.1240) yılında Kazos adasını ele geçiren Mısır donanması, halktan beş yüz kişiyi öldürüp, kestikleri binlerce kulağı İstanbul'a gönderdiler. Öte yandan Türk donanması da Basara'yı ele geçirdiyse de; Türklerin bu sevinci uzun sürmedi. Çünkü Yunan gemilerinin Osmanlı donanmasını yenmeleri üzerine, gemileri Basara'ya götüren Kaptan-ı Derya kaçınca, Rumlar saldırıya geçip donanmadaki Türkleri kestiler. Bundan sonra Devlet, Sakız adasında bulunan Mısır donanmasıyla Osmanlı donanmasını birleştirip, ortak bir donanma gönderdiyse de; Yunan ayaklanmasının en büyük liderlerinden olan Miolis bu donanmayı da hezimete uğratıp, askerlerin büyük bir kısmını imha etti. Sultan II. Mahmud Mora ve Girit valiliklerini kendisine verdiğini bildirerek Mısır Valisi Mehmet Ali Paşadan bu isyanı durdurması için yardım isteyince, Mehmet Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirdi. M.1825 (H.1241) yılında askerlerini Mora'ya getiren İbrahim Paşa Navarin, Kalamata ve Napoli dışındaki bütün sahilleri ele geçirdikten sonra, Yunanistan saflarında yer alan Avrupalı gönüllü askerler Yunanlılara yardım etmesine rağmen, Trikorfa ehrinde Kolokotronis'i ve Rizhuis ile İrdova şehirlerinde de İpsilantisi mağlup etti.

Neredeyse isyancıların kökünü kazıyan İbrahim Paşa'nın karşısında, isyancıların dağlara kaçmaya başlamaları sonucu, mağlup edemese de askerine bir hayli zarar verdiği Baba Vilişas adında bir halk önderi dışında hiç kimse kalmadığı gibi, Atina ve Missolonghi dışında direnen Yunan şehri de kalmadı.

Türk komutan Reşid Paşa'nın kuşatıp, şiddetli bir direnişle karşılaşarak alamadığı Missolonghi şehrinde, Hristiyan Arnavutlardan on bin kişi bulunuyor ve her taraftan kendilerine yardım yağıyordu. Reşid Paşa şehri düşürmeye muvaffak olamayınca; İbrahim Paşa'nın yardıma gelip kuşatmayı daraltmasıyla, kuşatma altında bulunan insanlar açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalıp atları ve köpekleri yemeye mecbur kaldılar. Sonunda kurtulmaktan ümitlerini kesip karşı saldırıya geçmeye karar veren, yanlarında kadın ve çocukların da bulunduğu üç bin savaşçı, kahramanca savaşarak öldürülünce Müslümanlar Missolonghi ele geçirdiler. Bu şehri ele geçirdikten sonra, binlerce isyancının ve Avrupalı komutanın yer aldığı Atina'yı kuşatan Reşid Paşa, burayı da ele geçirdi. Artık halk önderlerinin birbiriyle çatışmaya başlamaları sonucu, iç karışıklığın meydana geldiği bölgede bağımsızlık idealleri sıya düşen Yunanlılar, İbrahim Paşa'ya bağlılıklarını sunmaya başladılar.

İşte bu sırada İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İttifak Devletleri'nin taraflara ateşkes çağrısı yapmaları üzerine Rumlar bu isteği

hemen kabul ederken, Osmanlı Devleti kendi ülkesine müdahale olarak algıladığı bu teklifi kabul etmeyip, savaşı sürdürdü. Bunun üzerine Rusya, Yunan şehirlerinin Avrupa'nın himayesinde üç ayrı emirliğe ayrılmasını teklif ettiyse de; bu teklif ne Osmanlılar ne de Rumlar tarafından kabul görmedi. Devlet bu teklife Yunan şehirlerini Osmanlı hakimiyetinden çıkaracağı gerekçesiyle olumlu bakmazken; Rumlar da bağımsızlık ilkelerine aykırı buldukları ve birliklerine zarar vereceğini düşündükleri bu görüşe yanaşmadılar.

M.1825 (H.1242) yılında Rus Çarı Aleksandr ölünce yerine geçen oğlu I. Nikola, Osmanlı hükümetini şu şartlarla anlaşma yapmaya mecbur etti: Rusya bundan böyle Karadeniz'de gemi bulundurabilecek, Eflak ve Moldavya Prenslerini yedi yıllığına halkı seçecek, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prensliğe dönüşecek olan Sırbistan'da Devlet, güvenliği sağlayan askerlerle, sadece üç kale bulunduracak, buna karşılık Sırbistan Devlet'e yıllık cizye verecek.

Bundan sonra Devlet'in, Yunan probleminin çözümünü İngiltere ve Rusya'ya bırakma fikrine Avusturya, Prusya ve Fransa da destek verdiyse de; İngiltere ve Rusya Babıali'yle, devam eden Yunan savaşı hakkında konuşmak isteyince Babıali, Sultan'ın yabancıların iç işlerine karışmasına asla izin vermeyeceğini bildirerek, bu tür talepleri de asla dikkate almayacağını söyledi.

Bunun üzerine bu üç devlet, 6 Temmuz 1828 (1243) tarihinde ortak bir karar alarak, Yunan şehirlerinin idari olarak Devlet'ten ayrılıp, iç işlerinde özerk olması ve Osmanlı Devleti'ne vergi vermesi konularında anlaştılar. Babıali bu isteği de evvelki gibi kesin bir dille reddedince de, kendi donanmalarına Osmanlı donanmasının askeri hareketlerini engellemeleri yönünde emir gönderdiler. Bu donanmaların amiralleri İbrahim Paşa'ya gerekli uyarıları yapınca; İbrahim Paşa da Osmanlı Sultanı ile Mehmed Ali Paşa'dan emir gelene kadar, donanmasını hareket ettirmeyeceğine dair söz verdi.

Kendilerine de iletilen bu uyarıları dikkate almayan Yunan donanması Missolonghi de bulunan küçük bir Osmanlı donanmasına saldırıp onu yakınca, buna çok kızan İbrahim Paşa, üç ülkenin amiraline elçi gönderip, isyancıların bu saldırıları karşısında kendilerinin eli kolu bağlı bekleyemeyeceğini bildirdi. Bu sırada İbrahim Paşa'ya İstanbul'dan savaşı durdurmaması yönünde haber gelirken, üç donanma komutanı da Mora'dan çekilerek Osmanlı donanmasının Çanakkale'ye, Mısır donanmasının da İskenderiye'ye dönmesi yönünde uyarılarını tekrarladıklarında, İbrahim Paşa orada bulunmadığı için Türkler bu haberi ona ulaştıracaklarını bildirmekle yetindiler. Bu üç ülkenin donanmaları Navarin sularında bir araya gelirken, seksen parçadan oluşan Osmanlı donanması da hilal şeklinde iki sıra halinde dizilmişlerdi. İki tarafın da savaşmak gibi bir düşüncesi yok iken kaderin cilvesine bak ki; Osmanlı

donanmasından atılan bir kurşunun İngiliz meclis üyelerinden birine isabet etmesi üzerine, İngiliz gemileri buna ateşle karşılık verdiler. Daha sonra Mısır donanma komutanı Muharrem Bey'e bir elçi gönderen İngilizler, Osmanlı donanmasının ateşi durdurması halinde savaşı bırakmaya hazır olduklarını bildirdilerse de; tam bu sırada İngiliz askerlerinden birine isabet eden bir kurşun, onun ölümüne sebep oldu. Fransız tarihçinin dediğine göre; bu kurşun Türk amiral gemisinden atılmıştı. Bunun üzerine başlayıp, beş saat süren savaş sonunda Osmanlı donanmasından beş gemi dışında bir şey kalmadı. Haber kendisine ulaşınca bunu büyük bir sükunetle karşılayan İbrahim Paşa, gayri müslimlere saldırmaya kalkan biri olursa, öldürüleceğini ilan etti. Haber İstanbul'a ulaşınca Sadrazam bu üç ülkenin elçilerine şu talepleri içeren bir nota verdi.

I – Bundan böyle Yunan sorununa karışmayacaklar

II – Osmanlı Devleti'nden özür dileyip Navarin Limanı'nda yaktıkları Osmanlı gemilerini tazmin edecekler.

Buna karşılık ülkelerinin Osmanlı Devleti'yle her türlü ilişkilerini kestiklerini bildiren elçiler İstanbul'dan ayrıldılar.

Sultan Mahmut halkı dinleri uğruna savaşmaya teşvik edince, Osmanlının Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması sebebiyle neredeyse hiç ordusunun kalmadığı bir dönemde, Rusya bu Devlet'e karşı savaş açtı. Öte yandan Navarin faciasından sonra emelleri yeniden dirilen Yunanlılar, her taraftan Devlet'e karşı saldırıya geçtilerse de; Türkler ellerinde bulundurdukları Navarin, Mndon, Koron ve Patras'ı muhafaza etmeyi sürdürdüler. İbrahim paşa ise yapmış olduğu barış anlaşması gereği; sadece birkaç kalede on iki bin asker bırakarak, donanmasını geri çekip İskenderiye'ye götürdü.

16 Kasım 1828 (1243) tarihinde Londra'da, Yunan memleketinin sınırlarını oluşturmak üzere, Osmanlı'nın önceden kararlaştırdığı uluslararası bir konferans tertip edildi. Bu konferansa katılan ülkeler, kurulacak Yunan Devleti'nin yönetimine bu üç devletin himayesinde Hıristiyan bir yönetici atanmakla birlikte, bu prensliğin Osmanlı Devleti'ne yıllık yarım milyon kuruş tutarında cizye vermesini, aynı zamanda Rumların yurtlarından sürdüğü Müslüman vatandaşların kaybının da telafi edilmesini karara bağladılar. Konferansı düzenleyen üç devlet padişaha bir elçi gönderip, konferansa vekaleten bir delege göndermesini istedilerse de; Sultan'ın bu teklife olumsuz cevap vermesi üzerine, Yunan şehirlerinde savaş yeniden başladı. Fakat Osmanlı şehirlerine saldıran Rus orduları Prut nehrini geçerek, Eflak ve Moldavya'yı düşürmelerinin yanında Silistre kalesini kuşatıp, Tuna üzerinde bulunan İbrail'i çembere aldılar. Bu sırada Serasker Hüseyin Paşa Şumla kalesinde, Yusuf Paşa ise Varna'da bulunuyordu. Silistre önlerinde hezimete uğrayan Ruslar İbrail'i ele geçirdiler.

Çar I. Nikola bizzat kendisi savaş meydanına gelince; Ruslar Silistre ve Varna kuşatmasını daraltıp Şumla ve eski İstanbul'a saldırdılarsa da; başarılı olamayıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Osmanlılar Ruslara karşı son derece güzel savunma yaparken beklenmedik bir anda Varna bölgesinin komutanı Yusuf Paşa, Varna kalesini Ruslara satarak, ihaneti karşılığında elde ettiği büyük meblağda parayla Rusya'ya kaçıp, orada yaşamaya başladı. Ruslar Varna'ya girdiklerinde, kaleyi ellerinde tutan üç yüz kadar Türk, Yusuf Paşa'dan gelen kesin emre rağmen kaleyi teslim etmediler ve uzun pazarlıklar sonunda Rus Çarı, onların silahlarını alarak çıkıp Osmanlı ordusuna katılmalarını kabul etmek zorunda kaldı.

Öte yandan Anadolu'da Osmanlıları yenen Ruslar; Kars, Ardahan ve diğer bazı yerleri ele geçirdiler. Bu sırada İstanbul'da sadrazamlığa getirilen Missolonghi fatihi Reşid Paşa'nın Balkanlara saldırıp, General Rut ile savaşa tutuşması üzerine Rus ordularının en büyük komutanı olan Kont Diabaç, çabucak General Rut'un yardımına koştu. 11 Haziran 1829 (1244) tarihinde, Sadrazamı mağlup eden Ruslar, Silistre'yi işgal ederek, Sadrazamı Şumla kalesine sığınmak zorunda bıraktıktan sonra bu fırsatı değerlendirip, Tuna'yı geçerek, Edirne'ye saldırdılar. Hiçbir direnişle karşılaşmadan şehri teslim aldıkları gibi, Kırk Kilise, Dimetoka ve diğer bazı yerleri de ele geçirdiler.

Öte yandan Ruslar; Anadolu'da da Erzurum'u alıp, ilerleyişlerini sürdürürken; Yunan şehirlerinde de Rumların azim ve kararlılıkları artmış ve boşalttıkları bütün yerleri geri almışlardı.

Sonuç olarak; bu savaş sebebiyle Devlet'in o güne kadar hiç yaşamadığı felaketleri gören Sultan Mahmud'un Prusya aracılığı ile barış istemesiyle, Edirne barışı imzalandı. Bu anlaşma uyarınca; Tuna nehrinin ağzında bulunan yerler Rusya'ya kalacak, Rus gemileri Karadeniz'de serbestçe dolaşma hakkına sahip olup, buradan Akdeniz'e geçebileceklerdi. Ayrıca bu anlaşma ile Anadolu'daki Poti şehrini ele geçiren Ruslar, böylece Türklerin Kafkaslarla irtibatını tamamen koparıdılar. Gerçekten de Türkiye'nin bu madde ile en büyük destekçisi olan Kafkas milletiyle bağını tamamen koparması sonucu, Rusya onları yavaş yavaş kendi hakimiyetine almıştır. Ayrıca Türkiye bu anlaşmayla Eflak, Boğdan Prenslerini azletmemeyi de taahhüt etti.

Yine anlaşmaya göre; Sırpların durumu değişmezken, Osmanlı savaş tazminatı olarak Rusya'ya on yıl taksite bölünmüş olarak yüz yirmi beş milyon kuruş ödeyecek ve bu tazminatın taksitleri bitmeden, Rusya Eflak Boğdan'dan çıkmayacaktı.

M.1830 (H.1245) yılında Devlet, Yunanistan'ın bağımsızlığını ve üçlü ittifak tarafından Londra Konferansı'nda belirlenen Yunan sınırlarını kabul etti.

Devlet içinde bir ıslahatın gerekli olduğuna inanan Sultan Mahmud, bunun ancak çağdaş Avrupa'nın yolunu takip ederek olabileceğini düşünüyordu. III.Selim ve II.Mahmud dönemlerinde Osmanlı ordularının ardı ardına yenilmesinin faturasını Yeniçerilere çıkaran halk bunun; Yeniçerilerin Avrupa ordularına göre eksik eğitim almalarından kaynaklandığı ve Osmanlı'nın bu ordular karşısında başarılı olabilmek için kesin olarak Avrupa tarzında eğitim alan yeni bir ordu oluşturması gerektiği konusunda fikir birliğine vardılar. Ancak her yeniliğe karşı çıkan ve canları pahasına da olsa, ona karşı mücadele veren Devşirme Ocağı'nın varlığı, böyle bir ordunun kurulmasının önünde en büyük engeldi. Nitekim Devlet'in Yeniçeri ayaklanmaları sebebiyle anlatılması güç zorluklara katlanmasının yanında, kaç kez onların isyanı düşman karşısında mağlubiyete sebep olmuş ve Yeniçeriler halka bir çok defa zulmedip, bulundukları bölgelerde karışıklık çıkarmışlardı. Bu sebeple artık Yeniçeri adını duymaktan bile nefret eder hale gelen halk, Yeniçerilerin kötülüklerini unutamamış ve adeta onlardan kurtulmayı ümit eder hale gelmişti. Dolayısıyla Sultan Mahmud yeni bir ordu kurma fikrini ortaya attığında, halkın tamamı bu düşüncenin yanında yer aldı. Yeni ordunun temellerini oluşturmaya ve Yeniçeri subaylarını at meydanında eğitmeye başlayan Sultan'a karşı toplanarak ansızın başkaldıran Yeniçeriler, saraya saldırıp Sultan'dan yeni orduyu kurma fikrini ortaya atanları kendilerine teslim etmesini istediler.

Ancak zayıf iradeli olmayıp, risk almaktan korkmayan Sultan Mahmud, onların isteklerini yerine getirmediği gibi, halkı nebevi sancağın altında toplanmaya çağırınca; başta alimler olmak üzere bu çağrıya uyan halk top, tüfek v.b. ateşli silahlarla yeniçerilere saldırıp, onları hezimete uğrattıktan sonra, sağ kalanlarını da kılıçtan geçirdiler. Bir görüşe göre on bin, başka bir görüşe göre de yirmi bin kişinin öldürüldüğü, bu olaydan sonra halk yeniçeri belasından kurtulmuş oldu.

Daha sonra Sultan şu yönde bir ferman yayınladı: "Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti büyüyüp gelişmesini, doğu ile batıya hakimiyetini, İslam dininden aldığı güçle elde etmiştir. Yine bilindiği gibi; itaati ilke edindikleri ilk dönemlerde Devlet'in korunmasında çok önemli bir rol üstlenmiş olan Yeniçeriler sayesinde nice zaferler kazanılmışken, son dönemlerde bu Ocakta beliren isyan ruhu sebebiyle; Yeniçeriler Devlet'in başına bela oldukları gibi, düşmanla her karşılaştıklarında yenilir hale gelmişlerdir. Tüm bu sebeplerle halk, bu çürümüş teşkilattan kurtulup, din düşmanlarını yenebilecek yeni bir ordunun kurulmasına karar vermiştir.

Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmakla yetinmeyen Sultan, ülkenin düzenini bozan bütün fesat yuvalarının kökünü kazıyıp; bu bağlamda Bektaşi tarikatını ilga ederek, ileri gelenlerini öldürttüğü gibi; tekkelerini de kapattı.

Sultan'ın eski kıyafetleri değiştirip, ülkede reformlar yapmaya başlaması üzerine; eskiye özlem duyanlar intikam alma düşüncesiyle ülkede defalarca yangın çıkarıp, bir keresinde de İstanbul'un sekizde birini yaktılar. Fakat bunlara pirim vermeyen Sultan, zarar görenlere yardım etmek suretiyle yaraları sararken, isyancılar başka bir seferinde de Avrupalıların oturduğu mahalle olan Beyoğlu'nu yaktılar. Silahlı ayaklanmalar çıkaran asileri de bastıran Sultan'ı, hiçbir şey azim ve kararlılığından vazgeçiremediği gibi; bir çok medrese, askeri okul, harp gemileri ve karantinalar yaptırdı.

Özetle Sultan Mahmud; ıslah ve reforma can-ı gönülden inanmış, kararlı, ne yaptığını bilen, ölüm endişesi taşımayan, büyük küçük demeden halkın bütün taleplerini dikkate alan; halkı arasında ırk ve din ayrımı gözetmeyen adil bir hükümdardı. Ne var ki; Avrupa devletlerinin Osmanlı saltanatına göz dikmiş olmaları sebebiyle, bu dönemde felaketler birbirini kovaladı.

M.1831 (H.1247) yılında Devlet, sınırları kendisinden bağımsız olduğu halde, sadece sözde hakimiyetinin bulunduğu Cezayir'i işgal eden Fransızlara engel olamadı.

İBRAHİM PAŞA'NIN ŞAM'A SALDIRMASI

Devlet'e baş kaldıran Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın, elli bin askerle Şam üzerine gönderdiği oğlu İbrahim Paşa Gazze, Yafa ve Hayfa'yı ele geçirdikten sonra; Abdullah Paşa'nın komutanı olduğu Akka kalesini kuşattı. Mehmet Ali Paşa'dan askerlerini geri çekmesini isteyen Sultan'a, Mehmed Ali Paşa'nın cevabı Suriye'nin yönetiminin kendisine verilmesi karşılığında bu isteği kabul edebileceği şeklinde olunca; bu isteği kabul etmeyen Sultan, Mısır askerleriyle savaşmak üzere Hüseyin Paşa komutasında bir ordu gönderdi. Yapılan savaşta Hüseyin Paşa yenilince, İbrahim Paşa zorla Akka'yı fethedip, Suriye'nin tamamını ele geçirdi.

İbrahim Paşa karşısında; Teym vadisinde toplanıp çeşitli defalar İbrahim Paşa'nın askerleriyle çatışmaya giren Dürzilerden başkası direniş gösteremedi. Bu çatışmaların en meşhur olanı Bekke vadisinde yaşanmış olup; burada İbrahim Paşa, on iki bin kişiden oluşan düzenli bir orduyla, beş yüz kişilik Dürzi'yi kuşatınca, gün boyu savaşan Dürziler, teslim olmaktansa ölmeyi tercih etmişler, beş yüz kişiden sadece yirmi beş kişi kurtulmuş, bunlar da kılıçlarını çekip, İbrahim Paşa'nın ordusunu yararak kurtulmayı başarmışlardır. Bu Dürzilerden uzun seneler yaşamış olan Baklin kasabasından Emin Musaffa adında birini ben de tanıdım. Lecat'a sığınıp mağlup Araplarla birleşen Havran Dürzilerini İbrahim Paşa'nın

askerleri defalarca yenilgiye uğrattıysalar da; Dürzilerin başkaldırısı İbrahim Paşa Suriye'den çekilene kadar devam etti.

Daha önce Mısır'a giderek Mehmed Ali Paşa ile anlaşan İbrahim Paşa'nın tarafını tutan Cebel-i Lübnan valisi Emir Beşir Şihabi, İbrahim Paşa Suriye'ye saldırınca; aşılması güç olan bir çok engelin ortadan kaldırılmasında ona yardım etti.

Dürzilerin bütün engellemelerine rağmen; Anadolu'ya saldırıp, Konya örlerinde Devlet'in ordusunu yenen İbrahim Paşa'nın, buradan da Bursa'ya geçmesi İstanbul'da telaşa neden oldu. Bu arada Türklerden daha çok, Mehmet Ali Paşa'dan korkan Ruslar'ın bu korkularının sebebi; Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'u ele geçirip, Mısır'da yaptığı gibi Türkiye'de de işleri düzene sokacağını, ayrıca yaşlanmış olan Osmanlının yerine genç ve dinamik bir devlet kuracağını düşünmeleriydi. Bu sebeple Osmanlılara Mehmed Ali Paşa'ya karşı ortak bir saldırı anlaşması yapmayı teklif edip, on beş bin askerini İstanbul'a yerleştiren Rusya bu sayıyı artırmak niyetindeydi. Ancak Fransa ve İngiltere elçileri Rusya'nın İstanbul'da asker bulundurmasının tehlikesi konusunda Sultan'ı uyararak; Mehmed Ali Paşa'nın istekleri olan Suriye'nin tamamı ile Adana vilayetinin Devlet'e bağlı kalmak şartıyla Mısır idaresine verilmesinin, İstanbul üzerinde sorusuz emelleri bulunan Rusya'dan yardım istemekten daha iyi olduğunu söylemeleri üzerine Sultan Suriye ve Adana çevresini Mehmed Ali Paşa'ya bırakmayı kabul etti. Ancak daha sonra Mehmet Ali Paşa ile bu şartlarda yapılan bir anlaşmayı içine sindiremeyip, İbrahim Paşa ve askerlerini bu topraklardan atmak üzere bir ordu hazırlayan Sultan, Hafız Paşa komutasında bir ordu gönderdi. İki ordunun karşı karşıya geldiği Nizip'te, İbrahim Paşa'nın Araplardan oluşan büyük ordusu, Hafız Paşa'nın ordusunu büyük bir yenilgiye uğratarak, toplarının büyük bir kısmını ganimet olarak aldı. M.1839 (H.1255) yılında bu yenilgiyi haber alan Sultan Mahmud üzüntü ve kederinden öldü.

31- SULTAN ABDÜLMECİD (1839 - 1861)

II. Mahmud'dan sonra tahta çıkan büyük oğlu Abdülmecid döneminde Devlet, neredeyse ordusuz kalmıştı. Kaptan-ı Derya, Sadrazam'la aralarındaki bir anlaşmazlık sebebiyle, Osmanlı donanmasını İskenderiye limanına götürüp, Mehmed Ali Paşa'ya teslim edince; Devlet Mehmed Ali Paşa ile barış yapmak zorunda kaldı. Fakat Rusya, İngiltere ve Avusturya'dan oluşan devletler, Osmanlı Devleti'yle bir anlaşma yaparak, Mısır valiliğinin babadan oğula geçmek üzere, Filistin'in ise hayatta kaldığı süreyle sınırlı olmak üzere Mehmed Ali Paşa'ya bırakılması; buna karşılık Paşa'nın Suriye, diğer Arap şehirleri ve Girit adasından çekilmesi üzerinde görüş birliğine vardılar. Fransa bu anlaşmanın dışında kalmakla birlikte, Avrupa ülkelerinin kendisi aleyhine ittifak oluşturmasından çekindiği için, Mehmed Ali Paşa'ya yardım edemeyince, Mehmed Ali Paşa büyük devletlerin desteğini kaybetmiş oldu. İbrahim Paşa'nın kuvvetlerinin büyük çoğunluğu Akka'da bulunduğundan, İngiliz donanması Akka'yı bombalayıp, barut ve yiyecek deposunu havaya uçurunca şehir teslim olup, İbrahim Paşa da askerleriyle Mısır'a çekildi. Osmanlı Devleti Mehmed Ali Paşa'dan tamamen kurtulmak istiyordu, ancak İngilizler Mehmed Ali Paşa ile Mısır'da kalması şartıyla anlaşma yaptıklarından, Osmanlı bu anlaşmaya uymak zorunda kaldı.

İbrahim Paşa Suriye'den çekilince, Mehmed Ali Paşa'nın müttefiki olan Emir Beşir Şihabi onunla Mısıra dönmeyip, Suriye'de kalmış ve Devlet'le ilişkilerini düzeltmenin yollarını aramaya başlamıştı. Bu sırada emir komuta İngilizlerde olduğu için, Sayda şehrinde İngiliz Amirali ile görüşen Emir Beşir'e Amiral, İngilizlerin onun Lübnan valiliğinde kalmasını istemediklerini söyledi ve onu alıp Beyrut'a götürdüler. Ardından da Devlet'in onu görevden aldığını ve ikamet etmek üzere dilediği bir yere gidebileceğini söylemeleri üzerine, Fransa'ya gitmek istediğini söyleyen Emir Beşir'den, İngilizlerin Fransa ve Mısır dışında bir tercih yapmasını istemeleri üzerine, Malta'yı seçti. Buraya yerleştikten sonra, Malta'nın dünya ile bağlantısının kopuk olduğu düşüncesiyle; İstanbul'a gelmek için çaba harcamaya başlayıp, sonunda bu isteğini elde etti ve ölene dek İstanbul'da kaldı.

Cebel-i Lübnan'a Emir Beşir Kasım Şihabi vali olarak atanmıştı, ama amcasının oğlu ile yeni vali arasında dağlar kadar fark vardı. Bu

sebeple göreve getirilmesinin üzerinden birkaç ay geçmeden vali ile ikta sahibi Dürzi[64] liderlerinin arası açıldı. Çünkü kötü sözlü biri olan valinin bu durumu, dünya milletleri içinde kendileri kadar terbiyeye ve dilini kötü sözlerden korumaya önem veren başka bir milletin bulunmadığı Lübnan halkını incitiyordu. Bu sebeple Dürziler valinin görevden alınması için ittifak kurdular. Lakin vali Hristiyan olduğu için, Hristiyanlar onun yanında yer alınca, M.1841 (H.1258) yılında iki grup arasında, Deyrü'l Kamer'de çatışmalar yaşandı ki; bu çatışmalara I. Lübnan Ayaklanması denir.

Bunun üzerine Devlet, Emir Beşir Kasım'ı görevden alarak, yerine Macar asıllı Ömer Paşa'yı getirdi. Fransa, Maruni grubunun isteklerini gerekçe göstererek, Şihabi ailesinin yeniden göreve getirilmesi için çaba harcadıysa da; Maruniler dışında kalan grupların karşı çıkması sonucu, bu isteğine ulaşamadı. Çetin geçen pazarlıklardan sonra; Cebel-i Lübnan'ın, aralarında Dimeşk yolu sınır olmak kaydıyla iki bölgeye ayrılması kararlaştırıldı. Devlet, Arslan ailesinden gelen Emir Abbas'ı; Güney Lübnan Valiliğine, Emir Haydar İsmail Ebü'l Lem'i da; Kuzey Lübnan Valiliğine atayıp, Cübeyl bölgesini de Trablus Paşalığına bağladı. Bu uygulama Katolikleri ve onların hamisi olan Fransa'yı kızdırmıştı; ancak İngiltere, Prusya, Amerika ve Rusya'dan oluşan diğer ülkeler denklik esasına dayandığı ve Cebel-i Lübnan'da hakimiyet kurmaya çalışan Fransa'yı devre dışı bıraktığı için, bu yeni düzen konusunda Osmanlı Devleti'ne destek verdiler. Her iki bölgenin de yönetimini, içinde bütün grupların temsil edildiği karma bir divan sağlıyordu.

ALTMIŞ OLAYLARI

Bu düzenin üzerinden birkaç sene geçmeden, Dürzilerle Hristiyanların tekrar karşı karşıya gelmesi ve aralarında çatışmalar yaşanması üzerine Devlet duruma el koydu.

Hariciye Nazırı Şekib Efendi İstanbul'dan gelerek, kendi döneminde kargaşanın ortaya çıktığı Emir Ahmed Arslan'ı görevden alarak, yerine kardeşi Emin Bey'i getirmek suretiyle işleri düzene koydu. M. 1859 (H.1276) yılına kadar görevde kalan Emin Bey'in yerine, oğlu Emir Muhammed Arslan geçti. Bu süre içinde Kisravan'da büyük bir halk ayaklanması meydana geldi; tamamı Maruni olan bu kazanın halkı, kendilerinden olan toprak ağaları Hazinoğulları'na karşı ayaklanarak, onları kovdular, mallarına el koydular ve bir kısmını da öldürdüler. Yurtlarından sürülen ağalar, Beyrut'a giderek, Türk valiye şikayette

---

[64] Dürzi: Suriye ve Lübnan'da yaşayıp, Sünni İslam mezheplerine tamamen aykırı bir görüşe sahip olan topluluk

bulununca, bu isyanı bastırmak için savaştan başka çare olmadığını gören Vali, yine de olayı siyasi yollarla çözmenin daha uygun olacağını düşündü. Bu sebeple Hazinoğulları meselesinin çözümü uzayınca; onlar da çareyi, kendileri gibi ikta sahibi olan ve aralarında karşılıklı garantörlük bulunan Dürzi ağalarına sığınmakta buldular. Hazin oğullarını yurtlarına yerleştirmek amacıyla Dürzi ağaları Kisravan'a saldırmaya karar verince, Beyrut, Şuf ve Cizzin'de yaşayan Maruniler, kızılca kıyameti koparıp, Dürzilerin Kisravan'a girip, kardeşlerini öldürmelerine asla izin vermeyeceklerini söylediler. Böylece iki grup arasında ortaya çıkan zıtlaşma sonucunda, Marunilerin hemen harekete geçmesiyle, başlangıçta ufak çapta çatışmalar yaşandı. Ancak daha sonra Zahle'de toplanan binlerce Hristiyan; içeriden ayaklanarak, Dürzileri iki ateş arasında bırakmaları konusunda halkıyla anlaştıkları Şuf'a doğru saldırıya geçtiler. Hristiyanlar sayılarının çokluğuna güveniyorlardı; çünkü Dürziler onların altıda biri kadardı. Fakat cesaretleriyle ve savaşlarda komutanlarının emirlerine bağlılıklarıyla meşhur olan Dürziler, kendilerine saldıran bu orduya Ayn Savfer'in doğusunda bulunan Dahrı Beyder'de karşı koydular ve şiddetli çatışmalar sonunda Hıristiyanlar Kubbu Yas'a geri dönmek zorunda kaldılar.

Daha sonra iki taraf arasında yaşanan çatışmaların tamamında Dürziler galip geldi. Ayrıca, Hattar Bey (Imad) Dürzilerden büyük bir ordu oluşturup, her taraftan gelen Hristiyanların toplandığı Zahle şehrine yürüdü. Burada yaşanan şiddetli çatışmalardan sonra Hristiyanların şehri terk etmek zorunda kalmaları sonucu Dürziler burayı ele geçirip, ateşe verdiler.

Dürzi beldelerinin arasında bulunan bir Hıristiyan kasabası olan Deyrü'l Kamer halkı, kendilerine saldıran Dürzilere karşı büyük bir gayretle kendilerini savunduklarsa da; Zahle'nin düşmesiyle azimlerini kaybedince, kasabayı ele geçiren Dürziler arasındaki cahiller halka kötü davranıp, katliama giriştiler. Bu durumu öğrenince, adamlarını bu bölgeye gönderen Arslan, Canbolat ve Neked aileleri, binlerce Hristiyan'ı ölümden kurtarıp, devlet yetkilileri olayların içyüzünü araştırmak için bölgeye gelinceye kadar, onlara barınma, yeme, içme imkanı sağladılar. Hasbeyya ve Raşya'da da yaşanan bu tarz olaylarda; sayıca az olan Dürziler'in, Hristiyanlarla girdikleri çatışmalarda galip gelmeleri sonucu içlerinden cahil olanların üzücü olaylara sebebiyet verdiği bir gerçektir. Ne var ki bu olayları başlatanlar Dürziler değildir. Hem niye başlatsınlar ki; önderleri en büyük iktaları ellerinde bulunduruyor, on binlerce Hristiyan onların hakimiyetinde yaşıyor olmakla birlikte, mülklerin çoğuna da onlar sahipti. Onlar akıllı ve tecrübeli insanlar olarak, bu topraklarda çıkacak karışıklığın kendi işlerine gelmeyeceğini çok iyi biliyorlardı. Çünkü bu durum, ellerinde bulundurdukları imkanların ortadan kalkmasına ve her grubun sayısı oranında yönetimde söz sahibi olmasına sebep olabilirdi; bu ise Dürzilerin

sahip oldukları ayrıcalıkları kaybetmeleri demekti. Oysa Hıristiyanların durumu böyle değildi; çünkü onlar Dürzilerle eşit haklara sahip olmadıklarını düşünüyor ve Dürzilerin hakimiyetinden kurtulmaları için, Devlet'i adaletli davranmaya mecbur edecek bir ayaklanmanın gerekliliğine inanıyorlardı. Dürzilerin, sayılarına nispetle sahip olmaları gerekenden daha çok haklara sahip oldukları tartışılamaz bir gerçekti.

Savaşı Dürzilerin başlattığı ve Hıristiyanlara zulmettikleri konusuna gelince; bu Uluslararası İnceleme Komitesi'nin bütün gerçekleri gördükten sonra, raporunda da belirttiği gibi sırf yalandır. Bunun içindir ki; büyük devletlerin kahir ekseriyeti Dürzileri saldırgan olarak kabul etmemişlerdir. Yüzlerce Dürzi'nin sürgüne gönderilmesi, zulüm yaptıkları için değil; belki Dürzilere yenilmeleri sonucunda binlerce dindaşı ölmüş olan Hıristiyanların gönlünü almak içindir. Devlet, Osmanlı'nın Dımaşk'taki birliklerinin komutanı olan Müşir Ahmed Paşa ile birlikte bu olaya adı karışan yüzlerce Müslüman için ölüm kararı çıkartmıştı. Fakat Fransa dışındaki devletlerle görüş birliğine varılarak; Dürzilerin zulüm yaptıkları sabit olmadığından ve Hıristiyan piskoposların, ruhani liderin halkı savaşa teşvik ettiğini belgeler ve delillerle ortaya koymaları sonucu, Dürzilerden hiç kimse öldürülmedi. Durum bu olmasaydı; Hıristiyanları aşırı derecede tutan İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya gibi devletlerin imkanları ölçüsünde Dürzilere yardım yapması anlaşılamazdı. Ayrıca Fransa, Dürzilerin suçlu olduğuna inansa; onların sadece bir kısmı için ölüm kararı verilmesini yeterli bulmazdı.

Bu gerçeği görmezden gelerek, hakikatten ve vicdandan uzak olması sebebiyle; insanı güldüren veya üzüntüye sevk eden rivayetlerle bu meseleyi anlatmaya çalışan Fransız tarihçilerinin sözlerinin hiçbir değeri yoktur.

İngilizlerin Dürzileri kandırmak suretiyle; Suriye'de kendilerine yandaş bulmayı amaçlayarak, M.1860 (H.1277) yılında meydana geldiği için altmış olayları diye bilinen bu olaylardan sonra, Dürzileri kurtarmak için gayret sarf ettikleri şeklindeki Fransız iddiası da, temelsiz bir iddiadır. Çünkü İngilizler Hıristiyanlığa o kadar önem verirler ki; Dürzilerin Hıristiyanları öldürmelerine göz yummak ve böyle bir durumda karşı tarafı cezasız bırakmak asla onlar için söz konusu olamaz. Nitekim bu olaylar, olduğundan farklı biçimde Londra'ya ulaşınca; aşırı tepki gösteren İngiliz kamuoyu, hükümetlerinden, Dürzilerden ağır bir intikam almasını istemişti. Ancak Lübnan'ın Şamlan köyünde bir ipek fabrikasının sahibi olan Mr. Sikot başta olmak üzere Suriye' de oturan bazı insaflı İngilizler, olayların iç yüzünü İngiliz hükümetine bildirip, savaşı başlatanların Hıristiyanlar olduğunu Dürzilerin sadece kendilerini savunduklarını söyleyince, İngiliz kamuoyu yatışmış oldu.

Beyrut'ta Uluslararası Araştırma ve İnceleme Örgütü toplanınca, savaşı başlatanların Dürziler olmadığı, Güney Lübnan Emir'i Muhammed

Emir Arslan'ın Vali Hurşid Paşa'ya müracaat ederek, bu olayları bastırmak için düzenli bir ordu göndermesini istemekle birlikte, valiye bu konuda baskı yapmaları için bütün konsoloslardan da yardım istediği ortaya çıkmış oldu. İşte Muhammed Emir Arslan, bu gayreti sayesinde; idam ve sürgün edilme dahil her türlü sorumluluktan kurtulmuştur. İngilizlerin Canbolat ailesi ve onların taraftarı olan Dürzilerle ilişki içinde oldukları, inkar edilemez bir gerçektir. Belki de İngilizler; denge unsuru olması bakımından bu az sayıdaki Dürzi'nin Cebeli Lübnan'da varlığını gerekli görüyordu. Ancak onlar Dürzilerin gerçekten zulüm yaptığını tespit etmiş olsalardı; en azından onlardan yüzlercesi hakkında kısas uygulanmasına onay verirlerdi. Nitekim Dımeşk'ta Müşir Ahmed Paşa ve yüzlerce Müslüman hakkında İngiltere'nin de onayıyla kısas uygulanmıştı. Öte yandan Hristiyanlar, öldürülmesini istedikleri yedi bin Dürzi'nin listesini Devletlerarası Araştırma Örgütüne sunmuşken Rusya, Avusturya ve Prusya'nın, Dürzileri cezalandırma yoluna gitmeyip, onlardan iki, üç yüz kadarını sürgüne göndermekle yetinmelerinde en ufak bir siyasi çıkarları olamaz.

Sonuç olarak; Dürziler sadece kendilerini savundukları için, hem Osmanlı hem de Fransa dışındaki diğer ülkeler onlara iyi davranmışlardır. Sürgüne gönderilenler ise; Dürzilerin galip geldikleri savaşlar sonunda, içlerinden cahil Dürzilerin yapmış olduğu kötü muamele yüzünden onlara gözdağı vermek için yapılmıştır. Bu olayı araştıran Fransız tarihçiler, gerçeği alt üst ederek, Dürzilerin hem olayları başlattığını hem de zulüm yaptıklarını iddia etmişlerdir ki; bunun gerçekle uzaktan yakından hiçbir alakası yoktur.

Yine insaf sahibi Hristiyanların itirafıyla sabittir ki; Dürzilerden hiçbiri, ne bir kadının ırzına geçmiş, ne de yaşlı, çocuk veya kadın öldürmüştür. Mısır'daki Mukattam matbaası tarafından basılmış olan, "Hasru'l Lisam an Nekebati'ş Şam " adlı eserin yazarı da bu gerçeği itiraf etmiştir. Nitekim M.1860 (H.1277) yılı olaylarını anlatan bu kitapta yazar Osmanlı Devleti'ne, Müslümanlara ve Dürzilere çok ağır eleştiriler yöneltmesine rağmen; bu olaylarda Dürzilerin, kadınların namusuna asla dokunmadıklarını, ayrıca hiçbir kadın, çocuk ve yaşlıyı öldürmediklerini çok açık biçimde ortaya koymuştur. Ayrıca yazar bir çok Dürzi liderinin, binlerce Hristiyan'ı kurtarmak için sarf ettiği çabaları anlatmasının yanında; Şam'da Mahmud Efendi Hamzavi, Salih Ağa , Ömer Ağa Abid ve bir çok Müslüman liderin – sadece Abdülkadir Cezayiri değil – Hristiyanları korumaya aldıklarını, korktuklarından uzaklaştırıp, açlıklarını giderdiklerini bu kitabında anlatmıştır. Oysa ki Fransız tarihçiler bu olaylarda sadece Abdülkadir Cezayiri'nin Hristiyanlara kol kanat gerdiğini iddia ediyorlar. Evet doğru; bu zat binlerce Hristiyan'ı korumaya almış, Dürzi liderlerin bilgisi dışında yapılan zulümden onların kurtulmasını sağlamıştır, ama bu güzel işi yapan sadece o değildir.

Daha sonra Sultan Abdülmecid, Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak bilinen Tanzimat Fermanı'nı yayınladı. Bu Ferman'da özetle şu konular yer alıyordu:" Osmanlı topraklarında yaşayanların can, mal ve namusları garanti altındadır. Rüşvet kaldırılacaktır. Vergiler servete göre alınacaktır. Askerlik süresi beş seneyle sınırlandırılacaktır. Mahkemeler aleni yapılacaktır. Dini, dili ve ırkı ne olursa olsun herkes kanun önünde eşit olacaktır. Herkes alış veriş yapmakta özgür olacaktır. Mahkumiyeti olanların varisleri veraset hakkından mahrum edilmeyeceklerdir." Bazı Fransız tarihçilerin, Gülhane Hattı her ne kadar servete göre vergi alınacağını kararlaştırmışsa da; Hristiyanlardan haksız vergiler alınmıştır, şeklindeki iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde vergiler, servet ve gelire göre alınmış olup; bu hususta sömürgeci Avrupa ülkelerinin yaptığı gibi, hiçbir sınıf farklı muameleye maruz kalmamıştır.

Öte yandan Daru'l Fünun adıyla bir üniversite kuran Devlet, eğitim öğretimi; ibtidai, idadi ve ali olmak üzere yeniden düzenlemenin yanında bir çok ıslahata girişti.

M.1848 (H.1265) yılında Eflak, Boğdan halkının ayaklanması sonucu Osmanlı Devleti ile Rusya savaşın eşiğine gelmişlerse de; alınan yerinde tedbirler sayesinde, bu savaş önlenmiştir.

Sultan Abdülmecid zamanında çıkan Kırım harbinin temel sebebi; Rum Ortodoks Hristiyanlarla Katoliklerin, içinde Hz. İsa'nın doğduğu söylenen mağaranın da bulunduğu Beytü'l Lahm Kilisesi üzerindeki anlaşmazlıklardır. Bu kilisenin velayet hakkının ellerinde bulundurdukları ferman gereği kendilerine ait olduğunu iddia eden Katolikler, Rumların çeşitli hile ve entrikalarla daha önceden sahip olmadıkları bir hakkı ele geçirdiklerini ve Sultan I. Mahmud'dan aldıkları bir fermanla Kamame kilisesinin anahtarları, kilimleri ve kandillerini aldıklarını ileri sürüyor ve M.1690 (H.1071) yılında II. Süleyman'ın bu hakları aslında kendilerine verdiğini ama, Rumların kaybettikleri hakları M.1757 (H.1171) yılında tekrar geri aldığını iddia ediyorlardı.

Sonra Rusya'nın M.1808 (H.1071) yılında Babıali'de bulunan Rumlara yardım etmesi sonucu, mukaddes yerlerin tamamı Rumların imtiyaz alanına girince; Fransa da bunu gerekçe göstererek, Katolikleri himaye etmeyi sürdürdü.

M.1851 (H.1268) yılında Fransa; Kamame kilisesi, Fransız kralların anıtları ile Hz. Meryem'in kabri ve Beytü'l Lahm kilisesinin bulunduğu yerlerin Rumlar tarafından işgal edildiğini ileri sürerek, Osmanlı Devleti'nden tarafların ellerinde bulunduğunu söyledikleri fermanları incelemek üzere, karma bir komisyon kurmasını istedi.

Buna karşı çıkan Rusya, Osmanlı Devleti'ne bütün Ortodoksların himayesinin kendisine bırakılmasını öngören bir muhtıra verdi. Bu talebinin kabul edilmemesi üzerine de; Osmanlı Devleti ile bütün

diplomatik temaslarını askıya alarak, Prens Gorçakof komutasında gönderdiği doksan bin yaya yirmi bin süvari ve altı bin topçudan oluşan Rus ordusu ile, Tuna nehrini geçerek, Eflak ve Moldavya'yı ele geçirdi. Tuna kıyısında bulunan Osmanlı kaleleri harap vaziyette olmasına rağmen, Osmanlı ordusunda bulunan ve Hırvat soyundan gelen Macar asıllı Ömer Paşa, bu kaleleri hemen tamir edip, düzenli bir ordu hazırlayarak karşı saldırıya geçti ve Rusları geri püskürttü.

Anadolu'da ise; Sinop limanında Rus donanmasının Osmanlı donanmasını yakması sonucu, Osmanlılar geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu dönemde Rusya'nın İstanbul'u işgal edeceği endişesini taşıyan İngiltere, bu ülkenin kendi sınırlarından dışarıya çıkmamasını çıkarları açısından önemli görürken, Fransız imparatoru III. Napolyon da bu konuda İngilizler gibi düşünüyor, ayrıca Katolik olan Fransız halkı da Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki Katoliklerin haklarını korumak amacıyla Ruslarla savaşa girdiğini düşünüyorlardı. Rus donanması Sinop limanında Osmanlı donanmasını yakınca, İngiliz ve Fransız donanmaları İstanbul'u Ruslardan korumak amacıyla Çanakkale Boğazı'nı geçip İstanbul'a vardılar. Bunu bahane eden Rus Çarı I. Nikola, bir genelge ile halkını İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa çağırınca; bu iki devlet, 12 Mart 1854 (H.1280) yılında Sultan Abdülmecid ile bir hücum ve savunma anlaşması yaptılar. Serdar Ömer Paşa komutasında yüz otuz bin kişilik düzenli ordu ve elli bin gönüllü asker bulunmasına karşılık, Prens Baskiviç komutasındaki Rus askerlerinin sayısı yüz doksan bine ulaşıyordu. Rusların Silistre'ye saldırması üzerine; onları geri püskürten Osmanlı ordusu, geldikleri hat boyunca geri çekilmelerini sağladı. Ömer Paşa Prut nehrini geçmeyi hedeflemesine rağmen; savaşı Kırım'a kaydırmak isteyen İngiliz ve Fransızların Sivastopol kalesine yönelmeleri üzerine, o da askerlerini Kırım'a nakledince burada büyük çatışmalar yaşandı.

Öte yandan Ruslara yardım amacıyla ayaklanıp, Osmanlı sınırlarına saldıran Yunan halkının yenilmesi üzerine; Fransız ordusu Atina'yı işgal etti.

Kırım'da İngiliz, Fransız ve Osmanlı orduları Alma, Balaklava, Enkirman ve Taraketir'de Rus ordularını yendikleri gibi, ayrıca Ömer Paşa Eupatori'yi ele geçirdi. Öte yandan müttefik devletlerin Malakof kalesini ele geçirirken yaptıkları şiddetli çarpışmalarda Fransızların on bin askerinin öldüğü söylenir. Bundan başka, bu devletlerin gemileri Karadeniz'deki Rus limanlarını tahrip ederek Baltık denizine girip, Bumarsond'u işgal ettiler. Bu savaşta, Sardunya ve Piyemont'da on beş bin askerle Osmanlılar, İngiltere ve Fransa ittifakının yanında yer aldılar. Rusya'nın başına gelen bu kadar felaketten sonra Çar Nikola'nın barış istemesi üzerine; M.1856 yılı Şubat ayı başında Viyana'da bir konferans tertip edilerek barış şartlarının karara bağlanmasının ardından Paris Barış Konferansı toplandı. Bu konferansta bir tarafı Fransa İngiltere, Türkiye ve Sardunya temsil ederken;

diğer tarafta Rusya bulunup, Avusturya ve Prusya ise garantör ülke olarak katıldılar. Bu anlaşmanın 9. maddesi uyarınca tam bağımsızlığını elde eden Osmanlı Devleti, hiçbir devletin kendi iç işlerine karışmamasını garanti altına aldı. 10. madde ile Çanakkale Boğazı'ndan hiçbir savaş gemisinin geçemeyeceği karara bağlanırken; 11. maddede Karadeniz'de serbest ticaret ve gemi bulundurma hakkı serbest bırakıldı. 20. maddede ise Rusya, Moldavya lehine Besarabya'nın bir kısmından çekilmeyi kabul ettiği gibi, ayrıca Tuna nehrinin ağzındaki bölgeler Avrupalı bir komisyonun denetimine bırakıldı. Yine bu anlaşma uyarınca; Sırp, Eflak ve Moldavya üzerindeki Rus himayesi kaldırılıp, bu prenslikler Avrupa'nın himayesinde Babıali'nin idaresine bırakıldı.

Bu anlaşma mukabilinde Osmanlı Devleti; Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu tebaası arasındaki sınıflara, tam eşitlik verme ve mezhep hürriyetleri açısından yeniledi.

13 Temmuz 1858 (H.1274) tarihinde Hicaz'da bulunan Cidde halkı, Fransız konsolosu ile İngiliz konsolosunun yardımcısına saldırıp, bunları öldürünce İngiliz ve Fransız gemileri buraları bombaladı.

M.1860 (H.1277) yılında Cebeli Lübnan'da, Dürzilerle Hristiyanlar arasında bahsi geçen olaylar meydana gelince; işleri rayına oturttuktan sonra iki tarafın liderlerini Beyrut'a çağıran Devlet, aralarında anlaşma sağladı. Ne var ki Dımeşk'ta yaşayan bazı kendini bilmezlerin hükümetin gafletinden faydalanıp, yağma ve soygun hırsıyla Hıristiyan semtlerine saldırıp, birçok kişinin canına kıydıkları gibi, zulüm ve saldırganlıkta haddi aşmaları sebebiyle; Fransız ordusu Beaufort D'haipoul komutasında Beyrut ve Lübnan'a girdi. Öte yandan Devlet'in Suriye'ye gönderdiği meşhur Fuad Paşa Hıristiyanların yaralarını sarıp, uğradıkları zarar karşılığında onlara milyonlarca lira dağıtarak işe başladı. İyi idaresi sayesinde işleri düzene koyduktan sonra, Dımeşk olaylarına karışan yüz otuz kadar caniyi öldürdüğü gibi, ulema ve halk önderlerinden birçoğunu da sürgün etti. Sürgün edilenlerin başında Şam müftüsü Şeyh Abdullah Halebi gelmektedir. Fakat siyaset gereği yapılmış olan bu sürgünlerin, Hıristiyanlara yapılan zulümlerle hiçbir alakası yoktur.

Bu dönemde İngiltere ve Avusturya tarafından desteklenen Türkiye; Fransa askerlerini bu bölgeden geri çekinceye kadar Fuad Paşa'yı Suriye'den geri çağırmadı.

İyi huylu, adaletli, ağır başlı ve mütevazı bir kişiliğe sahip olduğu için Osmanlı tebaasının bütün katmanlarının sevgi ve saygısına mazhar olan Sultan Abdülmecid'in 25 Temmuz 1861 (H.1277) tarihinde vefat etmesi herkesi üzüntüye boğdu.

32- SULTAN ABDÜLAZİZ (1861 – 1876)

Sultan Abdülmecid'in ölümünden sonra yerine geçen Sultan Abdülaziz döneminde, Devlet'in güç kullanarak, bastırmak zorunda kaldığı Girit ayaklanması dışında kayda değer bir olay yaşanmadı. Sultan Abdülaziz M.1867 (H.1284) yılında III. Napolyon'un diğer ülkelerin krallarıyla birlikte Paris sergisinin açılışına davet etmesi üzerine Avrupa'ya giden ilk padişahtır. Yine bu dönemde Fransız şirketinin aracılığıyla Süveyş kanalı açılınca; Sultan Abdülaziz Mısır'a giderek bu kanalın açılışına bizzat katılmıştır. Sultan Abdülaziz, iyi huylu ve cesur olmakla birlikte; aynı zamanda çok müsrif olduğundan Devlet'e bol miktarda borç bıraktı.

Donanmaya aşırı önem veren Sultan Abdülaziz zamanında Osmanlı Devleti büyük bir deniz gücüne kavuşarak, deniz hakimiyetinde devletler arasında 3. sıraya yükselmiştir.

Bu dönemin önde gelen devlet adamlarından biri ve hürriyet aşığı olan Midhat Paşa aracılığıyla büyüyüp gelişen Hürriyet Fırkası, müsrifliğini gerekçe göstererek Sultan'ı tahttan indirmenin yollarını aramaya başladı. Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı da kendi saflarına çekmek suretiyle padişaha bir tuzak hazırlayıp; karadan askerler Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatırken, ortak hareket ettikleri Kaptan-ı Derya da donanmayı denizden sarayın önüne getirince, Sultan'ın yanına girip, ümmetin kendisini hal' ettiğini bildirdiler. İlk başta bunu önemsemeyen Sultan, sarayın kara ve denizden kuşatıldığını görünce; kaderine boyun eğdi ve isyancılar onu saraydan çıkarıp, başka bir saraya kapattılar.

33- SULTAN V. MURAD
(1876 – 1876)

Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra halk Abdülmecid'in büyük oğlu Sultan Murad'a biat etti. Tahttan indirilişinden kısa bir süre sonra, Abdüaziz'in göz altında tutulduğu köşkte ölü bulunması, halkı bu cinayeti onu hal' edenlerin işlediğini düşünmeye itmişse de; bu doğru değildir. Çünkü hiç beklemediği bir sırada tahttan indirilen Padişahın psikolojisi bozulmuş ve eline bir makas alarak bilek damarlarını kesmesi sonucu kan kaybından ölmüştür.

Abdülmecid'in ölümü üzerine, kayınbiraderi olan Çerkez Hasan adında bir subay Babıali'ye gelip, bakanlar kuruluna baskın yaparak Serasker Hüseyin Paşa, Kaptan-ı Derya Kayserili Ahmed Paşa ve Hariciye Nazırı Raşid Paşa'yı öldürdü. Asıl amacı Midhat Paşa'yı öldürmek olan bu subay, Midhat Paşa'nın garip biçimde kaçıp, kurtulması üzerine askerler tarafından yakalanmak istendiyse de; askerler onu öldürmeden ele geçiremediler.

Devlet ricali, tahta çıkmasının üzerinden henüz üç ay bile geçmeden; aklını kaybetmesi sebebiyle Sultan Murad'ı tahttan indirmeye karar verdiler.

34- SULTAN II. ABDÜLHAMİD
1876-1909

M.1876 (H. 1294) tarihinde, Sultan Abdülhamid kardeşi V. Murad'ın yerine tahta çıkarıldı.Sultan Abdülaziz'in son dönemlerinde Balkanlarda ortaya çıkan isyanlar, ilk olarak Hersek'te başlamıştı. Bu işin başında, daha önce kendisinden bahsettiğimiz Kara Yorgi'nin soyundan gelen, şimdiki Yugoslavya Kralı'nın dedesi Kara Georgeviç vardı. Daha sonra isyanın, amaçları tam bağımsız olmak ve padişaha vergi vermemek olan Sırp bölgelerine sıçraması üzerine; Devlet, asilerin cezalandırılması için ordu gönderdiyse de, isyanlar yayıldı.

Osmanlı Devleti'nin, sonradan 'Gazi' unvanını alan Osman Paşa komutasında gönderdiği ordu Sırpları bozguna uğrattığı gibi; Osman Paşa, Bulgar, Sırp ve Hersek bölgelerini içine alan Balkanlardan tüm asileri temizledi. Asilere açıktan destek verdiği bilinen Rusya'nın, asileri ortadan kaldıran Osmanlı Devleti'ne savaş açması; aynı Rusya'nın, I. Dünya Savaşının başında Sırbistan'a giren Avusturya İmparatorluğu'na, savaş açması olayına çok benzemektedir. Bunun nedeni de; Rusya'nın kendisini sürekli Slav milletlerinin güvencesi olarak görmesiydi. Fakat aslında o sadece Ortodoks Slavlarının güvencesiydi, zira; Katolik Slavlar Rusya'ya asla güvenmiyorlardı.

II.Abdülhamid'in saltanatı Rusya harbiyle başladı. Bu savaşın tarihi biliniyor olup ayrıca bu savaşla ilgili Fransızca büyük bir eser (La Pnerre Russo Turque) de yazıldığı için bu konuyu fazla uzatmak istemiyorum. Abdülhamid'in saltanat tarihi ile ilgili olarak da ayrıntıya girmeyeceğim. Çünkü o günün olayları da çok meşhur olmuş ve her dilde bu olaylarla ilgili kitaplar yazılmıştır.

Son bir asırda gerçekten çok büyüyen Rusya'nın nüfusu da Osmanlı nüfusunun en az dört katına ulaştığından Rusya-Türkiye savaşı devlete büyük sıkıntı yaşattı. Sırp, Bulgar, Romen ve Rumlardan oluşan Balkan memleketleri de Rusya ile birlikte hareket ediyor olmalarına rağmen, tüm bu sebepler Osmanlı ordusunun başarısız olması için yeterli değildi. Bunların yanı sıra askeri düzenlemelerde büyük hataların yapılması, askerlerin ihtiyaçlarının karşılanmaması ve son zamanlarda savaşlarda devletin durumu böyle iken, bir de savaş konusunda bilgisiz olan Sultanların müdahalelerde bulunmaları başarısızlığı beraberinde getirdi.

Sözün özü; Tuna Nehri'ni geçen Ruslar muzaffer bir edayla ilerlerken, Serdar Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu geri çekiliyordu. Savaş Osmanlılar adına tam bir başarısızlıkla sonuçlanmak üzereyken, Sırbistan kahramanı Osman Paşa sahneye çıkıp, Plevne kalesine girerek, savunmaya başladı. Ruslar ordularını toparlayıp saldırıya geçtilerse de, Osman Paşa tarafından geri püskürtüldüler. Bir çok defa saldırıyı tekrarlayan Ruslar, her seferinde hezimete uğramakla kalmayıp, bir defasında da on beş bin kayıp verdiler. Savaş Osmanlı adına güzel bir şekilde sonuçlanacak gibi görünmeye başladıysa da; her taraftan kuşatılan Osman Paşa'nın savaşa devam edecek azığı kalmamıştı. Bu arada bizzat gelerek kuşatmaya katılan Rus Çarı II. Aleksandr ,Hristiyanlık propagandası yapıp; "Hristiyanlık tehlikede" diyerek, Romanya ve Moldavya'dan yardım isteyince, Romanya'nın gönderdiği yetmiş bin asker de Osman Paşa'yı kuşatma altında tutan Rus askerlerine katıldı. Tüm bunlara rağmen, Osman Paşa'nın azığı bitmemiş olsaydı, bu askerlerin hiç birisi ona galip gelemezdi. Olayın sonunda, Osman Paşa Rus ordusunu yararak dışarı çıkmak istediyse de, yaralandığı için Plevne gibi o da çaresiz kalıp, Rus Çarı'na teslim olacağını bildirdi. Rus Çarı kaleye girdiğinde, teslim olanların yaptığı gibi, kılıcını teslim etmek isteyen Osman Paşa'ya: "Senin gibi komutana kılıcını taşımak yakışır" diyerek saygıda kusur etmedi.

Plevne teslim olduktan sonra İstanbul'a doğru ilerlemeye başlayan Rus orduları, Edirne düştükten sonra, Ayastefanos (Yeşilköy) 'a ulaştı. Osmanlı, İstanbul'u savunmak için bir ordu hazırlamış olmasına rağmen, bu ordunun askerleri, Rus ordusunun kalabalık olmasından dolayı başlarına gelecek felaketten korkuyorlardı.

Kafkas cephesinde ise büyük komutan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Gedikler Meydan Muharebesi'ni kazanarak, Ruslara karşı ilerleme sağladıysa da; tekrar geri dönen Ruslar sayıca üstün olduklarından galip geldiler. Batum'da görevli ordunun komutanı Derviş Paşa da kuşatma altındaydı. Ruslar defalarca saldırı düzenlemelerine rağmen hepsine karşı koyan Derviş Paşa, savaş bitene dek, Batum'ı elinde tutmayı başarmıştı.

Grandük (Çarın kardeşi) Yeşilköy'e ulaştığında, Sultan Abdülhamid ateşkes istedi. Rusya gerçekten çok ağır şartlar ileri sürmesine rağmen, İstanbul'un düşmesinden korkan Osmanlı Devleti, bu şartları kabul etmek zorunda kaldı.

Bu şartlarda bir anlaşmanın Osmanlı Devleti'nin istila edilmesi ve Rusların Akdeniz'e ulaşması anlamına geldiğini düşünen İngiltere, Ruslara itiraz ederek, donanmasını İstanbul'a getirip, Rusları anlaşma yapmaya zorlamakla birlikte, yedi tane devleti de Ayastefanos(Yeşilköy) Anlaşması yerine, ikinci bir anlaşmanın yapılması konusunda ikna etti. Böylece meşhur Berlin Kongresi yapılıp, şu kararlar alındı:

1- Romanya Osmanlı saltanatından ayrılarak tam bağımsız olacaktı.

2- Sırbistan'ın tam bağımsızlığı ile birlikte, Prens Milan Obrenoviç de Kral olarak tanınacaktı.

3- Karadağ bağımsız olup, bazı Arnavut şehirleri de Karadağ'a verilecekti.

4- Teselya ve Epir Yunanistan'a katılacaktı.

5- Bulgaristan Osmanlı yönetiminde özerk bir prenslik olacaktı.

6- Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya katılacaktı.

7- Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş tazminatı ödemekle birlikte, Rus tüccarlara da Rus sahillerini bombalayan Osmanlı donanmasının meydana getirdiği zararları ödeyecekti.

Bu maddeler Berlin Anlaşması'nın özetidir.

Bundan sonra Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan anlaşmaya göre; Kıbrıs İngiltere'ye verilecek, bunun karşılığında da, İngiltere yıllık vergi ödemekle birlikte, Rusya'nın Asya tarafından Türkiye'ye yapacağı saldırılara engel olacaktı.

Berlin Anlaşması gereği, geçici olarak Avusturya İmparatorluğu'na bağlanan Bosna Hersek şehirlerinde halk, Avusturya ordusunun şehirlerine girmesi üzerine ayaklanınca, iki taraf arasındaki çatışmalar, dört ay sürdü. Bu savunma süresince Sırplar Müslümanlara destek vermediği gibi, bir de Karadağ yönetimine bağlanmak istemeyen Arnavut şehirleri de ayaklanmıştı.

Çerkezler ve Dağıstanlılar Osmanlı-Rus savaşında Ruslara karşı ayaklanmışlardı ve Osmanlı Devleti savaşı kaybedince yüz binlerce kişi Anadolu'ya göç etti.

Berlin Anlaşması'ndan birkaç sene sonra, Bulgar Prensi Aleksandr, Doğu Rumeli'ye saldırıp, burayı kendi topraklarına katınca, böylece Doğu ile birleşen Batı Rumeli (Bulgaristan) tek vilayet haline geldi. Sultan Abdülhamid, ordu göndererek durumu eski haline döndürmek istediyse de, kan dökmeden bu problemin çözülebileceğini söyleyen Kamil Paşa'nın bu görüşünü beğenip onu Sadrazam yaptı.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumu gören Fransa, bu zayıflıktan istifade ederek, Tunus'u istila etmek istedi. Bunu yapmalarını engelleyecek her hangi bir güç de bulunmadığından, Tunus'a saldıran Fransa, Tunus Beyi Mehmet Sadık Paşa'yı ,Tunus'un Fransa himayesinde içişlerinde bağımsız (özerk) bir devlet olmasını içeren anlaşmayı imzalamaya mecbur bıraktı.

1879 (H.1297) yılında vuku bulan bu olayı Osmanlı Devleti öğrendiğinde Tunus'tan dolayı Fransa'ya savaş açacak güçleri kalmamıştı. Zaten Fransa da, Bab-ı Ali'nin Tunus yönetiminde sadece isim olarak var

olduğunun farkındaydı. Tunus halkının bir kısmı ile Ali b. Halife komutanlığındaki Tunus ordusu Fransa'ya karşı koymaya çalıştılarsa da; kuvvetler denk olmadığından, bu direniş Fransa'nın üstünlüğü ile son buldu. Daha önce aynı durumla karşılaşılan Cezayir'de de, şayet Fransa Cezayir şehrini ele geçiremeseydi; Cezayir, Vehran ve Kasantine bölgelerinden oluşan Orta Kuzey Afrika (Cezayir Devleti)'nın tamamına hakim olamazdı.

Elli yıl boyunca Cezayir halkı ile savaşan Fransa, Cezayir'i istila etmeyi başardıktan sonra, Tunus'u istila etme hevesine kapıldı. Tunus'u da ele geçirince bu kez de Kuzey Afrika'nın uç bölgeleri(Libya)'ne gözünü dikti.

Bu üç bölgenin de Fransa'nın olacağını anlayan İtalya, bir taraftan Fransa'ya diğer taraftan İngiltere'ye şöyle diyerek itirazda bulundu: "Siz aranızda Afrika kıtasını bölüştünüz. Mısır ve Sudan İngiltere'nin; Tunus, Cezayir, Libya ve Orta Afrika Fransa'nın oldu. İtalya'ya ise bir şey bırakmadınız!"

Bu üç devlet sonunda Trablusgarp ile Berka'nın İtalya'ya verilmesi konusunda anlaşınca, böylece Trablusgarp savaşı başlamış oldu.Sömürge işte böyledir; birbirini takip eden zincirlere benzer. Her kim, büyük bir tehlikeden korktuğu için, yönetim işinde gevşeklik gösterirse; sakındığı büyük tehlikeye düşmekten kendini kurtaramaz. Bunun örneği de şudur: İngiltere'nin Mısır'ı işgali, Türkiye'nin zayıf düşmesi sonucunda gerçekleşmişti. Fakat Türkiye'nin zayıf düşmesinin temel nedeni de, Rusya idi.

Rusya savaşlarına baktığımızda şunu görüyoruz: Rusya halkının mallarını ve canlarını başkaları uğruna feda ediyordu. Yunan, Karadağ, Sırp, Bulgar ve Romenlerin bağımsızlığı, Avusturya İmparatorluğunun Bosna ve Hersek'i, Fransa'nın Tunus'u, İngiltere'nin Nil vadisi ve Sudan'ı, İtalya'nın Eritre ve ardından Trablusgarp'ı işgal etmesi ve yine İngiltere'nin Lahec, Hadramevt, Zifar, Amman, Bahreyn Adası ve Kuveyt'i himayesine alıp, Kıbrıs'a yerleşmesi; bütün bunların hepsi Rusya'nın Türkiye'yi zayıflatmasının sonucudur. Yani kısacası Rusya pişiriyor, diğerleri de yiyorlardı.

İNGİLİZLERİN MISIR'I İŞGALİ

Sultan Abdülhamid döneminde meydana gelen en önemli olay; İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesidir ki; bu olay Sultan'ın, Osmanlı saltanatını yıkmak için ellerinden gelen her şeyi yapan İngiltere'den iyice soğumasına yol açtı.

Tarihte daha önce de karşımıza çıktığı üzere, İngilizlerin asırlardan beridir Mısır üzerinde gözleri olup, Fransızların Mısır'dan çıkmasının

ardından, burayı elde etmek istiyorlardı. Fakat diğer hidivlere benzemeyen Mehmet Ali Paşa, İngilizleri Mısır'dan çıkmaya mecbur etmişti. Özellikle Mısır ile Hindistan'ı bağlayan Süveyş Kanalı'nın fethinden sonra, Nil vadisini de ele geçirmek için fırsat kollayan İngiltere, Mısır'a geçişte deniz üssü olması için, Osmanlı'dan da Kıbrıs'ı kiralamıştı.

Mısır ordusunu oluşturan biri Arap diğeri de Türk ve Çerkezlerden meydana gelen iki grup arasında anlaşmazlık ortaya çıkınca, ileri gelenler bunu bir anlaşma zemininde güzel bir sonuca bağlayamadılar ve bu anlaşmazlıktan Miralay Ahmed Arabi'nin başını çektiği, Mısırlı Vataniler Teşkilatı doğdu. Bu teşkilat, Mısır yerlilerinin haklarını talep ediyor ve Hidiv Tevfik Paşa'ya karşı düşmanca bir duruş sergiliyordu. Bu durumdan faydalanabileceklerini sezinleyen İngilizler, ekonomik çıkarlarını korumak bahanesiyle, olaya müdahale etmeye başladılar. Zaten Mısır'da isyan çıkarmak onların en önemli arzusuydu. Çünkü bu sayede eski emelleri olan Mısır'ın işgali ve ele geçirilmesini gerçekleştirmiş olacaklardı. Bu konuda şöhretleri boşuna olmayan meşhur ajanlarını görevlendirdiler. Vataniler Teşkilatı Arabi, Mahmud Sami Barudi ve diğer liderlerin önderliğinde büyüyordu. Çerkez ve Türk düşmanlığına dayalı olan dar çerçevedeki ilk hedeflerinden vazgeçen Vataniler, asıl hedeflerini Mısır'daki Avrupalı nüfuzunu kırmak olarak belirlediler. Avrupalıları Mısır'da oturmaya teşvik edip, onları her konuda halktan üstün tutarak, Mısır'ı muasır Avrupa medeniyeti seviyesine çıkarabileceğini düşünen İsmail Paşa döneminde, Mısır'daki Avrupalıların nüfuzu aklın almayacağı kadar artınca, bu durum Mısır halkının yabancıların kölesi konumuna girmesiyle son bulmuştu.

Teşkilatlanmayı tamamlayan Vataniler, şehirlerin durumuna bakıp, oralarda Avrupa'nın nüfuzunun çok etkin olduğunu görünce, Türklere ve Çerkezlere düşmanca tavırlarından vazgeçip, Avrupalılara karşı onlarla birlik oluşturdular. İngilizler ise bu ayaklanmanın Mısır'dan Avrupa'ya sıçrayacağını söyleyerek, savaş çığırtkanlığı yapmaya başlamışlardı.

Sultan Abdülhamid ve yardımcıları İngilizlerin amacına ulaşmasına yardımcı olacak çok büyük bir hata yaptılar. Vatanilerin hareketini dolaylı olarak kuvvetlendiren bu hata; Hidiv Tevfik Paşa ile Mehmet Ali Paşa'nın tüm ailesinin görevden alınarak, diğer vilayetler gibi Mısır'ın da eski Osmanlı vilayeti haline dönüştürülmesi arzusuydu. Bu gerçekten çok sakat bir düşünceydi. Çünkü zayıf düşmüş, problemler ve aksilikler içinde bocalamakta olan Devlet'in, kendisine kapayamayacağı yeni bir kapı açması akıl kârı değildi. Ayrıca birbirlerine en çok ihtiyaçları olduğu bir zamanda, üstelik de İngiliz tehlikesi kapıda beklemekteyken, devletin Hidiv ailesini karşısına alması da son derece yanlıştı.

Osmanlı Devleti'nin Vataniler hareketine olumlu gözle baktığını anlayan Avrupalılar, Sultan'dan Arabi Paşa hakkında ferman yayınlamasını isteyince, Sultan bu isteklere olumlu yanıt vermek zorunda kaldı.

İstanbul'un bu siyaseti Vataniler'i isyana teşvik etti. Dış baskıların etkisiyle Hıdiv'e destek vermeye başlayan İstanbul, Vatanilerin de gücünü azaltmaya çalışıyordu. Nitekim Halife Sultan'ın Vatanilerin asi olduğunu ilan etmesiyle birlikte pek çok taraftar onlardan ayrıldı.

Buna rağmen isyan sürekli şiddetlenip, yayılıyordu. Hatta İskenderiye'de katliam yapılınca, yabancıların çoğu oradan ayrılmaya başladılar ve anarşi diğer şehirlere de yayıldı. Aslında bu İngiltere'nin istediği bir durumdu. Zira yabancıların can güvenliğini korumak bahanesiyle oraya müdahale etmek isteyen İngiltere, sonunda bu isteğini gerçekleştirip, donanmasını İskenderiye'ye yanaştırarak,kaleleri topa tuttu. Ardından şehre giren İngiliz askerleri, sözde Hıdiv ve Halife adına Vataniler ile çatışmaya başladılar.

Mısır halkı ikiye bölünmüştü: Bir kısmı Halife'nin sözünden çıktıklarını düşündükleri Vatanilere karşı koyan Hıdiv'e, diğer bir kısmı ise vatanı savunduklarını düşündükleri Vatanilere destek veriyordu. Vataniler, Tellü'l Kebir'de ordularını toparlayarak, ciddi bir savunma yapmaya karar verdilerse de; İngilizlerin oraya gelip topluluğu dağıtması iki saatten az sürdü. İngiliz askeri ilerleyerek Kahire'ye girdi. Üstelik tüm bunlar görünüşte Hıdiv'e destek vermek adına yapılmaktaydı ve iş bittiğinde geri döneceklerdi. İngilizler Hıdiv'in sarsılan otoritesini sağlamlaştırmak bahanesiyle, uzun süre Mısır'da kaldılar. Osmanlı Devleti, ne zaman İngilizlerden Mısır'dan çıkmalarını istese, onların cevabı şöyle oluyordu: "Güvenliği sağlayıp, Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olan Hıdiv'i güçlü hale getirdikten sonra ayrılacağız."

Askeri mahkemeler kurarak Vatanileri yargılayan İngilizler, Arabi Paşa ve Mahmud Sami Paşa başta olmak üzere, bir çok Paşa'yı Hindistan'daki Seylan Adasına, önemli bazı komutanları da Beyrut'a sürgüne gönderdiler. Sürgüne gönderilenler arasında; Muhammed Abduh ve İbrahim el-Lekani gibi önemli isimler de bulunuyordu.

İngilizlerin Mısır'da kalması uzayınca, Babıali buna itiraz ederek, sözlerini tutup buradan ayrılmalarını istedi. Hatta Osmanlı Devleti, İngilizlerin buradan ayrılmalarıyla ilgili kendilerine verdikleri resmi sözleri saydığında, bunların altmış ikiye ulaştığını gördü. Lakin İngilizler tüm bunlara rağmen, yine de sözlerinde durmadılar. İngiltere'nin Nil Vadisini işgal etmesi, M.1882 (H.1300) senesinde olmuştu. İngiltere ve Babıali arasında geçen uzun tartışmalardan sonra, iki taraf anlaşmak üzere bir araya geldiler. İngilizler, Avrupalıların hayatını tehlikeye atacak ve güvenliği bozacak olayların tekrarlanması durumunda işgal haklarının olması şartıyla, Mısır'dan ayrılmayı kabul ettiler. Sultan Abdülhamid bu anlaşmayı imzalamak üzereyken Fransa'nın kabul etmemesi yönündeki ısrarı üzerine, son anda imzalamaktan vazgeçti.

Fransa'nın gerçek maksadı; İngiltere ile baş başa anlaşabilmekti. İngiltere Fransa'nın Fas'ı işgaline karışmamasına karşılık, Fransa da

İngiltere'nin Mısır'ı işgaline karışmayacaktı. Nitekim öyle de oldu. Sonuç olarak, İngiltere'nin Mısır'da olmasına çok fazla problemi olan ve Rusya ile uğraşmaktan İngiltere'ye karşı kendini savunamayan Osmanlı Devleti'nden başka karışan kalmadı. Fransa ise, Kuzey Afrika'yı işgaline İngiltere'nin sessiz kalması karşılığında, İngiltere'nin Mısır'ı işgaline yaptığı itirazı geri çekti.

Abdülhamid'in saltanatı döneminde Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin ilişkileri hep olumsuz bir havada devam etti ve bunun tek sebebi; Mısır'ın işgaliydi. Sultan Devlet'in çıkarlarını korumak amacıyla, elçi olarak Gazi Muhtar Paşa'yı Mısır'a gönderdi. Mısırlılar Halife Sultan'ın temsilcisi olmakla birlikte, aynı zamanda büyük bir alim ve ulu bir komutan olan Muhtar Paşa'ya saygıda kusur etmiyorlardı. Fakat onun Mısır'ın işlerine karışmasına engel olan İngilizler, Mısır'da en üst yetkili olarak; çok kibirli, kendini beğenmiş ve kaba bir insan olmasının yanında İslam'a karşı da özel bir düşmanlığı olan Lord Krumer'i görevlendirmişlerdi. Mısır'ın işlerinde İngiltere'nin sömürgelerinden biriymiş gibi tasarrufta bulunan bu adam zamanında Sudanlılar, kendisini Mehdi olarak ilan eden ve halkın Mütemehdi (sahte Mehdi) diye isimlendirdiği, Muhammed Ahmed'in liderliğinde ayaklandılar. Sudanlılar, İngiliz Gordon Paşa komutasındaki on bin kişilik Mısır birliklerine saldırıp, onların kökünü kazıyınca Sudan'a hakim olan Mehdi, İngiltere'nin hakimiyetine son verdi. Mehdi'nin ölümünden sonra yerine geçen son derece zalim, gaddar ve kibirli bir kişi olan Teayeşi ise, çok kan akıtıp halkın sayısını ciddi oranda azaltınca artık ona iyi gözle bakmayan halk, ondan kurtulmanın çarelerini aramaya başladı.

Sudan'ı geri almak isteyen İngilizler, bunun için Mısırlılardan oluşan bir ordu hazırlayıp, ordunun ihtiyaçlarını da Mısır hazinesinden karşılayarak, bu şekilde Sudan'ı ele geçirdiler. İngiltere Sudan'ı Mısır'a bağlamak yerine, oranın yönetimini Mısır ile ortak yapmıştı, gerçekte ise Mısır yönetimde sadece isim olarak vardı. İngilizler Mısır'a sormadan, her konuda hüküm veriyorlar ve diledikleri şekilde tasarrufta bulunuyorlardı. Nitekim İtalyanlara işgal iznini onlar verdikleri gibi, Mısır Hükümeti idaresi altında geniş Osmanlı topraklarını da yine onlar işgal ediyorlardı.

İngilizler Mısır'ı işgal ettiğinde Mısır Hükümeti, Kuzey Hicaz bölgelerinin idaresini elinde bulundurmuyordu. Mısır'ın akıbetini anlayan Hicaz Valisi bu bölgelerin, idaresini Mısır'dan ayırdı. Sina Yarımadası'nın büyük bir kısmı Mısır'ın hakimiyetinde olup; Osmanlı, Akabe'nin kuzeyindeki kaleleri sağlamlaştırmak istiyordu. İngiltere buna itiraz ettiyse de, bu bölgelerin Osmanlı topraklarına ait olduğunu ileri süren Sultan, bu tasarrufunda ısrar etti.

Bu konuda çok çirkin bir baskı uygulayan İngiltere, Osmanlı'yı savaşla tehdit ederek, Mısır'ı Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası gibi görmeye başladı. Sultan Abdülhamid'in büyük Britanya'ya olan kızgınlığı

iyice artınca, bu aynı zamanda Sultan'ın Almanya'ya yakınlaşmasının da temel nedeni oldu. Sultan ile İmparator II. Wilhelm arasında sağlam bir dostluk kurulup, günden güne de arttı. Ordunun eğitilmesi işini Almanlara bırakan Sultan, İstanbul'daki askeri okulun başına Alman komutan Von der Goltz'u getirmekle kalmayıp, yine Almanya'dan getirdiği, ilim ve sanat konusunda uzman kişileri, hükümet bünyesinde görevlendirdi. Ayrıca her sene Almanya'ya çok sayıda öğrenci de gönderen Sultan, görevden ayrılana kadar, İmparator Wilhelm ile dost olarak kaldı.

Kanun-i Esasi ilan edilince işleri İttihat ve Terakki Fırkası üstlendi. Bu fırkanın ileri gelenleri, Sultan Abdülhamid'in itimadını kazanarak, bu sayede Bağdat demiryolları başta olmak üzere bazı imtiyazlar elde eden Almanya ile dostluğu bırakıp, onun yerine İngiltere ile dostluk kurmak istiyorlar ve bu isteklerini aşırı ve gereksiz bir şekilde ortaya koyuyorlardı. Eski günleri hatırlatarak; İngiltere'nin, Rusya'ya karşı Osmanlı'ya yardım ettiği günleri, Sultan Abdülmecid'in büyük Hint ayaklanmasında, Hinduların İngiltere ile yaptıkları savaşta, Hint Müslümanlarına tarafsız kalmalarını tavsiye ettiği günleri anlatıyorlardı. Ancak Mısır problemi, Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasını engellediğinden, İttihatçılar da yönetimleri üzerinden üç ay geçtiğinde bu fikirlerinden vazgeçip, İngiliz sevdasının boş olduğunu anlayarak Alman dostlarına döndüler. İngiltere ile Türkiye arasında Mısır'dan dolayı M.1886 (H. 1300) tarihinde başlayan düşmanlık, I. Dünya Savaşı (M. 1914/ H.1300)'na kadar devam etti. Otuz iki sene süren bu düşmanlığın temel sebebi; İngilizlerin Mısır, Sudan ve bunlara bağlı bölgeleri işgal etmeleridir.

Osmanlı İngiltere'den nefret ettiği için, I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer aldı. Bu büyük savaş başlayıp, İtilaf Devletleri (Rusya, Fransa, İngiltere) Osmanlı Devleti'ni savaşa girmemesi konusunda iknaya çalışınca, Türklerin öne sürdükleri ilk şart; İngilizlerin Mısır'dan çıkması oldu. Türkler İngilizlerin bunu kabul etmesi şartıyla anlaşmayı düşünürlerken, İngilizler ise bu konuda bir kelime bile duymak istemiyorlardı.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girince, Mısır'ı himayesi altına aldığını ilan eden İngiltere, Sultan Fermanı ile başa gelmiş olan Hidiv Abbas Hilmi'yi görevden alıp, yerine amcası Hüseyin Kamil b. İsmail'i Mısır'a Sultan yaptı. İngilizler ondan Türklerle savaşmak üzere Mısırlılardan bir ordu hazırlamasını istedilerse de; dürüst bir vatansever olan Sultan Hüseyin Kamil buna itiraz etti. Mısır'ın bazı ileri gelenleri, Mısır'ın bağımsızlığını kabul etmesi ve Nil vadisinden ayrılması şartıyla İngiltere'nin yanında savaşa girmeye razı oldular fakat İngiltere bu talebi de geri çevirdi. Asker isteğinde ısrar eden İngiltere, on binlerce Mısırlıyı ordusunda istihdam etmekle kalmayıp; Hindistan gibi sömürgelerde nasıl davrandıysa, Mısır'ın halkı ve imkanları hususunda da aynı davrandı.

Büyük savaşta Osmanlı saltanatının sergilediği bu güçlü direnci asla beklemeyen İngiltere ve İtilaf Devletleri, çatışmalar başlayıp da, Türkiye'nin savaşa girmesinin karşı tarafa beklenenin üzerinde büyük bir destek sağladığını görünce, Türkiye'yi hafife almanın ne kadar yanlış olduğunu anladılar. İngiliz komutanları, Çanakkale'yi geçip, İstanbul'u işgal etmeyi düşündüklerinden, İtilaf Devletleri muhteşem bir ordu hazırlayıp, donanmalarını göndererek, Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalıştılar. Onlarla çetin bir savaşa giren Osmanlı, savaş gemilerinin bazısını batırınca, bu kez başka bir ordu getirip, karaya asker indirdilerse de; bu askerler ilerlemeye çalışırlarken, Türklerin ,akılların alamayacağı, ölüme meydan okuyan savunmasıyla karşılaştılar. Çanakkale savaşı sekiz ay sürdü.

İtilaf Devletleri tekrar tekrar saldırıyor, Osmanlılar ise her defasında onları geri püskürtüyorlardı. Sonunda kazanma ümitleri kalmayınca, geri dönmek üzere savaş gemilerine bindiler. Bu savaşta İtilaf Devletleri adına, üç yüz yirmi beş bin ölü ve yaralı vardı. Bu bilgiyi Paris'te yayımlanmış, I. Dünya Savaşı vesikalarında okudum. Orada belirtilen bu sayı, sadece kara ordusu kayıplarına ait, buna donanmanın kayıpları dahil değil. Bu kitapta Osmanlıların batırdığı savaş gemilerinden en fazla yirmi askerin kurtulabildiği geçiyordu.

Plevne Savaşı, nasıl Osmanlı-Rus Savaşı'nın en önemli safhası olduysa; aynı şekilde Çanakkale Savaşı da I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı tarihi için dönüm noktası olmuştur. Osmanlılar, Çanakkale Savaşında ölü ve yaralı toplam beş yüz bin kayıp verdiler.

Türkiye açısından yaptığı hesapların hatalı olduğunu gören İngiltere, Arapları Türklerden ayırmayı düşündü ve Osmanlıları birbirine düşürdü.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Mekke Emiri olan Şerif Hüseyin b. Ali, İngilizlerle anlaşma yapmak istedi. Bu anlaşmaya göre; Şerif Hüseyin Osmanlı'ya karşı ayaklanacak, İngiltere ise silah ve mal desteğinde bulunacak, bunun sonucunda da Arap memleketleri bağımsızlıklarına kavuşup, Türkiye'den ayrılacaklardı. Arap gücünü hafife alan ve savaş başladığında Araplar olmadan Türkleri yalnız başına da yenebileceğini düşünen İngiltere, bu teklifi kabul etmedi. Dünya savaşının çıkacağı herkes tarafından bilindiğinden; I. Dünya Savaşı'ndan iki yıl önce (M. 1916/ H. 1330) Suriye ve Filistin'in paylaşımı hususunda anlaşmışlardı ki bu durum; İtilaf Devletlerinin Almanya ile savaşa hazırlandıklarının ve Almanya'yı mağlup ettikten sonra Türkiye'yi paylaşacaklarının en önemli göstergesidir. Bu durumun bir başka delili de şudur: Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşının başında savaşa girmemesini isteyen İtilaf Devletlerine şöyle cevap vermişti: "Osmanlı'nın tam tarafsız olması mümkün olmadığından, bu durumda tüm tarafların Osmanlı aleyhine ittifak etmeleri muhtemeldir. Eğer Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında savaşa girmezse İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmesi gerekir ki; bunun için de bu devletlerle Osmanlı

Devleti arasında bir anlaşma yapılması gerekmektedir." Bu teklife karşı çıkan İngiltere, Arap bölgelerini istila etmesine engel olacak bu anlaşmayı kabul etmedi. Daha önce Mısır veya İran ile anlaşma yapmaktan kaçınan da yine kendileri olmuştu. Yani bu bölgelerde hakimiyetini sürdürmek isteyen İngiltere, İslam bölgelerinin bağımsız olduğunu asla itiraf etmek istemiyordu.

ERMENİ SORUNU

Sultan Abdülhamid dönemi olaylarını incelemeye devam ettiğimizde, bu Sultan döneminde meydana gelen olayların en önemlisinin, Ermeni sorunu olduğunu görürüz.

Ermeniler eski asırlarda bir devlet oluşturmuş olmalarına rağmen, bağımsızlık elde edememişlerdi. Onların yurdu; Bizans ve İran İmparatorlukları arasında ve Anadolu'nun doğusunda yer almaktaydı. Selçuklu Devleti döneminde Türkler bu bölgelere hakim olunca, Bizans İmparatoru'nun esir düştüğü Malazgirt Savaşı'nın ardından Ermeniler, Batı Anadolu'ya göç etmeye başlayıp, Toros Dağları ile Adana çevresine yerleştiler. Orada onlara ait haçlı seferlerinde önemli rol oynayan beylikler oluştu. Anadolu'nun doğusunda olsun, batısında olsun, Ermeniler hiç bir zaman Müslüman nüfustan fazla bir sayıya ulaşamadılar. Yalnızca küçük bir bölgede Müslümanlardan fazla olmaları da, bağımsız bir devlet kurmaları için yeterli değildir.

Osmanlı Devleti, bütün bölgelerde yapmış olduğu sayımda; Ermeni nüfusunun üç milyondan fazla olmadığını, bunların da yirmi beş, otuz milyonluk diğer ırklar arasında dağınık bir şekilde yaşadıklarını ve bazı şehirlerde%5, bazılarında ise %10 oranında olduklarını tespit etti.

Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu Muş ve Bitlis şehirlerinde bile % 15 civarında olan Ermeniler, buna rağmen, daha önce Osmanlı'ya bağlı olan Hıristiyan milletlerden Yunan, Bulgar, Sırp ve Romenlerin bağımsız olması gibi; kendilerinin de bağımsızlık hakları olduğunu iddia ediyorlardı. Bu doğru bir karşılaştırma değildir. Çünkü Romenler, Rusya sınırında milyonlarca kişi tek bir milletten oluşmuyorlardı ve içlerinde sadece iki yüz veya üç yüz bin Türk vardı. Yine milyonlarca nüfusa sahip olan Sırplar arasında, on bin küsur Müslüman yaşamaktaydı. Bulgarlara gelince; onlar da beş milyon kişi olup, içlerinde bir milyon Türk vardı. Yunanlılar da önceden bir milyondan fazla oldukları halde, aralarındaki Müslüman nüfus iki yüz veya üç yüz bin kadardı. Bu durum o milletlerin bağımsızlık iddialarını, ayaklanmalarını ve Osmanlı ile bitmek tükenmek bilmeyen savaşlarını kolaylaştırdı. Yüzlerce yıl süren bu savaşlar, Avrupa'nın da yardımıyla o milletlerin Osmanlı'dan ayrılmasıyla son buldu.

Ermenilere gelince; onlar Yunan, Bulgar, Sırp ve Romenler gibi Avrupa'da olmadıkları gibi; bağımsızlık hakkını kazanacak bir kitle oluşturacak şekilde tek bir bölgede toplanmış da değillerdi. Saltanat şehirlerinde dağınık durumda ve azınlık konumundaydılar. Türk ve Kürt halklar da onların hakimiyetine girmek istemiyorlardı.

Saydığımız bu sebeplerden ötürü; onların bağımsızlık iddiası gerçekçi ve tutarlı değildi. Bu iddialar ile iddiaların gerçekleşmesi arasında dağlar kadar fark vardı. Ermeni liderler bunun farkında oldukları için, kendilerini Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşamaya alıştırmışlardı. Osmanlı Devleti onlara güveniyor ve devletin üst kademelerinde görev veriyordu. Osmanlı gölgesinde sayıları ve malları arttığı gibi, çalışkan ve iş takip eden bir yapıya sahip oldukları için, devlet hizmetlerinde bulunanların sayısı da oldukça fazlaydı. Hatta öyle ki, Osmanlı şehirlerinin hangisine gidilse; Ermeni eserleriyle karşılaşılıyordu. Devlet onlara güvendiği gibi, Türkler onlarla karışık yaşıyor, ve onlara millet-i sadıka diyorlardı.

Bu durum, Osmanlı'da zayıflık baş gösterene kadar devam etti. Sonrasında devletin zayıflamasını fırsat bilerek, eski devletlerini yeniden kurma hevesiyle başkaldırdılarsa da , aslında bu eski devletlerinin ayırıcı özellikleri kalmamakla birlikte, dört bir tarafa da dağılmışlardı. Ermenilerin bu iddiaları çocuklarını eğitim amacıyla Avrupa ve Amerika'ya gönderdikleri dönemlerde daha da arttı. Avrupa ve Amerika'ya eğitim amacıyla giden gençler, Osmanlı'dan ayrılma düşünceleri taşıyarak geriye dönüyorlardı. Bu arada dini yollarla (misyonerlik) Türkiye'deki Ermenilerin yaşadığı bölgelere gelen Avrupalılar, buralarda okul ve sığınma yerleri açıyorlar, bu okullarda okuyan öğrenciler, devlete karşı ve Müslümanlara düşman olarak mezun oluyorlardı. Papazlar ve misyonerler başta olmak üzere tüm Avrupalılar, küçük yaştan itibaren Ermenilere bu fikri aşıladıklarından, Osmanlı Devleti ile Ermeniler arasında baş gösteren bu anlaşmazlığın ana nedenini, Avrupalıların kurduğu okullardaki eğitim oluşturuyordu. Öyle ki, tarafların uzlaşması imkansız hale gelmişti. Ermeniler arasında babalarına tamamen ters düşen şeytanca ve düşmanca eğilimlerin ortaya çıkmasıyla, Ermenilerle Müslümanlar arasında başlayan çatışmalar, Rusya savaşında devletin başına bir felaket açtı.

Eski krallıklarını yeniden canlandırmak hevesinde olan Ermeniler, Avrupa Devletlerinden Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet isteğinde bulundular. Berlin Kongresinde Devletlerin sayıca Müslümanların az, Hristiyanların çok olduğu bölgelerin Osmanlıdan ayrılmasına imkan tanıdıkları bilinmekteydi, fakat Ermeniler bulundukları bölgelerde Müslümanlardan az oldukları için, Osmanlıdan ayrılmaları mümkün değildi. Osmanlı Devleti, Ermenilerin bulunduğu bölgelerde bazı idari ıslahatlar yaptıysa da, onların gerçek hedefi farklı olduğundan, bu ıslahatlar uygulansa bile Ermenilerin isteklerine cevap olmayacaktı.

Bu vakitten itibaren Ermeniler isyan ve devlete başkaldırma hazırlıklarına başlayıp, sonuçta da isteklerine kavuştular. Merkezi Avrupa'da olan gizli cemiyetler kurarak Ermenilerin yaşadığı bölgelerde bu cemiyetlerin şubelerini açtılar. Bu merkez, çeşitli yollarla Avrupalılar ile zengin Ermenilerden para topluyor, yapılacak işleri belirliyor, planlar yapıp, silah satın alıyor ve milleti uğruna canını feda edecek gönüllü fedaileri tespit ediyordu.

Böylece Devlet'e karşı ayaklanma olayını genç nesil başta olmak üzere, bütün Ermeniler arasında yaymaya çalıştılar. Ermenilerden işlerinin bozulacağını düşünerek veya devletin gücünden korkarak bu harekete katılmayanlara saldırıp, onları hain ilan ederek, kanlarını da helal gördüler ve sırf bu sebeple pek çok Ermeni'yi öldürdüler.

Ermeni ırkçılığını kafalarına yerleştirmek ve eski Ermeni Krallığı'nı zihinlerinde canlı tutmak amacıyla, kiliselerde Ermeni din adamlarının isimlerini anıyorlar ve gençlere eski Ermeni krallarının isimlerini öğretiyorlardı. Uzun bir süre buna tahammül eden Osmanlı, Müslüman halkın sabrının taştığını görüp, isyanı körükleyen bazı okulların kapatılmasını emredince; bunu bahane gösteren Ermeniler isyan çıkardılar. Türkler ve Kürtler ise onlara karşı kin ve intikam duygularıyla doluydu. Olaylar çıkınca Muş ve Erzurum'da kan akmaya başladı. Devlete şikayet amacıyla gelen Ermeniler, İstanbul'da ayaklanarak Patrik Uşakyan Efendi'den kendilerine saldıranları cezalandırması için Sultan'la görüşmesini istediler.

Uşakyan Efendi bu konuda isteksiz davranınca, Kumkapı Kilisesi'nde olduğu bir sırada saldırıp, onu öldürmek istedilerse de Uşakyan Efendi onlardan kurtulup, polisler gelinceye kadar gizli bir yerde saklandı. Asileri yakalayan polisler, çok sayıda Ermeni gencini bapse attılar.

İstanbul'da Rus vatandaşı Agop Pederikof isimli bir Ermeni'nin yönettiği "Kızıl Komite" ismiyle kurulan gizli bir cemiyet, isyana destek vermeyen Ermenilere suikast düzenliyordu. Devlet Pederikof'u yakalayıp mahkemeye sevk edince, idamla yargılandı. İstanbul'dan çıkarılması şartıyla onu affeden Sultan, onu Rusya Büyükelçisi'ne teslim etti. Fakat bundan sonra da devlete sadık kalan Ermenilerin öldürülmesi devam etti. Tüm bu olaylar, M.1890 (H. 1308) yılında yaşanan olaylardır.

Daha sonra başta Hınçak isimli cemiyet olmak üzere Ermeni Cemiyetleri Sivas, Ankara, Konya ve Adana'ya fitne tohumlarını atarak, isyanı tüm Anadolu'ya yaymaya çalıştılar. Devlet bu asileri yakalayıp, yargılamaya başlayınca; insanlar, özellikle de Ermeni ileri gelenleri, bu olayları önemsemeye başladılar. Patrik Uşakyan Efendi'nin, Ermenileri sükunete ve devletin güvenliği, kendilerinin de yararı için bu davranışlardan uzak durmaya çağıran bir kitap yayınlamasının üzerinden birkaç gün geçmemişti ki; bu cemiyetlere mensup birisi, Kumkapı Kilisesi'nde Patrik'e ateş açtı, fakat onu öldüremedi. Bunun üzerine

Osmanlı Hükümeti, Ermeni asilerin cezalandırılması hususunda sert bir tutum sergilemeye başladı.

Bu dönemde Muş sancağına bağlı Bitlis ilinde, Sason Dağı çevresinde benzeri yaşanmamış bir isyan patlak verdi. Yöre halkı vergi vermeye karşı çıkınca, Bitlis Valisi bu durumu Babıali'ye telgraf ile bildirerek, asilere gerekenin yapılmasını arz etti. Bunun üzerine Devlet, Müşir Zeki Paşa'yı piyade, süvari ve topçu birliklerinden oluşan bir kuvvetle bölgeye gönderdi. Birlikler isyan bölgesini topa tutarak altını üstüne getirince; Devlet'in Ermeni asileri bu şekilde cezalandırdığı haberinin Avrupa gazetelerine ulaşması üzerine, kıyamet koptu ve her yerde Ermeni katliamı konuşulmaya başlandı. Zaten Müslüman bir ülkede Hristiyan toplumlar isyan ettiğinde, Avrupa'nın tutumu bep bu şekilde olmuştur.

Avrupa Devletleri yanlı yayınlarına devam edince, Sultan Abdülhamid, inceleme yapmak üzere olay yerine bir komisyon gönderilmesini emredip, ayrıca Berlin Anlaşması'nda imzası olan ülkelerden de komisyona gözlemci göndermelerini istedi. Onların gözü önünde cereyan eden inceleme sonucunda, sayısız belge ve tartışmasız delillerle Ermeni isyanı sabit oldu. Buna rağmen Fransa, İngiltere ve Rusya'ya ait gözlemciler, balkla tam olarak görüşemedikleri, dolayısıyla da gerçekleri öğrenemediklerini iddia ettilerse de, daha sonra bu gerekçelerinin yetersiz olduğunu anlayınca, şöyle demeye başladılar: " İsyan gerçekleşmiş olsa bile, yöredeki tüm halkı cezalandırmak adalete uygun bir davranış değildir. Ayrıca Osmanlı ordusunun gözü önünde Kürtler, isyan eden Ermenilere saldırdılar."

İngiltere başta olmak üzere, kiliselerin etkisi altındaki Avrupa gazeteleri, Ermeni mezaliminin kaldırılması için müdahale edilmesi gerektiğini savunuyorlardı.

Ülkesindeki kilise papazlarından bu konuyla ilgili çok fazla söz işiten İngiltere'nin; duruma müdahale edilmesiyle ilgili diğer devletler nezdinde başlattığı girişimlere Fransa ve Rusya'dan olumlu yanıt geldi. Bu üç devlet, Ermenistan ismini verdikleri bu bölgede idari ıslahat yapılması için, Sultan'a teklifler sunma konusunda kendi aralarında ittifak ettiler. Halbuki bu bölgeler gerçekte Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerdi.

Bu bölgeye genel bir müfettiş gönderilmesi ile ıslahatların uygulanmasını sağlayacak, merkezi İstanbul'da olan daimi ve karma bir komisyonun oluşturulması da Sultan'a sundukları teklifler arasındaydı. Böyle bir komisyonu kabul etmeyen Sultan, Doğu Anadolu bölgesine genel müfettiş sıfatıyla Müşir Şakir Paşa'yı atadıysa da; bu atamayı kabul etmeyen devletler, karma komisyonda ısrar ettiler. Bu devletler ile Sultan arasında cereyan eden tartışmada Padişah geri adım atmadı. Lortlar kamarasındaki, Lort Salisbury'nin bu devletlerin tavsiyesine uymaması durumunda , Sultan'ı kötü bir sonun beklediğini söylemesi Ermeni asileri cesaretlendirdi. Söz verilen ıslahatların uygulanmasını talep etme bahanesiyle büyük bir

gösteri düzenlediler. Bu isyanın Avrupa devletlerinin saltanatın içişlerine karışmasını sağlamak için, bahane olarak yapıldığını düşünen Müslüman halk ise; başkentte onlara saldırarak çok sayıda kişiyi öldürdüler. Ermeniler, içlerinden birilerinin öldürülmesinin ileride kendilerine fayda sağlayacağını düşündüklerinden, aslında bu onların istediği bir durumdu.

Yabancılar Ermenilerin başına gelen bu olaydan dolayı, Zaptiye Nazırı Nazım Paşa ve polis teşkilatını olaya göz yummak ve engel olmamakla suçladılar. Nazım Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırarak Beyrut'a vali yapan Sultan, Sadrazam Said Paşa'yı da görevden alarak yerine Kamil Paşa'yı getirdi. Ardından da devletlerin tekliflerini kabul ettiğini ve ıslahatları uygulama komisyonunun kurulacağını içeren Hatt-ı Hümayun (Padişah Fermanı) yayınladı. Ermeni ayaklanması ve öldürülmeleri haberi Anadolu şehirlerine ulaşınca Müslüman halkın öfkesi iyice arttı.

Bu dönemde İzmirliyan isminde bir Patrik, Ermenilerin emellerine hizmet ettiği için onlar arasında çok seviliyordu. Onların çalışmalarını destekleyen Patrik, ırkçılık ruhunu da canlandırıyor ve böylece Ermeni hareketi ivme kazanıyordu.

Ermeni hareketi sadece Anadolu'yla sınırlı kalmayıp, Kafkas şehirlerinde de yayılmaya başlayınca; endişeye kapılan Rusya, bu gelişmeler karşısında Babıali'ye gelerek, bu hareketin mimarı olarak gördüğü Patrik İzmirliyan'ın görevden alınmasını istedi. Rusya, Kafkaslarda Ermeni eğitiminin başlamasına karşı çıkarak, sadece Rusça eğitim yapılmasını istiyordu. Rusya'nın teklifi Osmanlıların arzusuna da uygun olduğu için, Devlet Patrik'in görevden ayrılmasını bildirdi. 2 Ağustos 1896 (H. 1314) tarihinde Patrik istifa edince, Bursa Başpiskopos'u Bartholomeos onun yerine Patrik olarak atandı.

Bu değişikliğe çok fazla öfkelenen Ermeni İhtilal Cemiyetleri, Sultan'ın sarayına saldırmaya karar verip, gizlice silahlanmaya başladılar. Bu baskının zamanını da, Türklerin karşılık vermesi mümkün olmasın diye, cülus (tahta geçme) törenleri olarak belirlediler. Fakat bu haber bizzat Bartholomeos tarafından Padişah'a ulaştırıldı.

Bu haberi Sultan'a ulaştıranın, Rusya Hükümeti'nin ta kendisi olduğu söylenir.Zira Rusya; Ermeni İhtilal Cemiyetlerinin, Çar II. Aleksandr'ı öldürmekle suçladığı Nihilist gruplarla ilişkileri olduğunu biliyordu. Sultan tedbir alıp, Ermeni asileri engellemek için güvenlik kuvvetlerini uyardı. 26 Ağustos 1896 (H. 1314) tarihinde beklenmedik bir şekilde bir grup Ermeni, ellerinde patlayıcı maddelerle kasasını ele geçirmek istedikleri Osmanlı Bankasını basarak, banka bekçisini öldürdüler. Olay yerine gelen askerlerin bankayı dışarıdan kuşatıp, ateş açmaları üzerine Ermeni grup da aynı şekilde karşılık verdi. Bu olay İstanbul sokaklarında, Ermenilerin Osmanlı Bankasını havaya uçurdukları şeklinde yayılınca, halk galeyana gelerek buldukları yerde Ermenileri öldürmeye başladılar. Üç- dört gün devam eden bu olayda binlerce Ermeni

öldürüldü. Bir çok Müslüman Ermenilerin çoğunu evlerinde saklayıp koruma altına almasalardı; ölü sayısı kat kat artabilirdi. Cami imamları ve din adamları da Ermenilere dokunmamaları yönünde halkı uyarıyorlardı. Özellikle Çerkez asıllı Müşir Fuat Paşa başta olmak üzere, bir çok devlet adamı, yakınlarında oturan Ermenileri koruma altına almışlardı.

Banka olayına karışan ve bir çoğu masum olan binlerce Ermeni'nin öldürülmesine neden olan grup ise, büyükelçilerin aracılığıyla hapisten çıkarılıp, İstanbul'dan uzaklaştırıldılar.

GİRİT İSYANI

Ada halkı ile Devlet arasında, anlaşmazlıkların ortaya çıkması sonucu; Girit Adası hareketlenmeye başladı. İsyan ve huzursuzluk yapılarında mevcut olan Girit halkı arasında ayaklanmalar artık kronik hale gelmişti. Bu Osmanlı Devleti'nden önce de, Romanya'ya bağlılarken de böyleydi.

Bu adada, meşhur Rabad vakası sırasında Endülüs Emevi Devleti Hükümdarı Hakem'in saldırısından kaçan Kurtuba asileri yerleşmişti. Kaçanlardan bir kısmı Fas'a giderken, on küsur bin kişiden oluşan başka bir grup ise doğuya gidip, İskenderiye'ye yerleşerek, burada Abbasi Devleti'ne karşı ayaklanmışlardı. Abbasiler'in Mısır valileri onlarla savaştıktan sonra; onları Mısır'dan, diledikleri gibi yerleşebileceklerini söyledikleri Girit'e sürmüşlerdi. Gidip bu adaya yerleşen asiler, Girit'in bir bölümünde Abdülaziz b. Şuayb el-Belluti'nin başkanlığında kendilerine ait ve yüz seneden uzun süre devam edecek olan bağımsız bir devlet kurdular.

Daha sonraları ordu gönderip, teslim oluncaya dek onları kuşatma altında tutan Bizanslı Rumlar, krallarını esir alıp İstanbul'a götürdükleri gibi, onları da bu adadan kovdular. Geride kalanlar ise Hristiyanlaştırıldı.

Girit'te dış görünüşlerinin de açıkça ortaya koyduğu üzere aslen Arap olup, günümüze kadar da Araplara ait adetlerini sürdüren köylerin halen var olduğu söylenir.

Daha önce, Devlet'in Girit'i nasıl fethettiğini anlatmıştık. Burası Osmanlı Devleti'nin son fethettiği yer olup, bu bölgeyi yenilgiye uğratana kadar tam yirmi yedi sene savaşmaya devam etmişlerdi.

M. 1766 (H. 1180)'de Devlet'e isyan eden bu adaya gönderilen askerler, onları itaat altına aldılar. 1878 (H. 1295) senesinde ikinci bir ayaklanma olunca, Devlet ada halkıyla onlara özel bir kanun hazırlayarak anlaştı. Bu yasaya göre; beş yıllık bir süre için onlara vali tayin edilip; eğer vali Müslüman'sa yardımcısının Hıristiyan olmasına, vali Hıristiyan'sa yardımcısının Müslüman olmasına karar verildi. Yine yöneticiler için de aynı şekilde, yönetici Müslüman'sa yardımcısının Hıristiyan olması veya tam tersinin yapılması kararlaştırıldı.

Adanın seksen sekiz nahiyesi mevcut olup, bunların elli birinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar karışıktı. Yirmi dört bölgede Hıristiyanlar, üç nahiyede ise Müslümanlar meskundu. Adada, sene içinde kırk gün boyunca toplanan Yasama Meclisi'nde sayısı seksen olan üyelerin, kırk dokuzu Hıristiyan, otuz biri Müslüman olup, üyelerin 1/3 'inin oyu olmadan karar verilemiyordu. 1881 (H. 1299) senesinde Hıristiyanlar, kendilerine haksızlık yapıldığı ve meclisteki temsil hakkının ikamet edenlerin sayısına uygun olmadığı gerekçesiyle yasaların düzenlenmesini istediler. Onlara göre; meclisteki Hıristiyan üyeler elli olursa Müslümanların da yirmi beşi geçmemesi gerekliydi. Fakat devlet otuz bir kişi yerleştirmişti. Hiç şüphe yok ki; Girit halkının kendisinden ayrılmaya temayüllü olduğunu bilen devlet, bunu gelecekte oradaki hakimiyetini güven altına almak ve Müslüman azınlığı gözetmek amacıyla yaptı. Bununla birlikte Girit'teki Müslümanların sayısı, halkın üçte birinden az da değildi. Onlar arasında sayısı az olmayan Berka Arapları ve Bosna- Hersek ile Bulgar Müslümanlarından da çok sayıda topluluk vardı.

Girit'teki Hıristiyanlar, adanın idaresindeki mali düzenlemeler yüzünden Devlet'le anlaşmazlığa düşünce, tartışma 1887 (H. 1305) senesinde iyice şiddetlenip, Sultan Abdülhamid, Müşir Şakir Paşa'yı durumu düzeltmesi için adaya gönderdi. Şakir Paşa güç kullanmadan tartışmanın çözülemeyeceğini anlamıştı. İsyan eden Hıristiyanlar, vergi vermeyi reddedip, çoğunluğunu Hıristiyanlar'ın oluşturduğu köylerdeki Müslümanlara saldırdılar. Şehirlerdeki Müslümanların sayısı daha fazla olduğundan, köylerdekiler de şehre göçmeye başladılar. Rum çeteleri üzerine askeri kuvvetler gönderen Şakir Paşa onları dağıttı ve Atina'da bulunan bir grup, Girit'e gönüllü fedailer ve silahlar göndermesine rağmen, burada sükuneti sağlamayı başardı. Osmanlı Devleti'nin Girit asilerini perişan ettiğini gören Yunanlılar galeyana gelerek, Hanya ve Kandiye şehirlerindeki Türklerin Rumlara saldırmasından dolayı, Hıristiyanları himaye etmek gerekçesiyle, hükümetlerinden Girit Limanı'na donanma göndermesini istediler.

İşin vahametini anlayan Devletler, Suda Limanı'na savaş gemileri gönderip, 3 Şubat 1897 (H. 1315) de adaya asker sevkiyatı yaptılar. Almanya ve Avusturya'nın katılmadığı bu hareketi İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya devletleri üstlendiyse de; diğer devletlerin yaptıklarına güvenmeyen Ruslar; 10 Şubat'ta Albay Vassos'u ordu içerisinden birkaç tabur asker ve gönüllü bir grup halkla birlikte oraya göndermeyi tercih ettiler. Yunan donanmasıyla hareket edip, Hanya yakınlarına gelen bu asker ve gönüllüleri, diğer devletler geri dönmeleri konusunda uyarıp, gemilerine ateş açılarsa da; onlar adanın içlerine doğru kaçarak, Girit'in Yunan Krallığı'na bağlandığını ilan ettiler.

Bu olaylar sırasında Osmanlı Devleti de Yunanistan'a savaş açıp, yüz elli bin askerle Müşir Edhem Paşa Yunanlılara saldırınca, iki ay

geçmeden Yunan ordusu durmadağın oldu. Şayet Rus Çarı, Sultan Abdülhamid'e Yunanlıları bağışlayıp, savaşı durdurmasını rica ettiği bir telgraf çekmeseydi; Türkler Atina'ya girip, Yunanistan'ın tamamını ele geçireceklerdi. Sultan'ın, Çar'ın ricasına olumlu cevap vermesi üzerine kurulan anlaşma komisyonunda, uzun müzakerelerden sonra, zafer kazanmasına rağmen Osmanlı ordusunun hiçbir kazanç elde edemeden, Yunan şehirlerinden çekilmesine karar verildi. Bu kararın dayanağı, Avrupalıların şu kuralıydı: "Hilal'in Haç'tan aldığı şeyler geri iade edilmelidir. Haç'ın Hilal'den aldığı şeylerin ise iade edilmesi gerekmez." Bu harbin neticesi; Türkiye ve Yunanistan arasındaki bazı sınırların düzenlenmesi oldu. Zaten Osmanlı Devleti'nin isteği; sadece iki köyden ibaret olan Teselya'nın kendisine geri verilmesiydi. Fakat diğer Devletler, mağlup Yunan Devleti'ni, Osmanlı Devleti'nin harcamalarını karşılamak amacıyla dört milyon Cüneyh savaş tazminatı ödemeye zorladılar.

Osmanlı Devleti bu savaşta, inkar edilemez bir moral kazandı. Çünkü iki ay gibi bir sürede, tüm Yunan şehirlerini ele geçirmekle kalmayan Osmanlı ordusu, insanı hayranlık ve şaşkınlık içinde bırakacak bir hızla dağlar aştı.

Bu vakitten itibaren Ermeni hareketleri zayıflayınca, Devlet birkaç sene Ermeni problemlerinden uzaklaşıp rahat nefes aldı. Diğer devletler de Ermenilerin isteklerine dayalı programın uygulanması ile ilgili taleplerine ara verdiler.

Girit Adası'na gelince; Müslümanları tüm köylerden çıkaran Hristiyanlar, ağaçlarını kökünden sökmüşler, evlerini yerle bir etmişler ve onları şehirlere sığınmak zorunda bırakmışlardı. İki grup arasındaki düşmanlık büyüyünce, Müslüman Giritliler Bingazi Arapları ile birlikte, Kandiye'deki Hıristiyan mahallelerine hücum ederek buraları yakıp, Hristiyanlara saldırdılar. Bu olayın bir benzeri Ada'nın başkenti Hanya'da da vuku buldu. Devletler taraf tutarak; Osmanlı Devleti'ni, Girit'ten askerlerini çıkarması veya Ada'nın bağımsızlığını ilan etmesi konusunda uyardılar. Eğer bunu bir defada yapmayı kabul etmezse, zaten yavaş yavaş aynı sonuca ulaşmayı istemiş olacaktı. Devletler, Yunan Kralının oğlu Prens Yorgi'yi oraya getirip, vali yaptılar. Bu durum Sultan Mehmed Reşat dönemindeki Balkan Harbi'nin sonuna kadar devam edip, daha sonra Girit'in Yunanistan'a bağlanmasına karar verildi. Bir çok sıkıntılara boyun eğen Girit'teki Müslümanların büyük bir kısmı, Osmanlı şehirlerine göç etti. Şam'a ulaşan bazı gruplar da, orada Salihiyye bölgesindeki mahallelerine yerleştiler. Değişik bölgelere dağılan başka gruplar olduğu gibi, İskenderiye'ye giden insanları Devlet, Berka'da Cebeliahdar'da yerleştirdi. Fakat onların asıl büyük göçü, I. Dünya Savaşı'ndan sonra oldu. 1923 (H.1343)'de Lozan Konferansı toplanıp, Türk- Rum azınlık değişimi kararlaştırılınca Rumeli (Yunan şehirleri, Adalar ve Girit)' deki Müslümanların tamamı çıkarılıp, Türkiye'ye yerleştirilirken; bunun

karşılığında istisnasız Anadolu'nun tüm şehirlerindeki Rumlar da çıkarıldı. Sonuçta Türkiye'de hiçbir Rum, Yunanistan'da da hiçbir Müslüman kalmadığı gibi; bununla birlikte emlak ve arazi değişimi de gerçekleşti. İstanbul'daki Rumlar ise bu değişimin dışında tutuldu. Lozan Konferansı'na katılan Devletler; Rumların eski başkenti olan İstanbul'un Hristiyanlardan arındırılmasını istemediklerinden, İstanbul'da sayısı yüz elli bini bulan Rumlardan gönüllü olanların, orada kalabileceklerini söyleyip, bunun karşılığında da Batı Trakya (Edirne'nin batısında kalan şehir) Türklerinin de yerinde kalmasını karara bağladılar. Çünkü sayı olarak bu şehirde çok olan Türkler, göç etmek istemiyorlardı.

Rodos ve çevresindeki adaların haricinde Yunan adaları ile Girit'te hiçbir Müslüman kalmadı. İtalya'nın Trablusgarp savaşında işgal edip, sonra kendisine bağladığı bu adalar Türkiye veya Yunanistan'a bağlı olmadıklarından buralarda azınlıkların değiştirilmesi söz konusu olmamıştı. Halen İtalya'nın hakimiyeti altında olan Rodos Adası'nda on bin, diğer adalarda da bin küsur kişi yaşamaktadır.

Endülüs sayfası kapandığı gibi, Müslümanların üç defa hakim olduğu Girit sayfası da kapandı. Bu üç hakimiyet şu dönemlerde olmuştu:

1- Şam'daki Emevi Devleti zamanında

2- Abdülaziz b. Şuayb komutası altında, Kurtuba asileri işgal ettiğinde

3- Osmanlı Devleti döneminde.

Toprağın ve üzerindekilerin son sahibi Allah'tır.

Girit Müslümanlarının aydınlarından iki kişi tanıdım.

Birincisi; Ahmed Nesimi Bey: Savaş günlerinde Osmanlı Hariciye Nazırı olan Ahmed Nesimi, en değerli kardeşlerimden olmakla birlikte, hayatımda tanıdığım örnek ve yüce ahlak sahibi insanlardan da birisidir. Bunun yanında zekası ve anlayışı da çok güçlü bir insan olup, Girit olaylarını bana o anlatmıştı.

İkincisi; Fazıl Bey: Kandiye Müslümanlarının aydınlarındandı. Bir defasında Girit'in güzelliği, toprağının verimi, meyvelerinin lezzeti ve yeşilliklerinin bolluğu hakkında anlatılanların doğru olup olmadığını ona sormuştum. Bana dedi ki: "Bu işittiklerinin tamamı doğrudur, hatta belki daha da güzeldir Girit. Fakat dünyada onun halkından daha kötü bir halk yoktur. Girit'te Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan asilerin liderlerinden olan meşhur Yunan Bakanı Venizelos, bakan olduğunda, Yunan Kralı Konstantin'i indirmek için İtilaf Devletleriyle işbirliği yapıp, ömrünün son günlerinde, yaşı da oldukça ilerlemişken Yunan hükümetine baş kaldırdı."

Sultan Abdülhamid zamanında Makedonya'da durum kötüleşti. Bunun nedeni de; yerini korumaya çok önem veren Sultan'ın, olayları kaygılı bir şekilde gözünde büyütüp, problemlerin çözümünü kolaylaştıracaklarını düşündüğü casuslarını çoğaltmasıydı. Halk arasında

yayıldığı gibi, Sultan'ın onların raporlarına göre hareket ettiği yanlıştır, bilakis Sultan onların çoğunun ortaya attıkları şeylere güvenmiyordu. Fakat Sultan'ın casusların haberlerine çok önem verdiği düşüncesi, halkın kalbinde korku uyandırıyor, daima endişe içinde olup, casuslarla ilgili rivayetleri abartmalarına yol açıyordu. Hükümetin itibarı zedelenmişti ve Sultan'ın affına, yumuşaklığına, cömertliğine ve ihsanlarına rağmen halkın geneli bu duruma kızıyordu. Sultan'ın gerçekte yaptıklarının tam tersi bir imaja sahip olmasının nedeni de; casusların çokluğu ve onun yanında itibar görmeleriydi. İnsanlar memleketteki aksiliklerin nedenini; idarenin kötü olmasına ve casusların yayılıp, hürriyetlerin kaybolmasına bağlıyordu. Bu sınırlı ölçüde doğru olsa da; tümüyle doğru olamazdı. Çünkü ülkedeki kötü durumun harici ve dahili sebepleri olup, casuslar konusu bunlar içinde anılmaya değmezdi.

İç sebepler şunlardı:

1- Eğitim seviyesinin olması gerekenden düşük olup, cehaletin yayılması.

2- Ülke halklarının çeşitli gruplara ayrılıp, her birinin diğerinden farklı hedefleri olması.

3- Osmanlı Devleti'nin yok olmasından başka bir şey istemeyen ve bunun için çalışan düşmanlar.

4- İnsanların kalbinde Devlet'e karşı güvenin kalmaması. Bu da Devlet'i kendisinden ümit kesilmiş, iyileşmesi mümkün olmayan bir hastaya benzetmelerinden kaynaklanıyordu.

Harici sebeplere gelince; Avrupalı Devletlerin bu Devlet'in topraklarına göz dikmesi en önemli sebepti. Bu devletlerin her biri bu mirastan bir pay almak istiyor ve hedeflerine ulaşmak için göz diktikleri yerlere ajanlarını gönderiyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin karşılayacağı oklar sayılamayacak kadar çoktu. Fakat Osmanlı Devleti'ndeki Müslümanlar, bu devleti tek sığınak yerleri olarak gördükleri için onun ömrünün sona erdiğine inanmak istemiyorlardı. Bir yandan ülkenin bu durumuna ah vah ederlerken, bir yandan da durumu düzeltmeye çalışıyorlardı. Düzelmenin imkansız olmadığını, Devlet'in ayağa kalkıp, eski günlerine dönmeye gücü olduğunu zannediyorlardı. Bunun da Sultan'ın uyguladığı siyasetten, işleri tek elden yürütmekten vazgeçmesi, casuslara önem vermeyi bırakıp, saltanatının ilk günlerinde uygulanmasına başlanıp da, otuz senedir uygulanmayan Kanun-i Esasi'yi ülkede yeniden uygulamaya koyması ile olabileceğine inanıyorlardı. Gençler ise memleketin düşüşten kurtulmasının yolunun özellikle Kanun-i Esasi'nin eski konumuna getirilmesi ve millet meclisi seçimlerinden geçtiğini düşünüyorlardı. Bu dönemde hürriyet aşkıyla dolu olan pek çok şahsiyet, ülkelerinden ayrılıp, Paris'e yerleşerek, burada Abdülhamid hükümetini tenkit eden ve yeni nesle isyan propagandası

yapan yazılar yayınladılar. Abdülhamid Avrupa'da itibarını sarsan bu grubu susturmaya çalıştı. Bu gençlerin bir çoğunu yüksek mevkilere getirerek veya maddi imkan ve bağışlarda bulunarak ikna etmek mümkün olmakla birlikte, grup içinde tam aksine Sultan'ın susturamadığı, kendilerine sunulan mal, mülk ve mevkileri reddederek, çalışmalarına devam edenler de vardı. Bunların başında da "Meşveret" ismiyle çıkardığı gazeteyi gizlice Osmanlı Devleti içine sokup, kendisi Paris'te yaşayan Ahmed Rıza Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden olup, kısa süre sonra Mustafa Kemal'in idam ettiği Doktor Nazım ve diğerleri de vardı.

Abdülhamid'in düşürülmesini isteyen Ermeni Cemiyetleri doğal olarak, vatanlarından Avrupa'ya göç edip, burada Türkiye'de Meşrutiyetin ilanı edilmesi için çalışmalarda bulunan bu Türklerle ilgileniyorlardı. Suriye Hristiyanları da bu harekete iştirak etmişlerdi. Gerçekte amaçları birbirinden farklı olan bu gruplar, bir noktada birleşiyorlardı. O da; Sultan'a karşı olmak ve onu tahttan indirmeye çalışmaktı. Son olarak kendilerini bu işe adayan bazı Türk gençleri, Selanik'te "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adı altında gizli bir cemiyet kurdular. Devletin sıkı kontrolüne rağmen, samimi vatandaşlarını hepsini cemiyetlerine çekmeye başladılar. Hatta Devlet'teki bazı görevliler de onlara katıldı. Şüphe çekmesin diye mason localarında toplanıyorlardı. Bu gizli cemiyetin en önemli çalışması; Sultan'ın indirilmesi için ellerindeki gücü artırmak amacıyla, ordudan birilerini aralarına çekmeye yönelikti. Nitekim Cemiyet çok sayıda subayı içine almaya muvaffak oldu. Bu arada Bulgar ve Yunan Cemiyetlerinin Rumeli'deki çalışmaları kesintisiz devam ediyordu. Devlet'in Rumeli'yi onlardan temizlemek için sevk ettiği askerler, Selanik civarında çalıştıklarından, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin bu ordunun askerlerine ulaşmaları kolay oldu. Onları, Yunan ve Bulgar grupların, vatandaşlarının huzur içinde olacağı güzel bir idare istediklerinden dolayı isyan çıkarıp ayaklandıklarına ve Abdülhamid'in saltanatının gölgesinde böyle bir idarenin olmayacağına ikna ettiler. Eğer onu yerinden indirmek ve diğer medeni Krallıklarda olduğu gibi Kanun-i Esasi'yi saltanatın önüne geçirmek mümkün olursa,bu huzursuzlıklar kendiliğinden bitecek ve tüm kavimler sükunete kavuşup, böylece Osmanlı Saltanatı da yıkılmaktan kurtulacaktı. Askerlerin çoğu akla çok uygun gelen bu görüşleri benimsediler. Çünkü Hristiyan Rum, Bulgar ve Sırplar da ayaklanmalarının sadece kötü idareden kaynaklandığını, hedeflerinin yönetimin düzeltilmesi olduğunu, ancak o zaman itaat edeceklerini iddia ediyorlardı.

Tüm bu iddialar doğru değildi. Tam aksine hakikatte onlar için Osmanlı yönetiminin düzelip düzelmemesinin bir önemi yoktu. Bulgarlar, kendilerinin oturduğu bölgelerin Bulgaristan'a katılması, Yunanlılar da kendilerinin çoğunlukta olduğu bölgelerin Yunanistan'a katılması için uğraşıyorlardı. Bunu gerçekleştirmeye güçleri yettiği müddetçe, Türklerin hükmü altında kalmaya asla razı olmayacaklardı.

Türk gençler arasında Bulgar ve Yunanlıların bu sözlerine inananlar olduğu gibi, inanmayanlar da vardı. Fakat kurtuluş yolu; Meşrutiyet'in yeniden ilanı ve diğer ülkelerde olduğu gibi, meclisin saltanatın üstünde söz sahibi olmasından geçiyordu.

Başlayan bu hareketin Rumeli'de konuşlanan ordu içine sirayet ettiği haberi Sultan'a ulaşınca, durumu inceleyip, Komutan İsmail Mahir Paşa başkanlığında bir teftiş heyetini hareketi kontrol etmek üzere gönderdi. Geri dönen heyet Sultan'a; subayların çoğunun İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdiğini, tehlikenin büyüdüğünü, deliğin büyük yamanın küçük olduğunu rapor ettiler. Rumeli Vilayetleri Genel Müfettişi olan Hüseyin Hilmi Paşa da Sultan'a ordudaki bu hareketin büyük olduğunu yazarak, Kanun-i Esasi'yi ilan etmesini salık verdi.

Bu esnada Enver Bey Selanik civarına gidip, bir grup askerle isyan çıkardığında aynı zamanda Niyazi Bey de Manastır'ı ele geçirip, neredeyse Kanun-i Esasi'yi ilan ediyordu.

Enver ve Niyazi Bey'in çıkardığı isyanlar, İttihat ve Terakki Partisi'nin direncini artırdı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın etrafında toplanıp, Selanik'i ele geçirdikten sonra Kanun-i Esasi'yi ilan etmek istediler.

Bu haber Sultan'a ulaştığında, konu hakkında istişare ettiği Sadrazam Arnavut Ferit Paşa, fitnenin durması için Meşrutiyeti ilan etmesini önerdi. Aynı şekilde Şeyhülislam Cemaleddin Efendi de bu ilanın gerekli olduğunu açıkladı. Bilindiği gibi bu tehlikenin gidişatını çok iyi bilen Sultan'ın Müsteşarı Ahmed İzzet Paşa bütün gücüyle Meşrutiyetin ilanına karşı çıktıysa da; vezirlerin tamamı ona ayak dirediler. Ahmed İzzet Paşa'nın bizzat kendisi, I. Dünya Savaşı'nda Cenif'de bir araya geldiğimizde bu satırların yazarına " Meşrutiyet'in ilanında birinci derecede etkili kişi Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'dir." demişti.

Küçük Hüseyin Paşa da Sultan'a, kararlılığını sürdürüp, bu hareketi güç kullanarak ortadan kaldırmasını tavsiye etti. Fakat merkezi Edirne'de bulunan II. Ordunun da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldığı haberinin gelmesi vezirlerin hepsinin kalbine korku düşürünce geri dönerek Sultan'a bu büyük felaketten kurtulmak için Meşrutiyet'i ilan etmesini salık verdiler. Gerçekte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindeki güç cılız olup, ordunun çoğu Sultan'a itaat etmekteydi. Fakat Cemiyet asıl psikolojik açıdan güçlüydü. Çünkü halk, hatta Yıldız Sarayı'ndakiler bile devletin Meşrutiyet'i ilan edip, millet meclisini toplamaktan başka bir kurtuluş çaresi olmadığı inancındaydılar.

Özetle Sultan Abdülhamid, Meşrutiyet'i ilan ederek, mebusların seçilmesini ve Küçük Said Paşa'nın da yeni kabinenin başına geçmesini emretti. Said Paşa Kanun-i Esasi'ye aykırı olarak, bakanların seçilmesinde Sultan'ın bazı haklarını devretmesini isteyince, mecliste bu yüzden anlaşmazlık çıktı ve bu durum kabinenin istifasına yol açtı.

Sultan'ın sadarete Kamil Paşa'yı getirmesinin ardından yeniden kabine kuruldu. Bu kabine içerisinde kıymetli şahsiyetler vardı: Harbiye Nazırı Arnavut Recep Paşa, Adalet Nazırı Hasan Fehmi Paşa ve diğerleri. Kamil Paşa kabinesi; Bulgaristan'ın tam bağımsızlığı, Avusturya'nın Bosna-Hersek'in kendi bölgesine katıldığını, Rumların da Girit Adasının Yunanistan'a katıldığını ilanları gibi çok önemli olaylarla karşılaştı.

Bulgaristan Prensi Ferdinand, Sultan Abdülhamid'e 5 Eylül 1908 (H. 1326)'de yazdığı bir yazıyla, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti buna cevaben Bulgar Hükümeti'ne, Berlin Anlaşması'na aykırı davranamayacağını yazmakla birlikte, ayrıca Bulgaristan'ın anlaşmayı bozan bu çıkışını görüşmek üzere Devletleri de kongre yapmaya çağırdı. Bununla birlikte, kendisine dostluk gösterip, mali ödemelerini yapması ve Bosna'ya bağlı Yeni Pazar sancağını da geri vermesine rağmen, Avusturya-Macaristan'ın Bosna- Hersek'i kendi topraklarına katması konusunu da gündeme taşıdı.

Bu esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Kamil Paşa kabinesi arasında içişleri konusunda anlaşmazlık çıkmıştı. Çünkü Cemiyet bürriyetin ilanını sağlamıştı ve doğal olarak da hükümeti baskı altına almak istiyordu. Fakat görüşlerin farklılığından kaynaklanan tartışmalar yaşanmadan bunun gerçekleşmesi mümkün değildi. Halk mebus seçimi ile meşguldü ve her ülkede olduğu gibi seçimler konusunda görüşler bir noktada birleşmiyordu. Bu durum sonunda Kamil Paşa kabinesinin düşmesine yol açtı.

Millet Meclisi toplanıp, Sultan Abdülhamid açılışı gerçekleştirmiş ve Anayasa'ya bağlılık yemini etmişti. Fakat İttihat ve Terakkicilerin de içinde bulunduğu mebuslar arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden neredeyse Meclis toplanamayacaktı. İttihat ve Terakki mebusları, tam merkeziyetçilik prensibi, yani her türlü idarenin devletin merkezinde toplanıp, ıslahatların hepsinin de bu esasa göre yapılmasını esas alıyorlardı. Fakat şu açıktır ki; böyle bir prensip, hakimiyeti tümüyle saltanatı da ellerinde bulunduran Türk unsura vermiş oluyordu. Bu sebeple haklarının çiğnediğini düşünen Arap, Arnavut, Rum ve Ermeniler buna karşı çıkıp, "Hızbu'l Ehrar" adıyla yeni bir grup kurdular. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mukavemet gösteren Türkler de onlara katıldı. Kamil Paşa meselesinde iki grup arasında çıkan anlaşmazlıkta da İttihatçılar galip geldiler.

Böylece Kamil Paşa kabinesi'nin düşmesi gerçekleşince, onun yerine Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi geldi. Onun sadareti döneminde Bosna-Hersek konusunda Türkiye ile Avusturya'nın arası devletlerarası konferans yapılmadan düzeldi. Çünkü Türkler devletlerarası konferans yapılınca kendileri aleyhine yeni kapıların açılmasından korkuyorlardı. Yeni Pazar sancağını yeniden elde eden Devlet, Bosna'da Osmanlı Devleti'nin kendisine ait topraklar karşılığında iki buçuk milyon Cüneyb ödenmesini istedi. Bosna-Hersek'teki dini teşkilatların, eskiden olduğu gibi Osmanlı

Devleti'ne bağlanmasına karar verildi. Osmanlı Devleti Avusturya ile ticari anlaşma imzaladıktan sonra, Bulgar meselesine döndü. Uzun tartışmalar ve anlatması uzun sürecek mali görüşmelerden sonra 19 Nisan 1909 (H. 1327)'da anlaşma imzalandı. Bu anlaşma, Bulgaristan'daki Müslümanların hakları, vakıfları ve dini müesseseleri ile ilgili konuları içeriyordu. Böylece Osmanlı Devleti'nin iki mesele yani; Bulgarların tam bağımsızlığı ve Bosna-Hersek'in Avusturya'ya katılması konularında gönlü rahata kavuştu.

Fakat saltanatın ortasında cadı kazanı kaynıyordu. Grupların sayısı çoğalmış, hürriyetin ilanıyla birlikte herkes içindekini ortaya koymuştu. Kanun-i Esasi'nin birleştirici bir rol oynaması ve hiçbir grubun diğerine üstünlüğünün olmadığını anlatan "İşte bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir" (Müminun 52) ayetinin çizgisinde gitmesi gerekiyordu. Lakin bu yeni düzenin akibeti; Osmanlı Devleti'ni oluşturan milletlerden her birinin mümkün olsun veya olmasın çeşitli yollarla kendisini saltanattan ayırmaya çalışması oldu.

Bu durum devletin bölünmesinden ve Osmanlı birliğinin bozulmasından korktuğu için Anayasa'nın ilanını geciktiren Abdülhamid'e bahane oldu. Çünkü devlet korkusundan başka hiç bir şeyin birleştiremeyeceği değişik milletlerin, içlerinde gizledikleri kavmiyetçilik duygularını hürriyet ortamında ortadan kaldırmak mümkün değildi.

Lakin İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, bütün iyi niyetlerine rağmen tecrübesizdiler. Başlarında bulunanların çoğu, işleri iyi bilmeyen, olaylara vakıf olmayan gençlerdi. Onların en büyük başarıları; beklenmeyen- hatta kendilerinin de beklemediği bir şekilde saltanat ipini ele geçirmeleri oldu. Bununla zafer sarhoşu olup, kendilerinden başkalarını hafife alarak, her şeye güçlerinin yeteceğini zannettiler. Fakat hala zorluklarla karşı karşıyaydılar ve onları karşı koyamayacakları bir son bekliyordu. Önlerinde büyük bir felaket olarak; her biri Osmanlı Devleti'nin bölümlerinden birine gözünü dikmiş bulunan bölge halklarını kışkırtan Avrupalı Devletlerin entrikaları vardı. Bu artık müzmin bir hastalık haline gelmişti. Yabancılar bu isteklerinden vazgeçmiyorlar, yabancı devletlerin kendi topraklarında etkisi olmasına alışmış halklar da yanlış olmasına rağmen onların bilelerine boyun eğiyorlardı.

Bu yüzden yabancıların önüne set çekebilmek için devletin daha kuvvetli, daha ileri, daha huzurlu ve bütün büyük devletlerden daha zengin olması gerekiyordu. Bilindiği gibi bu şartlar da Osmanlı Devleti'nde yoktu.

Bu saltanat içerisindeki tüm milletlerin farklı hedefleri vardı. Rumlar memlekette eskiden sahip oldukları krallıklarını unutamayan büyük bir bölümdü. Onların tüm davranışları, biricik hedefleri olan İstanbul'u ele geçirip, kaldıkları yerden devam etmeye ve Türkleri oradan Asya'ya kovmaya yönelikti. Ermenilerin tek hedefi; Anadolu'da eskiden sahip oldukları yerleri yeniden almak, Bulgarların isteği ise; Makedonya'nın

yeni Bulgar Hükümetine katılmasını sağlamaktı. İşte Hristiyanlar açısından durum böyleydi.

Müslümanlar açısından da duruma bakarsak; Türk, Arap, Kürt, Arnavut ve Çerkezleri bir araya getiren ortak payda din birliği olup, eğer din birliği olmasaydı, bu saltanat asırlar öncesinden yıkılırdı. Fakat bir yandan içeride kötü idare, diğer yandan dışarıdan yabancıların tuzakları, Arap ve Arnavutların çoğunu din birliğine rağmen, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için mücadele etmeye sevk etti. Bu durum Arnavutlarda Araplardan önce başladı. Devlet asileri susturmaya çalıştıysa da; bu büyük orduların harekete geçirilmesini gerektirdiğinden, kanlı çatışmalar yaşanıp, böylece Arnavutların Devlet'e nefreti büyüdü.

Araplara gelince; onlar tüm diğer topluluklardan çok olmalarına rağmen, Türklere tanınan imtiyazlar kendilerine tanınmadığından, Türklere karşı kıskançlık besliyorlardı. Türkler, Arapların saltanata karşı görevlerini yapmadıklarını düşündüklerinden, onların kendileriyle tam bir eşitliğe sahip olamayacaklarını iddia ediyorlardı. Arap bölgelerin pek çoğunda zorunlu askerlik hizmeti yerine getirilmiyor, hatta bunun yanında buradaki yöneticiler, halkın itaat ettirilmesi için Devlet'ten asker istiyorlardı. Araplarla Türkler arasındaki bu tartışma bitmeyip, aksine Devlet'in zayıflamasıyla daha da artarak, bir çok olayda da kendini gösterdi. Fakat iki grup arasında felaket volkanının patlamasına engel olan tek şey; sadece İslam topraklarının yitirilmesinden korkulması idi, başka bir şey değil.

I. Dünya Savaşı'ndan önce İngilizler, Arap gençlerinin bir kısmını şahsi menfaatleri, bir kısmını da ikna yoluyla kandırmayı başardılar. Abbasiler ve Emeviler gibi yeni bir devlet kuracaklarını söyledikleri Arapları, onları eski şereflerine kavuşturup, Türklerin düzenlenmesi ve yönetimini iyi yapamadıkları şehirlerinin imarına da yardımcı olacaklarını söyleyerek aldattılar.

Araplar arasında sayısı az olmayan bir grup, tüm kalpleriyle Osmanlı'dan ayrılmayı düşünüp, bunun için fırsat kolluyordu. Bu; Arapların çoğunun görüşü böyledir, demek değildir. Bilakis gerçekte Arapların ileri gelenleri, Araplarla Türkler arasında ayrılık olursa, Arap bölgelerin Fransız hakimiyeti altına gireceğini düşündüklerinden; yabancıların hakimiyetinden korkarak, ehven-i şerri seçip, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde kalmayı tercih ediyorlardı.

Evet, eğer Avrupa Devletleri kesin olarak Arapların bağımsızlığına saygı gösterip, topraklarını bölerek ele geçirme niyetinde olmasalardı; hiç şüphesiz Araplar,Türklerden ayrılıp, kendi bağımsız devletlerini kurmayı tercih ederlerdi.

Fakat Arapların ileri gelenleri, yabancı ülkelerin onların bölgeleri ve topraklarını bölme konusundaki ihtiraslarını ve ne kadar anlaşma yapılırsa yapılsın, Müslüman Devletler karşısında Hristiyanların anlaşmaya

uymayacaklarını iyi biliyorlardı. Bu anlayış, tecrübesiz olanlar ve İslam birliğine önem vermeyenler hariç tüm Araplarda yerleşmişti. Bu birliğe önem vermeyenlerin bir kısmını da İngilizler, propagandalarını yaymaları için para karşılığında kullanıyorlardı.

İttihatçılar kötü uygulamaları ve düşmanlarını hafife almaları ile, saltanat içerisindeki Türk olmayan milletlere, kendileri aleyhinde yardım etmiş oluyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti içine halkın hoşlanmadığı pek çok kötü unsur katıldığı gibi, hükümette görevli olan çoğu kişi, yeni hükümet tarafından görevlerinden uzaklaştırılıp, onların yerine kendi gruplarından gençler yerleştirildiler. Saltanatta etkin konumdaki çoğu kişi, onlara kızıyordu; çünkü kendilerinin geçim sebeplerini de ellerinden almışlardı. Düşünceler değişip, kinler pekişince, daha önceki ileri gelenler "Ricat" adı verilen yeni bir fırka oluşturup, gazeteler yayımladılar ve çevrelerinde halktan pek çok kişi toplandı.

İttihatçılar Avrupalı görünüp, din işlerinde gevşek davranarak, bazen de din karşıtı konuşmalar yapınca, alimlerin çoğunluğu ve İslami Prensiplere önem verenler, İttihat ve Terakki'ye karşı kurulan bu gruba yöneldiler ve Şeyh Derviş Vahdeti başkanlığında bir topluluk oluşturup, "Vahdet-i Muhammediyye" adını koydular. Ahrar fırkası, İttihat ve Terakki'ye karşı tek elden mücadele etmek için bu fırkaya elini uzattı. Tedbiri elden bırakıp, kendilerine güvenerek düşmanlarını hafife alan İttihatçılara karşı muhalefet sertleşti. Gazetelerde münakaşalar çoğalıp, fırkalar arasında düşmanlıklar da arttı.

İnsanlar 8 Nisan 1909 (H.1327)' de Serbesti Gazetesi Yazarı Hasan Fehmi Bey'in Beyoğlu'ndan İstanbul'a dönerken, Galata Köprüsü'nde, öldürüldüğü haberiyle sarsıldılar. Bu yazar İttihat ve Terakki'nin en büyük düşmanlarındandı. Cinayeti işleyen kişiyi İttihatçıların gönderdiği söylendiği gibi, Vahdeti fırkasının onu öldürttüğü de söylenmekte ve öldürme sebebi olarak da şu gösterilmektedir: Kanun-i Esasi ve eski düzene dönme konusunda onunla görüşmelerde bulunmuşlar, o onların tuzağına düşmeyince de, hükümete sırlarını ifşa etmesinden korkarak ondan kurtulabilmek amacıyla onu öldürmüşlerdir. Bu yazarın öldürülmesi konusunda değişik düşünceler ortaya çıktı. Meclisten altı mebus, Dahiliye Nazırına bu konu hakkında soru önergesi verdiler. İstanbul'da endişe doruğa çıktı. Vahdetiler, ordudan birkaç taburla birleştiler. Sultan Abdülhamid bu olayda bizzat kendisinin veya yardımcıları vasıtasıyla etkisi olmakla itham edildi. Halk bir şey hissetmedi ancak askerler, Ayasofya Meydanı'nı doldurarak, hükümetin düşmesi ve Meclis Başkanı Ali Rıza Bey'in azledilmesi yönünde sloganlar attılar. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin öldürülmeleri için kendilerine teslim edilmelerini istiyorlardı.

Bazı din adamları, askerlere halkın kalbine girebilmeleri için; şeriatın iadesi ve Kanun-i Esasi'nin kaldırılması yönünde bağırmalarını

telkin ettiler. O vakit İttihat ve Terakki Cemiyeti binasına, Tanin Gazetesi idare binasına, Askeri Kulüp ve Kadınlar Kulübüne hücum ederek, oraları yağmalayıp her şeyi alt üst ettiler.

Ordu subaylara karşı ayaklanıp, üç yüz subayı öldürdüler. Çok sayıda subay İstanbul'dan kaçtığı gibi, geride kalanlar da saklandı. Ordu daha sonra Cemiyet'te tanınmış İttihatçıları öldürmek için, Mebusan Meclisi'ne saldırdı. Fakat İttihatçı Mebuslar, ayaklanmayı ve şeriat ismi altında kendilerini kamufle eden Ricat Fırkacıların gerçek niyetlerinin kendilerini öldürmek olduğunu öğrendiklerinden, meclise gelmediler. O gün Lazkiye Mebusu ve Dışişleri Komisyonu Başkanı Emir Muhammed Arslan Meclis'e gelmekle hayatının en büyük hatasını yaptı. Çünkü o tanınmış İttihatçılardandı. Önce gitmemeye karar verdiyse de, sonradan görevini yerine getirmek için oraya gitmişti. Ona isyancıların; halklarını korumak isteyen yabancıların şehre girmeleriyle birlikte, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin düşmesine de yol açacak bir katliama sebep olacakları haberi ulaşmıştı. Fakat amcamızın oğlu, Mebusları Sultan'a şahsi olarak müracaat etmeye ikna etmek üzere gitti. Bu Mebuslar, Sultan'ın sözü ve nüfuzuyla, saltanatı büyük bir vebale sokacak olan ayaklanmayı, sakinleştirmesini isteyeceklerdi. O –Allah rahmet eylesin- Meclis'e ulaştığında, iki yüz mebustan sadece otuz veya kırk tanesinin orada olduğunu gördü. Onlarla konu hakkında konuşup, görüştükten sonra tehlikenin büyüklüğünü Sultan'a haber vermek ve ordu ile halkı sükunete çağıracak kesin emrini bildirmesini istemek için, Yıldız Sarayı'na heyet göndermeye karar verdiler. Meclis bu mühim vazifeyi yerine getirmek için, Muhammed Arslan'ın da içinde bulunduğu on bir mebusu seçti. Çıkıp arabalara bindiklerinde, ayaklanmayı provake edenler onların maksadını anlayarak geri çevirdiler. Bir ara onlar Meclis'in kapısında iken, provakatörlerden bazıları askerlere Muhammed Arslan'ı hedef gösterip ateş açmalarını istediler. Daha sonra Adliye Nazırı Nazım Paşa'yı da öldürdüler. Onların maksadı; Meclis'te iki saattir ölümü bekleyen, bazısı kendisini dışarı atarak, düşüp ayaklarını kıran, bazıları da gözlerden uzak bir yerde gizlenen azaları da öldürmekti. Fakat askerler, Adliye Nazırı ve Lazkiye Mebusu'nu öldürdükten sonra, kendilerine misillemeye yapmak üzere, Sultan'ın emriyle başka bir askeri birliğin geleceğini öğrenince, korkuya kapılarak diğer mebusları öldürmekten vazgeçip, rasgele havaya ateş açmaya başladılar.

Hüseyin Hilmi Paşa ve arkadaşları ise, kimsenin bilmediği bir yere saklanmışlardı. Mahmut Muhtar Paşa, bir İngiliz gemisine sığınmış, onu öldürmek için evine gelen askerler kimseyi bulamamıştı.

Sultan, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa başkanlığında yeni kabinenin kurulmasını emretti. Bu kabinede Yunan'ı mahveden Ordu Komutanı Edhem Paşa ile Zihni Paşa ve Hariciye Nazırı Rifat Paşa'yı eski görevlerinde bıraktı. Aynı şekilde Ziyaüddin Efendi, Şeyhülislamlık görevinde; Ermeni Noradunghian Efendi, Eşgal-i Nafia(Bayındırlık)

Nazırlığında; Halil Hammade Paşa, Evkaf Nazırlığında kaldılar. Adliye Nazırlığı ve Danışma Meclisi Başkanlığı için meşhur Hasan Fehmi Paşa'yı, Dahiliye Nazırı olarak Adil Bey'i, Mahmut Muhtar Paşa'nın yerine de 5. Ordu Komutanı Nazım Paşa'yı tayin etti. Anlattığımız bu isyan 13 Nisan 1909 (H. 1327) tarihinde vuku bulmuştu.

Ertesi gün Meclis toplanmadı fakat kabine oluşturulunca 191 mebus bir araya geldi. Meclis hadiseyi yatıştırmayı hedefleyen ve halkı sükunete davet eden bir genelge yayımladı. Emir Muhammed Arslan'ın naşı büyük bir törenle Beyrut'a gönderilip, onun için eşi görülmemiş bir cenaze töreni yapıldı. Henüz otuz dört yaşında olduğu için, herkes onun sahip olduğu üstün meziyetlere rağmen , genç yaşta ölmesine ağladı. Babası Emir Mustafa Arslan ise, o kadar üzüldü ki; sağlığı bozuldu ve ondan sonra çok yaşamadı.

Bu haber İttihat ve Terakki'nin merkezi olan Selanik'e ulaşınca, başta arkadaşlarının öldüğünü öğrenen subaylar olmak üzere, asker galeyana geldi. 3. Ordu (Selanik Ordusu) ve 2. Ordu (Edirne Ordusu) hiç beklemeden Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a hareket edince, yüreklere korku düştü. Edirne ve Selanik'ten gelen ordunun, gerici isyanı başlatan halk ve askerlerden intikam alacağı düşünülüyordu. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya, İstanbul'da sükunetin tam olduğu ve savaş korkusu bulunmadığına dair haber gönderdi. Tevfik Paşa iç savaş çıkmaması için, karşılık vermemesi yönünde Sultan'a tavsiyelerde bulunmuştu.

21 Nisan'da ordu, Yeşilköy'de toplanınca, onları din adamları ve milletvekilleri karşıladı. Ahmed Rıza Bey'in başkanlığında meclis toplandı. Emirler ve yasaklar ile, Hareket Ordusu adı verilen bu ordunun komutanı olan Mahmud Şevket Paşa'nın asileri cezalandıracağını içeren bir genelge yayımladılar. Başlangıçta bu isyana iştirak etmiş olan Bahriyeliler, karşılarındaki gücü görünce isyandan vazgeçtiler.

Sonuç olarak; ne Tevfik Paşa, ne Edhem Paşa ne de yeni kabineden herhangi birinin niyeti Rumeli'den gelen bu iki orduya karşı koymaktı. Fakat Taşkışla kışlasındaki askerlerden isyan edip, kan akıtan ve daha önce Rumeli ordusuna ateş açanlar, aynı orduyla yaptıkları çatışmada bu kez yenilgiye uğradılar. Aynı şekilde diğer kışlalarda çıkan küçük çatışmalar da Mahmud Şevket Paşa'nın üstünlüğü ile son buldu. Padişah'a bağlı olup, Yıldız Sarayı'nı koruyan yedi bin asker Padişah'ın karşılık verme niyetinde olmadığını anladıkları için Mahmud Şevket Paşa'ya boyun eğdiler.

26 Nisan'da, Millet Meclisi Sultan'ın hal' olunmasına (görevden alınmasına) karar verip, Meşihat makamı şu şekilde bir fetva yayınladı:

"es- Sual: Zeyd- Halife- önemli konularda dini kitaplardan uzaklaşıyorsa, bazen bu kitapların kullanımına engel oluyorsa, Beytülmal'in kullanımında dine aykırı davranıyorsa, sadece kendi arzusuna göre

öldürüyor, sürgüne gönderiyor ve hapsediyorsa, yeminini bozuyorsa, ülkede anarşi çıkarıyorsa, ümmeti bu zarardan kurtarmak caiz olmaz mı? Ümmetin maslahatı onun hal'i(görevden alınması) değil midir? v.s.

el- Cevap: Evet."

35- SULTAN V. MEHMED (REŞAT) (1909-1918)

Şeyhülislam'ın verdiği fetvayla II. Abdulhamid'in tahttan indirilmesi ve V. Mehmed ismiyle Mehmed Reşad'ın onun yerine geçmesi karara bağlandı. Ayan Meclisi'nden Arif Hikmet Paşa ile Aram Efendi, Meclis-i Mebusan'dan da Derac mebusu Esat Paşa ile Selanik mebusu Karaso Efendi'den oluşan bir heyet, Sultan Abdulhamid'e gelerek bu kararı tebliğ etti. 28 Nisan Çarşamba günü akşamı saat 20:30'da Hüseyin Hüsnü Paşa ile Ali Fethi Bey gelerek Sultan'a Selanik'e nakil kararını ilettiler. Hanımları ve iki çocuğu; on altı yaşındaki Şehzade Abdurrahim ve altı yaşındaki Mehmet Abid ile, gece yarısı Selanik'e gönderilen Abdulhamid'in yanında, yolculukta ona eşlik etmesi amacıyla dört erkek ve dokuz da hanım hizmetçi vardı.

Sultan'ın Selanik'e nakledilip kardeşinin tahta geçmesinin ardından başkentte ilan edilen olağanüstü hal kaldırılınca, hayat normale döndü. İsyan çıkarıp kan dökenlerin yargılanması amacıyla toplanan divan-ı harp, bu olaylara karışanların bir çoğunun idamına karar verdi. Şüphesiz insanların çoğu ilk fırsatta Sultan Abdulhamid'in tekrar tahta iade edilmesini istiyorlarsa da; Devlet'in bekası için sükunetin gerekli olduğunu da biliyorlardı.

Balkan savaşları patlak verince Devlet'in İstanbul'a getirdiği Sultan Abdulhamid, Beylerbeyi Sarayı'na yerleşip, ölene kadar orada kaldı (M.1917/H.1335). Benim de katıldığım cenaze töreninde, onun imanının ve İslam'ının sağlam olduğunu bilen halkı, hakkında olumlu şahitlik yaptılar.

Mehmed Reşad tahta geçince, Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin göreve devam etmesini istedi. Fakat gerçek yetki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elinde olduğu için cemiyet ile Hüseyin Hilmi Paşa arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu Paşa, istifa etmek zorunda kaldı.

İttihatçıların yeni hükümeti kurması için davet ettikleri Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, 11 Ocak 1911 (H.1329) tarihinde İstanbul'a geldi. Kabinede Mahmut Şevket Paşa, Harbiye; Talat Bey, Dahiliye; Cavid Bey, Maliye; Rıfat Paşa, Hariciye; Necmettin Molla Bey, Adliye; Amiral Halil Paşa, Bahriye; Halacyan Efendi, Eşgal-i Nafia (Bayındırlık); Şerif Ali Haydar Paşa, Evkaf ve Emrullah Efendi de Maarif

nazırlıklarına (bakanlıklarına) getirildikleri gibi, Kadı Hüseyin Hüsnü Efendi de Şeyhü'lislam'lık görevine getirildi.

Mecliste yeni hükümetin programının okunmasının ardından yapılan oylamada 34 hayır, 21 çekimser oya karşılık; 187 evet oyuyla hükümet güvenoyu almasına rağmen; ipler İttihatçıların elinde olduğu için çekişmeler şiddetlendi. Kabine üyelerinden Hakkı Paşa, Mahmut Şevket Bey ve Halacyan Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programının tepeden tırnağa uygulanması gerektiğini söylüyorlardı. Kabine içinde çıkan bu anlaşmazlıktan ötürü, ittihatçıların ileri gelenleri Hakkı Paşa hükümetinin düşürülmesini istemeye başladılar.

ARNAVUT İSYANI

Bu dönemde baş gösteren Arnavut isyanının temelleri; Berlin Antlaşması'ndan sonra, Arnavut topraklarını bir taraftan Rumlara, diğer taraftan Sırplara karşı savunarak korumak amacıyla kurulan cemiyete dayanmaktaydı. Bu durum Abdulhamid'in ve Osmanlı Devleti'nin politikasına uygun olduğu için Sultan Abdulhamid, maddi yardımlarıyla onları güçlendirip, önemli makamlara getirmiş ve onlara diğer devletlerden daha çok güvenmişti. Özellikle Abdulhamid'in yardımlarıyla ayakta duran bu Arnavut cemiyet, bunun karşılığında; Sırp, Bulgar ve Yunan gibi Balkan milletlerine karşı Abdulhamid'e destek veriyordu. Abdulhamid kendisini sevmeyen Jön Türklerin aksine Arnavutları dost edinmişti. Türklere güvenmediği için saltanat muhafızlarının hepsini Arap ve Arnavutlardan oluşturmuştu. Yıldız Sarayı'nın etrafında bulunan on küsur tabur askerin yarısı özellikle Yemen asıllı Araplar; diğer yarısı da yöresel kıyafetlerini giymiş Arnavutlardı.

Abdulhamid'in eğitimleri, öğretimleri, maaş durumları ve kıyafetlerine çok özen gösterdiği bu askerler, tüm dünya askerleri arasında ilk sırada yer almaktaydılar.

Arkadaşı Abdulhamid'i ziyarete gelen Alman İmparatoru II.Wilhelm, bu muhafızlardan birinin yanına getirilmesini istemiş, muhafızı hayranlıkla inceledikten sonra, onu Almanya'da çok takdir ettiği bir askerine benzettiğini söylemişti.

Sultan, cuma günleri namaz için saraydan çıktığında onun için resmi tören düzenlenir ve bu törende saltanatın tüm ihtişamı sergilenirdi. Vezirler ve komutanlar yaya olarak Sultan'ın bineğinin önünde giderler, yolun bir tarafında Araplar, diğer tarafında da Arnavutlar askeri kordon oluştururlar ve böylece kimsenin inkar edemeyeceği bir ihtişam ve görkem meydana gelirdi. "Selamlık" adı verilen bu törenin ihtişamını görmek için yabancı devlet büyükleri ve turistler geldikleri gibi; Sultan saraydan çok az,

hatta neredeyse sadece Cuma Namazı için çıktığından büyükelçiler bile bu töreni seyretmeye gelirlerdi.

Sultan'ın muhafız konusunda özellikle Arap ve Arnavutları tercih etmesi; Türklerin içinde kendisine karşı kötü niyet besleyenlerin sayısı çok olduğu için, onlara güvenmediğini açıkça göstermektedir.

Biz de seyrettiğimizde gördük ki; arabayla veya at üstünde Cuma namazı için çıkan Sultan'ın yanında bulunan iki atlı da Arap olup; onlardan biri Şam'dan Muhammed Paşa (Araksusi), diğeri de Trablusgarp'tan Ali Paşa (Kırat) idi.

Sultan Mehmet Reşad tahta geçtiğinde; yetkiyi ellerinde tutan Jön Türkler, Arap ve Arnavutlardan oluşan saray özel muhafızlarını, hiçbir eser kalmayacak şekilde dağıttılar.

Sultan Abdulhamid'in Arnavutlarla olan ilişkisine geri dönersek şunu söyleyebiliriz: Arnavutlar kendilerine birçok ayrıcalıklar tanıyan ve onları kendisine bağlayan Abdülhamid'den başkasını asla istemiyorlardı.

İttihatçıların başa geçmesi ve Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi, ayrıcalıklarının ellerinden alınacağı korkusuna kapılan Arnavutlara çok ağır geldi. Çünkü Kanun-i Esasi milletler arasında eşitlik olması anlamına geliyordu. Halbuki Sultan, Arnavutlara eşit davranmamış; aksine onları üstün tutup, diğer milletlere tanımadığı imkanları onlara tanımıştı. Bunun için İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, anayasanın ilanına karşı çıkmasınlar diye, onların gönlünü almak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar: Onlara eski ayrıcalıklarının devam edeceği, kendi dillerinde eğitim yapan okulların açılacağı, Arnavutça'nın kendi bölgelerinde resmi dil olacağı, kendi örf ve adetlerine göre muamele görecekleri ve aralarındaki anlaşmazlıklarda İslam Hukuku'nun uygulanacağı hususunda vaatlerde bulunan İttihatçılar, Arnavutlara, Sırp ve Karadağ halkına karşı kendilerini korumaları için silah bile dağıtmaya başladılar. İttihatçılar, bu davranışlarıyla Anayasa'nın ilanına karşı çıkmamaları ve ayaklanmamaları için Arnavutları yanlarına çekmek istiyorlardı. Halbuki onlar, insanlar içinde isyana en yatkın millet oldukları gibi, ayrıca Sultan Abdulhamid'in yanındaki özel konumlarını unutamıyorlar ve Jön Türklere de asla güvenmiyorlardı. M.1909 (H.1327) Eylül'ünün başlarında Selanik'e bir heyet gönderen Arnavutlar; Arnavutluk'ta İslam hukukunun uygulanması, imtiyazlarının devam etmesi, Devlet yardımıyla kendi dillerinde eğitim görecekleri okulların yapılması talebinde bulundular. Bu talepler, meşrutiyetin ilanında Arnavutların isyan çıkarmaması ve olayların sakinleşmesini isteyen ittihatçıların onları oyalamak amacıyla vaat ettikleri fakat asla razı olmayacakları hususlardı. Onların bu işe kendilerini kaptırdıklarını ve Devlet'ten istekleri konusunda ısrarcı davrandıklarını gören İttihatçılar, onlara karşı tavırlarını sertleştirdiler ve diğer milletler gibi onların da itaat altına alınması gerektiğine karar verdiler. Arnavutlar arasında bulunan İsa Boletinaç isminde kanun tanımayan, iş ona bırakıldığında öldürmekten ve

yağmalamaktan çekinmeyen bir adam vardı. Sultan Abdulhamid, Arnavutları onun şerrinden korumak için ona maddi yardımda bulunuyordu. Meşrutiyet ilan edilince evine çekilen İsa Boletinaç'ı hesaba çekmeyi düşünen İttihatçılar; yerel hükümetin İsa Boletinaç ve arkadaşlarının silahlarını almasını istediler. Bu emre isyan eden İsa ve arkadaşları için Devlet'in Cavit Paşa komutasında sevkettiği ordunun, oraya gidip köyleri topa tutarak, halka zarar vermesi ve İsa Boletinaç'ın sığındığı kaleleri yıkması üzerine her tarafta ayaklanma başlayıp, isyan yayıldı. Cavit Paşa, kuvvet takviyesi yaptıktan sonra asileri çok sert bir şekilde ele geçirip, ellerinden silahları almakla birlikte, onlara ağır maddi yaptırımlar da uyguladı. Cavit Paşa'nın kadınları ve çocukları öldürdüğüne dair çıkan söylentiye asla inanmıyor ve bunun kasıtlı olarak çıkarılmış bir iftira olduğunu düşünüyoruz. Bu durumu protesto etmek amacıyla Fri Zovik'te toplanan üç bin Arnavut'u Cavit Paşa'nın toplarla sert bir şekilde dağıtmasından sonra, Devlet'in nüfus sayımı yapmaya başlaması Arnavutların huzursuzluğunu daha da arttırdı. Bu sayımla Devlet'in Arnavutluk'ta askerlik hizmetini zorunlu yapacağını düşündüler. Jön Türklerin gerçekte maksadı; Arnavutların imtiyazlarını yavaş yavaş kaldırmak, diğer milletlerin ödediği vergileri ödetmek ve Abdulhamid'in onları alıştırdığı her şeyi unutturmaktı. Fakat bunların hiç birisi Arnavutların razı olacakları şeyler değildi.

17 Temmuz 1909 (H.1327) tarihinde Arnavutlar, bu durumun düzeltilmesi konusunu aralarında konuşmak amacıyla Fri Zovik'te genel bir toplantı yaptılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti de, Arnavut Niyazi Bey'i bir heyetle birlikte oraya göndermişti.

Arnavutları, Devlet'in çıkarlarına uymayan taleplerden vazgeçirmek isteyen bu heyetin tüm gayretleri boşa çıktı. Çünkü Arnavut Kongresi; idarenin ele alınması, kendi dillerinde eğitim yapmaları, eyalet meclislerinin yetkilerinin artırılması, yolların yapılması, senede bir halkın toplantı yapması, öşür dışında vergi alınmaması, verginin orta seviyede ve sabit olması gibi tekliflerde bulundu. Bunların dışında da ileri sürdükleri bir çok tekliften İttihatçılar, Arnavutların içişlerinde bağımsız olmak istediklerini anladılar. Arnavutluk'un orta ve kuzey bölgelerinin aksine güneyinde durum sakinse de; sonunda hareketlilik her tarafa yayılıp, içişlerinde bağımsız olabilmek için savaşmaya karar veren Arnavutlar, savaş hazırlıklarına başladılar.

M. 1910 (H. 1328) tarihinde vergiler sebebiyle Priştine çevresinde isyan başladığı gibi, diğer bölgelerdeki Arnavutlar da, Priştine Arnavutlarına yardıma koştular. Devlet'in, iki bin kişilik ordu ile otuz topçu bataryasının başında gönderdiği Şevket Turgut Paşa, Arnavutlarla yapılan savaşta üstünlük sağlayamadı. Özellikle Kosova'daki geçişi zor bir bölge olan Kateşanik boğazını Arnavutlar ele geçirdiği için asker aciz kaldı ve yardımcı kuvvetlerin Şevket Paşa'ya destek vermesiyle boğaz ele

geçirilebildi. Arnavutların kanlı olaylardan sonra mağlup olmalarının yanı sıra; birçok köyleri harabeye döndü. Çatışmalar Taşanalova boğazına taşındığı sırada Devlet, Mahmud Şevket Paşa'yı Arnavutların çatışmadan vazgeçmesi için arabulucu olarak gönderdi. Mahmud Şevket Paşa, bu çalışmasında başarılı olarak, Arnavutların sükuna ermesini sağladı.

Ancak İsa Boletinaç ve İdris Sakar başta olmak üzere binlerce asi kaçarak, Karadağ'a ve Katolik Arnavut köylerine sığındılar.

Başlangıçta Arnavut isyanını sadece Müslüman Arnavutlar üstlenmişken; M 1911 (H.1329) yılında Katolik Arnavutlar da destek vermeye başladılar. Bu isyanı İtalya ve Romanya'daki Arnavut cemiyetler ile Karadağ da destekliyor ve Arnavut isyancılar sıkıştıklarında Karadağ'a sığınıyorlardı. İsyan tekrar başlayıp alevlenince Devlet, altmış tabur asker hazırladı ve Şevket Turgut Paşa Malisor köylerinde ve Katolik Arnavutlardan oluşan Mardit'te operasyonlara başladı. Tam bu sırada kan akmasını önlemek için aracı olarak Babıali'ye gelen Avusturya-Macar Devleti'nin tavsiyelerine uyan Osmanlı Devleti, mümkün olduğunca Arnavutların yaralarını sarmaya başladı. Arnavutlar sakinleştilerse de; eski tekliflerinde ısrar ettiler. Bu teklifler şunlardı: "Devlet'in onların özel adetlerine saygılı olması, okullarda bağımsız eğitim yapılması, Latin harflerinin kullanılması, Arnavutlara özerklik verilmesi ve Arnavutluk gelirlerinin kendi bölgelerine harcanması." Üsküp Mebusu Hasan Bey başkanlığında toplanan Arnavut mebuslar, bu talepleri Devlet'e ilettiklerinde Devlet, bunları kabul ettiğini belirtip asilere af ilan ettiği gibi; Devlet'e ait malların eskisi gibi kalması konusunda müsamaha gösterip, askerlik hizmetinin bir yıl İstanbul'da, iki yıl Arnavutluk'ta yapılmasına da razı oldu. Arnavutluk'ta görev yapan memurlara Arnavutça bilme şartı getiren Devlet, harap olan binaları onarıp, sakat kalanlara maddi yardım dağıttı. Böylece Arnavut isyanı son bulmuştu. Bizzat Arnavutluk'a giderek Kosova ovasında arkasında yüz bin kişilik çok büyük bir kalabalıkla namaz kılan Sultan Mehmet Reşat, İstanbul'a çok memnun kalarak döndü.

Bu günlerde İttihat ve Terakki üyeleri arasında anlaşmazlıklar başlayıp, Cemiyet'in izlemesi gereken politika hakkında birbirine aykırı görüşler ortaya çıktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden olan Miralay Sadık Bey başta olmak üzere, birçok kişi kızarak Cemiyet'ten çıktılar. İttihat ve Terakki'den ayrıldıktan sonra muhalif bir Fırka kuran Miralay Sadık Bey'in ardından Talat Bey, Emrullah Efendi ve Halaçyan Efendi yürütmekte oldukları bakanlıklardan ayrıldılar. İnsanlar hükümetin gücünün azaldığını görüyorlardı. Mebusların durumu da bundan daha iyi olmayıp, partiler arası tartışmalar ve karşılıklı suçlamalar vardı. Hatta bir defasında Arap ve Türk milletleri arasında çıkan bir olay, onları neredeyse kavgaya sürükleyecekti.

Özetle Osmanlılar bu dönemde birbirlerine girmişlerdi ve bütün işaretler kötü bir sonun habercisi gibiydi. Tam bu sırada kötü bir olay

ortaya çıktı: İtalya, Trablusgarb ve Berka'dan askerini çekmezse Türkiye'ye savaş ilan edeceğini bildirdi ve dört istekte bulundu:

1- Trablusgarb, Bingazi ve Derne'den derhal askeri birlikler çekilecek.

2- İtalyan subayların komutasında jandarma birliği kurulacak.

3- Gümrükler İtalyan memurlara bırakılacak.

4- Trablusgarb'a vali tayin edilirken İtalya'nın fikri sorulacak.

Babıali'ye verilen bu notanın şartlarını kabul etmesi için, yirmi dört saat süre tanındı. Olağan dışı bir şekilde, meclis Sultan'ın sarayında toplandı ve bu toplantıda Sadrazam Hakkı Paşa, ihmali ve tedbirsizliği sebebiyle hakarete varan sözler işitti. Ayan Meclisi Başkanı Said Paşa ona; İtalya'nın oraya göz diktiğinin Türkiye tarafından bilindiğini, ayrıca İtalya'nın Fransa ve İngiltere ile ittifak kurduktan sonra M. 1904 (H.1132) tarihinde Babıali'ye bir uyarı gönderdiğini hatırlattı. Bu uyarıda İtalya şöyle diyordu: "Akdeniz 'deki durum değişmediği sürece; İtalya, Trablusgarb ile ilgili herhangi bir istekte bulunmayacaktır. Fakat devletler dengesini bozan bir değişiklik olursa; İtalya çıkarlarını korumak amacıyla tedbirler almak zorunda kalacaktır."

Ayrıca Hakkı Paşa'nın Roma Büyükelçiliği yaptığı için İtalya'nın gerçek niyetini daha önceden bilmesi gerektiği ve onun bu gafletinin hiçbir bahanesinin olamayacağı söylendi. Dolayısıyla azarlanan, hatta kendisine kızılan Hakkı Paşa'nın istifa etmesi gerektiği kesinleşmiş oldu; zaten kendini savunmaya gücü de yetmemişti. Babıali, İtalya'nın isteğini kabul etmediğini bildiren yazısında şöyle diyordu: "Eğer İtalya Trablusgarb'ı işgal etmekte kararlı ise; İtalya'nın bu düşmanca tavrına karşı Devlet üzerine düşen görevi yapacaktır."

Trablusgarb meselesi başından sonuna kadar İngiltere ve Fransa'nın Afrika'yı bölüşmelerine dayanmaktadır ki; bu taksim İngiltere ile Fransa'yı savaşın eşiğine getiren meşhur Faşude hadisesinden sonra yapılmıştı.

Fransa'nın girmiş olduğu Faşude'den ordusunu çekmeye razı olmasının ardından, bu iki devlet tüm Afrika'yı bölüşme konusunda anlaşmaya vardılar. İngiltere'nin Mısır ve çevresi ile Akdeniz'e kadar uzanan hattı ele geçirmesine Fransa ses çıkarmazsa; buna karşılık İngiltere de Fransa'nın Kuzey Afrika'yı işgal etmesine destek verecekti.

İngiltere ile Fransa'nın yapmış oldukları bu anlaşma, I.Dünya Savaşı'nın da temel sebebidir. Bu anlaşma olmasaydı; o büyük insanlık katliamı yaşanmayacaktı. Zira Fransa ile İngiltere'nin bu davranışını onu hafife almak ve büyük devletler arasında saymamak olarak değerlendiren Almanya, o dönemden itibaren onların bu davranışına karşı tepki koymak için fırsat kollamaya başladı ve Fransa'nın Fas'ı işgaline karşı çıktı.

Bu sorun sonraki devirlerde de devam etti ve Almanya ile İngiltere arasındaki bu düşmanlık, I. Dünya Savaşı başlayana kadar artarak sürdü. Fransızlar, Fas'ı işgal ettiklerinde Almanya ile aralarında anlaşmazlık çıkınca; İngilizlere hangi tarafta yer alacaklarını sorduklarında İngilizler onlara: "Donanmamız Fransa'nın yanında yer alacaktır." dediler ve bu cevap Almanya ile İngiltere arasındaki düşmanlığın artmasının en büyük sebebi oldu.

Öyleyse I. Dünya Savaşı için çeşitli sebepler sayılsa da en güçlü sebep; İngiltere ile Fransa'nın Afrika'yı taksim etmesi ve Fransa'nın İngiltere'nin yardımıyla Kuzey Afrika'yı işgal etmesidir.

Eskiden beri Afrika'nın doğusunu Hindistan'a bağlamak ve orayı tek bir sömürge bölgesi haline dönüştürmek isteyen İngiltere'nin bunu gerçekleştirmek için denediği sayısız yollardan bazıları şunlardır:

1- Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalışmak: Böylece Afrika ile Hindistan'ın ortasında engel olarak görülen Arap yarımadasına kolayca el koyabilecekti.

2- İran Devleti'nin bağımsızlığı için çalışmak: İngiltere M.1911 (H.1229) yılında İran topraklarının paylaşılması hususunda Rusya ile anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre o bölgeyi üçe ayıracaklar ve bölgenin kuzeyi Rusya'nın; güneyi İngiltere'nin emrinde olup, ortada ise bu iki devletin denetiminde küçük ve bağımsız bir İran Devleti bulunacaktı.

Bu şekilde İngiltere'nin, İran'ın güneyinde Hindistan'dan Irak'a kadar düz bir hat çekmesi mümkün olacaktı. Daha sonra bu hattı Osmanlı toprakları içindeki İran sınırından başlayarak Irak ve Filistin üzerinden Mısır'a, hatta Ümit Burnu'na kadar uzatacak ve bu hattın geçtiği tüm şehirler sadece İngiltere'ye bağlı olacaktı.

Üç yüz yirmi milyon nüfusa sahip Hindistan'ı ele geçirmekle yetinmeyen İngiltere, aksine Hindistan'dan Afrika'ya geçmeye ve bu iki kıtayı -Batı Asya ile Doğu Afrika- tek parça yapmaya çalışıyordu ki; kimse ona karşı koyamasın. Yani İngiltere adeta, kaderi aşan bir güvence edinmek ve dünyayı kendi iradesiyle dönen bir gezegen haline dönüştürmek istiyordu. Hint, İran, Arap, Mısır, Habeş, Somali ve Zencilerden oluşan milletlerin hiçbirisi; İngilizlerin nazarında hürriyet hakkına sahip değillerdi. Allah onları İngilizlere hizmetçi olarak; İngilizleri de yeryüzünün hakimi olarak yaratmıştı. İşte İngiltere, bu hayali gerçekleştirmek için; Fransa'nın gönlünü hoş tutmak amacıyla Kuzey Afrika'ya girmesine destek verdiği gibi; İtalya'yı razı edebilmek için de Fransa ile anlaşarak, onun da Trablusgarb'ı işgal etmesine izin verdi.

Peki İngiltere bu kapsamlı programını uygulayabildi mi?

Cevap: İngiltere bu programın uygulamasında beklenmedik hatta akla, hayale gelmeyecek şeylerle karşılaştı. Bu programın uygulanmasında meydana gelen aksaklıklar şunlardı:

1- İran cephesi: İngiltere I. Dünya Savaşından önce Rusya ile İran'ı paylaşmıştı. Birinci Dünya savaşı, İngiltere'nin zaferiyle sonuçlanınca makul olan; İran'ın güneyinin onun sömürgesi haline gelmesiydi. Fakat tam aksine İran o bölgeden hem İngiltere'yi hem de Rusya'yı çıkardı ve böylece Hindistan-Mısır hattı kopmuş oldu.

2- Arap Yarımadası: İngiltere Osmanlı'yı bu bölgeden çıkarabilirse; onun yerine kendisi varis olup, istediği şekilde tasarrufta bulunabileceğini düşünüyor ve Şerif Hüseyin b. Ali'nin kendisiyle anlaşma yaptığını ve sadece Mekke ve Medine yönetimini ona bırakarak, istediğini yaptırabileceğini zannediyordu.

Necit, Irak ve Filistin ise İngiltere'nin nazarında Britanya sömürgesi olmaya adaydılar. Birinci Dünya Savaşı İngiltere adına zaferle sonuçlanmasına rağmen; onun sömürgelerinden biri olmayı kabul etmeyen Irak; İngiltere'yi bağımsızlığını itiraf etmek zorunda bırakana kadar, isyana devam etti. Her ne kadar İngiltere, Irak'la İmparatorluk ilişkilerinin devam edeceği teminatı üzerine anlaşma yapsa da; bu teminat sonsuz olamazdı. Aynı şekilde Necit'ten, Cevf'e ve Ürdün'ün doğusundaki Melh'e kadar olan tüm bölge bağımsızlığını ilan edip, Büyük Kral Abdulaziz b. Suud bu bölgeyi ele geçirerek krallığını Hicaz'a kadar genişletti. Necit, Hicaz ve Asir'de yaklaşık beş milyon silahlı Arap kabilesinden oluşan bir devlet meydana geldi. İngiltere'nin bu bölgede istediği gibi oynaması ve bitişik bir hat oluşturması kolay değildi. İşte bu da Britanya programındaki ikinci gedik oldu.

3- Mısır ve Sudan: Mısır ve Sudan'a tamamen malik olduğunu ve bu konuda kimsenin rakip olmayacağını düşünen İngiltere, Akdeniz'den Ümit Burnu'na kadar hayalini kurduğu saltanatı garanti altına almak için, İtalya'nın Habeşistan (Etiyopya)'ı işgal etmesine karşı çıkmıştı. Mısır başından beri, İngiltere'nin aralarındaki ihtilafın çözümünü ertelemesinin hiçbir fayda sağlamayacağını söyliiyordu ki; bu ihtilafın sebebi, Mısır'ın tam bağımsızlık dışında başka bir çözümü asla kabul etmeyeceğini ısrarla vurgulamasıydı. Bu da programdaki üçüncü gedik oldu. İşte yukarıda açıkladığımız İran, Arap ve Mısır kaynaklı meseleler, İngiltere'nin kapsamlı programını sekteye uğratmıştır.

İngilizler saltanatlarını genişletip, sonradan bu erkini kaybeden ilk toplum değildi. Onlar kendilerini üzerinde güneş batmayan ufuk olarak takdim etseler de; kendilerinden önce nice milletler zafer sarhoşluğunu tadıp, dünyada hiç rakiplerinin kalmadığını zannetmişler, lakin olaylar zannettikleri gibi cereyan etmeyince, sahip oldukları her şeyi kaybederek, hiç beklemedikleri bir sonla karşılaşmışlardır. Burada Allah Teala'nın şu sözünü tasdik etmek gerekiyor: "Biz onlara başka bir toplumu mirasçı yaptık. Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi." (Duhan 28-29)

İtalya'nın Trablusgarb'a saldırmasına geri dönersek; şöyle düşünebilirsiniz: İngilizler ile Fransızlar Afrika'yı paylaştıkları için, İtalya'ya Trablusgarb'ı işgal etmekten başka çare kalmamıştı. Bu bahaneyi hiçbir insaf ve vicdan sahibinin kabul etmesi mümkün değildir. Şüphesiz ki İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal etmesi, İngiltere ve Fransa'nın onayı ile olmuştu. Bunun içindir ki; Türkiye o dönemde İtalya'nın bu davranışından dolayı yardım çağrısı yaptığında İngiltere ve Fransa bu sese kulaklarını tıkamışlardır. Siyasete bulaşmış ve onun bazı çirkin prensiplerini ilke edinmiş birisi bu konuda farklı düşünebilir! Ama şunu da görüyoruz ki; İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal etmesine ses çıkarmayan İngiltere; İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesine, haksız olduğu gerekçesiyle Birleşmiş Milletler üyesi elli devleti de arkasına alarak, yüz seksen savaş gemisi toplayıp karşı çıkmıştır. Peki İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması haksız değil miydi? "Onu, bir yıl helal, bir yıl da haram kabul ediyorlar." (Tevbe 37) Tarih önünde kendilerini rezil ettikleri gibi, kendileri hakkında söylenen kötü sözlere de aldırış etmiyorlar.

TRABLUSGARB SAVAŞI

29 Eylül 1911 (H.1329) tarihinde Trablus limanına büyük bir donanma gönderen ve şehri, teslim olmazsa vurmakla tehdit eden İtalya; teslim olmayı kabul etmemeleri üzerine şehri bombalamaya başlayıp, ele geçirinceye kadar da bombalamaya devam etti. (5 Ekim 1911) Şehirdeki düzenli Türk ordusunun sayısı iki-üç bin kadar olup; ne sayı ne de cephane olarak İtalya'ya karşı koyacak güçte olmadığından, savunmada asıl yük; Arap halkın üzerindeydi. İtalyanlar Trablus topraklarına girdikten sonra Araplar, İtalyan askerlerini denize doğru geri çevirmeye çalıştılar ve taraflar arasında 23-26 Ekim arası emsali az görülmüş bir çatışma yaşandı. İtalyanlar Trablus kalelerine sığınmasalardı; neredeyse Araplar onları kovacaklardı. Deniz yoluyla yardımcı kuvvetler gelene kadar orada bekleyen İtalyanlar, yardım geldikten sonra ağır kayıplar vermelerine rağmen ilerlemeye başladılar. Kayıpları çok olduğu için halka iğrenç işkenceler yapmaya başladılar ki; tarihin asla unutmayacağı bu insanlık ayıbı Menşiye'de yaşanmıştır. İtalyanların kadın-çocuk ayırmadan, oranın tüm halkını katletmesi olayı Avrupa gazetelerinde hatta İslam düşmanı gazetelerde bile genişçe yer aldı. Ayn Zara vahasına çekilen Trablus halkı, İtalyanların büyük bir kuvvetle ilerleyip onları oradan çıkarması üzerine Giryan'a çekildiler. İtalyanlar ile Trablus halkı arasındaki çatışmalar tüm şiddetiyle sürerken; Trablus mebusları Osmanlı meclisinde konuyu gündeme taşıdılar. Çok büyük tartışmalar yaşandı ve Osmanlı hükümetinin anayasa ve hürriyet gölgesinde yaptıkları böyle bir ihmalin, kötülükle andıkları Abdulhamid döneminde asla yaşanmadığı ortaya çıktı. Trablus'un

güvenliği için on yedi tabur piyade, on bölük süvari ve altı topçu bataryası gerekiyor olmasına rağmen, Trablus'un tamamında dört binden fazla düzenli ordu yoktu. Trablus halkının daha önceleri kendi istekleri ile askerlik yapma teklifinde bulunmalarına karşın; önceki sene Meclis, bu iş için maddi yardım yapmayı kararlaştırmış, oysa on altı bin genç askerlik için baş vurduğunda; komutanlık bunlardan sadece üç bin dört yüz kişiyi kabul etmişti.

Trablus'ta Martini ve Şnayder cinsi kırk bin tüfek bulunuyordu. Yerine kırk bin mavzer gönderme vaadiyle bunları İstanbul'a isteyen hükümet, daha sonra bu vaadini unutup hiçbir şey göndermedi.

Bu arada Trablus Valisi Müşir İbrahim Paşa'nın seneler önce Trablus'ta silah ve mermi fabrikası yapılmasını teklif ettiği ortaya çıktı. O Babıali'ye şöyle yazmıştı: "Savaşçı ve savaş konusunda uzman olan Trablus halkı, yabancı bir devletin saldırısında şehirlerini koruyabilirler, fakat bunun için cephane ve yeterli silah olması gerekir. İtalya gibi bir devlet, bu bölgeye saldırdığı zaman, Osmanlının emrinde Trablus'a güvenli bir şekilde silah ulaştıracak deniz gücü olmazsa; Trablus kışlalarına yeterli sayıda silah gönderilmesi ve Trablus'ta silah ve mermi fabrikası yapılması gerekir ki; bu şekilde ihtiyaç anında halkın kendini korumasını sağlayacak yeterli cephane oluşturulabilir." İtalya, Trablus ve Berka'ya saldırmak için uzun zamandan beri hazırlık yapıyor, şeklinde yapılan birçok uyarıya rağmen Babıali, İbrahim Paşa'nın bu teklifini ihmal etti, hatta hiç dikkate almadı.

Senusi Tarikatı Şeyhi Seyyid Ahmed Şerif'in de içlerinde olduğu Trablus'un ileri gelenlerinden güvenilir bir çok kişi hana şunu anlattı: Abdülhamid döneminde Trablus halkını silahlardan arındırmak isteyen Devlet, silah bulunduğu düşüncesiyle Senusi Tarikatına ait bir çok zaviyeye baskınlar düzenliyordu. Senusi şeyhlerinden Seyyid Mehdi'nin, Cağbnb vahasında Bingazi'nin yirmi beş merhale güneyindeki Kefra vahasına çekilmesindeki asıl sebep; Mehdi'nin bu ülkenin İtalyanlar tarafından bir gün mutlaka işgal edileceğini ve halkın da zorunlu olarak silaha ihtiyacı olacağını düşünmesidir. Halbuki Osmanlı Devleti, anlaşılamayan bir basiretsizlikle halkı silahsızlandırmaya çalıştığı gibi, bu topraklara gelecek yabancı saldırı tehlikesini silahlı halktan başka kimsenin engelleyemeyeceğini de anlamak istemiyordu.

Senusi Şeyhi Seyyid Mehdi yabancılara karşı silahlanmanın gerekli olduğunu görüyor olmasına rağmen; bu konuda farklı düşünen Osmanlı hükümetini de karşısına almak istemiyordu. Çöle girip Kefra vahasında hükümetten uzak olarak yaşamaya başlayan Seyyid Mehdi ve arkadaşlarının, burada silahlanmaları ve bağımsız hareket etmeleri mümkün oluyordu.

İtalya saldırısından sonra cihat için birkaç aylığına Berka'ya gittiğimde, Trablus savaşı başlamadan iki ay önce Bingazi Mutasarrıfı'nın, Kadifiye isminde bir Senusi zaviyesine silah saklandığı düşüncesiyle baskın

düzenlediğini öğrendim. "Gerçek şu ki; gözler kör olmaz; lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur." (Hacc-46)

Cihat amacıyla sekiz ay kaldığım Derne'nin dışındaki Ayn Mansur karargâhında Enver ile bir araya geldiğimizde Devlet'in, Trablus hakkında çok büyük kusuru olduğunu söylediğim zaman, bu görüşüme tümüyle katılan Enver, Devlet'in bu ihmaline herhangi bir mazeret de söyleyemedi.

Daha önce Devlet, Trablus halkının askeri bir hareket için eğitilmesi kararını aldığı halde, hükümet bu kararı uygulamaya geçirmemişti. Bu büyük ihmalden dolayı, Hakkı Paşa ile bakanların yargılanmasını talep eden meclisin, bu kararı da uygulanmadı. Bakanların bir kısmı İttihat ve Terakki üyesi olduğuna göre; cemiyetin onların yargılanmasına onay vermesi düşünülemezdi. Nitekim bu karar da öncekiler gibi kağıt üzerinde kaldı.

Rodos ve çevresindeki adaları işgal ederek Akdeniz'i kontrolü altına alan İtalyan donanması, Osmanlı donanmasından daha güçlü olduğundan; İtalya ile anlaşma eğiliminde olan Sadrazam Said Paşa; Trablus yönetiminin isim olarak da olsa Osmanlı'da kalması ve İslam Hilafetinin haklarının korunması şartıyla anlaşmanın gerekli olduğunu düşünüyordu ki; bu, büyük zararın engellenmesi için daha az zarara razı olmaktı. Fakat İslam alemi; Trablus Araplarının acil cihat çağrısı ve Avrupalıların gözleri ile görmeseler asla inanamayacakları bir duruş sergilemelerinden sonra, Trablus konusunda geri adım atmak istemiyordu.

Osmanlı'nın Trablus'u korumadaki zaaflarını iyi araştıran ve bu bölgeyi on beş gün içinde kesin olarak ele geçireceğini düşünen İtalya'nın bu düşüncesini duyan, o günlerde meşhur ve tecrübeli bir komutan olan İngiltere'nin Mısır Büyükelçisi şöyle dedi: "İtalyanlar kendilerini çok şanslı görüyorlar. Fakat Afrika'daki savaş tecrübelerime dayanarak, bu görüşün hatalı olduğunu ve İtalya'nın Trablusgarb ile Berka'yı ele geçirmesinin üç ay süreceğini söyleyebilirim..." Trablusgarb'ın işgali ile ilgili olarak, İslam alemine karşı yaptığı savaşlarla tanınan bu komutanın üç aylık ve İtalyanların on beş günlük tahmini gerçekte yirmi yılda tamamlandı ve Ömer Muhtar'ın esir olup (M.1931 - H.1350), İtalyanların onu asarak şehit etmeleriyle işgal tamamlanmış oldu. Trablus halkının cephane ve yiyeceği yeterli olsaydı; toprakların günümüze kadar korumaya devam ederlerdi.

Trablus'a saldırmasından iki-üç ay sonra işgal ordusunu yüz bine çıkardığı halde bir karış bile ilerleyemeyen İtalya'nın ordusu Trablus, Hımus ve otuz saatlik bir çatışma ile çocukların saçlarına ak düşürecek dehşetli olayların yaşandığı Bingazi şehrinin merkezinde kontrolü elinde bulunduruyordu. Bunların yanı sıra Cebeliahdar'ın deniz tarafındaki Derne ile Batnan'a bağlı Tobruk da işgal altındaydı. Yani yüz bin kişilik işgal ordusuna denizden savaş gemileri de destek vermesine rağmen; İtalyanların ayak bastığı topraklar sadece Trablus ve bu dört şehirdi.

Enver, Berlin Büyükelçiliği'nde, Ali Fethi de Paris Büyükelçiliği'nde Askerî Ateşe idiler. Trablus'a cihada gitmek için Berlin'deu aceleyle İstanbul'a dönen Enver, oraya subaylar gönderilmesini teklif ettiğinde İstanbul'da biç kimse bunun fayda getireceğini düşünmedi. Trablus'a gitmek için kendisine izin istediğinde Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ona: "Bu yolculuğunda fayda görmüyorum. İtalyanların para verdiği Araplar seni yolda öldürebilirler." deyince Enver de ona cevaben: "Trablus'u o kadar çok ihmal ettik ki; hiçbir mazeret yeterli olamaz. Bu konuda en üst seviyede çalışmalı ve savunma hususunda gücümüzün yettiğini yerine getirmeliyiz. Eğer Araplar yolda bize saldırırlarsa bu onların günahıdır. Biz de mazeretle geri dönmüş oluruz." dedi. Bu diyalogu Derne karargahında bana bizzat kendisi anlatan Enver ile aramızda sağlam bir dostluk ve samimi bir arkadaşlık doğdu ve M.1922 (H.1341) yılında Buhara'da Bolşevik Ruslara karşı savaşırken şehit olmasına kadar devam etti(Allah rahmet eylesin).

Enver'in Trablus'a cihat için gitme ısrarını gören Devlet, bu hareketin başarısızlıkla sonuçlanacağını düşündüğii için ona sadece beş bin cüneyh para verdi. Enver'le birlikte gizlice Mısır'dan Trablus'a geçen birkaç subay arasında Mustafa Kemal de vardı.

Subaylar Sellum'a varmadan, Şelaviyye adlı küçük bir kabilenin, iki İtalyan taburuna baskın yaparak, onları Derne'deu kovmakla birlikte çok fazla ganimet elde ettikleri haberini alınca; bu haber Enver'in azmini artırıp, savaşın seyrini değiştirdi. Enver'in Arap liderleri ve Senusi Tarikatı şeyhleri ile ilk görüşmesi Merdube zaviyesinde gerçekleşti. Araplar, Trablus işini ihmal ettiği için Devlet'e kızdıkları gibi, onlardan silahları toplamış olmalarının da büyük bir hata olduğunu söylüyorlardı. Enver'e : "Silah, yeterli malzeme ve toplar gelene kadar savaşmayacağız; hatta yerimizden bile kımıldamayacağız." dediklerinde; onlara bunların hepsinin geleceğini söyleyen Enver'in bu boş vaadinin sebebi; onların savaşa katılmasını sağlamaktı. Yoksa o; Trablus ve Berka'ya silah getirmenin zor olduğuuu, İtalyan donanması sahilleri sıkı kontrol altında tuttuğu için Türkiye'nin mücahitlere silah ulaştırabilmesinin çok nadir olduğunu biliyordu. Benim bildiğim Devlet'in gönderdiği yük gemilerinden sadece ikisi ulaşıp; onlardan biri Berka'ya ve bir de savaşın ilk günlerinde Trablus'a yük indirmişti. İngilizler, Mısır sahil güvenliği için kontrollerini en üst düzeyde yapmasaydı; Devlet, Mısır sahil yoluyla silah ulaştırabilirdi. Fakat Devlet'in bu yolla bir tüfek bile yollaması mümkün olmadı.

Ayn Mansur karargahında kaldığım birkaç aylık süreede Araplarıu savaştığı silahların az bir kısmının Devlet'in eski silahları olduğunu gördüm. Bunlar arasında eski Yunan silahları da vardı. Araplar, silahlarının çoğunu baskınlar sonucunda İtalyanlardan elde etmişlerdi.

Enver'in cesaretine ve kahramanlığına hayran kalan Araplar, onu çok sevmişlerdi. Ben oraya gittiğimde Ayn Mansur (Derne'ye iki saatlik

mesafede ve güneyinde, Cebeliahdar bölgesinde) kampında Abidat, Beraisa ve Hasse kabilelerinden oluşturulan yedi-sekiz bin Arap savaşçı bulunduğunu gördüm. Onların arasında Cebeliahdar zaviyelerinden Senusi Tarikatı şeyhleri de vardı. Beyza Zaviyesi Şeyhi Muhammed Alimi Gımari, Şehhat Zaviyesi Şeyhi Muhammed Derdefi, Teret Zaviyesi Şeyhi Muhammed Gazali ve diğerleri.

Enver ile birlikte bugünkü Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in de aralarında olduğu on küsur Türk subay ve on küsur da Arap subay vardı.

Tobruk'a gittiğimde, İtalyanlar orayı işgal etmiş olmalarına rağmen; denize yakın bir yerde mevzileşmiş, oradan çıkamıyorlardı. Onların önlerinde Halepli Edhem Paşa komutasında Araplara ait bir karargah vardı. İtalyanlar ile arasında bir buçuk saatlik mesafe olan ve içinde en fazla iki bin savaşçının bulunduğu bu karargahtaki savaşçıların başını Abidat kabilesine bağlı "Meryem ailesi" adlı kabile çekmekteydi ki; bu kabilenin reisi Şeyh Müberri bu cihatta şehit düşmüştü.

Berka'daki cihadın öncülüğünü, bütün kabilelere savaş çağrısı yapan Ahmed Şerif başkanlığındaki Senusi Tarikatı Şeyhleri yapıyordu. Bunlar Senusi bayrağı altında toplanmış ve Başkomutan Enver başkanlığındaki Osmanlı subaylarının emri altına girmişlerdi.

Tobruk'ta limanda konuşlanan İtalyan birliğinin önünde küçük bir karargah vardı. İkinci karargah ise Enver'in kendi komutasında ve Ayn Mansur'da olup, Derne'deki İtalyanlara karşı koymaya çalışıyordu. İtalyanların sayısı on bin olmasına rağmen mevzilerinden dışarı çıkamıyorlar, ne zaman çıkmaya çalışsalar; Araplar onları oldukları yere geri çeviriyorlardı. Araplar saldırdığında Derne'nin etrafında kurdukları mevzilere sığınıyorlardı. Bu saldırılar için top gerekiyordu ve Enver'in karargahında sadece iki top vardı.

İtalyan topları uzun menzilli olup, kesintisiz olarak bizi bombalıyorlardı. Öyle zannediyorum ki; büyük toplar olmasaydı İtalyanların Derne'de kalmaya güçleri yetmezdi.

Berka'daki üçüncü karargah; Mısırlı Aziz Bey komutasında Bingazi'de olup, Avakir, Meğaribe, Derse, Urufa ve Abid kabilelerinden meydana geliyordu. Ayrıca burada Senusi liderlerinden İmran Sekurî, Muhammed b. Mevlâ'nın başkanlığında büyük bir topluluk da vardı.

Arapların karargahı Bingazi'nin güneyinde iki saatlik mesafe uzaklıktaki düz arazide kurulmuş olup, onların çadırlarda yaşayan kırk bin savaşçı olduğunu tahmin ediyorduk. Derne ve Bingazi'de meydana gelen şiddetli çatışmalarda binlerce kayıp veren İtalyanlar yerlerinden çıkıp bir karış ilerlemeye çalışsalar; Araplar onları yerlerine geri çeviriyorlar ve onlar mevzilerine kaçıp sığındıklarında, savaş gemileri onlara destek veriyordu.

Bu olayları "Hadıru'l-Alemi'l-İslami"nin Trablusgarb bahsinin dipnotlarında geniş bir şekilde anlattım. Bu durumun anlattığımız şekliyle, Balkan Savaşı başlayana kadar devam etmesinin ardından başlayan savaşta Balkan devletleri, Rusya'nın kışkırtmasıyla beklenmedik bir anda Türkiye'ye saldırıp onu mağlup ettiler. Hükümetin ısrarlı bir şekilde İstanbul'a çağırdığı Enver, istemediği halde komutayı bırakmak zorunda kalarak, İstanbul'a dönüp Balkan savaşına katıldıysa da; Devlet'in başına felaket gelmişti. Türkler Edirne eyaletine gerilediği anda Enver, Komutan Arnavut Ahmed İzzet Paşa ile birlikte yeni bir maceraya daha başladı.

Enver'in İstanbul'a dönmesinden sonra mücahitlerin komutası kendisine kalan Mısırlı Aziz Bey bir müddet İtalyanlara karşı koymaya çalıştıysa da Senusiler ile arasında çok ciddi bir anlaşmazlık meydana geldi. İtalyanlar Mısır Hıdivi Abbas Hilmi ile anlaşmışlardı ve bu anlaşmaya göre; Hıdiv, Senusilerin karşı koyma hareketini engellemeye çalışacaktı. Hıdiv ikna olduktan sonra Senusilere cihadı bırakmalarını öğütleyen bir heyet gönderdi ise de başarılı olamadı. Ahmed Şerif'in bana anlattığı bir olaya göre; kendisine gelen Hıdiv'in elçisine o şöyle demiş: "İsteğinizi kabul etmesek de; gönderenden dolayı seni hürmet ve saygıyla karşılıyoruz. Fakat aynı taleple gelmeye devam edersen; seni tehdit etmek zorunda kalabiliriz ve bundan sonra Hıdiv'in ismiyle cihadı bırakmamız için gelirsen, sana can güvenliği garantisi veremeyiz."

Senusilerden ümidini kesen Hıdiv, Mısırlı Aziz Bey'in Mısır'a gelmesini isterken, Devlet de İtalya ile sulh anlaşmasına varmış ve Aziz Bey'in Berka'yı boşaltmasını emretmişti. Senusiler, Berka'da kalan dört yüz kişilik son Osmanlı askerleriyle yola çıkan Aziz Bey'den silah ve cephaneleri kendilerine bırakmasını istediler. Aziz Bey bunun mümkün olamayacağını, çünkü Devlet'in Balkan Harbi başlayınca, İtalya'yla Trablus konusunda anlaşmaya vardığını; bundan dolayı da askerini silahsız götüremeyeceğini anlattı. Bu silah konusundan dolayı Sellum'a yakın Batnan'ın Defne mezrasında Aziz Bey ile Araplar arasında çıkan çatışmada on küsur asker ve altmıştan fazla Arap öldü. Sayı olarak artmaya ve birbirlerinden yardım istemeye başlayan Araplar, askerleri kuşatıp ilerlemelerine engel oldular. Maksatları; Aziz Bey ve ordusu ile çatışmaya girmekti ki; bu çatışmanın sonucunda dört yüz askerin tamamı ve Arapların büyük bir bölümü yok olacaktı. Haber, Şeyh Ahmed Şerif'in Cebeliahdar'daki mekanına ulaşınca; Şeyh hemen meşhur Şehid Ömer Muhtar'ı, Arapların geri çekilmesi için oraya gönderdi. Mısırlı Aziz Bey de askeriyle Mısır'a gitmeye çalışıyordu ve Senusi Şeyh'in yeri ile Aziz Beyin bulunduğu yer arasında dört günlük mesafe vardı. Bu mesafeyi yirmi dört saatte kat eden Ömer Muhtar, oraya ulaştığında Arapların toplandığını ve Aziz Bey ile askerlerinden intikam almak için onları kuşattıklarını gördü. Ahmed Şerif'in emrini Arap kabilelerine ulaştıran Ömer Muhtar, onlara şöyle dedi: "Her ne olursa

olsun, bize yardım etmiş Devlet'in askerleri ayrılırken, silah meselesinden dolayı onları öldürmemiz bize yakışmaz. Onlar da bizim gibi müslüman mücahitlerdir." Bu şekilde Ömer Muhtar'ın iki taraf arasında barış sağlamasıyla Aziz Bey askerleri ile Mısır'a gitti ve silahları ardındaki Araplara bıraktı.

Bu cihatta Mısır halkının özel bir yeri olduğunu vurgulamak gerekir. İtalyanların Trablus'a saldırmasının ardından birkaç gün geçmeden, Araplarla görüşen Mısırlılar, oraya gidecek insan toplamaya başladılar. Devlet'in savunma yapacak kuvvet gönderemediğini ve ellerindeki gücün de tükenmeye başladığını gören Trablus halkının, cihadı sürdürebilme ümitleri kaybolmak üzereydi ki; tam bu kırılma anında Mısır'dan peş peşe erzak yüklü kafileler gelmeye başlayınca, Trablus halkı bir anda, sağanak yağmurların yağmasıyla hayat bulup, üzerinde hoş bitkileri yetiştiren toprağa benzedi. O günden itibaren büyük cihada başladılar ve müslümanların, arkalarında olduğunu anladılar. Ardından Enver'in oraya varması da gecikmeyince; kendilerine güvenleri ve cesaretleri arttı. Onların bu cihadı yirmi sene sürdü. Şayet Şeyh Ahmed Şerif'in, Enver İstanbul'dan geldiği sırada kabilelere çağrısı ve bir de Emir Ömer Tosun'un başını çektiği Mısır yardım cemiyetleri olmasaydı; Arapların İtalya gibi büyük bir devlete yirmi sene kafa tutmasını sağlayan bu büyük cihat mümkün olmazdı.

Trablus'un batısındaki duruma gelince; oradaki cihat da Berka'dan çok farklı değildi. Vatanı savunma konusunda söz birliği yapmış olan oradaki halk; Osmanlı ordusu komutanı Neşet Bey ile Paris Büyükelçiliğindeki askerî ateşelik görevinden oraya gelen Fethi Bey'in etrafında toplandılar. Orada komutayı elinde bulunduran Fethi Bey'in ordusuna Trablus'un ileri gelenleri de katıldı. Bunların arasında; İbaziyye lideri Şeyh Süleyman Barunî, Seyfünnasr ve Mehamid ailesi, Mesrate, Terhunne, Zelitan ve Ürfülle halkı da vardı. Trablus'un ve Humus'un önünde Devlet'e ait karargahlardan, birincisinde Neşet ve Fethi Beyler, ikinci karargahta ise Enver Paşa'nın dayısı Halil Bey ile kardeşi Nuri Bey vardı.

Oradaki durum da tamamen Berka'daki gibi devam etmekteydi. Yani mücahitler, İtalyanları Trablus ve Humus'tan çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu durum Balkan savaşına kadar böyle gittikten sonra, Devlet Trablus konusunda İtalya ile anlaşınca topluluk dağıldı. Neşet ve Fethi Beyler kalan askerle İstanbul'a döndüler. Mısırlılar, Emir Ömer Tosun başkanlığında Berka mücahitlerine yardım etmek için ellerinden geleni yaptıkları gibi; Tunuslular da aynı şekilde Trablus mücahitlerine yardım ettiler. Herkes sayısız yardımda bulundu ve orada hayırla anılan ve Allah Teala'nın "Şüphesiz inananlar kardeştirler. (Hucurât – 10)" sözünü hakkı çıkaran Müslümanların yardımlaşması gerçekleşti.

Mısırlıların Berka mücahitlerine ulaştırdığı iki yüz bin cüneyhten fazla parayı takdirle karşılıyorum. Bunun dışında o kadar sık aralıklarla erzak gönderiyorlardı ki; gidip gelen kervanlar yolda birbirleriyle karşılaşıyorlardı. Sayısını bilemediğim bu yardımlar içerisinde, özellikle Mısır Kızılayı'nın gönderdiği üç heyetin çok büyük yardımları oldu.

Osmanlı Devleti'ne ait Kızılay sayısız heyetler gönderdiği gibi, Rumeli'de bulunan Manastır halkının kurduğu Kızılay heyeti de oraya gelerek, özellikle yaralıların tedavisinde yardımcı oldular. Bu sağlık heyetleri halkın bulaşıcı, müzmin özellikle de yaygın bir şekilde zührevî hastalıklara yakalandıklarını tespit ettiler ve daha önce hiç tedavi görmemiş olan halkı tedavi etmeye başladılar. Sağlık konusunda- Cebeliahdar Arapları başta olmak üzere- halk onlardan çok istifade etti. Şayet Balkan savaşları başlamasa ve Mısırlılar yardımlarını İstanbul'a yönlendirmeseydi; Trablus cihadı olduğu şekliyle devam eder ve İtalyanlar karargahlarından dışarı çıkamazlardı. Balkan savaşı Trablus'u gölgede bırakarak, Müslümanların önemli olandan, daha fazla önemli olana yönelmesine sebep oldu. Emir Ömer Tosun başkanlığında çalışan yardım derneği, yardımları Devlet'e göndermeye başladılar. Trablus için ayrılan yardımları da İstanbul'a göndermeyi düşünen Emir Ömer'e o zaman, Trablus halkının yardımlarını Trablus'a göndermesi gerektiğini içeren bir yazı yazdım. Çünkü bu yardımlar Balkan savaşı için çok önemli olmasa bile; kıt kanaat geçinen mücahitler için çok önem taşıyordu. Onlardan her biri günlük bir buçuk kuruşla hayatını sürdürüyordu.

Savaşın istemedikleri şekilde uzamasından dolayı, Türkiye'nin başka bölgelerine de savaşı yaymayı düşünen İtalyanlar, Devlet'in Çanakkale Boğazı'nı kırk bin asker yerleştirerek sağlama alması üzerine, oraya girmeye cesaret edemediler. Fakat Limni Adası'nın bir bölümünü işgal ettikten sonra, Beyrut'ta bulunan Osmanlı donanmasına ait iki küçük savaş gemisini batırdılar. İtalyanlar bu tehditlerin herhangi bir fayda sağlamadığını görünce Rodos adasını işgal etmeye karar vermelerine rağmen; Osmanlılar savaşa devam etme konusunda ısrarlı davranıyorlardı. Türkler arasında, savaşın uzamasıyla Devlet'in başına gelebilecek tehlikelerden korunmak için, Trablus konusunda İtalya ile anlaşma fikrinde olanlar da vardı. Ancak bunlar, Trablus'tan ayrıldıkları zaman Arapların ve İslam âleminin tepkisinden çekiniyorlardı. İtalyanların açıklamalarına bakılırsa; Mısır Hıdivi dışında hiç kimse onlara yardımcı olmamıştı. Eski İtalya Başbakanı Jioletti, hayatını anlattığı hatırat kitabında bu konuya temas etmişti. Jioletti kitabında, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi'nin Trablus savaşının başından sonuna kadar mümkün olan her yolu deneyerek, İtalyanlara yardımcı olduğunu açıklıyor ve onun dedesi İsmail Paşa'nın Hıdivlik görevini bıraktıktan sonra Napoli'ye yerleşmesinin ve İtalyanların da ona çok güzel davranmış olmasının bunda etkili olduğunu sözlerine ekliyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu kitabı gören Türkler, (Jioletti

birkaç sene önce yayınlamıştı.) çok kötü etkilendiler ve gazetelerde Hıdiv ile ilgili ağır eleştirilerde bulundular.

Devlet, Rodos'un işgalinden sonra da Trablus'u boşaltmayınca, İtalyanlar maliyeti çok ağır olan bu savaşın uzamasından dolayı oldukça zor duruma düştüler. On senenin sonunda yapmış oldukları hesaba göre; üç yüz milyon cüneyh ve on binlerce insanı bu savaşta kaybetmişlerdi. Aslında onlar Rumeli'yi de işgal etmeyi düşünmüşlerse de; bu durum Türkiye'nin mirasından pay almayı düşünen Balkan Devletleri'ni öfkelendirebilirdi. Nitekim Rusya'nın Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında birlik kurma siyaseti sonucunda; bu Balkan Devletleri toplu halde Osmanlı Devleti'ne saldırdılar. Rumeli'nin işgal edilmesini kendi çıkarlarına aykırı bulsa da; sessiz kalmayı tercih eden İtalya, buna karşılık Rusya'ya, Trablus'u boşaltması için Babıali'ye baskı yapmasını teklif etti.

Rusya'nın, bu konuda Babıali'ye aracı olmaları için büyük devletleri iknaya çalışması sonucunda büyük devletler toplanarak, Babıali'ye anlaşmazlığa son vermesini öğütleyen bir uyarı gönderdiler. Türkiye buna şöyle cevap verdi: "İtalya Meclisi Trablusgarb'ı topraklarına kattığını ilan eden kararını iptal eder ve İtalyan askeri oradan tamamen çekilirse; Devlet anlaşma yapmayı kabul eder. Aksi takdirde saldırıya maruz kalmış bir mazlum olarak, Allah izin verdiği sürece savaşmaya devam edecektir." Türkiye; Trablus halkının cesaretini ve savaştaki sıkıntısını gördüğü ve ayrıca oranın aylık maliyeti yüz bin cüneyhi aşmadığı için Trablus'u sonuna kadar savunmayı düşünüyordu. Fakat Balkan Devletleri'nin (Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) birlik olup, saldırıya geçmeleri üzerine Devlet, İtalya ile gönülsüz olarak anlaşma yapmaya karar verdi.

Bu haber, Enver ile Cebeliahdar'da olduğumuz esnada bize ulaştı. Hem Balkan Devletleri hem de İtalya ile aynı anda mücadele edemeyeceğini anladığım Devlet; istemeyerek de olsa bir taraftan İtalya ile anlaşmayı, diğer taraftan da Mısır üzerinden gizlice Trablus halkına yardım göndermeyi düşünüyordu. Bu şekilde savunmada zayıflık oluşturmadan, Trablus'ta kalan askerini de çekmesi mümkün olacaktı. O vakit Şeyh Ahmed Şerif Kefra'da olduğu için, yardımcılarından oluşan Senusiler ile yaptığımız uzun değerlendirmelerin ardından Mısır'a gitmek üzere Cebeliahdar'dan ayrıldım ve oradan da İstanbul'a hareket ettim. İstanbul'a vardığımda Balkan Savaşı'nın başlamak üzere olduğunu gördüm. O zaman Sadrazam, Gazi Muhtar Paşa olmasına rağmen, siyaseti belirleyen kişi Kamil Paşa'ydı. Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Şeyhülislam da Cemaleddin Efendi idi. Onlarla yaptığım görüşmede, Trablus'tan ayrılmalarının sakıncalarını izah ettiğimde; Kamil Paşa kelimesi kelimesine şöyle dedi: "Biz hem dört Balkan Devleti ile, hem de İtalya gibi büyük bir devletle savaşmaya güç yetiremeyiz." Trablus savunmasının Devlet'e ciddi bir sıkıntı olmadan devam edebileceğini ona açıklamaya ve Devlet'le İslam âlemi, mücahitlerin zaruri ihtiyaçlarını karşıladığı takdirde; onların İtalyanlara

karşı savunma yapabileceğini söylemeye çalıştım. Bizim maksadımız; Devlet'i, anlaşma yapmaya mecbur olsa da, Mısır üzerinden Trablus halkına yardım göndermeye ikna etmekti. Bu görüşü Kamil Paşa reddetmedi. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ise: "Devlet Trablus halkını asla ihmal etmeyecek; fakat Balkan savaşı bitene kadar İtalya savaşını durdurmak zorunda." diyerek bana açıkça destek verdi.

Özetle Devlet'in İsviçre'ye gönderdiği Nami Bey ve Fahrettin Bey, orada İtalyan diplomatları ile bir araya gelerek müzakerelere başladılar. Görüşmeler sonucunda; Devlet Trablus'taki bütün sorumluluğu Trablus halkına bırakarak, onlara İtalya ile anlaşmaları tavsiyesinde bulundu. İtalya kendisine karşı mücadele eden bütün yerli halkı bağışladığını ilan edecek ve Osmanlı askerinin Trablus'tan çekilmesine karşılık, İtalya askeri de işgal ettiği Rodos ve on iki adalardan çekilecekti.

Anlaşma şartlarında ayrıca şunlar vardı: Trablus dini açıdan Devlet'e bağlı kalacağı gibi, Trablus halkının nazarında Sultan da yine halife olarak kalacak; hutbelerde halifenin ismi okunmaya devam edecek ve Trablus'ta "Sultan Naibi" ismiyle Sultan'ı temsil eden bir kişi bulunacaktı. Anlaşmanın ardından bu makam için Şemseddin Paşa ve ona danışman olarak da Yusuf Bey atandı.

Said Paşa kabinesi, İtalya ile anlaşma hususunda Meclis'in destek vermeyeceğini anlamıştı. Nitekim özellikle Yusuf Bey'in mecliste yaptığı konuşmanın ardından milletvekilleri heyecana gelerek, İtalya ile yapılan anlaşmaya onay vermeyecekleri hususunda yemin ettiler. Bu konuşmada Yusuf Bey şöyle demişti: "Trablus'taki savaşın durumu gerçekten iyi gidiyor. Herhangi bir hataya imkan verilmemelidir. Bu konuda iç çekişmeler yaşanmazsa; Devlet adına korkulacak bir durum söz konusu değildir." Balkan savaşının kapıda olduğunu hisseden Sadrazam, İtalya ile anlaşmanın zorunlu olduğunu görüyor, fakat mecliste partiler arası çekişmeler devam ediyordu. Dolayısıyla hükümetin belirlediği siyaseti kolay uygulayabilmesi için, meclisin feshedilmesi gerekiyordu. Said Paşa Ayan Meclisi'nin onayı ile Millet Meclisi'ni feshetme yetkisi bulunan Sultan'ı bu konuda ikna ettiyse de; bu durumda yeniden seçim yapılması gerekiyordu. Sultan'ın meclisi feshetmesinin ardından seçimler yapıldı. Fakat meclis, Arnavut isyanının yeniden başladığı haberlerinin gelmesi üzerine neredeyse toplanamayacaktı. Bu defa Müslümanlar, Katolik ve Protestanlar Devlet'e karşı birlikte hareket ediyorlardı ve işin başında Berat Mebusu İsmail Bey, Priştina Mebusu Necip Derağa, Debre mebusu Basri Bey, Hasan Bey, Yahya Bey ve başka birileri daha vardı. Onlara Osmanlı ordu subaylarından Arnavut subaylar da katılmıştı. Yapılan toplantıya katılan Arnavutların ileri gelenlerinden seksen altı kişi; yeni seçilen meclisin feshedilmesini, hükümette görev alan Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, Posta ve Telgraf Nazırı Talat Bey ve Eşgal-i Nâfia (Bayındırlık) Nazırı Cavid Bey gibi ittihatçıların görevden alınmasını istiyorlardı. Devlet için bu olay sıkıntılı bir

hal alınca, Mahmud Şevket Paşa'nın istifa etmesiyle birlikte, Arnavutluk isyanından sonra ittihatçılar görev almaktan çekinmeye başladılar. Sadrazam Said Paşa Harbiye Nezaretini vermek istediği kimselerden olumlu cevap alamaması üzerine istifasını verdi. Sultan, meşhur Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı yeni kabineyi kurması için görevlendirdi.

İstanbul'da kurulan Halaskaran adındaki askerî bir cemiyet; hükümetin değişmesi ve sorumluluk taşımayan kişilerin devlet işlerinden uzak tutulması ile meclisin feshedilip özgür bir ortamda yeniden seçim yapılmasını içeren bir ilan dağıttı. Hükümet, askerlerin siyasete karışmamasını sağlamak için kanun çıkarmayı düşünüyordu. Bu cemiyet ise; ilanda açıklanan talepler yerine getirilmediği sürece; askerlerin siyasetten engellenemeyeceğini açıkça beyan ettiler. Bu ilan mecliste okunduğunda aşırı tepki gösteren mebuslar, ölüm haricinde sandalyelerini asla bırakmayacaklarına dair yemin ettiler ve hükümetten bu ilanı dağıtan cemiyet hakkında inceleme başlatmasını istediler. Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa ve yeni Harbiye Nazırı Nazım Paşa meclise gelerek mebusları sakinleştirmeye çalıştılar. Nazım Paşa'nın orduya çekidüzen verileceğini taahhüt etmesinin ardından Sadrazam, yeni hükümet programını okudu. Programda öne çıkan konular; subayların siyasetle uğraşmalarının ve seçimlere memurların müdahalesinin engellenmesi, memur atamaları ile ilgili kanunların düzenlenmesi gibi konulardı. Hükümet, İtalya ile anlaşmaya ise hiç değinmedi.

Daha sonraları Sultan'ın meclisi feshetme yetkisinin tartışmaya açıldığı mecliste, çoğunluğu elinde bulunduran ittihatçılar ile rakipleri konumundaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası, bunun şartları konusunda anlaşmazlığa düştüler. Bu fırkanın başını Lütfi Fikri çekmekteydi. Fırkalar arasındaki tartışma artarken, aynı zamanda Arnavut isyanı da günden güne içinden çıkılamaz bir hal alıyordu. Ardından kabine üyeleri arasında da çekişme baş gösterdi. Ahmed Muhtar Paşa'nın, Dahiliye Nazırı olarak atadığı eski sadrazamlardan Ferit Paşa, kabineye girmeyi reddettiği gibi; Adliye Nazırı olarak atadığı Hüseyin Hilmi Paşa da göreve başladıktan kısa bir süre sonra istifa etmek zorunda kaldı. İçte ve dışta büyük problemlerle uğraşan hükümetin gün geçtikçe sıkıntıları artıyordu. Arnavut isyanı alevlenirken Makedonya'da olaylar çıkaran bazı Bulgar grupları; tren raylarını sökmeye başladıkları gibi, ardından bayram günü İştib Camii'ne bombalı saldırıda bulundular ve çok sayıda kişi yaralandı. Ayaklanıp Bulgarlara saldıran Müslümanlar, birçok Bulgar'ı öldürerek intikam aldılar. Buna benzer olaylar Üsküp'te de yaşandı. Bu olaylarını en önemlisi M. 1912 (H. 1330) Ağustos'unun başında Kotşane'de meydana geldi. Bulgarlar çarşıya koydukları bombaları patlatmaları sonucunda çok sayıda Müslümanı öldürünce, Müslümanların da Bulgarlara saldırıp yüz elliye yakın kişiyi öldürdükleri söylenir. Olaylar bu şekilde uzun bir süre devam etti. Çarşılara ve camilere dinamit ve bomba koyarak Müslümanları tahrik

eden Bulgar grupların amaçları; Müslümanların Hıristiyanlara saldırmasını sağlayarak, Hıristiyan devletlerin müdahale etmesine zemin hazırlamak ve sonuç olarak da Makedonya'yı Türkiye'den ayırmaktı. Bu siyaset; Ermeni hareketlerinin tarzına benziyordu.

BALKANLARDA DURUM

Balkan Devletleri (Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan) çoğu zaman ihtilaf halindeydiler. Bunun sebebi de; Bulgarlar Makedonya'nın kendilerinin olması gerektiğini iddia ederlerken, Yunanların Selanik ve çevresi ile Trakya'nın çoğunun Rum olmasını delil getirerek Makedonya'yı istemesi, Sırpların da Makedonya'nın kuzeyinde Sırpların çok olmasından dolayı o bölgeyi istemeleriydi. Hepsi iddialarını güçlendirmek için birçok gerekçe ileri sürerlerken, orada yaşayan Müslümanların haklarını ise hiç düşünmüyorlardı. Halbuki Arnavutluk ve Makedonya'nın yarısından fazlası Müslümanlardan oluşmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da altı tane eyaleti vardı:

1- Edirne: Karadeniz, İstanbul ve Bulgar sınırları arasındadır.

2- Selanik: Makedonya'nın çoğu bu eyalete bağlıydı.

3- Kosova: Bugünkü Yugoslavya Krallığı içinde yer almaktadır.

4- Manastır: Yugoslavya ile Yunanistan arasındadır.

5- Yanya: Arnavut bölgesinin güneyinde yer almaktadır.

6- İşkodra: Arnavut bölgesinin kuzeyinde yer almaktadır.

Bu eyaletlerdeki Arnavut, Türk, Pomak (Bunlar Bulgar ırkından olup dini İslam, dili Bulgarcadır.) ve muhacirlerden meydana gelen Müslümanların sayısı Hıristiyanların sayısından fazlaydı. Balkan halklarının bu bölgeleri kendi aralarında taksim etme iddiası haklı olamayacağı gibi, zaten aralarında anlaşma yapamıyorlardı. Her grup bir başkasının hissesine göz dikmiş olsa da; Osmanlı Devleti'nin zayıf düşmesi ve Avrupa devletlerinin ısrarlı istekleri Balkan devletlerini bir noktada birleştirdi. Tek düşünceleri Türkleri Avrupa'dan atmaktı ve bunun için ileri sürdükleri gerekçe de; Türklerin Avrupa'ya sonradan gelmiş olmaları ve on dördüncü asırdan önce Balkan yarımadasında zaten bulunmamalarıydı.

Ayrıca Balkan halkına göre; Türkler onlara galip gelseler bile hiçbir şey değişmeyeceği gibi, hiçbir şehri de ele geçiremezlerdi. Ancak onlar, Türklere galip geldikleri takdirde, istediklerini alabileceklerdi. Bu daha önce de bahsettiğimiz bir kurala dayanıyor: "Hilal'in Haç'tan aldığı şeyler iade edilmelidir. Haç'ın Hilal'den aldığı şeyler ise asla iade edilmez!" Bu kural Avrupa'da üzerinde ittifak edilen ve Avrupa'nın mümkün olduğunca

uygulamaya çalıştığı bir kural olup, Balkan halkı da bu kuralı zaten biliyordu.

BALKAN DEVLETLERİ'NİN İTTİFAKI

Balkan Savaşı öncesinde Avrupa devletleri, Türkiye'nin Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağ'a galip geleceğini düşünüyorlardı. Fransa Başbakanı Mösyö Bongars, Türkiye ve Balkan devletlerine gönderdiği bir uyarısında şunu belirtiyordu: "Taraflar arasında savaş meydana gelirse; devletler galip tarafın mağlup taraftan hiçbir şey almasına izin vermeyecektir." Bu uyarıyı savaş esnasında tarafları vazgeçirmek için gönderen Mösyö Bongars'a göre Balkan devletleri Türkiye'ye üstünlük sağlayamazlardı. Savaş başlayıp da, Türkiye zayıf noktalarda tedbir almadığı için yenilgiye uğrayınca; Mösyö Bongars devletler adına göndermiş olduğu bu resmi tebliği unuttuğu gibi, ayrıca savaş sonrası Türkiye'nin Avrupa'daki eyaletlerinin Sırp, Bulgar ve Yunanlar arasında taksim edilmesine de destek derdi. İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere maksatları Arnavutluk'u Makedonya'ya katmak olan devletler; şayet Avusturya ve İtalya karşı çıkmasaydı Makedonya'nın güneyini Yunanistan'a ve kuzeyini de Sırbistan'a vereceklerdi. Avusturya, Sırp Krallığının genişlemesine her zaman engel olmaya çalışmıştı. Zaten I. Dünya savaşının en önemli sebeplerinden biri de buydu. İtalya ise Arnavutluk'un Arnavutlarda kalmasını kendi çıkarlarına uygun buluyordu. Bundan dolayıdır ki; Balkan savaşının ardından bağımsız Arnavutluk'un kurulmasına devletler onay verdiler. Ancak bu konu, Rusya ile Avusturya'yı savaşın eşiğine getirmişti. Ne var ki yine de Arnavutlara haksızlık yaptılar. Çünkü sayısı üç milyona ulaşan bu millet, Adriyatik Denizi sahilinden başlayarak, Karadağ'ın kuzeyi, Yunanistan'ın güneyi ve Makedonya'nın doğusunda yer alan bölgede oturuyorlardı ve her ne kadar üçte ikisi Müslüman, üçte biri de Katolik ve Ortodokslardan oluşsa da; aynı dili (Arnavutça) konuşan tek bir millettiler.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan çıkarılmasına karar verilince; Arnavutların çoğunluk oluşturdukları Yanya, İşkodra, Kosova ve Manastır eyaletlerinin onlara verilmesi gerekirdi. Özellikle de Müslüman Türkler, Osmanlı Devleti Rumeli'den çıktıktan sonra Bulgar, Yunan ve Sırp hakimiyetine girmemek için bu bölgelerin Arnavutlara verilmesini istiyorlardı. Balkan savaşından sonra Rusya'nın baskısı ve Fransa'nın da ona destek vermesiyle yapılan Londra Konferansı'nda ortaya çıkan sonuç, etnografya açısından milletler hukukuna uygun düşmemiştir. Avusturya ve İtalya'nın ısrarı ile Arnavutlara verilen bölge sadece Yanya ile İşkodra olup, diğer Arnavut bölgelerinin bir kısmı Karadağ'a, bir kısmı da Yunanistan'a

verildi. Bağımsız Arnavut ülkesine bırakılan Arnavutların sayısı bir milyon kadarken, aslında Kosova eyaleti başta olmak üzere Yugoslavya'nın güneyinde tamamen Arnavutlar ikamet etmekteydi. Bundan dolayıdır ki; Yugoslavya Krallığı'nın Arnavutluk sınırına yakın bölgelerinde yaşayan Arnavutların sayısı Arnavutluk'ta yaşayanlardan fazladır ve bu durum, devletlerin hata ettiği konulardan biridir. Ancak bu karışıklığın gerçek sebebi; Rusya'nın Sırpları kayırması idi ve bu durum da Balkan yarımadasında yeni savaşlara kapı aralayacaktı.

Rum, Slav ve Bulgar ırklarından oluşan Balkanlardaki Hıristiyan unsurlar arasındaki çekişme şiddetlenince; Sultan Abdulhamid döneminde Osmanlı Devleti'ni o bölgeden çıkarmak isteyen Rusya onlar arasında birlik kurabilmek için çok uğraştıysa da; Abdulhamid, dehası ve uyanıklığı ile onlar arasında ittifak yapılmasına sürekli engel olmuş ve bazen birini bazen de diğerini finanse etmişti.

Gücüne güvenen İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Meşrutiyetin ilanı ile saltanatın bütün tehlikelerinin biteceğini sanıp, özellikle de dış siyasette tabir yerindeyse, tamamen uyudu. Hatta başlangıçta, Bulgar, Yunan ve Sırpların Osmanlı'ya karşı hareketlerinin temel sebebini sadece Osmanlı idaresinin kötü olmasına bağlayan cemiyetin bazı üyeleri, Osmanlı idaresi düzene girerse onların da sükuna ereceklerini düşünüyorlardı.

Gerçekte onlar, Türkleri Balkan yarımadasından kovmadan hareketlerinden asla vazgeçmeyeceklerdi. Onlara göre; mesele sadece tarihle ilgili olup, idarenin iyi veya kötü olmasının hiçbir önemi yoktu. Bu bölgelerde Sultan I. Murad'dan önce hiç Müslüman yoktu, dolayısıyla da buralardan Müslümanların tamamen temizlenmesi gerekiyordu. İşte onların gerçek düşüncesi buydu ve Avrupa'nın tamamı da bu görüşte idi. Balkan Devletleri Selanik'i ele geçirdiğinde İngiliz bakanlardan birisi şöyle demişti: "Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı şehre, Hıristiyanların tekrar dönmesi ne kadar mutluluk vericidir!"

Gerçeklere dönüp baktığımızda göreceğiz ki; Haçlı seferleri ortaçağda olduğu gibi bu isim altında devam etmese bile, değişik isimler altında halen bütün canlılığıyla devam etmektedir. Avrupa devletleri, Hıristiyanların çoğunlukta olduğu ülkelerde onlarca asır hükmetmiş olsalar bile Müslümanların hakimiyetini görmeye dayanamazlar. Yani Endülüs gerçeği sadece İspanya'da yaşanmış olmayıp, Müslümanlar benzer örnekleri birçok ülkede yaşadıklarından, kendilerini korumak için güçlü olmak zorundadırlar.

Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemlerde sadece Yunan, Bulgar ve Sırplara galip gelmemiş; bunların yanı sıra Romanya, Macaristan, Hırvatistan, Polonya'nın bir kısmına sahip olup Viyana'yı kuşatmıştı. Zayıflık baş gösterince adım adım geri çekilmeye başladı ve yirminci asrın başında yukarıda bahsettiğimiz altı eyalet dışında Avrupa'da hiçbir yer kalmadı ki; buraları koruyabilmesi için de güçlü olması gerekiyordu.

Eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Kanun-ı Esasî ilan edildiği günlerde bu altı eyaletin genel müfettişi iken yaşadığı bir olayı bana anlattı. İngiltere'nin meşhur Hariciye Nazırı Sir Edward Gray, Paşa'ya: "Makedonya'daki problemlerin çözümü için bir yol bulunabilir mi?" diye sorduğunda Paşa şöyle cevap vermiş: "Evet, bulunur. Bunun biz Türklerin aynı anda Bulgar, Yunan, Sırp ve Karadağlıları susturabilecek gücünün olmasından başka çözüm yolu yoktur."

Bu dört Balkan devletinin ittifak çabaları eskiye dayanıyordu: M. 1888 (H. 1306) yılında Karadağ Prensi Nikola, Rus çarına Balkan devletlerinin, çarın başkanlığı altında Türkiye'ye karşı birleşmeleri gerektiğini içeren bir öneri sunmuştu. M. 1893 (H. 1311) yılında Bulgaristan ve Yunanistan arasında da buna benzer bir konuşma geçtiyse de; bir sonuç elde edememişlerdi. Daha sonra Bulgarlar ile Sırplar arasında bu ittifak sağlandı. Sırbistan ile Karadağ arasında devam eden anlaşmazlık da Bulgaristan'ın aracılığı sonucu anlaşma ile sonuçlandı. İttifakın dışında sadece Yunanistan kalmıştı. Yunanistan adına bu ittifaka katılmak için (Bulgaristan'la birçok anlaşmazlık noktaları olmasına rağmen) en çok koşuşturan kişiler de Yunanistan'ın Sofya büyükelçisi Banas ile Yunanistan Başbakanı Venizelos'tu.

Balkan ittifakının en önemli sebebi; ittihatçıların bu meseleyi ihmal etmesiydi, hatta tahttan indirilen Sultan Abdulhamid bu ittifakı duyunca başını sallayarak şöyle demişti: "Kaç defa bu ittifaka kalkıştılarsa; gayret edip, bunu engelledim." Bu sözü Selanik'ten İstanbul'a nakledilirken yolda söyleyen Abdülhamid, İstanbul'a geri getirilmesinin sebebini sorduğunda ona: "Dört Balkan ülkesi Türkiye'ye karşı ittifak kurdular. Yakın zamanda savaş çıkacaktır." dedikleri zaman bu meseleyi öğrenmişti.

13 Mart 1912 (H. 1310) tarihinde Türkiye'ye karşı Sırplar ile Bulgarlar arasında ittifak kuruldu. Aynı yılın 29 Mayıs'ında da Bulgarlar ile Yunanlılar arasında ittifak kuruldu. Birinci ittifak altı yıl, ikinci ittifak ise üç sene sürdü.

Aynı yılın 5 Ekimi'nde Bulgaristan Meclis Başkanı, Kırım'a giderek Rus Çarı'na Balkanlardaki anlaşmazlığın sona erdiği ve ittifakın kurulduğu haberini verdi. Zaten çar anlaşmazlıkların giderilmesinde hakem rolü üstlenmişti.

Tam bu dönemde Arnavut isyanı çıkıp, Devlet bazı imtiyazlar vermek zorunda kaldı. Balkan devletler de bu durumu gördüğünden; Türkiye ile Balkan devletleri arasında savaş çıkacağını anlayan Devletlerden Avusturya, savaşı engellemek için aracı oldu. Onun amacı; Rumeli bölgesindeki bütün sorunların bir komisyon kontrolünde çözüme kavuşturulmasıydı.

Devletler, yapılan müzakerelerde savaşı engellemek üzereydiler ki; beklenmedik bir anda 8 Ekim 1912 (H. 1330) tarihinde Karadağ Prensi savaş ilan etti. 13 Ekim'de ise Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan, Osmanlı Devleti'nden Berlin Anlaşması'nın yirmi üçüncü maddesi gereğince ıslahat yapmasını ve Rumeli'de konuşlanan askerini derhal çekmesini talep ettiler. Bu uyarı kabul edilebilir bir uyarı değildi. Dolayısıyla da Türkiye'nin savaşmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Girit Adasını Yunanlılara bırakmaları durumunda Yunanlıların ittifaktan ayrılacağını uman Kamil Paşa'nın bu yöndeki çalışmaları boşa gitti. Çünkü Venizelos ittifaktan ayrılmayı kesinlikle kabul etmeyince; artık savaş kaçınılmaz hale geldi.

Bulgarlar uzun zamandan beri savaşa hazırlandıklarından, ilk olarak iki yüz elli bin eğitimli ve donanımlı asker gönderdiler. Osmanlı Devleti'nde ise; tam bir asker gibi eğitilmiş asker yoktu. Sultan Abdulhamid'in tartışmasız en büyük hatalarından biri; isyan ederler korkusuyla askerlerin eğitimini engellemiş olmasıdır ki bu durum onun saltanatı süresince devam etti.

Amcası Abdulaziz dönemindeki eğitimli askerler -Ruslara karşı Plevne'de Osman Paşa, Kafkaslarda Ahmed Muhtar Paşa bunun en güzel örneğidir- kaybolmuş, yerine benzeri koyulamamıştı. Abdulhamid dönemindeki askerler, amcasının döneminde gördükleri eğitimden hiçbirini görmediler.

Bu askerler ile Balkan askerleri arasında dağlar kadar fark vardı. Başa geldiklerinde Abdulhamid'i tahttan indirip ordu içinde tasfiye hareketine girişen İttihatçılar, tecrübeli eski subayları emekliye ayırıp, tecrübesiz gençleri onların yerine getirdiler. Diğer bir ifadeyle eski orduyu çözdüler ama yeni ordu oluşturacak yeterli zaman bulamadılar.

Orduya en çok zarar veren sebepler; subayların siyasetle uğraşmaları, görevlerini bırakarak endişeye yol açmaları ve uzak durmaları gerekirken, fırkaların lehine ve aleyhine çalışmalarıdır.

Meşrutiyetten sonraki Osmanlı ordusu, anarşiye sebep olan yeniçeri ordusuna benzemişti. Ordudan bir grup itaati reddedip asilere katılıyor, subaylardan oluşan bir cemiyet hükümetin istifasını ve meclisin feshedilmesini istiyor, bir başka grup ise Millet Meclisine baskın yaparak, bazı devlet adamlarının tahrikiyle bakanları ve milletvekillerini öldürüyorlardı. Ayrıca askerlerin subayları ve subayların da komutanları öldürdüğü nice olaylar yaşanıyordu.

Evet! Von der Goltz Paşa ile yanındaki subaylar, Türk ordusunda çok ciddi ıslahatlar yapmıştı. Fakat Sultan Abdulhamid kendini sağlama almak için askerin eğitimini engelliyordu. (Bu ihmal sebebiyle ordunun temel konularda bile ıslaha ihtiyacı vardı. Mesela çağdaş ordularda artık

sorun olmaktan çıkmış iaşe, sağlık ve demiryoluyla nakil gibi konular bunların arsındaydı.)

Bu eksikliklerin yanına Devlet'in, Balkan savaşında Balkan devletlerini çok fazla küçümsemesini de ekleyebilirsin. Devlet bir ay içerisinde Balkan devletlerinin kökünü kazıyacağını sanıyordu. Bunun içindir ki Harbiye Nazırı Nazım Paşa subaylara; savaş meydanında resmî kıyafetlerini giymelerini ve Sofya, Belgrad ve Atina'ya girene kadar da çıkarmamalarını bildirdi. Savaş başladığında sanki zafer kesin onlarınmış gibi resmi elbise giymişlerdi. Bu durum, Halife Emin'in annesi Zübeyde Hatun'un (Halife olmak isteyen Memun'a karşı savaşa giden) oğlunun ordu komutanı (Ali b. İsa)'na gümüş bir zincir vermesine benziyor. Zübeyde Hatun komutana şöyle demişti: "Memun, halife soyundan olduğu için; esir düştüğünde onu diğer esirler gibi demir zincirle bağlaman doğru olmaz. Eğer esir düşerse; onu bağlaman için sana gümüş zincir veriyorum." İşin sonunda ise Memun, Emin'i mağlup edip hilafeti ondan aldı. Daha sonra da kargaşa anında Emin öldürüldü.

Bu olayı hafife almasından dolayı Suriye, Irak ve Doğu Anadolu'daki ordusunu çağırmayan Devlet, Doğu Anadolu'da Ermenilerin isyan etmesinden de korkuyordu. Yalnızca Rumeli ordusu ve Anadolu ordusunun bir bölümünü katmakla yetindikleri bu savaşa Rumeli ordusunun tamamı da katılmış değildi. Arnavutların isyan durumu devam ettiği için onlar, birkaç grup çatışması dışında bu savaşa katılmadılar. Sonuçta Balkan ordularının sayısı, Osmanlı ordusundan çok daha fazla olup, Osmanlı ordusu Bulgarlara karşı Doğu Trakya, Sırplara karşı Makedonya ve Yunanlılara karşı Selanik'ten oluşan üç cephede de sayı ve cephane olarak düşmanından daha düşük seviyedeydi.

18 Ekim günü Edirne'yi almak için saldırıya geçen Bulgarlar, başarılı olamadılar ama Tunca'da Türklere galip geldiler. Abdullah Paşa 20 -21 Ekim'de savunma hattı oluşturmadan taarruza geçince yaptığı bu taktik hatası hüsranla sonuçlandı.

22 Ekim'de Osmanlıya ait IV. Ordu VI. Tümen ile I. Orduya bağlı bir tümen karşı karşıya geldikleriinde; iki taraf da birbirini tanımadığı ve karşı tarafı Bulgar askeri olarak düşündüğü için birbirlerine ateş etmeye başladılar. Savaşın başında Osmanlı ordusunda komuta kargaşası hüküm sürüyordu.

Mahmud Muhtar Paşa üçüncü ordunun merkezde bekleyen orta bölümünün komutanlığını üstlenmişti. Bulgarlar ansızın sol cenahtaki askerlere saldırarak, Türkleri darmadağın edip hezimete uğrattılar. Mahmud Muhtar Paşa, Bulgara karşı koyup hezimete engel olmaya çalıştıysa da; General Dimitrov gizlice onun sağında kalan askerlere saldırarak Mahmud Paşa'yı gerilemeye mecbur bıraktı. Hezimeti engellemek için IV. Ordu ve III. Ordudan sonra I. Ordu da Bulgarlara saldırı düzenlemeye çalıştı; fakat başarılı olamayarak geri çekildi. Tüm

bunların sebebi; tek bir komuta ve belirlenmiş bir savunma hattının bulunmamasıydı. Nitekim Türklere ait bütün ordu ve tümenler diğerleriyle iletişim kurmadan ve onların ne yaptığını bilmeden savaşıyorlardı. Her yerde ve her zaman Bulgarlara karşı koyacaklarını, hatta onların dönüp gideceklerini düşünen Türkler; düşmanlarını bu kadar küçümsemeleri sonucunda düşmanlarının galibiyetiyle karşılaştılar.

Abdullah Paşa geri çekilirken ordunun bir bölümü Vize'de, diğer bölümü de Lüleburgaz'da mevzilenmiş olmasına rağmen, ikisi arasında en küçük bir iletişim bulunmadığından, biri diğerinin ne yaptığını bilmiyordu. Ordusunun hareketini kontrol altında tutabilen ve geri çekildiğinde bile düzenli çekilen tek komutan Mahmud Muhtar Paşa'ydı. Nazım Paşa da, başkomutan rütbesiyle bizzat gelerek Lüleburgaz ve Karaağaç'ta Bulgarlarla savaştı.

Abdullah Paşa'nın I.ve II. orduyla kendisine destek vereceğini düşünen Mahmud Muhtar Paşa, düşmana saldırıp General Hristov'un tümenini ikiye böldü. Fakat Bulgarlara çok büyük destekler gelmiş, tam bu sırada da ikinci ordu yenilgiye uğramıştı. Mahmud Paşa diğer komutanların başarısızlığı yüzünden plânını uygulayamadıysa da; yerini korudu. Başkomutan Nazım Paşa, bütün kuvvetlerin Çerkezköy'e çekilmesini emredince; Mahmud Muhtar Paşa'nın ordusu da dahil bütün ordular geri çekildi.

İşin en garip tarafı da; düşmanını başlangıçta küçümseyen Türklerin, ilk yenilgide hemen korkuya kapılarak tamamının Çatalca'ya çekilmesiydi.

Batı Trakya ve Makedonya'daki ordular Doğu Trakya ordusunun yenilgisini öğrenince, moral bozukluğu yaşadılar ve Makedonya'daki orduların komutanı Ali Rıza Paşa, Sırplar karşısında Bornova, Kosova ve Kumanova'da yenilgiye uğradı. Bu yenilginin en büyük sebebi; Osmanlı'ya destek veren Arnavut grupların savaş meydanından kaçmasıydı. Bütün orduların başarısız olduğu bu çatışmalar, birbirini takip eden zincirleme yenilgilerden ibaret olup, Türklerin ayakta durabildiği çatışma sayısı yok denecek kadar azdı. Kosova, Manastır ve Üsküp gibi önemli merkezler ile onlara bağlı şehirlerin de düştüğü bu olayların tamamı 23 Ekim – 18 Kasım arasında gerçekleşti.

"Bu savaş, Türklerin bugüne kadar yaşadığı en kötü savaştı." denilse; mübalağa yapılmış olmaz.

Ordusunu koruyan komutan sadece Cavid Paşa olup, Kumanova'da Sırplarla yapılan çatışmada Arnavut gruplar savaş meydanını terk etmeselerdi; Türkler galip geleceklerdi. İstanbul'a Sırpların yenildiği haberi geldiyse de; savaş başladığı şekliyle sona ermedi. Cavid Paşa birçok savaşta Yunanlıları başarısızlığa uğratıp, Arnavut şehirlerini kontrol altına aldı. Fakat Arnavutlar, Osmanlı ordusunun genelde başarısız olduğu

haberini alınca; Devlet'ten ayrıldıklarını ilan edip, Avusturya ve İtalya'nın yardımıyla Avlonya'da geçici hükümet kurdular.

Yunan ordusuna gelince; önünde zayıf bir Türk gücü olan Yunan ordusu, Selanik'e ulaşmayı hedefleyerek ilerliyordu. Yunan veliaht prensinin komutasındaki altmış bin Yunan askerinin karşısında yirmi beş bin Türk askeri vardı. Az sayıda olmalarına rağmen uzun süre direnen Türkler, Sırp ve Bulgar ordusunun onlara destek vermesi sonucu geri çekildiler ve Tahsin Paşa, Selanik'i teslim etmek zorunda kaldı.

Cavid Paşa, iki gün süren savaşın sonunda Yunanlıları 5 Ekim'de ağır yenilgiye uğrattı. Fakat Yunanlılara büyük yardımlar gelince; Yunan veliaht prensi mağlup iken galip duruma geçti ve Cavid Paşa Manastır'a çekildiğinde de Sırpların saldırısına uğradı. Geri kalan Osmanlı ordularıyla Bulgar, Sırp ve Yunanlılar arasında birçok çatışma olduğu halde; moral bozukluğu ve iletişim kopukluğu sebebiyle hiçbirinde iyi bir sonuç elde edemediler ve Dimetoka'yı istila eden Bulgarlar, İstanbul'un Makedonya ile iletişimini kestiler.

İstanbul'da oluşan panik havası ile devlet adamları ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Memlekette bir sürü ordu olduğu halde hepsi yerinde bekliyor, beklenmedik başarısızlık sebebiyle herkes adeta donmuş olduğundan kuvvetleri bir araya getirmeyi düşünemiyorlar ve yönetimde ciddi bir kargaşa yaşanıyordu. Bunların hepsini bizzat gözümüzle gördük.

Mısır Kızılayı İstanbul'a çok büyük bir heyet göndermişti. Heyette merhum Muhammed Paşa (Şerif) ve merhum Kamil Paşa (Celal) müfettiş olarak görev yapıyorlardı. Bu Kızılay bana bir yazı göndererek, bu heyette üçüncü müfettiş olarak görev yapmamı istediler. Ayrıca başkanlığını Emir Ömer Tosun'un yaptığı Mısır Yardım Derneği de, Osmanlı ordusunun yenilmesiyle Rumeli'den İstanbul'a kaçan Müslüman muhacirlere yardımların dağıtım görevini bana teklif etmişti. Biz üç müfettiş Kızılay işlerinin kolayca yürümesi ve yardımların muhacirlere ulaşabilmesi için her gün devlet adamlarıyla görüşmek zorunda kalıyorduk. Devlet yönetiminde inanılmayacak derecede başıboşlukla karşılaştık. Bir cuma günü acil yardım işleri için Harbiye Nezaretine gittiğimizde bir tek kişi bile bulamadık: "Cuma günü hükümet dairelerinin çalışmadığını bilmiyor musunuz?" diyenlere dedim ki: "Böyle büyük bir felaketle karşı karşıya kalmış bir devletin cuma günü tatil yapma hakkı yoktur." Evet, ne zaman Babıali'ye gitsek devamlı orada bulduğumuz Sadrazam Kamil Paşa, Cuma günü müracaat için gittiğimizde de aynı şekilde oradaydı. Evi yakın ve yaşı ilerlemiş olmasına rağmen Babıali'de geceliyordu.

Bir defasında Yeşilköy'de dört bin askerin koleraya yakalandığı haberi bize ulaştı. Zaten bu savaş esnasında askerler arasında yayılan bu hastalık, bir çoğunun ölümüne sebep olmuştu. Bize o askerlerin sığınacakları ev veya çadır olmadan açık havada bırakıldıkları söylendiğinde, vakit tam kışın ortasıydı. Ben ve arkadaşlarım hemen Kamil

Paşa'ya gidip o askerlerin yarısının öldüğünü ve kalan arkadaşlarının da onların başında ölümü beklediklerini söyledik. Kamil Paşa Yeşilköy'e doktor, hasta bakıcı ve tedavi için gereken malzemelerin gönderilmesi için Harbiye Nezaretine gerekli talimatları verdiği halde; ikinci gün oraya hiçbir şeyin ulaşmadığını öğrendik. Bunun üzerine arkadaşlarıma: "Eğer bu kargaşa esnasında Devlet'in o askerlere yardım etmesini beklerseniz, bilin ki; oraya doktor ve hasta bakıcı gitmeden, o askerler çoktan ölmüş olacak. Bu işi bizim yapmamız gerekiyor." dedim ve hemen o gün içerisinde, yanlarında tahtalarla birlikte oraya ulaştırdığımız marangozlar, askerlere ahşap evler yaptılar. Ardından yatak, yorgan, doktor, hasta bakıcı ve ilaç gönderdik. Bunların tamamı üç günde tamamlandı ve Osmanlı memurları geldiğinde her şey tamamen bitmişti. Daha bunun gibi nice olaylar ...

Balkan Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin altı eyaletinin düşmesiyle sonuçlanan bu talihsiz savaşı anlatmaya devam edelim. Doğu Trakya'daki Osmanlı ordusu yenilip Çatalca'ya çekilmiş, Batı Trakya ve Makedonya'daki askerler de dağılmıştı. Düşman askerinin girmediği tek yer olan Arnavut şehirlerindeki Türk gücü ise çok zayıftı. Güneyden ilerlemeye başlayan Yunanlılar, Yanya'ya ulaşmak amacıyla önüne çıkan küçük grupları dağıtarak ilerleyip, Yanya'yı istila ederlerken; diğer taraftan da Sırplar ve Karadağ askerleri, Arnavutluk'un kuzeyinde birçok yeri istila ettiler ve Arnavutlar sadece İşkodra'da onlara karşı koyabildiler.

Denizlerdeki durumu bakacak olursak; Osmanlı donanmasının ciddi bir düşüş içerisinde olduğunu görürüz. Sultan Abdülhamid kara ordusundan korktuğu gibi donanmadan da korkuyordu. Hatta, deniz kenarında olan Dolmabahçe Sarayı'nda amcası Abdulaziz'in tahttan indirildiği günü hiç unutamadığından; kara askerlerinden çok deniz askerlerinden çekiniyordu. Abdulhamid, amcasının tahttan indirildiği gün denize baktığında donanmayı tam karşısında buldu. Halbuki o donanmayı meydana getiren Abdulaziz, ona çok özen göstermiş, hatta onun döneminde Devlet, denizlerde üçüncü sıraya yükselmişti.

Osmanlı-Rus Savaşı başladığı dönemlerde Karadeniz'in tamamı Osmanlı'nın elinde olduğu halde, Sultan Abdulhamid'in donanmayı çok fazla ihmal etmesi sonucu; onun döneminde Osmanlının deniz gücündeki düşüşün devam etmesiyle, Yunanlılar denizde daha güçlü hale geldiler.

Abdulhamid tahttan indirildikten sonra iç karışıklıklarla ve birbirini boğazlamaya çalışan fırkalarla uğraşan Devlet, donanmanın ıslahı için yeterli zaman bulamadı. Balkan savaşı başladığında ise; donanmayı ihmal etmesinin ne kadar büyük hata olduğunu anladı. Donanma zayıf olduğu için, Suriye ordusu deniz yoluyla getirilemediği gibi, Devlet Suriye ve Adana sahillerinden İstanbul ve Rumeli'ye askerleri taşıyacak gemileri Yunan donanmasının batırmasından korktu. O günlerde henüz Anadolu–Suriye tren yolu da hizmete girmediği için askerlerin karadan ulaştırılması da mümkün olmayınca, Arap bölgelerindeki orduların tamamı yerlerinde

kaldı. Deniz yoluyla ulaşımı engelleyen bir başka sebep ise; Yunanlıların Ege Adaları'nı ele geçirmesiydi.

Evet! Yunan donanması I. Dünya Savaşında itilaf ordularının aciz kaldığı Çanakkale surlarına saldırmaya cesaret edemedi ama Limni, İmroz, Midilli, Sakız ve bazı adaları ele geçirdi.

Çanakkale'den yola çıkıp, Yunan donanmasıyla çatışmasında ona önemli hasarlar veren Osmanlı donanması, açık bir üstünlük sağlayamadan Çanakkale'ye geri sığındı.

O dönem Hamidiye isimli savaş gemisinin komutanı Hüseyin Rauf Bey, Osmanlı donanmasının, Yunan donanmasına ciddi bir saldırı düzenlemesini istediyse de; teklifi kabul edilmemişti. Hamidiye gemisiyle yola çıkan Rauf Bey, Yunan ablukasını kırarak Yunanistan şehirlerine vardıktan sonra, Syra Limanını bombalayıp birçok Yunan savaş gemisini batırdı. Yunan deniz kuvvetlerinin toparlanmasını engellemek için; aynı yerde beklemeyerek Yunan donanmasını zor durumda bırakıyor, sürekli yer değiştirerek karşısına çıkan Yunan gemilerini batırıyordu. Onun anlattığına göre; bir defasında Malta Limanına gidip, karaya indiğinde; onu davet edip kutlayan İngiliz komutan ile yemek başında iken, birkaç Yunan gemisinin Malta'ya yaklaşıp Hamidiye gemisine pusu kurduğu haberi Rauf Bey'e ulaşmıştı. Bana dedi ki: "Bu defa kurtulacağımı düşünmüyordum. Zira bir gemiyle bir kaçını batırmak mümkün olsa da; tamamına galip gelmek imkansızdı." Fakat korku içinde Malta'dan çıkıp, Yunan gemilerinin önünde yol almaya başladığı halde, hiçbirisi ona dokunmaya cesaret edememişti.

Bu Rauf Bey, daha sonraları I. Dünya Savaşı günlerinde Bahriye Nazırı olup, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Devlet'in ayakta kalmasını sağlayan, Sevr Anlaşması'na karşı çıkıp, Anadolu'daki askeri direnişi örgütleyen önemli devlet adamlarından birisi oldu. İstiklâl savaşından sonra da Ankara hükümetinde başbakan olmasına rağmen; Mustafa Kemal ile içişleri politikası ve İslami kuralların uygulanması hususunda farklı düşünmelerinden dolayı aralarında anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık sonucu Türkiye'den ayrılarak senelerce Fransa'da kaldığı gibi, bu dönem içinde Hindistan'a gitti. Bu sene içinde (1935) Türkiye Hükümeti ısrarlı bir şekilde onu davet edince; siyasetten uzak kalmak şartıyla bu davete olumlu cevap verdi.

Balkan Savaşı'na geri dönersek deriz ki: Bu savaşta Türkiye'nin başına gelen büyük başarısızlığın sebebi; Türklerin tam hazırlık yapmadan savaşa başlamaları ve M. 1894 (H. 1311) yılında Yunanlılan hezimete uğrattıkları gibi, Balkan devletlerini de aynı şekilde yeneceklerini düşünmeleridir. Bulgarlar saldırırken, diğer isyancı grupların cezalandırılması gibi hiçbir belirli harp usûlü takip edilmedi. Oysa Bulgar ordusu, her yönüyle hazırlığını tam olarak yapmıştı. Türkler ilk

karşılaşmada darbe yiyince; bir anda bütün kuvvetlerin morali bozulup, bu savaşta sıkıntılar birbirini takip etti.

Büyük kayıplar vererek geldikleri Çatalca önlerinde savaştan bunalmış olan Bulgarlar, Çatalca'da Türklere karşı yaptıkları saldırılarda başarılı olamadılar. Bu arada artık gerçekleşmesi yakın olan tehlikenin farkına varan Türkler de; Bulgarların İstanbul'a girmesinin ne kadar büyük felaket olacağını düşünmeye başladıkları gibi, onları uzun zamandan beri rahatsız eden fırka çekişmelerini de bir kenara bıraktılar. Hükümet çok sayıda vaizi askerlerin dinî duygularını canlandırmak amacıyla Çatalca'ya gönderdi. Halbuki son zamanlarda bu gibi şeylere pek önem vermemişlerdi.

Savaş başladığında resmî yayınlarında bu savaşın, hilalin karşısında haçlı seferi olduğunu ilan eden dört Balkan devleti; savaşın başından sonuna kadar da bu anlayışla hareket ettiler.

Osmanlı Devleti ise Balkan devletlerine karşı yayınlarında bu gibi ifadelerden kaçındığı gibi, bütün dinî motiflerden de uzak durdu. Başına gelen felaketle Çatalca'da konuşlanan orduya; derin uçurumun kenarına gelmiş askerlerin dinî duygularını tahrik etmek için vaizler ve hatipler gönderdi. Bulgarların Osmanlı Devleti'ni yıkmak için Çatalca'yı geçmelerinin yeterli olduğunu düşünerek güçlerini toplayan askerler, savunma hattının dar olmasına rağmen – Çatalca, Karadeniz ile Marmara Denizi arasında yer alan dar bir geçide benziyordu – Bulgarların şiddetli saldırılarına direndiler. Her hücumda üstünlük sağlayıp, ağır kayıplar verdirdikleri Bulgarların bütün saldırıları püskürtüldü.

Bu sırada Osmanlı komutanlarından tecrübeli, ileri görüşlü ve savaş uzmanı olarak bilinen Arnavut Ahmed İzzet Paşa Yemen'den İstanbul'a gelerek, ordunun maddi ve manevi durumunu görmek için Çatalca'ya gitti. Döndükten sonra ona: "Ordu, bu kadar korku yaşadıktan sonra savunma yapma ümidi var mı?" diye sordum. O sırada onun yanında tanınmış komutan Abdulhadi Paşa (Faruki) vardı. Ahmed İzzet Paşa bana cevaben dedi ki: "Ordu direnmeye devam edebilir, fakat yine de belli olmaz. Çünkü savaş esnasında her şey değişebilir. Lakin Çatalca'da en son gördüğüm durum şudur: Bulgarlar savunma hattını kıramayacak ve İstanbul'a da giremeyecek."

Kamil Paşa anlaşma yapmak için çalışmalara başladıysa da; şüphesiz ki anlaşma istemek Balkan devletlerinin isteyeceği ağır şartlara razı olmaktı. Mahmud Muhtar Paşa İstanbul'a gelerek devleti anlaşma isteğinden vazgeçirmeye çalışmakla birlikte; düşmanın Çatalca hattını kıramayacağı garantisini de verdi.

Ben bizzat Mahmud Muhtar Paşa ile görüşmedim. Ancak babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile görüştüğümde; bana bu harbe katılan komutanların zayıf ve korkak olmasından şikayet ederek şöyle dedi: "Şayet

Mahmud olmasaydı; Bulgarlar İstanbul'a girmişti. Mahmud, ordunun yerinde kalmasını ve Devlet'in kaygısının ortadan kalkmasını sağladı."

Kamil Paşa Bulgarların İstanbul'a girmesinden korktuğu için; Sultan Mehmed Reşad'a saltanat merkezini Bursa'ya taşımasını teklif etti. Buna cevaben Sultan şöyle dedi: "Hiçbir yere gitmem. Eğer milletimiz Sultanının esir olmasına engel olamayacaksa; ben esir olmaktan korkmam!"

Bulgarlar bütün güçleriyle saldırıp Türkleri yerlerinden oynatmaya çalışmalarına rağmen hiçbir şey yapamadılar.

Bazı Avrupa kaynaklarında "Bulgarların İstanbul'a girmesini Ruslar engelledi." şeklinde yer alan bilgiler kesinlikle doğru değildir.

Bulgar başkomutanın: "Biz isteseydik, Çatalca savunmasını delerdik. Fakat maddi olarak hiçbir fayda getirmeyecek bu saldırılarda kayıp vermek istemedik." sözü gösterişten başka bir şey olmadığı gibi, bu sözünü ispatlayacak delili de yoktur. Devlet'in dağınık ordularını çağırıp Çatalca'da toplamasından sonra Türklerin üstünlüğü ele geçirmesiyle; Bulgarlar, tekrar saldırmaktan çekindiler.

Bulgarların İstanbul'a girmesini Rusların engellediğini düşünenlerden birisi de 1914 yılında Paris'te baskısı yapılan "Osmanlı Saltanat Tarihi"[65] adlı kitabın yazarı Mösyö de la Jonquire'dir. Bu kitap çok garip bir tarih kitabı olup, başından sonuna kadar Türklere ve İslam'a önyargılı yaklaşmakta, onların üstün yönlerini önemsiz göstermek, önemli hususlarını küçümsemek ve olayların hakikatini saptırmak düşüncesini taşımaktadır. Tarihçi kriterlerine uymayan bir üslupla yazılmış kitabın hiçbir satırı kin ve nefretten uzak olmamasına rağmen; bu kitaba çok güvenen Fransızlar, Osmanlı tarihini o kitaptan ibaret zannediyorlar.

Barış isteği konusuna dönersek deriz ki: Bulgarlar ve Sırplar zaferlerini sonuna kadar devam ettirebilselerdi; anlaşmaya razı olmazlardı. Savaşın sonuna kadar çok ciddi maddî ve manevî kazanımlar elde etmiş olmalarına rağmen; Osmanlı Devleti'nin güçlerini toparlaması ve Çatalca hezimeti üzerine bütün gayretlerinin boşa gitmemesi için anlaşmayı kabul ettiler.

Ele geçirmeyi düşündükleri şehirlerin tamamlanmadığını düşünen Yunanlılar ise; anlaşmaya yanaşmadılar. Ayrıca onlar, Osmanlı'nın güçlerini toparlamasından da korkmuyordular, zira Osmanlı donanması zayıf olduğu için sahilleri açısından korkacak bir durum yoktu. Karada ise, Osmanlı ordusunun Yunan ordusuyla karşılaşması için; Trakya'da Bulgar ordusu ve Makedonya'da Sırp ordusunun tamamını yenmesi gerekiyordu.

---

[65] Kitabın asıl adı: Histoire de l'Empire Ottoman depuis les Origines Jusgu a nos Jours por leVte de la Jonguiere

İstanbul'da ise; Kamil Paşa ve ekibi barış konusunda kararlıyken, daha önce eşi görülmemiş bu ayıptan Devlet'in kurtulması için savaşa devam etmek gerektiğini düşünen İttihatçılar, şöyle diyorlardı: "Rusya gibi nüfusu yüz altmış milyon olan bir devletin yirmi altı milyon nüfusu olan Türkiye'ye üstün gelmesi garip karşılanmaz. Fakat toplam nüfusu on iki milyon etmeyen bu küçük devletlerin Osmanlı Devleti'ne galip gelmesi anlaşılır bir şey değildir. Devlet'in anlaşmaya razı olması bütünüyle parçalanmayı kabul etmesi anlamına gelir." İttihatçılar Osmanlı ordusunun bu başarısızlığını normalde mümkün olmayan ani bir kaza veya doğal afet olarak değerlendiriyorlardı. Onlara göre Devlet'in mutlaka savaşa devam edip, şanını ve şerefini kurtarması gerekiyordu; aksi takdirde bundan sonra Devlet'in bekası mümkün olmaz.

Kamil Paşa'nın sulh yapma isteği halk arasında yayılınca Emir Halim Said Paşa ile Talat Bey ona gidip bu görüşünden vazgeçirmeye çalıştılar. Onlara: "Bu savaşı ısrarla isteyen İttihatçılar bu sıkıntıların tek sorumlusudur." diyen Kamil Paşa'yı ikna edemeyerek elleri boş döndüler.

3 Eylül'de Türkiye ile Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasında ateşkes imzalandı. Harbiye Nazırı Nazım Paşa savaş bölgesinden Kamil Paşa'ya telgraf çekerek ateşkesten sonra on gün içinde barış görüşmelerine başlanacağı haberini iletti. O sırada Edirne muhasara altında olduğu halde, düşmanlar henüz almaya güç yetirememişlerdi. Edirne, Manastır ve İşkodra'nın kendilerine verilmesi şartını ileri süren Balkan devletleri, aslında henüz bu şehirleri ele geçirememişler, Yunanistan da Yanya'yı kuşatmış fakat alamamıştı. Balkan devletleri ayrıca Osmanlı ordusunun Çatalca'dan çekilmesini ve Osmanlı'nın Avrupa'daki cephelere asker göndermemesini talep etti. Türkler, Çatalca'dan askerin çekilmeyeceği ve muhasara altındaki şehirlere ise insani yardım gönderileceği cevabını verdi. Neredeyse görüşmelerin kesilmesine sebep olacak uzun tartışmalardan sonra; Nazım Paşa ve Bulgar General Şavov Osmanlı askerinin Çatalca'da, Bulgar ve Sırp askerlerin de bulundukları yerde kalmaları ve taraflar arasında tarafsız bir bölgenin oluşturulması şartıyla ateşkes imzaladılar.

Yunanlılar, kuşatma altında tuttukları Yanya'yı ele geçirmeden ateşkes yapmayı reddettiler.

Barış olacağına kesin gözüyle bakan Nazım Paşa, ateşkes imzaladıktan sonra İstanbul'a geldiğinde bu satırların yazarı onun yanına gitti. Aramızda geçen konuşmada ona: "Devlet bu savaşta çok kötü duruma düştü. Bu seviyeden sonra devletin canlanıp kendine gelmesi zor görünüyor. Fakat kaybettiği yerleri yeniden alabilmek için elinde var olan gücünü kullanması ve bunun için de Asya eyaletlerinde bulunan askerlerini savaş meydanına çekip savaşı yeniden başlatması gerekir." dedikten sonra, şu teklifi getirdim: "Balkan devletleri düzenli ordularından çok; Trakya ve Makedonya'da kargaşa çıkaran gruplar vasıtasıyla Devlet'i yıprattı. Devletin de aynı yöntemi kullanıp, Arap ve Kürt kabileleri getirerek, Balkan

yarımadasına dağıtması gerekir. Bu kabileler etraflarına baskınlar düzenleyerek; Balkan devletlerinin işgal ettiği şehirlerde emniyeti sağlamasını imkansız hale getireceklerdir."

Nazım Paşa bana: "Sulh kesin ve savaş kesinlikle yeniden başlamayacaktır." dedikten sonra, kelimesi kelimesine: "Kavga tekerrür etmeyecektir." dedi. Ben ona, savaşın bittiğine inanmadığımı, bana göre; Devlet'in Asya'da geri kalan askerlerini tamamını toparlayıp savaşı yeniden başlatması gerektiğini ifade ettim. Nazım Paşa'nın yanından ayrıldığımda, Devlet'in bu savaşta başarısız olmasına artık şaşırmıyordum.

Yemen Valisi Arnavut Ahmed İzzet Paşa, savaşın sonunda geldiğinde; komutanların hataları yüzünden Osmanlı ordusunun başına gelen felakete inanamamıştı. Asya'daki askerlerin toplanması ile Arap ve Kürt kabilelerin Balkanlara dağıtılması ile ilgili düşüncelerimi ona aktardığımda; birinci önerime katılıp, ikincisi ile ilgili olarak da: "Savaşın başında gerçekten uygun olurdu. Şu anda ise düşman Rumeli'nin tamamını işgal edip, Osmanlı ordusu da Çatalca'ya kadar gerilediği için; kabileleri dağıtacak imkan yoktur." dedi.

Evet! Bana böyle dedi, ama daha sonra benim görüşümü benimsedi. İleride de anlatacağımız gibi Türkler, Trakya ve Edirne'yi Bulgarlardan geri aldıklarında Devlet; iç ıslahatlar ile ilgili bazı görüşmeler yapmak üzere, Suriye'den benim de içinde bulunduğum sekiz kişiden oluşan bir heyeti İstanbul'a davet etmişti. Bu sırada Devlet, Bulgar'dan kurtulmalarından dolayı halkı kutlamamız için bizi Edirne'ye gönderdiğinde; şehrin yakınlarında çadırlarda kalan, Irak'tan gelmiş ve Arap giysileri (ıkal ve kufiye) giymiş kabileler gördüm. Onları ziyaret edip, kahvelerini içtiğim zaman Türkler'in, Bulgarlara saldırıp Edirne'den onları çıkarmalarında; bu kabilelerin çok önemli rolü olduğunu anladım. Bu kabileler hiçbir şey yapmasalar da; sadece varlıkları bile Bulgarlara korku veriyordu. Şayet Devlet buna daha önceden dikkat edip, Şam ve Irak'tan otuz bin süvari Arap ve Kürt getirerek, onlardan düzenli ordu oluşturaydı; elbette Balkan savaşında başına bu büyük felaket gelmezdi. Fakat Devlet, düşmanını o kadar hafife aldı ki; bu savaşa adeta asileri cezalandırmaya gidiyormuş gibi hazırlandı!

Barış görüşmeleri için gelen Balkan devletlerinin, savaş öncesinde savaş sebebi olarak ileri sürdükleri, soydaşlarının yaşadığı bölgelerde ıslah yapılması yönündeki isteklerini Devlet, temel dayanak olarak kullanıp, Makedonya'ya devletler gözetiminde özel bir statü verilmesini teklif etti. Balkan devletleri ise; savaştan önceki bu teklifin savaşın başlamaması için yapılmış olduğunu, Devlet'in bu teklifi kabul etmemesiyle savaşın başladığını, şu anda ise; ancak savaşın sonuçlarına göre davranacaklarını söylediler. Buna göre; soydaşlarının yaşadığı bölgeler derhal onların ülkesine katıldıktan sonra, Osmanlı da savaş tazminatı ödeyecekti. Bulgaristan, Karadeniz'e yakın Midye'den Ege Denizi'ne kadar olan

bölgenin, hatta Kavala'nın bile kendisine bağlanmasını istiyordu. Sırplar, Kosova ve Manastır'ı; Karadağ, İşkodra ile çevresini ve Yunanistan da Yanya ve Selanik ile Batı Trakya'nın dahil olduğu Makedonya'nın aşağı bölümlerini istiyordu. Türkler bu taleplerin tümünü reddedince, Londra'da barış konferansı toplandığında tarafların husumeti artmıştı.

Asya'dan getirdiği askerlerden üç ordu oluşturan Devlet; Balkan devletlerinin kuşatıp ele geçiremediği Edirne'ye ilk fırsatta saldırarak, kuşatmayı kaldırmayı düşünüyordu.

Devletlerin baskısıyla Edirne'nin batı bölümlerini Bulgarlara bırakmaya razı olduysa da; adaları Yunanlılara bırakmayı kabul etmeyip, Girit probleminin çözümlenmesini devletlere bırakmayı teklif etti.

Arnavutluk'un tamamen bağımsız olup, sınırlarının devletler tarafından belirlenmesini kabul etti. Devletler, Devlet'in Balkan devletlerinin isteklerini kabul etmediğini ve savaşın tekrar başlayacağını anladıklarında 10 Ocak 1913 (H.1330)'te Devlet'e genel bir uyarı gönderdiler. Bu uyarıda Balkan devletlerinin taleplerini kabul etmesini istedikleri Devlet'in; Edirne Müslümanlarının himayesi ve Müslüman mezarlıkları ile camilerin korunması şartıyla, Edirne'yi de Bulgarlara bırakmasını tavsiye ettiler. Ayrıca uyarıda, eğer Türkiye harp konusunda ısrarlı davranırsa; bu savaşın Asya'ya kadar uzanacağı, Asya'da yapılacak ıslahatlar için Avrupa'dan istenecek krediye de olumsuz cevap verileceği gibi hususlar vardı. Bu şekliyle anlaşmaya ciddi manada karşı çıkan İttihatçılar; Kamil Paşa'yı anlaşma taraftarı olduğu için eleştiriyorlar ve şöyle söylüyorlardı: "Meclis karşı olduğu halde Meclisin kararı olmadan memleket topraklarından bir karış yer bile düşmana bırakılamaz."

Kamil Paşa bu önemli olayı istişare etmek için devlet adamlarından ve âyândan büyük bir topluluğu toplantı yapmaya çağırdı. Bu, Devlette eski bir gelenektir ki; büyük olaylarda Devlet; eski ve yeni vezirleri, emekli ve görev başında olan komutanları, büyük alimler ile tarikat şeyhlerini, gayr-i menkul sahiplerinden, ticaret ve ziraat ehlinden önemli isimleri bu toplantıya davet ederdi. Böyle bir divan daha önce de Aralık 1876 (H. 1292) tarihinde devletler, Makedonya, Bulgaristan, Bosna ve Hersek'in Avrupa'nın gözetimine bırakılmasını teklif ettiğinde toplanmış ve bu teklifi reddetmişti. Hatta bu cevap Türkiye – Rusya savaşının başlamasına sebep olmuştu. Kamil Paşa'nın topladığı bu divan ise nihai bir çözüm üretmese de; müzakerelere aynı şekilde direnerek devam edilmesine karar verdi. Daha sonraları İttihatçılardan bir grup, ellerinde Edirne'nin verilmemesini içeren bir yazıyla Babıali'ye geldi. Enver bu yazıyı Sadrazama sunmak için hükümet binasına girdiği esnada Babıali'nin önünde büyük bir kalabalık toplandı. Harbiye Nazırı Nazım Paşa, dışarı çıkıp gürültü çıkaran bu kalabalığı uyarıyorken kalabalığın arasından birisi ateş açıp onu öldürdü. Kamil Paşa dışarı çıktığında Nazım Paşa'yı vurulmuş halde görünce; o anda istifasını verip, arabasına bindi ve evine gitti. İttihatçılar; Enver'in

Dolmabahçe Sarayı'ndan Sultan'ın onayını getirmesinin ardından, Mahmud Şevket Paşa'nın başkanlığında hükümeti ele geçirdiler.

Bazılarının zannettiği gibi, Nazım Paşa'yı Enver'in öldürdüğü iddiası doğru değildir. Çünkü Kamil Paşa, Mısırlı gazetecilerin kendisiyle yaptıkları bir röportajda olayı şöyle anlatmıştır: " Enver, bana Edirne'nin Bulgarlara bırakılmamasını içeren yazıyı takdim ettiği sırada, İttihatçılardan beş yüz kişilik bir gurup Babıali'nin önünde toplanmıştı. Enver yazıyı okurken, kapının önünden kurşun sesi duyuldu. Dışarı çıktığımda Nazım Paşa öldürülmüştü." Böylece Kamil Paşa'nın şahadeti ile, Enver'in masum olduğu anlaşılmıştır.

Nazım Paşa ile yaveri Kıbrıslı Tevfik'in öldürülmesi olayında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Doğruya en yakın görüş şudur: Nazım Paşa topluluğu uyardığında, ona kötü söz söyleyenler oldu. Yaveri bu saygısız davranışlarda bulunanları yakalamak isteyince; Nazım Paşa ve yaverini kurşunlayarak öldürdüler. Bu olayın ardından hükümet istifa edince; Kamil Paşa, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ve eski Sadrazam Arnavut Ferid Paşa Mısır'a gittiler. Orada Abidin Sarayında onlarla görüştüğümde; Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin karşısında Ferid Paşa ile aramızda uzun bir tartışma geçti. Onun sadrazamlığı İttihatçılarda öfke uyandırmıştı. Ona: "Bulgarların İstanbul kapısına dayandıkları esnada, fırka çatışmalarının yaşanmasından ve hala şu anda bile İttihatçı düşmanlığınızı sürdürmenizden üzüntü duyuyorum." dediğimde çok öfkelendi ve Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ikimizi de yatıştırmaya çalıştı.

30 Ocak 1913 (H.1330) tarihinde devletlere olumsuz cevap veren Osmanlı Devleti'nin bu cevabının içeriği şuydu:

1- Edirne ikiye bölünüp, Meriç nehrinin sağ tarafındaki bölümünün Bulgarlara, sol tarafında asıl şehrin yer aldığı bölümün ise Osmanlılara bırakılması.

2- Adaların Osmanlı Devleti'nde kalması.

3- Yabancı uyruklu vatandaşlara verilmiş olup, idari ıslahatların uygulanmasına engel olan imtiyazların kaldırılması.

4- Şartlar öyle gerektirdiği için yeni vergilerin konulması.

5- Gümrük vergilerinin % 4 artırılması ve devletlerin kabul etmesi mümkün olmayan bazı maddeler.

Bulgarlar, Türkiye'nin Edirne'yi teslim etmeyeceğini anlayınca; Edirne'ye saldırıp, Çatalca ve Çanakkale yakınlarındaki Bolayır'da da savaşı başlattılar. Bolayır'daki çatışmada Türkler başarılı olamasalar da; Bulgarların da savaşın devam etmesinden dolayı herhangi bir kazancı olmadı. Türklerin Kalikratya çatışmasında onlara üstünlük sağlaması Osmanlı'ya güç vermekle birlikte, Bulgarların başarılı olma umutlarını boşa çıkardı. Evet! Arnavutluk'un güneyindeki Yanya şehrinde dört ay süren kuşatmanın ardından, Osmanlı ordusu Yunan ordusuna teslim olmuştu.

Fakat bunun sebebi; oradaki askerlerin azığının ve teçhizatının kalmamasıydı, bu yüzden 5 Mart'ta teslim olmak zorunda kalmışlardı. Aynı şekilde Edirne'de de altı ay sekiz gün süren kuşatmanın ardından, komutan Şükrü Paşa 26 Mart'ta şehri teslim etmek zorunda kaldı. Balkan devletleri bu iki şehri aç kaldığı için istila edebilmişti. Şayet orada yeteri kadar azıkla, cephane olsaydı; Balkan devletlerinin oraya girmeye güçleri yetmezdi.

Şükrü Paşa'nın Edirne savunması, Türkiye tarihinin altın sayfaları arasında yer alacaktır. Balkan devletleri Edirne'yi teslim etmesi için çok önemli tekliflerde bulunmalarına rağmen; o hepsini reddederek, ölmeden şehri teslim etmeyeceğini söylemişti. Fakat azıkları bitip, güçleri tükenince direnişi devam ettiremediler. Oysa daha önce Bulgarlar ve Sırplar defalarca saldırıda bulunmalarına rağmen, her defasında onları geri püskürtmüştü. Şükrü Paşa ile Edirne halkının yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan şeylere ulaşamamaları acı gerçeğine ben, Muhammed Paşa (Şerii) ve Kamil Paşa (Celal) ile birlikte İstanbul'da Mısır Kızılayı'nın müfettişi iken bizzat şahit olmuştum. Kuşatma esnasında Şükrü Paşa'nın bize göndermiş olduğu elçi; Edirne'den gizlice kaçıp, askerlere buğday satın alabilmek amacıyla Babıali'den para talep ettiklerini belirten bir yazı getirdiğini, ancak maalesef askerleri açlıkla karşı karşıya kalmalarına rağmen, şu anda hazinede hiç para bulunmadığını anlattı. Ardından da bize, Mısır Kızılayı veya Mısır yardım derneği adına, kendilerine erzak gönderebilmesi için Devlet'e, borç vermemizin mümkün olup olmadığını sordu. Arkadaşlarımla görüştükten sonra Devlet'in aracılığıyla, "Edirne Fakirlerine Yardım" adı altında, Şükrü Paşa'ya on bin Cüneyh gönderdik.

Bundan sonra Mısır Kızılayı'nın Edirne'ye heyet göndermesini kararlaştırdık. Mısır Kızılayı Başkanı Emir Mehmed Ali Tevfik'e ve Mısır Yardım Derneği Başkanı Emir Ömer Tosun'a telgraf çekerek; oradaki hasta ve yaralıları bu heyetin tedavi ettirmesine izin vermesi için Bulgaristan'ı ikna etmeleri konusunda, devletler nezdinde girişimde bulunmalarını istedik. İşlemler tamamlanıp, Mısır heyeti Edirne'ye girdiğinde Osmanlı ordusu ve Müslüman halk öyle olağanüstü bir yardım gördü ki; bu yardımın miktarı bende kalsın. Devlet, Edirne'yi geri aldıktan sonra – bununla ilgili ayrıntılar ileride anlatılacak- , Suriye'den sekiz kişiden oluşan bir heyet çağırdı. Bunlar: Muhammed Fevzi Paşa (Azm), Abdurrahman Bey (Yusuf), Şamlı Emin Efendi (Tarzi), Muhammed Paşa (Mahzumi), Beyrutlu Doktor Hasan (Esir), Akalı Şeyh Esad (Şukayri), Beyrutlu Nasri Efendi(Şentiri), şu anki Şam kadısı Üstad Şeyh Abdülmuhsin Efendi (Ustuvani) ve acizane bu satırların yazarı. Bu heyetten ben, Üstad Ustuvani, Şeyh Şukayri ve Nasri Şentiri'nin dışında hiç biri şu an hayatta değil. Beyrut'tan 1913 yılının Ağustos ayında İstanbul'a gidişimiz; Suriye'deki iç ıslahatlar ve Araplar ile Türkler arasındaki işlerin düzenlenmesiyle ilgili görüşmeler yapmak amacını taşıyordu. Devlet, Edirne'nin geri alınmasıyla, tekrar Osmanlı Devleti'nin kanatları altına giren Edirne halkını kutlamak

amacıyla, bizi oraya davet etti. Oraya gittiğimizde, bizi karşılamak amacıyla ordu büyük bir tören düzenledi. Ordunun karşısında benim, şu anda yayınlanmış olan Divanımda mevcut bulunan, kendime ait bir Kaside'yi okumamdan sonra, Şeyh Şukayri de bir konuşma yaptı. Ardından Cuma Namazında, bizimle birlikte gelmiş olan Ahmed Fakih Mekki, gür sesi ve Hicaz yöresi insanına has fasih konuşmasıyla, hutbe okudu.

Gece olduğunda Vali Hacı Adil Bey, kalacak yer hazırlamasına rağmen; ben Mısır Kızılayı'nın müfettişi olduğumu, buraya gelmelerinde etken olduğum heyetin halen burada göreve devam ettiğini, dolayısıyla da bu Kızılay'ın binasında kalmamın daha uygun olacağını söyleyerek, affımı istedim ve gidip, geceyi orada geçirdim. Sabah olduğunda, Kızılay binasının önünde ellerinde kovalarla bekleyen yüzlerce Müslüman görünce, bunun sebebini sordum.Onlara her gün çorba ve ekmek dağıtıldığını söyleyerek, aynı zamanda kuşatma altında yiyecekler azalıp, açlıkla karşı karşıya kaldıklarında da kırk bin Edirneli Müslümanın geçimini Mısır Kızılayından sağladığını, şayet bu Kızılay olmasaydı; kuşatma uzayınca insanların açlıktan öleceklerini, üstelik ellerinde para olanların bile, bulunamadığı için yiyecek satın alamadıklarını da ilave ettiler. Allah Teala bu Mısır Heyeti yoluyla onlara yardım etmişti. Devlet Edirne'yi tekrar aldığında yardımlar çoğalıp, kıtlık kalkmış ve Devlet halka erzak dağıtmaya başlayınca; artık Kızılay'a çok fazla ihtiyaç kalmamıştı. Bana, ellerinde kovalarla çorba alan bu beş-altı yüz kişinin de Edirne'nin en fakir insanları olduğunu söylediler.

Mısır halkının Edirne'ye yapmış olduğu yardımdan bahsetmişken, Mısır'ın talihsiz Balkan Harbi'nde Osmanlı'ya ne kadar yardım ettiğine de, kısa da olsa değinmek zorunda olduğumu düşünüyorum. Hakkı ehline vermek ve tarihteki sorumluluğumu yerine getirmek için buna değinmeden geçemeyeceğim. O gün Mısır halkı Allah-u Teala'nın "Müminler ancak kardeştir." sözü ile Rasulullah (sav) 'ın: "Müminlerin birbirini sevme, birbirine sevgi ve şefkat göstermede durumları, bir uzvu hastalandığında diğer uzuvları, ateş ve uykusuzlukla onun acısına eşlik eden vücudun durumu gibidir." sözünü yerine getirdiler. İlk olarak onlar Mısır'da yapılan yardımların çoğunun öncülüğünü yapan Yardım Derneği Başkanı Emir Ömer Tosun vasıtasıyla, Devlet'e yarım milyon Cüneyh yardımla birlikte, Kızılay gönderdiler.

Çatalca'daki askerlerin ihtiyaçlarının çoğunu bu Kızılay karşılıyordu. Balkan devletlerinin --özellikle Yunanistan- saldırısına maruz kalan Rumeli Müslümanları, canlarını ve namuslarını korumak için kaçtılar ve Anadolu'ya geçmeyi düşünenlerden oluşan büyük bir kısmı İstanbul'a, tekrar geri dönmeyi düşünen küçük bir gurup ise Gelibolu'ya yerleşti. Şu açıktır ki; onlar düşmandan kaçarken canlarını ve namuslarını korumak dışında hiç bir şey düşünemedikleri için, yolda kendilerine lazım olacak şeyleri bile hazırlayamadan yola çıktılar. Onların çoğu, ailesiyle birlikte,

kışın ortasında yola çıkmış olup, yanlarına yeterli azık dahi alamamışlardı ve sayıları da yüz elli bin civarındaydı.

Muhacirler İstanbul'a geldiklerinde, Belediye onları camilere ve okullara yerleştirdi. Onların tamamını içine alan camileri görünce; Osmanlı Sultanlarının sert taşlarla yaptırdığı büyük camilerin önemini insan bir kez daha anlıyor. Bunların alanını o kadar geniş yapmışlardı ki; bir cami çevresindeki ek binalar ve bitişik okullarla neredeyse bir köy kadardı. Mısır'a muhacirlerin durumunu telgrafla bildirdik. Ben de Emir Ömer Tosun ile Emir Mehmed Ali Tevfik'e muhacir kardeşlerimizin sıkıntılı durumunu anlatan bir mektup yazdım. Birkaç gün geçmeden bize (Bu âciz, Muhammed Paşa Şerii, Kamil Paşa Celal) ve Kızılay görevlilerinden birkaç kişiye, muhacirlere dağıtmak üzere her muhacir başına yaklaşık olarak üç Riyal gönderdiler. Belediye Başkanlığı'ndan istediğimiz isim listesini, bizim için hazırladılar. Yanımızda polis ile birlikte cami cami dolaşıp, ismi olan aile reisinin ailesiyle beraber Derneğin önüne gelmesini istiyorduk. Onun ve ailesinin isimlerini tek tek sorup elimizdeki listeye baktıktan sonra, eğer doğruysa; ona düşen payı veriyorduk. Aile başına kişi sayısına göre yirmi, otuz veya da kırk Riyal düştüğü de olurdu. Bu yardım Devlet'in savaşla uğraşıp orduların ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı dönemde muhacirler için anlatılamayacak derecede rahatlık sağladı.

Bir ayı aşkın bir sürede yaptığımız bu yardımlar yüz elli bin muhacirin tamamına ulaştı. Gelibolu'ya gönderdiğimiz heyet de aynı şekilde, oradaki muhacirlere yardımları ulaştırdılar. Bu muhacirlerin hepsi Anadolu'ya geçip, ihanet ve saldırılardan kurtulmanın yanı sıra, Balkanlar'da kalan Müslümanların başına gelen bir çok kötü olaydan da kurtulmuş oldular. Bu kötü olaylar, Balkan halklarının yaptığı bir insanlık ayıbıdır ki; tarih bunu hiçbir zaman silemez. Onların Osmanlı ordusu çekildikten sonra, orada yaşayan Rumeli Müslümanlarına yaptıkları çirkin ve kötü davranışların onda biri Hıristiyanlara yapılsaydı; bütün Avrupa ayağa kalkar, çığlıkları gökyüzüne ulaşır ve bütün donanmalarını doğu kıyılarına doldurup, sabah akşam bu durumu herkese anlatmak için koşuştururlardı. Fakat kendilerinin insan haklarının koruyucusu olduklarını iddia eden ve insanlığa medeniyet kurallarını öğrettiklerini zanneden devletler, Balkan halkları Müslümanların haklarına tecavüz ederlerken en küçük bir harekette bile bulunmadılar. O dönemde İngiliz Dışişleri Bakanı olan Sir Edward Gray'a telgraf çekerek, Balkan devletlerinin zulmünden dolayı evlerine hapsolmuş Rumeli Müslümanlarının haline dünyanın kayıtsız kalmasının ne kadar dehşet verici bir durum olduğundan ve aynı şey Müslümanlar tarafından Balkan halklarına yapılmış olsaydı kıyametler koparılacağından bahsettim. Telgrafı gönderdikten sonra, bir örneğini isteyen Sadrazam Kamil Paşa'nın yazdıklarını çok hoşuna gitti. İngiliz Büyükelçiliği Müsteşarı Wismoris ile İstanbul'da aramızda geçen konuşmada, o bana bir kelime bile itirazda

bulunamayıp, sadece oradaki halklar içinde Müslümanlara en az işkence edenin Sırplar olduğunu söyledi.

Balkan Devletleri Selanik'i ele geçirdiğinde, çevredeki şehirlerden Müslümanlar düşmandan kaçarak oraya sığınmışlardı. Yunan ve Bulgarlar oraya girdiğinde; çevre şehirlerden gelen yüz elli bin kişi ile birlikte bir de Selanik'in kendi halkı vardı. Düşmanlar şehirdeki yiyecek ve içeceklere ordusu için el koydu. Öyle ki; Müslümanlar açlıktan ölme noktasına geldiler. Bir de kimsenin orada ne olduğunu öğrenmemesi için, Selanik'in dünya ile bağlantısını kesmeye çalışan Yunanlar ve Bulgarlar'ın bu yaptığı; davranışların en kötüsüydü. Sanki oradaki Müslümanları açlıktan öldürerek, yok etmeye çalışıyorlar, bununla birlikte diğer Müslümanların bunu öğrenip, en küçük bir yardımda bulunmalarını da engellemeye çalışıyorlardı. Fakat Allah onların imdadına yetişti. Selanik'teki Osmanlı Ordusu Başhekimi Selami Paşa, düşman oraya girince oradan ayrılıp İstanbul'a geldi. İstanbul'a ayak basar basmaz hemen onunla toplantı yapıp, Balkan Devletleri Telgraf bağlantısını kestiğinden, şehrin düştüğü haberini de ilk ondan alabildik. Şehrin ele geçirilmesinin üzerinden de üç gün geçmemişti ki; o bize Selanik'teki iki yüz Müslümana eğer on gün içerisinde yiyecek ulaştırılmazsa, açlıktan öleceklerini haber verdi. Acele bir şekilde Emir Ömer Tosun'la, Mısır Kızılayı'na bu olayı haber verdim. Allah, Mısır Yardım Derneği ile Mısır Kızılayı'na uzun ömürler versin. Bir hafta geçmişti ki; içleri yiyecek, giyecek ihtiyaç malzemeleri ve bunları dağıtacak görevlilerle dolu gemiler Selanik kıyılarına yanaşıp, Müslümanların imdadına yetişerek, onları açlıktan ölmenin eşiğindeyken kurtardılar. Aynı şekilde eski Hıdiv'in de, Mısır yönetimini elinde bulunduran ailenin dedesi Mehmet Ali Paşa'nın vatanı olan Kavala limanına erzak dolu gemiler gönderdiğini duydum. Kavala'da da diğer Balkan şehirlerinden kaçıp, oraya sığınmış on binlerce Müslüman bulunmaktaydı.

Sözün özü; Mısır halkının –Allah onları İslam'ın temel direği yapmaya devam etsin- Balkan harbinde, Müslümanlara yardım etme konusunda üstlendikleri rolü, zaman geçtikçe, İslam Tarihi ölümsüzleştirecektir.

Savaş olaylarına geri dönecek olursak; Mahmut Şevket Paşa kabineyi devraldıktan sonra barış isteyen Osmanlı hükümeti, barışın bu şekilde olmasına razı değildi. İttihat ve Terakki mensupları, savaşın devam etmesini ve Bulgarlara saldırarak, üstünlüğü ele geçirmeyi istiyorlardı. Çünkü onlara göre; Balkan Savaşında Osmanlı'nın yenilmesi, olağan dışı bir olaydı. Osmanlı'ya sulh konusunda baskı yapmaya başlayan Devletler, 31 Mart 1913 (H. 1330) tarihinde Babıâli'ye sulh yapma konusunda ısrar ettikleri bir uyarı yazısı gönderdiler. Devletler Osmanlı Devleti'nin savaş tazminatı ödemeyeceğini açıkça ifade etseler de; Osmanlı toprakları ile Bulgar topraklarını birbirinden ayıran hat, Karadeniz'den Adalara kadar uzanıyordu ve Çatalca'dan çok uzak olmayan bu hatta Midye-Enez hattı

deniyordu. Üstelik Devletler, Londra Konferansında, arazinin durumu elverdiği şekilde, belirlenen hattın bilfiil yerinde tespit edilebilmesi için bu bölgeye askeri bir komisyon göndermeyi bile kararlaştırmışlardı.

Konferans'ta Arnavutluk'un Türkiye'den ayrılarak bağımsız bir ülke olmasına, Girit'in Yunanistan'a verilmesine, Girit dışındaki adalara da özel bir statü verilmesine karar verilmişti.

Devlet'in başına gelen bu sıkıntıların hiç birisi, İstanbul'daki anlaşmazlıklara son veremedi. Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın İttihatçıların eliyle öldürülmesi, muhalefetteki Hürriyet ve İtilaf fırkasının öfkesini artırdı. Hem intikam almak, hem de İttihatçılar kabinesini düşürmek için gizli planlar yapmaya başladılar. Haber ittihatçılara ulaştıysa da; gerekli tedbirleri almadılar. Hatta Mahmut Şevket Paşa'ya "İnsanlar seni öldürmek için planlar yapıyorlar" denildiğinde, omuz silkti. Aldırış etmemesinin nedeni; habere inanmaması değil, ölümden korkmamasıydı. Çünkü o tevekkül sahibi ve "...Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi..." (Al-i İmran 154) ayetine gönülden inanmış bir insandı. Böylece olaylar Hürriyet ve İtilaf fırkasının planladığı şekilde gerçekleşti. Bu planları yapan entrikacılar: Kamil Paşa hükümeti döneminde Emniyet Genel Müdürü olan Muhyiddin Bey, eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey ile daha önce sadrazamlık yapmış olan Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu ve Hanedanın damadı olan Salih Hayreddin Paşa idi ayrıca Sultan'ın yeğeni Sebahattin Bey de bu işin içindeydi. Mahmut Şevket Paşa'yı öldürmekle hükümeti ele geçireceklerini düşünen bu gurup, para karşılığında, sabıkalı cani ve eşkıyalardan bir çete oluşturdular. Bunun yanında Enver, Talat ve Cemal gibi bazı önemli kişileri de öldürmeyi planlıyorlardı. Bu çete, Harbiye Nezaretinden Babıali'ye arabasıyla gitmekte olan Mahmut Şevket Paşa'yı Bayezid Meydanında kurşun yağmuruna tuttular. Arabasının içerisinde Mahmut Şevket Paşa ile yaveri İbrahim Bey'in öldürülmesi olayı, 28 Haziran 1913 (H.1330)'de gerçekleşti.

Diğer yaver Eşref Bey ise kurtulup, polise sığındı. Harbiye Nezaretine nakledilen, vücuduna beş kurşun isabet etmiş olan Mahmut Şevket Paşa, olaydan yirmi dakika sonra vefat etti. Nazım Paşa ile Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi arasındaki zaman; altı ay beş gündü. Ne kadar talihsiz bir olaydır ki; Mahmut Paşa'yı öldürme planı yapanlardan iki kişi, Kanun-i Esasi'ye karşı ayaklanma olayında öldürüleceklerken, Selanik'ten İstanbul'a Hürriyet ordusuyla gelen Mahmut Şevket Paşa, onları affederek ölümden kurtarmıştı. Suçluların cezalandırılmasını isteyen İttihat ve Terakki'nin itirazlarına rağmen, Mahmut Şevket Paşa, pek çok siyasi suçluyu bağışlamıştı. O gün Mahmut Şevket Paşa'nın affettiği kişiler; onun ölümünü hazırladılar. Mahmut Şevket Paşa gözlerini kapayınca, onun yerine hükümeti Emir Said Halim Paşa'nın almasıyla bu kişiler emellerine ulaşamamış oldular. Emir Said Halim Paşa; Mısır Valisi Mehmed Ali

Paşa'nın oğlu, Halim Paşa'nın oğludur. Emir Halim Paşa İstanbul'a yerleşmiş ve çocukları İstanbul'da büyümüşlerdi. Her ikisi de örnek şahsiyetler olan; en büyük oğlu Emir Said Halim ve kardeşi Emir Abbas, İttihat ve Terakki'ye üye olmuşlardı. Emir Said; çok bilgili, kararlı ve gayretli bir kişiliğe sahipti. Sadrazamlığı döneminde, Devlet yeniden hareket kazanıp, üzerindeki gevşekliği attı. Güçlü anlayışı ile, zeka ve kararlılığı bir arada toplamış olup, İttihat ve Terakki'nin beyni konumunda bulunan, onların en cesur, en atılgan ve en etkili ismi Talat Bey'i Dahiliye Nazırı yaptı. O telgraf bölümünde ikinci derecede bir memur iken; Meşrutiyet'ten sonra İttihatçıların cemiyette en etkili ismi olunca önce Telgraf, ardından da Dahiliye Nazırlığına yükseldi. I. Dünya Savaşında Sadrazam olan Talat Bey, savaş sona erene kadar bu görevinde kaldı. Fakir olarak girdiği Hükümetten, yine fakir olarak ayrıldı. "Benim cehaletime katlanan bu ümmete, bir de ahlaki çöküntümü yükleyemem." derdi. Alim ve yeterince ilim sahibi olmadığından, her dem cehaletinden bahsederdi. Fakat müthiş bir zekaya ve olağanüstü bir cesarete sahip olduğundan, İttihat ve Terakki'nin tartışmasız lideriydi. Ermeni cemiyetlerinin suikast için gönderdikleri bir Ermeni'nin elinde, Berlin'de hayatı son buldu. O vakit onunla görüşmelerim sonucunda Berlin'de, tüm doğuluları içine alan bir cemiyet kurup, oy birliği ile bu cemiyetin başkanı seçilmiştim. Doğu Cemiyeti'nde onun için büyük bir tören düzenledikten sonra, naşını Berlin'deki Müslüman mezarlığında özel bir yere koyduk.

Mezarlık gerçekten çok dar olduğundan defnedecek yer kalmamıştı. Alman hükümetine müracaat ettiğimizde bize bin beş yüz metre karelik bir yer daha verdiler. Bu yeri de mezarlığa kattıktan sonra, gelen Müslümanların, yağmur ve karda içine sığınabilecekleri küçük bir mescitle birlikte, mezarlık bekçisi için de bir ev yaptık. Merhum Talat Paşa'nın naşını özel bir bölüme koyduktan sonra, İstanbul'a nakli ve orada kolay bir şekilde defnedilebilmesi için mumyaladık.

Türkiye bağımsızlığını kazandıktan sonra kurulan Ankara Hükümeti, Talat'ın Türkiye'ye defnedilmesine izin vermedi. Ne ilginçtir ki; Türkler arasında vatanı için en çok çalışan kişinin vatanına defnedilmesi mümkün olmadı. Ankara Hükümeti onun için Türkiye'de düzenlenecek törenin Türkiye'yi ayağa kaldırıp, yeniden İttihat ve Terakki'ye güç kazandıracağından korktuğu için İstanbul'da defnedilmesini kabul etmedi. Allah ne büyüktür ki; Talat'ı hayatında da, ölümünde de kendisinden korkulan bir kişi yaptı. Halbuki o, güzel ahlaklı, yumuşak huylu, alçak gönüllü bir insandı. M. 1920(H.1339) yılında hemen hemen her gün bir araya gelirdik. "Hadır-ul Alemi'l İslami"nin dipnotlarında bu konuyu geniş bir şekilde anlattım.

Yeni kabinede Arnavut Ahmed İzzet Paşa Harbiye, Osman Nizami Paşa da Eşgali Nafia Nazırı olurken, diğer bakanlar yerlerinde kaldı. Hükümet, Mahmud Şevket Paşa'yı öldüren ve bu işin planlanmasında yer

alanları yargılamaya başladıktan sonra, yirmi dört kişinin idamına karar verdi. Sultan'ın yeğeni Sebahattin Bey, eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey ve Gümülcine Mebusu İsmail Bey gibi bazıları kaçtılar. Hanedanın damadı Salih Hayrettin Paşa ile birlikte yaklaşık on kişi ise; yakalanıp, idam edildikten sonra Bayezid Meydanına asıldılar.

1932 (H.1345) yılında Cenif'te Gümülcine Mebusu İsmail Bey ile görüştüğümde; bu olaydan sonra nasıl kaçıp, İttihatçıların elinden kurtulduğunu bana anlattı.

Daha sonraları Sırp ve Yunan Hükümetleri, Rumeli'den daha fazla yer alabilmek düşüncesiyle, Bulgar Hükümetine karşı birleşince, kendi aralarında anlaşmazlığa düşen Balkan Devletleri, savaşa sürüklendiler. Romanya da bu durumdan istifade ederek, Bulgaristan ile aralarındaki Dobruca sınırının düzenlenmesini Bulgar Hükümetinden isteyince o da Bulgarlara karşı savaşa girmiş oldu. Bu durumu Edirne'nin geri alınması için fırsat olarak gören Türkiye, 6 Temmuz'da Osman Nizami Paşa aracılığıyla, Bulgar Hükümetini işgal ettiği topraklardan çıkması konusunda uyaran bir yazı gönderdi. Nisan ayında çatışmalar sona erdiğinde, Bulgarlar ile Osmanlılar arasında ateşkes imzalandı. Bulgar ordusu, Londra Konferansı'nda belirlenen Midye-Enez hattının, Türkiye'den ayırdığı Trakya şehirlerinden çekilmemişti. Bulgar Hükümeti, eskiden İstanbul'da diplomatlık yapmış olup, o dönemde Türkiye ile Bulgaristan'ın yakınlaşmasını sağlamış olan Mösyö Niçiviç'i_anlaşma yapmak üzere Türkiye'ye gönderdi. Mösyö Niçiviç Türklerin kabul etmediği Midye-Enez hattının değişmesine razı olunca, Çorlu'dan geçen bir hat belirlediler. Fakat Türkler, Bulgarların Türkiye'den aldığı yerlere karşılık borçlarının bir kısmını üstlenmesini, Bulgar topraklarında kalan Müslümanların hakları ile ilgili teminat vermesini ve savaş tazminatı istememesini Bulgarlardan talep ettiler. Mösyö Niçiviç bunları açık bir şekilde kabul etmeyince; Ahmed İzzet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu iki koldan saldırıya geçti. Ordunun yarısı Tekirdağ, yarısı da Çorlu'dan harekete geçti. 22 Temmuz'da Arap ve Kürtlerin de destek verdiği Enver Paşa komutasındaki gönüllüler Edirne'ye girdiler.

Bulgarlara gelince; Osmanlı ordusunun kendilerine saldırdığını gören Bulgarlar, birkaç cılız savunmanın dışında savaşmadan geri çekildiler. Bu çarpışmalarda, Mareşal Fuat Paşa'nın oğlu, Trablus harbinde birlikte olduğumuz, dostumuz Reşit Bey öldürüldü. Bulgaristan'ın asıl sınırlarına ulaşana kadar hiçbir mukavemet gösteremeyen Bulgarlar, oraya ulaştıklarında da, kayda değer bir direnişte bulunamadıklarından, eğer Osmanlılar o gün isteselerdi; Bulgar topraklarının içlerine kadar ilerleyebilirlerdi. Fakat devletlerin itiraz etmesinden çekindiler. Babıali, Devletlere bir yazı göndererek, şunları belirtti: "Osmanlı Devleti, Bulgaristan'a askerlerini istila ettikleri yerlerden geri çekmesi için uyarıda bulunmuştur. Bunun sebebi; Türkiye'nin İstanbul ve Çanakkale'yi

koruyabilmesidir. Şu anki sınır kabul edilebilir olmayıp, bu sınırlar belirlenirken Meriç nehrinin güneyinde kalan tüm yerlerin Türkiye'ye bırakılması gerekmektedir."

Bulgaristan bu isteğe olumlu cevap vermeyince; Osmanlı Devleti siyasi müzakerelere uygun olarak tayin edilmiş sınırları çiğneyerek, zorla bu topraklara girdi. Türkiye'nin Midye-Enez hattının Bulgaristan ile Türkiye arasında sınır olarak belirlendiği Londra Konferansı kararlarını, bu şekilde ihlal etmesi devletleri çok kızdırdı. Osmanlı Devleti'ne, eğer Edirne'den askerlerini geri çekmezse; Londra Konferansı kararlarını uygulamak için gerekli her türlü tedbiri alacaklarını belirten bir uyarı yazısı gönderdiler. Bu cevap o gün Türkiye'yi hiç korkutmadı. Çünkü Türkler artık Devletlerin Türkiye'nin düşmanlarının yararına olan her türlü kararı azimle uyguladıklarını ve: "Bu kararlar hiçbir şekilde değişemez, fakat eğer Türkiye'nin yararına bir karar varsa; onun da hemen değişmesi gerekir." şeklinde düşündüklerini biliyorlardı.

Balkan Harbi öncesinde taraflara bu savaşta yenen ve yenilenin eşit olacağı ve sınırların da yerinde kalacağı haberini gönderen devletler, Balkan devletleri Türklere üstün gelince, yukarıda belirttiğimiz gibi, bu sözlerini unuttular. Bu sebeple devletlerin bu kez yaptıkları uyarı, Türklerin kalbinde korku uyandırmadı; hatta Edirne'den Ordu Komutanı İzzet Paşa, "Ordunun Edirne'yi boşaltması mümkün değildir", diyerek telgraf çekti.

Eğer Avrupa Türkiye'ye bilfiil baskı uygulasaydı; hükümet de orduya ve halka baskı uygular ve kanlı ayaklanmalar olabilirdi. Babıali şu cevabı verdi: " Sınırların korunması için gerekli şartlar konusunda görüşmeye hazır olduğunuzu bildiriyorsunuz; fakat şu anki Midye-Enez hattı yeterli değildir. Türkiye'nin Bulgarların istila ettikleri toprakları ele geçirmesinin nedeni ; burada yok olacakları kesin olan halklarının hayatını kurtarmaktır. Sınırlar konusuna bir kez daha göz atmanızı umuyoruz." Bu talep devletlere ulaşınca Sir Edward Gray; Edirne'nin iade edilmesi konusunda ısrar ettiği için, Türkiye'ye tehditler savurduğu bir konuşma yaptı. Bu arada Rusya da Avrupa ile Türkiye arasındaki tüm mali ilişkilerin durdurulmasına işaret ettiyse de; bunların hiçbirisi Türkiye'yi korkutamadı. Çünkü Edirne meselesi artık hayati bir mesele olmakla birlikte; hiç şüphesiz Edirne İstanbul'un da anahtarıydı. Edirne'de, Bulgarlar burada kalmaya devam ederse, ya bütünüyle yok olacak veya topluca göç edecek yüz binlerce Müslüman vardı. Bu bölgeden İslam'ın kökünü kazımaya aşırı bir istek duyan Bulgarlara karşın, Türkler de Edirne'den çıkmamaya kesin kararlıydılar. Eğer Edirne'yi istemeye devam ederlerse; onlarla savaşacaklarını ilan ederek, tehdit ettiler. Yenilgiye uğrayarak, savaşın başında elde ettikleri kazançları kaybedeceklerinden korkan Bulgarlar, anlaşmaya yanaşıp, Türkiye'den baş başa görüşme talebinde bulundular.

Batı Trakya Müslümanları isyan edip, merkezi Gümülcine olan müstakil bir hükümet kurmuşlardı.

18 Temmuz 1913 tarihinde, taraflar arsında barış şartları kararlaştırıldı. Türkiye anlaşma gereği; Edirne, Kırk Kilise ve Dimetoka'yı geri istedi. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki sınır; Karadeniz yakınlarındaki Bulgarların çoğunlukta olduğu birkaç köy hariç, Balkan Savaşından önceki haline döüştürüldü. Bu köylerin onlarda kalmasına Türkiye izin vermişti.

Bulgarlar, sınırlarını Edirne'den, Adalar'a yakın olan ve Akdeniz'e geçiş yolu olarak kullanacakları Dedeağaç kasabasına kadar çektiler. İki devlet arasında Makedonya ve Trakya'nın Osmanlı'ya mı, Bulgaristan'a mı bağlanacağı konusunda yapılan görüşmelerde; vatandaşlara dört sene süre tanınıp, bu dört senenin sonunda yapacakları referandumla, eğer Osmanlı'yı kabul etmezlerse; Bulgar vatandaşı olarak kalmalarına, Osmanlı'yı kabul ederlerse de; onun himayesi altındaki yabancıların haklarına sahip olarak yaşamalarına karar verildi. Bu şehirlerde, Türkiye'ye bağlı diğer vilayetlerden gelmiş Osmanlılar oturuyorsa; onlar yine Osmanlı vatandaşı olarak kabul edileceklerdi. Daha sonra İslam vakıfları konusunda yapılan müzakerelerde; eski Bulgaristan'daki İslami vakıflar hakkında, M.1909 (H.1327) yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında yapılan anlaşmaya uygun olarak, bu vakıfların idaresinin yine Müslüman cemaatlerde kalması kararlaştırıldı. Bulgar Hükümetinin denetleme hakkına sahip olduğu eski Bulgaristan'daki İslami vakıfların aksine; Bulgaristan'a yeni katılan yerlerdeki İslami vakıfların İstanbul'daki Şeyhülislam'ın denetiminde olmasını Türkiye şart koştu. Bulgaristan'daki Müslümanların medeni hallerinin İslam hukukuna tâbi olması ve Türkiye'de olduğu gibi bu konuda kadıların hüküm vermesi, Bulgaristan'daki Müslümanların tam bir özgürlük içerisinde Müslüman cemaatler tarafından seçilen bir müftülerinin olup, bu müftünün onaylanmasının Türkiye'deki Şeyhülislam'a ait olması da alınan kararlar arasındaydı. Bir diğer karara göre de; Bulgaristan'daki İslami okullar ve medreselerin Bulgaristan'ın ihtiyaçlarını karşılaması gereken kurumlardan olduğu kabul edildi.

İnsanlar Bulgaristan'ın, Balkan harbinden zaferle çıkmış olmasına rağmen, Türkiye'ye bu kadar kolaylık göstermesine şaşırdılar. Gerçekte ise Bulgar ordusunun komutanları inatlaşsalardı; Türkler onlara saldıracak ve galipken mağlup duruma düşeceklerdi. Çünkü savaşın sonundaki Osmanlı ordusu, savaşın başlarındaki Osmanlı ordusundan çok farklıydı. Ayrıca Bulgar ordusu aralarında anlaşmazlık sebebi olan Manastır yüzünden Sırplarla savaşmış olmakla birlikte, bir de Makedonya yüzünden Yunanistan'la savaştığı için, Türkiye'nin şartlarını kabul etmek zorunda kaldı.

Türkiye ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 (H.1330) tarihinde yapılan nihai barış anlaşmasına göre; bu iki devlet bu anlaşmaya uymayan Londra Anlaşmasının maddelerine itibar etmeme konusunda ittifak ettiler.

Sonraları Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan barış görüşmeleri sonuca ulaşmadı.

İlk olarak, Yunanistan, M. 1897 (H.1315) senesinde Türkler Yunanlıları mağlup ettiğinde, Osmanlı Devleti'nin yasaklamış olduğu imtiyazlardan yeniden faydalanmayı talep edince; Türkiye: "Büyük devletlerin bizzat kendileri, bu imtiyazların ortadan kalkmasını kabul etmişlerdi." diyerek imtiyazların tekrar verilmesini onaylamadı.

Daha sonra Türkiye, Yunanistan'da İslam dini esasları için tam özgürlükle birlikte, Yunanistan'daki İslami vakıfların yönetiminin Şeyhülislam gözetiminde olmasını ve medeni haller konusunda Müslüman kadıların hüküm vermesini istedi. Yunanistan da buna karşılık; İstanbul'daki Rum Patriğine, Fatih Sultan Mehmed'in vermiş olduğu eski dini imtiyazların iade edilmesini talep edince; Türkiye bu durumu, yabancı bir devletin Türkiye'nin içişlerine karışması olarak değerlendirdi.

Vakıflar konusunda ihtilafa düşmelerinin nedeni; Yunanistan'ın mescitlere bağlı vakıfları kabul etmekle birlikte, bunların dışında kalan vakıfların ise kendisine bağlı olması gerektiğini iddia etmesiydi.

Askerlik hizmeti konusunda da anlaşmaya varamadılar. Yunanistan, ülkesindeki Müslümanların bu hizmetten muaf tutulmasına karşılık, Türkiye'deki Rumların da muaf tutulmasını istediyse de; Türkiye bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine alternatif bir teklif getiren Yunanistan; Türkiye'deki Rumlara has özel taburlar oluşturulmasına karşılık, Yunanistan'daki Müslümanların olduğu şehirlerde de kendilerine ait kıyafetleriyle katılabilecekleri taburlar oluşturulmasını önerdi. Fakat Babıali bunu da kabul etmedi.

Yunanistan'ın savaşta kendisine yardımcı olan Türkiye Rumlarının affedilmesi talebine, Türkiye olumlu cevap verdi. Ardından Yunanistan savaşın başlangıcında Türkiye tarafından batırılan yüz Yunan gemisine karşılık, üç milyon Osmanlı Cüneyhi talep edince Babıali kesinlikle kabul etmeyip, hiçbir şey ödemeyeceğini söyledi.

Görüşmelerin bir müddet kesilmesinin ardından, iki tarafın isteğiyle tekrar başlayan barış görüşmeleri, anlaşmayla sonuçlandı (14 Kasım 1913/ H.1330). Türkiye imtiyazlar, Emlak-ı Sultaniyye ve Müslümanların medeni halleri konusunda İslam hukukuna göre hareket etmeleri konularında istediğini elde etti. Fakat, Yunanistan ülkesindeki İslami vakıfların yönetiminin bıradaki Müslümanların elinde olmasını isteyen Türkiye; bu vakıfların Şeyhülislam'ın denetiminde olması şartını kabul ettiremedi ve görüşmeler bu şekilde tamamlandı.

Adalar konusu ise; askıda bırakıldı. Devletler Osmanlı Devleti'ne çok yakın olan İmroz, Bozcaada, Kaş ve Meis dışındaki tüm adaların Yunanistan'a verilmesini istiyorlardı.

Bir ara devletler Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlığı çözmeyi düşündüler. Çünkü büyük olay, yani büyük savaş meydana gelince, 1914 (H.1331)'ten 1923 (H. 1341)'e kadar her şey durdu. Bu dönem içerisinde I. Dünya savaşı ve İngiltere'nin Anadolu'nun bir bölümünü Yunanistan'a vermesinin ardından Türk-Yunan savaşı yapıldı. Türklerle Rumlar arasındaki savaş 1919 (H.1337)'dan, 1922 (H.1340)'ye kadar devam edip, Yunanlıların hezimetiyle son buldu. Bu dönemde devletlerle Türkiye arasında Lozan Barış Anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre; Çanakkale önündeki Limni ve Bozcaada gibi adalar hariç Ege'deki tüm adalar, Yunanistan'a verildi. Ayrıca toprak ve vatandaşların mübadelesi maddesine dayanarak; Yunanistan'daki Müslümanların Türkiye'ye, Türkiye'deki Rumların Yunanistan'a gitmesi kararlaştırıldı. Türkiye'den çıkan Rumların mülkleri, Türkiye'ye; Yunanistan'dan çıkan Müslümanların mülkleri de Yunan hükümetine kalacaktı. Bu mübadele sonrasında, mübadelenin dışında tutulan Batı Trakya haricinde, Yunanistan'da hiçbir Müslüman kalmadığı gibi; buna mukabil olan İstanbul'daki Rumlar dışında da Türkiye'de hiçbir Rum kalmadı. Rodos ve çevresindeki on ada İtalya'ya bırakıldı.

Bu konular I. Dünya Savaşına ait konulardır. Osmanlı Devleti tarihi hakkında buraya kadar anlatmayı uygun gördük. Çünkü I. Dünya Savaşı'na girersek, bu konu çok uzayacaktır.

I. Dünya Savaşı'ndan, Lozan Anlaşmasına (M.1923/ H.1341) kadar olan süreci ayrı bir kitapçıkta anlatmayı istediğimiz için herkesin bildiği bu I. Dünya Savaşı konusunu bu tarihin içerisinde anlatmayı uygun görmedik. Bundan başlı başına bir eser yapmayı düşünüyoruz.[66]

Bu kitapta karşılaştığımız bazı olayları anlatırken kendimizden bahsettik. Bazıları bunu kendimizi haklı göstermek olarak değerlendirebilir. Allah biliyor ki; biz bu kendini temize çıkarma işinden en uzak olanlardan birisiyiz. "...Bilakis Allah dilediğini temize çıkarır..." (Nisa 49) Bizim maksadımız; anlattığımız olaylara, bizzat şahit olduğumuzu göstererek sözümüzü güçlendirmektir. Çünkü dinlemek ile görmek arasında çok büyük fark vardır. Tarihçilerin haber verdiği olayların bir çoğunun aslı ya yoktur, ya da zayıftır. Bunun sebebi; tarihçilerin bu haberleri ya insanların ağzından almaları, veya çok incelemedikleri bazı rivayetleri nakletmeleridir. Ben ise gözümle görüp, kulağımla duyduğumu anlattım. Bundan maksadım; ziyadesiyle araştırarak, sonuçta da son derece güvenilir bilgiler sunmaktır. "Gören, işiten gibi değildir". Böylece olaylar açık bir şekilde ortaya çıkıyor ve hatta insan görmüş gibi oluyor. Halbuki bu tarihçilerin uyguladığı bir metot değildir. Allah Teala doğruların arkasındadır.

---

[66] I.Dünya Savaşı ile ilgili kitapçığı bu kitaba ekledik

I. DÜNYA SAVAŞI

Bir gün bize Avusturya Macaristan Veliahd Prensi Arşidük Franz Ferdinand'ın Saraybosna şehrinde suikastla öldürüldüğü haberi geldi. Bu haber bizi endişeye sevk etmekle kalmayıp, bizler – özellikle de ben – bir dünya savaşının çıkmasını beklemeye başladık. Çünkü ben daha önce de belirttiğim gibi; Mısır'da çıkan "eş-Şab" gazetesinde bu olaydan bir buçuk yıl önce yayınlanan bir makalemde şöyle diyordum: Bir dünya savaşının çıkması kaçınılmaz olup; bunu ateşleyecek olan Avusturya Sırbistan arasındaki düşmanlıktır. Avusturya Macaristan veliahd prensi öldürülünce: "Kehanetimin birinci kısmı gerçekleştiğine göre; ikincisi de çıkacak." Diyerek, gelişmeleri takip etmeye başladım. Devletler arasında çıkacak bir savaşı önlemek için çok çaba harcandı, ancak bunları anlatmak ciltler dolusu yer tutacağı için burada yer veremiyoruz. Sonuç olarak; iki gruba ayrılmış olan devletlerin her biri, gerçekleştirmek istediği amaç doğrultusunda daha önceden savaşa hazırlanmıştı. İngiltere, ticaretinin zarar görmesinden endişe ettiği için savaş istememekle beraber; Alman donanmasının daha fazla güçlenip, İngiltere'nin dünya üzerindeki hakimiyetine son vermesinden korktuğu için, bunu durdurmak üzere Fransa ve Rusya ile bir ittifak oluşturdu. Anlaşılan o ki; İngiltere kendi çıkarlarına aykırı gördüğü Almanya'yı yok etmek isterken, Fransa'da unutamadığı 1870 yenilgisinin intikamını alarak, kaybettiği yerleri geri almak istiyordu.

Öte yandan Rusya'nın istediği; Avusturya imparatorluğunun çoğunluğunu teşkil eden Slavların bağımsızlık isteğinin yerine gelmesi amacıyla; Avusturya–Macaristan imparatorluğunu bölmekti.

İtalya ise; görünürde Almanya ve Avusturya ile otuz yıllık müttefik olmasına rağmen, evvelce Fransa'nın da aralarında yer aldığı üç devletin aralarında yaptıkları anlaşmaya aykırı olarak, Fransa ile gizlice anlaşıp, Trablusgarp'ın kendisine bırakılması hususunda İngiltere ve Fransa'yı ikna etti.

İtalyan devlet adamları, savaşta belirlenecek tutumla ilgili iki gruba ayrılıyorlardı.

Bir grup savaşa katılmayıp beklemeleri gerektiğini, savaş bittiğinde tarafların gücü yok olacağı için İtalya'nın istediklerini elde edebileceğini söylerken; diğer grup, Avusturya ve Almanya'yı ezip, Avusturya'daki İtalyan bölgelerini geri almak için, İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılmanın uygun olacağını savunuyordu.

Almanya'ya gelince; o İngiltere'nin doğudan ve batıdan kendisini kuşattığını, bu çemberi kırmak için savaştan başka çare olmadığını ve geçen

her bir günün itilaf devletlerini – İngiltere, Fransa ve Rusya- güçlendirdiğini düşünüyordu.

Öte yandan Avusturya da, Türk topraklarında nüfuzunu genişleten Sırbistan'ın bütün amacının Bosna Hersek, Hırvatistan ve Slovenya'nın güneyini ilhak etmek olduğunu düşünüyordu.

Anlaşılıyor ki; bütün ülkeler bu savaşa hazırlanmış olup, bu sebeple akacak olan nehirler dolusu kandan da sorumluydular.

Türkiye'nin bu savaştaki tutumu konusunda halk iki farklı görüşü savunuyordu. Türkiye'nin bu savaşta yer almasının hata olduğunu düşünenler şöyle diyorlardı: Türkiye bu savaşta yer alacakmış gibi ordusunu hazır hale getirip, tarafsız kalırsa; kendisine bir zarar gelmez, çünkü her iki taraf da Türkiye'yi yanında görmek istiyor. Dolayısıyla savaşan devletler bu savaşın sonunda iyice güç kaybına uğrayacakları için, Osmanlı Devleti'ne saldırmayı göze alamazlar. Bu görüşü savunanların başında; aklı, bilgisi ve dürüstlüğüyle bilinen, aramızda otuz yıla dayanan bir dostluk bulunan Arnavut asıllı değerli dostum Müşir Ahmed Paşa, yine askeriyenin seçkin ve ileri görüşlü komutanlarından Gürcü Mahmud Paşa ile üç sene önce Mustafa Kemal'in, kendisine suikast planları yaptığı gerekçesiyle öldürttüğü Maliye Nazırı Cavid Bey geliyordu. Hakikatte suikastla bir ilgisi olmayan bu şahsı, Mustafa Kemal kendi anlayışından olmadığı için öldürtmüştü.

Öteki grupta yer alan Talat ve Enver Paşa'lar; Türkiye'nin bu savaşta mutlaka yer alması gerektiğini savunarak, Türkiye'nin tarafsız kalmasının diğer devletleri bu ülkeyi paylaşmak için ittifaka iteceğini söylüyorlar, buna gerekçe olarak şunları dile getiriyorlardı: "İngiltere Almanya'nın; Irak, Arap yarımadası ve Mısır'ın kendisine, Suriye'nin de Fransa'ya bırakılmasına ses çıkarmaması şartıyla, Anadolu'yu ona bırakmayı teklif etmişti."

Bu doğrudur. Zira İngiltere'nin savaştan önce Wilhelm'e götürdüğü bu teklif, İmparator tarafından reddedilmişti. Hatta savaştan sonra imparatorun yaptığı hataları dile getiren Almanlar; İmparatorun bu teklifi kabul etmesi durumunda Alman ordusunun gücünü dağıtan bu savaşın engellenebileceğini dile getirmişlerdi.

Savaş taraftarları ayrıca şöyle diyorlardı: "Biz Almanya ile birlikte hareket etmezsek; bu durumda savaş bittiğinde dönüp bize saldırmamaları için, İtilaf devletlerinin yanında yer almalıyız. Oysa ki anlaşma devletleri – İngiltere, Fransa , Rusya - bizimle bir ittifakın içinde yer almak istemiyorlar." Bu görüşleri de doğrudur. Çünkü bu satırların yazarı olan ben de; bu konuda yapılan toplantılara katılanlardanım. Avusturya Macaristan veliahdı öldürüldüğünde, Talat Paşa başkanlığında toplanan gazeteci ve yazarların arasında ben de vardım. Herkesin fikrini açıkça ifade ettiği bu toplantıda Seyyid Bey'in Enver Paşa'ya mutedil bir siyaset

izlemenin uygun olacağını söylemesi üzerine; Enver Paşa ona şöyle cevap verdi: "Biz ölüm kalım mücadelesi veriyoruz, bunun ortası olur mu? Ya Almanya ile birlikte hareket edip, kendimize güçlü bir destek bulacağız veya İtilaf devletlerinin yanında yer alıp, şerlerinden güvende olacağız. Ama İtilaf devletleri bizimle ittifak içinde olmak istemedikleri gibi; Osmanlı saltanatının güvenliğini garanti edecek bir anlaşmaya bile yanaşmıyorlar. Bazı kimselerin, İtilaf devletlerinin bizimle ittifak yapmak istedikleri yönünde yaymış oldukları haberler gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü bu devletler, Osmanlı'yı aralarında paylaşmayı hedeflemiş olup; anlaşma yaptıkları takdirde bu hedeflerine ulaşamayacaklarını bilmektedirler.

Fransız senatosunda Mösyö Victor Perrin'e cevaben Mösyö Bongars İngiltere ile Fransa'nın 1912 yılında – I. Dünya Savaşı'ndan iki yıl önce – Filistin ve Suriye'yi aralarında paylaşmak üzere anlaştıklarını kabul etmiştir.

Demek ki; İtilaf devletlerinin, aralarında gizlice yaptıkları Osmanlıyı paylaşma anlaşmasını yok edecek bir tutum içine girmeleri beklenemez. O dönemde İstanbul'da faaliyet gösteren Türk - Rus dostluk ve dayanışma komitesinin Türk üyeleri arasında; ben, Ahmed Nesimi Bey ve I. Dünya Savaşı esnasında boğularak ölen, dönemin İstanbul mebusu ve Şehremini İsmet Bey bulunuyorduk. Savaş başlayıp da Türkiye henüz bu savaşın içinde yer almadan önce, bu komitenin Rus üyeleri bizi tarafsız kalmaya ikna etmek için büyük çaba göstermelerine rağmen; onların müttefiki olarak savaşa girmemiz için hiçbir çaba içine girmediler.

I. Dünya Savaşı çıktığında İngiltere, Türkiye'nin İngiliz tersanesinden teslim alma vakti gelen 'Reşadiye' adlı gemiyi vermeye yanaşmayınca Türkiye, bunun bir nevi saldırı anlamına geldiğini ve kendisini Almanya ile birlikte hareket etmeye iteceğini söylemesine rağmen; Türkiye'nin savaşa katılacağı endişesini taşıyan İngiltere, bu gemiyi vermeye yanaşmadı.

Az önce bahsi geçen Ruslar, tarafsız kalmamız şartıyla, İngilizleri bu gemiyi vermeye ikna edebileceklerini söylediklerse de; biz bunun yeterli olmadığını ve Türkiye'nin bundan başka bir çok talepleri olduğunu ifade ettik. Çünkü Osmanlı'ya karşı tecavüzleri sayılamayacak kadar çok olan İtilaf devletlerinden, Türkiye'nin haklarını geri alması için iyi bir fırsat doğmuştu. Bunların içinde en önemli olanı da Mısır meselesiydi. Türkiye İngiltere'nin buradan çekilmesini ve Mısır'ın Sultan'a bağlı olarak, içişlerinde bağımsız kalmasını isterken; biz de Rusya'dan, gelecekte Türk topraklarına saldırmayacağı garantisini vermesini istiyordık. Bunları garanti etmeyen İtilaf devletlerinin tek kabul ettikleri şey ise; geminin iadesi ile Türkiye'ye mali yardım yapılması idi. Doğruluğu hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığım bir söylentiye göre; İngiltere, Osmanlı Devleti'ne tarafsız kalması şartıyla mali yardım yapmayı ve Rusya'dan otuz yıllığına Türkiye'ye saldırmama garantisi almayı teklif etmiş, ancak

Türkiye'nin en çok önem verdiği Mısır meselesi üzerinde müzakereye yanaşmadığı için, Türkiye bu talebi reddetmiştir. Bana öyle geliyor ki; Türkiye'nin savaşa girmesinin en önemli sebebi Mısır meselesiydi. Bir başka deyişle İngiltere'nin Türk topraklarında uzun yıllardır süregelen tecavüzleri olmasaydı; Türkiye bu savaşa girmezdi.

Savaş başladığında, bize günlük olarak haberler gelmeye başladı. Hiçbir zaman memnun edilememiş olan Rumlar ve Ermeniler bu savaşta yer aldığı için, İstanbul halkı gerçekten sevinçliydi. Bu arada tanıştığım Almanya'nın sayılı devlet adamlarından olan İstanbul elçisi Baron Vangenheim ile dost olmuştuk. Savaş başladığında, Fransız ordusunda yer alan Kuzey Afrikalı bin beş yüz kişinin Almanların eline esir düşmesi üzerine bizzat ben; Alman sefirden onları İstanbul'a göndermelerini ve bu esirlerin İslam topraklarında ikamet etmelerini rica ettim. Bu sözler hoşuna giden elçi, durumu telgrafla Berlin'e bildirince, isteği Almanlar tarafından kabul edilip, esirler İstanbul'a gönderildiler, ama maalesef Türkler bu esirlere iyi muamele etmediler. Bana anlatıldığına göre; gördükleri kötü muamele sebebiyle bunların çoğu firar edip, dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmışlar, bir kısmı da Irak'a gidip, İngiliz askerleriyle temasa geçerek, Fransız ordusuna geri dönmeleri için onlardan aracı olmalarını istemişlerdir. Her şeyin doğrusunu bilen Allah onları bağışlasın.

Savaş başladığında Akdeniz'de bulunan Goben ve Breslav adındaki iki Alman gemisini Malta'da bulunan İngiliz ve Fransız gemileri kovalamaya başlayınca; hızlıca Çanakkale Boğazı'nı geçen Alman gemileri Osmanlı karasularına girdiler. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığıyla bağdaşmadığını söyleyen İtilaf devletleri Osmanlı devletini protesto edince; Türkiye, Almanya ile anlaşarak bu gemileri satın aldığını açıkladı. Daha sonra da bu gemilerde bulunan Alman deniz piyadeleri, Osmanlı hizmetine girdikleri iddiasıyla şapkalarını çıkarıp fes giydiler.

Bu iki geminin boğazı geçtikleri gece ben de, Adliye Nazırı ve başka bir devlet adamı ile birlikte Sadrazam Said Halim Paşa'nın yanında bulunuyordum. Ben Devlet'in bu savaşta mutlaka yer alması gerektiğini savunurken; Said Halim Paşa şahsı adına bu görüşe katılmıyor ve sorumluluk üstlenmekten çekiniyordu. Bir defasında, Alman elçisiyle beraber olduğum bir sırada, elçi bana Said Halim Paşa'nın bu tereddüdünden şikayetçi olarak; Sadrazam'ın Mısır'daki mal mülküne zarar gelmesinden korktuğu için İngilizleri desteklediğini söylemişti.

Savaşın başladığı günlerde, Fransa'nın ülkelerinde bulunan Emir Ömer Tosun'un kendi ülkesine dönmesini yasakladığı haberi bana ulaştı. İslam dinine yapmış olduğu büyük hizmetlerden dolayı bu zata sevgi, saygı duyduğum için Said Halim Paşa'ya giderek bunun doğru olup olmadığını sordum. Haberin doğru olduğunu söyleyince ona; Türkiye'nin elinde bulunan rehineleri koz olarak kullanıp, Fransız elçisiyle konuşmasını ve Emir Ömer'in Mısır'a geri gönderilmesi için çaba harcamasını ısrarla

söyledim. Hatta o sırada yanımda bulunan Said Halim'in kardeşi İbrahim Halim gösterdiğim bu büyük çabadan dolayı bana teşekkür etti.

Türkiye ile aralarında bir ittifakın bulunduğunu ve Türkiye'nin buna uyması gerektiğini söyleyen Alman elçisi benden bu ittifakı Said Halim Paşa'ya hatırlatmamı rica ettiyse de; ittifakın içeriğini söylemedi. Said Halim Paşa'ya bunu haber verdiğimde, o bana Türkiye'nin Almanya ile savaşa girmek üzere bir ittifak yapmadığını söyleyince; aralarında savaş ittifakı haricinde bir anlaşma olduğunu, ayrıca Alman elçisinin başlangıçta Türkiye'nin aşırı problemlerinden ve İngiltere'nin Osmanlı topraklarına, özellikle de Mısır'a aşırı ilgi beslemesinden dolayı; Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa katılmasını istemediğini anladım. Gerçi bunu bana açıkça söylemiyordu ama; Türkiye'nin çıkarlarına uygun olanın tarafsızlık olduğunu söylüyordu. Ancak Avusturya'nın Rusya karşısında yok olmaktan Almanların yardımı ile kurtulması, ardından da Almanya'nın, Marin savaşından sonra Fransa'dan çekilmek zorunda kalması, Baron Vangenheim'in görüşlerini değiştirdi ve bana Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesini desteklemem konusunda ısrar etmeye başladı. Belki de bu konuda çaba harcaması yönünde İmparatorundan emir almıştı. Bir gün Alman elçisi bu düşüncesini Said Halim, Talat ve Enver Paşa'lara açmamı isteyince şok oldum. Çünkü ben bir yandan bu ağır sorumluluğun altına girmekten çekinirken, diğer yandan da savaşın nasıl biteceğini kimse kestiremediği için, aracılık vazifesini yapmadığım takdirde, daha ağır bir sorumlulukla karşı karşıya kalacağımı düşünüyordum.

Aramızda ağabey-kardeş ilişkisi bulunan Nesimi Bey'e giderek, ondan Alman sefirinin bana söylediklerini Talat'a söylemesini rica ettim. Nesimi Bey'in bana: "Sen kendin niye söylemiyorsun?" diye sorması üzerine ona, Talat'ın savaş istediğimi veya onu etkilemeye çalıştığımı zannetmesini istemediğimi söyledim.

Bu meseleyi anlattığımda, Said Halim Paşa her zamanki gibi kararsız kalırken; Almanya'nın yanında savaşa girme konusunda çok kararlı görünen Enver Paşa bana: "Git elçiye kendisi ile görüşeceğimi söyle." dedi.

Bu günlerde Devlet'in fırsattan istifade ederek, yabancılara verilen kapitülasyonları kaldırması, ülkede bayram havası estirirken; birbiriyle savaş halinde olan büyük devletlerin elçilerinin tamamı bu durumu protesto ettiler. Salah Cingöz Bey bana gelerek: - bu konuda Almanların düşmanlarının karşısında yer alması beklenirken – "Senin dostun olan Alman elçisi de bizi protesto ediyor." Deyince, ben de ona elçinin böyle davranarak, dostluğun karşılıksız olmayacağını anlatmak istediğini sandığımı söyledim.

Daha sonra Alman elçiliğinin yaz mevsiminde Boğaziçi'ndeki Tarabya'da faaliyet gösterdiği binasına giderek, elçiye bu konudaki düşüncelerini sordum. İçini döktükten sonra, henüz kapitülasyonları

kaldırma zamanının gelmediği yönünde bir şeyler söyleyince anladım ki; elçi Türkiye'yi savaşa sokmak için bu meseleyi koz olarak kullanmak istiyor.

Benim orada bulunduğum sırada elçiliğe gelen İtalya ve İspanya elçileri, benden görüşmelerini bitirene kadar gitmeyip, bahçede hava almamı istediler. Onlar gidince biz konuşmamıza devam ettik. Elçi özet olarak şöyle diyordu: "Türkiye bu savaşta dostu olan Almanya'nın yanında yer almadıktan sonra, kapitülasyonları kaldırmasının Almanya açısından hiçbir önemi yoktur."

Sonra Goben adlı zırhlının Alman kaptanı, söylendiğine göre; Boğaziçi önlerinde görünen Rus gemilerini taciz ederek, Türkiye'yi savaşa sürüklemek amacıyla, Karadeniz'e çıktı.

Bunun üzerine Sadrazam Said Halim Paşa Alman elçisine haber gönderip, ondan Goben zırhlısının kaptanına, Türkiye'yi savaşa sürükleyecek bir şey yapmaması için emir vermesini rica etmişti. Tesadüfen aynı gün ziyaret ettiğim Alman elçisi, gülerek bana şöyle dedi: "Devlet yöneticilerine; onları içinde yer almak istemedikleri bir savaşa sokmayacağımı söyleyebilirsin."

Bu arada ülkede savaş hazırlıkları artarak sürüyordu. Kanal yoluyla Mısır'a geçmeyi hedefleyen Enver Paşa; gözünü Süveyş kanalına dikip, keşif amacıyla buraya subaylar gönderdiyse de; maalesef geç kalmıştı. Savaşa girmekte ağır davrandığından, Süveyş kanalına asker çıkarmak gibi bir hazırlığın içine de girmeyen Devlet'in bu tutumu, İngiliz'lerin işini kolaylaştırdı ve buraya seksen binin üzerinde asker yığarak, Türklerin saldırılarına karşı mevzilerini güçlendirdiler.

Suriye'deki askeri birliklerin komutanı olan Kürt asıllı Zeki Paşa, Enver Paşa'ya bir telgraf çekerek; bu gibi zamanlarda, Kürtler üzerinde büyük etkiye sahip olan Abdurrahman Paşa ile birlikte Araplar, Dürziler ve aşiretlerle ilişkilerim iyi olduğu için benim Suriye'de bulunmamı istemişti. Buna binaen Enver Paşa Abdurrahman Paşa'yı çağırıp, durumu tebliğ edince; Abdurrahman Paşa danışmanı konumunda bulunan Şeyh Esad Şekiri ile birlikte Suriye'ye gitti. Ardından beni de çağırıp, durumu bildiren Enver Paşa'ya; Meclis toplantısının ardından Suriye'ye henüz dönmemiş olan diğer mebusları da çağırmasını söyledikten sonra, merhum Kamil Esad Bey, Beyrut mebusu Selim Selam, Nablus mebusu Hacı Tevfik Hammad ile adını şu anda hatırlayamadığım mebuslara ulaşarak, Enver Paşa ile mutlaka görüşmelerini söyledim. Daha sonra Enver Paşa ile son derece önemli bir görüşme yapan bu mebuslar, görüştükleri konular üzerinde fikir birliği sağladılar. Bütün bunlar olurken Türkiye henüz savaşa girmemişti.

Bundan sonra ben İstanbul'dan Suriye'ye geçtim. I. Dünya savaşı başlayıp da, ben Şam'a vardığımda; Şam valisi olan Mardinli Arif Bey görevden alınmış yerine; Matematik ve Astronomi alimi, aynı zamanda

inanç ve fikir özgürlüğü savunucusu olan Hicaz demir yolunun daha önceki müdürü Hulusi Bey getirilmişti.

Şam'a vardığımda Komutan Zeki Paşa ile bahsi geçen vali arasında sezinlediğim ihtilafı gidermeye çalıştım.

Bu sırada bize, İstanbul'daki Alman taraftarı olan grubun, savaşa karşı olan diğer grubu, Almanların yanında savaşa girme konusunda ikna ettiği haberleri gelmeye başladı. Bu düşünceyi benimseyenlerin gerekçesi: İtilaf devletlerinin özellikle de İngiltere ve Rusya'nın Türkiye'yi kendi yanlarına almayıp, tarafsız bırakmak istemelerinin; bu ülkelerin Türkiye üzerinde kötü emeller beslediklerini göstermesiydi. Bununla beraber çoğunluk savaşın gidişatına bakıp tarafsızlıktan faydalanma hesapları yaparken; başka bir grup da fırsat kollama taraftarıydı. Duyduğuma göre; Cemal Paşa, Rus'ların ağır çatışmalar sonucu gücünü kaybetmesinden yararlanarak, Kafkaslardan bu ülkeye girme planları yapıyordu. Fakat yükü çok ağır olan Almanlar, Türkiye'yi savaşa sokmak için acele ediyorlardı.

TÜRKİYE'NİN I. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRMESİ

Daha önce Türkiye tarafından satın alındıkları bildirilen Alman gemileri bir gün, Karadeniz'de bulunan Rus gemilerine saldırıp, Odessa sahillerini bombaladılar. Bu işte Enver Paşa'nın parmağı olduğu düşünülüyordu, ama bana ulaşan bilgilere göre; dönemin Bahriye Nazırı Cemal Paşa, bu işin kendi bilgileri dışında gerçekleştiğini söylemişti.

Sözün özü; Sadrazam Said Halim Paşa'ya rağmen, o günden itibaren Türkiye fiilen savaşa girmiş oldu. Durumu protesto eden Maliye Nazırı Cavid Bey ve Eşgali Nafia Nazırı Mahmud Paşa da görevlerinden istifa ettiler.

Osmanlı Devleti savaşa girince; Suriye sahillerinde yaşayan – özellikle Beyrut'ta –Müslümanlar, İtilaf devletlerinin sahilleri bombalayacağı endişesiyle, sahilden içeride yer alan Şam v.b şehirlere göç etmeye başladılar. Hayatta kaldığı sürece bu görevi sürdürmesi şartıyla valiliğe gelen dönemin Beyrut Valisi; akli melekesi, güzel idaresi ve ilkeli olması sebebiyle çok değerli bir insan olan Bekir Sami Bey idi. Çok iyi bir yönetici olan bu valinin idaresinden, istisnasız herkes memnundu.

Türkiye savaşa girdiğinde; ben Beyrut'ta bulunuyordum. Halkı kışlaya toplayarak, yaptığım konuşmada onları daha çok iç bölgelerde kalmaya teşvik etmekle birlikte, özellikle de Müslümanların Hıristiyanlara iyi muamelede bulunmaları konusunda uyarılarda bulundum. Necip Paşa (Melhame), Nasıf Bey ve Nahle Bey gibi bir çok Hristiyan'ın bu konuşmam

sebebiyle bana teşekkür ettiklerini hatırlıyorum. Daha sonra Alman ve Avusturya konsolosluklarında toplanan halka tekrar hitap ettim.

Sonra Şam'da bulunan askeri birliklerin komutanı Zeki Paşa bana Cebel-i Lübnan'da yaşayan Hıristiyanların ellerinde bulunan silahların toplanması gerektiğini söyleyince, ben sanıldığı gibi onların elinde fazla silahın bulunmadığını ve bu işe girişmenin onları büyük bir endişeye sevk edeceğini çünkü onların kendilerini yok etmek amacıyla bu işi yaptığımızı düşüneceklerini, dolayısıyla da buna gerek olmadığını söyledim ve aramızdaki konuşma bu şekilde bitti.

Daha sonra Zeki Paşa bana resmi bir yazı yazarak; Lübnan'daki Hıristiyanların silahlarını toplamanın gerekli olduğunu, çünkü onların itilaf devletlerinin kışkırtmasıyla ayaklanabileceklerini ve bundan Devlet'in zarar göreceğini, eğer ben bu fikre karşı çıkmaya devam edersem; sorumluluğun da bana ait olacağını bildirdi. Acilen ona cevap yazarak; Devlet'e karşı ayaklanmak için en ufak bir hazırlıklarını göremediğim Hıristiyanların, Devlet'i memnun etmekten başka bir düşünceleri olmadığını, fakat buna rağmen ayaklanacak olurlarsa; Devlet'in askeri bölgeye gelmesinden önce, benim Lübnan'daki Dürzilerle onların üzerlerine yürüyeceğimi söyleyerek, Zeki Paşa'ya güvence verdikten sonra, Hıristiyanların silahlarını toplama fikrinden vazgeçmesini ondan tekrar rica ettim. Devlet'e ait bir sır olan bu meseleden kimseye bahsetmemekle birlikte Lübnan valisine durumu anlatıp, doğru mu yoksa yanlış mı yaptığımı sorunca; vali bana kesinlikle doğru yaptığımı, çünkü Hıristiyanları son derece rahatsız eden bu meseleyi gündeme getirmenin gereksiz olduğunu söyledi.

Öte yandan beni çok seven ve her konuda benimle istişare eden, yakın bir dostum olan Sayda Katoliklerinin Piskoposu Basilios'a; kesinlikle kimseye söylememesini çünkü bunun açığa çıkmasının benim için son derece zararlı olacağını söyleyip, bu konuyu açtığımda; o bana: "Ah, keşke seni taassupla itham eden Hıristiyanlar, senin onlar için nelere katlandığını bilselerdi, ama savaştan sonra her şey ortaya çıkacak." diye cevap verdi.

Sonra bu piskopos, savaşa katılan devletlerin halklarının Beyrut'tan çıkması konusunda verilen karar gereği; rahibelerin de memleketlerine dönmesi emrinin verildiğini söyleyip, bunun durdurulması için benden aracı olmamı isteyince; Beyrut valisine durumu ilettim. İleri görüşlü ve iyilik sever valinin onların Beyrut'ta kalmasına izin vermesi üzerine; bana teşekkür ettiler.

SAVAŞA KATILAN DEVLETLERİN KONSOLOSLUKLARININ ARANMASI

Bekir Sami Bey'le konuştuğum hususlardan biri de; Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı savaşan devletlerin konsoloslıklarında arama yaparak; burada bulunan evraklara el koyup, yabancılarla görüşen, onlara yardım eden kişileri tespit edeceği yönünde bana ulaşan bilgiydi. Bekir Sami Bey'e şöyle dedim: "Ben şahsen bu konsoloslukların araştırılmasında bir sakınca görmediğim gibi; aksine Devlet'in buralardaki bilgi ve belgelerin içeriğini bilmesi gerektiğine de inanıyorum. Zaten benim yabancılara, onların da bana olan aşırı düşmanlıkları bunu gerektiriyor, ama ben bu belgelere el konulmasını doğru bulmuyorum. Çünkü bu durum, şu an Devlet'in hizmetinde bulunup, onunla iyi geçinmeye uğraşan bu kişilerin zihnini bulandıracağı gibi; onlar Devlet'in kendilerine ait sırları öğrenmesinin yanında, geçmişte yabancılarla kurdukları ilişkilerini de öğrendiğini anladıkları zaman Devlet'e düşman olur ve ellerine geçen ilk fırsatta ona zarar verirler.

Bekir Sami Bey bu konuda tıpkı benim gibi düşündüğünü söyleyip ekledi: "Bana bu teklif sunulduğu halde kabul etmedim. Beyrut'ta vali olarak kaldığım müddetçe de kabul etmeyeceğim."

Bir süre sonra Devlet Bekir Sami Bey'i buradan alarak Halep valiliğine atayıp, yerine hala hayatta olan Azmi Bey'i getirdi. Azmi Bey zamanında bu konsoloslıklarda arama yapan Devlet, özellikle Fransız konsoloslığında elde ettiği belgeler sayesinde savaştan önce bu devletle ilişki içinde olan bir çok kişiyi belirleyince; Cemal Paşa bu kişilerden bir çoğunu sürgüne gönderip geri kalanları da öldürttü.

Evet! İdam edilen ve sürgüne gönderilenlerin içinde kalabalık bir kitle haksız yere cezalandırılmıştı; ancak özellikle Fransız konsoloslığında bu ülkeyle ilişki içinde bulunan Osmanlı vatandaşlarının ağır sorumluluğunu ortaya koyan belgelere rastlanmadığını söylemek gerçeği bile bile inkar etmek olur. Ben Azmi Bey'in kötü niyetli biri olduğunu iddia etmiyorum; ancak Bekir Sami Bey'in stratejisin, uygulamayıp, bazı şeylere göz yummadığı gibi, yumuşak muamele taraftarı da olmayan Azmi Bey; herkesin yaptığının cezasını çekmesi gerektiğini düşünüyordu. Kim bilir, belki de iyilik yapmak istiyor ve af için çaba sarf ediyordu; ama suçu sabit olanı asla affetmiyordu.

Devlet, Mısır'a girmek amacıyla Süveyş kanalına saldırmaya karar verince; Zeki Paşa'nın bu hamle için yeterli olmadığını düşünerek; bir çok mühimmat, büyük bir kuvvet ve beraberinde Alman subaylarıyla Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yı onun yerine Süveyş'e gönderdi. Cemal Paşa'nın komutanlarının başında daha sonra generalliğe yükselen Albay Van Kris olup, vekili de bu gün İzmir bölgesinin komutanı olan Ali Fuad Bey idi.

General Kris ve Ali Fuad Paşa; her ikisi de bilgi dürüstlük ve ilkelerine bağlılık bakımından askeriyedeki en değerli komutanlarından olup, Cemal Paşa bu ikisi sayesinde başarılı olmuştur. Şam'daki ordu komutanlardan biri de; yine seçkin komutanlar arasında yer alan, daha önce sancak beyi iken, savaştan sonra İstanbul'da bahriye nazırlığı görevini üstlenen Mersinli Cemal Bey'di.

CEMAL PAŞA'NIN ŞAM'A ULAŞMASI

Cemal Paşa Şam'a geldiğinde Beramike istasyonunda onu karşılayanlar arasında bende vardım. Ona: "Hoş geldin." dediğimde, Enver Paşa'nın kendisine benden çokça söz ettiğini söyleyerek, gönlümü kazanmaya çalıştı.

Damaskus Palas Oteli'ne yerleşmesinden sonra benimle beraber onu ziyaret etmek isteyen Necip Paşa (Melhame) ile beraber yanına gittik. Ben daha önce İstanbul'da Necip ile Enver Paşa'nın tanışmasını sağlamıştım. Enver Paşa son derece ileri görüşlü, kâr ve zararını çok iyi hesap edebilen biri olan Necip Paşa'nın bu özelliklerine hayran kalarak, ona gizli maaş bağladı. Bunu gizli yapmasının sebebi de; ittihatçıların, özellikle de Talat Paşa'nın, Melhame'den hiç hoşlanmamasıydı.

Devlet savaşa girince Melhame Enver Paşa'ya, Hıristiyanların Devlet'in güttüğü siyasete uygun hareket etmelerini sağlamak üzere, onlara nasihat etmek için Suriye'ye gitmek istediğini söyleyince, Enver Paşa ona teşekkür ettikten sonra bu izni verdi.

Cemal Paşa Şam'a geldiğinde Melhame, onun gönlünü almaya çalışarak, benimle birlikte ona, hoş geldin demeye gitmeyi uygun gördü. Otele girdiğimizde, yaverine beni görüşme salonuna almasını emreden Cemal Paşa, , Melhame ile görüşmek istemedi. Fakat ben onunla görüşüp; Melhame'nin benimle geldiğini söyleyerek, onunla görüşmesini ısrarla rica edince, beş dakikalığına görüşmeyi kabul etti. Melhame görüşmeden buruk ayrıldığı için, ben de bu durumdan rahatsızlık duydum.

MARUNİ PATRİĞİNİN SÜRGÜNDEN KURTULMASI

Cemal Paşa bana gizlice Lübnan Mutasarrıfı Avanos Paşa ile Maruni Patriğini Şam'a çağırıp, burada ikamete zorlayacağı fikrini açınca ona dedim ki: "Lübnan Mutasarrıfı hakkındaki kararına söyleyecek bir sözüm yok; çünkü o Devlet'in memuru olup, verilen görevi yerine

getirmekle sorumludur. Yaşı son derece ilerlemiş olmakla birlikte, hasta olduğunu duyduğum Patrik'in buraya gelmesini emretmen Marunilerin gönlünü incitmene sebep olabileceği için ben bunu doğru bulmam. Çünkü şu anda Devlet'in tebaasının tamamı, onun rızasından başka bir şey düşünmediklerine göre; en doğru olan davranış, onları incitmemektir.

Cemal Paşa'nın bana bu düşüncesini uygulamakta kararlı olduğunu bildirmesi üzerine; onu bu fikrinden caydırmak için ısrarlarını sürdürünce: "Yarın gel, bu meseleyi değerlendirelim." dedi. Ertesi gün yanına gidip, bu konudaki ısrarlarını sürdürünce; bana: "Yoksa Patrik benimle görüşmek istemez mi?" diye sordu. Ona: "Şüphesiz ki; iyileştiğinde seni görmek için gelecektir, ama şu anda hasta olduğuna göre; yerine ancak Piskoposları gönderebilir." dedim. Bunun üzerine o, ancak birinci derecedeki Piskoposları kabul edebileceğini söyleyince ben: "Patrik'in gelememesinin, senin makamına olan saygısızlığından değil; acziyetinden kaynaklandığını düşünmelisin." dedim.

Patrik'in Şam'a getirilmemesi hususunda ikna ettiğim Cemal Paşa'nın yanından sevinerek ayrıldığımda beni gören Necip Paşa (Melhame)'nın: "Dün Cemal Paşa'nın yanından çıktığında neşesizdin, bugün ise; dünkünün aksine sevinçli olduğunu görüyorum, dünden bu güne ne değişti? Halbuki dün bunun sebebini bile söylememiştin." demesi üzerine ona: "İşte şimdi bunun sebebini sana söyleyebilirim." dedim ve ekledim: "Dün Cemal Paşa, Patriğinizi Şam'a çağırıp Dimeşk'te ikamete zorlamakta kararlı görünüyordu ki; eğer bunu yapmış olsaydı, Marunilerin kalbi kırılacaktı. Bazı insanlar da benim Cemal Paşa'nın bu uygulamasını engelleme imkanına sahip olduğumu, fakat nüfuzumu kullanmadığım için bunu yapmadığımı zannediyorlar; oysa ben hiçbir etkiye sahip olmayan biriyim ve sadece belli konularda devlet ricaline görüşlerimi bildiriyorum, onlar yine bildiklerini yapıyorlar. Bu gün ise; Cemal Paşa ısrarlarına dayanamayıp, Patrik'i çağırmaktan vazgeçerek, onun yerine Piskoposların gelmesine razı oldu." Bu olay üzerine Necip Paşa, bana teşekkür edip Patrik'e yıldırım telgraf çekerek; Piskoposlarını Cemal Paşa'ya, hoş geldin, demeye göndermesini istedi. Ayrıca Patrik'e bir mektup yazarak, benim kendisi için sarf ettiğim çabaları bildirdiğini zannediyorum. Çünkü ben bu olaydan kısa bir süre sonra Beyrut'a gittiğimde; Marunilerden bir çoğu Patrikle ilgili yaptıklarım sebebiyle bana teşekkür ettikleri gibi; Habib Paşa (Sad) bana: "Patriğimizin şerefini koruduğun için, sana minnet borçluyuz." dedi. Aynı şekilde bizzat kendisinden de benzer övgüler işittiğim Patriğin, bana sevgi ve teşekkürlerini ifade eden bir çok mektubunu hala saklıyorum. Çünkü onunla tanışmamız, otuz yıl önce onun Piskopos olduğu dönemlere kadar uzanır. Fakat ne yazık ki; I. Dünya Savaşında Devlet'in başına gelen felaketlerden sonra Fransa bu bölgeleri işgal edince; Marunilerin çok azı dışında kalan kısmı, nüfuzumun güçlü olduğu dönemlerde, onlar için harcadığım bu çabaları hatırlamaya yanaşmadıkları gibi; bir çoğunun da

aksi düşüncede olduklarını gördüm. Güney Amerika'da çıkan bir Maruni gazetesinde, Patrik'in Dimeşk'e getirilmemesi hususunda benim rolümü inkar eden, ve bu işin Papa'nın aracılığıyla gerçekleştiği yönünde, asılsız iddialar ortaya atan bir yazıyı okuduğumu hatırlıyorum. Bir günü bile kapsamayacak kadar kısa bir sürede cereyan etmiş olan bu meseleden, Papa nasıl haberdar olup, aracılık yapabilirdi? Eğer bu haberde kastedilen; daha sonra 1917 yılında Cemal Paşa Patrik'i Şam veya Zahle'ye çağırdığında, olayın Beyrut'ta bulunan Roma temsilcisi tarafından Papa'ya iletilmesi üzerine; Papa'nın harcadığı çaba ise, bu imkan dahilindedir. Çünkü bu olayda Papa'nın Devlet'ten yardım istemesine yetecek kadar süre vardı.

Birinci meseleye gelince; ne Papa, ne de bir başkası bunu bilmediği gibi bu haberin Roma'ya ulaşmasına yetecek kadar süre de yoktu. Sonra ben Devlet savaşa girdiği vakit, Enver Paşa'ya Maruni Patriğinin sadakatini ve onun hakimiyetinde bulunan Marunilerle birlikte Devlet'e karşı iyi düşünceler beslediklerini, bundan başka bu savaş sırasında bütün Hıristiyanların Devlet'e bağlı kalacaklarını anlatan bir telgraf gönderdim. Eminim ki; benim bu telgrafım, Beyrut'ta bulunan telgraf sicilleri arşivinde bulunmaktadır. Bunların dışında o günlerde, hükümet nezdinde işi olup, bana başvuran herkesin elinden tuttuğum gibi; Müslümanlar ve Dürzilere, Hıristiyanlara iyi muamelede bunmaları konusunda da sürekli öğüt veriyordum. Nitekim İstanbul'dan geldiğimde, adet üzere dağ köylerinden ziyaretime gelenleri bu konuda uyarıp, Hıristiyanlara yapacakları en küçük bir kötü muamelenin, Devlet'in öfkesine sebep olacağını anlatmıştım. Çünkü Devlet bu bölgelerde huzur, barış, birlik ve beraberlikten başka bir şey istemiyordu. Benim bu olaylardan bahsetmemin sebebi; ne yaptığım iyilikleri onların başına kakmak, ne de yapmam gereken bir vatani görevden dolayı iftihar etmektir. Ancak; onlardan bazılarının, kendilerine gelebilecek olan bir takım zararları onlardan uzaklaştırma yönünde göstermiş olduğum çabaları, savaştan sonra inkar etmeleri beni bu olayları anlatmaya sevk etti. Onların tamamının yaptığım iyilikleri inkar ettiğini söyleyemem; çünkü onlardan bir kısmının kalemiyle, diğer bir kısmının da diliyle bunları ifade ettiklerini biliyorum. Benim Suriye'nin Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermesi yönündeki çabalarım olmasaydı; şüphesiz onlardan beni savunan ve bu iyiliklerime şahitlik yapanların sayısı çok daha fazla olurdu. Ne var ki; kör olası siyaset, çoğu zaman insanın içindekileri ortaya dökmesine engel oluyor.

SÜVEYŞ KANALI HAREKATI

Savaşa geri dönersek şunları söyleyebiliriz: Devlet Süveyş'e saldırmaya karar verdiğinde, ben kendi cemaatimden bir grupla birlikte bu savaşa katılmaya karar vererek, meclis başkanlığından izin isteyince; meclis bütün grubun alkışları arasında bana bu yönde izin verdi. Suriye Genel Valisi Cemal Paşa'ya: "Kaç kişi ile birlikte geleyim?" diye sorduğumda; Cemal Paşa, gönüllü askerlerin eğitimsiz olmalarından dolayı fazla bir fayda sağlamayacaklarını düşünerek, yüz kişinin yeterli olacağını söyledi. Ben bu dönemde Lübnan ve Havran Dürzilerinden beş yüz kadar mücahit bulabilirdim; ancak Cemal Paşa'nın verdiği rakamı aşmayarak, gözünü budaktan sakınmayan savaşçı Arap gençlerinden yüz yirmi kişi toplayıp, onlarla birlikte Şam'a gittim. Oraya vardığımızda askeriye, bu gençlere Miza meydanında atış talimi yaptırmaya karar verdi ve ordu komutanları onların düzgün biçimde mermi atabilmeleri için; bir aylık süreye ihtiyaç olduğunu söyledi. Fakat daha ilk günden, onların atış talimine ihtiyacı olmadığı ve bu işi eğitimli askerlerden daha iyi yaptıkları ortaya çıktı. Çünkü koydukları bir hedefe atış yapması istenen gönüllülerden üç beş tanesi hariç tamamı hedefi vurdular. Durumu genel valiye bildirmeleri üzerine; diğer askeri yetkililerle gelen Cemal Paşa, adetleri üzere bu gençleri göz ucuyla süzüp, kalitelerini anladıktan sonra bana dönüp: "Bunlar talime ihtiyaçları olmayan doğuştan askermişler." diyerek ertesi gün savaşa katılabileceğimizi söyledi. Ertesi gün trenle, dokuz bin askerle Mekke'den buraya gelmiş bulunan, aslında Hicaz bölgesinin valisi ve komutanı olan Vehip Paşa'nın komuta ettiği ordunun bulunduğu Maan'a gitmek için yolculuk hazırlıkları yapmaya başladık.

Ayrıca burada Medine-i Münevvere'den gelen bir gönüllü grubu ile Romanya'dan gelen Türkler, Suriyeli Araplar, Arnavutlar ve diğer gruplardan meydana gelmiş olan karışık bir gönüllü grubu bulunuyordu. Dört yüz kişi olan ve en kalabalık gönüllü grubunu oluşturan bu askerlere, Nureddin Bey adında genç bir subay komuta ediyordu.

Daha sonra Abdurrahman Paşa'nın savaşa gönderdiği Şam'ın Salihiye ve diğer bölgelerinden gelmiş olan Kürt süvarilerin tamamı, Maan'da toplandılar. Biz de sığınacak daha iyi bir yer bulamadığımızdan; on beş gün burada kaldık. Sonra Vehip Paşa, saldırıya geçmek üzere; bizimle birlikte Nahl kalesine yöneldi. Çünkü bu ordu Süveyş'e saldıracak olan Osmanlı birliğinin sol cenahını oluşturuyordu ve biz on iki bin askerdik. İlk adım olarak; Şerah Dağlarında yer alan ve İslam'ın ilk dönemlerinde mamur bir Arap köyü olup daha sonra yıkılmış olan Sadaka isimli köye ulaştık. Ertesi günü bir merhale daha kat edip, geceleyin Delaka nehrine vardık. Bu yürüyüşümüzün tamamı, dağların tepelerinde gerçekleşiyordu. Sonra aşağıya doğru inmeye başladık ve üçüncü

merhalede sarp yollardan dağın eteklerine ulaştık. Dördüncü merhalede ise; dağın sonuna ulaştık. Ovanın başlangıcı Şerah Dağının eteklerinde, bol akarsuların bulunduğu Arandel İdi. Burada bizi Kürt önderlerinden Mecaliye şeyhleri ziyaret etti. Daha sonra çölde ilerleyip, kayalıkların arasında yağmur sularının toplandığı bir çukurda konakladık. Sonra oradan göçüp, yüksek bir tepede olduğundan dolayı "Tepeharı" denilen yere vardık. Sonra çölde bir merhale daha kat etmemizin ardından, son merhalede Semed kuyusu denilen yerde yoleulığumuz son buldu. İsminden de anlaşılacağı üzere buradan geçen askerler, suyunu boşalttıkları için, suyu oldukça az olan bu kuyudan biz de su içebilmek için, uzun süre burada suyun toplanmasını beklemek zorunda kaldık. Semed kuyusuyla arası üç merhale olan Nahl Kalesi ile Maan'ın arası toplam on bir merhale idi.

Arandel ile Nahl kalesi arasında bulunan yedi veya sekiz merhale toprak parçasına gelince; çöl olduğu için, hiçbir bitkinin yetişmesine elverişli olmayan bu bölgede, kışın dağlardan akan suların oluşturduğu çukurlar bulunup, bunların içinde ve çevresinde biten otlarla diğer bitkileri, Arapların kışın Şara dağından inen sığırları yemekteydi.

Nahl kalesi; Osmanlı Padişahlarından Sultan Ahmed'in Mısırlıların Hac yolu üzerinde yaptırdığı eski bir kaledir. Çünkü o zamanlar Mısırlılar Hacca gitmek için bu yolu kullanıyorlardı; ancak daha sonra Hac yolu başka tarafa kaydırılınca, kale yerinde kaldı ve burayı Mısır hükümeti askeri üsse dönüştürdü. Bazı tüccarların yerleşerek, Arapların ihtiyaç maddelerini sattıkları bu bölgeye gelerek, köyün sırtlarına çadırlarımızı kurduk. Neredeyse hiç odun bulunmaması sebebiyle, ısınmak için kuru ot ve saman çöpleri kullandığımız bu yerde soğuk, geceleri suyu donduracak kadar şiddetleniyordu. Daha sonra bize kendisinden haber alana kadar beklememizi söyleyen kumandan Vehip Paşa, önden askerin erzakını gönderdiği Süveyş tarafına yöneldi. Buradan Süveyş'in kaç merhale olduğunu sorduğumuzda; bize üç merhale olduğu söylendi. Vehip Paşa'nın gidişinin ikinci günü, biz saldırı için emir beklerken biri gelip; erzak götüren deve kervanını geri dönerken gördüğünü ve buna bir anlam veremediğini söyleyince; bu haberden hoşlanmayıp, bunun hayra alamet olmadığını söyledim. Çünkü erzak kafilesinin geri dönmesi, ileri gidemediğini gösteriyordu. Ben çadırımda bu meseleyi düşünürken; Vehip Paşa tarafından gönderilen biri gelip, Paşa'nın beni istediğini söyleyince endişeye kapılarak yanına gittiğimde; Paşa bana Cemal Paşa'nın askerleriyle İngiliz askerleri arasında kuzeyde yaşanan olayı anlattı: Cemal Paşa'nın askerlerinden dört yüz kadarı kanalı geçip, batı kıyısına inmişler; fakat Osmanlı ordusunun tamamı kanalı geçmeden önce, İngilizler köpek havlamaları yüzünden Osmanlı askerlerinin geçtiğini anlayıp, bu bölgeye düzenledikleri gizli bir saldırıyla askerleri esir almışlar ve geceleyin savaş başlamış. Bunun üzerine Cemal Paşa, elinde bulunan askerlerin kanalı

geçmeye yeterli olmayacağını anlayınca; gerekli tedbirleri alarak askeri yeniden savaşa hazırlayıp, birincisinden daha güçlü bir şekilde tekrar saldırıya geçmek için geri dönmüş.

Bana bunları anlatan Vehip Paşa, şahsen Cemal Paşa'yı sevmeyen biri olmasına rağmen; onun bu tedbirini yerinde bulduğunu belirtti. Bu haber iki bakımdan benim canımı sıkmıştı: Birincisi kanalı geçmeyi başaramamıştık, ikincisi ise elimizden hiç bir şey gelmeden boş boş Nahl kalesinde bekleyecektik.

Ertesi gün Merkez komutanlığından Vehip Paşa'ya gelen bir yazıyla Maan'a dönmemiz emredilirken; burada iki tabur dışında asker kalmaması isteniyordu. Vehip Paşa ordusuyla birlikte Maan'a döndü, çünkü tren yolu buradan geçtiği için askerin yiyeceğinin taşınması kolaydı. Bizim Maan'a dönmek üzere yola çıkmamızın üzerinden iki buçuk saat kadar bir süre geçmeden, merkezden şu yönde bir emir daha geldi: "Şekib Arslan, serbest olup, isterse Nahl kalesinde kalabilir, isterse Maan'a dönebilir." Bunun üzerine ben, orada kaldığımız süre içinde bir iş görürüz veya bir çatışma çıkması durumunda görev yaparız düşüncesiyle, Nahl kalesine dönmeyi tercih ettim. Çünkü buraya sadece desinler için değil, aksine savaşın sıkıntılarını ortadan kaldıralım diye gelmiş olan bizler, zaten kanal harekatı başarıya ulaşmadığı için son derece üzgündük.

Bu sebeple ben, Nahl kalesine geri dönüp, burada on beş gün kaldım. Fakat düşman kanalın Mısır tarafında bulunup, doğusuna geçmediği için, bu zaman içinde ne bir çatışma ne de bir saldırı gerçekleşti.

Nahl kalesinde kalan kuvvetlerin komutanı; daha sonra Gazze taraflarında İngilizlerin ansızın esir aldığı Musa Kazım adında Çerkez asıllı bir Miralay'dı. Çok zeki ve dürüst biri olan bu Miralay, bir gün bana şöyle demişti: "Benim en samimi dostlarımdan biri olduğun için senin yakınımda olmandan, son derece mutluluk duyuyorum. Lakin senin de bildiğin gibi; buraya erzak on iki mil mesafede bulunan Maan'dan geldiği için burada hayat şartları çok zor ve ben sizin Nahl kalesinde kalmanızı gerektiren bir sebep göremiyorum. Çünkü erzakın kesilmesi veya gecikmesi durumunda, Nahl'de bulunanlar açlıktan ölecekler. Biz asker olduğumuz için, buna katlanmak zorundayız ama gönüllülerin başı olan sen; yanındakilere de kendi çocuğun gibi değer verdiğine göre, onların açlık ve sıkıntı çekmelerini herhalde istemezsin. Şayet savaş olsa; ben sizin geri dönmenizi uygun görmezdim, ancak senin de bildiğin gibi burada hiçbir şey yapmadan duruyoruz." Ondan bu sözleri duyduktan sonra Maan'a geri döndüm.

Vehip Paşa, aramızdaki aşırı samimiyetten dolayı, onunla beraber kalmamız için Maan'a gelmem yönünde çok ısrar etmişti. Bu sefer Maan'a geldiğimde; onun Erzurum bölgesinin komutanlığına atanmış olduğu için, Maan'dan ayrılmış olduğunu öğrendim. Komutanı Ali Necip Bey adında bir Miralay olan bu bölgede bir ay kadar kaldım. Bu sırada Maan'da bulunan

askerleri denetlemek için gelen Cemal Paşa, benden emrimdeki askerlerle birlikte Kudüs'e gitmemi isteyince; ben emrimdekilerle Kudüs'e gittim. Bizi Beytü'l Lahm'de savaştan önce medrese olan bir binaya yerleştirdiler ve orada yirmi gün kadar kaldık. Daha sonra Cemal Paşa bana, kanal saldırısı ertelendiğine göre; evlerimize dönmemiz gerektiği ve ikinci kez saldırı için hazırlıklar tamamlandığında, savaş meydanına dönmemiz için çıkarılacak bir emirle, geri döneceğimizi bildiren bir emir gönderdi.

Böylece biz Kudüs'ten Şam'a buradan da Cebel-i Lübnan'a döndük. Bizim dönüşümüzden kısa bir süre sonra Cemal Paşa, son derece soğuk bir havada Beyrut'taki askerleri denetlemeye geldi. Bu askerlerin içinde, Arap kıyafetlerimiz içinde, başımızda miğferlerimiz ve sırtımızda parkalarımızla biz de bulunuyordık. Cemal Paşa denetlemeyi bitirdikten sonra, at üzerinde binlerce Beyrut ve Lübnan askerinin önünde yaptığı konuşmada, bana dönerek şöyle dedi: "Devlet; yaptıklarıyla ne kadar karakterli ve vatansever biri olduğunu ortaya koymuş biri olarak, senin kendisine ve vatana yapmış olduğun hizmetleri hiç unutmayacak."

Bu sözlere ben şöyle karşılık verdim: "Şimdiye kadar yapmış olduğum kayda değer bir şey yok; ancak ben her zaman vatan ve milletim için canımı feda etmeye hazır olduğum gibi, bunun her Müslüman için de bir borç olduğunu düşünüyorum."

KUDÜS'E SÜRÜLEN LÜBNANLILAR OLAYI

Yeri gelmişken Kudüs'te bulunduğum sırada meydana gelen bir olayı anlatmak istiyorum: Kudüs'teyken Lübnan'ın ileri gelenlerinden Cercis Safa Efendi, İbrahim Bey Halil, Yorgi Tamir ve Nemir Şimon başta olmak üzere Cemal Paşa'nın Lübnan'dan Kudüs'e sürüp, burada ikamete mecbur ettiği yirmi kişiyle karşılaştım. Bu kişiler diledikleri yerlere gidebiliyorlar, fakat Kudüs ve çevresinde gezinmelerine izin verilmiyordı. Benim Kudüs'e geldiğimi öğrendiklerinde; Mustafa Bey (Imad) ve Reşid Bey (Nahle) adındaki iki kişi dışında hepsi benimle görüştüler. Bir kısmıyla aramızda eskiye dayanan samimi bir dostluk bulunmasının yanında, ben harp günlerinde de olsa elime geçen bütün fırsatları, bana kötülük yapanlara bile iyilik yapma yönünde kullandığım için, Kudüs'teyken bu insanların vatanlarına dönmelerine izin verilmesi için çaba harcadım. Bu konuyu benimle konuştuklarında onların ricada bulunmalarını beklemeksizin; elimden gelen her şeyi yapacağımı söyledim. Bir çoğu ile münasebetim hayatta kaldıkları sürece devam etmiş olan bu insanlar, söylediklerime şahittirler. Bunun üzerine Cemal Paşa'nın kaldığı Tur-i

Sina'da ki Alman köşküne gidip; Kudüs'e sürgüne göndetdiği Lübnan ileri gelenlerinin durumunu kendisiyle açık açık konuştum. Cemal Paşa bana, bu kişileri yabancı devletlerle ilişkileri kesin olarak tespit edildiği için sürdüğünü ve savaş zamanlarında bu tür ihtiyatlı davranışların gerekli olduğunu söyledi. Ben de, bu kişilerin Devlet'e zarar verecek en ufak bir davranış içinde bulunmayacaklarına kefil olduğumu söyleyince; Cemal Paşa bana, bu insanların hapiste bulunmadığını diledikleri gibi dolaşabildiklerini, dolayısıyla kesinlikle kötü muameleye maruz kaldıklarından şikayet edemeyeceklerini, söyleyerek; onları en azından bu dönemde Kudüs'te bırakmakta kararlı olduğunu ifade etti. Geri dönüp, Genel Vali'nin cevabını onlara ilettim ve bu meselenin ardını bırakmayacağıma söz vererek, bana en fazla bir veya iki ay süre vermelerini istedim.

Kudüs'te bulunduğum sırada, Lübnan'daki Arap yazarlarının reisi olan Halil Bey (Huri) ile Cizzin Kaymakamı Selim Bey (Mauşi) in Lübnan'da ikamete mecbur edildikleri için buraya geleceklerini duydum Bunun üzerine ikinci defa hemen Tur-i Sina'ya giderek, Cemal Paşa'ya şöyle dedim: "Daha önce Lübnan'dan Kudüs'e sürülenlerin, vatanlarına geri dönmelerine izin verilmesi yönündeki isteğimi kabul etmemiştin. Fakat şimdi Halil Bey ile Selim Bey'in de buraya geleceklerini duyuyorum. Bu ikisi benim dostum olmakla kalmayıp; aynı zamanda bunların ailesi ile bizim (Arslan) ailemiz arasında çok eskilere dayanan bir dostluk bulunmaktadır. Dolayısıyla bunlar için aracılık yapmayı bir vazife olarak gördüğüm gibi; bu konudaki isteğimi geri çevirmen de hatırımın kırılmasına sebep olur." Cemal Paşa, Suriye'ye gelişinden bu zamana kadar, benim davranışlarımdan ve Devlet'e olan hizmetimden son derece memnun olduğu için; hiçbir Suriyeliye göstermediği hoş görüyü bana gösteriyordu. Cemal Paşa'nın şiddet ve yıldırma siyasetine başvurup, başına buyruk hareket ederek, ölüm ve sürgünlere karar vermesine kadar da aramızda her hangi bir ihtilaf çıkmadı. Benim Halil Havri ve Selim Mauşi ile dost olduğumu öğrenince; hemen emir vererek, bu kişiler hala Lübnan'da iseler sürülmemelerini yok eğer Kudüs'e gitmek üzere yola çıkmışlarsa, geri dönüş kararının yolda kendilerine bildirilmesini istedi.

Cemal Paşa ile bu görüşmemizin ertesi günü, ben yanımdaki gönüllü askerlerle birlikte Kudüs'ten Nablus'a giderken; verilen emir gereği Kudüs'e doğru giden Halil Bey ve oğlu Fuad Bey'le karşılaştım. Onu görüp durduğumda, o aramızda var olan yakınlıktan dolayı, üzerime kapaklanıp ağlamaya başladı. Bunun üzerine ben, korkusunu gidermek amacıyla ona, Genel Vali'nin evine dönmesi için emir verdiğini söyledim; ama o henüz bunu bilmiyordu. Benim defalarca tekrarlamam sonucu; endişesi yatışmış olmakla beraber, o yine de Kudüs'e gitmezse, Paşa'nın kendisine kızacağından korkuyordu. Ona: "Gel Nablus'a gidelim, eğer senin evine dönmen için emir çıkmamışsa; Kudüs'e gidip, Paşa ile görüşürsün." demem

üzerine; beraberce Nablus'a gidip, arkadaşım merhum Hacı Hafız Togan'ın evinde konakladık. Oturup henüz yerimizi ısıtmadan, bana hoş geldin demeye gelen Nablus Mutasarrıfı Yusuf Ziya Bey, yerine oturmadan önce Cemal Paşa'dan gelen ve Halil Bey'in buraya uğraması durumunda memleketine geri dönmesini bildiren bir telgrafı cebinden çıkardı. Halil Bey'i şahsen tanımayan Mutasarrıfın bana bu şahsın kim olduğunu sorması üzerine; ben de yanımdakini göstererek: "İşte bu!" dedikten sonra Halil Bey'e dönerek dedim ki: "Şimdi memleketine dönmen için iznin çıktığına inandın mı ?"

Halil Bey'le sefere çıkamamış olan, ancak bizim trene binerek Dimeşk yoluyla Lübnan'a döndüğümüzün ertesi günü, gecikmeli olarak Şam'a vardığında; kendi memleketi olan Cizzin'e dönebileceği kendisine Vali tarafından bildirilen Selim Bey Mauşi, geriye niye döndüğünü ancak sonradan öğrenebilmiştir.

Sonra Şüveyfat'ta bana hoş geldin demeye geldiğinde, şöyle dedi: "Şüphesiz senin benden teşekkür beklemediğini biliyorum; ama izin ver, sana halimi arz bile etmeden memleketime dönmemi sağladığını ifade edeyim." Cemal Paşa'nın gönlümü hoş tutmak için verdiği bu emir ve haberin bölgede yayılması; düşmanlarım tarafından benim Devlet erkanı yanındaki nüfuzumun abartılmasına sebep oldu. Onlar, benim dilediğimi yapacak güce sahip olduğumu ve istesem sürgüne gönderilenlerin tamamının geri dönmesi için izin çıkarabileceğimi, bunun ötesinde, eğer onlar geri dönememişlerse; ben bunu gerçekten istemediğim için dönemediklerini söylemekle birlikte; benim gerçekten dönmesini istediğim kişileri yoldan geri çevirdiğimi iddia ediyorlardı ki; bu sırf safsatadan ibaret bir iddiadır. Çünkü Cemal Paşa iki kişi hakkında benim sözümü dinlemişse de; yirmi kişi için aynı şeyi yapmaması tabiidir. Devlet yetkililerinin bir iki meselede benim isteğimi yerine getirmeleri, her konuda benim isteğimi yerine getirecekleri ve tepeden tırnağa bütün yetkilerin benim elimde olduğu anlamına gelmez. Kaldı ki; hiçbir kimse yetkisi ve etkisi her ne olursa olsun, istediği zaman istediğini yapma gücüne sahip değildir. İşte Lübnan'dan Kudüs'e sürülenler olayı anlattığım gibi gerçekleşti. Fakat ben Halil Bey ile Selim Bey'in affı konusunda izin çıkardığım gibi, diğerleri için de bu çabamı sürdürdüm.

Kudüs'ten Lübnan'a dönüşümün üzerinden bir ay veya az fazla bir zaman geçmişti ki; Beyrut'ta piskopos Basilios'un yanında kaldığım bir sırada Halil Bey gelip, Lübnan Mutasarrıfı Avanos Paşa'nın beni ziyaret etmek istediğini söyledi. Ben de Aliye'den aldığım bir telgrafa binaen, kumandan Rıza Paşa ile görüşmek için zaten oraya gideceğimden; Avanos Paşa'nın gelmesini beklemeyip, geçerken ona uğrayacağımı söyledim ve Halil Bey'le beraber bindiğimiz arabayla Avanos Paşa'ya gittik. Paşa'dan öğrendiğimize göre; Cemal Paşa'dan Aliye'de bulunan Rıza Paşa'ya gelen telgrafta; Kudüs'e sürgüne gönderilenlerin bir kısmının affedilmesi, geri

kalanların ise şimdilik burada kalmaları istenirken, Rıza Paşa'dan da hemen affı istenenlerin isimleri konusunda bana danışması isteniyordu. Postacının telgrafı yanlışlıkla Avanos Paşa'ya vermesi sonucu; Paşa bu olayı öğrenmişti. Ama her ne olursa olsun, Cemal Paşa'nın affını istediği kişilerin isimleri konusunda bana başvurulacağını öğrenen Avanos Paşa; benden, bu isimler arasında Kudüs'te sürgünde olan Emir Faik Sad Şihab'ı bildirmemi istiyordu. Ben de Avanos Paşa'ya, istisnasız herkes için af isteyeceğimi bildirdim.

Sonra Aliye'ye gidip, Cemal Paşa'ya cevabi bir telgraf çekerek sürgündekilerin tamamının affedilmesini uygun gördüğümü ve onların tamamına kefil olduğumu bildirdiysem de; Cemal Paşa görüşünde ısrar ederek, sadece yarısı için af çıkardı. Affedilenlerden bir kısmı gelip, aracılığım için teşekkür ettiler. Onlardan biri de Halil Bey'di ki onun ailesiyle dostluğumuz güçlenerek şimdiye kadar sürdü.

Bundan sonra Kudüs'te sürgünde bulunanların akrabalarının onların affi için de aracı olmam konusunda ısrar etmeleri üzerine; ben Cemal Paşa'ya giderek bunlar hakkında -özellikle de Muhammed Zeynüddin ve Reşid Nahle- tekrar tekrar ricada bulundum. Cemal Paşa, Adana'dan tanıdığı Muhammed Zeynüddin'in kardeşi Reşid Zeynüddin'i sürgüne göndermek istiyordu. Çünkü Cemal Paşa Adana'da vali iken burada savcı olan Said Zeynüddin, Cemal Paşa'nın çok kötü öfkelenmesine sebep olmuştu. I. Dünya Savaşında Cemal Paşa, Suriye bölgesine vali olarak atanınca; Said Zeynüddin'den intikam alma fikrini bana açmıştı. Bu olay Cemal Paşa'nın Suriye'ye geldiği ilk dönemde gerçekleşmiş olup, o dönemde aramızda tam bir dostluk bulunan Cemal Paşa'yı bu fikrinden vazgeçirmek için ısrarlarımı sürdürünce, Said Zeynüddin'i sürgüne gönderme fikrinden vazgeçmişti. Ancak daha sonra benim haberim olmadan, kardeşi Muhammed Zeynüddin'i Kudüs'e sürünce, ben bu şahıs için de aracılık yapmaya mecbur kaldım.

Savfer'e gelen Kamil Bey (Esad), Cemal Paşa'yı halkın toplanmasını istediği Tayyibe'de bulunan Cebel-i Amil'e davet etti. En samimi dostlarımdan olan merhum Kamil Bey, Cemal Paşa ile bu seyahatte beraber olmam için beni de çağırınca biz Savfer'den sırasıyla Ayn Zahle'ye, oradan Beytü'd-dine, Muhtara'ya, Cizzin'e , Nabtiye'ye, oradan da Tayyibe'ye gittik. Muhtara'ya varıp, Fuad Bey (Canbolat) 'in yanında yemeye kaldığımızda, Said Bey (Zeynüddin) gelip, Cemal Paşa'dan yolumuz üzerinde bulunan Ayn Kınye köyündeki evine uğramamızı istedi. Cemal Paşa onların evine uğrayınca; burada Muhammed Zeynüddin'in affının gündeme gelmesi üzerine; Cemal Paşa, acil bir telgrafla bu kişinin af emrini vermesini Kurmay Başkanı olan Ali Fuad Bey'den istedi. Bunun üzerine ben hemen yanına gidip, Kudüs'te sürgünde olanların tamamı için af çıkarılması gerektiğini Cemal Paşa ile konuştum. Cemal Paşa, Lübnanlılardan Reşid Bey (Nahle) in aslında benim adamlarımdan

oldığunu ve benim onun terfi ettirilmesi için çok uğraştığımı; ancak sonradan onun benim aleyhime dönerek, bana düşman olup, iyiliklerime kötülükle karşılık verdiğini duymuştu. Bu sebeple Reşid Bey (Nahle)'in affedilmesinin benim hoşuma gitmeyeceğini düşünüyordu. Cemal Paşa, Ali Fuad Bey'e Reşid Nahle dışındakiler için af emri çıkarmasını söyledi. Ben ayağa kalkarak Paşa'ya yaklaşıp, kulağına şunları fısıldadım: "Senden Reşid Nahle'yi de affetmeni istiyorum çünkü sen onu affetmezsen; insanlar bunu benim hatırım için yaptığını düşünecekler. Bu adam önceden benim yakınlarım arasında yer alıp, sonradan bana düşman olduğu için; insanların benim nüfuzumu kullanarak, birilerinden intikam aldığını düşünmelerini istemiyorum." deyince Cemal Paşa, Reşid Nahle'nin de affedilmesi için emir verdi. İşte Cemal Paşa'nın Lübnan'dan Kudüs'e sürgün ettiği kişilerin hikayesi budur.

ANADOLU'YA SÜRGÜNE GÖNDERİLENLER OLAYI

Anadolu'ya sürülenlere gelince; bu, birincisinden yaklaşık olarak bir yıl sonra gerçekleşen büyük bir hadisedir. Bana öyle geliyor ki; Çanakkale savaşında Türkiye'nin İtilaf devletlerine galip gelmesi sebebiyle, görülmemiş bir zafer sarhoşluğuna kapılan İttihat ve Terakkiciler; savaş sebebiyle aldıkları kararları büsbütün sertleştirdiler. Bu uygulamaların bir kısmı içinde; eskiden var olan, kadınların peçesiz dolaşma yasağının kaldırılması, şerî mahkemeleri şeyhülislamlıktan alıp, adliye nezaretine devretmek suretiyle şeyhülislamlığı işlevsiz hale getirmeleri, Suriye'deki Arap hakimiyetine son vermek için çaba sarf etmeleri sayılabilir. İttihatçılar; Türkiye, Çanakkale savaşı gibi büyük bir savaşta düşmanlarına galip geldiğine göre, ülkede irade ve kararlılıkla üzerine gittikleri takdirde, istedikleri her şeyi yapabileceklerini zannetmişlerdi.

Yine bana öyle geliyor ki; Cemal Paşa onlara, işine karışmayıp, çabalarını boşa çıkarmamaları şartıyla, Suriye'deki Arap hakimiyetine son vereceğine dair söz vermiş olmalıydı ki; daha önce alışık olmadığımız yepyeni bir siyaset takip etmeye başlamışlardı.

Savaşın başlarında Cemal Paşa, bazı kişileri Kudüs'e, diğer bazılarını ise Anadolu'ya sürmüş; ancak kısa bir zaman sonra onları affedip, yurtlarına dönmelerine izin vermişti. Bu da gösteriyordu ki; Devlet'in siyasetinin, yabancılarla ilişkisini tespit ettiği kişileri korkutma dışında bir amacı yoktu. Ancak korkutma da bir yere kadar fayda verirdi. Bundan bir yıl sonra Cemal Paşa başa dönüp, daha önce affettikleriyle birlikte başka kimseleri de yakalatarak, yüzlerce kişiyi sürgüne gönderdi. Bu dönemde Anadolu'ya sürgün edilenlerin sayısı iki bin olarak tahmin ediliyor. Ancak

bu sefer sürgün ettiklerini aileleriyle birlikte sürgüne göndermişler ve mallarını inceden inceye araştırmaya tabi tutmuşlardı. Bu dönemde Dimeşk'te, "Tehcir Komisyonu" adında Eyalet Mektupçusu başkanlığında bir komisyon kurulmuş olup, bu komisyonun en önemli görevi; tehcire tabi tutulanların ailelerini de sürgün edip, bu kişilerin eşya ve arazilerinin kaydını tutmaktı.

Halk arasında; onların mallarının kaydının tutulmasının nedeninin; Anadolu'da onlara bu malların bedeli olarak mülk verilmesi ve bu kişilerden boşalan Suriye topraklarına da Türklerin yerleştirilmesi olduğu yönünde söylentiler çıkmıştı.

Ben o esnada Suriye'de bulunduğum için, her ne kadar olayların iç yüzünü tam olarak bilemesem de; benim sahip olduğum güçlü deliller de, Türklerin bu yönde bir amaç taşıdıklarını gösteriyordu. Çünkü Çanakkale savaşından sonra yaşanan sürgün hadisesi, hiçbir gerekçe yokken ortaya çıkmış olup, birincisinin aksine bu sürgünler aileleriyle beraber gerçekleştirildiği gibi; mal mülk mübadelesine de yer verilmiştir.

Sonra benim kanaatim o ki; bu mesele iki bin kişinin sürülmesiyle bitmeyecek ve peyderpey Anadolu'ya on binlerce Suriyeli - özellikle de asil aileler -yerleştirilinceye kadar devam edecekti.

Böylece Cemal Paşa ve ekibinin Suriye'deki köklü aileleri yok edip, asil aile çocuklarının nüfuzunu kırmak istedikleri açıkça ortaya çıkmış oluyordu. Çünkü Türkler genellikle Arapların aristokrat bir millet olmaları sebebiyle; doğuştan demokrat(!) olan Türklerle kaynaşamadıklarını iddia ederler.

Özet olarak; sürgünlerin daha önceki ile kıyaslanamayacak büyüklükte yeniden başlatılması ve Cemal Paşa'nın vermiş olduğu idam kararları, Türkiye'nin Çanakkale savaşında kazandığı büyük başarı sonrasında almış olduğu yeni bir kararın sonucudur. Öyle zannediyorum ki; şayet Çanakkale zaferi kazanılmış olmasaydı, Cemal Paşa bu eylemlere teşebbüs edemezdi ve bu kişilerin bir kısmının tutuklanması, bir kısmının hapsedilmesi, çok azının da sürgün edilmesiyle konu kapanmış olurdu.

Cemal Paşa bu korku ve sindirme siyasetine başlayana kadar, ben kendisiyle tam bir uyum içindeydim; fakat ben bu siyaset tarzını Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından tehlikeli bulduğum için ilişkimiz bozuldu.

Çanakkale zaferi benim fikirlerimde hiçbir değişikliğe yol açmamıştı; çünkü Devlet'in bekâsı hala tehlike altında olmakla beraber, düşmanlar da güçlerinden bir şey kaybetmemişlerdi. Dolayısıyla bu dönemde Devlet'in, Araplarla Türklerin arasına kin tohumları ekecek bir siyaset gütmesi hiç de uygun değildi.

Biz, Cemal Paşa'nın başlattığı bu siyaset tarzını genişletip, bu boyutlara varduracağını beklemiyorduk.

Bir gün Aliye'de bulunduğumuz bir sırada, Hükümetin Ali Rıza Bey (Sulh) ve Abdülkerim (Halil)'i yakalattığı haberini aldığımızda; ilk başta sebebini anlayamadık. Sonradan duyduğumuza göre göre; Devlet, Cebel-i Amil'de yaşayan bir Şiinin Esad Şakiri'ye, onun da Cemal Paşa'ya bildirmesi sonucu; burada bir örgütün varlığını haber almış, bunun üzerine Mahmasani ve Harse oğulları ile Beyrut'ta diğer bazı kişiler tutuklanıp, Balbek'e gönderilmişti. Ayrıca Nablus Valisi Salih Haydar ile Selim Abdülhadi de sebebini ancak sonradan öğrenebildiğimiz bir gerekçeyle tutuklandılar. Daha sonra öğrendiğimize göre; Cemal Paşa, Hakkı Azm'ın Kahire'de Arapları Türklerden ayırmak için kurulmuş bulunan örgütün sekreterliğini yaptığı dönemde, yazmış olduğu mektupları ele geçirmiş olup, bu mektuplarda yukarıda adı geçen kişilerin isimleri yer alıyormuş. Bu olayı örgütü dağıtmak için kullanabileceği bir fırsat olarak değerlendiren Cemal Paşa; bu şahısları yakalatarak, yargılama yoluna gitmiştir. Ancak bu uygulama, Cemal Paşa ile arkadaşlarının büyük bir gaflet ve umursamazlık içinde olmalarından doğmuştur. Ben bu konuyu "Hadıru'l-Alemi'l-İslami" nin eklerinde, Menar dergisinde Newyork'ta yayınlanan 'Mir'atü'l-Ğarb' gazetesinde, Beyrut'ta çıkan 'el-Ahdü'l-Cedid' gazetesinde ve diğer bir çok yerde yeteri kadar işlediğim için burada aynı şeyleri tekrarlama ihtiyacı duymuyorum.

CEMAL PAŞA'NIN GURURU

Özetle, iç siyasetin kendi emrine bırakılması için uygun biri olmayan Cemal Paşa'nın bütün meziyeti; heybeti, yiğitliği ve iş bitirici bir kişiliğe sahip olmasıydı. Bu Paşa belki askeri ve medeni işlerle acil sonuç almayı gerektiren ıslahatta başarılı olabilirdi; ama çok güçlü bir zekaya sahip olmasına rağmen; nefsinin isteklerine hakim olamayan, gururlu bir kişiliğe sahip olması sebebiyle, siyasetten çok uzak biriydi. Çünkü, tutuklayıp mahkemeye çıkardığı, bir kısmını da öldürttüğü kişilerin hiç birisi aldıkları cezayı hak etmiş değildiler.

Cemal Paşa'nın yaptığı hatalar, yürürlükteki kanunların savaş dolayısıyla farklı uygulanmasından kaynaklansa, bu normal karşılanabilirdi; fakat bu Cemal Paşa'nın uyguladığı siyasetten kaynaklandığı için yanlıştı. Zira bu dönemde Arap-Türk birliğini bozacak uygulamalara girişmek, hiç de normal bir şey olmadığı gibi; bunun nasıl sonuçlanacağını da kimse kestiremezdi. Diğer yandan, Suriye'de bütün yetkilerin Cemal Paşa'nın eline verilmiş olması ve askeri divanda sırf siyasi suçlardan dolayı insanları yargılaması da siyasete uygun değildi. Benim bizzat araştırmalarım sonucu elde ettiğim bilgiye göre; hükümet kabinesinin Cemal Paşa'nın ölümüne hükmettiği kişilerin öldürüldüğünden

haberleri olmayıp, konuyla ilgili bildikleri tek şey; onların yargılandıklarıydı. Bu sebeple bu olaydan hemen sonra Cemal Paşa'yı şiddetle protesto eden Said Halim Paşa, ona bir telgraf çekerek: "Bakanlar kurulu ve padişah kararı olmaksızın, uygulamaya yetkili olmadığın bir konuda verdiğin bu kararlar; sırf siyasi bir uygulama olup, sorumluluğu tamamen sana aittir." demiştir. "Cemal Paşa'nın Suriye'de verdiği ölüm kararlarından ben sorumlu değilim." diyen Sultan Reşad da bu uygulamaya taraftar olmadığını göstermiştir.

Bu olayların ayrıntısına girmek, hayli uzun süreceği için; şu anda ayrıntıya girmek istemiyorum. Son sözüm; Cemal Paşa'nın Suriye'de takip ettiği siyaset, Osmanlı Devleti'nin ve İslam ümmetinin başına en büyük derdi açmıştır ve bunun birinci derecede sorumlusu Cemal Paşa olmakla birlikte, Cemal Paşa'yı bu konuda serbest bırakan Enver ve Talat Paşa'lar da bunda sorumludurlar. Şayet Enver ve Talat Paşalar yanlışlığı ortada olan bu siyaseti onayladılarsa; sorumlulukları açıktır. Yok eğer onaylamadılar da, - fakat insanların düşündüğü gibi- gelecekte Cemal Paşa'nın düşmesine sebep olsun diye böyle yaptılarsa, bu durumda da sorumluluktan kurtulamazlar.

Ben derim ki; bu ikisi benim çok samimi dostum olmalarının yanında, ne savaş döneminde ne de savaştan sonra onlarla kurduğum yakınlığı hiçbir Türk'le kurmamış olmama rağmen; ayrıca bu dostluğumuz onlardan biri Berlin'de Ermeniler tarafından şehit edilene, diğeri de Bolşeviklerle yapılan savaşta Türkistan'da şehit olana kadar sürmüş olmasına rağmen; ben tarih önünde sorumluluğumu yerine getirmek için şunları söylemeliyim: Enver ve Talat Paşa'lar Cemal Paşa'nın Suriye'de girişiği ne aklın, ne örfün, ne kanunun, ne de siyasetin kabul edebileceği bu hareketlerine; sırf gelecekte bunlardan bizzat o sorumlu tutulup, hesap versin diye göz yumdular.

Cemal Paşa; Ali Rıza Bey (Sulh), Abdülkerim (Halil) Mahmasanî'nin çocukları, Salih Haydar, Selim Abdülhadi ve diğer bazı kişileri tutukladığında; ben bu kişilerin geçici olarak tutuklandıklarını, ve en fazla sürgün edilmekle cezalandırılacaklarını düşünüyordum. O günlerde Savfer'e gelen Musul Müftüsü Seyyid Habib Abidi ile aramızda bu tutuklular meselesini konuşurken; onun bana: "Tutuklananların öldürüleceğini düşünüyor musun?" diye sorması üzerine ben de ona, kesinlikle böyle bir şey olamayacağını, en fazla Anadolu'ya sürgüne gönderilebileceklerini, söyledim.

Cemal Paşa ile birlikte Kamil Esad Bey'in davetine gittiğimizde; ilk olarak Savfer'den Beytü'd-din'e geçip geceyi orada geçirdik. Akşam yemeği için Beytü'd-din sarayında sofraya oturduğumuzda; masanın başına Cemal Paşa, sağına Erkân-ı Harp Reisi, soluna da ben oturmuştuk. Cemal Paşa bana dönerek: "Bu günkü olaydan haberin var mı?" diye sorunca ben de: "–Aynı gün İtalya savaşa dahil olduğu için – Evet." cevabı verdikten

sonra: "Bu gerçekten önemli bir olay; çünkü İtalya dengeleri değiştirecek kadar büyük bir devlet." diye ekledim. Cemal Paşa bu olayı kast etmediğini söyleyince: "Peki o zaman neyi kast ediyorsun?" diye sormam üzerine bana: "Beyrut'ta meydana gelen olayı duymadın mı?" diye sordu. Benim Beyrut'ta meydana gelen olaydan haberim olmadığı için: "Beyrut'ta ne oldu ki?" diye sormam üzerine; tutuklananların idam edildiğini söyleyince, yüzüm kıpkırmızı kesildi ve öfkemi gizleyemedim. Cemal Paşa'nın bana: "Bu haber seni çok üzdü galiba." demesi üzerine; sonu kötüye varacak bir tartışmaya girmeyelim, diye öfkemi tutmaya gayret ederek: "Ben asker olmadığımdan, öldürme olayı beni asker olan sizlerden daha fazla etkilediği için rahatsızlık duydum." dedim. Bunun üzerine: "Seni en çok üzen kimin öldürülmesi?" diye sorunca ben, hepsinin öldürülmesinin beni fazlasıyla üzdüğünü söyledim. Ancak benim kendisinden Savfer'de Salih Haydar hakkında ricada bulunduğumu; fakat kendisinin: "Suçlu olmadığına göre Devlet'ten kaçmasına gerek yok." demesi üzerine de Salih Haydar'ın amcası Mustafa Salih'e giderek, yeğeninin suçsuz olduğuna göre kaçmasına gerek olmadığını söylediğimi; ama şimdi Salih Haydar'ın da öldürüldüğünü öğrenince, bu meseleye karışarak teslim olmasını sağladığım için pişman olduğumu söyledim.

Bunun üzerine Cemal Paşa: "Teslim olmasalardı, zorla yakalatırdım." deyip, Salih Haydar'dan başka kime üzüldüğümü sorunca; ben şahsen tanıdığım Selim Abdülhadi'nin Nablus Mebusu olan kardeşi Emin Abdülhadi'nin Meclisten yakın dostum olduğunu ve bu ailenin bir çok ferdiyle tanıştığımı söyledim ve bu konu böylece kapanmış oldu.

Akşam yemeğinden sonra geceyi geçirmek üzere, Marunilerin Piskoposu'nun yanına gitmek için izin istediğimde; Cemal Paşa burada kalmam için bir oda hazırlattığını ısrarla söylediyse de; ben piskoposa söz verdiğimi gerekçe gösterip, gitmekte ısrarcı davranarak, son derece üzgün bir şekilde oradan ayrıldım. Çünkü ben Cemal Paşa'nın bunlardan hiçbirini öldüreceğine ihtimal vermiyordum.

Evet beni üzen bu olaya karşılık; sürgünle cezalandırılan Rıza Bey'in ölümden kurtulması sevincime sebep olmuştu. Daha önce ben Cemal Paşa ile bu şahsın salıverilmesi konusunu defalarca görüştüğüm gibi, amcamın oğlu Emir Emin Mustafa da bu konuda ricacı olunca; Paşa ona bizim ailemizin bir ferdi gibi değer verdiğimizi anlamıştı. Öte yandan Beyrut'a Bekir Sami Bey'in yerine vali olarak gelmiş bulunan Azmi Bey'in de bu konuda ondan ricacı olduğunu duymuştum. Her şeyin en doğrusunu bilen Allah'tır.

LÜBNAN'I SAVUNMAK İÇİN GÖNÜLLÜ ASKER ARAYIŞLARI

Sonra Cemal Paşa, Lübnan komutanı Rıza Paşa'dan; düşmanın Suriye sahillerine saldırması durumunda vatanı savunmak için, Lübnanlı gönüllülerden bir askeri birlik oluşturmasını istedi. Rıza Paşa halkı gönüllü asker yazmak için büyük çaba sarf ettiyse de; hiçbir kişiyi kaydetmeye muvaffak olamayınca, bazı Dürzi önderlerini çağırıp, onlardan konuyla ilgili yardım istedi. Bunlardan bir kısmı, kendilerinin isimlerini kaydedebileceğini; ancak halkı ikna etme konusunun kendi imkanları dahilinde olmadığını ifade ettiler. Bunun üzerine Muhtara'ya gidip, gerekçesini söylemeden Şuf halkını toplayan Rıza Paşa; onlara gönüllü asker olmaları yönünde çağrıda bulununca, halk hiçbir cevap vermeden sessizce alanı terk etti ve Rıza Paşa elleri boş olarak geri döndü. Bu durum Lübnan halkının savaş korkusundan ileri gelmiyordu; çünkü bu halk, savaştan asla korkmayan, cesaretiyle meşhur bir milletti. Fakat askeriyeden hoşlanmadıkları ve gönüllü askerliğin de kuralları çok ağır olan düzenli askerlik gibi olduğunu düşünerek, bundan nefret ettikleri için askeriyeyi istemiyorlardı. Sonunda Cemal Paşa bizzat kendisi, çok yakın dostum olduğunu bildiği Ali Fuad Bey'den bana mektup yazmasını isteyerek, Lübnan bölgesinde gerektiğinde savaşmaya hazır bin beş yüz kişilik gönüllülerden bir alay oluşturmamı talep etti.

Emri aldığımda gereğini yerine getirmeye mecbur kaldım. Çünkü aksi durumda halkın Devlet'e karşı koyma gücü bulunmadığı için; Cemal Paşa'nın bütün halkı askere sevk etme tehlikesi bulunuyordu. Bu emri iyice inceledikten sonra, halkı bu durumdan kurtarmak için gönüllü asker toplamaktan başka çare yoktu; ama tabii ki halkı ikna etmek de kolay olmadı. Çünkü halk meselenin gerçek yüzünü bilmediği gibi; içlerinden fitne fesatçılar gönüllü yazılmanın askere kaydolmak anlamına geleceği ve Devlet'in bunları Çanakkale v.b. bölgelere savaşa süreceği yönünde söylentiler yaymışlar ve bu mesele etrafında bir çok korku üretilmişti. Ancak ben bütün bu söylentileri gerçekçi delillerle ve halkın şahsıma olan güveni sayesinde ortadan kaldırdım. Köyleri dolaşarak, onları ikna etmemde en büyük tesiri olan benim komutanlığım altında isimleri kaydetmeye başladım.

Kısacası bir buçuk ay geçmeden, gönüllü defterine dokuz bin kişi kaydettim, henüz iki nahiyeyi –Manasıf ve iklim-i Harrub – dolaşmamıştım. Ben her alayı oluşturduğumda; Kudüs'teki Cemal Paşa'ya telgrafla bildiriyordum. Bana öyle geliyor ki; Cemal Paşa, yöre halkının Devlet'e sadakatini ölçmek istiyordu ve benim onun istediği sayının çok üzerinde asker topladığımı görünce de bu konuda imtihana gerek

kalmadığını anladı. Son olarak bana bir telgraf çekerek; toplanan sayının yeterli olduğunu ve diğer nahiyeleri dolaşmama gerek olmadığını bildirdi. Cemal Paşa, belki de bölge halkının bana bu derece itaat etmesini kendi siyasetine uygun görmediği için; asker toplamayı durdurmamı istedi.Ben de böylece Lübnanlıları zorla askere götürülmekten kurtarmış oldum. Bana verilen emir, sadece Müslüman halkı kapsadığı için, Hıristiyan halkın bundan şüpheleneceklerini düşündüm. Bir ara benimle karşılaşan Said Habib Paşa bana: "Biz de senin komutanlığında gönüllü yazılmak istiyoruz, Hıristiyanları neden kaydetmiyorsun?" diye sorunca ben de ona emrin sadece Müslümanlarla Dürzileri kapsadığını; fakat benim Cemal Paşa'ya baş vurup, Hıristiyan kardeşlerimizin de gönüllü asker yazılmak istediklerini söylediğimi belirttim.

Cemal Paşa'ya bir telgrafla Habib Paşa'nın sözlerini ilettiğimde; Müslümanlar ve Dürzilerle yetinme cevabını aldım. Ne var ki; ben Hıristiyanların yanlış düşünceler içine girmelerinden ve onların gönüllüler arasına kabul edilmemesinin kendilerine güvenilmediğini akla getireceğinden korktuğum için bu anlayışı doğru bulmadım. Cemal Paşa'ya bu düşüncemi açıp, Hıristiyanlara şöyle diyeceğimi söyledim: "Gönüllü askerlik henüz devreye girmemiş olup, savaş fiilen başladığında gönüllü askerler istersek; bu talebi Hıristiyanlara da ulaştıracağız." Cemal Paşa bunu kabul etti.

Bu arada kıtlık baş gösterdiğinden, tahıl fiyatları artınca halk Havran ve iç bölgelere göç etmeye başladılar. Göç ederken silah bulundurma ihtiyacı duyan halk, benden silah taşıma izni istiyor; ben de buna izin veren belgeler veriyordum. Bu sayede onlar bu bölgeden ve Şam topraklarından rahatça geçebiliyorlar ve askeri karakollar onlara herhangi bir zarar vermiyordu. Çünkü onlar sorguya çekildiklerinde; gönüllü asker olduklarını söyleyip, benden aldıkları silah taşıma iznini gösteriyorlardı.

Bu uygulama halka büyük bir kolaylık sağladı. Çünkü halkının tamamının silahlı olduğu Havran tarafına göçmek zorunda kalan bu insanların, silah taşımaktan başka çareleri yoktu.

ENVER PAŞA'NIN SURİYE'YE GELİŞİ

Ben gönüllülerden oluşan alayları tamamladığımda, Enver Paşa İstanbul'dan Suriye'yi ziyarete geldi. Enver Paşa Haleb'e geldiğinde, onu karşılamaya giden Cemal Paşa, benim Enver Paşa'nın Haleb'e geldiğini duymamam için gayret göstermişti. Çünkü o Enver Paşa ile aramızdaki samimiyeti biliyor ve benim Paşa'ya onun amacına zıt şeyler söylememi veya Enver Paşa'yı mutlu edecek büyük bir tören düzenlememi

istemiyordu. Bir ara ben Dimeşk'te iken Ali Münif Bey'in Lübnan Mutasarrıfı olduğu dönemde, Şuf kazasının kaymakamlığına atanmış olan kardeşim Adil'den bir telgraf aldım. Bu telgrafta kardeşim Adil benden; Enver Paşa'yı karşılama töreni hazırlamak için hemen gelmemi istiyordu. Hemen Dimeşk'ten Savfer'e oradan da Aliye'ye giderek, başta gönüllü askerler olmak üzere halkı toplayıp, onlardan silah kuşanmalarını istedim. Enver Paşa ve beraberinde Cemal Paşa ile bir çok Alman ve Türk komutan Savfer istasyonuna geldiklerinde; iki bin kişiyi silahlı olarak görünce çok sevindiler. Asıl yerlerine ulaştıkları zaman, onları on bin kişiyle karşıladığımda ise sevinçlerine diyecek yoktu. Enver Paşa safların arasında dolaşıp Cebeliahdar'da bulunduğu dönemde öğrendiği basit Arapça kelimelerle konuşmaya çalışıyordu. Enver Paşa ve beraberindeki Alman komutanlar bu topluluğun tamamının cesaret , gayret ve savaş bilgisine sahip kişiler olduğunu anladılar. Çünkü askeri komutanlar askerlikle sürekli meşgul olduklarından; askerlik vasıflarına sahip kişileri bakınca anlarlar. Enver Paşa bana: "Atış yaptırmak için, içlerinden birkaç kişi seç." deyince ben: "Niye seçiyorsun ki? Bunlardan binden fazla genç, havada uçan kuşu vururlar." dediğimde Enver Paşa çok sevindi. Biz tam atış hedefi hazırlıyorduk ki; ansızın yağmurun bastırması buna engel oldu.

Daha sonra Kudüs'e geçecek olan Enver Paşa'nın beraberinde ben de gittim. Beraberce Kudüs'e gitmek üzere yola çıkmıştık; ancak biz Dira istasyonuna vardığımızda Cemal Paşa'nın kendisinin istemediği şeyleri Enver'e anlatırım korkusuyla, Enver Paşa ile bir arada bulunmamı engellemek için, bu yolculukta beni yanlarında istemediğini anladım. Çünkü Cemal Paşa bana dönerek: "Burada senin yetkili olduğun bölge sona eriyor." dedi. Ben Havran Mebusu olduğum için, Havran sınırlarını geçtiğimize göre; artık geri dönmem gerektiğini söylemek istiyordu. Ancak Enver Paşa ona: "Bu durum onun bizimle Filistin'e gelmesine engel değil." karşılığını verdi. Enver Paşa esasen onlarla Medine-i Münevvere'ye kadar gitmemi istiyordu. Kudüs'e vardığımızda Cemal benim Enver'le Medine'ye gitmemi engellemek için başka bir bahane uydurup; bana hemen Şam'a dönüp, Enver Paşa Suriye'den ayrılmadan "Şark" gazetesini çıkarmam gerektiğini söyledi. Anladım ki Cemal bu yolculukta benim Enver'le birlikte olmamı istemiyor; Enver'le vedalaşmadan oradan ayrılıp, Dimeşk'e döndüm.

"EŞ- ŞARKU'L – ARABİYYE" GAZETESİNDEKİ BAŞYAZARLIĞIM

Gazete olayına gelince; Türkler Almanların isteğine uyarak Dimeşk'te büyük bir Arap gazetesi çıkarmayı hedefliyorlardı. Bu gazeteyi çıkarma girişimlerine başladıklarında; bu işi kimin üstleneceği konusunda kararsız kaldılar. Danıştıkları bir çok kişiden her biri bir isim vermiş; ancak büyük bir kitle bu iş için benim adımı ön plana çıkarmıştı. Bir yandan Cemal Paşa, diğer yandan Suriye valisi olan Hulusi Bey; güzel bir gazete olarak çıkmasını arzuladıkları bu gazetenin projesinde benim de yer almamı istiyorlar; ancak ben çeşitli bahaneler ileri sürerek bu görevden kaçmaya çalışıyordum. Sonunda bu ikisinin ve Alman dostum Baron Obenheim ısrarlarına dayanamayıp, yönetimde hiçbir görev üstlenmemek şartıyla sadece başmakale yazmayı kabul ettim.

Cemal Paşa'nın Kudüs'te benden; Enver Paşa Suriye'de bulunurken, bir gazete çıkarmamı istemesine gelince; o Enver Paşa'dan benim bu talebi kabul etmem yönünde özel bir tavsiye almış olduğu ve aynı zamanda benim Enver'le çok yakın dost olmamdan dolayı onu kıramayacağımı bildiği içindi. Gazetenin yazarlığını birkaç ay sürdürdükten sonra İstanbul'dan gelen müdürü Hikmet Tahid Bey'le uyum sağlayamadığım için bu görevden ayrıldım. Gazetedeki yazar arkadaşlarımdan biri "Mecmau'l-İlm" reisi ve şimdiki Dimeşk Nazırı Muhammed Kürd Ali ile bu Mecma'nın üyelerinden Şeyh Abdülkadir Mağribi idi. Bu gazete ilk zamanlarda bütün meselelere vakıf olup, göz dolduran şekliyle büyük bir boşluğu doldurmuştu. Özellikle Alman müsteşrikler bunu hakkıyla takdir edenlerdendi. Fakat kısa zaman içerisinde gerileme kendini gösterdi. Bunun birinci sebebini sayfa sıkıntısı oluşturuyordu; çünkü gazete başlangıçta sekiz sayfa olarak çıkarken, sonraları dört sayfaya, hatta bazen iki sayfaya düşmüştü. İkinci olarak; başlangıçta biz bu gazeteyi bağımsız ve saltanatın etkisi dışında çıkarırken, sonraları iktidarın buna el atıp, bazı neşriyatına karşı koyması bu gazetenin değerini düşürdü. Sonra ben 1916 yılında Suriye'yi terk edip İstanbul'a gittiğimde; gazete ile bütün irtibatımı koparıp, bundan kurtuldum.

CEMAL PAŞA, ENVER PAŞA İLE GÖRÜŞMEMİ İSTEMİYOR

Enver Paşa Suriye'ye geldiğinde, Cemal Paşa'nın benim onunla görüşmeme engel olmak istemesinin nedeni; kendisinin yapmakta kararlı olduğu hususlarda benim Enver'i ikna etmemden korkuyor olmasaydı. Bu

konuların başında ise; Cemal'in Aliye'de tutuklu olarak tuttuğu kişiler geliyordu. Daha sonra bunların yargılanması sonucu yirmi bir kişinin ölümüne karar verilmişti. Bu kişiler: Abdülhamid Zehravi, Şefik el Müeyyed, Reşid Şerna, Şükrü Aseli, Abdülvehhab İngilizi, Emir Ömer Cezairi, Selim Cezairi, Enis Selum, Abdülğani Ureysi, Emir Arif Şihabi, Şeyh Ahmed Tabbare, Tevfik Bessat, Ömer Hamd, Said Akl, Celal Buhari, Yorgi Haddad ve diğerleriydi.

Çünkü Cemal Paşa bu konunun açılmasına benim şiddetle karşı olduğumu ve bu durumun zararını savunarak, Araplarla Türklerin arasının açılmasına sebep olacağını iddia ettiğimi biliyordu. Ben Cemal Paşa ile bu tutuklular konusunu defalarca konuşup, siyasi gerekçelerle onu ikna etmeye çalıştıysam da; buna muvaffak olamamıştım. Sonra bu kişiler illâ yargılanacaklarsa; sadece sürgüne gönderilmekle yetinilmesi, öncekilerde olduğu gibi ölüm kararı verilmemesi hususunda da onu ikna etmeye uğraşmış, ama onun bu konuyu Aliye'deki Divan-ı Örfi (Sıkıyönetim Mahkemesi)'ye havale edeceği, Divan-ı Örfi'nin onları suçsuz bulması veya haklarında sürgün kararı ile yetinmesi durumunda kendisinin de buna bir itirazı olmayacağı cevabıyla karşılaşmıştım. Ben onun bu sözüyle doğruyu söylemediğini ve önceki gibi bir çok kişiyi öldürmeye kararlı olduğunu biliyordum.Bir keresinde ona dedim ki: "Onları affetmen, onlar için ölümden daha etkili olur; çünkü onların tamamı veya bir kısmının Devlet'e karşı suçu sabit olduktan sonra; Devlet'in affetmesi halkın onlara karşı öfkesine sebep olacak ve bölgelerindeki itibarlarını kaybedecekler. Bunun aksine, onların öldürülmesi halinde ise; hem suçlu hem de suçsuz olanları şehit olacakları gibi, Arap ümmeti onların kendi amaçları uğruna öldürüldüklerini düşünerek, adlarını kahramanlaştıracaktır." Bu konuda söylenebilecek her sözü söyledim; hatta hatırladığım kadarıyla ona Arapça bir şiir okuyup, Türkçe'sini açıklayınca; o da bana cevap mahiyetinde bir Türkçe şiir okudu. Tüm bunların sonucunda anladım ki; Cemal Paşa tutuklu bulunan bu kişileri öldürtmeye kararlıydı.

Ben bu işin hem Devlet'e hem de Arap ve Türk halklarına pahalıya mal olacağını bildiğim gibi; ayrıca Cemal Paşa'nın bir şeye karar verdiğinde onu kararından hiçbir şeyin vazgeçiremeyeceğini ve bu meselede kararlı olduğunu da biliyordum. Bütün bunlara ek olarak; şayet ben Cemal Paşa'yı bu düşüncesinden alıkoymak için gayret göstermezsem, hayat boyu kendimi suçlu hissedeceğimin ve başkalarının da beni bu sebeple suçlayacağının farkında olduğum için, bu süre zarfında büyük bir şaşkınlık içindeydim. Çünkü başkaları benimle ilgili olarak şöyle diyeceklerdi: "Şayet o günlerde sen üzerine düşeni yapsaydın; belki de muvaffak olacaktın. Böylece de Osmanlı Devleti'nin dağılmasına sebep olan Türk- Arap ihtilafı ortaya çıkmayacaktı."

Ben Cemal Paşa'yı affa ikna etmek için defalarca uğraşıp, ondan konu hakkında en küçük bir söz alamayınca; belki Cemal Paşa'yı ikna eder

düşüncesiyle Erkan-ı Harp Reisi Ali Fuad Bey'le görüştüm. Ancak o da konuşmasına rağmen; bu konuda bir ilerleme sağlanamadı. Bu sebeple Enver Paşa'nın Suriye'ye gelişini bu meselenin çözümü için en iyi fırsat olarak değerlendirip, kendi kendime; eğer Enver Cemal'i buna ikna edemezse hiç kimse bu işi başaramaz, dedim. Fakat Enver Paşa'nın onu ikna edebileceğini umuyor ve aramızdaki samimi dostluktan dolayı, konu hakkında aracılık yapacağına da güveniyordum. Bu düşüncemi merhum Muhammed Fevzi Paşa'ya açıp ona dedim ki: "Son olarak bu yolu denemek istiyorum. Başarılı olursam; bu büyük belayı ortadan kaldırmış olurum, yok eğer başaramazsam; vicdanımı rahatlatıp, vatan ve milletime karşı vazifemi yerine getirmiş olurum." Muhammed Paşa bana teşekkür etti; ancak bu işin zorluğunu ve Cemal Paşa üzerinde yapacağı kötü tesiri bildiği için, Enver Paşa ile konuşmamı gizli tutmamı öğütledi.

DİMEŞK'TE ENVER PAŞA İLE GÖRÜŞME ÇABALARIM

Medine-i Münevvere'den Dimeşk'e dönmüş bulunan Enver Paşa, ertesi gün İstanbul'a gitmeyi hedefleyip, vakti dar olduğu için; Dimeşk'te kaldığı Victorya oteline giderek, yaveri Mümtaz Bey'e Paşa ile baş başa bir kaç dakika görüşmek istediğimi söyledim. Mümtaz Bey Enver Paşa'ya talebimi iletip, gerekli izin verilince bana gelerek; Esad Şekiri'nin de içlerinde bulunduğu bir topluluğun içinde açıktan açığa: "Paşa sizi bekliyor, buyurun." deyince bütün çabalarımın o an boşa gittiğini fark ettim. Çünkü Esad Şekiri aynı otelde bulunan Cemal Paşa'ya bu haberi ulaştıracak ve Cemal Paşa geleceği için, biz Enver Paşa ile baş başa görüşemeyecektik. Bu sebeple hızlıca içeri girip, hemen konuşmaya başladım, birkaç kelime konuşmamıştım ki; Cemal Paşa içeri girip, Enver Paşa'ya şöyle dedi: "Akşam yemeği için Fahri Paşa'ya söz verdik, vakit geldi." Böylece ortaya çıkmış oluyordu ki; Esad Şekiri yaverin bana söylediklerini duyar duymaz, Cemal Paşa'ya bildirmiş; Cemal Paşa da benim Enver'e söyleyeceklerime engel olmak için, hemen oraya koşmuştu. Ben Cemal'in içeri girdiğini görünce; onun benim Enver'le gizlice konuşmak istediklerimi bildiğini de bildiğim için, hiç çekinmeden Enver'e: "Baş başa görüşmek istediğim bazı konular vardı." dedim. Ben bu sözümle Cemal Paşa'nın dışarı çıkmasını istiyordum, Cemal Paşa ise; benim böyle bir şeye cesaret edebileceğime hiç ihtimal vermiyordu. Çünkü o tuttuğunu koparan, herkesin kendisinden korktuğu ve karşısında durmaya kimsenin cesaret edemediği gaddar bir kişiliğe sahipti. Bense o anda Cemal'i veya onun gaddarlığını düşünmemem gerektiğini, ondan çekinirsem; vatanıma ve milletime karşı sorumluluğumu yerine getiremeyeceğimi düşünerek, Cemal'in önünde bu sözleri söyledim.

Cemal Paşa öfkesinden yüzü sapsarı kesilmiş bir halde dışarı çıktı. Enver Paşa beni dinlemeye başladıysa da; Cemal Paşa'nın öfkesini dikkate alarak, onun kendisi aleyhine bir şeyler konuştuğumuzu zannetmemesi için, konuşmayı kısa kesmeyi isteyen bir tavır içine girdi. Ben mümkün olduğu kadar kısa keserek maksadımı özetleyip, - Allah şahittir ki- aynen şunları söyledim. Çünkü bu konuşmamızın tek şahidi Allah'tı, eğer Enver Paşa hayatta olsaydı; ikinci şahidi de o olurdu. Enver Paşa'ya: "Aliye'de tutuklu bulunanların tamamı benim dostum değil ki; benim onların affi için aracılık yapmam sırf dostluk gereği olsun. Aksine onların içinde benim düşmanlarım da yer alıyor. Ancak gün dostluk düşmanlık hesabı yapacak gün olmayıp, Devlet ve milletin faydasını düşünme günüdür. Bu sebeple ben onların affedilmesi gerektiğini düşünüyorum." dedikten sonra, mutlaka yargılanıp, ceza alacaklarsa da; bunun ölüm cezası olmaması, en fazla sürgünle yetinilmesi için Devlet ve millet yararına aracılık yapmasını ondan istedim. İşte Enver Paşa'ya sadece ikimizin bulunduğu bir ortamda bunları söyledim.

Enver Paşa'nın bana cevabı "tavsiye edeceğim" oldu. Ancak bunu söylerken hiçbir şeye gücü yetmeyeceğini ve Cemal Paşa'yı kararından vazgeçirme umudunun olmadığını ifade eden bir endişe yüzünde belirmişti. Gerçekten de Enver, Cemal Paşa üzerinde hiçbir etkiye sahip değildi. Çünkü Cemal Paşa, Suriye'de bulunduğu dönemlerde bütün yetkileri elinde bulundurmakla birlikte; İstanbul'daki Turancı grup da onu destekliyordu. Bu sebeple Enver, Talat ve diğerleri Turancılardan çekindikleri için ona dokunamıyorlardı.

Enver Paşa ile biz dışarı çıkmak için kapıyı açtığımızda gördük ki; Cemal Paşa kapıda gizlice bizi dinliyor ve kızgınlığı yüzünden okunuyor. O zaman kendisine dedim ki: "Biz Cebel-i Lübnan'da kutluk çektiğimizden bunu gidermek için sizden yardım istiyoruz." Ben bu sözümle Enver'le bu meseleyi konuştuğumuzu anlatmak istiyordum. Enver de benim söylediğime destek mahiyetinde: "Evet, Şekib erzaktan bahsediyor." dedi. Cemal ne bana ne de Enver'e cevap vermedi. Sanki: "Benimle dalga mı geçiyorsunuz, başka mesele konuştuğunuzu bilmediğimi mi zannediyorsunuz?" der gibi bir hali vardı. Sonra Cemal, Enver'e: "Fahri Paşa'ya gitme zamanımız geldi." dedi, ben de davetliler arasındaydım. Daha sonra ben başımdan geçenleri olduğu gibi merhum Muhammed Paşa (Azm)'ya anlatınca o bana şöyle dedi: "Sen üzerine düşeni yaptın, bu olay riskli bir konu olduğundan kendini daha fazla tehlikeye atmanı gerekmez." Ben ise Enver'e söylediklerimle yetinmeyerek, ona kardeşi kadar yakın olan kayınvaleri Kazım Bey'le görüştüm. Bu zat şimdi Ankara hükümetinin yetkilileri arasında yer alan Kazım Paşa'dır. Kazım Bey'e Aliye'de tutuklu bulunanlar hakkında söylemek istediklerimin tamamını söylemekle birlikte; bu kişiler hakkında verilecek ölüm kararının doğuracağı olumsuz sonuçları da kendisine bildirmek için yeteri kadar

zamanım oldu. Bir saat kadar ben konuşup, o dinledikten sonra benim söylediklerimi ertesi gün Enver Paşa'ya aynen ileteceğine dair bana söz verdi.

AZMİ BEY'İN ARACILIĞI

Şam'da bulunan Azmi Bey adındaki vali, Hulusi Bey'in ardından bu göreve atanmış ve atmasında Cemal Paşa'nın görüşü alınmamıştı. Aynı zamanda o Beyrut valisi olan Azmi Bey'den başkasıydı. Cemal Paşa bu valiyi hiç sevmediğinden, Bâbıâli'den değiştirilmesi talebinde bulunduğu için; sonunda Azmi Bey valilikten istifa edip, İstanbul'a gitmeye karar vermişti. Ben bütün bunları bildiğimden Azmi Bey'e gidip, ondan yarım saat kadar baş başa görüşmeyi ve biz görüşürken içeriye kimseyi almaması için yaverine emir vermesini istedim. Sonra ona Cemal Paşa'nın güttüğü siyasetin zararlarını ve Araplar üzerinde doğuracağı kötü sonuçları anlattım. Çünkü Cemal Paşa Salih Haydar, Selim Abdülhadi, Abdülkerim Halil ile birlikte Mahmasani'ni ve arkadaşlarını öldürtmesinin yanında; şimdi de onun Aliye'de tutuklu bulunanları veya onların bir kısmını öldürteceğine dair haberler duyuluyordu ki; eğer bu gerçekleşirse, Araplarla Türkler arasında büyük bir tehlike ve önlenemeyen bir şer ortaya çıkacaktı. Bu yönde bir çok söz söyledim.

Azmi Bey söylediklerimin tamamını dinledikten sonra, hiçbir şey yapamayacağını söyledi.

Bunun üzerine ona dedim ki: "Duyduğuma göre İstanbul'a gidecekmişsin, orada Talat'ı görüp, ondan Cemal Paşa'nın siyasetinin kötü sonuçlarını önlemek için; tavsiyelerini al."

Bana bunu da Talat Paşa'ya söyleyemeyeceğini, çünkü bunun Cemal Paşa'nın siyasetini tenkit anlamına geleceğini, halbuki kendisinin Cemal Paşa'ya son derece saygı duyduğunu bildirdi. Ben de anladım ki: O Cemal Paşa'ya bu haberin ulaşması sonucu Paşa'nın kendisine kızması veya kızgınlığının artmasından korkuyor. Gerçi Cemal ona ta baştan beri kızıyordu.

Ben bu adamdaki korkaklığı görünce, boşa kürek çektiğimi ve hata yaptığımı anlayıp, korkaklığın hatayı düzeltmeyip, aksine artıracağını düşünerek ona şöyle dedim: "İyi madem ki Talat'la konuşmanın, Cemal Paşa'yı eleştiri anlamına geleceğinden korkuyorsun. Öyleyse Cemal Paşa'nın kendisiyle konuş ve ona de ki: "Halk senden korktuğu için, bir şey söylemiyor; ama hiç kimse senin bu siyasetinden razı olmadığı gibi gelecek de karanlık." Bana: "Hay hay" deyip Cemal Paşa ile bu meseleyi uzun uzadıya konuşacağını söyledi. Ben ise bu olayın Cemal Paşa'nın bana

kızgınlığına sebep olacağını bilmekle beraber; Cemal Paşa'ya söylenmesini zaruri gördüğüm bu meselelerin yanında bu beni hiç ilgilendirmiyordu.

CEMAL PAŞA İLE GÖRÜŞÜYORUM

Azmi Bey'le görüşmemizin üzerinden iki gün geçmeden, Cemal Paşa beni çağırttı; fakat bu defa adeti olduğu üzere yaveri vasıtasıyla değil de, bir polis aracılığıyla beni çağırtmıştı. Victorya oteline gidip daha önce bahsettiğim Enver Paşa ile görüştüğümüz odada bulunan Cemal Paşa'nın yanına girdiğimde; Cemal beni asık suratlı ve kızgın bir şekilde karşılayıp, her zamanki gibi tokalaşmak için elini bana uzatmadı. Ardından oturduk ve Cemal Paşa bana özetle şunları söyledi:

"Ben Suriye'ye geldiğimden beri sana hiçbir Suriyeliye göstermediğim yakınlığı gösterdim. Bu sen Arslan ailesinden geldiğin için değil; güzel ahlakın ve Devlet'e olan sadakatinden dolayı idi. Fakat sen son zamanlarda açıkça beni tenkit etmeye başladın."

Ben de ona dedim ki: "Ben senin şahsını mı tenkit etmişim?"

O: "Hayır uygulamalarımı tenkit edip, zulmettiğimi ve Devlet'e zarar verecek bir siyaset tarzı takip ettiğimi söylüyorsun." dedi.

Bunun üzerine ben, bu siyaset tarzının Devlet'in yararına olmadığını ve bunun doğuracağı kötü sonuçlardan korktuğumu söylemek dışında bir ifadede bulunmadığımı söyleyince, Cemal Paşa şöyle dedi:

"Bu konuyu benimle defalarca konuştun, sonra Ali Fuad Bey'le konuştun, daha sonra Enver Paşa geldiğinde onunla da konuştun. Bütün sorumluluk bana ait olduğu ve Devlet bu bölgelerin idaresini bana devrettiğine göre; bununla yetinmeliydin. Ancak sen bunu yapmayıp; Azmi Bey'e giderek, benim hakkımda onunla da konuştun.

Cemal Paşa, benim kendisine: "Hayır! Senin hakkında hiçbir şey konuşmadım." diyeceğimi bekliyordu; ancak beklediğinin aksine ona dedim ki: "Evet Azmi Bey'le konuştuğumu inkar edecek değilim; ama sen bana Azmi Bey'in söylediklerini söylersen, ben de benim söylediklerimi aynen mi aktardığını, yoksa ilaveler mi yaptığını söylerim"

Cemal Paşa bana dedi ki: "Ona İstanbul'a gittiğinde Talat'la görüşüp, benim katı uygulamalarımı ona anlatmasını ve ondan benim uygulamalarımı hafifletmem için bir tavsiye mektubu almak için gayret etmesini istemişsin."

Ona, söylediklerimin aynen bunlar olduğunu ama bunun kendisine ne gibi bir zararı olduğunu sorduğumda; Cemal Paşa cevap vermekte zorlanıp: "Ben bu siyaseti takip ederken, arkadaşlarımla ortak hareket etmediğimi mi zannediyorsun?" dedi.

Ben de ona dedim ki: "Arkadaşlarınla hemfikir olabilirsin; ama bu bazı konuları yeniden gözden geçirip yeni stratejiler geliştirmenize engel değil. Ben Aliye'deki tutuklular meselesini bu kapsamda değerlendiriyorum. Şu anda ülkeyi idare edenlerin Enver, Talat ve senden oluşan üçlü olduğunuzu bildiğimiz için sizin birinize karşı öbürünüzden yardım istememizden daha tabü bir şey olamaz. Bizim Talat veya Enver'le bir sorunumuz olsa; onlara karşı senden yardım istememiz ne kadar tabü ise; şimdi de Talat'tan senin hakkında tavsiye talep etmemizden daha doğal bir şey olamaz. Bunda sana zarar verecek en küçük bir şey olmadığı gibi mesele çok mühim."

Gerçekten çok zeki olan Cemal Paşa artık söyleyebileceği bir sözün olmadığını anlayıp, tartışmayı burada keserek şöyle dedi: "Bu kişileri kurtarmak için elinden geleni yaptığın gibi; benimle konuşmaları için bir çok kişiye başvurdun. Ayrıca bana da bir çok rapor sunduğuna göre; artık üzerine düşen her şeyi yapmış olmanın gönül huzuru içinde olabilirsin. Bundan sonra istediklerini elde edemezsen; sorumlnluk sana ait olmayıp, bizzat benimdir. Bu olayın sorumluluğu bizzat bana ait olduğuna göre; senden tamamen sorumluluğun dışında hnlunan bu meseleyi daha fazla kurcalamamanı rica ediyorum, şayet bunu uzatırsan seninle bütün ilişkilerimi keserim."

Bunları söyledikten sonra ayağa kalkıp, tokalaşmak için bana elini uzattı. Sanki o benimle barışmak istiyor ve ilk kızgınlığının üzerimdeki tesirini ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Buna karşılık ben, çabalarıma devam edip etmeyeceğim konusunda hiçbir şey söylemeden, susmayı tercih ederek yanından ayrıldım. (Ben Cemal Paşa'ya tutuklu ve sürgünler hakkında bir çok rapor sunmuştum. Bunlardan İkbal Müeyyed ve Selim Anhuri'nin affı için sunduğum raporları hala hatırlıyorum. Bu gün hasetçilerin bu iyilikleri inkar hususunda bu kadar ileri gidebilecekleri aklıma gelmiş olsaydı; bu raporların birer nüshasını saklardım. Ancak her ne olursa olsun; düşmanlarımın bana yaptıklarının tam aksini isnat edebileceklerini düşünemedim.)

Bu olaydan sonra ben artık karargaha gitmedim. Sonra "Suriye Resmi Gazetesi", Genel Vali'nin bir ilanını yayınlayarak; bazı etkili kimselerin sürgüne gönderilenlerle ilgili işlere burnunu soktuğunu, halbuki bu konuda kimseye hiçbir şekilde müsamaha gösterilmeyeceğini bildirdi. Eyalet mektupçusu Fevzi Bey'in Muhammed Paşa (Azm) ya söylediğine göre; Cemal Paşa bu ilanla beni kastediyordu. Çünkü ben İkbal Müeyyed ve Selim Anhuri dışında bir çok kişinin affedilmesi için aracılık yapmıştım. Hatta ben bütün bu katı tembihlere rağmen; Cemal Paşa'nın bu işte benim parmağımın olduğunu bilmesine fırsat tanımadan, Ali Fuad Bey vasıtasıyla sürgünlerin bir kısmını ertelemeye de muvaffak oldum. Ali Fuad Bey benim çok yakın bir dostum olup, ben herkesten daha çok ona saygı duyardım. Suriye'de bulunan herkes Suriye'ye bu kadar temiz, saygın ve hiçbir şaibeye

bulaşmamış bir kimsenin gelmediği konusunda müttefiktirler. Ali Fuad Bey, şimdi İzmir bölgesinin komutanlığını yürütmektedir.

Cemal Paşa ile aramda geçen bu atışmalardan sonra, ben karargaha gidip gelmeyi kesince; insaf sahibi kişiler bu soğukluğun sebebinin, benim iyiliğe aracılık etmem ve Cemal Paşa'yı verdiği sürgün ve ölüm kararlarından caydırma çabalarımdan ileri geldiğini anladılar. Esber Şekir Efendi Kudüs'e sürgün edilmiş, daha sonra da Cemal Paşa'nın izniyle Dimeşk'e dönmüş ve orada kendisiyle karşılaşmıştım. Geçmişte aramızda yaşanan aşırı düşmanlığa rağmen; hem Cemal Paşa, hem Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey'e hem de Beyrut valisi Azmi Bey'e onun Beyrut'taki evine geri gönderilmesi için ricada bulundum; ancak Cemal Paşa Şam'da kalması yönünde ısrar etti. Esber Efendi Cemal Paşa'nın kızmasına sebep olan bu gayretim sebebiyle bana teşekkür etti ve Cemal Paşa ile benim aramda geçen olayları öğrenince bana gelip; fazla ileri gitmemem konusunda nasihat ettikten sonra şöyle dedi: "Sen şu an çıban başısın; bu adam ise bölgenin tek yetkilisi. Ona fazla karşı gelmen halinde sana kötülük yapmasından korkulur." Aynı şekilde kendisinin de içinde bulunduğu birçok Lübnanlı için sürgün emri çıkarıldığında; Habib Paşa (Sad) Dimeşk'e gelerek bana şunları söylemişti: "Cemal Paşa ile aranızda geçenleri bildiğim için, benim hakkımda onunla konuşmanı istemeyeceğim; ancak arkadaşın Ali Münif Bey'e hitaben bir mektup yazarak, benim Adana'da kalmam için Adana Valisi'ne bir yazı yazması ricasında bulunmanı istiyorum. Çünkü benim için orada kalmak, Anadolu'da kalmaktan daha iyidir. " Onun istediği yazıyı yazdım ve Adana'da kaldı.

Esber Şakir, Habib Sad ve hakikatleri gizlemekten utanan kişiler; benim vatanım ve milletim için sarf ettiğim çabaları ve felakete uğrayanları düştükleri bu felaketten kurtarma gayretlerimi kabul ediyor; öte yandan Cemal Paşa'nın ölüm, sürgün gibi olaylarla haddi aşmasını çeşitli vesilelerle engellemeye çalıştığımı görüyorlardı. Ne var ki; hakikate önem vermeyip, yalan ve iftira ile avunmaya alışmış kıskançlar, gerçeği kabule yanaşmadıkları gibi; inandıklarının tersini söylemeyi de sürdürüyorlar.

Lübnanlıların sürgün edilmesi olayı ise, benim haberimin olmadığı bir zamanda ben Dimeşk'te iken vuku buldu. Bu sırada ben Şam'dan sürgün edilenlerin affı ile ilgileniyordum. Lübnan'daki bütün gruplardan bir kısım kişilerin Aliye'de tutuklandığı haberi geldi ve bunların arasında bir yıl önce Kudüs'te bulunan ve benim affedilmeleri için aracılık yaptığım kişiler de bulunuyordu. Cemal beni bu meselelere karışmamam konusunda uyardığı için; Lübnanlı sürgünler hakkında ne ona ne de Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey'e ricada bulundum. Çünkü ben Ali Münif Bey'in hiçbir şey yapamayacağını, emrin Cemal Paşa'nın kesin kararı olduğunu biliyordum. Hatta bu kararın Çanakkale gâilesinden kurtulan İstanbul'un verdiği genel bir karar olduğunu düşünüyordum.

ÇANAKKALE ZAFERİ VE ORTAYA ÇIKAN FELAKETLER

Çanakkale Savaşı'nda Devlet'in kazanmış olduğu başarının İttihad ve Terakki'nin ileri gelenlerinde meydana getirdiği zafer sarhoşluğu; onların acayip ve anormal kararlar almalarına sebep olmuştur. Bu kararlardan biri, kadınların açık giyinmelerinin serbest hale getirilmesidir ki; bu uygulamaya Çanakkale zaferinden sonra başlanmıştır. Bir diğer karar olan Suriye'de Arap milliyetçiliğini yok edip, orayı Türkleştirmek için, ilk olarak kadını erkeği ile bir çok tanınmış aileyi yerlerinden çıkarttıktan sonra, eski evleri yıkma yönünde çaba göstererek, bu yaptıkları ile Türkleştirme ideallerine ulaşacaklarını zannettiler. Bu fikir, o günlerde yıldızı parlayan ve İstanbul ballkının kendisi ile ilgili büyük emeller beslediği Cemal Paşa'nın fikriydi. Enver Paşa bu fikre katılmamasına rağmen; bir çok kimse Cemal Paşa'ya destek veriyordu. Üstelik bu sürgün işini sadece zararlı faaliyetlerde bulunan ve yabancılarla ilişkileri olanlara uygulamayıp; tek suçları çevrelerinde nüfuz ve itibar sahibi olmak olan bir çok aileyi de sürgüne gönderdiler. Hatta bu aileler içerisinde uzun yıllar Devlet'e hizmet etmiş olanlar da vardı.

MUHAMMED PAŞA (CEYRUDLU)

İstanbul'da bulunduğum bir sırada; Cemal Paşa'nın, ailesi ile beraber sürgüne gönderdiği 85 yaşında bir ihtiyar olan Muhammed Paşa'yı (Ceyrudlu), Sadrazam Talat Paşa'nın yanına götürdüm ve Talat Paşa'ya şunları söyledim: "Suriye'ye gelen tüm yöneticiler, yaklaşık elli yıl çöl muhafızlığı yapmış olan bu adama, güvendikleri için; onun bu görevde kalmasında hem fikir olmuşlardır. Yirmi tane valinin yanlış bir yolda yürümeleri mümkün olmadığı gibi, ayrıca bu şahsın babası da devlet hizmetinde öldürülmüştür. Yani bu zat babadan, dededen beri devlet hizmetinde olmakla birlikte, aynı zamanda o, yaşı oldukça ilerlemiş, okuma yazma bilmeyen, sadece imza atabilen saf bir insandır. Cemal Paşa'nın bu adamcağızı ve kadın erkek demeden bütün sülalesini sürgüne göndermesinin anlamı nedir? Üstelik sürgün esnasında, bu kişinin ailesinden azımsanmayacak sayıda kişi de ölmüştür."

Bu insanların mazlum olduğuna ikna olan Talat Paşa, Mehmet Paşa ile ailesinden hayatta kalanların, vatanları olan Ceyrud'a geri gönderilmelerini emretti.

LÜBNAN İLERİ GELENLERİNİN ANADOLU'YA SÜRÜLMESİ

Lübnanlı sürgünlerin konusuna devam ediyoruz. İçlerinde amca oğullarım Emir Tevfik ve Emir Fuat Mecit Arslan'ın da bulunduğu, Lübnan ileri gelenlerinden bir çok kimsenin sürgüne gönderildiğini haber alınca, amca oğlum Emir Mustafa'ya: "Sürgüne gönderilenler arasında bizim sülalemizden kişiler bulunursa; onları bana derhal bildir." diye yazdım. Yabancılarla ilişkileri olan kimselere aracılık yapmamın mümkün olmadığını biliyordum. Fakat Arslan sülalesinden, yabancılarla ilişkisi olmadığına herkesin hem fikir olduğu bir kişiyi Cemal Paşa'nın sürgüne gönderdiğini öğrenirsem; ne olursa olsun İstanbul'a gitmeye ve bu kişinin durumunu, yaptıklarının yanlışlığına örnek göstererek, sürgün meselesini onunla konuşmaya karar verdim. Eğer bu düşündüklerimi yapabilirsem; Cemal Paşa'nın bundan sonra Arslan sülalesinden hiç kimse için bir girişimde bulunmayacağını ve sadece yabancılarla ilişkisi olan toplulukları sürgüne göndermeye başlayacağını biliyordum.

O dönemde Şûf Kadısı olan kardeşim Adil, Ali Münif Bey aracılığıyla; hastalıklı olan veya haklarında iyi kanaat sahibi olduğu bazı kişilerin yerlerinde kalmaları için uğraştıysa da; başarılı olamadı.

Aliye'deki kardeşim Adil'in yanına gittiğimde; Adil ve amca oğlum Emir Mustafa, Ali Münif Bey'in sürgüne göndermek istediği Reşid Nahle Bey için aracı olmaya çalışıyorlar, Ali Münif Bey ise Cemal Paşa'nın tavizsiz ve kesin emirlerine karşı onu orada bırakamayacağını özür dileyerek söyliiyordu. Ben rica edince; bir mesele çıkmasından kaçınan Ali Münif Bey'in, şeker hastası olduğunu mazeret göstererek bıraktığı Reşid Bey'i evine geri gönderdik.

İstanbul'a geldikten sonra, zamanımın çoğunu bu sürgüne gönderilenler konusuyla uğraşmaya ayırdım ve onlar için şunları yaptım:

1- Babıâli'ye hazırladığım raporu Maliye Bakanı Cavid Bey'e sundum. Raporda, sürgün işinin Devlet'e bir yarar sağlamadığını; bilakis sürgüne gönderilenlerin yevmiyeleri için büyük paralar harcandığını ve Suriye halkının sadakatlerinin sarsıldığını ifade edip, tüm sürgündekiler için af çıkmasını istedim. Ayrıca: "Eğer Devlet onların Suriye'ye dönmelerinin neticelerinden çekiniyorsa; onlardan her bir şahıs için, Devlet'e baş kaldırmayacaklarına ve sadakat yolundan sapmayacaklarına dair gerekli teminatları biz sunabiliriz. Şahsen ben de kefil olmaktayım." dedim.

2- Her ayın sonunda Babıâli'ye gidiyor, sürgündekilerin geçim sıkıntısı çekmemesi için, bir aylık maişetlerinin kendilerine ödenmesi

yönündeki resmi evrakı alıyordum. Tüm geçim ihtiyaçlarının ödenmesi için gerekli resmi kağıtların çıkarılması işiyle harp sonuna kadar ilgilendim.

3- Enver Paşa'yla onların affedilme durumunu görüştüm. Bu görüşmede bana; Cemal Paşa Suriye'de olduğu sürece, buna gücünün yetmeyeceğini, fakat onların bir kısmının zorluklarını hafifletebileceğini söyledi. Onların içindeki arkadaşlarımın maişetlerini Harbiye Nezareti'ndeki teşkilatların bütçesinden arttırdı. Ona, içinde Lübnanlı Hıristiyanların, Dürzilerin ve Medinelilerin bulunduğu yaklaşık otuz kişinin ismini vererek, ihtiyaçlarına göre maişetlerinin arttırılmasını istediğimde; kimine üç, kimine dört, kimine de beş veya ihtiyaç durumuna göre on liraya kadar artış yaparak, onların sıkıntılarını azalttı.

4- Sadrazam Talat Paşa'dan sürgündekilerin bir yerden başka bir yere gidebileceklerine ve hatta İstanbul'a gelebileceklerine dair bir izin belgesi aldım. Sürgündekiler böylelikle büyük bir dertten kurtulmuş oldular. Onların bir çoğu İstanbul'a geldiler. Süleyman Kenan Bey ve ailesinin masrafları devlet tarafından karşılanarak Akşehir'e gitmelerini sağladım.

5- Talat Paşa'dan kadınların ve altmış yaşını geçmiş ihtiyarların Suriye'ye dönebileceklerine dair izin almam üzerine; bir çok kişi yoldan geriye döndü ve bu onlar için büyük bir kolaylık olduğu gibi; elli yaşını geçmemiş birçok insan da altmış yaşını geçmiş belgesi alarak, geri döndüler.

6- Amcamın oğlu Emir Tevfik Mecid'in vatanına dönmesi ve merhum kardeşi Fuad'ın İstanbul'a gelmesi için izin aldım.

Bu kimseler önceleri sürgün olayında benim de katkım olduğunu zannediyorlardı; fakat 1916 senesinin sonlarında İstanbul'a gelip, tüm mesaimi sürgündekilerin problemleri için harcamaya ve onlarla yazışmaya başlayınca; kıskananların çıkarttığı dedikodulardan uzak olduğum anlaşıldı. Vatanına dönüş izni aldıklarımdan biri de Lübnan askerlerinin eski komutanı Said el-Bostani Bey'dir. Farklı şehirlerden daha büyük kişiye izin aldım.

SÜRGÜNE GÖNDERİLENLERİN MÜLKLERİNİN DEĞİŞİMİ MESELESİ

Allah Teala'nın Talat Paşa'yı aracı kılarak halletmemi nasip ettiği bir önemli konu da; sürgüne gönderilenlerin mülklerinin değişimi meselesidir. Cemal Paşa yaklaşık iki bin kişiyi aileleriyle beraber sürgüne göndermiş ve "tehcir komisyonu" kurmuştu. Bu komisyon, sürgüne gönderilen kimselerin emlaklarını, diğer kimselere vermek üzere kayıt altına almış olup, sürgüne gönderilenlere de bu emlakların yerine

Anadolu'dan yer verilecekti. Bu komisyon, kayıt altına aldığı emlakların sürgüne gönderilenlere iade edilmeyeceğini kararlaştırmış olmasına rağmen; bu emlakları vereceği kimselerin Ermeni mi, Türk mü yoksa Arap mı olduğu konusunda henüz bir karar vermemişti.

İstanbul'a gidince yaptığım ilk iş, sadaretinin ilk dönemlerinde olan Talat Paşa'ya gitmek oldu. Ona: "Bazı mebus arkadaşlar Halep Mebusu Hamid Bey'in, sürgüne gönderilenlere Anadolu'dan arazi verilmesi için meclise bir önerge sunacağını söylediler. Bu önerge meclise gelirse; ilk itiraz eden ben olurum ve benim itiraz ettiğimi gören diğer Arap mebuslarla, bazı Türk mebuslar da itiraz eder. Biz harp esnasında millet arasında ayrılık çıkartmamak için, yapılan bir çok düzenlemede harbin sonunu bekleyerek sustuk. Fakat bu mesele meclise gelirse; susmayız." dedim. Daha başka şeyler de söyleyecekken; Talat Paşa sözümüzün arasına girerek bana: "Müsterih ol, bu konu kesinlikle meclise gelmeyecek." deyince, bu konu o anda halledilmiş oldu.

Tek başıma hareket ettiğim bu konuda, bana hiçbir Suriye mebusu yardımcı olmadı. Yalnız; Suriye'den İstanbul'a dönünce, bu hadiseyi bana, Bedi' el-Müeyyed Bey ve merhum Mela Sadullah Bey haber vermişlerdi. Sonra Sadrazam'la istişare etmeden meclise sunmamasını önerdiğim bu önergenin sahibi olan Halep Mebusu Hamid Bey bana, zaten önergenin sunulmasının bu kadar gecikmesinin sebebinin Sadrazam olduğunu söyledi. O anda bu işin gecikmesini umduklarını söyleyen Bedi' el-Müeyyed Bey ve Mela Sadullah Bey'e; bu önergeye Hamid Bey'in gücünün yetmeyeceğini ve sunduğunda da mecliste ret kararı alınacağını söyledim.

Sürgüne gönderilenlere Suriye'deki emlaklarının yerine arazi verilmesi, onların arazisinin de Türklere ve diğer muhacirlere verilmesi projesinin iptali konusunda kimse bana yardım etmedi.

Sürgüne gönderilenlere gelince; Anadolu'ya yaptığım bir seyahat esnasında rahatsızlanınca, birkaç günü geçirmek zorunda kaldığım Eskişehir'de sürgüne gönderilen birçok kimse ile görüşerek, affedilmeleri için bütün gayretimi sarf edeceğime dair onlara söz verdim.

İstanbul'a dönünce bu konuda hazırladığım raporu, rapordaki görüşleri destelemek için söylenebilecek her şeyi de söyleyerek Maliye Nâzırı Cavit Bey`e teslim ettim. Bu affı alabilmek için, ikna konusunda yardımcı olmasını rica ettiğim Cavit Bey, raporu Kabine'ye sundu.

Bu raporda, kendimi sürgüne gönderilenlerin hepsi için kefil olarak göstermekle birlikte; affedilirlerse beldelerinde en ufak bir kötülüğün bile olmayacağını da ifade ettim. Yine Devlet bu kimselerden her kim için kefil isterse; Devlet'in ön gördüğü şartlarda teminat vermeye de hazır olduğumuzu bildirdim. 1916 senesinin sonlarında olan bu konuyu görüşen Kabine; Cemal Paşa Suriye genel komutanı olduğu sürece, affın mümkün olmadığına karar verdi. O döneme kadar hiçbir askeri başarısızlığa

uğramayan Cemal Paşa; ayrıca İngiliz askerlerini de Gazze'de iki kez yenilgiye uğratarak ağır zayiat verdirdiği için, İstanbul`da yıldızı parlamıştı. Nâzırlar şöyle diyorlardı: "Suriye`deki sert siyasetinden dolayı birçok hata işlemiş olsa da; Suriye`yi düşmanlardan korudu." Nâzırlar aynı zamanda, Suriye'nin durumu ile; İngilizlerin ilerleyerek bir kısmını işgal ettikleri Irak'ın durumunu da beraber değerlendiriyorlardı. Karargâhı Suriye ile Irak arasında bulunan Cemal Paşa`nın nüfuzu her geçen gün arttığından Devlet; sürgüne gönderilenlerin, talepleri doğrultusunda vatanlarına iadeleri kararını almaktan çekinerek; Cemal Paşa`nın, nüfuzuna zarar verilmeden ikna edilmesine karar verdi ve Mithat Şükrü`yü Cemal Paşa`yı ikna etmek için Suriye`ye gönderdi. Mithat Şükrü`nün tüm çabalarına rağmen, Cemal Paşa inadından vazgeçmeyince; Mithat Şükrü eli boş olarak geri döndü.

Meclisi Mebusan'daki bir oturumda bulunduğumuz esnada Şam Mebusu Bedi' el-Müeyyed; Mithat Şükrü`nün af meselesini halledemeden, Suriye`den geri döndüğünü bana haber verdi. Bu haberi alınca, derhal yerimden kalkıp Nâzırların bulunduğu kısımda oturan Sadrazam Talat Paşa'nın yanına gittim ve ona bu haberin doğru olup olmadığını sordum. Bana: "Evet, haber doğru ama; bu konuyu benim hatırım için kapat ve bu meseleyi senin istediğin şekle uygun bir biçimde düzenleyeceğime kesinlikle emin ol." deyince, yerime döndüm. Daha sonra bu meseleyi konuşmak için beni yanına çağırıp bana: "Cemal Paşa'nın affı kabul etmediğinden ve Cemal Paşa`dan bu konuda bir ümidimiz kalmadığından hiçbir arkadaşına bahsetme. Zira ben en geç iki ay içerisinde, bu konuyu halledeceğim" dedi.

Bu konuyu soran mebus arkadaşlarıma; şimdilik Mithat Şükrü halledemese bile, sürgüne gönderilenlerin affedileceğine dair umutların hala var olduğunu söyledim. Bu esnada karşılaştığım Enver Paşa ile sürgündekiler meselesini konuştuk. Enver Paşa bana; şu anda af konusunda bir şey yapamadığından dolayı üzgün olduğunu, fakat benim hatırım için sürgüne gönderilenler içerisindeki dostlarımın maaşlarını arttırabileceğini ve onlar yevmiyelerini hükümetten aldıkları için yevmiyelerindeki bir artışı geri çevirmeyeceklerini; böylece de kendimizi affettirip, evlerine dönünceye kadar onların gönüllerini hoş tutabileceğimizi söyledi.

Ben de ona Medineli ve Lübnanlı sürgünlerden bazılarının isimlerini verdim. Bunlar içerisinde; iki amca oğlum Emir Tevfik ve Emir Fuat ile Mahmut Takiyyüddin Bey, Melham el-Bostani ve oğlu Halil, İlyas Şahin el-Huri, Emin Garip, Emin es-Sa'di, Abdülhamid Ebu Ganim, Accaç Gırsüddin ve daha başka isimler vardı. Bu kişilerin aylıklarının, durumlarına göre üç liradan on liraya kadar arttırılmasını istedim. Her ay Harbiye Nezareti'ndeki ilgili daireye bizzat giderek, bu artışları ilgili daireden kendim alıyordum. Aynı zamanda her ay başında Babıâli'deki

muhacirler komisyonuna gidip, sürgündekilerin hepsinin maaşlarının verilmesi için gerekli olan ödeme emrini bir an önce hazırlatıyordum. Harp bitinceye kadar her ay maaşların ödeme emirlerini almaya devam ettim.

Sürgündekilerin sayılarını tam olarak bilmiyorum; fakat iki bin kişi oldukları tahmin ediliyordu. İzmir, Manisa, İzmit, Bursa, Eskişehir, Yenişehir, Akşehir, Tokat, Sivas, Konya ve Rumeli tarafındaki Edirne de bulunan bu insanlar, tüm bu yerlerden bana mektuplar yazıyorlardı ki; yanımda daima çok sayıda mektup bulunurdu. Ben de onlara cevaben vatanlarına dönebilmeleri için yaptığım çalışmaları haber veriyor ve mektuplarımda Cemal Paşa`nın siyasetini kötülüyordum. Önceleri Cemal Paşa`yı eleştirmeme şaşıyorlar; hatta Konya`da bulunan bazı sürgünler, saflıklarından ve benim Cemal Paşa`yı kendi imzam ve yazımla eleştirmeye cesaret edemeyeceğimi zannettiklerinden dolayı, bu mektupların bana ait olduğuna dair şüphe duyuyorlardı. Fakat daha sonra, benim Cemal Paşa`ya karşı olmanın tehlikesine aldırmadığım hakikatini anladıklarında; hepsi bozgunculuk çıkartanların, sürgün konusunda benim de etkim olduğuna dair uydurdukları sözlerin doğru olmadığını kesinlikle anladılar.

İki amca oğlum Emir Tevfik ile Emir Fuat da önceleri bu konudaki tavırlarımdan, özellikle Cemal Paşa`nın siyasetine karşı gösterdiğim direnci ifade eden yazılarımdan şüphe duyanlar arasındaydı. Bu sui zanlarının yersiz olduğunu anlamaları; benimle amca oğullarım ve sürgüne gönderilmelerinde etkim olduğunu düşünen diğer kimseler arasında yakınlaşmaya sebep oldu. Böylece bir dönem düşman olduktan sonra, tekrar dostluğa döndüler.

Aramızdaki dostluk sebebiyle Sadrazam`a müracaatlarıma devam edince; Sadrazam sürgündekilerin problemlerini Cemal Paşa'ya rağmen çözmeye başladı. Bu durum şöyle gelişti: Cemal Paşa, sürgündekileri, Suriye ile tüm bağlarını koparıp Anadolu'yu vatan edinmeleri için aileleriyle beraber sürgüne yollamış olmasına rağmen; tüm kadınların ve çocukların vatanlarına dönmeleri için bir karar çıkartan Sadrazam; ailelerin hepsinin dönmesine imkan vererek, bu düşünceyi boşa çıkarmış oluyordu. Sadrazam'dan aldığımız bir başka karar da altmış yaşını geçenlerin affedilmesi kararıydı ki bu vesileyle bir çok kimse geri döndüğü gibi, elli yaşına varmamış bir çok kişi de altmış yaşında olduklarına dair birer belge alarak, vatanlarına geri döndüler. Aldığımız diğer bir karar da; önceleri yasak olan, sürgündekilerin Anadolu`da bir yerden bir başka yere taşınmaları ve İstanbul`a gelmelerinin serbest hale getirilmesidir.

Cemal Paşa sürgündekilerin bir yerden diğer bir yere intikal ettiklerini öğrenince, bu duruma itiraz etmek için İstanbul`a telgraf çektiyse de; biz kısıtlamayı kaldırmıştık.

Bu sayede sürgündekilerden; amca oğlum Emir Fuat, Süleyman Kenan Bey ve Sait el-Bostani Bey'in de aralarında bulunduğu bir kısmı

İstanbul`a geldiler. Yine bu dönemde hakkında kesin bir af aldığım amca oğlum Emir Tevfik Mecid de evine döndü.

Suriye`de çok şiddetli bir kıtlık başlamışken, Anadolu`da ise Rus askerlerinin istila ettiği doğu vilayetlerinin dışındaki - buradaki Türkler kaçarak Rus istilasının olmadığı şehirlere sığınmışlardı- şehirlerde geçim daha kolaydı. Suriye`deki kıtlık; affedilmeleri ve Suriye`ye dönmeleri imkanına rağmen bazı sürgündekilerin Anadolu`da kalmayı tercih etmelerine sebep oldu. Bazıları benden, affedilmeleri için çalışmamamı, Anadolu`da kalmak istediklerini; zira Suriye`ye dönerlerse burada aldıkları maişetlerini alamayacaklarını yazdılar.

Her birinin iade edilmeleri için çalışmaya devam ettiğim sürgündekilerin çoğu Suriye`ye dönüp, içlerinden sadece oradaki geçim darlığını görerek kendi rızaları ile vatanlarına dönmek istemeyenler kaldı.

CEMAL PAŞA`NIN DÜŞÜŞÜ

Suriyeli bazı insanlar bana, Cemal Paşa`nın durumunu ve ondan kurtulma imkanının olup olmadığını sorduklarında ben de onlara: "Maalesef ondan tamamen kurtulmak mümkün değil. Ancak düşman ülkemize girip, onun askerini kırarsa o gider." diyordum.

Bu durum aynen gerçekleşti. Şöyle ki; Osmanlı askeri Filistin`de bozguna uğrayınca; Cemal Paşa`nın Türklerin zihnindeki önemi yok oldu. Suriye`de başlarına gelen felaket, Irak`ta da başlarına gelince; Cemal Paşa`nın düşmana karşı koymaktan aciz kaldığını gören Babıâli'de Cemal Paşa`nın rızasının olup olmadığına aldıran kimse kalmadı. Bundan sonra bizim talep ettiğimiz tüm kararları çıkarttıkları gibi, Cemal Paşa kendi görüşlerini uygulamaya koyabilmek için herhangi bir girişimde bulunmaya da cesaret edemedi. Zira askerlerinin kırılması ile konumu ve itibarının da kırıldığı apaçık ortadaydı.

Devlet, Alman General Falkenhayn'i oraya göndermek zorunda kaldı ve Alman General Suriye`deki komutanlığı teslim alınca Cemal Paşa`nın konumu zayıflayarak, idari işler ile ihtiyaçları hazırlamadan sorumlu oldu.

Son olarak da İngilizler Kudüs`e girmeden çok kısa bir süre önce komutanlıktan tamamen alınan Cemal Paşa, İstanbul`a gelerek, kendi mesuliyetinde olan Bahriye Nezareti'ne oturdu. Nüfuzu yok olunca, kendisini düşmanlarına affettirmek için çalışmaya başlayan Cemal Paşa'da; "Sarhoşluk gidince aklı başına geldi" darbı meselenin doğruluğu ortaya çıkmış oldu. Çünkü Suriye`de iken; güç şarabının verdiği sarhoşluk yüzünden hiç kimse onu fikirlerinden dönmeye ikna edemiyordu. Harp

talihi döniip de; Osmanlı askeri bozguna uğrayıp Cemal Paşa Türklerin gözünde değerini yitirince; yaptığı büyük hataların farkına vardı ve Suriye`de iken kendisine yaptığım nasihatleri hatırladı. İstanbul`a döndükten sonra düşündüğü ilk şey; benimle yakınlaşmak oldu. Oysa ki birkaç ay önce, bir iki günlüğüne İstanbul`a geldiğinde; onun yaptığı işlerin aksine çalışmalarım ile onun yönetimini Babıali'ye, İttihat ve Terakki partisine ve tüm yüce makamlara şikayet etmemden dolayı; bana olan kızgınlığı sebebiyle burnundan soluyordu.

Cemal Paşa`nın bana olan nefretini duyan bazı Türkler, bizzat gelerek Cemal Paşa`nın dostları aracılığı ile bana karşı bir suikast düzenleyebileceğine dair, beni ikaz ettiler. Aynı şekilde Necip Melhame ve Necip Şakir gibi bazı Arap arkadaşlarım da, onun ağzından dökülen: "Ah bu adamı elime geçirirsem..." diye başlayan cümleleri naklederek beni ikaz ettiler. Bunun anlamı şuydu; o, eline düşmemi ve beni yok etmeyi bekliyordu. Ben duyduklarıma aldırmayıp, onlara şöyle dedim: "Eğer böyle şeyleri düşünseydim; yaptığım bu işlere cesaret edemezdim." Cemal Paşa`nın bu konumu ve bu gururu askerlerinin Filistin`de bozguna uğramasıyla beraber yok olup, önceki köpürmelerinin, kızgınlıklarının yerini, kendisini affetmemizi uman yaltaklanmalar ve dalkavukluklar aldı.

Bu dalkavuklukta ilk girişimi, önceleri bana karşı büyük bir nefret duyan ve elindeki tüm imkanlarla bana tuzaklar hazırlayan müsteşarı Esad Şekiri yaptı. Cemal Paşa, Suriye komutanlığından alınınca bana yaltaklanmaya başlayan Esad: "Şu anda senin kişiliğine yakışan; geçmişi unutup Cemal Paşa ile barışmandır. Bu sayede Cemal Paşa senin alicenaplığını hatırlamış olur." dedi.

Benimle ve Cemal Paşa ile dostluğu bulunan Meclis-i Mebusan Başkatibi Asım Bey ve şu anda ismini unuttuğum diğer bazı kişiler de benimle bu konuyu konuştular. Bu insanlar beni, manevi bir düşüşe uğramış olan Cemal Paşa'ya Bahriye Nezareti'ne 'hoş geldin' demeye gitmenin, alicenaplık olduğuna ikna ettiler. Amcası Şefik el-Müeyyed Bey`i öldürdüğü halde; Bedi el-Müeyyed Bey ile merhum Mehmet Azam başta olmak üzere bazı mebus arkadaşlarının da Cemal Paşa`ya 'hoş geldin' demeye gittiklerini biliyordum. Bahriye Nezareti'nde Cemal Paşa`yı ziyaret etmeye karar verip, oraya gittiysem de; onu bulamayınca ziyareti yapılmış sayarak geri döndüm. Maksadım; bir yerden dönen kimsenin ziyaret edileceğini öne sürerek, Suriye`den gelip İstanbul`daki makamına oturan Cemal Paşa`yı ziyaret etmem konusunda ısrar eden arkadaşlarımın ısrarlarından kurtulmaktı. Onunla beraber dönen Esad Şekiri gelip, bana ziyarete gidip gitmediğimi sordu. Ona: "Gittim fakat Cemal Paşa`yı bulamadım." dedim. Bana: "Sen her ne kadar ziyaret etmediğin için yapılan eleştirilerden kurtulmak amacıyla ziyareti düşüniiyorsan da; bizim gayemiz aramızdaki soğukluğun giderilmesidir. Çünkü Cemal Paşa`nın Suriye`deki görevinden alınması ile soğukluğun devam etmesine bir sebep de kalmadı." dedi.

Hülâsa, Cemal Paşa`nın beklediği bir saatte ikinci kez Bahriye Nezareti'ne gitmeye beni ikna ettiler. Bahriye Nezareti'ne gidip, onunla görüştüğümüzde bana: "Devlet dairelerinde bana mukavemet eden, benim çalışmalarımın aksini yapan ve beni kötüleyen kimseleri önemsemezdim. Onların şahsi menfaatler peşinde koşup, Devlet'e sadakatle hizmet etmediklerini bildiğim için; onlara karşı kendimi savunurdum. Fakat senin İstanbul`da benim aleyhimde yürüttüğün kampanya beni ciddi bir şekilde etkiledi. Zira hiçbir arkadaşıma ve hiçbir devlet adamına senin sadakatle Osmanlı Devleti için çalışmayıp, şahsi menfaatler peşinde koştuğunu söyleyemezdim."deyince ona: "Maalesef yapmamanı umduğum şeyleri yaptın ve ok yaydan çıktı." dedim. Sürgün, hapis ve benzeri şeylerin telafisi olduğunu, ama adam öldürmenin telafisi olmadığını söyleyerek: "Adam öldürmekten kaçınacağını umdum, fakat beni dinlemedin. Yine sana; İstanbul`daki Türkler içerisinden seni tahrik edenlerin tahriklerine kapılmamanı, zira işler kötü giderse; senin yanında olmayacaklarını ve senin yalnız kalarak, hiçbir yardımcı bulamayacağını söylemiştim, bunu da dinlemedin." Cemal Paşa harp durumunun kendisini şiddet kullanmak zorunda bıraktığını ve eğer şiddet kullanmasaydı; harbin başından beri yabancıların işgali altında bulunan Suriye`de çıkacak isyanların Osmanlı askerini oyalayıp, onların düşmanla savaşmasına mani olacağını söyleyerek; izlediği siyaseti savunmaya başladı ve bu konuda bir çok şey anlattı. Ona: "Senden Suriye`de izlediğin şiddet ve ağır ceza siyaseti konusundaki hatanı kabullenmeni beklemiyorum; fakat yaptığın işlerde görülen bazı büyük hatalarını söyleyeceğim. Mesela Zehravi hadisesi; Siz onu Paris`te yapılan konferanstan sonra getirip, Meclis-i Âyan'a âza yaptığınızda ben bu yaptığınızın insanları Devlet'e isyan etmeye teşvik edeceğini söyleyerek, bu siyasetinizi eleştirdim. Fakat o kişiye üç sene Meclis-i Âyan azalığı yaptırdıktan sonra, onu Aliye`deki Divanı Örfi'de yargılayıp astınız. Bu yaptığınız, halkın Devlet'e olan güvenini yok eden zulümlerden bir zulümdür. Muhal olmasına rağmen, bu işin doğru olduğuna beni ikna etsen de; Zehravi'nin doksan yaşına ulaşmış babasının sürgüne gönderilmesinin sebebini anlayamıyorum. Doksan yaşına merdiven dayamış bir adam, ne gibi zararlı faaliyetlerde bulunabilir?" dedikten sonra, ona daha başka örnekler anlattım. Pişmanlıktan boğulacak bir halde bana: "Askerlikten kaçanın ailesindekiler çok yaşlı olsalar bile onları cezalandırdığımızı bilmez misin?" dedi. Ona: "Askerlikten kaçmaktan bahsetmediğimiz için, bu olay kıyas edilemez." dedim. Sonra geçmişten konuşmanın abesle iştigal etmek olduğunu düşünerek, bu konuyu kapattım ve başka konularda konuştum.

Amca oğlum Emir Fuat ve kardeşi Tevfik ile Cemal Paşa arasında dostluk olduğundan, Suriye`de onun yanına gidip gelirlerdi. Amca oğlum Emir Fuat İstanbul`a gelince, Cemal Paşa onunla görüşmek istedi. Fuat`a: "Cemal Paşa seninle görüşmek istiyor onun yanına git." deyince, benim de

kendisi ile beraber gitmemi istedi. Fuat`la Cemal Paşa'nın baş başa görüşmelerini istediğimden, başka bir randevumu gerekçe göstererek, ondan özür diledim. Çünkü bazı kimseler, sürgün konusunda ve amca oğullarımın sürgün edilmesinde benim de payım olmasından şüphe ediyorlardı. Fuat, Cemal`le baş başa kalıp, ona sürgün meselesinin keyfiyetini ve sebeplerini sorduğunda; Cemal'in de hakikati onun yüzüne söylemesini, eğer sürgün konusunda benim bir payım varsa onun: "Amca oğlun sürgün konusunda beni teşvik etti." demekten veya buna benzer şeyler söylemekten de geri durmamasını istedim. Fuat, onunla baş başa yaptıkları yaklaşık bir saatlik görüşmede, aralarındaki dostluğa rağmen kendisine ve kardeşine yaptıklarından dolayı ona sitem etmişti. Cemal Paşa ise; onları sürgüne gönderdiği için üzgün olduğunu, artık bunların geçmişte kaldığını ve böyle tedbirler almanın kendisine üzüntü verdiğini ifade etmekle birlikte; hiç kimseyi istisna etmesinin mümkün olmadığını, zira kardeşi Tevfik'le beraber onun isminin de harpten önce yabancı devletlerin konsolosluklarına gidip gelen ve onların istediği işleri yapan şahısların isimleri arasında olduğunu söylemişti.

Fuat, Cemal Paşa`nın yanından gelince aralarında olanları bana anlattıktan sonra, ben de Cemal Paşa`nın gerek bu sürgün konusunda, gerekse yaptığı diğer işlerde benim adımı anmamış olmasına sevindim.

Ne gariptir ki; Cemal Paşa bir çok dilde yazıp neşrettiği hatıratında Suriye`deki siyasetini, yaptığı işleri, astığı ve sürgüne gönderdiği kimselerin durumlarını anlatmasına; ayrıca kendisine Aliye`deki Divan-ı Örf'te muhakemeyi gerektiren hadiseleri ihbar eden, aralarında samimi arkadaşı Şeyh Şekiri'nin de bulunduğu isimleri açıklamasına ve bu hâtıratta benden bir kelime bile bahsetmemesine rağmen; insanlar içerisindeki bazı fitneciler, benim bu işlerde Cemal Paşa`ya ortak olduğumda ısrar ediyorlar. Halbuki ben Suriye`de bulunduğum süreçte, hain olduklarına inandığım ve yaptıkları kötülükleri bildiğim insanlar dahil, hiç kimse hakkında Cemal Paşa`nın huzurunda kötü konuşmadım. Bunun sebebi de; benim konuşmalarıma dayanarak onlara saldırmasından ve kan dökülmesine sebep olmaktan korkmamdır.

Kısaca tabiatıma aykırı olan bu işlerle benim hiçbir alakam yoktur. Şayet ben bu işleri yapsaydım; daha Türkler ülkemizin dışındayken insanlar, önderlerinin öldürülmesinin ve sürgüne gönderilmesinin sebebi olarak beni görürlerdi.

Suriye`nin Türklerin elinde kaldığını farz ettiğimizde; öldürülenlerin ve sürgüne gönderilenlerin yakınları, onlardan intikam alamayacakları için başlarına gelen musibetlerden beni ve benim gibi Devlet'in ve Cemal Paşa`nın yanında itibarı olan kimseleri sorumlu tutacaklarını düşünerek, Cemal Paşa`nın yanında herhangi bir kişiyi kötülükle anmaktan sakınarak, haklarında hayır düşünmediğim insanları bile müdafaaya çalıştım.

Yine gariptir ki; düşmanlarım ve beni çekemeyen kimseler, Cemal Paşa`nın hatıratında öldürme, sürgün ve Suriye'li bir kimseyi çekiştirme veya herhangi bir hadiseyi ihbar konularında benim onunla beraber hareket ettiğime dair en ufak bir bilgiye rastlasalardı; bunun propagandasını yaparak; "İşte gerçek budur!" derlerdi. Cemal Paşa`nın benim hakkımda belli bir gayeye yönelik şahadette bulunması mümkün olmadığından; benim de düşmanlarımın sözlerini etkisiz hale getirmek için söylediklerimin hepsi boşa çıkmış olurdu. Cemal Paşa`nın söylemek istediği her şeyi söylediği hatıratı tamamlandığında, orada benimle ilgili en ufak bir işaret veya bir rivayetin bulunamaması düşmanlarımın ve beni çekemeyenlerin söylediklerinin doğru olmadığına dair apaçık bir delil olmasına rağmen; bu insanlar bana iftira etmekten vazgeçmiyorlar. Hakikat şudur ki; siyasi çizgim bu olmasaydı, yabancı otoriteye karşı mukavemette bulunmasaydım, Suriye`deki bir çok kişiyi kızdıracak görüş ve prensiplerimi söylemeseydim ve hasetçiler bütün dikkatlerini şöhretli olan kimselere yöneltmeselerdi; beni çekemeyenler bu kabilden şeyler söylemezlerdi. Bunlardan başka Cemal Paşa ile aramızdaki husumet öyle bir hale gelmişti ki; 1917 senesinin başlarında Cemal Paşa, ben ve kardeşim Adil hakkında şiddetli tedbirler almak için Devlet'ten izin almak maksadıyla Babıali'ye telgraf çekti. O, İngiliz ve Osmanlıların Gazze'deki ilk çarpışmalarında Osmanlılar galip gelince; bu olayların neticesinde yıldızının parlamasını fırsat bilerek, benden ve kardeşim Adil`den intikam almak ve bizi cezalandırmak için Devlet'ten izin almak istemişti. İhsan el-Cabiri Bey'in özellikle Mehmed Reşat`ın üçüncü katibi iken tuttuğu on küsur yıllık günlüklerinde şu olay anlatılmaktadır; Sadrazam Talat, İhsan Bey`e telefon edip Sultan'a müjdelemesi için Osmanlı askerlerinin Gazze'de başarılı olduğunu haber verdikten sonra; Cemal Paşa'nın Suriye`nin bazı ileri gelenleri hakkında şiddet kullanmak için izin istediğini söylemiştir. İhsan Bey onun Halep`teki Cabiri ailesini kastettiğini zannettiği için bu haber onu telaşlandırmış ve Talat Paşa`ya bu kimseler içerisinde akrabalarının olup olmadığını sormuştur. Talat Paşa ona cevaben: "Hayır." deyince İhsan Bey: "Cemal Paşa`nın haklarında şiddet kullanmak istediği Suriyeli ileri gelenlerin isimlerini bana söylemeniz mümkün mü?" diye sormuş, Talat Paşa da cevaben: " Emir Şekib Aslan, kardeşi Adil ve içlerinde senin de bulunduğun bazı kimseler." demiştir.

İhsan Bey`in o zamanlar yazdığı ve Türkçe olarak yayınlanan hatıratında şu bilgiler vardır: "Bu meselenin tafsilatını öğrenmeye çalışırken, Sadrazam'ın ani bir işi sebebi ile telefon görüşmesi kesilmiş ve bu meselenin ayrıntılarını öğrenmek için bu konuya bir daha dönmek mümkün olmamıştır."

İhsan Bey hatıratının bir başka yerinde ise şu hadiseyi anlatır: "Mabeyn Hümayunu'nda iken; Cemal Paşa İstanbul`a gelmiş ve kabine mabeynde toplanmıştı." Orada bulunanlardan öğrendiğine göre; Cemal

Paşa ile Enver Paşa arasında benim hakkımda ciddi bir tartışma yaşanmış. Tartışmanın sebebi ise; Cemal Paşa'nın beni cezalandırmak için ısrarla izin istemesine, Enver Paşa'nın şiddetle karşı koyması imiş. Enver Paşa ile aramızdaki muhabbet ve dostluk düşünülünce bu makuldür. Fakat ben, beni savunma konusunda Enver`in yalnız kalmadığına ve Talat, Halil, Nesimi, Musa Kazım ve diğer bakanların hiç birinin de Cemal Paşa`ya beni cezalandırmak konusunda izin vermeyeceklerine inanıyorum. Cemal Paşa`nın benimle ilgili kötü niyetleri olduğuna dair bir çok kaynaktan bana haberler ulaştığı gibi; ayrıca beni cezalandırmaktan aciz kaldığı dönemlerde kendisi de açıkça itiraf etti ki, Enver Paşa olmasaydı hayatıma son verecekti.

Cemal Paşa, harp esnasındaki umumi emniyetin ileri gelen memurlarından olup, aynı zamanda cesareti ve fikir hürriyetini savunması ile meşhur olan doktor Ahmet Fuat el-Mısri ile karşılaştıklarında benim konumu açarak ona;kendisine rahatsızlık verdiğimi ve Enver Paşa olmasa beni idam ettireceğini söylemiştir. Doktor Fuat bu söz üzerine susmayıp ona: "Emir Şekib Aslan`a karşı en ufak bir kötülük yapmanız doğru değildir. Zira Suriye`nin hemen hemen tamamı Devlet'e isyan etmiş iken; o yalnız başına Devlet'e yardım etmiştir." deyince Cemal Paşa Doktor Fuat`a: "Eğer bu adamın durumu senin için önemli ise; ona nasihat et ve ona bana karşı olan tavrını değiştirmesini ve Enver Paşa ile nasılsa benimle de öyle olmasını yaz." dedi. Doktor Fuat duyduklarını aziz dostlarımdan Şeyh Abdülaziz Caviş`e anlatınca; bu durumdan ciddi şekilde rahatsız olan Şeyh - ki ben o dönem Suriye`deydim- derhal Suriye`yi terk etmem için haber gönderdi.

O dönemde toplanan Meclis-i Mebusan; gelmeyenlerin mebusluklarının düşürüleceği kararı alınca, mebus olduğum için benim de, Cemal Paşa`ya haber vermeden ve ondan izin almadan İstanbul`a gitmem gerekti. İstanbul`a geldiğimde, kardeşinin hayatından korkan bir kimse gibi beni karşılayan Şeyh ile Doktor Fuat; Cemal Paşa`nın söylediklerini anlatıp benim başıma geleceklerden korktuklarını dile getirdiler.

Ben hadiseyi soğukkanlılıkla karşıladım. Cemal Paşa`nın kabine toplantısında benim hakkımda Enver ile tartışması bu olaydan sonradır. Birkaç ay sonra harbin gidişatı değişip, İngilizler Filistin`de ilerleyince; işleri tersine dönen Cemal Paşa, Suriye`deki askeri komutanlıktan alınıp da İstanbul`a geri dönünce; benim dostluğumu kazanmaya çalıştı. Değişmeyip değiştiren Allah`a şükürler olsun. Bu hadiseyi merhum Şeyh Caviş "Şura" gazetesinde 1927 yılında neşrettiği gibi; aynı şekilde Doktor Fuat da "Şura" gazetesi sahibinin kendisi ile yaptığı mülakatta bu hadiseyi tafsilatıyla anlatıp, tüm insanların huzurunda; Cemal Paşa`nın Suriye`de izlediği siyasetten dolayı, aramızda büyük bir husumetin ortaya çıktığını ve elinde imkan olsaydı, bana kötülük yapmaktan geri durmayacağını açıkça

anlatmıştır. Şura gazetesinin sahibi Mehmed Ali Tahir, Doktor Fuat`ın söylediklerini kendi gazetesinde yayınlamıştır.

1916 senesinde Devlet, Türklerin ileri gelenlerinden ve parlamento üyelerinden oluşan on küsur kişilik bir heyeti hem ziyaret, hem de Cemal Paşa`nın öldürme ve sürgünlerinden sonra Araplarını hatırlarını hoş tutmak için Suriye`ye gönderdi. Bu heyet içerisinde bulunan, fikir hürriyetini savunması ve doğruları konuşması ile meşhur olan, Türklerin ileri gelenlerinden Salah Cimgöz - bugün Ankara`daki meclis üyelerinden biridir- ile İstanbul valiliği yapmış olan Hüseyin Rıza Paşa`nın oğlu İsmet Bey, benim iki aziz dostumdurlar. İsmet Bey harbin sonlarında İstanbul boğazında boğularak öldü. Bu heyet Şam`a varınca; bir yemekli toplantı düzenleyen hükümet, oraya Şam`ın ileri gelenlerini davet etti. Bu toplantı esnasında Türk heyetinden her aza yaptığı konuşmada Osmanlı ve İslam birliğinden bahsetti. Hepsinin maksadı; Cemal Paşa`nın siyasetinin harap ettiği birlikteliği tamir etmek ve onun yaptıklarından dolayı Araplarda başlayan nefreti ortadan kaldırmaktı. Şam Valisi Tahsin Bey, bu toplantılardan birinde okumam için bir şiir yazmamı isteyince; ben de kasideyi yazıp, herkesin önünde okudum. Arap ve Türkler arasındaki İslam birlikteliğinden ve bu birlikteliğin kin ve ihtilaflara baskın gelmesi gerektiğinden bahsettiğim bu kasideyi herkes alkışladı. Özellikle Gahtan'dan (güney Arapların atalarından biri) bahsettiğimde ve Arap olmakla iftihar ettiğimi söylediğimde; bir alkış tufanı koptu. Cemal Paşa bu hararetli alkışın sebebini sorunca; yanında oturan ve Arapça'yı çok iyi bilen, aynı zamanda da Mevlevi tarikatından olan Çelebi beytin anlamını ona söyleyerek kasideyi çok beğendiğini ifade etti. Bu durum Cemal Paşa'nın hoşuna gitmedi ve: "Bu kimseler önünde Gahtan'ın zikredilmiş olmasına karşılık; Türkleri ne ile överseniz övün eşit olmaz." dedi. Cemal Paşa gururundan dolayı; Suriye'deki Arap sevgisini, insanları cezalandırmakla, öldürmekle ve korkutmakla yok edeceğine inanıyordu. Onun düşüncesi ahaliyi Türkleştirmekti.

Bana ulaşan bilgiye göre; Cemal Paşa'nın Avusturya konsolosu ile yaptıkları bir konuşmada, konsolos ona bir çok Çek'in, Ruslarla aynı ırktan olmaları sebebi ile Rusya tarafına geçtiğini söyleyince; Cemal Paşa ona: "Avusturya ve Macar hükümetleri yanlış bir siyaset izlemektedirler. Tebaalarında bulunan Slav ırklarının Rusya tarafına geçmesi, yönetim olarak onlara gösterdikleri müsamahanın neticesidir. Yapılması gereken şey; Alman ırkından olmayan Slavların ve diğer unsurların zor kullanılarak asimile edilmesidir." demiş, Konsolos da ona, insanları zorla asimile etmenin imkansız olduğunu ve böyle bir çalışmanın Avusturya`nın düşüşünü çabuklaştıracak isyanlara sebep olacağını izah etmiş, Cemal Paşa ise cevabını; kararlılık ve azimle bu siyasetin mümkün olabileceğini ve Avusturyalıların muhtaç olduğu şeyin azim ve kararlılık olduğunu söylemişti. Okuyucu bu hadiseden Cemal Paşa`nın kuvvet kullanarak

Suriye'yi Türkleştirebileceği inancını taşıdığını anlamaktadır. Hatta topluluğun önünde Gahtan'ı zikretmiş olmam ona çok ağır gelmiştir.

Aramızdaki dostluk ve birliktelik sebebi ile Salah Cimgöz Bey ve merhum İsmet Bey'le baş başa kaldığımızda; Cemal Paşa'nın yaptıklarından ve kullandığı şiddetten şikayetlerimi onlara anlatıp, üstelik ona nasihat etmenin de en ufak bir fayda vermediğini söyledim. Ayrıca insanların gelecekte onu yaptığı bu işlerden vazgeçirmeye gücüm yettiği halde bunu yapmadığımı zannederek, beni kötüleyeceklerini, aynı zamanda hasetçilerin bu durumu, gerçekleri bilseler bile; beni kötülemek ve bana saldırmak için bir fırsat olarak kullanacaklarını ifade ettikten sonra; basetçileri gerçeklerin değil, iftira atabilecekleri fırsatların ilgilendirdiğini söyledim. Bu duruma düşmemek için, meclis açıldığında İstanbul`a gitmek istediğimi ve bu kez İstanbul`a gitmeme Cemal Paşa'nın müsaade etmesi için, aracı olmalarını istedim. Böylece ben de Meclisi Mebusan'daki vazifemi yerine getirebilecektim. Cemal, İstanbul`a gitmeme izin vermiyor ve harp esnasında benim Suriye'de bulunmamın maslahat icabı olduğuna inanıyordu. Bir keresinde Meclis-i Mebusan başkanlığına uzun bir telgraf çekerek, bu telgrafta övgüyle ve abartılı bir şekilde harp esnasında kalemimle, kılıcımla ve sayginlığımla Devlet'e hizmet ettiğimden bahsetmiştir. Hakikatte ise İstanbul`a gitmeme mani olmasının iki sebebi vardı: Birincisi, askeri işlerde karşılaştığı zorlukların çözümünde ona yardımcı olmamdır. Bir başarı kazanıldığında kendisinden biliyor, başarısızlığa uğranıldığında ise sorumlu olarak beni görüyordu. İkincisi, onun şiddet yanlısı siyasetinden şikayetçi olduğumu ve İstanbul`da bu durumu ilgili yerlere ulaştıracağımı biliyordu. Aynı zamanda ben onun hoşuna gitmeyecek çıkışlarda bulunuyordum. Benim İstanbul`a gitmeme karşı olduğunu Doktor Fuat Mısri Bey`e açıkça anlatmıştır. Hülâsa; Salah Cimgöz Bey ve İsmet Bey aralarındaki dostluğa binaen Cemal Paşa ile baş başa görüşüp; meclis açıldığında İstanbul`a gitmeme müsamaha göstermesini istediler. İki dönemden beri meclis celselerinde bulunamadığımı ve üçüncü kez gitmemezlik etmemin mümkün olamayacağını söylediklerinde; Cemal Paşa Suriye`de kalmak istemediğim için onları benim aracı kıldığımı fark edince; onlara: " Sizin maksadınızı da sizi aracı kılan kimseyi de biliyorum, fakat siz de şunu bilmelisiniz ki; ben Şekib Arslan'ı seviyorum ve ona buradaki herkesten daha fazla değer verdiğim gibi, ona ihtiyacım da var. Bazı konularda aramızda meydana gelen ihtilaf; iki kardeş veya baba ile oğul arasındaki ihtilaf gibidir ve bizim aramızda hatırı sayılır ihtilaf da olmamıştır. Ondan şikayetçi olmamın ana sebebi; hainlere aracılık etmesi ve Devlet'e karşı entrika çevirdiklerine dair elimde belge olan kimselere şefaatçi olmasıdır. O bu konuda şefkat ve incelikle davranıyor. Halbuki siyaset farklı şey, acımak farklı şeydir. Bu konudaki bakış ayrılıklarımıza rağmen, güçleri yettiğinde kendisini öldürmeye niyet ettiklerini kesin olarak bildiğim bazı kimselere benim

huzurumda şefaat göstererek; alicenaplığını ortaya koymuştur. Yani çok büyüklük göstermiştir." diyen Cemal Paşa daha sonra onlara: "Şekib'e kendileri hakkında şefaatçi olduğu bazı kimselerin, ona suikast düzenleyebileceklerine dair elimde belgeler olduğunu söyledim. Bana fevri bir şekilde: 'Paşam beni öldürmek isteyen kimselerin, ölümden kurtulmalarına sebep olmanın insana ne kadar huzur verdiğini ah bilseydin!' dedi." demiştir. Evet bu anlattıkları doğrudur. Bu cümleleri Cemal Paşa'ya Aliye'de muhakeme edilen ve bir kısmı asılan kimseler hakkında aramızda meydana gelen uzun bir tartışma esnasında söylemiştim. Cemal Paşa`nın, bana suikast düzenlemek isteyen kimseler olduğu hakkındaki iddialarıyla ilgili olarak, ona hiçbir şey sormadığım gibi, elinde olduğunu söylediği belgeleri de önemsemedim. İşittiklerim neticesinde öğrendim ki; Hakkı Azm'ın beni öldürmeye teşvik eden bazı mektuplarını ele geçirmişlerdi.

Bu hadiseden bile insan, iftiracıların; Cemal Paşa'yı yaptığı işlere benim teşvik ettiğime ve bu işleri benim bilgim dahilinde yaptığına dair ortaya attıkları iftiranın, ne denli büyük olduğunu anlar. Daha önce söylediğim gibi, onun önünde onu şiddetle teşvik edecek en ufak bir kelime söylemiş olsaydım; şiddet kullandığı için kendisini eleştiren devlet büyüklerine benim söylediklerimi söyler, benim sözlerimi delil olarak gösterir ve söylediklerimi değerli bulunduğunda zikrederdi.

Cemal Paşa`nın el yazısı ile yazılmış bir vesikası bulunan bir başka hadiseyi mutlaka anlatmam gerekir. Benim elimde de, biç ayırım yapmaksızın, vatan evlatlarına büyük harp günlerinde yardım ettiğime dair birçok belge vardı. Fakat fazla yolculuk yaptığım için elimdekinden çok daha fazlası kayboldu. Elimde kalan belgeleri "el-Beyan amma Şebidtu bi'l-Ayan ve an men Şahadet mine'l-A'yan min i`lani'd-Dusturi'l-Osmani ile'l-an" isminde çıkartmayı düşündüğüm kitapta neşredeceğim. Burada zikretmek istediğim hadise ise şudur: Bir keresinde Cemal Paşa'nın huzurunda iken, Şerif Hüseyin de Devlet'e karşı isyan bayrağı açmıştı. Cemal Paşa bana doğru döndü ve: "Arapların kafirlerin himayesine girmeye razı olduklarını görüyorum." dedikten sonra, bunlara cezanın gerekliliğini ve Arapların hıyanet ettiğini anlatmaya başladı. Cemal Paşa'nın bu zorba gücün sahibi olduğunu ve kılıcının elinde sallandığını unutarak, cümlesini bitirmesine izin vermedim. Ona itiraz ederek: "Niçin böyle söylüyorsun? Şerif Hüseyin Arapların hepsi demek değildir. Sen de biliyordun ki; Suriye ve Irak`ta bu Arapların yüz binlercesi asker olarak sizinle beraber savaştı." dedim. Konuşmamı tamamlamadan, aramızda büyük bir tartışmanın çıkacağını gören Cemal Paşa, oturduğu yerden kalkıp gitti. Bense işittiklerimden beyecana kapılmış bir şekilde evime dönüp, ona on bir sayfalık bir mektup yazdım. Bu mektupta Arapların yaptıkları Devlet bizmetlerinden o anda aklıma gelenleri bir bir yazdım: İtalyanların saldırıları başladığında Trablusgarb halkının direnişi; Dünya savaşından

önce Türklerin kendisine, kendisinin de Türklere düşman olduğu İmam Yahya'nın Türklerin yanında cihat etmesi; İbu Reşid`in cihadı ve Dünya savaşı esnasında Mısır`ın göstermiş olduğu tavır bunlardan bazılarıydı ki; Mısır'ın bu tavrı neticesinde İngiltere, Mısır`da asayiş sağlamak için daima yetmiş bin asker bulundurmak zorunda kalmıştır. Bunlardan daha başka örnekler de saydığım bu mektubumu ona şunları yazarak bitirdim: "Gütmüş olduğunuz bu siyaset ve Arapların benim gibi Devlet'i seven şahıslara olan güveni; Araplarla Türkler arasında bir yakınlaşma sağlamaya, iki millet arasındaki nefreti ortadan kaldırmaya yetmez. Bilakis benim gibi yüz binlerce kişi gerekmektedir. Ayrıca Türklerin Araplara karşı olan siyaseti, bugün müşahede ettiğimizden farklı olmalıdır ki; kalpler birleşsin ve bu iki millet bir millete dönüşsün." Bu mektubu alan Cemal Paşa'nın sinirden çılgına döndüğünü bana kendi el yazısıyla yazmış olduğu cevabından fark ettim. Bu cevabında şunları söylüyordu: "Beu özel bir konuda sana özel bir cümle söyledim. Görüyorum ki; sen o cümleyi manasından farklı bir yöne çekmek ve tüm Araplarla ilişkilendirmek istiyorsun. Seni bundan sonra bu konularda konuşmaktan men etmekle birlikte; gelecekte de böyle şakalar yapmayacağını umuyorum." Sözlerimi şaka kabilinden saydığını ifade etse de; hakikatte yazdıklarımın şaka olmadığını ve bu mektubun çok önemli olduğunu anlıyordu. Ahlaktan nasibini almamış bazı kişiler Beyrut'ta çıkan "El-Ahrar" gazetesinde, bir Türk casusun kasıtlı olarak ortaya attığı; benim Cemal Paşa`ya yardımcı olduğum iddiasını içeren kitabın tercümesi nedeniyle, bana karşı bir iddiada bulundular. Bu iddiaya "El Ahdü'l- Cedid" de bir dizi makale ile cevap vererek, orada içlerinde bu mektubun da bulunduğu vesikaları neşrettim. Harp günlerinde ve diğer zamanlarda Divan-ı Örfi'nin üyelerinden olan Hüseyin Ahdap Bey, Melham Hammade Bey gibi bu konuyu bilen devlet adamları da bu iddiaları reddettiler. Benim İstanbul`a gelişimden kısa bir süre sonra İstanbul'a gelen Cemal Paşa, devlet dairelerinde aleyhinde yaptığım çalışmaları duyduğunda bana diş biliyor ve beni tehdit ediyordu. Bu tehditleri defalarca işitmeme rağmen aldırmadım.

1917 senesinde Almanya`ya gittim. Cemal Paşa benden birkaç gün önce oraya gidip, Avusturya İmparatoru ile Almanya İmparatoru'nu ziyaret etmişti. Berlin`e varınca Cemal Paşa`nın konakladığı otele yerleştim. Beni görünce Berlin resmi makamlarına onun yaptığı işleri anlatacağımı bildiği için rengi attı; aslında bu düşüncesinde yanılmış da değildi. Zira ben Suriye`de bir değişimin olması gerektiğini anlattığım resmi makamlara: "Cemal Paşa Suriye`de bulunduğu sürece Araplarla Türklerin arasının düzelmesinde hiç umut yoktur." dedim. Fakat gördüm ki; Almanlar bu hakikatle birlikte, onun hırslarına boyun eğdiğini, kafasına koyduğu hiçbir şeyi yapmaktan geri durmayacağını ve Fransa`ya karşı meyli olduğunu bildiklerinden; ona Türk devlet adamlarından daha çok dalkavukluk yapıyorlardı. Zira harp esnasında Cemal Paşa ile Fransa arasında seri

yazışmalar olduğuna dair duyumlar almış olmaları da onları daha çok dalkavukluk etmeye yöneltmişti. Tüm bunlardan dolayı bana şöyle dediler: "Şu anki siyasetimiz; daha büyük bir belaya düşmemek için, Cemal Paşa`ya sabretmektir." Buradan Almanların, ilk fırsatta Cemal Paşa`nın Suriye Genel Valiliğinden alınmasına dair Türkiye`ye nota vermekten geri durmayacaklarını anladım. Bu öngörüm, İngiliz askerleri Filistin`de ilerleyip de, bu ilerleme neticesinde Cemal Paşa`nın nüfuzu azalarak, ayıpları ortaya çıkınca aynen gerçekleşti ve Almanlar harp esnasında, Cemal Paşa`nın değiştirilmesinin gerekliliğine dair Türkiye`ye hemen nota verdiler.

Türkiye, Almanlardan Filistin`e asker göndermelerini isteyince; bu talebi yerine getiren Almanlar, General Falkenhayn'i Cemal Paşa`dan bağımsız bir komutan olmak şartıyla oraya gönderdiler ve Cemal Paşa`nın işi, askerlere yiyecek temin etmekle sınırlı kaldı. Komutanlık makamından, askere yiyecek temin etme makamına düştüğünü gören Cemal Paşa; İngilizler Kudüs`ü almak üzere iken, vakit geçirmeden istifa ederek, başarısız ve yıldızı sönmüş bir şekilde İstanbul`a döndü.

OSMANLI PARLAMENTOSU'NDAKİ ÇALIŞMALAR

1917 senesinden 1918 senesine kadar İstanbul`da bulunduğum süre içerisinde Havran mebusu olarak Osmanlı parlamentosunda bulundum. Suriye`nin her köşesinden insanlar işleri için bana başvurdukları gibi, beni tanımayan kimseler bile kendi mebuslarını bırakıp ihtiyaçları konusunda telgraflarla, mektuplarla bana müracaat edip; tüm işlerini sadece bana yüklüyorlardı. Çünkü benim hizmet etmekten geri durmayacağımı biliyorlardı. İnsanları sevdiğim için, hayatının çoğunu karşılık beklemeksizin hizmet etmekle geçirmiş, dertlilerin yardımına koşmaya delicesine aşık bir insandım.

Her gün Suriye`nin her köşesinden ondan aşağıya olmayan sayıda telgraflar geliyor, bazen bu telgrafların sayısı yirmi beşe ulaşıyordu. Ayrıca kayıtlı ve kayıtsız gelen mektuplar vardı ve ben bu işleri halledebilmek için ilgili nezaretlere başvuruyordum. İstanbul`daki mesafeler uzak olduğundan, her gün her nezarete müracaat edemediğim için, her nezarete bir günümü ayırmıştım. Pazartesi günü Adliye Nezaretine, Salı günü Sadaret-i Uzma'ya, Çarşamba günü Şeyhülislamlığa, Perşembe günü Dahiliye Nezareti'ne, şeklinde bir sıralama yapıp, sabah saatlerini bu işleri halletmeye ayırmıştım. Öğleden sonra da meclise geliyordum. İşleri için bana başvuran insanlar, benden cevap beklediklerinden, bu cevapları onların bana göndermiş olduğu gibi telgrafla göndermem gerekiyordu.

Gelen telgraflar çok olduğu için, aldığım aylığın hepsini, hatta bazen de kendi cebimden katarak, bu telgraf ve mektup ücretlerine harcıyordum. Bana çıkışan arkadaşlarım, beni bu işten alıkoyunca; iktisat için, bazı telgraf ve mektuplara cevap vermeye başladım. Tabi ki bunların haricinde Nazırlar arasında gidip gelmelerim için gereken yol masrafları da vardı. Mebusluğumun ilk ayları benim için tam bir işkenceye dönmüştü. I. Dünya Savaşı patlak verince; genel seferberlik ilan edilip Devlet tüm dikkatini harbe ve anlaşılacağı gibi harbin zorluklarına yönelttiğinden bu özel işler azaldı. Fakat harbin daha farklı meşguliyetleri olduğu gibi, bize düşen de Devlet'e hizmet etmekti. Bu süre içerisinde bütün mesaimi insanlarla uğraşmaya ve siyasi olayların takibine ayırdığımdan, yazmaya ve müitalaalarda bulunmaya zaman ayıramadım.

ALMANYA MESELESİ

1917 senesinin yaz başlarında merhum Enver Paşa beni; Almanların düşüncelerini ve planlarını öğrenip, oradaki durumu ona rapor etmem için Almanya`ya gitmeye teşvik etti. Berlin`e gidip daha çok yabancıların konakladığı birinci sınıf bir otele yerleştim. Merhum Enver Paşa'nın, Almanya`daki işlerimin önemi hakkında bir yazı yazdığı Berlin Sefiri İbrahim Hakkı, beni çok güzel bir şekilde karşılamakla birlikte, onuruma büyük bir ziyafet hazırlayarak, Hariciye Nezareti'nin ileri gelenlerinden birçok insanı bu yemeğe davet etti. Daha sonra da ben; Sefir ve Hariciye ileri gelenleri için, kaldığım otelde bir yemek vererek, otuz davetliyi o yemekte topladım. Harpten yirmi yıl önce tanıdığım dostum Baron Obenheim benim onuruma ziyafetler veriyor ve bu ziyafetlere Almanya`nın ileri gelenlerini, bilim adamlarını, devlet adamlarını davet ediyordu. İnsanlar her gün, otelime benim yanıma gidip geliyorlardı. Harp Nezareti, yolculuk harcamalarım için bin beş yüz lira tahsis etmişti. Sık sık yanıma gelen insanlara yemekler yedirdiğim için, iki ay geçmeden bu para bitti. Alman Hariciye Nezareti, üst düzey görevlilerden olan Baron Rayen Bayen`i, Almanya şehirlerini bana gezdirmesi ve birlikte seyahat etmemiz için görevlendirdi. Baron bana: "Almanya Berlin`den ibaret değildir Burada her şehrin, diğerlerinde olmayan kendine özgü özellikleri ve güzellikleri vardır. Alman hükümeti masraflarını karşılayarak, sizi bu seyahate davet ediyor. " deyince; şerefli olana, iyilikten kaçmak yakışmayacağı için, bana bu davete icabet etmek düştü. Hariciye Nezareti İstanbul`dan tanıdığım bir gazeteciyi de maiyetimde görevlendirdi. Seyahatimize başladığımız Hamburg şehrinde ileri gelenler bizim onurumuza yemek verip, ikramlarında kusur etmedikleri gibi, bize şehirdeki okulları, müzeleri, gezinti yerlerini, parkları ve aynı zamanda Hamburg`un muazzam limanını gezdirdiler. Buradan geçtiğimiz,

Almanya`nın en güzel şehirlerinden olan Köln'de, dünyanın her yerinden turistlerin gezmek için geldiği ve dünyada benzeri olmayan büyük bir kilise vardı. Köln Belediye Başkanı Herr Edinever bizi güler yüzle karşılayıp, bol ikramda bulunduğu gibi, bu şehirde de bir çok müzeyi gezdik. Bizi son derece güzel karşılayanlardan biri de daha önce kendisinden bahsettiğimiz Baron Obenheim`dir. Onun asıl memleketi Köln'dü ve kardeşleri ile amca oğlunun evi de oradadır. Belediye Başkanı bize Köln manzaralarının resimlerinden oluşan albüm hediye etti. Belediyenin tertiplemiş olduğu ziyafette de; Alman ve Osmanlı milletlerinin ittifakları konusunda görüş alış-verişinde bulunduk. Buradan da Achen şehrine gidip, meşhur krep imalathanesini gezdik. Bizi Köln'de olduğu gibi güler yüz ve nezaketle karşıladılar. Zira Alman Hükümeti, gezmeyi kararlaştırdığımız bütün şehirlere, bizi layık olduğumuz şekilde karşılamalarını ve bize son derece hürmet göstermelerini bildiren bir yazı göndermişti. Gittiğimiz her şehirde Belediye Başkanı'nı, şehrin ileri gelenlerini ve gazetecileri istasyonda bizi beklerken bulduk. Bu seyahatle ilgili olarak yayınlamayı düşündüğümüz özel risaleye burada kısaca değineceğim: "Achen`den Alman istilası altındaki Brüksel`e geçtiğimizde bizi Alman Genel Valisi büyük bir törenle karşıladı. Bize General Molteke ve Baron Hone eşlik ettiler. Brüksel`de bir hafta kaldıktan sonra Metz`e ve oradan da harp sahasına gidip, Fransız siperlerine çok yakın bir yere kadar ilerledik. Belçika`dan Almanya`ya döndükten sonra Frankfurt`a gittiğimizde orada da çok güzel karşılandık. Şehir müzelerini, gezinti yerlerini gezdik. Gezdiğimiz yerlerden biri de Almanların büyük şairi Goethe`nin evidir. Adet olarak ziyaretçilerin isimlerinin yazıldığı defter bize takdim edildiğinde o deftere bir şiir yazdım. Şiiri yazdıktan sonra Belediye Başkanı Hindistan`daki Ali Kerre Üniversitesi'nde Arapça öğretmeni olan ünlü müsteşrik Herr Fetz`i davet etti. Herr Fetz`in içerisinde bazı Divanların da bulunduğu birçok Arapça şiir tercümesi vardı. Yazdığım beyitleri Almanca`ya tercüme edip, gazetelerde neşreden Herr Fetz, bu beytin başına Almanya ziyaretinden bahseden ve beni fazlasıyla öven bir önsöz ekledi. Bu yazıya da: "Şark şairinden garp şairinin onuruna" başlığını koydu ve Alman gazeteleri bunu yayımladılar. Daha sonra ziyaret ettiğim Münih'te de diğer şehirlerde olduğu gibi güzel karşılandık. Belediyenin bizim adımıza verdiği yemekte Münih `in ileri gelenlerinden elli-altmış kişi toplanıp, bir konuşma yaptılar.

SURİYE`DE KITLIK KONUSUNDA VERDİĞİM KONFERANS

Onurumuza verilen yemekte bir konuşma yapmamı istediklerinde taleplerini yerine getirdim. Konferansımın konusu: "İtilaf devletlerinin

Suriye`ye giden tüm deniz yollarını tutmaları ve özellikle harp günlerinde Suriye`de çıkan mahsulün, halka yetmemesi sebebi ile; harp günlerinde Suriye`yi dişleri arasına almış olan açlık" idi. Konferansımı şehrin ileri gelenlerinden, siyaset adamlarından ve gazetecilerden oluşan yaklaşık beş yüz kişi dinledi. Yemeğe katılan ve bana; 'hoş geldin' dedikten sonra konferanstan önce birkaç dakika konuştuğumuz Baverya Kralı, konferansı sonuna kadar dinledikten sonra, konuşmam bitince ayağa kalkıp bana sarıldı ve teşekkür etti. Ertesi gün Türkiye`nin Münih Konsolosu Suriye`deki açlıkla ilgili bir rapor hazırlamamı istedi. Bu raporu Papa'ya göndereceklerdi. Konferansunda gerek hayır cemiyetleri, gerek Vatikan ve İspanya Kralı aracılıkları ile dışarıdan erzak temin etme çalışmalarımı da anlatmıştım. Enver Paşa ile bu konu hakkında konuştuğumuzu, Enver Paşa'nın Papalığın İstanbul`daki temsilcisini çağırıp ondan, Vatikan'a bir mektup yazarak; eğer Suriye'nin erzaklarını ve ihtiyaçlarını karşılarlarsa, tüm masrafları Harp Nezareti'nden karşılayacağını ve Papalığın kendi cebinden hiçbir harcamada bulunmayacağını, eğer bu erzak ve ihtiyaçların Osmanlı hükümeti tarafından kullanılacağından korkuyorlarsa, hükümet olarak bu erzaktan hiçbir şeye dokunmayacaklarını ve ayrıca bunların halka dağıtımını da ruhani liderlere veya Papa Hazretlerinin onlara yardımcı olmasını istediği kimselere bırakacaklarını taahhüt ettiklerini bildirmesini istediğini anlattım. Papalığın temsilcisi Vatikan`a Enver Paşa'nın teklifini yazıp, cevap gelmeyince; Enver Paşa temsilciye giderek şunları söylemişti: "Biz gelecekte, Hıristiyanlara yardım etmek için elimizden geleni yapmadığımızı söylemenizden ve onların ihtiyaçlarının teminini size teklif etmediğimizi söylemenizden korkuyoruz. Durum şudur ki; Suriye`de genel bir kıtlık vardır ve bizim tüm ahalinin ihtiyaçlarını karşılamamız mümkün değildir. Size şu an bu durumu haber vermek için geldik ki; en azından Hıristiyanlara yardım etmek için gayret gösteresiniz. İtilaf devletlerinin Suriye sahilleri üzerindeki kuşatması bu açlığın sebebidir. Eğer Papa Hazretleri, İtilaf devletleri nezdinde bu kuşatmanın kaldırılması ve her ay bir gemi gönderilmesi için girişimlerde bulunursa; on binlerce Hristiyan'ın ölümden kurtulmasına yardımcı olduğu gibi, bundan Müslümanlar da yararlanmış olur." Tüm bu olayları Baverya Kralı ve Münih ileri gelenlerinin önünde yaptığım konuşmada anlattım ve gazeteler de bunları yayınladı.

İTİLAF DEVLETLERİ'NİN LÜBNANDAKİ KITLIK KONUSUNDAKİ TAVRI

Bunlarla birlikte şunları da anlattım; Amerika`daki Suriyeliler, Suriye ve özellikle de Lübnan halkından sıkıntıda olan ve açlık çeken

kimselere yardım etmek için yiyecek, giyecek yüklü iki gemi göndermişlerdi. Bu iki geminin doğuya gelip, Beyrut`a gitmek için İskenderiye`ye ulaştığı haberi Beyrut`ta duyulduğunda insanlar sevindiler ve açlığın biteceğini zannettiler. Fakat İngiliz sultası onlara mani oldu. Gemilerin İskenderiye limanında durdurulduğu ve bunun sebebinin de; bu yardımların dağıtılması konusunda Osmanlı hükümeti ile Amerikan hükümeti arasındaki anlaşmazlık olduğu haberi yayılınca; mebus olmam münasebetiyle İstanbul`a gidip Sadrazam Talat Paşa ile konuştum ve ondan; Osmanlı hükümetinin yardımların dağıtılması konusunda en ufak bir zorluk çıkartmayacağını, halk büyük bir sıkıntı içerisinde olup fakirler açlıktan öldükleri için, Amerika`nın Beyrut konsolosunu yardımları dilediğine dağıtmak konusunda serbest burakacağını açıklamasını istedim. İsteklerimin hepsine olumlu cevap veren Talat Paşa'nın, Amerika Sefirine yazıp bana verdiği mektubu Amerika sefirine ulaştırdım. Bu Sefir ile daha önce görüşmüştük ve o bu iki geminin gecikmesinin sebebinin; İngiliz hükümeti olmayıp bu erzaklara el koymak isteyen Osmanlı hükümeti olduğunu iddia ediyordu. Ben elimde erzağın dağıtımının Beyrut`taki Amerikan Konsolosluğu'nca yapılacağını dair Talat Paşa'nın yazısı ile yanına gelince; iddiası kaynaksız kalıp, faydasız sebepler ileri sürmeye başlayan bu Sefir, Amerika Yahudilerinden olup İngilizlerin çıkarlarına hizmet ediyordu. İngiltere ise; halkın açlıktan isyan edip, kendilerine katılması için bu deniz kuşatmasını gerekli görüyordu. Bu hain Sefirin daha önceki konuşmamızda iddia ettiği; gemilerin Beyrut`a gelmemesinin sebebinin Osmanlı Devleti'nin dağıtım konusundaki inadı olduğu tezi, Sadrazam'dan getirdiğim mektupla ortadan kalkınca; bu sefer, Amerika harbe girdikten sonra bunun mümkün olmadığını iddia etti. Ona dedim ki; "Amerika, Türkiye`ye harp ilan etmedi; sadece Almanya'ya ilan etti. Biz Türkiye`ye ilan ettiğini farz etsek bile, bu konu harple alakası olmayan insani bir konudur. Amerika ve itilaf devletleri, Suriye halkını açlık sebebi ile ölmekten kurtarmak isterlerse; Türkiye ve Almanya ile görüş alışverişinde bulunup, Suriye halkından aç olan kimselere hayati gıdalarını ulaştıracak bir yol bulabilirler ve açlara tahsis edilen bu miktardan Osmanlı askerlerine hiçbir şey gitmez. Bilmez misin ki; Almanlar, Belçika'yı istila edip bu ülkenin mahsullerine el koyduklarında İtilaf devletlerine: "Biz halka sadece askerlerden arta kalanı veririz." dediler. İtilaf devletleri ve Almanya, İspanyol ve Hollandalılardan oluşan bir komite kurulması ve bu komitenin harp bitinceye kadar Belçikalıların yiyecekleri ile ilgilenmesi konusunda anlaştılar. Bu sayede Belçikalılar en ufak bir açlık sıkıntısı yaşamadılar. İtilaf devletleri ve Amerikalılar Belçikalılara gösterdikleri önemi, Suriye halkına ve özellikle onların içerisindeki Hristiyanlara da gösterirse; bunun benzeri bir anlaşmayı Türkiye ile yapmaları çok kolaydır. Eğer bunu yapmıyorsa; onların yanında Müslüman olsun Hıristiyan olsun Suriye halkının en ufak bir önemi olmadığı anlaşılmaktadır." Sadece İngiltere'nin çıkarlarına

hizmet eden Amerikalı Sefir, İtilaf devletleri ve Amerika'nın Suriyelilerin açlığından sorumlu olmadığını anlatmaya başlayıp, gemilerin İskenderiye'den Beyrut`a gelmemesinin sebebinin, Alman deniz altılarının bu gemileri vurması korkusu olduğunu iddia etti. Ona: "Biz deniz altıların bu iki gemiyi vurmayacağına dair gerekli emirleri Alman hükümetinden almaya hazırız." dedikten sonra, Almanya sefaretine gidip konuyu onlarla müzakere ettim. Alman Sefiri Doktor Köhlman - daha sonra Hariciye Nazırı oldu- ben konuyu kendisine anlatınca, sefarette bitişik odadaki Bahriye odasına beni götürdü. Görevli Kaptan Hoffman'a –harpten sonra bir gazetenin genel yayın yönetmeni oldu ve aramızdaki dostluk geçen sene vefat edinceye kadar devam etti- konuyu anlattım. Ondan Almanya`daki Genel Kurmay'a, Suriye halkına yardım için erzaklarla dolu gelen bu gemilere deniz altılardan bir saldırı olmaması için, gerekli emirleri vermelerine dair bir mektup yazmasını istedim. Hoffman Almanya'ya yazdı ve birkaç gün sonra sefarete çağrıldığımda, Amerikan sefaretine ulaştırmam için verilen emirlerin bir suretlerini de bana verdi. Derhal sefarete gidip, bu emir suretlerini onlara göstererek, onlardan gemilerin İngilizler tarafından salıverilmesi için Mısır`a telgraf çekmelerini istedim. Üçüncü kez mazeret gösterip, gemileri batırmasından korktukları Avusturya deniz altıları için de aynı emirleri istediler. Halbuki Avusturyalıların Adriyatik Denizi'nin dışında hiçbir deniz altısı yoktu. Alman sefareti ile görüştüm. Onlar gerekli emirleri Avusturya`dan alıp, bana birer suretlerini verdiler. Sefir'in yanına beşinci kez gittiğimde; o hala gereksiz bahaneler ileri sürüyordu. Dürüst olmadığını anladıktan sonra, ona hoşnut olmayacağı sözler söyleyerek: "Talat Paşa daha işin başında iken; İngiltere'nin bu erzakı siyasi sebeplerle Suriye`de dağıtmak istemediğini söylemişti, sözünün doğru olduğu ortaya çıktı. Sen İngiliz çıkarlarına hizmet ediyor ve hiçbir şekilde insanlığı önemsemiyorsun." dedikten sonra yanından çıktım.

Amerika'ya seyahat ettiğimde bu Sefirin hayatta olduğunu öğrenince; ona bu hadiseyi hatırlatmak istedim. Edebiyatçı Habib Katibe ile birlikte onu Newyork`taki hürosunda ziyaret ettim. Devlet görevinden ayrıldığı için avukatlık yapıyordu. Yanına girip, Suriye halkına erzak taşıyan gemilere konan geçiş yasağının kaldırılması ve İngilizler`in Beyrut limanına ulaşmalarına mani olduğu bu gemiler için, ona yaptığım peş peşe ziyaretleri hatırlamasını isteyince hayret etti. Anladım ki; hükümetine de oyun oynamış ve Türk hükümetinin erzakları kendi eli ile dağıtmak istediği gibi doğru olmayan haberleri onlara yazmıştı. 1927 senesinde bizzat ben Amerika'ya gidince; İstanbul`da tanık olduğum kirli işlerini ortaya dökmemden ve hükümetinin karşısında onu sorumlu düşürmemden korkunca; inkara sığındı fakat yüzünü kaldırmaya da cesaret edemedi. Bunu fark eden Habib Katibe bana: "Bu adam sorumlu olduğunu biliyor. Ama gemilerin ambargosunun kaldırılması için senin nezdinde yaptığın

çalışmaları itiraf edemiyor. Muhakkak ki sen bu iş için ona beş defa gittin, ama yardımcı olmadı" dedi.

Onun yanından ayrıldık. Biz Amerikan hükümeti gibi bir hükümetin bu denli alçak adamları önemli siyasi mevkilerde istihdam etmesine üzüldük. Daha sonra Habib Katibe bana telefon edip, eski sefirin kendisine; evraklarını karıştırırken İstanbul`da bir kez onu ziyaret ettiğime dair bir evrak bulduğunu fakat bu ziyaretin sebebini hatırlayamadığını söylediğini bildirdi. Kısaca, daha önce Arap gazetelerinde de neşrettiğim bu hadiseden anlaşılıyor ki; Suriye halkına, özellikle de Hıristiyanlara acıdıklarını iddia eden İtilaf devletleri, on binlerce kimsenin açlıktan ölmesinin sorumlusu olup, Amerika`dan Suriye halkına dağıtılması için gönderilen erzakların Suriye`ye ulaşmasına mani olmuşlardır. Eğer bu devletler koruduklarını iddia ettikleri Hristiyanların ve Suriye halkının iyiliğini düşünselerdi; Belçikalıların geçimi için Almanya ile anlaştıkları gibi, Türkiye ile de anlaşabilirler ve böylece Suriye'de on binlerce kişiyi ölümden kurtarırlardı. Fakirlikten doğan hastalıklarla beraber, açlık ve hayatın devamı için gerekli malzemelerin bulunmaması, yüz binlerce Suriyeliyi yok etti. Bu musibetlerden bu devletlerin sorumlu olup, Türkiye ile Almanya'nın sorumlu olmadığına en açık delillerden biri de; Mısır`daki Suriyeliler vatanlarının evlatlarına yardım etmek için toplanıp, onlara yardım göndermek istediklerinde İngiliz sultasının bu talebin yerine getirilmesine engel olmakla birlikte, harp bitinceye kadar bu yardımların dağıtılmasına hiçbir müsamahada da bulunmamasıdır. Refik Azam Bey ve Mişel Lütfullah Bey harp bitince gelip yardımları dağıttılar. Bu durumu bana anlatan Mişel Lütfullah Bey'dir. Yardımların dağıtılmasına mani olanın diğer devletler olmayıp, İtilaf devletleri olduğuna dair bundan daha açık bir delil var mıdır? Ne gariptir ki; çok azı haricinde Hıristiyanlar bu gerçeği bilmiyorlar ve bilmek de istemiyorlar. Onların çoğu, açlığın sebebinin iaşeleri istemeyen ve onlara erzak verebilecekken vermeyen Türkiye olduğuna inanıyorlar. Her halükarda, hakikati bilen azınlık haricinde hiçbiri, Suriye`ye deniz kuşatmasını çok sıkı bir şekilde uygulayan Fransa ve İngiltere`yi sorumlu tutmazlar. Aynı zamanda bu ülkeler, Amerika'ya bu erzakların yerine ulaşması için müsamaha göstermedikleri gibi, Suriye halkına da savaşan tarafların rızası ile erzakları temin edilen Belçikalılara yapılan muamele yapılmamıştır. Onlar Suriye'deki açlığın tek sebebi olan bu ülkelere daima güvenirler ve bu konuda onlara en ufak bir tenkit yöneltmezler. "Bir şeyi çok sevmen, seni kör, sağır eder."

KITLIKTAN İTİLAF DEVLETLERİ'NİN SORUMLU OLDUĞUNA DAİR DİĞER BİR DELİL

Bu kıtlıktan itilaf devletlerinin sorumlu olduğuna dair son derece aşikar diğer bir delil de şudur: Ben Münih'te bu konferansı verip, harp esnasında Suriyelilerin başına gelen belaları bütün safhalarıyla anlatarak bu kıtlığın sebebinin deniz tarafından yapılan kuşatma olduğunu ve bu kuşatmanın İtilaf devletleri tarafından yapıldığını ifade edip Suriyelilere yardımın sadece Kızılhaç ve özellikle Vatikan tarafından yapılabileceğini beyan edince; Türkiye'nin Münih Konsolosu gelip bu olaylarla ilgili Papa`ya bir rapor hazırlamamı istedi. Hemen yürekler parçalayan bu durumu ve bu durum devam ederse Suriyelilerin çoğunun açlıktan öleceğini anlattığım bir rapor yazıp, şunları söyledim: "Biz Müslümanlar, Hıristiyan kardeşlerimizin kurtulması için her şeyi yapmaya hazırız. Suriye`de yaşayan Müslümanlar, kendilerine sığınan Hıristiyanlara yardım etmişler ve onları kendilerinden farklı tutmamışlardır. Fakat fakirlik herkesi kaplamış ve her bir fert kendisinin ve çocuklarının derdine düşmüştür. Sıkıntının büyük çoğunluğu; geniş ekili arazileri bulunmayan sahil taraflarındadır. Eğer Suriye ve Lübnan`daki Hıristiyanlara yardımlar gelirse; Papalığın izin verdiğinden daha fazlasını almayacağımıza dair, Papa Hazretlerine söz veriyoruz. Şayet bu gelen yardımlar sadece Hıristiyanlara tahsis edilirse; biz ona el uzatmayız ve yine müteşekkir oluruz. Papa bu sıkıntıda doğulu Hıristiyanlara yardım etmezse, ne zaman yardım edecek? Zira biz o insanların bundan daha fazla yardıma muhtaç oldukları bir zaman bilmiyoruz."

Berlin`e döndükten sonra otelimde bulunduğum bir sırada Münih Konsolosundan bir mektup geldi. Bu mektupta Papa'dan Münih Papa temsilciliğine cevap geldiğini haber verdikten sonra, bu cevaptan önemli gördüğü yerleri de parantez içine alarak bana naklediyordu. Naklettiği bilgiler şunlardı: " Yüce Papa Suriyeli Hıristiyanları unutmadı ve unutmayacaktır. O onlara yardım edebilmek ve sıkıntılarını hafifletecek yardımların onlara ulaşmasının sağlanabilmesi için izin almak maksadıyla defalarca girişimde bulunmuştur. Fakat, bu çalışmanın yerine getirilmesine engel olan İngiltere'nin bu davranışından dolayı Papa'nın kutsal kalbi kırıktır. Doğudaki Hıristiyanlar şunu bilmelidir ki; yüce Papa onları bundan sonra da ihmal etmeyecektir."

Bu mektubun çok büyük bir önemi vardır. Her ne kadar Vatikan bunu bana bizzat göndermese de; bu mektubu gören Münih Konsolosu bana Vatikan'ın, Papalığın Münih temsilcisine gönderdiği yazıları nakletti.

Bu mektubun gelmesinden kısa bir süre sonra İstanbul`a dönmeye karar verdim ve yanımdaki önemli mektupları bir zarfa koyarak, otelimdeki

odamda bulunan çalışma masamın üzerine bıraktım. Odada olmadığım bir esnada, Arap emirlerinden birinin Berlin`de tahsil gören çocuğu bir delilik edip, odama girmiş ve bu zarfı alıp götürmüş. Odama girip de zarfın olmadığını fark edince; çok aradım fakat zarfı kimin çaldığını İstanbul`a dönünceye kadar öğrenemedim. Zarfımı alan kimse; bugün Mısır`da vekil, o dönemde ise Berlin`de öğrenci olan Abdurrahman Azam Bey'miş. Bir delilik yapıp, içinde evraklarım olan zarfımı aldığını ikrar etmesi sonucunda bu gerçek öğrenildi. Eğer bu mektuplar elimde olsaydı; bir suretlerini burada neşrederdim.

1918 yılının sonlarına kadar Berlin`de kaldım. Kudüs-ü Şerif'in İngilizlerin eline geçmesi Berlin`de olduğum günlere denk gelmektedir. Müslümanların canlarını ve mallarını feda ederek haçlıların elinden kurtardıkları mukaddes beldenin Müslümanların elinden çıktığının üzüntüsüiyle günlerce uyuyamadım.

DÜNYA SAVAŞI'NIN BİTMESİ

1918 yılı yaz sonlarında Bulgar askerinin cepheden çekilmesi ve Bulgaristan'ın İtilaf devletlerinden sulh istemesi üzerine; İtilaf devletlerinin sayıları beş yüz bine yaklaşan askerleri Balkanlar cephesinde ilerleyince, elindeki yerler düşen Macaristan-Avusturya Devleti de derhal sulh istedi. Bu haberler Türkiye`ye ulaştığında Devlet, bu askerlerin bir kısmının İstanbul`a yönelmesinden korktu. Harbiye Nazırı Enver Paşa, İstanbul`un müdafaası için elde kalan askerleri toplamaya; Kafkaslara; Bakü`nün ve diğer Azerbaycan şehirlerinin fethi için gönderilen askerleri geri çağırmaya başladı. Onun görüşü; şartları fazla ağır olmayan bir sulh yapıncaya kadar direnişe devam etmek ve Almanya tarafında kalmaktı, fakat önce Bulgar cephesi, ardından da Avusturya cephesi kalkınca, kalpleri korku sardı. Türklerin, hatta insanların büyük bir çoğunluğu anlaşmanın Wilson ilkeleri mucibince yapılıp her milletin sahip olduğu yerleri elinde tutacağına inanınca; Enver Paşa`nın direnme konusundaki çalışmaları boşa çıktı ve genel görüşle birlikte İttihad ve Terakki`nin görüşü de sulh istemek yönünde oldu. Bu gelişmeler üzerine; Arnavut Müşir Ahmed İzzet Paşa, Bahriye Nazırı Rauf Bey, Dahiliye Nazırı Fethi Bey`le birlikte istifa etti ve Babıali barış istedi. Sultan Vahidüddin önceden beri, savaşa karşı ve sulh taraftarı olduğundan hükümeti mümkün olduğunca çabuk sulh yapmaya teşvik etti. Yeni kabine, içinde Rauf Bey`in de bulunduğu bir heyeti, İngilizlerle mütareke için Mondros adasına gönderdi. O zaman, ilk önceleri ağır görünen şartlar üzerine anlaşma yapıldıysa da; daha sonra bu şartlar hafifletildi. İtilaf devletleri İstanbul`a girip Anadolu şehirlerini işgal etmese

ve Mondros anlaşması maddelerine aynen uyulsaydı; Türkler, kendilerini mutlu sayacaklardı.

Türkler; İtilaf devletlerinin barp esnasında vaat ettiklerini ve mütareke metninde yazılanları, hatta Wilson ilkelerini tamamen unuttuklarını anladı. Barış esnasında İttihad ve Terakki reisleri, Talat Paşa'nın görüşüne uyarak İttihad ve Terakki`yi lağvedip, yerine "Teceddüt" isimli yeni bir parti kurmayı kararlaştırdılar. Bu Talat'ın İttihad ve Terakki'nin siyasi varlığını korumak için yaptığı bir taktikti. Gayesi; bu korumayı galip devletlerin nefret duyduğu ve o dönemde genel görüşün de ürktüğü ismi kullanmadan yapmak ve bu sıkıntılar bitinceye kadar hükümetin geri çekilmesini sağlamaktı.

İTTİHATÇILARIN İDDİALARININ YOK OLUŞU VE ONLARIN SONU

Bir şekilde sulh yapıldı ve İttifak devletlerinin boğaza girmesi yaklaşıp, onlar karadaki ve denizlerdeki yolları tutunca biri gelip; kendilerine karşı nefret duyan ve başlarına felaket gelmesini bekleyen Vahidüddin`in, İngilizlerle anlaşarak onları yakalatıp muhakeme ettireceği, Ermenileri ve benzeri unsurları öldürdükleri iddiasıyla onları astıracağı haberini getirince; Enver`in evinde bir toplantı düzenlediler. Bu toplantıya, harbin sonuna kadar gemileri elinde tutan, İttihad ve Terakki`nin ileri gelenleri katıldı. Uzun müzakerelerden sonra içlerinden sekiz kişi, ülkeden ayrılmaya karar verdiler. Bunlar İtilaf devletlerinin kızgınlığını kazanmış olan; Talat, Enver, Cemal, eski Beyrut valisi Azmi, eski polis müdürü Bedri, Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir ile İttihad ve Terakki`nin sırlarını bilen Midhat Şükrü idi. Midhat Şükrü, Talat`ın çok samimi arkadaşı ve insanlar arasında da ona en yakın olandı. Talat, onun göç etmeyi düşünmediği halde; kendisine duyduğu sevgi ve vefasından dolayı ülkeden çıkacağını anlayıp; ona: "Eğer bu bicrete içinden bir istek duymuyorsan; sadece benim için yapma." deyince Midhat Şükrü İstanbul`da kaldı. Diğer yedi kişi, Alman botlarıyla Kırım`a doğru yola çıktılar. Bu olay; 1918 senesinin Kasım ayının başlarında oldu. Onlardan birinin naklettiğine göre; yol boyunca kendilerinin ve Osmanlı milletinin başına yine kendileri yüzünden gelen bu büyük felaketten sonra ne yapacaklarını tartışmışlardı. Almanların ve ortaklarının uğradığı bu büyük felaketlerden sonra, Osmanlının ve diğer Müslüman devletlerinin başlarına neler geleceğini kesin olarak biliyorlardı. Enver; Rusya`ya giderek, Türkistan ve Kafkaslarda isyan çıkarıp, ölünceye veya Allah bir kolaylık sağlayıncaya kadar savaşmak görüşündeydi. Talat bu görüşe karşı çıkıp: "Biz siyasi hayatı bitmiş bir topluluk olarak, haklı veya haksız halkın gazabına uğradık. Bizim önümüzdeki en kısa yol; Avrupa`ya

gidip uzlete çekilmek ve en ufak bir harekette bulunmayıp, her hangi bir işe kalkışmamaktır. Zamanın ne getirdiğine bakmalı ve eğer bir fırsat doğarsa onu değerlendirmeliyiz; fakat şu an bize yakışan şey inzivaya ve uzlete çekilmektir. Milletimizi ve vatanımızı korumak zorundayız. Kader bize gülmedi; biz de bu işi başkalarına bıraktık."

Diğerleri Talat'ın görüşüne katıldılar ve Alman askerlerinin işgali altındaki Kırım topraklarına varıncaya kadar yol boyunca bu konu hakkında konuştular. Alman askerleri, onların Almanya'ya gidebilmeleri için tren hazırladılar. İstasyona vardıktan sonra, geceyi orada geçirmek zorunda kaldılar. Sabah uyandıklarında, aralarında Enver Paşa'yı bulamayınca; onun tek başına trene binip doğuya gittiğini anladılar. Zira Enver Paşa, direnmeye devam etmek konusunda kesin kararlı olup, rotası da kardeşi Nuri ile beraber bir grup sadık askerin bulunduğu Kafkaslardı. Onun amacı; Dağıstan'da ve Azerbaycan'da Müslümanların ayaklanmasıydı.

Beyrut Valisi bana: "Eğer Enver Paşa'nın bizden ayrılıp Kafkaslara gitme fikrini bilseydim; ona eşlik ederdim. Fakat sabah uyandığımızda o gitmişti." dedi. Diğer altı kişi de ileride hikayeleri anlatılacağı üzere Almanya'ya gittiler.

ENVER PAŞA'NIN SONU

Karada uzun bir yolculuk yapan Enver, sonunda Kırım limanlarına ulaştı. Orada yük gemisi veya yelkenli gemiler bulamayınca; adamlarıyla birlikte, küçük bir kayıkla Kafkaslara ulaşmak için yola çıktı. Yolculuk esnasında denizdeki dalgalar yüzünden neredeyse batacaklardı. Hatta kayık küçük olduğundan, yanlarındaki çantaları bile denize atmak zorunda kaldılar. Kırım sahiline geri dönerek, yağmur, rüzgar ve soğuktan dolayı kafası karışıp, ne yapacağını bilemez bir halde orada kalmak zorunda kalan Enver, daha sonra da, yakalandığı akciğer hastalığı yüzünden, Kırım şehirlerinde bir müddet daha gizlenerek kalmaya devam etti. Ardından Almanya'ya döndüğü zaman ise iki-üç kişinin dışında hiç kimse; hatta arkadaşları Talat, Cemal ve Azmi bile ondan haber alamadılar, onlardan dahi yerini gizledi. Enver o kadar ketumdu ki; içinden ne düşündüğünü ve nasıl hareket edeceğini hiç kimse anlayamazdı. Talat ise tam aksine Enver'den daha dahi, siyasette daha üst mertebede olmasına rağmen; içindeki her şeyi açık yüreklilikle söylerdi.

Enver bazen Berlin, bazen de Berlin çevresindeki çiftliklerden birinde gizlenerek, bir seneyi geçirdi. İnsanlar onunla ilgili güvenilir hir bilgi elde edemiyorlar; hatta İngiliz gazeteleri onun arada bir Kafkasya, Türkistan veya Kürdistan'da ortaya çıktığını yazıyorlardı. Gerçekte ise o,

meşhur Bolşevik Lider Radek, Berlin'e gelene kadar oradan hiç ayrılmadı. Bu Bolşevik liderle tanışıp görüşen Enver ve Talat, Bolşeviklerle birlikte hareket etmeye karar verdiler. O gün Almanya ile Rusya arasındaki yollar kapalı olduğu için, Enver ile Doktor Bahaüddin Şakir, Rusya'ya uçakla gitmeyi düşündüler. Pilot onları Rusya'ya ulaştırmayı kabul ettiyse de; sınırları şaşırıp, onları Rusya zannettiği başka bir yerde indirdi ve ininice burasının Litvanya olduğunu anladılar. İtilaf Devletleri o vakit bu bölgenin tamamını ele geçirmiş olduğundan, yerel hükümet onları yakalayıp tevkif etti. Bahaüddin Şakir; Rusya'daki Türk esirlerin tedavisi için, Osmanlı Kızılayı tarafından gönderilen Doktor olduğunu, Enver de; Kızılay için çalışan bir hastabakıcı olduğunu iddia etti. Litvanya yöneticileri, Paris'te barış görüşmeleri için toplanan heyete durumu bildirince; heyetin başkanı Mösyö Klimanso fotoğraflarının çekilip Paris'e gönderilmesini istedi. Fotoğrafları çekilip, ifadeleri de alındıktan sonra, Klimanso'nun cevabını beklemek üzere gözetim altında kalmaya devam ettiler.

Bu esnada Enver'in, Baltık şehirlerinde bulunan Alman askerlerine başına gelenleri haber vermesi üzerine; Almanlar, arkadaşı ile onu kaçırmak için bir uçak göndereceklerini ve uçağın geleceği yeri ve zamanını bildirdiler. Her gün öğleden sonra, silahlı polis gözetiminde gezintiye çıkan Enver ile Bahaüddin Şakir, belirlenen gün geldiğinde de, yine gezinti için çıkıp, Almanların bildirdiği üzere uçağın geleceği yere doğru gittiler. Uçak gecikince, ümitleri kesilip neredeyse geri döneceklerken; havada birdenbire beliren uçak, alçalarak yere indi. Enver ve Bahaüddin ne olduğunu bilmiyormuş gibi, polisle beraber uçağa doğru yöneldiklerinde; uçağın içinde silahlı bir asker gördüler. Meraklanmışlar gibi, uçağın içindeki aletleri karıştırmaya başladılar. Uçak havalanıncaya kadar, polis kaçacaklarını hiç düşünmemiş, kaçtıklarını anladığında ise iş işten geçmişti. O anda Enver'in, hareket etmemesi için korkutmak amacıyla silahı doğrulttuğu Polis, ilk önce ne yapacağını şaşırdıysa da, sonradan ateş açmış ama uçak çoktan havalanmıştı. Bu maceradan böylece kurtulan Enver'i uçak, arkadaşıyla birlikte Almanya'ya götürdü. Onların firar ettikleri haberi Paris'teki konferansa ulaşınca; kendileriyle alay edilmesini ve zor durumda kalmayı istemeyen İtilaf devletleri, bu haberi gazetelerden gizli tutmaya çalıştılarsa da; gazetelerin tamamı bu olayı yayınladı. Daha sonra içinde sadece pilotların olduğu ikinci bir uçakla Moskova'ya gitmek üzere yola çıkan Enver'in uçağı havada arızalanınca; neredeyse öleceklerken, zorunlu iniş yaptılar. Ardından üçüncü bir uçağa binerek, sağ salim Moskova'ya ulaştığında, Bolşevikler onu, Avrupa'nın en görkemli sarayı olan, Kremlin Sarayında ağırladılar. Enver; İtilaf Devletlerine, özellikle de İngiltere'ye karşı birlikte hareket etme konusunda onlarla anlaştı. Daha sonra Cemal ve Bedri Moskova'ya gelerek, Enver'in İngiltere'ye karşı Bolşeviklerle yapmış olduğu ittifaka dahil oldular. O günlerde Enver'in ailesi İstanbul'dan Berlin'e gelince; o da Moskova'dan oraya geldi ve Sultan'ın yeğeni olan

eşiyle görüştükten sonra, fazla beklemeden Moskova'ya geri döndü. Bu kez, komünist bir Rus'la beraber; Estonya'nın başkenti Reval üzerinden karayolu ile gitmeyi deneyen Enver ve yanındaki Rus'u, Bolşevizm propagandacıları zannederek yakalayıp, hapse attılar. Enver, Türk Kızılayı görevlisi olduğunu iddia ettiyse de; sözüne inanmadılar. Moskof arkadaşını yanındaki Türk'ün kim olduğunu öğrenmek için ne kadar dövdüler ve kurbaçladılarsa da hiçbir şey öğrenemediler. Emniyet yöneticileri, Enver'in görünüşü ile hal ve hareketlerine bakarak; onun söylediği gibi, sıradan bir memur olmadığını düşünüyorlardı. İşin gerçeğini öğrenmek için işkenceye devam etmelerine rağmen; o da söylememekte ısrar etti. Sonuçta Rus'u dövdükleri gibi, onu da her gün dövmeye başladılar. Bir ara orada bulunan İngiliz heyetinden bir adam, bu dövme olayı sırasında ondaki asaleti görünce onlara itiraz ederek:" Bir insan böyle dövülmez ki!" deyince onu serbest bıraktılar. Yaklaşık iki ay cani ve suçlularla bir arada kaldığı Reval hapishanesinde, ona kuru ekmekten başka bir şey vermediler. Moskova'ya gidip bir süre kaldıktan sonra, tekrar ailesini görmek için Berlin'e geldiğinde, İsviçre'de kaldığım süre içerisinde devam eden yazışmalarımızın ardından, onunla yüz yüze görüşebildik. Daha sonra birkaç Türk'le beraber Moskova'ya gitti. 1920 Temmuz'unun başındaki bu yolculuğunun ardından Berlin'e tekrar döndü. Moskova'ya gidip ikinci defa geri dönmesi ise 1921 Haziran'ının sonunda oldu ki; bu ailesiyle son görüşmesi idi. Onun bu yolculuğundan üç ay sonra bir çocuğu dünyaya gelmişti, fakat çocuğunu göremeden dünyadan ayrıldı. İşin sonunda Bolşeviklerle ihtilafa düşüp, Türkistan'ı onlara karşı ayaklandırdıktan sonra 1922 Ağustos'unun başında yapılan savaşta şehit oldu.

Daha önceden Enver ile Mustafa Kemal arasına giren soğukluk şöyle gelişmiştir: Mustafa Kemal Ankara hükümetini kurduğunda, Enver de Rusların yardımıyla cemiyetini toparlayarak, Anadolu'da da cemiyetin şubelerini açmak istedi. Mustafa Kemal, vatan savunması sırasında birlik olması gereken milletin, şubelerin açılmasıyla anlaşmazlığa ve ihtilafa düşeceklerini gerekçe göstererek buna karşı çıktı. Bu duruma çok kızan Enver, bu davranışı baskı ve kendisine karşı rekabet olarak değerlendirdi. Ayrıca Mustafa Kemal'in, Trabzon'a gelen Enver'in amcası eski Irak Ordusu Komutanı Halil Paşa ile Erzurum'a gelen eski Beyrut valisi Azmi Paşa'nın bu şehirlerden çıkmalarını istemesi de; aralarında soğuk rüzgarların esmesine sebep oldu. Mustafa Kemal'in ordu içerisinde Enver'e en bağlı komutanlar arasında olduğu anlatılmasına rağmen; bu olaylardan dolayı Enver ona öfke duymaya başlamıştır. Biz ona bu anlaşmazlığı daha fazla uzatmayıp, onunla görüşmeye devam etmesini söylüyorduk.

Bir defasında Berlin yakınlarındaki Granfeld'de bulunan evinde toplandığımızda, Türklerin İtilaf Devletleri ile savaşa devam ettiği müddetçe Mustafa Kemal ile anlaşması gerektiğini; bu anlaşmazlığın İslam alemi için kötü sonuçlar doğuracağını kendisine söyledim. Doktor Nazım bu sözümü

desteklediği halde, Enver olumlu veya olumsuz hiçbir cevap vermedi. Daha önce söylediğimiz gibi Enver öyle ketumdur ki; kızgınlığını belli etmediği gibi, kötü, kaba veya çirkin söz de kullanmaz. Hiç kimse onun kızdığını görmemiş, kötü söz söylediğini duymamıştır ve onun bu özelliği öyle abartılıdır ki; kimse bu konuda onunla yarışamaz. Bir kimseden şikayetçi olduğunda, söz söylemeden rapor ve talimatlarla işini hallederdi. Mustafa Kemal ile ilgili söylediği en ağır ifade şuydu: "Anadolu'daki irade adalet ve eşitliğe dayanmamaktadır. Bu millet, Sultan Abdülhamit'in istibdadına bile; Osmanlı hanedanından olmasına rağmen katlanamamıştır ki, bir başkasınınkine nasıl katlansın!"

Bazı yakın arkadaşları ona bu konuda zihnini karıştıracak yazılar yazsalar da; ben sürekli, bazı şikayet ettiği konularda haklı olsa bile, Mustafa Kemal ile çekişmesinin kötü sonuçlar doğuracağını ona söylüyordum.

1921 Temmuz'unun başında Moskova'da ondan ayrılırken -bu onunla son vedalaşmamızdı- Mustafa Kemal ile anlaşmazlığının onu tehlikeye düşüreceğini ve Türkler arasında tam bir anlaşma olması gereken dönemde, fitnenin alevleneceğini hatırlattım. Zaten Mustafa Kemal, Moskova hükümetine Enver'in hareketlerini şikayet ederek, onlardan hiçbir şekilde ona mal ve silah yardımı yapmamalarını istemiş ve Sovyet Hükümeti de bu talebi gerekçe göstererek Enver'e yardım etmemişti. Aslında ben başından beri, Bolşeviklerin Enver'i yanlarına çekip, çatışma ortamında bırakmalarını onaylamadım. Çünkü onlar Enver'i oyuna getirip, o ellerinde olduğu sürece, onun ismini kullanarak İngiltere'yi tehdit edip emellerine ulaşacaklarını düşünüyorlar, aynı zamanda böylece onun ve arkadaşlarının hareketlerini kontrol altına alarak, sayıları oldukça çok olan Rusya Müslümanlarına destek vermelerini de engellemiş oluyorlardı. Enver, Kızıl Hükümete defalarca, kendisinin ve arkadaşlarının komünist olmadıklarını, onları bir araya getiren ortak paydanın sadece İtilaf devletlerine karşı koymak olduğunu söylemişti. Halbuki Bolşevikler, kendileri gibi özü ve sözü ile komünist olmayanlara asla güvenmezler.

Bir çok defa ona Moskova'da kalmasının tehlikeli olduğunu, şu sözlerimle ifade ettim: "Kızıllar, senin bugün İslam camiasının en büyük sözcülerinden biri olduğunu biliyorlar ve Rusya'da, sınırları birbirine bitişik İslam ülkelerini içine alan bölgede, eski üstünlüklerini ve geçmişteki bağımsızlıklarını isteyen otuz beş milyondan fazla Müslüman yaşadığı için; Ruslar bu camiayla belki de İngilizlerden daha fazla mücadele ediyorlar. Şüphesiz Ruslar, onlar arasında ortaya çıkabilecek İslami harekete karşı binlerce hesap yapıyor; onlardan ve özellikle de senden çekiniyorlar. Rusiar tüm Asya'ya, Bolşevik olmaları şartıyla, onlara yardımcı olacaklarını ve saldırılara karşı onları koruyacaklarını, ilan ediyorlar. Bugün bağlı oldukları islami hayatı sürdürmeye devam ederlerse, bu yardım asla gelmeyecektir. Çünkü Rusya, İngilizlerin Hindistan'daki korkusu gibi; Türkistan'daki İslam hakimiyetinden korkuyor." Enver bana şöyle cevap verdi: "Ben onlara

topraklarındaki İslami harekete karışmayacağını taahhüt etmekle birlikte; benim çalışma alanımın farklı olduğu ve İngiliz baskısından kendimizi kurtarmamızın en önemli hedefim olduğu konusunda onları ikna ettim. Kardeşim Nuri, Kafkaslarda onlara karşı halkı ayaklandırıp, çatışmaları başlattığında; kardeşimi bundan vazgeçirdiğimden de haberdarlar." Ona dedim ki: "Yine de bu durum onların senden çekinmelerine ve sana pusu kurmalarına engel değildir. Bana göre en doğru olan; onlarla aranda anlaşmazlık çıkmadan önce, Moskova'dan ayrılıp başka bir ülkeye, mesela Almanya'ya veya da Kralının seni çok güzel karşılayacağı Afganistan'a gidebilirsin."

Afganistan Kralı Emanullah Han ona, değerli hediyelerle birlikte memleketinde üst rütbe görev teklif ettiği ve iltifatlarla doldurduğu bir yazı göndermişti ki; bu yazıyı ben de gördüm. Moskova'dan ayrılmaya ikna edemediğimiz Enver'in başına korktuğumuz olaylar geldi. Enver Rusların kendisine mal ve silah yardımı yapmayacaklarını, kendisine vaat ettikleri şeylerin kuru gürültü olduğunu, onların maksadının kendisiyle İngilizleri tehdit etmek olduğunu ve Mustafa Kemal onların istemediği bir davranışta bulununca kendisini ona karşı rakip olarak kullanacaklarını anlayınca; Ruslara karşı kin beslemeye başladı. Bundan sonra da, Bolşeviklerin kendilerinin mallarını ve mülklerini yağmaladıklarını, onları Bolşevizme çağırıp, içlerinden binlercesini, Azerbaycan, Türkistan ve Dağıstan'daki Müslümanlardan da on binlerce kişiyi öldürdüklerini söyleyerek kızgınlıklarını belirten Müslüman Tatarların sözlerine kulak verdi. Ruslar, bu Müslüman ülkelerin bağımsız olacağını defalarca vaat etmelerine rağmen; sözlerinde durmadıkları gibi, Rus milliyetçiliği yapmaya başlayarak, kendilerine direnmeye çalışan Müslümanlara da çok kötü muamelede bulundular. Bunlar ve bunların dışında kalan pek çok olay Enver'in içinde yer edince, önceki siyasetini değiştirerek, Bolşeviklere karşı mücadelesini yasakladığı kardeşinin siyasetini uygulamaya döndü. Enver Moskova'da adeta tutuklu gibi kalmış olduğu saraydan kaçmak için, Yunanlıların Ankara'ya doğru ilerlemesini fırsat bildi. Bu sırada Türkler geri çekiliyorlar ve Yunanlılar neredeyse Ankara'ya kadar gelmiş bulunuyorlardı. Enver Kafkaslara gitmek için Bolşeviklere: "Türkler bu şekilde gerilemeye devam ederler de, eğer Ankara düşerse benim Kafkaslardan asker toplayarak, Yunanlılara saldırmamdan başka çare kalmaz." diyerek izin istedi. Onun bu sözlerine aldanan Bolşeviklerin kendisine yardım etmesiyle Batum'a geldi. Orada Anadolu'dan haber almaya başladığında, Türklerin Sakarya Meydan Muharebesinden zaferle çıktığı ve Yunan'ın geri püskürtüldüğünü öğrenince; Anadolu'ya girmesine gerek olmadığını anlayıp, Türkistan'a yöneldi. O büyük bir yükün altına girerek, adeta kendi sonunu hazırlıyordu. Çünkü Batum'dan ayrılınca, eski Trabzon Valisi Cemal Azmi'ye –Berlin'de 1922 senesinin kış mevsiminde Bahaüddin Şakir'le birlikte bir Ermeni tarafından suikastla öldürüldü.-

yazdığı bir mektupta ondan kaderin onu ailesine döndürüp döndürmeyeceğini bilmediği için, Berlin'deki ailesine bakmasını istiyordu. Bu mektup onun kendisini ölüme hazırladığının göstergesidir. Batum'dan bir arkadaşı ile birlikte gizlice ayrılması 1921 Ağustos'unun sonunda olmuştur.

Bolşevikler onun gittiğini günler sonra anladılar. O ise, onlardan ayrılmaya çoktan karar vermişti. Türkistan'da ne yaptığı veya oraya nasıl ulaştığı konusunda çok fazla bilgiye sahip değilim. Öğrenebildiğim sadece; onun Buhara'ya girdiği, Emiri fırkasına destek verip, Kızılların isteklerini yerine getiren ve kendilerine Müceddidi (Yeni fırka) ismi verilmiş olan Bolşevik sözcülerini cezalandırmakla birlikte, oradaki bütün işleri toparlayıp, kendisine Müslümanların liderlerinden önemli kişilerin katıldığıydı. Bu esnada Buharalı kıyafetiyle çekinip, ailesine göndermiş olduğu bir fotoğrafını da gördüm. Bolşevik korkusu daha ortadan kalkmadığı için Buhara'daki işler yoluna girip, Bolşevik ve Komünistler tamamen gittikten sonra, Hindistan ve Afganistan yoluyla hanımını oraya getirmeyi düşünüyordu.

Enver Çarlık düştüğünden beri, suların durulmadığı Fergana ve Hive'ye yardım etti ve onun sayesinde ayaklanma Türkistan'ın büyük bir bölümüne yayıldı. Bir çok bölgede Bolşevik askerlere hücum edip, zaferler kazanmasının yanında, onların bol miktarda silah ve cephanesini de ele geçirdi. Avrupa gazetelerinde onun savaşları ve fetihleri yayınlanıyor, arkadaşları, hatta bütün Müslümanlar onun bu fetihlerine seviniyorlardı. Bir çok kimse onun işlerinin yolunda gittiğini düşünse de; ben bu kadar hırslı davranmasından çekiniyor, bulunduğu konum itibarıyla çok seri hareket ettiğini ve işin sonunun kötüye gideceğini düşünüyordum. O günlerde Bolşeviklerin barış talebini kendisinin reddettiği, ya da şartlarda anlaşamadıkları gibi bilgiler bize ulaştı. Enver'in silah ve cephanesinin az olduğunu bildiğim için, ben her halükarda barış yapmasını istiyordum.

1922 senesinde barış görüşmelerine katılmak için Cenova'da bulunduğum sırada, daha önce Moskova'da tanışıp, birkaç kere görüştüğüm Rus heyeti başkanı ile karşılaştım. Arap meselesi konusunda konuştuktan sonra, ona Enver'in durumunu ve bir şekilde razı etmeleri mümkünken Enver gibi birini nasıl ellerinden kaçırdıklarını sordum. O da bana Enver'in Mustafa Kemal'e nasıl mukavemet edip, Ankara hükümetine kin beslediğini, Türkistan'ın altını üstüne getirdiğini ve Ruslarla Müslümanlar arasına nasıl fitne soktuğunu anlatıp; orada akan kanların sebebinin o olduğunu söyledi. Onunla arayı bulmanın nasıl mümkün olacağını sorduğumda ise; onlar için en iyi şeyin barış olduğu şeklinde cevap verdi.

Ona şöyle dedim: "Fakat sizin şartınız o bölgeyi terk etmesi iken; Enver gibi birisi buna nasıl razı olur?"

"Öyleyse Enver'in isteği nedir?" dedi.

"Ne istediğini Allah bilir. Biz görüşmüyoruz. Onun hali hazırdaki durumu hakkında herhangi bir bilgim yok. Ben de onun durumunu gazetelerden öğreniyorum. Benim görüşüm çatışmayı durdurup, Enver'le kendi aranızda anlaşmanızdır. Siz, Buhara'nın içte ve dışta bağımsız olacağını vaat etmiştiniz. Enver'i bırakın; Buhara'nın işlerini düzenlesin, çünkü o gerçekten iyi bir idarecidir. Rusya, Enver'le; Buhara dışındaki Türkistan'a karışmaması üzerine bir anlaşma yapabilir." dedim.

Bana dedi ki: "Onun Buhara'daki konumu nedir? Oranın emiri mi, yoksa veziri mi?"

Ona şöyle dedim: "Bu, Buhara halkının bileceği iştir. Eğer emir olmasını isterlerse; oranın başbakanı veya ordu komutanı olabilir.Ya da Buhara halkı cumhuriyeti kabul ederse; oranın Cumhurbaşkanı olabilir."

"Hayır. Hayır. Bu çok büyük bir hata." dedi ve konuşmaya devam etmedik.

Bu olaydan sonra bir daha onunla görüşmedim. Fakat bazı Bolşevik liderleriyle bağlantısı olan bir arkadaşım, Rusların Enver'le barış yapabilmek için çok uğraştıklarını ve bu konuda aracılık yapanların da Rusya'ya: " Enver'i razı etmek için ne kadar uğraşsanız azdır. Çünkü bu hareketin beyni odur. Onun isteğine bağlı olarak sükunet sağlanabileceği gibi; yine o isterse hareket daha da alevlenebilir. Bunu tek başına o gerçekleştiriyor" dediklerini duydum. Bence bu tür sözler saçma ve aptalcadır. Çünkü Bolşevikler, oradaki halkın durumu ne kadar kötü olsa da; onların bu durumlarına razı olduklarına ve ortalığı karıştıranın Enver olduğuna inanıyorlardı. Bu sebeple de büyük bir kuvveti, büyük basarlara yol açan ve oradaki balkları isyana teşvik eden bu kişiyi yakalamaya yönlendirmişlerdi. Enver'e gönderilen güçle ilgili haberlerin pek güvenilir olduğunu düşünmüyorum. Olaylardan sonra oradan gelen insanlar, Rusların oradaki isyan ateşini söndürmek ve Enver'i yola getirmek için gönderdikleri ordunun büyüklüğü konusunu çok abartıyorlardı. Fazla bir zaman geçmemişti ki; gazeteler daha önce görülmemiş büyüklükteki bir ordu karşısında, Enver'in gerilemeye başladığını haber verdiler. Afgan Kralı büyük bir ordunun Enver üzerine gönderildiğini öğrenince, ona yazdığı bir mektupta: " Ordumun başında senin gibi birine ihtiyacım var. Eğer yanıma gelirsen, senden daha üst makamda hiç kimse olmayacak." diyerek onu tekrar ülkesine davet etti. Fakat Enver, I. Dünya Savaşında Suriye cephesi komutanlarının başkanı Ali Fuat Bey'in de söylediği üzere, barp tutkunuydu. Ali Fuat Bey'in Süveyş Kanalı saldırısını anlatan ve Edebiyatçı Yazar Necip Efendi'nin (Ermenazi)de Arapça'ya tercüme ettiği kitabında şunu söylemektedir: "Enver'e göre barış, olumsuz bir durum olup, yine ona göre; kişinin hayatı önemli bir savaş meydanında şerefiyle ölerek son bulmalıdır."

Ali Fuat Bey, kitabında değindiği pek çok konuda isabet ettiği gibi bu konuda da ne kadar doğru söylemiştir. Çünkü Enver gerçekten savaş

düşkünüdür. Fakat o idare ve düzenleme konularında da çok becerikli olup, Trablus Savaşındaki Cebeliahdar'da işler onun elindeyken, yapmış olduğu düzenlemeleri görenler; onun gibi hedefine ulaşanın az olduğunu, düzenleme ve idari işler konusunda bir dahi ve bu konuda benzersiz olduğunu iyice anlamışlardır. Bununla birlikte üstün zekasına rağmen, iyi bir siyasetçi değildi. Bir defasında hatırlıyorum da; Almanya'ya bir olayın hakikatini öğrenmek için beni gönderirken, vedalaştığımız sırada bana dedi ki: " Bana orada ne olduğunu haber vermen yeterli olmaz. Senin bu konudaki şahsi görüşünü de istiyorum." Bu siyaset konusunda kendine güvenemediğini göstermekle birlikte, zekasına ve aklına da işaret eder. Çünkü aklı körelten iddia ve gurur onda yoktu.

1922 senesinin Ağustos'unun başında Enver; daha önce adı geçen, Buhara'nın doğusunda bulunan Bancevan beldesindeydi. Askerlerin çoğu Kurban Bayramı nedeniyle ayrıldığından, onun yanında küçük bir grup kalmıştı. Ruslar büyük bir orduyla ansızın saldırıya geçince Enver onlara karşı koyup, ölene kadar savaştı.(Allah ona rahmet etsin) Öldüğünde kırk yaşını geçmemişti; fakat dinç ve genç göründüğünden, görenler en fazla otuz yaşlarında zannederlerdi.

Haber tüm dünyaya yayıldığında ona olan tutkunluklarından dolayı, ölmesini hiç istemeyen doğulular; bu habere inanmayıp, yalanlamaya çalıştılar. Özellikle Kafkaslardan gelen bir telgraf, bu haberin Rus uydurması olduğunu söylüyordu. Haber bize ulaştığında Roma'daydık. İlk duyduğumda: "Bu sefer korktuğum başıma geldi." dedim. Beyrut Valisi Azmi Bey de: "Ya bu sefer büyük bir olay atlattı, ya da öldü. Fakat onun milletinin kurtulması yolunda, şehit olması en şerefli ölümdür." demişti.

Yalanlama haberi geldiğinde: "Doğru olmasını umut ediyorum." dedim. Fakat bu konuda gönlüm rahat değildi. Berlin'e döndüğümde, oldukça sakin olduklarını gördüğüm kardeşi Kamil Bey'e ve ailesine durumu sordum; onlar Afgan postasıyla geleceğini umdukları mektubu bekliyorlardı. Bu şayia çıktıktan sonra bunu yayınlayan kaynaklara ellerinde bir belge olup olmadığını sorduğumda; bir belgeye dayanmadan bunu yazdıklarını anladım. O anda birden aklıma, eğer yaşasaydı; bu şayia kendisine de ulaşmış olacağından, mutlaka yalanlamak için ailesine bir mektup gönderirdi, düşüncesi geldi. Daha sonraları bu kötü haberi öğrenmek için Afganistan Büyükelçisinin yanına gidip de bir şey öğrenemeyenler, ısrarla benim gidip öğrenmemi istediler. Beni saygı ve hürmetle karşılayan büyükelçiye gizlice konuyu sorunca bana: "Haber doğru. Fakat Enver'in ölüm haberini ilk açıklayan kimse olmak istemiyorum." dedi. Ayrıca Enver'in ısrarla Kabil'e gelmesini isteyen Afgan Kralı Emanullah Han'ın bu duruma çok fazla üzüldüğünü de sözlerine ekledi.

Elçinin yanından döndüğümde, bu konuyu soranlara elçinin bir şey bilmediğini söyledim. Fakat ben sessiz ve endişeli bir bekleyiş içerisinde;

Enver Paşa'nın hanımına mütemadiyen yazmış olduğu mektupların kesilmesinden dolayı, olayın açığa çıkacağından korkuyordum. Enver'in ailesi, gazetelerden Enver'in sağ olduğu ile ilgili haberleri okuyarak ümitle bekliyorlardı. Ayrıca o bölgeden gelen insanlar da, ölen kişi başta Enver zannedilse de; sonradan ona benzeyen biri olduğunun anlaşıldığını söylüyorlardı. Zaman bu şekilde devam ederken, bu kış Lozan'da karşılaştığım Balkanlar'dan gelen bir subay, Berlin'deki Afgan Büyükelçisi'nin bana anlattığı şeylerin aynısını anlattı.

Doğuluların Enver tutkusu; gazeteleri onun hayatta olduğuna dair yazılar yazmaya ve ona övgüler yağdırmaya sevk ediyordu ki; Enver'in yardımcısı Miralay Ali Rıza Bey'in Hint gazetelerine verdiği şu demeçle olay netlik kazandı: "Türkistan'ın özgürlüğü için büyük mücadele veren Gazi Enver Paşa'nın şahadeti üzerinden uzun bir süre geçti. Şu anda o ne Afganistan, ne Hindistan, ne de İran sınırları içerisindedir. Bilakis malıyla ve canıyla rızası için uğraştığı Rabbi'nin yanına gitti. O büyük faciadan sonra bizler Kabil'e geldik ve en kısa zamanda Ankara'ya dönmeyi ümit ediyoruz. Hint Müslümanlarından ricamız; onunla ilgili yalan haberler yayınlamakla hüznümüzü ve üzüntümüzü yenilemeyip; onun için Allah'a dua etmeleridir."

Her ne kadar yanlışları olsa da; yanlışları büyüklüğünü gölgeleyemeyen bu adamın hayatı böylece son buldu. Allah'ın ona milleti yolunda şahadet nasip etmiş olması da, hatalarına kefaret olacaktır. Özellikle Afgan Kralı üst kademede görev teklif etmesine rağmen; bundan yüz çevirip, karşısındaki Rus ordusunun gücünü bile bile cihadı tercih etmişti. İnsanlar onun bir kahraman olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Asrımızdaki Müslümanlar arasında azim, gayret ve cesaret konularında onunla yarışacak kimse yoktur. Onu tanıyanlar bir yandan kahramanlığını, bir yandan da haya, nezaket ve hoşgörüsünü gördüklerinde hayrete düşerlerdi. İnsan onda aslan sertliğinin yanında, ölüm sessizliğini görürdü. Enver'in davası için ısrarlı mücadelesini görenler, onu sever ve ona hayran olurdu. Bazı insanlar onu tanımadan önce ona karşı kin ve öfke besledikleri halde, onu tanıyıp görüştüklerinde ise bu duyguların yerini güzel duyguların aldığını söylerlerdi. Enver konuşmaz, yapardı. Övünmeyi ve böbürlenmeyi sevmediği için sürekli bana: "Büyük konuşmayı sevmem." derdi. Enver'in tenkit edildiği en önemli nokta; onun Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşına sokmasıdır. Fakat Enver, I. Dünya Savaşından önce İtilaf Devletleri'nin, kendi aralarında gizlice Osmanlı'yı paylaştıklarını biliyordu. Mösyö Bougars geçen sene senatoda Mösyö Perrin'in sorusuna verdiği cevapta; 1912 yılında İngiltere ve Fransa'nın Suriye ve Filistin'i aralarında paylaştıklarını itiraf etti. Akla uygun olan görüş şudur ki; şayet Rusya, I. Dünya Savaşından galip olarak çıksaydı, Osmanlı'ya göz dikecekti. Çünkü İstanbul'u ele geçirmek, Rusya'nın I. Dünya Savaşına girmekteki temel bedefiydi. İstanbul ele geçirildiğinde, Anadolu da ele geçirilmiş olacaktı.

İtilaf Devletleri; şayet Türkiye savaşa girmeyip de; İtilaf Devletleri ile Rusya arasında Çanakkale açık olmuş olsaydı, Rusya yıkılmazdı, itirafında bulunmuşlardı.

Böylece bazı Avrupalı büyük devletlerin Almanya'ya da Osmanlı saltanatını paylaşıp, Anadolu'dan bir pay almayı teklif ettikleri ortaya çıktı. Tüm bunlarla birlikte, burada açıklanması uygun olmayan başka sebepler, Enver ve Talat'a bu meseleyle ilgili şu yorumu yaptırdı: "Eğer Almanya ile birleşmeyi reddedersek; Almanya bizim aleyhimize onlarla ittifak edebilir veya zafer İtilaf Devletleri'nin olursa; o zaman da onlar arasında ülkemizin taksimi gerçekleştirilir ki, her iki durumda da biz kaybetmiş oluruz.

Eğer Almanya'ya katılırsak iki durumla karşı karşıya kalırız: Ya Almanya savaşı kazanır ve biz İtilaf Devletlerinin bizi tehdit ettiği tehlikelerden kurtulmuş oluruz. Veya Almanya yenilirse de; onlara katılmadığımızda kaybedeceğimiz şeylerden daha fazlasını kaybetmeyiz." Almanya'nın başına bir felaket gelebileceğini beklemediklerinden böyle düşünüyorlardı. Çünkü Amerika'nın savaşa girme ihtimali yoktu.

Tarafsız olmak gerekirse, belki de; İtilaf Devletlerinin Türkiye'ye bağımsızlığını garanti eden güzel şartlar sundukları söylenecektir.

Buna cevabımız; İtilaf Devletleri'nin sunduğu şartların hiçbir ehemmiyeti yoktur. Rusya Türkiye'ye otuz sene saldırmayacağına dair verdiği sözü tutmamıştır. Yemin ederim ki; İtilaf Devletleri Türkiye'ye yüz tane söz verseler, sonra da harpten muzaffer olarak çıksalar; onların sözünü yerine getirmesini kimse sağlayamaz. Şerif Hüseyin'e de Arap ülkelerinin bağımsızlığını taahhüt etmemişler miydi? Peki sonra ne oldu!

Enver'le tanışmam, Trablus harbi sırasında Derne yakınlarında oldu. Ben Trablus'a gitmek için Mısır'dan ayrılmıştım. Maalesef çoğu iftiracı ve bozguncu olan bazı insanlar Enver'e benden sakınmasına dair telgraf çekmişler. Hala neler yazdıklarını bilmiyorum fakat bildiğim; Enver bu peş peşe gelen telgraflardan dolayı Tobruk Karargahı Komutanı Halepli Edhem Paşa'ya beni Tobruk'dan Sellum'a göndermesini emretmiş. Edhem Paşa ise tecrübeli, gün görmüş bir adam olduğundan ona benim zannedildiği gibi kötü olduğuma inanmadığı cevabını vermiş. Karargaha gittiğimde beni reddetmesi üzerine etrafımda toplanan Araplar, bu olaydan kötü etkilenmişlerdi. Ben Enver'in Ayn Mansur'daki karargahına gitmeme imkan verilirse; orada Komutan'ın gözetiminde kalmamı, eğer o bende şüphe çeken bir durum görürse beni oradan uzaklaştırmak için bol vakti olacağını söyleyince Enver ikna olarak, Ayn Mansur'a rahatça ulaşmamı sağladı. Olanlarla ilgili başka bir bilgim yok.

Onunla birkaç defa buluşup, görüştükten sonra, bütün konular ve hadiseler hakkında etraflıca konuşunca; kendisine gelen haberlerin yalnızca kandırma veya onu kendi amaçlarına alet etmek isteyen bazı insanların hile ve komploları olduğunu anladı. Bu vakitten sonra aramızdaki dostluk

kuvvetlendi ve o Harbiye Nazırı olana kadar da devam etti. Rütbesinin yükselmesi, kavmindeki pek çok insanın aksine, onun tevazusunu daha da artırırdı.

Harp esnasında durumu incelemem için ilk kez Almanya'ya gitmemi istemişti. Kısa bir müddet sonra Enver, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey'e dedi ki: "Olayların iç yüzünü öğrenmesi için Almanya'ya gönderdiğimiz nice seçkin insandan hiç birisi, orada aylarca kalmalarına rağmen, bunun (beni işaret ederek) on beş günde yaptığını yapamadı."

1917 senesinde Almanya'ya yaptığım ziyarette Almanların bana gösterdiği güler yüzü görünce; Türkler ile Almanlar arasındaki pek çok problemi, başkalarından daha iyi çözebileceğime inandı. İki grup arasında Bakü, Kafkas ve Karadeniz'deki Rus donanması yüzünden anlaşmazlık çıkınca bana: "Bu millet, sana çok değer vermekle birlikte senin onlara özel bir sempatin olduğuna inanıyorlar. Senden Berlin'e gitmeni ve orada Dışişleri Bakanlığı'nda Almanya'nın; Gürcistan'ın yanında Azerbaycan ve Dağıstan'ın da bağımsızlığını tanıması için uğraşmanı istiyorum. " diyerek bana bunun dışında başka sırlar da verdi. Ona: " Ben Suriye'ye gitmeye karar vermiştim, fakat senin hatırına önce Almanya'ya gideceğim." dedim.

Bana: "Sana bu önemli olay için bir ay veya yirmi gün yeter, buraya döndükten sonra Suriye'ye gidersin." dedi.

Haziran'ın başında İstanbul'dan, Berlin'de otuz günden fazla kalmamak niyetiyle ayrılmışken, beş seneden beridir, hala Avrupa'dayım. Bu süre içerisinde doğuya ayak basmak nasip olmadı. Hayatında serbest bırakılıp, zorunlu olmadığını düşünen kişi aldanmıştır.

Bizler Almanya ile Türkler arasındaki anlaşmazlığı sona erdirmek üzereyken, sadece Azerbaycan'ın bağımsızlığının değil, bana güvenen Dağıstan heyetinin de ısrarlarıyla Dağıstan, Gürcistan, ve Azerbaycan'ın eşit şekilde bağımsızlıklarının tanınması, hatta gerekirse Ermeni Erivan Cumhuriyeti'nin de tanınmasını istedik. Biz bu konuları görüşürken, Bulgarların ateşkes isteğiyle birlikte, İtilaf Devletleri'nin Selanik'teki karargahına heyet göndermeleriyle sarsıldık. Nitekim bu durum Almanya, Avusturya ve Osmanlı cephesinin yıkılışının ilk belirtisiydi. Ardından Avusturya-Macar İmparatorluğu ve Osmanlı ateşkes isteyip, İstanbul'daki kabine değişti.

Kabine değişikliğinden kısa bir süre sonra Berlin'deyken, Enver'den bana, Osmanlı Büyükelçiliği aracılığıyla; İstanbul'a dönmemi istediği, tarihli bir telgraf geldi. O günlerdeki olayların gelişimini incelemek için, yolculuğa çıkma konusunda acele etmedim. Çünkü o günlerde tarihin şahit olduğu en önemli olaylar, birbiri ardına gelişiyor, asırlar boyu tamamlanmayan nice olaylar, birkaç hafta içinde son bulmuyordu. Elli beş milyonluk Avusturya-Macar İmparatorluğu'nun, on beş gün içinde darmadağın olup, dört bir yana dağıldığını gördüm.

Enver'in telgrafı üzerinden yirmi gün geçtikten sonra, Romanya üzerinden İstanbul'a gitmeye karar verip, İbrail'den gemiye bindim. Gemi bizi Köstence'ye ulaştırdığında, İstanbul'a gitmeyip, Odessa'ya geri dönmesi yönünde bir emir geldi. Bu bana çok ağır geldiyse de, 'Nefsinize ağır gelen bazı şeyler, sizin için hayırlıdır.' ayetini hatırladım. Benim o gün İstanbul'a gidememem; bir çok arkadaşım gibi sürgün edilmek ve Malta sularını içmekten beni kurtardı. Odessa'ya ulaştığımızda İstanbul'a giden bir gemi olup olmadığını sorunca bize: "Türklerin satın aldığı bir Alman gemisi, Alman askerlerini İstanbul'dan getirdi. Mondros Ateşkes Anlaşması'na göre askerler, ülkelerine dönmeye başladılar. Bu gemi o askerleri Nikola'ya indirip İstanbul' a geri dönecek." dendi. O gemiye ulaşmak için Nikola limanına gittiğimizde Alman askerlerini karaya indiriyordu. İkinci gün gemi İstanbul'a hareket edeceği için, geceyi orada geçirdik. Ertesi gün gemi hareket etmek üzereyken, iskelenin ucunda beyaz sarıklı birileri gözüme ilişti. Görmek için oraya koştuğumda, Almanya ve İsviçre'ye gitmek isteyen; Tunuslu merhum Üstat Şeyh Muhammed Salih Şerif, Üstat Şeyh Abdülaziz Câvîş, Tunuslu Üstat Şeyh Hudar Hüseyin, Mısırlı Abdülhamid Bey (Said), Mısırlı Doktor Ahmed Fuad, İbrahim Bey (Ratib), Yusuf Bey (Mustafa) ve bunların dışında Mısırlı ve Tunuslu toplam on altı kişi gördüm. Onlardan bir kısmı yakalanmamak için İtilaf Devletleri'nden gizleniyor; diğer bir kısmı da o gün önemi anlaşılmış olan Wilson'un Prensiplerine göre barış anlaşmasının yapılmasını ümit ediyordu. Onların bazılarından İstanbul'daki yeni hükümetin de onların bu yolculuğundan haberdar olduğunu, hatta Mısırlı veya Tunuslu olmaları sebebiyle, onlara İtilaf Devletlerinin bir zararı dokunursa; Osmanlı Devleti bu zor durumda onları koruyamaz diye bu yolculuğu, daha ihtiyatlı bulduklarını öğrendim. İçlerinden birisi bana gizlice, yeni hükümetin başından; benim de bu süre zarfında Avrupa'da kalmam ve Wilson Programına uygun olarak, Arap Meselesi ile ilgili çalışmama dair bir işaret geldiğini söyleyince, bu kişiye Enver'den bana gelen telgraftan bahsettim.

Bana dedi ki: "Enver nerede ki? Enver, Cemal, Talat ve diğerleri gizlice İstanbul'dan ayrıldılar."

Bu konuşmadan sonra Almanya'ya geri dönmeye, oradan da İsviçre'ye geçmeye karar verdim. Hep birlikte Rusya yoluyla Berlin'e gelip, oradan da İsviçre'ye yöneldik. Orada 1918 senesinin sonlarından, 1920 senesinin başlarına kadar kaldıktan sonra Münih'e, ardından da Berlin'e döndüm. Moskova'dan dönüşünde, Enver'le Berlin'de karşılaştım. O daima birlikte Moskova'ya gitmemiz konusunda ısrar ederdi. Bense, bunun bana zor geleceğini söyleyerek özür beyan ederdim. Son teklifinde, iki haftadan fazla kalmamak şartıyla isteğini kabul ettim. Maksadım; Kızılların durumunu kendimce değerlendirmek, içinde bulunduğumuz durumda onlara güvenip güvenemeyeceğimizi ve doğu ülkeleri ile ezilen milletler konusunda onlardan faydalanıp faydalanamayacağımızı araştırmaktı.

Moskova'da bir ay kaldım. İstediğim incelemelerde bulunup, 1921 senesi Temmuz'unun başlarında oradan ayrılırken Enver'le vedalaştım. Bu onunla son görüşmemdi.

Bazılarımız geride kalanlara veda eder,
Geride kalanlarsa onların başları üstünde yürür gider.

TALAT PAŞA'NIN SONU

Berlin'e ulaşan Talat, bu başkentin dışındaki bir sanatoryumda saklanıyordu. Onların İstanbul'dan kaçışları, Berlin'de okuyan bazı Türk öğrenciler arasında kargaşaya yol açmıştı. Alman hükümetinden, onların Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesini isteyen öğrenciler arasındaki kargaşa iyice yayılınca; onları bularak dövmek veya aşağılamak için aramaya başladılar. Enver zaten orada değildi. Talat da öğrencilere onlarla görüşmeye hazır olduğu haberini göndermiş. Bana ulaşan bilgilere göre gelenler; kötü idarelerinden ve onunla arkadaşlarının yönetimindeyken Devlet'in düşmüş olmasından dolayı Talat'ı kınayan ve ona diş bileyen gençler olmasına rağmen, Talat'ı görüp, kendisini müdafaa ederek halini açıklamasını dinleyince, susmuşlardı. Talat çok sulu gözlü olup, özellikle de memleket meselelerini konuştuğunda gözyaşlarına yenik düşerdi. Onların önünde de hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlayınca, hiddetleri yok olup, onun yanından ayrılmışlar.

Alman Hükümeti'ne gelince; onlar İtilaf Devletleri'nin bu adamların teslim edilmesini isteyeceklerini bildiklerinden, Talat ve Enver dışında diğerlerine hemen Almanya'dan ayrılmaları gerektiğini bildirdiler.

Bir tesadüf eseri Münih'te Azmi ve Bedri ile karşılaştım. Onlardan öğrendiğime göre; Berlin'deki hükümet, eğer topraklarında kalmaya devam ederlerse, onları İtilaf Devletleri'ne vermekle tehdit ediyorlardı. Enver ve Talat'ı sorduğumda, Azmi: "Onlar istisna." diye cevap verdi. Açıkça anlaşılıyordu ki; Alman Hükümeti Cemal, Azmi, Bedri, Doktor Nazım ve Doktor Bahaüddin Şakir'e kızmalarının sebeplerini açıklamış ve her birinin hatalarını belirlemişti. Cemal ve Azmi Bey'e Arap meselesi yüzünden kızıyorlardı. Çünkü Azmi beni şahit göstermek istercesine: "Sen Suriye'deydin. Cemal'in gerçekleştirdiği şeylerde benim bir mesuliyetim olduğunu gördün mü?" dedi. Ona: "Hayır, fakat ben zaten Cemal'i bununla ilgili olmayan başka konularda da uyarmıştım." dedim. Onların istekleri; İsviçre'ye girebilmenin yollarını bulmaktı. Sonradan, yayınladığı hatıratından öğrendiğimize göre; o zaman biz hissetmeden Cemal kılık değiştirerek İsviçre'ye girmiş, daha sonra ortalık durulunca Almanya'ya geri dönüp, Suriye'deyken kendisinin maiyetinde olup, Berlin'de de söz sahibi olan bazı Alman komutanların oturduğu bir bölgede yerleşmiş.

Bir müddet gözlerden uzak kalan Talat, daha sonra ortaya çıkıp, Yahudi İttihatçılardan olan İzmir Mebusu Nesim Mazilyah'la birlikte Hollanda'ya gitti. Orada kaldığı süre içerisinde, Belçikalı Sosyalistlerden Huymans'la görüşen Talat, aralarında geçen uzun konuşma sırasında Huymans'ın ona Ermeni meselesini sorması üzerine yakasını kurtarmaya çalışmadan olayları anlattı. Huymans ona: "Avrupalıları aydınlatmak için, bu olayları yazıp, yayınlamalısın. Çünkü onlar olayları senin anlattığın gibi bilmiyorlar." deyince Talat'ın gönlüne "Hatırat" ını yazma isteği düştü. Nitekim başından sonuna kadar Türkiye'deki olayları yazdığı gibi, yazarken olaylarda hiçbir şeyi gizlemeyip, arkadaşlarının aleyhine olan, Enver ve Cemal'e zarar verebilecek şeyleri yazmaktan da çekinmedi. Daha sonra kitap basıldı fakat dağıtılmadan önce Enver Berlin'e gelmişti. Durumu öğrenip, yazdıklarından dolayı ona sitem edince; Talat, Enver'i kötüleyen o ibareleri kendisinin yazmadığını, onları bir arkadaşının eklediğini ve kitabın kendisi haberdar edilmeden basıldığını, bununla birlikte kendisinin kitabın nüshalarını toplayıp, yakacağını söyleyerek o günlerde nüshaları topladı ve dağıtmadı. Lakin Enver bu açıklamaları kabul etmedi ve aralarına gizli bir soğukluk girdi. Enver bana Talat'ın yaptığı bazı şeylerle ilgili sırlarını anlatınca; ona kızmasının sebebini anladım ve onu teselli etmeye çalıştım. Buna rağmen aralarındaki ziyaretler kesilmeyip, Talat Enver'le dostluğunu sürdürdü.

Talat, Mustafa Kemal'le mektuplaşıyor ve Enver'in aksine uzaktan onun siyasetini destekliyordu. Öldürülmesinden bir süre önce de, Mustafa Kemal ona Avrupa'da siyaset yetkisi verdiğine ve güveninin tam olduğuna dair bir yazı göndermişti.

Talat, Berlin'de hareketsiz oturmayıp, Hardenberg caddesi 4-5 numarada Sâî Bey adı altında ikamet etti. Orada onu Alman dostları ve diğer siyasetçilerden sık sık ziyaret edenler oluyordu. Arada bir İsviçre'ye ve Roma'ya gidip, randevulaştığı kişilerle görüşüyordu. Okuma evine benzer bir yer kurmuşlardı ve o, dostları Doktor Nazım, Bahaüddin Şakir, Doktor Rusûhi ve diğerleri toplantı ve araştırmalar için sık sık buraya geliyorlardı. Biz de; Üstad Şeyh Abdülaziz Câvîş ve ihtiyacımız olduğu bir anda kaybettiğimiz Tunuslu merhum Muhammed Paşahanbe ile birlikte buraya gidiyorduk. Muhammed Paşahanbe ilmi, zekası, âlicenaplığı, ve temiz ahlakı ile İslam alemi'nin genç beyinlerindendi. Ondan bir sene önce de, kendisinin sahip olduğu her türlü meziyeti taşıyan, Harbiye Nezaretinde Teşkilat Daire Başkanı olan kardeşi Ali Paşahanbe'yi kaybetmiştik. Vatanları onların yasını tuttuğu gibi; onlar da vatanlarının yasını tutarak, gurbette öldüler.

Talat her şeyden önce Bolşevizm'e sempati besliyordu. Bolşevik Lider Radek 'le bağlantı kurduktan sonra, onlarla çalışmanın olumlu olacağını düşünmüş, hatta gönlü Moskova'ya gitmeyi arzular olmuştu. Fakat ölümünden bir süre önce, bu sevgiden kendisini alıkoyduğunu gördüm. Bana şu açıklamada bulundu: "Onlar Müslümanlara hürriyet ve istiklal adına ne vaat ettilerse; hiç birini yerine getirmeyip, yeniden ülkelerinin kavmiyetçi siyasetine

döndüler. Azerbaycan'a ne yaptıklarını görmüyor musun? Bağımsızlığını tanıdıktan sonra onu ikinci kez Rusya'ya kattılar."

Talat'ın teklifiyle Berlin'de, din ve ırk ayrımı yapmaksızın bütün doğuluları içine alacak bir "Doğu Kulübü" kuruldu. Talat işin başında kurucular meclisini toplayıp, bu âcizin başkan olmasını önerince bunu herkes kabul etti.

Daha sonra Kulüp Sözleşmesi düzenlenince genel meclis, idare meclisi seçimlerinin oylamasını yapmak için bir araya geldi. Talat'ın da çabalarıyla yine görüş birliği ile başkan seçildim. Daha sonra Berlin'de Müslüman mezarlığı kurulmasını görüşmek üzere toplanılıp, bir komisyon oluşturulduğunda bu komisyonun da başkanı olmamı her zaman olduğu gibi yine Talat önerdi. Herhangi bir görüşü olduğunda, Almanya başkentindeki makamımızda benimle mutlaka istişare ederdi. Sürekli benim yanıma gelip giden, babası da Sultan Abdülaziz'in yaveri olan Polonyalı bir arkadaşım vardı. Babası yıllar önce Suriye ve Lübnan'a gitmiş olup, kırk beş senedir de Arslan ailesiyle tanışıyordu. O, Rusya'dan, ben de Doğudan oraya muhacir olarak geldiğimiz günlerde, Berlin'de beni görünce babasıyla birlikte sık sık beni ziyarete gelmeye başladılar. Babası vefat edince oğluyla dostluğumuz devam etti. Onun Berlin'deki İngiliz heyetiyle yakın ilişkisi olduğundan, beni onlarla görüşmeye teşvik edip, bana bunun bölgemin yararına olacağını söylediğinde ona:" Bunda bir fayda görmediğim gibi, onların benden haber almaktan başka bir isteklerinin olduğunu da düşünmüyorum." şeklinde cevap verdim. Polonyalı arkadaşım sabah akşam yanlarına gidip geldiği halde; onlarla görüşmeyi, bu konuda Talat'ın fikrini alana kadar kabul etmedim. Talat benden, isteklerinin ne olduğunu öğrenmek için, belki de hayırlı bir şey ortaya çıkabilir düşüncesiyle, onlarla görüşmemi istedi. Polonyalı bana geldiğinde ona görüşebileceğimizi ifade ettim. Onun kaldığı Continental Otel'de yapılan bu görüşme, iki saat sürdü. Türkler ve Araplar konusunda yaptığımız konuşmada düşüncelerimi ve insanların doğru olarak kabul ettiği İngiliz siyasetiyle ilgili tepkilerimi onlara aktardım. Bu siyaset, doğruluk adına I. Dünya Savaşı'ndan sonra bize ne göstermişti ve Doğuda Bolşevik siyasetinin amaçlarının tam aksine davranarak neye hizmet ediyorlardı?

Aramızda yaptığımız tartışmalar çok uzun olduğundan burada anlatmaya imkan yok. Fakat bir noktayı belirlemek gerekiyor ki; İngilizler, Başbakanları Lyold George'nin fikri olan Sevr Anlaşması konusunda geri adım atmak istemiyorlardı. Onlar bu anlaşmanın uygulanmasının zor olduğunu bildikleri için, anlaşmayı prensip olarak kabul etmeleri konusunda Türkleri ikna etmek istiyorlardı. Daha sonra gereken yerlerde düzenleme yapılsa da; bu uygulama noktasında olacaktı. Yani kısacası; Sevr Anlaşmasından geriye dönüşün imkansız olduğunu, ama eğer Türkiye prensipte bunu kabul ederse; bazı uygulamalarda değişikliklerin olabileceğini söylüyorlardı.

İngilizlere, bu anlaşmanın Türklere bağımsızlık adına hiçbir şey bırakmamış olmasından dolayı, onların bu anlaşmayı imzalamasının mümkün olmadığını, böyle davranarak devletlerin Türklere: "Eğer bu anlaşmaya boyun

eğmezseniz, elinizde kalan son şeyler de sökülüp alınacağından, bu durumda kötünün iyisini seçin." demek istediklerini söyledim. Fakat ellerinde ne kalmıştı ki? Bu anlaşmadan önce kaybedeceklerinden korkuyorlarken; anlaşmayla bütün mülkleri ellerinden alınıyordu. Bundan sonra onları tehdit etmeye güçlerinin yetmeyeceğini ve onları daha büyük bir tehlikeyle korkutamayacaklarını, çünkü onların cevabının: "Mukavemet gösterirsek, bu anlaşmayı kabul etmekle kaybedeceğimizden daha fazlasını kaybetmeyiz. Mukavemet göstererek en azından şerefimizi de koruruz." olacağını ifade ettim.

İngilizlerin cevabı: "Nasıl böyle bir şey söylenir? Onlara İstanbul'u bıraktık. Oradan da çıkarabilirdik." şeklinde oldu.

Ben de: "Bu anlaşma gereğince, gerçek manada Türklerin ne İstanbul'da ne de başka bir yerde hükmü kalıyor." diyerek şunu ekledim: "Benimle Sevr konusunda tartışıyorsunuz, oysa ben Arap olduğum için; ancak Araplar konusunda sizinle açık bir şekilde konuşup, onların içinden bir kişi olarak bütün Arapların da onaylayacağı düşüncelerimi sizinle paylaşabilirim. Ben Osmanlı Mebusan Meclisinde Arap toplumunu temsil eden vekillerden biriyim. Her ne kadar müslüman veya doğulu olmam itibarıyla, Türkiye ve Türkler konusuyla ilişkim olsa da; bu konuda söz söylemek bana düşmez, bu konunun kararı onlara aittir." dedim.

"Türkler konusunda konuşma salahiyeti olan bir kimseyi bulamaz mıyız?" diye sordular.

"Talat'tan daha yetkili birisini mi istiyorsunuz?" dedim. Onlar Talat'ın Berlin'de olduğunu ve benimle sürekli görüştüğünü bilmelerine rağmen, bilmiyormuş gibi davranıyorlardı. Bana: "Onunla görüşmemiz mümkün olur mu?" diye sorduklarında: "Önce onunla görüşmeliyim." diye cevap verdim.

Günler sonra benim yanımda Talat'la bir araya geldiklerinde uzun bir görüşme yaptılar. Talat'a tekrar Sadrazam olursa, Sevr Anlaşması'nı kabul edip etmeyeceğini sordular. Talat şöyle cevap verdi: "Eğer Sevr Anlaşması ile ilgili bir söz istiyorsanız; ne benim ne de bir başkasının buna gücü yeter. Fakat şayet bu anlaşma değiştirilirse; o zaman da benim sadrazam olmama gerek kalmaz."

Evet, Talat onlara İngiltere bu anlaşmayı değiştirirse; Ankara'ya gidip, Mustafa Kemal'i anlaşma konusunda ikna etmeye çalışacağını söyledi. İngilizlerden ayrıldıktan sonra, benimle konu hakkında görüşerek: "İngilizler bu anlaşmayı değiştirirlerse, benimle Ankara'ya gelip, onları anlaşma konusunda ikna etmem için bana yardımcı olur musun?" diye sordu.

"Eğer İngilizler Sevr Anlaşması'nı değiştirmeye razı olduklarına ve Ankara Hükümeti ile anlaşma yapacaklarına dair resmi bir evrak verirlerse seninle gelebilirim. Aksi takdirde sadece sözlü bir güvence ile gitmemiz doğru değildir. Çünkü devlet adamları, görüşüp güvence verdikten sonra, küçük bir sebepten dolayı sözlerinden dönüp, yaptıklarını inkar ederler. Elimizde Ankara'ya gittiğimizde dayanacağımız bir vesikamız olsun." dediğimde bana: "Çok haklısın." dedi.

O günlerde İngilizler Sevr Anlaşması'nın gerçekleşeceğinden ümitlerini kesmemişlerdi. Yunanlıların kesinlikle Türklere galip geleceğini zannediyorlardı. Sevr Anlaşması'ndan vazgeçmeyi asla düşünmeyen Lyold George, Anadolu'daki savaşın sonuçlanmasını bekliyordu. Bundan dolayıdır ki; bizimle görüşme yapan İngilizler, görüştüğümüz konuları Londra'ya yazmalarına rağmen, oradan Sevr Anlaşması'nın yenileneceğine dair hiçbir olumlu yanıt gelmedi.

Biz de yaptığımız görüşmeleri Mustafa Kemal'e bildirdik. Bizimle bağlantısını kesmek istemeyen İngiliz memur, davetler düzenleyip, ziyaretlerde bulunuyordu. Talat bu ilgi ve alakadan memnun görünüyordu. Enver Berlin'e geldiği bir vakit, İngiliz heyeti ile görüşmeyi kendisi kabul etmediği gibi; bizim de görüşmeyi kesmemizi isteyip: "Bu görüşmelerin hepsi tuzaktır." diyerek, Ruslarla ittifak etmemiz gerektiği konusunda ısrar etti.

Enver Moskova'ya döndükten sonra, Bolşeviklere Talat'ın İngilizlerle sıkı bir irtibat içinde olduğunu söyledi. Bu süre içerisinde, Talat'ın Bolşevizm fikrinden tamamıyla vazgeçtiğini görüyordum. O artık, Bolşevizmin sömürgecilik gibi İslam'a ve Türklüğe zarar verdiğini düşünüyordu. Onu bu düşünceye iten sebep ise; Kızılların, önceden Rusya'nın bağımsızlıklarını tanıdığı milletlerin özgürlüklerini kısıtlamakla kalmayıp; bir de onların mallarını yağmalayarak, adamlarını öldürmeleri ve nesillerini yok etmeleriydi.

Talat'ın eskiden beri Türk dostu olup, her fırsatta da Türkiye'yi savunan, İngiltere Meclisi'nde Milletvekili bir arkadaşı vardı. Talat Almanya'ya kaçtığında, Türkiye'nin yararına olur düşüncesiyle, bu arkadaşına Almanya veya Hollanda'da kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. İngiliz arkadaşı şöyle cevap verdi: " Şu anda Türkiye'ye karşı öfke çok büyük olduğundan sizin için bir şey yapamam. Teklif edileni kabul etmenizden başka çıkış yolu göremiyorum ama yine de sizi savunmaktan geri durmayacağım. " Talat İngiliz Milletvekili ile arasında geçen bu olayı, bize gelip giden İngiliz memura anlatarak bunu araştırıp, o İngiliz arkadaşıyla kendisini görüştürmeye çalışmasını istedi. Bu konuşma benim yanımda yapıldığı gibi, başından beri yaptıkları her görüşmeye ben de katılıyordum. Bu teklifi kabul eden İngiliz memur, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na telgraf çekerek, o milletvekilini davet etti. Bakanlıktaki görevliler, ona Manş Denizi üzerinden gidip, Talat'la Rennes'de buluşmasını önerdikleri gibi, görüşme zamanını da belirleyerek, bir telgrafla Berlin'e bildirdiler. İngiliz memur bana gelerek, eğer hala sözündeyse,Talat Paşa'ya telgrafın içeriğini ulaştırmamı istedi. Talat Münih'e gitmiş ve acil bir durum olursa telgraf çekmem için bana adresini bırakmıştı. Ona İngiliz arkadaşının Rennes yakınlarındaki Ham şehrinde beklediğini belirttiğim bir telgraf çektim. Talat acilen Berlin'e dönüp, hemen bana geldi ve birlikte aracı olan İngiliz'in yanına giderek, gelen telgrafa tekrar baktık. Talat, Ham'a giderek arkadaşıyla buluşup, iki ayrı görüşme yaptıktan sonra Berlin'e döndüğünde, aralarında geçen tüm konuşmaları bana anlattı. İngiliz Milletvekili'nin anlattıkları arasında önemli olan şeylerden birisi de şuydu: "Ben inanıyorum ki; hükümetimiz savaştan

önce de, savaş esnasında da, savaştan sonra da Türkiye konusunda yanlış bir politika izledi. Tıpkı son zamanlarda Türkiye'nin siyaseti gibi, İngiltere'nin politikası da tutarlı olmadığı için Türkleri Almanlarla anlaşmak zorunda bıraktılar. Defalarca bu siyasetin saçma olduğunu açıkladıysam da; çoğunluk Türkiye karşıtı olduğundan sözüm dinlenilmedi. Şu anda, buraya hükümet tarafından gönderilmiş olmadığım gibi; ben hükümet üyesi de değilim. Fakat elimden geldiği kadar, isteklerinizi hükümete ulaştırabilirim. Talat'ın vurguladığı şeyleri söylemeye gerek yok. Çünkü o, Sevr Anlaşmasının kaldırılmasını, Trakya, İzmir ve halkının çoğunluğu Türk olan şehirler dahil tüm Türkiye'nin bağımsız olmasını istiyordu. Talat, Osmanlı Devleti'nin Mısır ve Arap ülkelerindeki haklarından vazgeçiyordu. Bundan sonra Türkiye, eskiden olduğu gibi sadakat prensibi üzere; İngiltere ile ilişkilerini devam ettirecek ve eğer anlaşma yapmak gerekirse, Türkiye buna da hazır olacaktı. Bu görüşme 1921 yılının Şubat ayı sonlarında gerçekleşmişti.

Mart ayı içerisinde, Mısırlı öğrencilerin Mısır ayaklanmasının anısına düzenledikleri toplantıya Talat da katılmış ve beni bu törende yaptığım konuşmadan dolayı kutlamıştı. O günden sonra Talat'ı hiç görmedim. Mart'ın 15. günü öğle vakti Berlin'de Dışişleri Bakanlığı'ndaki Daire Başkanlarından bir arkadaşım bana telefon edip: "Saat 11 civarı Ermeni bir adam, eski Sadrazam'ı öldürdü." dedi. Birkaç dakika geçmeden , "Azadi Şark" dergisinin sahibi İranlı Şeyh Abdurrahman Seyf yanında iki Afganlıyla beraber bana gelerek, olayı anlattı. Ardından Şeyh Abdülaziz Caviş geldi ve beraber olay mahalline gittik. Olay mahalli benim evime yaklaşık on dakikalık mesafede olmakla birlikte, Talat'ın da evinin olduğu caddedeydi. O, 4-5 numarada oturuyordu, öldürme olayı da 17 numaranın önünde gerçekleşmişti. Bu olay, Berlin'de şok etkisi yarattı. İmparator yanlısı gazeteler, Talat'ın yasını tutup, ona Enver'le birlikte Türkiye'nin Almanya ile anlaşmasına sebep olduğu için övgüler yağdırdılar.

Yahudi ve Demokrat gazeteler ise onu kötüleyip, Ermeni meselesini gündeme getirerek, onun Almanya ile olan dostluğunu görmezden geldiler.

Onun için yapılan cenaze törenine Doğuluların yanı sıra Almanlardan da büyük bir topluluk katıldı. Cesedi, Müslüman Mezarlığında inşa halinde olan mescit ve mezarlıklar tamamlanana kadar, bu acizin nezaretinde ve Osmanlı Büyükelçiliği imamı Hafız Şükrü Efendi'nin de gayretiyle, geçici olarak Alman Mezarlığına konuldu. Talat'tan birkaç ay sonra Ermeniler tarafından öldürülen Cemal Azmi Bey, Doktor Bahaüddin Şakir Bey ile Talat'ın cesetleri asıl vatanlarına bir süre sonra nakledilebilmeleri için yaptığımız binalarda emaneten morga bırakıldı. (Allah onların hepsini affetsin.)

Bunların hepsi, suikast ve tuzakla, hiçbir şey hissetmeden arkalarından vurularak öldürüldüler. Talat Ermenilerin kendisine suikast düzenleyeceklerini önceden öğrendiği için; gizleniyor, sürekli çevresini kolluyor ve yalnız başına dışarı çıkmıyordu. Fakat aradan birkaç ay geçince, rahat davranmaya, bunu önemsemeyip yalnız başına bir günde iki üç defa dışarı çıkmaya başladı. Bu durum Ermenilere ulaşınca, veremli ve ailesi öldürülmüş

olan Toylryan adlı bir genci: "Sen bir seneden fazla yaşamazsın. Madem ki dünyadan ayrılacaksın, öyleyse güzel olan; Ermenilerden büyük bir topluluğu öldüren Talat'ı öldürmeden hayata veda etmemendir." diyerek, Talat'ı öldürmeye gönderdiler. Yine ona Talat'ı öldürürse, büyük güç sahibi devletlerden birinin yardımıyla, kendisini idam veya hapisten kurtaracaklarını vaat ettikleri de söylenmektedir. Nitekim söylendiği gibi gerçekte de; Berlin'de Alman Büyükelçisinin Talat'ı öldüren şahsın kurtulması için sarf ettiği büyük çabalar sonucunda, onu iki ay hapisten sonra tahliye ettiler. Türkler bu konuda Almanlara karşı bu güne kadar kin beslediler ve bu günlerde yapılan Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin, Almanların Türkiye'deki emlaklerinin kendileri adına tasfiye edilmesi talebini hemen kabul ettiler. Almanlar bu konuda kendilerine kızdıklarında da : "Talat'ın katili Toylryan'ın iki ay içinde hapisten çıkarılmasını unutmadık." cevabını verdiler.

Aslında Talat hakkında şunları söylememiz fuzuli olacaktır: Talat çok seçkin bir insan olmakla birlikte, herkes onun on yıl veya daha az bir sürede, ayda bin beş yüz kuruş kazandığı Selanik'teki Telgraf memurluğundan Sadrazamlığa yükseldiğini bilir. Muhakkak ki bu süratli yükselişin sebebi; Talat'ın değişim ve Kanun-i Esasi'nin ilanını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyelerinden olmasıydı. Lakin eğer Mehmed Talat keskin zekası, sağduyusu ve kararlılığı ile sıra dışı bir adam olmasaydı; hiç şüphesiz tam on sene boyunca Osmanlı Saltanatının iplerini ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyetinin başkanı olup, bu süre zarfında Cemiyetin iplerini de hep o elinde bulundıramazdı. O, her zaman resmi başkan olmasa da, daima bu Cemiyetin bilfiil beyni olup, sadarete geçmeden önce de Devlet'in ilk ve son başvuru merciiydi. Düşünüyorum da; Sadrazamlık ona daha fazla nüfuz kazandırmadığı gibi, hatta belki de nüfuzunu azaltu. Ben sadrazamlığı kabul etmekle hata ettiğini düşünüyor ve onu buna, harp sırasında Cemiyet'in genel merkezinin direkleri olan arkadaşları; Midhat Şükrü, Doktor Nazım, Bahaüddin Şakir, Ziya Gökalp ve Doktor Rusûhi'nin yönlendirdiklerini zannediyorum.

Kısacası; O kadar çok sayıda yükselmeye hevesli üyesi olan bu Cemiyette eğer Talat'a benzeyen veya ondan daha güçlü birisi olsaydı; Talat hep onların başkanlığını yürütemezdi. O öldüğünde şöyle demiştim: "Onun ölümüyle bu Cemiyet de öldü. " Gerçekten de ondan sonra birliği sağlayıp, hepsinin üzerinde ittifaka varacakları başka bir başkan bulamadılar.

Talat büyük okullarda ilim tahsil etmiş bir kişi değildi. Bilakis öğrendiklerinin hepsini oradan buradan ve tahsili iyi olan arkadaşlarından elde etmişti. Fakat Talat duyarak öğrendiklerinden eksik kalan konuları, kitaplardan öğreniyor, kuvvetli anlayışı ve kıvrak zekası ile cehaletinin açığını kapatıyordu.

Burada akranlarına karşı başkanlığı elinde tutmasını sağlayacak başka bir meziyetine daha değineceğim. Bu meziyeti; onun adi bir açgözlülüğe veya yiyiciliğe dalmaktan kendisini uzak tutması ve geniş nüfuzuna rağmen servet elde etmeye çalışmamasıdır. Arkadaşlarından pek çoğu ellerini dünya

nimetlerine daldırıp, bunlardan az çok faydalanırlarken, başkanlığı döneminde yetkileri elinde bulundururken bile fakir olarak yaşaması, onun onurlu olduğunun göstergesidir. Talat şunu söylerdi: "Bu millet benim cehaletime katlanıyor, bir de hırsızlık ve suiistimalimi mi onların sırtına yükleyeyim?"

Evet, Talat on sene boyunca Osmanlı Devleti'nin işlerini üstlenmesine rağmen; hiçbir suiistimal veya kötü şaibeye karışmadı. Onun bu iffeti ve onurlu şahsiyeti ayıplarını ve hatalarının çoğunu örter. 1918 senesinde Almanya'ya ulaştığında, cebinde elli bin Mark vardı. O bitince, kendisine müracaat ettiği zengin arkadaşlarından bir tanesi ona iki yüz bin Mark gönderdi. Tüm harcamalarını bundan yapan Talat'ın cebinde, öldüğünde az bir miktar kalmıştı. Evinde bazı altın kutularla, Sultan'ın kendisine hediye ettiği ve bazı arkadaşlarının hediye olarak verdiği değerli parçalar buldum. Bunları geçim kaynakları tükendiğinde satmak için saklıyordu.

Talat'ın "Hatırat"ına gelince; ölümünden sonra Alman yayın şirketlerinden bir tanesi, bu kitabı satışa çıkarıp, Türkiye'de de yayınlaması ve diğer dillere çevirmesine rağmen, Talat'ın dul kalan eşi bugüne kadar bu "Hatırat"tan dolayı bir şey elde edemedi.

CEMAL PAŞA'NIN SONU

Cemal'e gelince; onun I. Dünya Savaşı'nda takip ettiği yol ve Afganistan'a gidişinin nasıl olduğu daha önce anlatılmıştı. Afgan Kralı'nın yanında yüksek bir mevki elde ederek, Osmanlı Ordusundan seçtiği subaylarla birlikte, Afgan Ordusunun düzenlenip, eğitilmesi işini üstlendi. Cemal ordunun düzenlenip eğitilmesi işinde başarılı olup, Afgan Kralı'nın kendisi hakkındaki iyi düşüncelerini de boşa çıkarmadan orduyu modern çağın gereklerine uygun olarak sınıflandırdı.

Yaklaşık bir sene Kabil'de ikamet ettikten sonra, Münih'te bıraktığı ailesini görmek ve Afganistan Devleti ile ilgili bazı önemli görevleri yerine getirmek için Avrupa'ya gitti. Eski Hicaz Demiryolu mühendislerinin başkanı Alman Meisner Paşa'ya; yanında demiryolu programı, elektrik işleri, tarım projesi ve maden çıkarma gibi bir takım işleri yapacak mühendis ve uzmanlar heyeti ile birlikte Afganistan'a gelmesi teklifinde bulundu. Meisner Paşa bu talebi kabul edip, her sanat dalında ilmine ve çalışmasına güvenilen kişilerden oluşan bir heyet görevlendirdi. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra işsizlik problemi ortaya çıktığından; Almanya'da çalışan eleman bulmakta güçlük çekilmiyordu. Fakat Alman Hükümeti bu heyetin kendisi tarafından gönderilmesi ve giderlerinin karşılanmasını kabul etmedi. Almanya, aslında Afganistan'ın modern ulaşım yolları konusunda eğitilmesine karşı çıkan İngiltere'den çekiniyordu. Cemal Paşa Münih'e gittikten sonra, Fransa'ya

girmesini sağlayan bir aracı sayesinde, Paris'e ulaşmayı başardı. Orada Mösyö Bongars ile görüştüğü de söylenir. Bu projeyi, heyetin giderlerini karşılamaları ve tüm ihalelerde onlara öncelik hakkı tanınması şartıyla, Fransa Hükümetine sunduğunda onlardan olumlu yanıt aldı. Bunları bana Fransa'dan Berlin'e dönüşünde bizzat Cemal anlattı. Bu güne kadar bir Fransız heyetinin bu amaçla Kabil'e gittiğini duymadım, ama bir İtalyan heyetin gittiğini duymuştum.

Cemal, Moskova üzerinden Afganistan'a gitmeyi düşündüğü sırada, Enver Türkistan'da, Ruslara karşı yapılan ayaklanmanın başını çekiyordu. Buna rağmen Cemal, Afgan Hükümeti'nin önemli bir adamı olduğundan; Rusların kendisine zarar vermeyeceklerini düşünerek, Rusya'ya gitmekten vazgeçmedi. Fakat Ruslar, Doktor Nazım ile Enver'in amcası Halil'i gözetim altına aldıkları gibi; onu da gözetim altına aldılar. Cemal, zekası sayesinde Enver'in hareketine karşı olduğu konusunda onları ikna etmekle kalmayıp, gazetelere verdiği demeçlerle de Enver'in siyasetini eleştirdi. Sonra Ankara'ya gidip, Enver'in Rusya'ya karşı düşmanlığını engellemeleri konusunda Ankara Hükümeti ile konuşacağını söyleyerek Ruslarla anlaştı. Cemal Anadolu'ya gitmek için yola çıktığında, ilk önce Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e indi. Yanında iki tane arkadaşı olduğundan, başına bir şey geleceğini düşünmeden, caddelerde dolaşırken Ermeniler, ona ve iki arkadaşına suikast düzenlediler. Cemal'in ölüm haberi Avrupa'ya 25 Temmuz 1922'de geldiği halde, öldürülmesi olayı 18 veya 19'unda meydana gelmişti. Hatırlıyorum da o zaman biz Londra'da, Birleşmiş Milletlerin; Suriye ve Filistin hakkında, Fransa ve İngiltere'nin aralarında yaptıkları ve görevlendirme ismini verdikleri gizli anlaşma metnini onayladığını açıklayan kararını tartışıyorduk. Biz otelde iken, yanımıza gelen bir İngiliz General, sevinçli bir şekilde: "Cemal Paşa öldürüldü, yakında Enver'in de ona kavuşmasını umuyorum." dedi. Ne demek istediğini anladığım için kendimi ona tanıtmak istemedim. Ondan, onun dışındaki diğer İngilizlerden ve gazetelerden öğrendiğime göre; İngilizler Bolşeviklere kızmalarına rağmen, Enver ile Moskova arasındaki çatışmada, Bolşeviklerin Enver'e üstün gelmesini tercih ediyorlardı. İşte gerçek budur!

Diğer bir ifadeyle; İngiltere İslam'ı, Bolşevizm'den daha tehlikeli görüyordu. Öyleyse Müslümanlar ve Doğuluların bu gerçeği iyi kavramaları gerekiyor, çünkü bunun anlamı büyüktür.

Cemal'in ölümü ile Enver'in ölümü arasında iki hafta olmakla birlikte, onlarla Talat'ın ölümü arasında ise; yaklaşık on altı, on yedi ay vardı. Bu üçü, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin yönetimini ellerinde bulunduran kişilerdi. Genel tarih içerisinde onlara ait önemli bir dönem olmasına rağmen; bir sene birkaç ay içerisinde, "çiğnenmiş kuru çöpler gibi oldular."(Kamer 31) Baki kalan yalnız Allah'tır.

Cemal'in nasıl öldürüldüğü ile ilgili bilgiler farklıdır. Bolşevikler'in onun Anadolu'ya gitmesine izin verdikleri halde ona güvenmedikleri ve Enver gibi onun da değişip, Afganistan'a döndükten sonra onların siyasetine direniş göstermesinden çekindikleri; dolayısıyla bir yandan Ankara'ya gitmesine izin

verirken , bir yandan da ilişkide oldukları Ermeniler yoluyla ona tuzak hazırladıkları, böylece onun başlarına açabileceği tehlikelerden kurtuldukları söylenir.

Ayrıca Talat, Cemal Azmi, Bahaüddin Şakir ve eski Sadrazam Emir Said Halim'i öldüren Ermeni cemiyetinin onu öldürdüğü de anlatılmaktadır.

Bolşevikler Cemal'in öldürülmesi ile ilgili ithamlardan kurtulmak için:" Bizim yararımıza çalışan bir adamı öldürmek için uğraşır mıyız?" diyorlardı. Cemal'in öldürülmesi ile ilgili bir çok insanı yakaladıkları halde; bu güne kadar hiç birisinin idam edildiğini duymadım.

Cemal, çok zeki, anlayışı kuvvetli, çok gayretli, keskin kılıç gibi kararlı, saygı uyandıran bir görünüşe sahip, büyük bir komutan olmaya layık, temkinli bir insan idi. Fakat o çabuk öfkelenip, toplumda elektriklenmeye yol açan, çok kibirli, onuruna düşkün, tartışmalarda kazanmayı seven, böbürlü, kendini beğenmiş, gaddar, sert olarak tanınmayı isteyen, intikam ve cezalandırmayı seven birisiydi.

İstibdada yatkın bir mizacı ve insanlara emirler yağdırmayı seven bir yapısı olmasına rağmen; Devlet'in I. Dünya Savaşı süresince, Suriye'deki tüm yetkileri ona bırakması, hem kendi adına, hem Araplar adına, hem de Devlet adına büyük bir cinayetti. Hesap kitap yapmadan, işin sonunu düşünmeden arzu ve heveslerine göre davranırdı. Onun bazı dalkavukları ve Türkiye'de Turancılık siyasetini güdenler: " Sonuç ancak senin yaptığın şeylerle elde edilir." diyerek ona yaptığı işleri güzel göstererek, onu pohpohluyorlar, bu övgüler de onun sertliğini ve gaddarlığını artırıyordu. Bununla birlikte savaşın Almanya ve Türkiye'nin zaferi dışında veya her fırkanın ayrılmasını içeren bir anlaşma ile son bulabileceğini hiç düşünmüyordu.

Gururundan dolayı, Arap bölgelerinin Türkiye'den ayrılacağına ihtimal bile vermiyordu. Bu düşüncesi onu, sertliğe, kabalığa, insanlara zulmetmeye ve sınırları zorlamaya götürüyordu. Şerif Hüseyin Devlet'e başkaldırdığında, Cemal bu haberin doğruluğuna inanmayıp, bu olayın sadece Şerif'in çocuklarının Medine'den çıkıp, demiryollarına saldırmalarından ibaret olabileceğini, ve Şerif'in bunu öğrenince çocuklarını itaat altına alacağını düşündü. Cemal, Şerif'in kendisinden korktuğu için böyle bir şeye cesaret edemeyeceği ümidine kapılıyordu.

Velhasıl o zaten kendini beğenmiş bir insanken; Suriye'de görev yaptığı günlerde de yetkilerin hepsini elinde tutması ve tam bir özgürlük içinde hareket edebilmesi onu gurur ve sarhoşluk içine sokup, bir çok işlerde makul olan sınırın dışına çıkmasına yol açtı. En sonunda bu durum onu, şehirlerin ileri gelenlerini toplayıp, sayılarını belirledikten sonra kura çekerek % 10'unu sürgüne göndermeye kadar götürdü.

ŞERİF HÜSEYİN VE İNGİLİZLERLE İLİŞKİSİ

Arap meselesini, Cemal'in siyasetinin ortaya çıkardığı; yani o Suriye'nin ileri gelenlerini öldürmüş olmasa, Şerif Hüseyin'in Devlet'e karşı çıkmayacağı ve Arapların Türklerden ayrılmayacağı iddialarının hiç birisi doğru değildir. Çünkü Şerif Hüseyin'in İngilizlerle ilişkisi ve Devlet'e karşı çıkmak için fırsat kollaması, ta Sultan Abdülhamid dönemine dayanmaktadır ki; Sultan Abdülhamid de bunu biliyordu.

İttihatçılar Sultan'ın yetkilerini elinden alıp, onu Şerif Ali'nin yerine, Şerif Hüseyin'i Mekke Emiri yapmaya zorladıklarında onlara: "Ben bu adamın gerçek niyetini bildiğim için, yapacağı şeylerden sorumlu değilim." dedi.

Şerif'in ayaklanma konusunda İngilizlerle görüşmesi I. Dünya Savaşı'ndan önceye dayanmaktadır. 1912 senesinde Şerif, Mısır yöneticilerinden birisini görevli olarak Londra'ya gönderip, İngilizler ile Araplar arasında; İngiltere'nin Araplara silah vermesi, Arapların Osmanlı'ya baş kaldırıp, gelecekte İngiltere'nin müttefiki olmaları hususunda anlaşma yapmasını istemişti. Mısırlı yönetici bu teklifi İngilizlere sunduğunda, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, kabul etmemekle birlikte, bu planı reddetmelerinin sebebini de açıkladılar. Bu sebep de; İngiltere'nin, Arap ülkelerini istila etmeyi istediği için oraya silah vermeyi uygun görmemesiydi.

İngilizler senelerce tüccarların Arap bölgelerine silah satışını yasaklamalarının yanı sıra, Arapların ellerindeki silahları da, oraya gönderdikleri insanlar vasıtasıyla, değerinden daha yüksek fiyata satın alıyorlardı. Bütün bunların sonucunda; İngiltere o ülkeleri işgal etmek istediğinde, bölge halkı savunmasız ve silahsız kalmıştı.

Daha sonraları, I. Dünya Savaşı'nın başında Şerif'in, İtilaf Devletleri'ne katılma isteğini ilettiği İngiltere, bunu kabul etmemişti. Savaş uzayıp da, yükü ağır gelmeye başlayınca, Araplara ihtiyaç duyan İngilizler Şerif'in teklifini kabul ettiler.

Her halükarda Cemal'in Suriye'de sert davranması ve bazı kişileri öldürmesi, Şerif'in isyan etmesinin sebebi değildir.

Cemal bunları yapmamış olsaydı bile; yine de isyan, halkın Türklere karşı nefret duyması ve Almanya ile Türkiye yenildiğinde Arapların bundan dolayı sevinmesi vuku bulacak, özellikle de; İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne üstün gelmesiyle genç kesim, Fransa'nın üstünlüğü ile Katolik Hristiyanlar, İngiltere'nin üstünlüğü ile Ortodoks Hristiyanlar, Arap- İngiliz ittifakının üstünlüğü ile Şerif Hüseyin taraftarı olan Müslümanlar sevineceklerdi. Cemal Paşa öldürdüğü kişileri öldürse de öldürmese de bunların hepsi, şu anda nasıl olduysa o zaman da olacaktı. Eğer biz gerçeği ve tarihi amaçlıyorsak; bize düşen görev; bunu itiraf etmemizdir.

CEMAL PAŞA'NIN CİNAYETLERİ

Cemal Paşa'nın görüşleri ile Araplar ve Türklere karşı işlediği cinayetlerde büyük yanlışlar vardır:

1- Öldürülen kişilerin bir çoğu Devlet haini değillerdi. Onların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olmaktan başka bir günahı yoktu. Zaten Kanun-i Esasi de İttihat ve Terakki'yi değil, Osmanlı Saltanatını Devlet olarak tanımaktadır.

2- Öldürülenlerden bir kısmının da yaptıkları hatalara veya bu hataların ölümü gerektiren hatalar olduğuna dair her hangi bir belge veya kanıt yoktu. Bize ulaştığına göre; Cemal Paşa bu ölüm cezalarının siyaset gereği olduğu gerekçesiyle, kendisini Sıkı Yönetim Mahkemesi tarafından beraat ettirmişti. Halbuki kanun gereği, bu suçu işleyenlerin ya hapisle veya sürgünle yargılanması gerekiyordu.

3- Bu kişiler Devlet düşmanı olsalardı bile, doğru siyaset gereği; savaş esnasında bu konuyu gündeme getirmemek, insanları cezalandırmamak, insanların kalbinde kök salan yaraları kanatmamak, Arapların kin ve nefret duygularını galeyana getirmemek, Türklerin fırsatını bulunca cezalandırma hevesinde oldukları ve intikam alacakları gibi bir intiba bırakmamak ve böylece onların yabancılara meyillerinin artmasını sağlamamak gerekirdi.

4- Evlerini yıkarak, aileleri ile birlikte Anadolu'ya sürgüne gönderip, bir çoğunu gurbette ölüme terk ettiği binlerce kişi içerisinde yüzlercesinin siyasetten haberi bile yokken, Devlet haini olmaları nasıl beklenebilirdi? Onların vatanlarından sürgün edilmesi, Devlet'e her ay yüz elli bin Lira yük getirmesinin yanında, sonucu nefret olan zulüm ve işkenceden başka hiçbir şey değildir. Cemal Paşa'nın hatası; Osmanlı Saltanatı düşmanlarına, Arap ve Türk anlaşmazlığını isteyenlere ve doğuda yabancı siyaseti güden liderlerin eline önemli bir koz vermesiydi. Şayet Türkler, Cemal bu davranışları sergilemeden buralardan çıkmış olsalardı; en azından onların elinde böyle kozlar bulunmayacaktı. O gün Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünü anlatmak isteyen insanlar, Cemal'in yanlışlarından dolayı, yabancıların hakimiyetini isteyen kişilere karşı verecek cevap bulamıyorlardı. Savaştan sonra nasıl İtilaf Devletleri Arap şehirlerinde, Türkleri aratacak davranışlarda bulundularsa; savaş esnasında da, buralarda Ahmed Cemal tek başına İtilaf Devletleri'ni mumla aratır olmuştu.

Bunlar Cemal'in iki millete karşı işlemiş olduğu en büyük hatalar ve cinayetlerdir.

Cemal Suriye'de bulunduğu dönemde Türkçe ve Arapça olarak yayınladığı bir kitapta; yakalananların, öldürülenlerin ve sürgüne gönderilenlerin yargılanma sebeplerini açıklamakla birlikte, bu kitapta kanına girdiği kişilerin öldürülmelerine yeterli gördüğü kanıt ve belgeleri de açıkladı. Fakat kitabı okuyanlar bu belge ve kanıtların açık ve ikna edici olduğunu düşünmüyorlar.

Ölmeden kısa bir süre önce yayınladığı Hatırat'ında I. Dünya Savaşı'nı, başından sonuna Hicaz Kralı'nın ayaklanmasını, Suriye meselesini, kendisini öldürme, asma ve sürgüne göndermeye götüren sebepleri açıkladı. Özetle: "Bunlar İslam camiasına ihanet edip, kendi milletleri aleyhine yabancılarla anlaşarak onların ülkelerini istila etmelerine zemin hazırlamışlardır." diyor. Bu sözlerinin bir kısmı doğru olsa da; tamamen doğru değildir. Araplardan İslam camiasını ve doğulu olmayı önemsemeyip, İngiltere'nin üstünlüğünü kendi üstünlükleri gibi görenler vardı. Fakat İslam camiasına aldırış etmeyip, sadece Türk milliyetçiliğine önem veren Turancıların, yine bu camiayı önemsemeyip, Arap milliyetçiliğine önem veren Arapları cezalandırmaya hakları yoktur. "İnsanlara iyiliği emredip, kendinizi unutuyor musunuz?" (Bakara 44)

İşte bunlar, Türklerle ilgili bizzat bildiğimiz, gözümüzle gördüğümüz ve kulağımızla işittiğimiz şeyler arasında anlatmayı uygun bulduklarımızdır. Bunlar gören kişinin beyanı olduğu için I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında meydana gelen gerçekleri öğrenmeye önem veren yeni nesilleri aydınlatmasını umuyorum. Tecrübeler insanlara şunu öğretmiştir: Olaylara son nokta konulmadan, günler ardı ardına gelmeye devam ederse, anlatılanlarda eksilme ve fazlalıklar olacak, bu durumda da anlatılanlar ile yaşanmış olaylar, birbirinden farklı mecralarda akacak ve tarih, uydurma hikayelerden ibaret hale gelecektir.

Haber; olayın olduğu çağda yaşayan, özellikle de olayı gören ve bilenin sırtında emanettir. Emanetin, derin bir araştırma ve doğru bir rivayetle, aslına uygun olarak aktarılması gerekir. Her şeyin en doğrusunu Allah bilir.

EMİR ŞEKİB ARSLAN
Hayatı ve Eserleri
(M.1869-1946 / H.1286-1366)

O Hire kralların ın Tenuhi sülalesinden Emir Şekib b. Hammud b. Hasan b. Yunus Arslan olup, annesi Çerkez asıllı Fadıla Hanımdır.

Siyasi tarihçi, şair, edebiyatçı büyük yazar ve emirü'l beyan (söz ustası) lakabıyla anılan bu zat "Mecmau'l İlmiyyi'l Arabi" nin üyelerinden olup, M. 1937 yılında bunun başkanlığına getirilmiştir.

25 Aralık 1869 (H.1286) yılının Ramazan ayının başlarında Lübnan'ın Şuf kazasının Şüveyfat nahiyesinde doğdu.

Beş yaşına geldiğinde babası ona okuma yazma öğretmesi için bir hoca tuttu. Daha sonra ailesi Ayn Annub beldesine göç edince; babasının kendisi için tuttuğu Esad Faysal adındaki hocası, ona Kuran-ı Kerimi öğrettiği gibi onun büyük bir kısmını da ezberlemesini sağladı.

Ailesinin Şüveyfat'a dönmesinin ardından Amerikan Kolejine giren Emir Şekib, burada Coğrafya, Matematik, İngilizce ve diğer ilimleri öğrendi.

1879 yılında Beyrut'ta bulunan "Medresetü'l Hikme"ye girip, burada geçirdiği sekiz yıl içinde en çok etkilendiği hocalarından biri; "Bostan" adıyla bilinen lügatin yazarı olan Abdullah Bostani idi.

Şekib "Medresetü'l Hikme"de öğrenciyken burayı ziyaret eden Muhammed Abduh küçük yaşına rağmen şiir okuyan bu genci çok beğenmiş ve onun gelecekte meşhur biri olacağını düşünmeye başlamıştır. İşte bu tarihten itibaren Abduh'a olan ilgisi güçlenerek artan Şekib, onun sözlerini dinleyip, ondan etkilenmiştir.

1887 yılında Sultaniye medresesine giren Şekib, burada büyük üstat Muhammed Abduh'dan diğer ilimlere ek olarak Fıkıh ve Tevhid okudu.

1889 yılında Dımeşk'a gidip, burada Şam müftüsü Muhammed Menini'nin derslerine katılmasının yanında iki değerli alim olan Muhammed Cemaleddin Kasımi ve Abdürrezzak Baytar'la da ilişki kurdu. Öte yandan Suriye'de tebliğ faaliyetlerinde bulunan alimlerin reisi olan Abdülkadir Cezairi ile de bu dönemde tanıştı.

1890 yılında ilk defa Mısır'a giderek, bir araya geldiği mütefekkirler arasında Muhammed Abduh'la birlikte Müeyyed Gazetesinin sahibi Şeyh Ali Yusuf ve Ahmed Timur Paşa da vardır.

1890 yılının sonlarında İstanbul'a giden Emir, burada Cemaleddin Afgani ile tanışıp, ondan etkilendi.

1892 yılında Fransa'ya gidip orada şair Ahmed Şevki ile tanıştı.

1908 yılında Şüveyfat'ın müdürlüğüne atanan Emir, daha sonra üç yıl süreyle Şuf kaymakamlığına getirildi.

1908 yılında Osmanlı Kanun-i Esasisinin yayınlanmasının ardından 1909 yılında İstanbul'da Osmanlı Mebusan Meclisi açılınca Emir Şekib, Havran bölgesinin mebusu seçildi.

1911 yılında İtalya'nın Libya'ya saldırması üzerine cihat çağrısı yapan Şekib, "Müeyyed" adlı gazetede halkı Arap ve İslam topraklarını savunmaya teşvik eden bir çok yazı yazdıktan sonra, gizlice Trablusgarp'a girip, Enver Paşa ile birlikte İtalyanlara karşı savaşta aktif görev aldı.

1912 yılında Balkan savaşı başlayınca, bu savaşla ilgilenebilmek için, İtalya ile barış yapmaya mecbur kalan Devlet, askerlerini Libya'dan çekti. Bunun üzerine, Balkanlarda bulunan Mısır Kızılayı'nda müfettiş olarak görevlendirilen Emir Şekib, bu görevini en iyi şekilde yerine getirdi ve bu kitapta da anlattığı gibi Balkan savaşının bir çok esrarına vakıf oldu.

Öte yandan Emir Şekib'in Osmanlı Devlet adamlarıyla olan güçlü ilişkisi; ona Osmanlı siyasetinin içyüzüne vakıf olma fırsatını verdiği gibi; bu sayede Abdülhamid'in son dönemleriyle İttihat ve Terakki döneminde Saltanatın üzerinde dönen dolapları da öğrenme imkanı buldu. Bu kitapta bunlar açıkça görülüyor.

1914 yılında bir medrese kurmak amacıyla Medine-i Münevvere'ye gitti.

1916 yılında Şekib, Çerkez asıllı Süleymi Hanım ile evlendi.

1916 yılının sonlarında zalim Cemal Paşa'nın zulmünden ve kendisinin Enver'e yakınlığı olmasa onu da öldüreceğinden korkup, Beyrut'u terk eden Şekib İstanbul'a gitti. Burada Enver Paşa ve diğer yetkililere Cemal Paşa'nın Araplara, dolayısıyla Saltanatın geleceğine yönelik işlediği suçları şikayet etti.

1920 yılında Fransızlar Suriye'yi işgal ettiğinde, Fransızların korkusuyla Suriye'yi terk ederek Mersin'e giden Şekib, buradan da Berlin'e geçip, orada bir ev satın alarak yıllarca ikamete mecbur kaldı.

1922 yılında Suriye Filistin Delegelerini temsilen büyük devletler karşısında Arap milletinin haklarını savunmak için Cenevre'ye gitti.

1924 yılında Berlin'de üyelerinin bütün İslam milletlerini temsil ettiği "eş-Şeairü'l İslamiyye" cemiyetini kurdu.

1926 yılında manda komisyonunun önünde Suriye meselesini savunmak üzere Suriye delegelerinin başkanı olarak Roma'ya giden Şekib, komisyon başkanına Suriye'nin; mandanın ilga edilmesi, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve bu ülke için yeni bir anayasa oluşturulması şeklindeki taleplerini iletti. Öte yandan da Fransa'nın Suriye üzerine oyunlar oynamak suretiyle; Türkiye ile anlaşarak, Antakya ve İskenderun'u Suriye'den koparıp Türkiye'ye bıraktığını ortaya koydu.

1927 yılında Detroit'te toplanan bir kongreye başkanlık etmek üzere burada göçmen olarak yaşayan Arapların daveti üzerine Kuzey Amerika'ya gitti.

1927 yılının sonlarında Rusya'yı ziyaret eden Şekib, burada büyük bir coşkuyla karşılandı ve bu seyahati ile ilgili bir kitap yazdı.

1929 yılında hacca gidip burada Suud Kralı Abdülaziz ile görüşen Şekib, bir süre Taif'te kalarak Hicaz'da tarihi ve turistik bir gezinti yaptıktan sonra, Hicaz yolculuğu hakkında "el-İrtisamatü'l- Litaf fi Hatırıl Hac ila Ekdesi'l Metaf" adlı eserini yazdı.

1930 yılında İspanya'ya giden Şekib, daha sonra Cenevre'ye dönüp, "el-Hulelü's Sündüsiyye" kitabını yazdı.

Ayrıca burada "el-Ümmetü'l Arabiyye" dergisini çıkararak; Tunus, Cezayir, Merrakeş'de savaşan Mağripli Arap mücahitlere destek oldu. Şekib'in bunların cihadını anlatan kalemi, ona bu kişiler nezdinde büyük bir saygınlık kazandırdı.

1934 yılında Suud ile Yemen arasında meydana gelen savaşın ardından bu ülkelerin

arasını bulmak üzere Yemen'de toplanan bir konferansa katılmak üzere Kudüs delegelerinin arasında bu ülkeye gitti. Bu delegeler görevlerini başarıyla yerine getirdiler.

1937 yılının yaz mevsiminde Fransa'nın yasağı kaldırması üzerine Suriye'ye dönen ve burada büyük bir törenle karşılanan Şekib'i Suriye Hükümeti Dımeşk'ta bulunan Mecmau'l-İlmiye'ye başkan tayin etti. Fakat Fransa'nın bu vadinden dönüp, Şekib'in Suriye'yi terk etmesini istemesinin ardından Emir Şekib tekrar Cenevre'ye dönmek zorunda kaldı.

1939 yılında Fransa'nın Mısır'a gitmesine izin vermesi üzerine bu ülkeye giden Şekib, burada dört ay gibi bir süre kaldıktan sonra Avrupa'ya döndü.

1946 yılında vatanına döndüğünde burada büyük bir törenle karşılandı. Fakat yaşının ilerlemesi, uzun süre savaşlarda kalması ve nefes almasını zorlaştıran göğüs hastalıkları, damar sertliği, mesane ve böbrek hastalığı ve görme zayıflığı gibi bir çok hastalığa tutulması sebebiyle sıhhati bozulmuştu.

Emir Şekib, 15.1.1366 (9.12.1946) Pazartesi günü dolu dolu yaşadığı bir hayatın ardından Rabbine kavuştu. Cenazesi Beyrut'ta Ömeri camisinde kılındıktan sonra, Şüveyfat köyünde kardeşi Emir Adil Arslan'ın kabrinin yanına defnedildi.

Ardında Galip, Ümmive ve Nazıme adında üç çocuk bırakan Emir, Fransızca Türkçe ve İngilizce bilmesinin yanında birazcık da Almanca biliyordu.

Hanımının söylediğine göre mütedeyyin bir hayat yaşayan Şekib, namazlarını hiç aksatmazdı. Onun hayatı okuma, yazma, konferans verme ve seyahatlerle geçmiştir.

Buğday tenli, gençliğinde siyah olan saçları yaşı ilerledikçe beyazlamış olan Emir, uzun sayılabilecek boydaydı. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

BASILMIŞ OLAN ESERLERİ

1 - Baküre (Divan – Şiir)
2 – ed-Dürretü'l-Yetime (Tahkik)
3 – Rivayetü Ahiri Beni Serrac (Tercüme)

4 – el-Muhtar min Resâili's-Sâbii (Tahkik)
5 – ile'l-Arap (Beyanün li'l-Ümmeti'l-Arap an Hızbi'l-Lâmerkeziye)
6 – Âmalü'l Vefdi's-Suriyyi'l-Filistini
7 – Hâdıru'l-Alemi'l-İslami (Dipnotlar ve ekler)
8 – Anatol Frans fi mebazilih (Tercüme)
9 – Laihati ile'l Mösyö Jöfnil (Fransa'nın Suriye Büyükelçisi)
10 – Mecelletü'l-Ümmeti'l-Arabiyye (Fransızca)
11 – Li Maza Teahhara'l-Müslimün ve Tekaddeme Ğayruhüm
12 – el İrtisamatü'l-Litaf
13 – Mehasinü'l-Mesai fi Menakıbi'l-İmami'l-Evzai (Tahkik)
14 – Tarihu Gazevati'l-Arap fi Fransa ve Süvisre ve İtalya ve Cezairi'l-Bahri'l-Mutevassıt
15 – Ravzu'ş-Şakik fi'l-Cezli'r-Rakik
16 – Divan
17 – Şevki ev Sadakatü Erbeine Âmen
18 – el-Hulelü's-Sündüsiyye fi'l-Ahbari ve'l-Sari'l-Endülüsiyye
19 – es-Seyyid Reşid Rıza ev İhaü Erbaine Seneten
20 – el-Vahdetü'l-Arabiyye
21 – en-Nahdatü'l-Arabiyye fi'l-Asri'l-Hâdır
22 – Urvetü'l-İttihad Beyne Ehli'l-Cihad
23 – Rihletü Rusya
24 – Rihletü Almanya
25 – Risale an Darbi'l Fransis li Dimeşk
26 – Makalatü Şekib

Bunların dışında da yazarın basılmış bir çok eseri vardır.

ÖZEL BÖLÜM

Kitabın Orjinalinde Sultan Vahdettin'le ilgili bölüm olmadığı için Nazım Tektaş'ın Osmanlı 2 (Saraydan Sürgüne) adlı kitabından alınmıştır.

SULTAN VAHİDÜDDİN

(Temmuz 1918 - Kasım 1922)

Adı her ne kadar Sultan olarak anılsa da, ona bu ünvanı çok görenler çok fazladır. Tabî bunlar, onun Sultanlığı elinden alındıktan sonra türemişlerdir. Ve bunların büyük bölümü bir yerlere yaranma hesabıyla bu yola düşmüşlerdir. Sultan Hâmid de görüldüğü gibi "ifrat-tefrit" Vahidüddin'de de yaşanmıştır ve yaşanıyor...

Ferid Paşa'nın yaveri Tarık Mümtaz Göztepe Sultan Vahdeddin'in çok yakınındaydı; sürgün hayatını da beraber yaşayıp devamlı yanında bulunan, onu, yazdığı iki kitapla anlatan Göztepe'ye göre Sultan Vahdeddin iyi bir insandır. Vatansever, akıllı, zekî, haysiyetli... Değil vatan hâinliği en küçük bir hata isnadı bile yakışmaz. Necip Fazıl Kısakürek'in yazdığı, ama "Mustafa Kemâl Atatürk'ün mânevi hatırasına hakaret edildiği" iddiası ile toplatılan "Vatan haini değil büyük vatan dostu Vahidüddin" adlı kitabı da, adından anlaşıldığı üzere onu yüceltiyor.

Galiba, Sultan Vahdeddin'in en büyük talihsizliği yaşadığı zamandan kaynaklanıyordu. İktidarının son döneminde pâdişahlığı bile elinden alınıp, sadece Halife olarak, ama devamlı küçültülerek tahtta oturacaktı. Önce Kral, sonra da kralcılar onu kötülemek için akla hayale gelmeyen senaryolar üretip "Vurun abalıya" diyeceklerdi. Türkiye'den ayrılışına 77, ölümüne 75 sene olmasına rağmen, hâlâ arada bir tozu alınması, elbette derin sebeplere dayanıyordur!

Sultan Vahdeddin, Sultan Mecid'in 30 (bir rivayete göre 41) kadar evladının 23'üncüsü, Pâdişah olan üç oğlundan sonra dördüncü ve sonuncusu idi. Enkaz dönemine denk gelişi, belki de sonuncu oluşundandır! 1860'da doğmuştu, anası Gülistû Hatun'dur. 1861'de Sultan Mecid ölünce Vahdeddin öksüz Gülistû Hatun da dul kalmıştı. Daha bir yaşında iken yakasına yapışan talihsizlik, ömrünün sonuna kadar artan şiddetiyle etmiştir. Saltanat merakı hiç olmamış herhalde ki, Çengelköy'de Saray'da iken, randevu alıp gelen Talât ve Enver Paşa'nın, ağabeyinin ölümünü bildirip, tahta geçmesi gerektiğini söylediklerinde, hemen kabûl etmemiş, biraz müsaade istemiş, gece istihareye yatmıştı; eğer, hanedanın en yaşlı erkeği olmasaydı tahta geçmeye hiç rızası yoktu. Mevcut şartlar onu Pâdişah olmaya zorluyordu. Kendisi istemiyor; belki de bunca sıkıntılı bir zamanda devleti idare edecek takâtı kendisinde

göremiyordu! Sultan Reşad'ın Eyüp'teki cenaze merasiminden sonra Talât Paşa ve arkadaşlarına verdiği cevabı şöyle bitiriyordu:

"Sizlerin deruhte etmekte olduğunuz mesuliyetlere ve ifası vacip hizmetlere kıyasen bende vatanî bir hizmette bulunabilmek ümidiyle ve Cenab-ı Hakk'ın yardımı ve vekili olduğum şanı yüce Peygamber'in ruhânî medediyle işbirliğine karar verdim. Tevfik Allah'dan." (Şahbaba, 79. sf.)

Sultan Vahdeddin zor karar vermişti. Zamanında yaşayıp, yakınında bulunanların ağız birliği ettikleri özelliğinden birincisi: "Oldukça zekî fakat müstereddit idi." Tahta oturmak için zorlanması da bunu isbât ediyordu. Gerçekten de şanssız bir zamandı. Devletin başı olacaksın amma, fazla selâhiyetin olmayacak. İttihadçıların emri dinlenecek; sen mührü basacaksın, sonra da yanlışlıkların mesulü olacaksın. Cehennemî bir savaşın içinde erimekte olan bir vatan, sekiz cephede yaşanan yenilgiler, ekin tarlası gibi biçilen Anadolu evlatları! Gencecik milyonlarca Mehmed. Bütün acıların gelip devâ aradığı Dersaadette 57 yaşında bir Pâdişah!

Sultan Vahdeddin 4 Temmuz'da resmen Osmanlı Devleti'nin Pâdişahıdır. O günlerde Karlsbad'da tedavi olan bir general var. Bu genç generalle yeni Pâdişahın isimleri yanyana o kadar çok anılacaktır ki, herkes hayrette kalacak... Bir Avrupa seyahatinde biri Veliahd Şehzâde, diğeri yaver idi. Biribirini sevip takdir etmişlerdi. Veliahd, Pâdişah olunca General rütbesi taşıyan eski yaverinden istifadeyi düşünecekti. Çünkü, o zekî bir insandı ve memleketin öyle insanlara ihtiyacı malûmdu. Genç general de iyi bir satranç ustasıydı. Ne zaman hangi taşla hamle yapacağını ve "Şah" diyeceği anı iyi bilirdi. Şimdilerde küçük bir hamle kâfiydi ve taht değişikliğini duyar duymaz hastaneden bir tebrik telgrafı gönderdi. Böylece Mustafa Kemâl Paşa "beni unutmayın" mesajını vermiş oluyordu. Ve işin devamında acı tatlı günler yaşanacak, hele sonunda ikisi, bir terazinin iki kefesine oturacaklar, biri düştükçe diğeri yükselecekti!!

Sultan Vahdeddin'e zekî diyorlar, doğrudur da, bazan zekâ fazla işe yaramıyor. Onu besleyecek başka unsurlar lâzımdır. İşte, Vahdeddin onlardan yoksundu! Memleketin hali mâlûm; kaybedileceği bilinen bir savaşın içine girilmiş; her cephe iniltilerle terkediliyor...

Sultan Vahdeddin, Talât Paşa'ya inanır, güvenir amma, başkaları paşanın sadrâzam olacak seviyede yetişmediğini söylerler. Ahmed Rıza Bey'e göre iyi bir çete reisidir Paşa. "Cenab"ın "Peyam-ı Sabah" gazetesinde çıkan bir yazısında, sadârete kadar yükselen bu "Türedi"nin "Yangın kulesine çıkmış bir âmâ"ya benzetildikten sonra mevki hırsının derecesi şöyle tasvir edilir."

"Devlet başkalarının elinde nâil-i refâh olacağına kendi elinde ölsün."

"Talât bunu tercih ederdi." (İ.H.D.)

Dâmad Ferid Paşa'dan da iyi bahsetmez İsmail Hami Bey, der ki:

"... Mediha Sultan'ın meşum kocası Arnavud Dâmad Ferid Paşa'dır. Osmanlı inhitâtının en mühim sebeplerinden olan müstereddi ve mütefessih devşirme ruhunu her manâsıyla idâme eden bu vatansız ve imansız Balkan

serserisinin nasıl olıp da Sultan Vahidüddin'e kadar hulûl edebilmiş olduğuna hayret etmemek ve bu hâli Altıncı Mehmed'in zekâsıyla telif etmek kâbil değildir."

Sultan Vahdeddin'in, eniştesi Ferid Paşa için "melun" dediği, amma, sadârete getirmek mecburiyetinde kaldığı bir gerçektir. Sebebi ise "Mücbir" olarak ifade ediliyor. İfade sahibi Vahdeddin'in kızı Sabiha Sultan'dır.

Talat Paşa 3 Şubat 1917'den beri sadrâzamdı. Onu kötü taraflarıyla anlatanlar var; hele de particilikte müfrit olduğu müşterek kanaattir. Faziletleri de cömertçe söyleniyor. Demokrat yaratılışlıydı. Teşrifattan hiç hoşlanmazdı. Riyadan, gösterişten uzaktı. Onun sadâretine kadar adet olan huzura gireceği zaman salonun iki kapısının birden açılmasını yasaklamıştır. Saray hademelerinin sadrâzamın ayaklarına kapanmaları kuralını da Talat Paşa men etmiştir. İnsan onuruyla çelişkili gördüğü ne varsa mani olmaya çalışan, bu mert çizgileri taşıyan insanın devlete menfi izler bırakması karakterinin bir başka yönüyle alâkalı.

Talat Paşa hem Bektaşî idi hem mason. "Bir gün en yakın dostlarından Abdülaziz Mecdî Efendiye: "Hocam demişti. Düşünüyor, bir türlü karar veremiyorum. Sen ne dersin Allah aşkına. Mason mu kalayım, Bektaşî mi olayım?"

Mecdi Efendi: "Paşam, bence bunların ikisine de lüzum yok, amma, mutlaka birini tercih etmek lazım geliyorsa, Bektaşîliği seçin, zira Bektaşilik bir Türk tarikatıdır!" demişti. (İ.D.P.A.)

Sultan Vahdeddin saltanata başladığında sadrâzamı Talat Paşa idi. Geleneğin ifası için kılıç alayı düzenlendi; bu son kılıç alayıdır. Eyüb Sultan'a gidildi, adet yerine getirildi. Burada, Ali Fuad Türkgeldi'den kısa bir alıntı geçeceğiz:

"Eyüb'de arabalara bineceği sırada Talat Paşa Boğazdan düşman tayyare filoları geçmiş olduğunu haber vermişse de hünkâr "Onlar mütemeddin adamlardır; böyle dinî merasim esnasında taarruzz etmezler" diyerek eseri telaş göstermedi." (G.İ.) Sultan Vahdeddin'in korkak olduğu sıkça telaffuz edildiği için, bu sahnenin naklinde fayda umduk ama, doğrusu, hakikati tam olarak anlaşılmıyor. Sultan cesaretinden mi böyle davrandı, yoksa, korkağın karanlıkta ıslık çalması mıdır. Ecnebilerin dine saygılı, medenî bir davranışta olduklarının kabulü de pek yakışıklı gelmiyor. Bigünah kadınları, çocukları, ihtiyarları öldürenler onlar değil mi? Asırların mührünü taşıyan yurtlarımızı elimizden alanlar binlerce askerimizin şehadetine sebep olanlar onlar değil mi? Camilerimizi yakıp yıkmadılar mı? İnşallah Sultan Vahdeddin, o sözleri cesaretinden söylemiştir, temennimiz bu.

Tahta geçiş günü 3 Temmuz Perşembe idi. Talat Paşa'nın sadaretten istifası 8 Ekim'dir. Derin hülyalarıyla başbaşa kalan Talat Paşa'dan sonra Yaver-i Ekrem Ahmed İzzet Paşa 14 Ekim'de vazifeye başladı. Türk ordularının mağlubiyeti devam ediyor, cepheler birer birer terkediliyor. Devlet, yanan bağı-

bahçesi, avlusu hesabını bırakmış da oturduğu odanın kurtarılması derdine düşmüştü.

Ahmed İzzet Paşa elde kalanın muhafazası için iyi bir mütarekenin yolunu aradı. Yukarıdan beri anlatılmaya çalışılan, askerimizin devamlı yenilgi talimi yaptığı, her geçen günün aleyhimize olduğu gerçeği herkesin mâlûmuydu. Suriye İngiliz işgalinde İstanbul için bile tehlike sinyalleri alınıyor. Ordumuzun savaşla elde edeceği hiçbir başarı görünmüyor.

Talat Paşa'nın istifası yorumlanırken, Birinci Cihan harbinde beraber savaştığımız dost devletlerin de güçsüz çıkmaları, onlarla beraber müdafaa ettiğimiz cephenin çökmesi birinci sebep olarak takdim edilir. Esas itibarıyla bizim olmayan bu savaşın ortasına dalıvermemizde dahli olan, doğrudan sebep olan Enver Paşa ile beraber Talat Paşa idi. Hayalperest iki paşamızın koskoca bir devleti uçuruma itivermesi affedilir hata değildi.

Paşa mesuliyetini hissettiği savaşta uğranılan kayıplara güç yetiremiyordu. Daha ilerilere taşınacak, büyüyecek kayıpları görmek bile istemiyordu. Her ne olursa olsun, hiç olmazsa onun sadâreti içinde meydana gelmemeliydi, bunun için kendisini itip devirecek zayıf bir tekme arar hale gelmişti. Öz yoldaşları, can dostları İttihat ve Terakkicilerin güvensizlik oyu vermeleri sonucu da kabinesi istilâ mecburiyetinde kalmıştır. "Kendi ellerinde ölen devletin cenazesini gözyaşlarıyla kaldırmaktansa, selâmette kalmayı yeğlediler" denirse İttihatçıların günahı alınır mı acaba?

Ahmed İzzet Paşa Enver Paşa'nın başkumandanlık ve Erkânı Harbiye reisliğini de üzerine alarak sadârete başladı. 16 gün sonra Mondros Mütarekesi yapıldı.

Mondros (30 Ekim 1918)

"Niçin Mondros Mütarekesi" diyebilecek halimiz yok. Osmanlı Devleti, zararlı böceklerin kemirdiği yaprak gibi her tarafından bereli. Sadece ortada biraz sağlam yeri kaldı. Birer birer saymak yerine, diyelim ki İç Anadolu'nun harici, bugün sınırlarımız dışındaki topraklarımızla beraber düşman elinde. Yangından birkaç eşyasını kurtarmaya çalışan ev sahibi telaşıyla, sulh kapılarını aramaya başladık. Devlet ne çekiyorsa maceraperestlerden çekiyor. "93 Harbi" denen 1877 Türk-Rus savaşını da birkaç maceraperest çıkarmış, akıllı adamlar ceza çekmiş, sulh yapabilmek için neler fedâ edilmişti. Şimdi ise, devleti bitiren harbin de bitmesi için çareler aranıyor. Defalarca şahidi olduk; herkes istediği zaman bir savaşı başlatabiliyor, ama, savaşın bittiği, bitirildiği kuvvetliler tarafından ilan edilebiliyor. Türkiye, "yeter artık tuş oldum" diyor. Kendi kendine söylenmesi derde devâ değil; bunu karşı tarafa duyurması ve kabul ettirmesi lâzım; şimdi duyurma yolunu arıyor.

Kut'ul Amare'de esir alınıp İstanbul'a getirilen Towsend adlı bir general vardı, onun aracılığı rica edildi. General, İngilizlerin Akdeniz donanması komutanı Amiral Colharp'e ulaşılmasını sağladı: Amiral, bir toplantı yapılıp, mütareke şartlarının görüşülmesi teklifini kabul etti.

Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Bey, Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet ve Erkânı Harb Kaymakamlarından Sadullah Beyler Mütâreke heyetine seçildiler. Pâdişahın heyetten istediği belli başlı vazgeçilmezleri vardı. 1. Hilâfet, saltanat ve hanedan haklarının korunması 2. bazı eyaletlere verilecek muhtariyetin yalnız idârî olması, siyâsî olmaması.

Sultan Vahdeddin ikinci meselede ağır sıkıntı çekiyordu. "Eğer hiçbir çare bulunamayıp da siyasi olacak ise, istiklaliyet daha ehven olacağı ve eğer siyasî muhtariyeti kabul edecek olursak âlem-i İslâm'a ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim..." diyordu. (G.İ.)

Mütareke temsilcileri bu hususları zaten göz önünde tutacaklardı. Pâdişaha, rahatlatıcı sözler söylediler.

Türklerin görüşme talebi İngilizler tarafından kabul edildi. İnce hesapta, derin siyâsette yekta olan İngilizler toplantı zamanını belirlemekte ağır hareket ederek son fırsatı da değerlendirdiler. Aradan geçen iki hafta zarfında, birlikleri Musul ve Haleb'i aldı. (O.İ.M.T.)

İstanbul'dan 26 Ekim'de çıkan Türk murahhasları Limni adasının Mondros Limanına gittiler. Toplantı orada bir İngiliz gemisinde yapılacaktı. Üç günlük mesaiden sonra şartlar tesbit edildi, taraflar anlaşma metnini imzaladı, 30 Ekim'de Türk heyeti döndü. 25 maddelik anlaşmanın belli başlı birkaçı şöyle:

1. Çanakkale ve Karadeniz boğazlarındaki istihkâmlar müttefikler tarafından işgal edilecek.

2. Sınırların korunmasına, asayişin sağlanmasına yetecek sayıda asker bırakılıp, gerisi terhis edilecek.

3. Güvenlik maksadıyla bulunacak küçük gemiler hariç, Osmanlı donanması müttefiklere teslim edilecek.

4. Müttefiklerin güvenliği tehlikeye düşerse, stratejik noktaları işgal edebilecekler.

5. Hükûmet haberleşmeleri hariç, bütün telsiz, telgraf ve kabloların denetimi itilaf devletlerinde olacak.

6. Toros tünelleri yine onlar tarafından işgal edilecek.

7. Kafkas hududunda Türkler, 1914'teki sınıra çekilecek.

8. Hicaz, Yemen, Asir Suriye, Irak, Trablus ve Bingazi'de kalan muhafız kıtaları en yakınındaki İtilaf devletleri komutanına teslim olacak.

9. Terhis edilecek ordunun donanım, silah ve cephanesi itilaf devletlerinin emrine göre kullanılacak.

10. Vilâyat-ı sitte-altı vilâyette (Erzurum, Van, Elazığ, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis) bir karışıklık çıkarsa, itilaf devletleri buraları işgal edebilecek.

11. Türk esirleri itilaf devletlerinin elinde kalacak ama, onların ve Ermenilerin esir olanları iade edilecek!

Böyle, Türklüğü şahsiyetinden soyan 14 madde daha var. Bu anlaşma, imzalandıktan sonraki gün öğlen vakti çalışmaya başlayacak. Birçok sulh anlaşmasına şahit olduk; böylesini ilk defa görüyoruz. dışarıdan desteklemekle hiçbir başarı elde ettiremedikleri Ermeniye Mondros Mütarekesiyle! sahip çıkmayı ihmâl etmediler. Ne zaman ki onların kalabalık olduğu yerlerde bir hareket duyuldu, derhal itilaf devletleri orada olacak. Bu demektir ki, "Ey Ermeniler! Biz buradayken ne istiyorsanız yapın; siz adam öldürün, biz Türk'ü katil sayarız..."

O gün için böyle bir anlaşmayı Türkiye imza etmeyebilir miydi? Vaziyete göre, ya olağanüstü siyâsî zekâlar daha hafif şartları kabul ettirebilirdi, yani, biraz, Abdülhâmid aranıyor. Yahut intihar göze alınırdı. Diğer yol ise, yapılmış olandır.

İttihatçıların Kaçışı (2/3 Kasım 1918)

Şiddetli fırtınanın yalpa yaptırdığı geminin dümenine geçtiler. Yol iz bilmiyorlardı, ehliyetsizdiler, sert kayalara toslamaktan kurtulamadılar. Gemi su almaya başlayınca, birer ikişer, firarı selâmet sahili saydılar. İstanbul'dan gitmeleri Makedonya'dan gelişlerinden hızlı ama isteksizdi. Geldiklerinde, vatan kurtaracak kahraman oldukları vehmi ile gururlu ve güçlüydüler... Bir vatan kalmadığı zannına kapılıp kaçarlarken taşıdıkları duygu itibarsız olmalıdır!

İlk gidenlerden biri Cihan harbinde "sûistimallerin timsali olmakla meşhur Harbiye levâzım reisi Topal İsmail Hakkı Paşa'dır." (Kr.) Sonra bir başkası. Bugün kaçanlar esas büyük balıklar; Talat, Enver ve Cemal Paşalar. Bunlardan başka yine, önemli ittihatçılardan Doktor Nâzım, Bahaaddin Şâkir.

Burada Talat, Enver ve Cevad Paşalara öfkemiz, Türk milletinin başına gelen felâketin sorumlusu mevkiinde bulunuşlarından ötürüdür. Bu mevkiye de onları millet getirmemiş, kendileri silah zoruyla gelmişlerdi. İçlerinde taşıdıkları duygular çok asil olabilir lâkin, netice niyetin önüne geçmiştir.

Zannolunuyor ki, "Birinci Cihan Harbi" denen ateş çukuruna düşmemiz ihtiyatlı hareketten uzak oluşumuz sonucudur. Bütün vatanı düşmana teslim edilen vatan evlatlarının, bu işte mesut görünenlere acı sözler söyleme hakkı olmalıdır.

İttihat ve Terakki Partisi 1908'den 1918'e kadar –aradan 6 ay, 8 gün muhaliflerin kaldığı zaman çıkarılınca– 9 sene, 8 ay, 12 gün iktidarda kalmıştır. Önceleri yüzde yüz yetki kullanamadılarsa da, sonra doğrudan doğruya, her şeye hükmeder oldular. Devlet en kara günlerini onların yöneticiliğinde gördü.

Vatan iken yabancısı durumuna düştüğümüz yerlere bakın. "Harbi umûmîden önce: Girit, Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî gibi ecnebi işgaline düşmüş veyahut istiklâle yakın bir muhtariyet kazanmış eyaletler sayılmak şartıyla devlet bünyesinden ayrılan memleketler Trablusgarb, Bingazi, tekmil Rumeli kıtası ve Akdeniz adalarıdır. Harbi Umûmî de, elden çıkan kıtalar da Hicaz, Yemen, Asir, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan ve Mısır ülkeleridir. Harbi Umûmîdeki asker zâyiatımızın yekûnu "3.842.580" Üç milyon sekizyüz kırk iki bin beşyüz seksen kişidir." (Kr.)

Verilen rakamın 600 bine yakını şehit, gerisi yaralı, kayıp, esir vs. Ayrıca, harbin, harb dışında kalan insanlara açtığı yaralar; açlık, hastalık ve başka sebeplerden ölümler... Bir de elimizde kaldığını varsaydığımız toprağın hangi şartlarla bizim olduğu Mondros Mütarekesinde görüldü. Bu millet bunları bildikçe, sebep olanlara karşı dostça hisler taşımakta zorlanırsa çok görülmemelidir.

Sadrâzam İzzet Paşa'nın İstifası (8 Kasım 1918)

İzzet Paşa'nın kurduğu hükûmette İttihatçı Nazırlar bulunuyordu. Cihan Harbi mesulleri olarak görünen bunlar, devamlı gözden düşmekteydi. Mondros Mütarekesinin ağır şartlarının sebebi olarak da İttihatçılar görünüyor, halkın teveccühü kalmadığı gibi, öfkesi de artıyordu. Artık eskisi gibi değil, gazete var ve başka yollar var, buralardan halkın sesi her tarafa ulaşıyor.

Pâdişah İzzet Paşa'ya Adliye Nâzırı Hayri Efendi'yi, Mâliye Nâzırı Selânikli Cavid Bey'i ve Dahiliye Nâzırı Fethi Bey'i değiştirmesi yönünde haber gönderdi. Paşa ise cevaben istifanâme yazdı.

İzzet Paşa hükûmet kurma görevini mecburiyetten kabul ettiğini, dedikodulara aldırmadan vatanın ve milletin hayrına çalıştıklarını, fakat pâdişahın güvenini kaybedince gitmek gerektiğini anlatıyor. "... berveçhi ma'ruz insilâb-ı emniyyeti hümâyunları zehabı üzerine rüfekâyı çâkerânemin yanlarına takdime karar verdik, diyor (G.İ.) Sadeleştirirsek: Yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı arkadaşlarla beraber istifademizin gereğine inandık, istifanamemizi yüksek huzurunuza takdim ediyoruz.

11 Kasım, Tevfik Paşa'nın ikinci sadâreti ve son sadâret alayı. Düşman filolarının İstanbul'a gelişi ve vatanımızın işgaline başlanması.

İstanbul Hükûmeti aczin pençesinde, İtilaf devletleri küstahlığın zirvesinde, İstanbul düşman çizmesi altında. 13 Kasım Çarşamba günü 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan gemisi İstanbul'a geldi. Derhal karaya asker çıkarıp şehrin bazı yerlerini işgale başladılar. Mondros Mntarekesine göre diğerlerinin hakkı ise de Yunanlıların böyle bir hakkı yoktu. Hükûmet, buna karşı çıkma cesaretini bile gösteremedi. Avenof zırhlısından çıkan Yunanlılar İstanbul Rumlarına bir bayram neşesi yaşattı. Zırhlıya Rumlar tarafından Yunan bayrakları taşındı. İstanbul sokakları "zito" sesleriyle inledi.

17 Kasım, İngilizlerin Bakü'yü işgali.

21 Kasım, Meclis-i Mebusan'ın feshi.

12 Aralık, Tevfik Paşa'nın istifası ve ertesi gün yeniden sadârete getirilişi.

30 Aralık, İttihatçıların tevkifine başlanması. Bugün, kader ipinin terse sarmasıdır. Başarılı olamayan ihtilâlcilerin başlarına gelmesi muhtemel olan hesap verme günü İttihatçıların yıldızlarının söndüğünün göstergesidir.

"Kara Bir Gün" (8 Kasım 1919)

Dersaadet, saadetten hiç nasibi olmayan günlerini yaşamaktadır. Marmara'da düşman gemileri hain gözlerini Dolmabahçe Sarayı'na dikmiş, yapılacak yanlış bir hareketi cezalandırmayı bekliyor... Bir soytarı Fransız Generali (Franchet d'Espérey) beyaz bir atın üzerinde fatih! gibi şehre giriyor. Atının dizginleri iki askerin elinde, etrafında, yemek yedikleri kazan'a tüküren bir yığın hayasız Rum, Ermeni, Yahudi döküntüsü... Gûya ki, bir zafer alayıdır bu! Ama Allah'ın inayetiyle çok sürmez defolup gitmeleri... Bu kara günü yüreği kavrularak seyreden Türklerden biri de merhum Süleyman Nazif'dir. "Bir Kara Gün" başlıklı bir yazı yazarak neşreder ki, bu yazı bugünlerde bile iştiyakla anlatılır.

İstanbul'a dolan düşman askeri sayısı 35 bin kadardı. "İtilaf" yerine "düşman" kelimesi seçilerek kullanılmıştır. Yapılan hareket, bu hareket sahiplerine ancak düşman dedirtir. İstanbul fiilen işgal edildi. Azınlıklar şımarık bir cesaret rüzgârına kapıldı. Şehirde güvenlik kuvvetlerimizin hükmü, sokaklarda güven kalmadı. Düşman subayları canlarının istediği evleri kendileri yerleşmek üzere boşaltıyor, hiç kimsenin dur! demeye gücü yetmiyor." 19 Ocak 1919'da Fransız askerlerinin karargâhı olmak üzere Ortaköy ve Çırağan'da hânedana mahsus saray ve köşklerin boşaltılmasını istemişler, Sadrâzam Tevfik Paşa da bunların hânedana mensup insanlar tarafından kullanıldığından bahisle Beylerbeyi Sarayı'nın tahsis edilmesini teklif etmişti. Bundan sonrasını Başkatip Ali Fuad Türkgeldi'den dinleyelim:

"Beylerbeyi Sarayı gibi memleketin mefahirinden olan muhteşem bir sarayın ecnebi askeri tarafından işgali beni müteessir ederek "Aman Efendim! Beylerbeyi Sarayı makamı saltanata mahsus bir saraydır. Bunun terkine müsaade buyurulmasın; bari ona bedel Vâlide Bağı ile Kâğıthane Kasrı'nın verilmesi teklif edilsin" diyerek huzurda ağlamaya başladım. Çünkü bunu Saltanat-ı Osmaniyye'nin alâimi inkırazından addeyledim. Zât-ı Şâhâne zaten müteheyyiç bir halde bulunduğundan bunun üzerine büsbütün sinirlenerek "canım siz nasıl kafa taşıyorsunuz? Biz hâl-i esâretteyiz:Dolmabahçe Sarayını isterlerse ne yapacağız? Ihlamur, Göksu ve Beykoz köşklerini teklif ettim kabul etmiyorlar."

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in İdamı (8 Nisan Salı)

Mondros Mütarekesi Yar'dan düşmemizi engelledi; İngiliz sicimiyle bağladı, ayağının altına aldı pestilimizi çıkarıyor. Burada, roman yazar gibi tasvire girmek istemiyoruz. Durumun hassasiyetine yöneticilerimizin basiretsizliği de eklenince evlâdını boğan analara dönüyoruz. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in başına gelen suçluluğunun cezası değil, acziyetimizin bir diyetiydi.

"Kemal Bey Dahiliye Nezaretinden şöyle bir şifre almıştı. "Kazanın dahilinde bulunan bilumum Ermenileri 24 saat zarfında yola çıkaracaksınız, bunların sevkedileceği istikamet Suriye'dir. Şifrenin alındığının acele bildirilmesi."

Kemal Bey bu şifrenin alındığını telgrafla Nezarete bildirmiş, sonra da Jandarma Kumandanını yanına alarak alâkadarlara, kaza dışına çıkmalarını anlatmıştı. Kemal Bey, bu emri vermekle kalmamış, tahliyenin icrasına bizzat nezaret eylemişti." (...) Bu onlara (Ermenilere) pek acı gelmişti. Ama yapacak bir şey yoktu! Emir büyük yerden, tâ İttihat ve Terakki Fırkasının umûmî merkezinden geliyordu, bunun önüne de hiç kimse geçemezdi." (...) Yalnız bu muhacirler bilselerdi ki başlarına gelen bu felakette, İttihat ve Terakki Fırkasından ziyade gene kendilerinin Taşnak ve Hınçak adlı komitelerinin dahli vardır."

Alıntı yaptığımız kitapta, Ermenilerin bilhassa Doğu vilayetlerimizde işlediği insanlık suçu sergileniyor. Yozgat'tan sürülmelerinin, ceza ise en hafifi olduğu, eğer Türk milleti misliyle karşılık vermeye kalksa, Türkiye'de canlı Ermeni bırakılmamasının gerektiği vurgulanıyor. Ermeniler Kemal Bey'den kötülük görmemişler. Onun yaptığı eğer suç ise, bu da kendisine ait değildi.

Devleti adına, aldığı emre uymaktan başka günahı olmayanKemal Bey mahkeme ediliyor. "Kürt Mustafa Paşa Divanı Harbinde konuşan Kaymakam Kemal Bey şöyle demişti:

"Ben emir aldım. Bir memur aldığı emre itaatle mükelleftir. Ben sürgün olarak kasabadan çıkarılanlara en insânî harekette bulundum. Nitekim şimdi de hiçbir vicdan azabı duymuyorum!"

Divanıharp Reisi Nemrud Mustafa Paşa, oturduğu yerden doğrularak Kemal Bey'in yüzüne bağırmıştı:

"Kış kıyamette bu kadar insanı, çoluk çocuğu ile dağlara, yaylalara sürerken Allah'tan hiç korkmadın mı? Bir gün senden bunların sorulacağını düşünmedin mi? Hem üstelik jandarmalara onları sürgülemesini de emretmişsin, ne dersin?"

"Hayır bunu asla kabul etmem. Ben kimsenin ölümü için emir vermiş bir adam değilim!"

Nemrud veya Kürd Mustafa Paşa Kemal Bey'i olanca maharetiyle suçladıktan sonra; .... cezası nedir bilir misin? diye sordu. Kemal Bey:

"İdamdır Paşam" dedi. Paşa:

"Kendi hükmünü kendi ağzınla verdin Kemal Bey, biz de senin için bu karara varmıştık." (İ.D.P.A.) dedi.

Hüsamettin Ertürk bir not düşmüş, diyor ki: Daha evvel Divanıharp Reisi Hayret Paşa idi. Fakat günlerce düşünmüş taşınmış bu haksızlığa dayanamamış ve Ferit Paşa ile şiddetli bir münakaşadan sonra istifa etmişti.

Kemal Bey Damad Ferid Paşa'nın sadrâzamlığı sırasında kurulan Nemrud Mustafa'nın reis olduğu Divanıharpte idama mahkum edildi. Ölmeden önce yazdığı son mektupta son cümle:

"Ey Türk yavrusu, bu dünyada kalbim ve öteki dünyada ruhum ebediyyen sana minnettar kalacaktır." Bu mektubu İsmail Hami Danişmend'e Kemal Bey'in babası vermiş.

Ey korku, sen ne alçak şeysin! Avrupa korkusu olmasaydı korkakların sinesinde, Kemâl bey herhalde asılmazdı. Ferit Paşa bu kadar küçülmezdi.

Sultan Vahdeddin dönemi baş rol oyuncusu bol olan bir dram tiyatrosudur ve oyuncuların hemen hepsi de üçüncü sınıftır.

Bu tiyatroda herkes sahneyi terkederken yeni bir isim ortaya çıkacak ve bütün roller değişecektir. Nice güçlükler atlatıldıktan sonra esas düğümün çözümü de son iştirakçi tarafından tam manasıyla dramatik bir biçimde gerçekleşecek; perde kapanacak.

19 Nisan 15 Mayıs arası Ermenilerin Kars'ı işgali, Ardahan'ın sûkutu. İtalyanların Antalya'yı işgali. Yunanlıların Fethiye'yi işgali. İtalyanların Kuşadası'nı işgali. İzmir faciası ve Yunan işgalinin batıda devamı. Dâmad Ferid Paşa'nın istifası, üç gün sonra Ferid Paşa'nın ikinci sadâreti. Ve...

"Yunan Mezâlimi"

Yunan zulmünü, birkaç siyah fotoğrafın üzerine düşen kırmızı lekeleriyle, ibret için, özetlemeye çalışacağız. Türkiye'nin paylaşılmasının galip devletler tarafından düşünüldüğü günlerdi. Yunanlılar Ege'de kendilerine yurt hazırlama çılgınlığını yaşıyorlar. Bu sıralarda İstanbul Rum Patriği, Türkiye Rumlarının Türk Devletine tâbiiyyet sorumluluğu kalmadığını ilan etti. Mondros Mütarekesinin mimarı amiral Colharp'e Ali Nadir Paşa'ya bir nota çekiyor, diyor ki: "Şehir Yunanlılar tarafından işgal edilecektir."

Şuraya bakın! Allah bir daha böylesini göstermesin. Öyle bir takdim ki, sanki kıymetli bir misafirin gelişini müjdeliyor. İşgali önlemek Ali Nadir Paşa'nın elinde değil. Ancak içinden, bu işgalin İzmir'den taşmaması için duâ ediyor. Çok yazık ki, Paşanın duâsı kabul olmamıştır. Yunan kopillerinin ayak basmadığı Ege toprağı kalmadı. Türk milletinin aleyhine Yunanlıya, itilaf devletlerinin bahşişi bundan daha büyük olamazdı. Yunan milleti, dünya durdukça temizlenemeyeceği kire, pisliğe batmaya hazırdı. Askerin başında

bulunan kumandan Saphirapolis isminde bir hayvan. "O sırada mâhut Averof ve Limnos zırhlıları da limandadır. Yunan barbarları karaya çıkar çıkmaz fes giyen veyahut "Zito Venizelos" demeyen masum ve silahsız insanların hepsini öldürmeye başlamışlardır." (Kr.)

Türk subayına, kendilerine "yaşayın" dedirtmeye çalışacak kadar aşağılık insanlar! 17. Kolordu subayı Süleyman Fethi Bey'i de "Zito Venezilos" demeye zorladılar. "Ben Türk askeriyim, öyle şey söyleyemem" deyince öldürdüler. Ondan sonra 30 Türk askeri ve halktan birçok insanı da öldürdüler ve yağma hareketine giriştiler. Bu hareketleri, ırza geçmeler dahil, Ege'nin her tarafında devam etti; tâ ki, Ege denizine dökülüşlerine kadar...

19 Mayıs 1919

Bugünün tarihî önemi o kadar büyüktür ki, okuma yazma bilen, bilmeyen, dede-nine küçük-büyük, kadın-erkek herkes bilir. Türkiye'de kime "19 Mayıs nedir?" diye sorulsa, alınacak cevap "Atatürk'ün Samsun'a çıktığı gündür" olur. Tabii, Mayıs gelmeden Nisan var, Mart var; 19 Mayıs o aylarda, günlerde hazırlanır...

Murat Bardakçı'nın "Şahbaba" adlı kitabına göre Türkiye'nin doğusu, batısı, güneyi işgal altında iken, gözlerine uykuyu haram eden insanlar çare üretmeye çalışıyorlardı. "Ben bu milletin babasıyım" diyen Sultan Vahdeddin daha çok düşünecek mevkidedir, düşünüyor, düşünenlerin fikirlerini soruyor... Anadolu'ya bir general gönderilmeli, silahdan arındırılmış askeri toplayıp silahlandırmalı ve yurdu düşmandan temizlemeye çalışmalıydı. İleride, barış masasına oturulursa, karşı tarafa bir ordumuzun varlığı hissettirilirdi, böylece."

Bu iş için bazı generallerin ismi üzerinde durulur ve bunların içinden Mustafa Kemâl'de karar kılınır. Pâdişahın yeğeninin itirazı olur, dinlenmese de, fikrini şöyle söyler:

"Hânedanınızı düşünün! Cumhuriyet taraftarı olduğundan söz etmişler."

Sultan Vahdeddin'in cevabı, çaresizliğin son durağında olduğunu gösterir. "Nerede, hangi hânedan? Hepsi hânendegân oldu." ve devam eder. "Madem ki, en iyi askerimizdir" diyorlar, onun gitmesi lâzım. Cumhuriyet vesaire gibi fikirleriyle bu işin alâkası yok."

Bir de şunları söyler Pâdişah: "Eski paşalar kıskanıyorlar onu."

Kararı imzaladıktan sonra Mustafa Kemâl için itimadını belirten kısa cümlesi: "Bu adam bir iş yapacak."

Yine "Şahbaba" adlı kitaba göre, Pâdişahın emrini gayrı resmi olarak Mustafa Kemâl'e tebliğ eden Sami Bey şöyle bir iddiada bulunmuş:

"Gitmeyi değil, kalıp Bahriye Nâzırı olmayı istiyordu. Ama Anadolu'ya geçtiği takdirde vaziyeti kurtarıp çok daha faydalı işler yapabileceği hususunda iknâ ettik."

.....

O günlerde İstanbul'dan "Taşra Çıkmak" öyle kolay işlerden değildir. İşgal kuvvetlerinden vize alınması lâzım! Biraz maceralı da olsa vizeler alınır; gemiyle Samsun'a götürülecek atlar için dahi vize gerektir, alınır. Mustafa Kemâl Paşa'nın bütün müşkül işlerini Avni Paşa ile Mehmed Ali Bey halledeler. İleride Mustafa Kemâl Paşa Türkiye'ye hakim olup, canını sıkanları harcıyacaktır; bu, harcanan, 150'liklere katılanlardan biri de Avni Paşa olacaktır. Şimdi Mustafa Kemâl Paşa'nın Anadolu'dan, yardımını gördüğü Avni Paşa'ya çektiği telgrafı okuyalım. "Yüksek teveccühlerinizle emin ve müreffeh bir şekilde Samsun'a varılmış ve göreve başlanmıştır." Müteşekkirane hal hatır sormalar, minnet duyguları... ama zaman değişir, herşey değişir!

23'ü subay 48 kişi yola çıkacaklardı, bir kısmı hazırlanamadı. Mustafa Kemâl, Pâdişahla son görüşmesini anlatırken, iltifatkâr sözleri, hattâ ki, Vahdeddin'in "Paşa, devleti kurtarabilirsin" deyişini bile, sonradan yazdığı hatıratında şöyle anlatacaktır: "O Vahideddin ki ecnebi hükümetlerin yüzüncü derece aletleri ile temas arayarak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. ( ) Çok iyi anladığım, Veliahdlığında, pâdişahlığında bütün his ve fikirlerini, sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asil bir hareket bekleyebilirdim!"

Şahbaba da Murat Bardakçı "Vahideddin, 'Paşa, devleti kurtarabilirsin' ve 'Muvaffak ol' hitabı şâhânesiyle ne şekilde bir kurtarmayı kastetmişti?" diyor. Yıldız Camii'nde Kur'an-ı kerim üzerine elini koyup, diğer elindeki kâğıdı okuyan Mustafa Kemâl Paşa, yolculuk öncesi neler diyor:

"Hükümet tarafından düzenlenip Pâdişahın tasdikine iktirân eden 21 maddelik özel talimatta açıkça belirtilmiş olan geniş yetkilere dayanarak Anadolu vilayetlerindeki bütün mülki ve askeri memurlar üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişleri ve tahkikatı Halife hazretlerinin arzusu dahilinde iftihar kaynağım ve Pâdişah kullarının övüncü olan tam bir sadakatle ve elimden gelen bütün kuvvetle yerine getireceğime vallahi billâhi."

Lord Kinross'un "Atatürk" adlı kitabında bazı hususlar farklı anlatılsa, yorumlar değişik olsa da pâdişahın sözleri aynen aktarılıyor. Pâdişah, huzuruna kabul ettiği Mustafa Kemal'e "Paşam, dedi. Şimdiye kadar devlete büyük hizmetlerde bulundunuz. Artık bunlar tarihe karıştı. Unutun onları. Şimdi yapacağınız hizmet hepsinden daha önemlidir. Paşam, isterseniz ülkeyi kurtarabilirsiniz." Mustafa Kemal Paşa pâdişaha:

"Merak buyurmayın" dedi. "Zâtı şahânelerinin noktai nazarlarını pek iyi anladım. Emirlerinizi bir an bile aklımdan çıkarmam." (A. 94. s.)

16 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılıp, 19 Mayıs'ta Samsun'a giden M. Kemâl Paşa olağanüstü yetkilerle donanmıştı. Para olarak Vahdeddin, kendi yetiştirdiği bütün atları satarak elde ettiği 30000 liranın tamamını vermiştir. (Şahbaba)

Eski Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'nın hatıralarından:

"Mustafa Kemâl Paşa istediği kadar Pâdişahın özel memuru olarak işe başlamış olduğunu inkâra savaşsın. Benim bu hususta kanaatim sağlamdır. Çünkü kendisine verilen yetki, şimdiye kadar hiçbir faniye nasip olmamış genişlikteydi. Keudisi teftiş dairesindeki askeri kıtalardan başka, komşu kolordulara ve bütün Anadolu vilayetlerine emri geçerli olacak, memurları istediği gibi görevinden alacak veya tayin edecektir." (Şahbaba)

Çok netameli bir konu olan, Mustafa Kemâl Paşa'nın Samsun'a çıkış meselesini burada bırakıp vaziyeti toparlamaya çalışalım.

Mustafa Kemâl Paşa, Anadolu'da vazifesi başındadır ve devletin var olan bütün imkânları emrindedir. Yunanlılar İzmir'i işgal etmişler, kanlı fâcialar yaşatıyorlar. İngilizler İstanbul'da Pâdişahı abluka altında tutuyorlar.

27 Mayıs'ta Bekirağa bölüğünde tutuklu bulunan 67 ittihatçı İngilizler tarafından! Malta'ya sürgüne gönderildiler.

21 Eylül'de, Anadolu'da vatanı kurtarma mücadelesi verilirken, Dâmad Ferid "Jandarma neferliğinden yetişme Çerkez Aznavur kumandasında Kuvay-ı İnzibâtiyye ismiyle bir tenkil kuvveti teşkil etmiş ve bu suretle istilacı düşmanlarla elbirliğine kalkışmış. ( ) Aklınca bu surette galip devletlerin teveccühünü kazanmak istemiştir." (İ.H.D.)

17 Eylül Cumartesi: Samsun'la Merzifon'un İngilizler tarafından tahliyesi.

30 Eylül, 1 Ekim gecesi: Dâmad Ferid Paşa'nın istifası.

2 Ekim, Ferik Ali Rıza Paşa'nın müşir payesiyle sadâreti.

15 Ekim, varlıklarını Türk adaletine medyum olan patriklerin galip devletlerden bütün Türkiye'nin işgalini istemeleri.

Böylece istifalar, tayinler, işgaller, tahliyelerle 1922 senesinin 1 Kasım Çarşamba gününe gelinir. Tabii ki İzmir'de Yunanlıları denize dökmüşüz. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni kurmuşuz ve meselâ bir kanunla Saltanatı kaldırmışız. Hilafete dokunulmamış. Vahdeddin şimdilik, hâlâ İslâm âleminin halifesidir.

Daha önce anlatılan pâdişahların tahtı paylaşmasında yaşanan zorlukları gördükçe, demiştik ki, "Dünyada insanoğlu için en zor şey paylaşmaktır; bir avuç toprak bile olsa..." Şimdi.

Yabancılar vatanı harabeye çevirip, dirlik düzenlik bırakmadılar ise de çoğu çekip gitti... kalanlar da gidecek. Mustafa Kemâl Paşa, Anadolu'ya her ne için gitmiş olursa olsun, gelinen nokta önemli idi ve bu noktada kimsenin Paşa'ya geçmişi sorma gücü yoktu. İşler çatallaşmıştı.

Hem İstanbul'da, hem de Ankara'da hükümet var. İstanbul, bütün dünyanın 600 senedir bildiği bir hânedanın devam ettirdiği saltanatın merkezi, Ankara yeni bir oluşum için çabalamakta ve Ankara çok kuvvetli, İstanbul'a "hadi canın ordan" diyebilir!

1 Kasım 1922, Çarşamba günü, Büyük Millet Meclisi toplantısı yapılır. Meclis reisi Mustafa Kemâl Paşa söz alır ve şöyle söyler:

"Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim icabıdır diye müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hakimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlar! bu tasallutlarını altı asırdan beri devam ettirmişlerdi." Mustafa Kemâl Paşa'nın hiddeti geçmez, daha konuşur, konuşur ve sözlerini şöyle bitirir: "Fakat, ihtimal bazı kelleler kesilecektir!"

Değişen şartlar ve zaman, kendileriyle beraber her şeyi değiştiriyor. En gümrah bitkiler çürüyor, insanlar kocayıp kötürüm oluyor, ölüyor. Fikirler de birçok değişikliğe uğruyor. Aynı adamın iki konuşması birbirine uymuyor. Çünkü, birinci ile ikinci konuşma çok değişik şartlar altında yapılmıştır. Devamlı, lâzım olan aranıyor, bütün tavırlar bu yönde alınıyor. Kemal Paşa Anadolu'yu teşkilatlandırmaya çabalarken ne kadar sıkıntılıydı, Ankara'da – mecliste– ne kadar rahat. Aşağıya, Erzurum kongresini açarken yaptığı konuşmanın son paragrafını alıyorum.

"En son olarak niyazım şudur ki, Cenabı Vahibülâmal Hazretleri Habibi Ekremi hürmetine bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyaneti Celile-i Ahmediye'nin ilâ yevmül kıyam hârisi esdakı olan milleti necibemizi ve *makamı saltanat ve hilâfeti kübrayı masun* ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun!.." Amin. (A.S.D. 1.c. 7.s.-23 Temmuz 1919)

Sultanlık sıfatı elinden alınan "Sultan" Vahdeddin hâlen bütün Müslümanların halifesidir. Vahdeddin hayatının tehlikede olduğu kanaatindedir ve ne önemi kalmışsa, hayatını sevmektedir. Çare olarak Türkiye'den ayrılmayı düşünür. Büyük, büyük, çok büyük dedesi Osman Gazi'nin günlerini de hatırlasa, belki üzüntüsü biraz hafifler; "tarih tekerrürden ibarettir" derdi. Çok az nüfusla yerleştikleri Söğütte Ertuğrul Bey'den devir aldığı beyliği rahat ettirmeye çalışan Osman Gazi Selçuk Sultanı'nın manevi himayesi altında Tekfurlarla savaşıyor, fetihler yapıyordu. Kendi çapında gelişmiş, Kulaca-Karaca-Hisar'ı da almıştı, orada kiliseleri mescid yapmış ve pazar kurulmasını istemişti, pazar kurulmuştu. "Halk toplanıp Cuma namazı kılalım ve bir kadı isteyelim" dediler. Dursun Fakı derler bir aziz kişi vardı. O halka imamlık ederdi. Hallerini ona söylediler. O da gelip Osman Gazi'nin kaynatası Ede Bali'ya söyledi. Daha söz bitmeden Osman Gazi geldi. Sorup isteklerini bildi. "Size ne lazımsa onu yapın" dedi. Dursun Fakı: "Hanım! Sultandan izin gerektir" dedi. Osman Gazi dedi ki: "Bu şehri ben kendi kılıcımla aldım. Bunda Sultan'ın ne dahli var ki ondan izin alayım? Ona sultanlık veren Allah bana da gaza ile hanlık verdi. Eğer minneti şu sancak ise ben kendim dahi sancak kaldırıp kâfirlerle uğraştım. Eğer o, ben Selçuk Hânedanındanım derse ben de Gök Alp oğluyum derim. Eğer bu ülkeye ben onlardan önce geldim derse Süleyman Şah dedem de ondan evvel geldi."

"Halk razı oldu. Kadılığı ve halifeliği Dursun Fakı'ya verdi. Cuma hutbesi ilk önce Karaca Hisar'da okundu. Bayram namazını orada kıldılar.

Şimdi, Sultan Vahdeddin de ne kadar Selçuk Sultanlığı benzerliği, Mustafa Kemâl de Osman Gazi benzerliği var acaba? Gerçi durum itibariyle de fazla alâka kurulamaz ya, her neyse!

Mustafa Kemâl, Ankara'da kendi adına hutbe okutadursun! Vahdeddin dedelerinin kurduğu vatanı terketmeye karar vermişti.

Vahdeddin'i bu kararı vermeye iten en önemli sebep olmayabilirse de "bu kararında saltanatın ilgası kadar Büyük Millet Meclisi'nin kendisini ihanetle itham etmek istemesinin de âmil olduğundan bahsedilir. O zaman ki gazeteler taht-ı muhâkemeye alınıp ceza göreceği için kaçmış olduğundan bahsetmişlerdir." (İ.H.D.)

Sultan Vahdeddin vatanından ayrılma kararını vermiş, nasıl, neyle gideceğini düşünüyordu. Sonu bilinmeyen bir yolculuğa çıkmak isteyişini haklı bulanlar olduğu gibi "Vatan haini, İngilizlere sığındı ve bir İngiliz gemisiyle kaçtı" diyenler de olacaktı. Ama o gidecek, gidişi belki de nahoş hadiselerin çıkmasını önleyecekti. Çünkü, güç sahipleri onu aşağılayıcı davranışlara çoktan başlamışlardı. Sonradan bir gazetede neşredilen Refet Paşa'nın sözleri durumu anlamamız için yeter. Ankara'dan İstanbul'a gelip Saray'da Sultan Vahdeddin'le görüşen Paşa, davranışını şöyle, öğünerek anlatıyor:

"Pâdişahın önünde ayak ayak üstüne attım ve koltuğa o kadar yaslandım ki nerede ise pabucum burnuna değecekti." (Şahbaba) İşte Ankara'nın Pâdişaha verdiği değer budur!

Sultan Vahdeddin'in gurbet senelerinde çok zararını göreceği bir kayınbiraderi Zeki Bey var, bu Zeki Bey'le İngiliz General Harington'a bir mektup gönderir:

"İstanbul'daki işgal orduları Başkumandanı General Harington cenaplarına: İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devleti fehimânesine iltica ve biran evvel İstanbul'dan mahalli ahare naklimi talep ederim efendim. 16 Kasım 1922"

"Müslümanların halifesi Mehmed Vahideddin" (Şahbaba)

.....

Osmanlı hânedanının son pâdişahı bir İngiliz gemisiyle, bir daha dönmemek üzere vatanını terk ediyordu; 20 bin İngiliz Sterlini ve yakınları ile beraber meçhul yolculuğa çıkarken "Yanındaki mücevher kutusunu bile iâde etmiş" hanedana ait maddi bir şey almamıştı.

Orta boylu ve 62 yaşındaydı. Tek ciğerle yaşayan bir hasta adamdı. Bembeyaz bıyıkları vardı. Gözlüklüydü. İstanbul'a ata yurduna gözlüklerin arkasından yaşlı gözlerle bakarak çekip gidiyordu. Diyordu ki: "Vekili olduğum şanı yüce Peygamberin yaptığını yaptım, hicret ettim..."

Bu hicretin dönüşü olmayacak, dayanılmaz sıkıntılarla geçen senelerden sonra 15 Mayıs 1926'da gurbette dünyaya veda edecek ve tabutuna bile haciz konacaktı.

İstanbul'dan ayrılışında yanında bulunan parayla uzun süre geçinemeyeceği biliniyordu. "İstanbul'dan çıkmadan evvel, Hazine-i Hümâyundan, makbuz mukabilinde "kıyametnâme" adlı kitabı getirtmiş ve minyatürleri iki milyon değeri olan bu eseri, makbuzunu getirerek yine hazineye iade etmişti.

O zaman yakınları:

Pâdişahım! Hazine-i Hümâyununuzdaki bütün eşyalar ecdadınıza ve hanedanınıza, hükümdarlar tarafından hediye edilen eşyadır, bunlar sizin malınızdır, bahusus iade buyurmak istediğiniz kitabın iki belki de üç milyona alıcısı hazırdır. Hiç olmazsa bunu bir ihtiyat alarak nezd-i şahanenizde alıkoymak doğru değil midir?

Sultan Vahdeddin, şu cevabı verdi:

Haklısınız, bunlar hesabını kimseye vermekle mükellef almadığımız şahsî malımızdır, fakat ecdadım bu milletin hükümdarları olmasa idiler, onlara kim bu hediyeleri verirdi? Binaenaleyh bu kıymet biçilmez eşya ve evânide, benim kadar milletinde hakkı vardır. Ben bu ihaneti kabul edemem." (B.G.N.G.)

Hiçbir yoruma ihtiyaç yok. İşte Vahdeddin bu. Son olarak, diğerlerinde yaptığımız gibi, bunun da eşlerine göz atacağız:

Sultan Vahideddin'in kadınları: Nazikeda Kadın, İnşirah Kadın, Müveddet Kadın, Nevare Kadın ve Nejad Kadın.

Bir Arap Aydının Gözüyle

OSMANLI TARİHİ

ve I. DÜNYA SAVAŞI ANILARI

Emir Şekib Arslan (1879-1946)

Hive kelimesi, Temuri sülalesine mensup olan Arslan'ın annesi Ayşe Cüveyriye'nin doğduğu Hanen'de, Arslan 1879 yılında bu odada dünyaya gelmişti. Beş yaşına gelince Arapça okuma yazmaya öğrenmiş Arslan, daha sonra Amerikalı misyonerlerden ders okumuş, ilkokulu bitirmiş, Fransız ve İngiliz okullarında eğitim görmüştür. Arslan, İngilizce'nin yanında başka dillere de hakim olmuştur.

Siyasi, ilmi, edebi ve edebiyatçı-büyük yazar ve emir'dir bu yönüyle mutlaka okunmalı.

Kitap bir otobiyografik tarihi girişle başlayan kitap, bütün padişahlarla hayatı ve o dönemde yaşanan olayları konuyor. Sonra da Osmanlı tarihini yakından ilgilendiren olayların anlatıldığı bir hatırat serisi sürer.

Kendi ifadesiyle "...Bizim anlatacağımız, anlatmamız olaylardan bilinen şeyi okuduğumuzu gösterecek sorumuzu güçlendirmek için. Çünkü dinlemek ile görmek arasında çok büyük fark vardır. Karıştırılan habeli verdiği olayların bir çoğunu yerinde yakından izlemiştir. Bunun sebebi: karıştırılan bu haberleri ya bizzatihi ağzından almalar, yahut çok muhtemeldir ki bazı olaylarda haddatmalarda. Bizler ise onları görüp, kulağımla duyduğumu anlattım. Bundan maksadım; ziyadesiyle araştırarak, sonuçta da sanı derece güvenilir bir hüküm sunmaktır... Gören işiten gibi değildir."

kitap alemi
internetten sipariş için
www.kitapalemi.com